

ARCHEOLOGIE PRAVĚKÝCH ČECH / 5

DOBA BRONZOVÁ

PRAHA
2008

ARCHEOLOGIE
PRAVĚKÝCH ČECH / 5

DOBA BRONZOVÁ

*Publikace byla vydána
s podporou Grantové agentury ČR
(projekt reg. č. 404/06/1262)*

ARCHEOLOGIE PRAVĚKÝCH ČECH / 5

DOBA BRONZOVÁ

Luboš Jiráň (ed.)
Eva Čujanová-Jílková
Jiří Hrala
Jindra Hůrková
Ondřej Chvojka
Drahomír Koutecký
Jan Michálek
Václav Moucha
Ivana Pleinerová
Zdeněk Smrž
Vít Vokolek

podklady poskytli:

Jan Bouzek
Pavel Břicháček
Jan Blažek
Miroslav Dobeš
Milan Metlička
Radka Šumberová

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

PRAHA 2008

Editoři Archeologie pravěkých Čech

Luboš Jiráň, Natalie Venclová

Autoři textů a podkladů

Jan Bouzek

Ústav pro klasickou archeologii,
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Celetná 20, 110 00 Praha 1
jan.bouzek@ff.cuni.cz

Pavel Břicháček

Západočeské muzeum v Plzni
Kopeckého sady 2, 301 00 Plzeň
pbrichacek@zcm.cz

Jan Blažek

Ústav archeologické památkové péče
severozápadních Čech, v. v. i.
Jana Žižky čp. 835, 431 01 Most
blazek@uappmost.cz

Eva Čujanová-Jílková

U Ladronky 817/62, 169 00 Praha 6

Miroslav Dobeš

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
Letenská 4, 118 01 Praha 1
dobes@arup.cas.cz

Jiří Hrala

Jindra Hůrková

Vlastivědné muzeum Dr. Hostaše v Klatovech
Hostašova ul. č. 1, 359 01 Klatovy IV
m.klatovy@quick.cz

Ondřej Chvojka

Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích
Dukelská 1, 370 51 České Budějovice
chvojka@muzeumcb.cz

Luboš Jiráň

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
Letenská 4, 118 01 Praha 1
jiran@arup.cas.cz

Drahomír Koutecký

Ústav archeologické památkové péče
severozápadních Čech, v. v. i.
Jana Žižky čp. 835, 431 01 Most
office@uappmost.cz

Milan Metlička

Západočeské muzeum v Plzni
Kopeckého sady 2, 301 00 Plzeň
mmetlicka@zcm.cz

Jan Michálek

Čelakovského 1124, 386 01 Strakonice
janmichalek@email.cz

Václav Moucha

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
Letenská 4, 118 01 Praha 1

Ivana Pleinerová

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
Letenská 4, 118 01 Praha 1
pleinerova@arup.cas.cz

Zdeněk Smrž

Ústav archeologické památkové péče
severozápadních Čech, v. v. i.
Jana Žižky čp. 835, 431 01 Most
smrz@uappmost.cz

Radka Šumberová

Archeologický ústav AV ČR Praha, v. v. i.
pracoviště Kutná Hora
Hloušecká 609, 284 01 Kutná Hora
rs@bylany.com

Vít Vokolek

Národní muzeum, Oddělení prehistorie
a protohistorie
Václavské nám. 68, 115 79 Praha 1

Archeologie pravěkých Čech 5

DOBA BRONZOVÁ

Luboš Jiráň (ed.)

Vydal Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

Letenská 4, 118 01 Praha 1

Redakce neperiodických tisků Petr Meduna

Obálka Petr Meduna

Redakční zpracování Vanda Vicherková, Ivana Herglová,

Kateřina D. Kožíšková

Grafická úprava, sazba a zlom Oleg Man

Tisk Helvetica & Tempora, s. r. o.,

Pod kaštany 246/8, 160 00 Praha 6

© autoři, 2008

ISBN 978-80-86124-78-0

Obsah

Předmluva	9
1 Úvod	11
1.1 Výroba bronzových artefaktů	11
1.2 Depoty kovových artefaktů	13
1.3 Keramická produkce	14
1.4 Směna a obchod v době bronzové	15
2 Starší doba bronzová – únětická kultura	17
2.1 Dějiny bádání	18
2.2 Hlavní prameny	21
2.3 Chronologie únětické kultury	28
2.3.1 Absolutní chronologie	28
2.3.2 Relativní chronologie	28
2.4 Sídlení	30
2.4.1 Sídliště únětické kultury	33
2.4.1.1 Sídliště v exponovaných polohách	33
2.4.1.2 Rovinná sídliště	35
2.4.2 Typy objektů na sídlištích únětické kultury	36
2.4.2.1 Obydlí	36
2.4.2.2 Další objekty	38
2.5 Artefakty	38
2.5.1 Kámen	38
2.5.2 Jantar a jiné fosilie	41
2.5.3 Hlína a její zpracování	41
2.5.3.1 Keramika	41
2.5.4 Kovové výrobky	49
2.5.4.1 Surovinové ingoty	49
2.5.4.2 Finální kovové výrobky	50
2.5.4.3 Depoty kovových artefaktů	55
2.5.4.4 Výroba kovových předmětů	57
2.5.4.5 Zlato	60
2.5.5 Výrobky z organických hmot	62
2.5.6 Sklářské výrobky	63
2.6 Rituální aktivity a areály	63
2.6.1 Hroby a pohřebiště v severní části Čech	63
2.6.2 Hroby a pohřebiště v jižních a západních Čechách	68
2.6.3 Zvláštní typy pohřbívání v závěrečné fázi únětické kultury v Čechách	70
2.6.4 Odras rituálních aktivit v některých depotech	70
2.6.5 Kultovní předměty	71
2.6.6 Kultovní místa	71
2.7 Společnost	72
2.8 Kontakty	73
2.9 Význam kultury, evropský kontext	74
3 Střední doba bronzová – mohylová kultura	76
3.1 Dějiny bádání	78

3.2	Hlavní prameny	81
3.3	Chronologie mohylové kultury	85
3.3.1	Absolutní chronologie	85
3.3.2	Relativní chronologie	85
3.3.3	Chronologie keramiky	86
3.3.4	Chronologie bronzových předmětů	88
3.4	Sídlení	88
3.4.1	Charakter sídlištních nálezů	88
3.4.1.1	Sídliště v exponovaných polohách	90
3.4.1.2	Rovinná sídliště	91
3.4.1.3	Zvláštní typy sídlišť	92
3.4.1.4	Jeskyně	93
3.4.2	Typy objektů na sídlištních mohylové kultury	93
3.4.2.1	Obydlí	93
3.4.2.2	Jámy	94
3.4.2.3	Ohniště mimo obydlí	94
3.4.2.4	Zvláštní objekty	94
3.4.2.5	Výrobní objekty a výroba na sídlištních	94
3.5	Artefakty	97
3.5.1	Kámen	97
3.5.2	Jantar	97
3.5.3	Keramika	98
3.5.4	Kovové výrobky	108
3.5.4.1	Zlato	119
3.5.4.2	Depoty kovových artefaktů	120
3.5.5	Výrobky z organických hmot	122
3.5.6	Sklářské výrobky	122
3.6	Rituální aktivity a areály	122
3.6.1	Pohřebiště a pohřební ritus	122
3.6.2	Výbava hrobů, pohřební zvyky a obyčeje	124
3.6.3	Zvláštnosti pohřebního ritu	125
3.6.4	Keramické depoty	125
3.7	Společnost	126
3.8	Kontakty	127
3.9	Význam kultury, evropský kontext	127
4	Mladší a pozdní doba bronzová – kultury popelnicových polí	129
4.1	Dějiny bádání	132
4.2	Hlavní prameny	135
4.3	Chronologie období popelnicových polí	144
4.3.1	Absolutní chronologie	144
4.3.2	Relativní chronologie	144
4.3.3	Chronologie keramiky	146
4.3.3.1	Knovízská kultura	146
4.3.3.2	Lužická kultura v severozápadních Čechách	148
4.3.3.3	Lužická a slezskoplatěnická kultura ve východních Čechách	152
4.3.4	Chronologie bronzových předmětů	157
4.4	Sídlení	161
4.4.1	Charakter sídlišť kultur popelnicových polí	161
4.4.1.1	Sídliště v exponovaných polohách	164
4.4.1.2	Rovinná sídliště	167
4.4.1.3	Zvláštní typy sídlišť	169
4.4.1.4	Jeskyně	169
4.4.2	Typy objektů na sídlištních	169
4.4.2.1	Obydlí	169

4.4.2.2 Jámy	173
4.4.2.3 Ohniště mimo obydlí	175
4.4.2.4 Výrobní objekty a výroba na sídlištích	175
4.4.3 Život na sídlištích kultur popelnicových polí	176
4.5 Artefakty	177
4.5.1 Kámen	177
4.5.2 Jantar	178
4.5.3 Keramika	178
4.5.3.1 Keramika knovízského okruhu	180
4.5.3.2 Keramika lužického okruhu	192
4.5.3.3 Keramika slezskoplatěnické kultury	196
4.5.3.4 Keramika nynické kultury	203
4.5.4 Kovové výrobky	213
4.5.4.1 Zlato	222
4.5.5 Výrobky z organických hmot	223
4.5.6 Sklářské výrobky	224
4.6 Rituální aktivity a areály	224
4.6.1 Pohřebiště a pohřební ritus	225
4.6.1.1 Pohřby pod mohylami	225
4.6.1.2 Ploché hroby z doby popelnicových polí	228
4.6.2 Výbava hrobů, pohřební zvyky a obyčeje	230
4.6.3 Depoty kovových artefaktů	235
4.6.4 Keramické depoty	236
4.6.5 Rituální místa	236
4.6.6 Doklady kultu na sídlištích	238
4.7 Společnost	238
4.8 Kontakty	241
4.9 Význam kultury, evropský kontext	244
5 Závěr	245
Literatura	247
Přílohy 1–16	

Předmluva

Předkládaná publikace *Doba bronzová*, která je 5. svazkem souborné edice *Archeologie pravěkých Čech*, představuje zatím nejrozsáhlejší shrnutí poznatků o jmenovaném období v české kotlině. Jednotlivé kapitoly publikace odpovídají struktuře, která jednotí celou edici, ovšem od ostatních se tento svazek výrazně odlišuje v jednom hledisku. I když se na jeho tvorbě podílel značný počet autorů, svazek je koncipován jako celek, bez uvádění autorství jednotlivých kapitol či pasáží. Je tomu tak proto, že na základě konsenzu všech zúčastněných byla finální podoba textu vytvářena v několika fázích, přičemž každá následující zohledňovala předchozí připomínky všech členů autorského kolektivu. Považuji za velmi důležité, že bylo dosaženo obecného souhlasu s předkládaným textem, byť se v týmu autorů sešli zástupci několika generací včetně té, která se podílela na vzniku poslední syntézy před 30 lety.

Od té doby se samozřejmě naše poznání výrazně posunulo. A tak, přestože v základních rysech odpovídá zde prezentovaný obraz doby bronzové dřívějším představám, v mnoha konkrétních otázkách se s nimi rozchází či je výrazně doplňuje. Jmenujme například problematiku absolutního i relativního datování starší doby bronzové, relativní datování střední doby bronzové nebo otázky kulturního členění ve střední době bronzové a v období popelnicových polí. Proběhlo mnoho důležitých výzkumů (Hosty, Vliněves, Velim, Čáslav, Hostivař, Hořany a řada dalších), které napomohly upřesnit naše poznání ohledně vnitřní struktury a fungování sídelních areálů, interregionálních kontaktů nebo geneze některých kultur. Četné nálezy sídlišť mohylové kultury v západních a jižních Čechách změnily dřívější představu o jejím odlišném charakteru oproti jiným kulturám, nálezy z vyšinných poloh v severozápadních Čechách pomohly nahlédnout až za hranici, kterou prehistorické archeologii dříve vytyčovala hmotná podstata jejích hlavních pramenů. Ještě výrazněji narušila v posledních 20 letech tuto hranici volná soutěž paradigmát, používaných metod a samozřejmě masivní využití přírodních věd pro potřeby archeologie.

V rámci vnitřního členění je práce rozdělena na tři samostatné chronologicky návazné oddíly. Jako samostatné celky jsou pojaty starší doba bronzová, střední doba bronzová a období kultur popelnicových polí mladší a pozdní doby bronzové. Uvnitř těchto oddílů jsou potom teoretičtěji stanovené problémové okruhy, v souladu s naším pojetím kulturního členění v době

bronzové, řešeny komplexně, bez ohledu na případná regionální či kulturní specifika. Toto pravidlo samozřejmě nebylo možno dodržet v případě deskriptce keramického inventáře jednotlivých kultur popelnicových polí, kde bylo nutno základní kulturně determinační faktor zachovat.

Věren koncepci, která je společná celé edici, klade také 5. svazek zvýšený důraz na prezentaci faktů. Tomu odpovídá i detailní pojetí pasáží věnovaných artefaktům a volba podoby obrazové dokumentace, která je s verbálními popisy těsně provázána. Při sestavování typologických tabulek jsme dali přednost jejich primární funkci, totiž zobrazení druhů a typů v textu uváděných signifikantních artefaktů. K tomu byly využity podklady z nejrůznějších zdrojů, které překreslil do jednotné podoby Vít Vokolek. Typologické tabulky proto nejsou koncipovány jako zdroj informací o jednotlivých konkrétních nálezech, ale spíše jako jakýsi „klíč k zařazování artefaktů z doby bronzové“. Odlišná forma obrazové dokumentace byla zvolena pro prezentaci specifických nálezů či konkrétních situací. Zde jsme většinou převzali původní zobrazení jednotlivých autorů, přičemž jsme se pokusili ve větší míře zařadit prameny dosud nepublikované či zveřejněné v méně dostupných publikacích.

Určitý problém představoval také výběr lokalit, jež jsme se rozhodli zařadit mezi hlavní prameny. Hledání nějakých standardních kritérií jejich významnosti se ukázalo zavádějící, protože nebylo možno zohlednit takové aspekty, jako jsou např. regionální tradice terénních archeologických aktivit, rozpoznatelnost jednotlivých kategorií archeologických nálezů, odborná fundovanost nálezce či výkopce, úroveň publikace nálezů atp. Nakonec byl proto výběr proveden tak, aby soupis poskytoval ucelený přehled, tj. aby zahrnoval archeologické lokality reprezentující všechny kategorie nálezů dané kultury a současně i všechny regiony na území Čech, kde je zastoupena.

Být práci předkládáme jako kolektivní dílo, je samozřejmě, že nebylo editorsky možné ani žádoucí zcela vymazat rukopis hlavních autorů jednotlivých pasáží. Poučený čtenář tak objeví v oddílech věnovaných únětické kultuře často formulace typické pro Václava Mouchu a Ivanu Pleinerovou, podobně v pasážích o mohylové kultuře nalezne rukopis Evy Čujanové-Jílkové a editora svazku, stejně tak v kapitolách věnovaných období popelnicových polí postřehne zejména jazyk

Jiřího Hraly, Ondřeje Chvojky, Zdeňka Smrže i editora svazku. V pasážích věnovaných jednotlivým českým regionům rozpozná styl Drahomíra Kouteckého, Jindry Hůrkové, Jana Michálka a Víta Vokolka, který byl také hlavním tvůrcem pasáží věnovaných lužickým popelnicovým polím.

V textu byly využity i podklady, které poskytli Jan Blažek, Jan Bouzek, Pavel Břicháček, Miroslav Dobeš a Radka Šumberová, rady a cenné informace jsme získali také od Michala Erného, Milana Metličky a Natalie Venclové.

Je velmi smutné, že při tvorbě publikace nám nebylo dopřáno využít ve větší míře erudice Jiřího Hraly, který neočekávaně zemřel na samém počátku její přípravy. Stejně tak nebylo možno dostatečně využít základní práce o českých depotech z období kultur popelnicových polí z pera Olgy Kyticové, neboť jejího vydání jsme se dočkali až 18 let po autorčině smrti v době, kdy byl rukopis tohoto svazku prakticky dokončen.

Vydání publikace by nebylo možné bez technické pomoci Evy Čepelákové, Čenka Čišeckého, Ivany Herglové, Barbory Hružové, Markéty Konšelové, Kateřiny D. Kožíškové a Jany Poupové.

Vedle výše uvedených kolegů a spolupracovníků bych chtěl ovšem poděkovat i všem dalším přímo nejmenovaným, kteří v různé míře přispěli k tomu, aby se v české archeologické literatuře objevila monografie věnovaná výhradně archeologii doby bronzové v Čechách. Doufám, že bude čtenáři shledána užitečnou.

*Luboš Jiráň
leden 2008*

1 Úvod

Termín doba bronzová poprvé použil v roce 1836 dánský archeolog Ch. J. Thomsen při tvorbě katalogu kodaňské muzejní sbírky. Pojmenoval tak dějinný úsek, ve kterém byla všeobecně využívána nově objevená slitina cínu a mědi, tedy bronz, k masové výrobě nástrojů, zbraní, ozdob a dalších artefaktů. V rámci evropského prehistorického bádání bývá toto období ještě podrobeno detailnější vnitřní periodizaci, obvykle rozlišujeme starší, střední, mladší a pozdní dobu bronzovou.

V Čechách trvala doba bronzová přibližně 1,5 tisíce let, přičemž její starší úsek zastupuje zejména kultura únětická, střední dobu bronzovou kultura mohylová a mladší a pozdní dobu bronzovou tzv. kultury popelnicových polí (viz dále). Z archeologických pramenů zřetelně vyplývá, že během oněch patnácti století se zdejší společnost zásadním způsobem přeměnila jak z hlediska sociální struktury, tak zejména z hlediska struktury ekonomické. Na kvalitativně mnohem vyšší úroveň se dostává organizace výroby i směny, která zprostředkovávala distribuci surovin i hotových výrobků mnohdy do vzdálenosti stovek kilometrů.

Doba bronzová v Čechách plynule navazuje na předchozí vývoj. Geneze únětické kultury probíhala ještě v prostředí, které vykazuje všechny znaky předchozího eneolitického období, a teprve dalším vývojem se podobá této kultury mění do té míry, že se stává významným reprezentantem a z hlediska kvality bronzové produkce technologicky vůdčím subjektem starší doby bronzové ve střední Evropě.

Bronz má oproti mědi mnoho předností (snížení bodu tání, zvýšenou kvalitu lití, lepší kovatelnost, zvýšenou tvrdost při kování za studena, lepší vzhled výrobku atd.). Bronzovina umožnila výrobu artefaktů nových, dříve nedosažitelných vlastností, forem a tvarů, přispěla mimo jiné i k větší efektivitě zemědělských postupů (srpy), řemesel (dláta, sekery, nože, kovadliny, kladiva) a způsobila změny ve válečnictví vyvolané novými typy zbraní (dýka, meč, oštěp) a účinnou ochrannou zbrojí (helma, pancíř, štít).

Užívání bronzu bylo bezpodmínečně spojeno s rozvojem specializovaných znalostí a dovedností. Výrobu bronzových artefaktů je třeba v mnoha případech považovat za specializovanou výrobu a zvláště výskyt technologicky náročných výrobků evokuje představu o existenci privilegované skupiny řemeslníků, kteří se věnovali pouze této činnosti.

Jednotlivé etapy doby bronzové zřetelně odrážejí vývojovou tendenci ve výrobě bronzových artefaktů. Starší doba bronzová přináší všeobecné zvládnutí nové technologie a konstituuje základní druhové spektrum výrobků, ve střední době bronzové dochází k radikálnímu rozšíření tohoto spektra, objevují se nové, mnohdy komplikované formy artefaktů a také nové výzdobné a výrobní techniky (např. odlévání na hliněné jádro, přeliv). Prostředí kultur popelnicových polí mladší a pozdní doby bronzové dovádí produkci a užití bronzových předmětů k vrcholu, ať už jde o druhovou a typovou rozmanitost vyráběných artefaktů, nebo o variační šíři metod a postupů zvládnutých při jejich výrobě.

Z hlediska významu, který měl bronz pro další společenský progres, je vztažení jeho názvu do jména celé pravěké vývojové etapy bezpochyby oprávněné.

1.1 VÝROBA BRONZOVÝCH ARTEFAKTŮ

Vznik bronzového artefaktu je závislý na řadě navazujících nezbytných aktivit, z nichž každá předpokládá specializované znalosti. Celý proces počíná vyhledáváním ložisek potřebných surovin, což už samo o sobě vyžaduje široké empirické znalosti přírody. Je pravděpodobné, že alpská ložiska měděné rudy mohla být pravěkými prospektory objevena podle vegetace přítomné na povrchu, jako indikátor je uváděna např. trávníčka přímořská (*Ottaway 1994, 33*).

O způsobu získávání cínu, jakožto jedné ze dvou substancí nutných k výrobě bronzu, nejsme prozatím dobře informováni. Je možné, že rozhodujícím technologickým postupem mohlo být rýžování. Rozborem prvkového složení řady artefaktů z doby bronzové se totiž ukázalo, že ve většině bronzových předmětů je obsaženo relativně vysoké množství zlata, avšak ve vzorcích samotné surové mědi se množství zlata pohybuje jen zhruba na poloviční úrovni. Jedno z vysvětlení představuje možnost, že další zlato se dostávalo do bronzu společně s cínem. Přitom vzhledem k obsahu cínu v bronzových artefaktech se muselo jednat o množství cca 50 g zlata na tunu v materiálu přidávaném jako cínová surovina. Protože cín a zlato se společně v primárních rudných ložiscích nevyskytují, je reálné uvažovat o jejich přírodním transferu vodními toky do sekundárních společných úložišť, ze kterých pak mohl být cín získáván právě rýžováním.

Že by se stopy takové činnosti dochovaly do současnosti, ovšem není příliš pravděpodobné.

O získávání měděné komponenty bronzové slitiny jsme informováni mnohem lépe. Potřebná nerostná surovina byla dobývána nejprve povrchovým dolováním v jamách a šachtách, ale je prokázáno, že nejpозději od mladší doby bronzové existovaly již ve střední Evropě hlubinné doly na měděnou rudu (*Eibner 1992*). Tato ruda byla následně tříděna přebíráním, čištěním i separací za použití speciálních postupů – například vodou při využití různé hmotnosti tříděných materiálů. Následovala aplikace ne zrovna jednoduchých fyzikálních a chemických postupů. O něco jednodušší bylo zpracování nerostů na bázi oxidů a uhličitánů mědi, v případě sulfidické měděné rudy muselo vlastní tavbě předcházet pražení.

V době bronzové byly používány k hutnění dva typy pecí: jámové a šachtové (*Eibner 1992; Ottaway 1994*). V jámové peci vznikala na dně typický planokonvexní koláč surové mědi. Z šachtové pece byla roztavená měď získána odpichem. Víme, že tyto pece měly průměr okolo 40 cm a byly opatřeny výfučnicemi. Proud vzduchu jimi probíhal odspodu a v peci byl vyvolán komínový efekt. Tak se dalo v případě, kdy jako palivo bylo použito dřevěné uhlí, dosáhnout potřebné teploty okolo 1100 °C.

Vlastní technologie hutnění vyžadovala velkou zkušenost. Při roztopení pece bylo třeba zajistit více vzduchu pro náležitě rozpálení, ovšem k samotné chemické reakci vedoucí k oddělení čisté mědi z vloženého nerostu je potřebný oxid uhelnatý, který vzniká teprve tehdy, je-li přístup vzduchu při hoření omezen. Celý proces je tedy balancováním mezi potřebou kyslíku pro hoření a omezením kyslíku pro nastolení podmínek, za kterých nerostná surovina reaguje s oxidem uhelnatým. Úspěchu při tavbě nelze dosáhnout bez vytvoření redukčního prostředí, nikdy nestačí dosáhnout jen dostatečné teploty v otevřeném prostoru. Pravěký hutník musel být proto vybaven velmi speciálními znalostmi a dovednostmi.

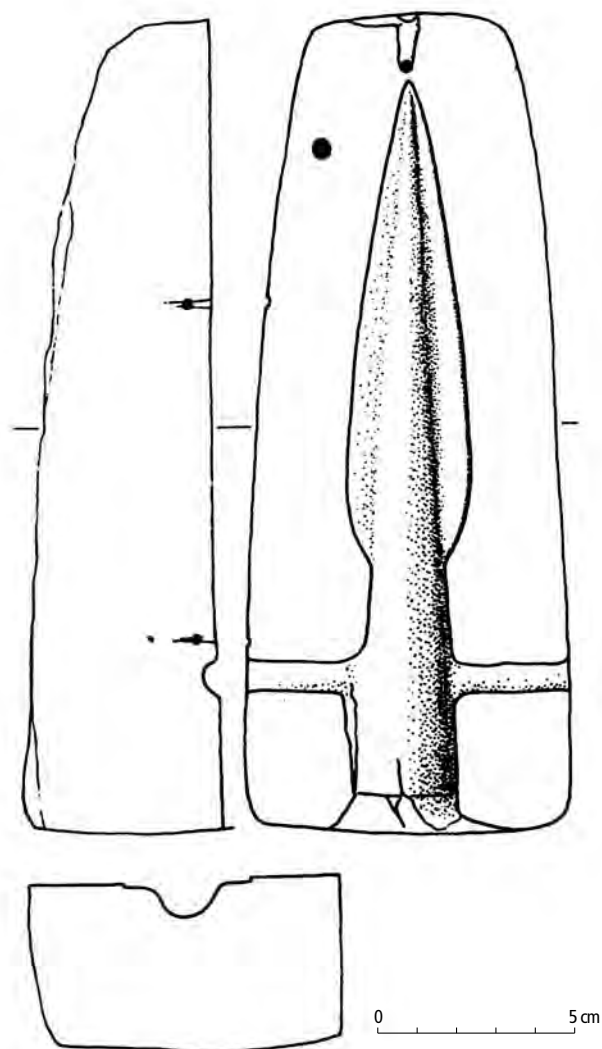
Přímé důkazy, že výše uvedené činnosti probíhaly v době bronzové na území Čech, nemáme. Následné aktivity, tedy výrobu konkrétních artefaktů ze slitiny mědi a cínu, však již jsou doložitelné celou řadou skutečností (nálezy importovaných ingotů mědi, nálezy licích forem, geografická ohraničenost některých typů artefaktů aj.).

Ne posledním prvkem hutnění, jak bývá někdy nesprávně uváděno, ale prvním krokem slévačství byla tzv. rafinace, která spočívala v opětovném roztavení ingotu surové mědi, přičemž se zbylé nečistoty v surovině soustředily na povrchu tekuté masy a jednoduše se odebraly. Je zajímavé, že zatímco ve starší době bronzové probíhala zřejmě rafinace v místě výroby ingotů, neboť hřivny z prostředí únětické kultury obsahují již

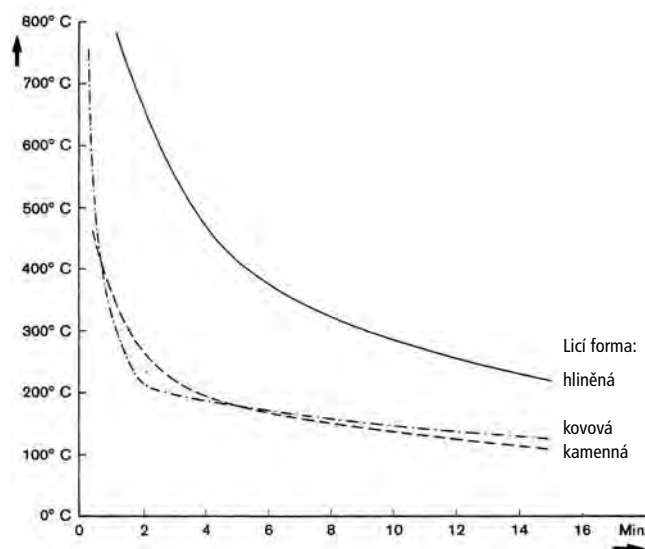
vyčištěnou měď, v mladších obdobích probíhala rafinace až při přípravě k odlévání konkrétního výrobku a surovinové ingoty ještě znečištěné obsahují. Ingoty starší doby bronzové – hřivny – vážily okolo 200 g, v době popelnicových polí převládají v nálezech zlomky z těžších ingotů planokonvexního tvaru, největší takový celý ingot nalezený na našem území pochází z jihočeských Malých Nepodřic a váží 7, 23 kg (příl. 1: 2).

Roztavením měděného ingotu za jeho současného legování cínem byl materiál připraven k odlévání. To je poměrně jednoduchá činnost, musí se ale provádět rychle a zručně, neboť kov velmi rychle chladne a přestává být tekutý. Přinejmenším od mladší doby bronzové jsme schopni dokladovat, že množství cínu přidávaného do slitiny bylo vědomě regulováno, a to v závislosti na druhu výrobku a jeho požadovaných vlastnostech (*Frána et al. 1997, 70sq.*).

Formy (kadluby), které sloužily k odlévání bronzových artefaktů, bývaly jednodílné a dvojdílné pro

Obr. 1: Kamenná dvojdílná licí forma na hrot oštěpu. Trískolupy (okr. Louny). Podle *Blažek – Ernée – Smejtek 1998*.

Obr. 2: Proces chladnutí lících forem v závislosti na materiálu, ze kterého byly vyrobeny. Podle Ottaway 1994.

oboustranně modelované výrobky, případně složené z několika částí. Nejjednodušší mohly být pouze vymodelované z písku, ale taková forma samozřejmě okamžitě zmizí a nezůstanou po ní žádné archeologické stopy. Podobně hliněné formy byly pouze na jedno použití a jsou také těžko archeologicky zachovatelné. Výroba kamenných kadlubů byla mnohem pracnější, nicméně mohly být použity vícenásobně (obr. 1; příl. 1: 4). Nejsložitější je výroba kovových forem. Ty se odlévaly na hliněný model a daly se použít mnohokrát. Stěny formy se ovšem před litím musely potřít maskem, tuhou nebo sazemi, aby se k nim nový horký kov nepřichytával.

Zvláštním způsobem se postupovalo při tzv. lití na ztracenou formu. Požadovaný výsledný artefakt se nejprve, včetně všech detailů, vymodeloval z vosku, potom obalil hlínou, často i pískem a hnojem, a ponechal se pouze malý otvor na vylití voskového modelu. Celý tento plášť se potom pomalu zahříval, až začal vytékat rozpuštěný vosk, který se nahradil roztaveným kovem.

V procesu slévání bylo také velmi důležité vychlazení formy, které mělo vliv na zrnitost povrchu konečného produktu. Čím rychleji taková forma zchladne, tím je zrnitost povrchu výsledného artefaktu jemnější. Z tohoto hlediska je nejlepší kamenná a kovová forma, nejméně vhodná je forma hliněná (obr. 2).

Zpracování kovu za teplot nižších, než je bod tání, se nazývá kování. Jestliže je teplota kovu vyšší, než je bod, kdy kov rekrystalizuje, pak se jedná o kování za tepla, pokud je nižší, pak jde o kování za studena. V době bronzové předpokládáme kování spíše za studena, ale postupem času se začalo používat, jak prokazují mikroskopické analýzy, i kování za tepla. Kováním se zvyšuje tvrdost materiálu. Zatímco u čistě

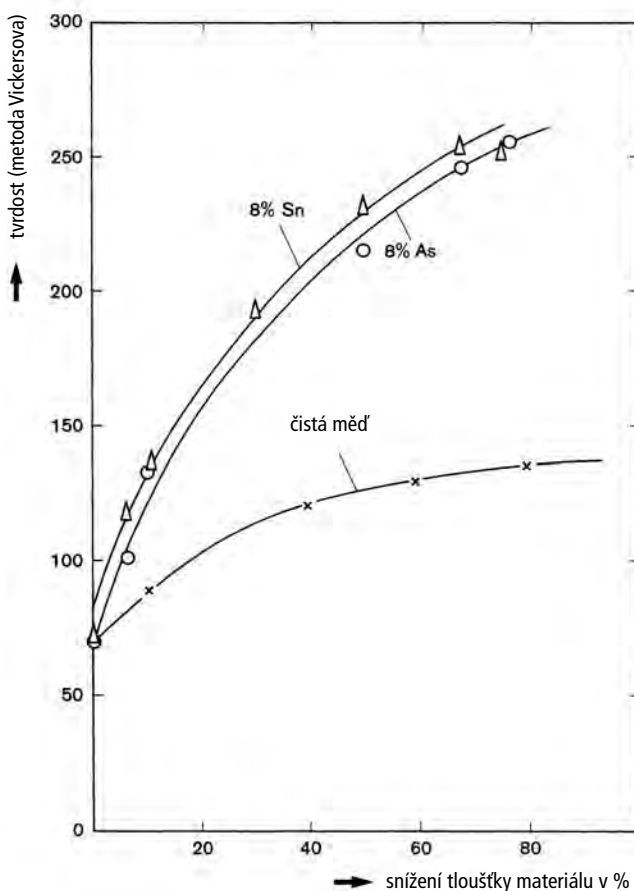
měděných nástrojů předcházející eneolitické epochy tato změna nebyla nijak markantní, v případě bronzové slitiny je možno tvrdost výrobku zvýšit několikanásobně (obr. 3).

V poslední etapě zpracování výrobku za studena byla provedena jeho finální úprava (kování, zbavení hran a nálitků atp.) a případně aplikována výzdoba. I tuto činnost zvládali řemeslníci doby bronzové bravurně.

1.2 DEPOTY KOVOVÝCH ARTEFAKTŮ

Hotové kovové výrobky byly distribuovány k dalšímu využití. V archeologických situacích je nacházíme jak v kontextech sídelních a funerálních areálů, tak i samostatně mimo tyto kontexty. Jednou z forem jejich výskytu je i současné společné uložení více kusů artefaktů mnohdy na nějaké nesnadno přístupné místo (pod zem, pod vodu, do bažiny, do skalního úkrytu). Takové soubory jsou v archeologické terminologii označovány jako depoty, případně hromadné nálezy.

Depoty představují specifický druh archeologických pramenů, přinášejí více poznatků zejména při řešení problémů obecně ekonomických, souvisejících otázek směny produktů, otázek výrobních a technologických,

Obr. 3: Vliv kování za studena na tvrdost měděných a bronzových artefaktů. Podle Ottaway 1994.

přispívají i k upřesnění relativně chronologických systémů a k stanovení náplně jejich jednotlivých vývojových fází a stupňů. Jsou také nejvydatnějším zdrojem bronzových artefaktů, které máme k dispozici; jejich kvantifikační přínos a přínos pro poznání typologických variací je zásadní. Depoty se jistě dají využít i pro zkoumání rituální sféry, jejich symbolistní role, zejména v těch případech, kdy můžeme usuzovat, že jde o depoty votivní, je nezpochybnitelná.

K prvnímu masovému rozšíření depotů kovových artefaktů dochází již ve starší době bronzové, kdy se náhle objevují ve velké části Evropy. Následné mohylové prostředí střední doby bronzové je v Čechách na podobné nálezy poměrně chudé, naopak v období popelnicových polí zde dosahuje tento fenomén největšího rozmachu.

Otázka smyslu a funkce depotů doby bronzové není jednoznačně vyřešena. Interpretace motivů ukládání depotů byla a je lákavým tématem již pro několik generací badatelů a zdá se, že je to nekonečný příběh. Výklady jsou různé a každý nový je nutno připojit jako možný. Jejich spektrum se pohybuje v celé škále – od vysvětlení přísně profánních, ekonomicko-výrobních až po výlučně sakrální či symbolistní (srov. *Blajer 2001*, 21–28; *Salaš 2005*, obr. 116). V poslední době začínají převažovat názory o symbolické funkci deponovaných souborů, které jsou doprovázeny představou o propojení profánního a sakrálního chápání významu věcí a jevů v myšlení a světonázorových představách tehdejšího člověka (*Salaš 2005*, 226). Nově se začíná prosazovat i názor o nejednotném účelu a různé funkci depotů (srov. *Bouzek 1996*), který by mohl lépe řešit problémy se shodnou interpretací náleзовých situací v případech, kdy byl depot uložen ve výrobním objektu a jednotlivé artefakty nesou stopy přípravy jejich dalšího zpracování (*Jelínek 1896*, 216), a naproti tomu situací, kdy poloha jednotlivých deponovaných artefaktů či jejich umístění v krajině přímo evokují neprofánní roli souboru. Vazba mnohých depotů na prameny, nápadné přírodní útvary (nejnověji např. hora Kletečná: srov. *Smrž – Blažek 2002*), vodní toky (např. Labe pod Tříkřížovým vrchem u Lovosic: srov. *Zápotocký 1969*), břehy řek a potoků dnes překryté nivou (depot ze Saběnic: srov. *Blažek – Hansen 1997*) je velmi nápadná.

Při bližším zkoumání sledovaného fenoménu lze vysledovat určité tendence, které by mohly přispět k bližšímu pochopení smyslu a účelu deponování. Ukazuje se například, jakým způsobem bývají depoty ukládány v kontextu tehdy existující kulturní krajiny, zjišťujeme, že četnost zastoupení jednotlivých funkčních kategorií či dokonce jednotlivých druhů výrobků se mění v závislosti na čase, stejně tak se mění i charakter místa uložení depotů ve vztahu k okolnímu terénu (*Jiráň 1996a*).

Alespoň část bronzových depotů lze jistě považovat za obětiny, zakončení rituálního aktu. Depoty ale jistě mohly sloužit i jako obdoba „bankovních depozit“, z nichž bylo možné v čase nouze či nutné potřeby něco vyzvednout. Bronzy nalézané na sídlišťích nepocházejí většinou z depotů, spíše jde o artefakty zapomenuté, poškozené či ztracené. Takový závěr podporuje i skutečnost, že kupříkladu bronzové srpy, vyskytující se v depotech z doby kultur popelnicových polí nejčastěji (srov. *Hansen 1991*, 81), jsou v sídlištním nálezovém kontextu známy z Čech jen v zanedbatelném počtu případů (*Smrž – Blažek 2002*). Naproti tomu se ukazuje, že i ojedinělé nálezy, učiněné mimo sídlištní kontexty v otevřené krajině a pojímané dosud jako ztracené předměty bez podstatnější pramenné hodnoty, lze zčásti také chápat jako záměrné depoty (*Menke 1982; Winghart 1986*), pro něž bývá používáno německé označení *topographische Einzelfunde* (*Hansen 1991*, 164). Prokázány jsou i tzv. cestovní obětiny (německy *Wegeopfer*), časté zejména v alpských průsmycích (*Wyss 1966; Hansen 1991*, 179–181; *Gleirscher 1996*), k nimž lze patrně nalézt analogie i v depotech z povodí Vltavy (*Jiráň 2002a*).

Při dalším studiu depotů, tohoto jistě velmi důležitého fenoménu v životě kulturních entit doby bronzové nejen v Čechách, bude očividně třeba využívat daleko více možnost komparace co nejširšího spektra relevantních znaků, které je možno v dané skupině nálezů detekovat, a vedle typologického a chronologického zpracování jejich obsahu bude též zcela nezbytné přistupovat k jejich interpretaci i s využitím nových paradigmat.

1.3 KERAMICKÁ PRODUKCE

Méně náročnou činností, kterou nelze oproti výrobě bronzových předmětů vesměs pokládat za výrobu specializovanou, byla výroba keramiky. Ovšem výsledkem této činnosti je největší množství dnes dochovaných artefaktů, které doposud představují nejvyužívanější zdroj informací při bádání o pravěkých kulturách. Ve ztvárnění keramiky lze totiž pozorovat určité vývojové tendence a rysy, které jsou východiskem pro podrobnější časové členění určité kultury. Kromě toho lze u keramiky rozlišit i rozdíly dokládající lokální vývoj určité kultury a v některých případech i importy z jiných oblastí. Velice poučné je studium funkce jednotlivých keramických tvarů, které nám pak umožňují nahlédnout do způsobu úpravy potravy, a tak nepřímo uvažovat o úrovni výživy. Teprve v počátcích je zkoumání obsahu keramických nádob, které pocházejí z hrobů, nebo analýzy různých příškvarů, které ulpěly na vnitřní straně stěpů nádob pocházejících především ze sídlišť.

Základní surovinou k výrobě keramiky byla jílovitá nebo sprašová hlína, která se ovšem musela předem

upravit, tj. zbavit případných nečistot a nechat určitou dobu „odležet“. V případě, že materiál k výrobě byl příliš jemný a keramické výrobky by potom praskaly, muselo se přidat určité množství ostřiva, tj. jemného písku, rozdrčených střeptů nebo i organických příměsí, jako jsou např. plevy. Hmota k výrobě keramiky se pak hnetením propracovala tak, aby ji bylo možné upravit do válečků, ze kterých se mohl vymodelovat požadovaný keramický tvar. Při přípravě hlíny výrobce předem věděl, jakou nádobu chce vyrobit – u větších kusů použil hlínu s hrubším ostřivem, u kusů menších s ostřivem jemnějším. Velká pozornost byla věnována úpravě povrchu, hlavně uvnitř nádob, kde shledáváme stopy po vodorovně vedeném dřevěném, kostěném nebo kamenném hladítku. Tato péče měla svůj důvod – vnitřek se tak snáze udržoval v čistotě.

Důležitou etapu při výrobě keramiky představovalo vypalování. Navzdory některým nálezům (*Čtverák – Slavíková 1985*) nemáme z našeho prostředí dosud vypalovací zařízení z doby bronzové přesvědčivě doloženo (*Lička – Košťurík – Mach 1990*), a proto musíme vycházet zejména z etnografických paralel a experimentů. Předpokládáme, že menší a drobnější keramické tvary se vypalovaly buď v otevřených nebo mírně zahloubených ohništích, ve kterých vypalování probíhalo v několika fázích a trvalo zhruba 1 hodinu, při dosažení teploty až 800 °C a spotřebě asi 0,1 m³ dřeva; chladnutí vypálené keramiky trvalo přibližně 3 hodiny. Dokonalejší vypalování keramiky se dosáhlo v ohništích umístěných v hlubších jamách nebo přímo v jednokomorových hliněných kupolovitých pecích opatřených otvorem pro přikládání topiva, případně i otvorem pro unikání kouře. Vypalování keramiky v takovém zařízení trvalo asi šest hodin, spotřebovalo se opět zhruba 0,1 m³ dřeva a dosáhlo teploty kolem 500 °C při dně pece a 790 °C při jejím vrcholu pod kouřovým otvorem.

Obtížné bylo vypalování velkých nádob – zásobnic. To se pravděpodobně provádělo v tzv. milířových pecích, ve kterých se nádoba určená k vypálení obložila topivem a překryla většími, kuželovitě sestavenými poleny. Na ta se pak naskládaly drny vytvářející plášť pece.

Zkušený pravěký hrnčíř znal průběh vypalovacího procesu a dovedl jej účelně regulovat. Oxidačním výpalem za většího přístupu kyslíku získal keramiku světlých barev, naopak redukčním výpalem za menšího přístupu vzduchu docílil na keramice šedého, tmavého zbarvení. V nálezech se často setkáváme s načervenalou keramikou s tmavými skvrnami, které dokládají, že výpal byl oxidačně-redukční. Ovšem někdy se stalo, že se průběh vypalování nepodařilo zvládnout a že část keramiky podlehla zkáze – zpravidla jde o přepálené a zcela deformované keramické kusy, se kterými se pak setkáváme v odpadních jamách. Nepodařených hrnčířských vsádek nacházíme však poměrně málo, což naznačuje, že vypalování bylo v převážné míře úspěšné.

Obecně se předpokládá, že výroba keramiky byla ženskou záležitostí (např. *Mogielnicka-Urban 1984, 160; Bouzek 2001, 26*). Charakter produkce v době bronzové nese svědčí o existenci specializovaných výrobců, takový charakter získává keramika až v mladších obdobích. V době bronzové musíme předpokládat hrnčířskou činnost jako příležitostnou záležitost začleněnou do komplexu dalších obvyklých výrobních činností realizovaných pro potřeby dané sociální jednotky. Na druhé straně keramická produkce jednoho výrobního centra mohla být poměrně vysoká a výrobky odsud mohou být přítomny v rozsáhlé oblasti.

1.4 SMĚNA A OBCHOD V DOBĚ BRONZOVÉ

Vzájemnou směnu surovin a produktů mezi jednotlivými kulturními entitami v rámci širšího geografického prostoru (externí směnu) i mezi jednotlivými společenstvími uvnitř jednoho archeologicky vyčleněného kulturního celku (interní směnu) musíme samozřejmě v době bronzové a priori předpokládat. Například již samotný fakt, že měď a cín, coby prvky potřebné k výrobě bronzu, se povětšinou vyskytují v ložiscích poměrně značně od sebe vzdálených, implikuje představu o existenci fungujících dálkových cest (*Rowlands 1973, 596*) a o velmi rozvinuté formě směny, která v některých případech musela stále více získávat charakter nemonetárního obchodu, snad již ve starší době bronzové, kdy se kvůli zjištěným váhovým standardům hřiven a žebber uvažuje o jejich použití jako pevné směnné jednotky (*Innerhofer 1997, 56*). Také distribuce baltského jantaru do střední i jižní Evropy (srov. *Bouzek 1993*) musela být vázána na zabezpečené transportní možnosti a fungující obchodní prostředí.

Obchodní vazby a směna produktů v době bronzové nejsou sledovány pouze na základě typologického srovnávání artefaktů, ale jsou využívány i etnografické paralely a výsledky získané prostřednictvím analýz a postupů z oblasti přírodních věd. Nechybějí ani přístupy, které vytvářejí čistě teoretické modely, jejichž konstrukce jsou závislé na užitých paradigmatech. Komparace dosavadních výsledků ukazuje, že můžeme odůvodněně předpokládat paralelní existenci několika různých forem směny, které odpovídaly produktu, jenž byl směňován (běžné osobní předměty, luxusní výrobky či obchodovatelné komodity: srov. *Kristiansen 1998*), a také závisely na postavení poskytovatele a příjemce daného produktu v sociální struktuře tehdejší společnosti. Obecně lze hovořit o třech základních variantách vzájemného předávání si produktů, a to reciproční, redistribuční a tržní (*Renfrew – Bahn 1996, 338*).

Směnné vztahy byly v době bronzové jistě jedním ze základních původců progresivního vývoje tehdejší společnosti. Prostřednictvím těchto vztahů docházelo ne-

jen k výměně hmotných statků, ale také k výměně znalostí o nových objevech, nových technologiích a patrně i k šíření nových světonázorových představ, což mohlo hrát ve svém důsledku důležitou roli i v procesu vzniku

nových archeologických kultur (*Renfrew – Bahn 1996, 364*). Také v českém prostředí podobný scénář naznačují dosavadní archeologické prameny, které souvisejí s genezí kultur popelnicových polí (srov. kap. 3.8).

2 Starší doba bronzová – únětická kultura

Únětická kultura ovládala českou kotlinu přibližně 700 let. Počátky geneze únětické kultury, které spatřujeme v její protoúnětické a staroúnětické fázi, spadají nade vší pochybnost ještě do období pozdního eneolitu. A právě zde je třeba hledat odpovědi na otázky týkající se jejího vzniku. Na rozdíl od moravských nálezů protoúnětické fáze mají české nálezy jen omezenou vypovídací hodnotu – většinou totiž pocházejí ze starších, buď vůbec nebo jen nedostatečně dokumentovaných nálezů nebo výzkumů a navíc pouze z funerálních kontextů.

V české odborné literatuře převládá donedávna názor, že v typologii nádob této počáteční fáze můžeme sledovat vedle reminiscencí na některé tvary kultury zvoncovitých pohárů nápadnou podobnost s tvary vyskytujícími se v tomto období v Karpatské kotlině (*Moucha 1989*, 216), zejména v prostředí kultury nagyrevské a kultur Somogyvár-Vinkovci, Ókörhalom, Kőtöres a Kosihy-Čaka. Z jejich keramických tvarů bývá část užívaného spektra nádob (obr. 18: 10, 12, 13, 14, 15, 16, 21) z nejranějších fází únětické kultury odvozována (*Moucha 1960*; *Ondráček 1967*).

Novější pojetí považuje za rozhodující substrát, v němž došlo ke vzniku nejstarších fází kultury únětické, předchozí kulturu zvoncovitých pohárů, jejíž působení dokládají například plastické lišty pod uchy a plastická žebra na výduti nádob (obr. 18: 15, 28) nebo výzdobné prvky (obr. 18: 17). V některých případech je na keramice aplikována výzdoba otiskem šňůry (obr. 18: 22); tento výzdobný prvek však s kulturou se šňůrovou keramikou nespojuje. Vývoj únětické kultury v oblastech jihovýchodně od našeho území je situací v Čechách připodobňován (*Bartelheim 1998*, 143sq.).

Protoúnětická fáze reprezentuje samý počátek staršího období únětické kultury, o jehož dalším plynulém vývoji nás přesvědčují zejména typologické sekvence některých keramických tvarů. Délku trvání tohoto staršího období odhadujeme na cca 350 let. Někdy na počátku 2. tisíciletí př. Kr. nabývá dosavadní pozvolný rozvoj únětické kultury postupně na dynamice a spěje k nejrozvinutější podobě v klasické fázi mladšího období, kdy jsme svědky velmi intenzivního únětického osídlení Čech. Největší koncentrace nálezů je v povodí Labe a dolní Vltavy, v pražské oblasti a na Kolínsku, další sídelní enklávy jsou zjištěny v Pojizeří, v severozápadních a ve východních Čechách. Osídlení se objevuje i v oblastech v počátečních etapách starší doby

bronzové dosud neosídlených, tj. na Berounsku, v západních a jižních Čechách. Především jižní Čechy v té době nabývají na významu. Svědčí o tom nejenom nápadná koncentrace depotů, ale i lokality (např. Hosty, okr. České Budějovice), které poskytly některé nálezy, jež lze považovat za importy z Karpatské kotliny (obr. 11). V závěru svého vývoje předznamenává únětická kultura, modifikovaná prvky z prostředí věteřovské skupiny, blížící se kulturní zlom. Zřetelně zesilují nové jihovýchodní kulturní vlivy patrné v celé české sídelní oikumeně starší doby bronzové, nejnověji též v jihozápadních a západních Čechách.

I přes nedostatek kvalitnějších archeologických pramenů je zřejmé, že genetické souvislosti osídlení v západních Čechách byly složitější než ve zbytku české kotliny. Zdá se, že po určitých impulzech z oblasti únětické se později toto území kulturně orientovalo především na horní Podunaj, ale nepřestalo přijímat podněty z dalších okolních oblastí (střední Podunaj, Karpatská kotlina). Přes jihozápadní a jižní Čechy se jistě realizovaly vzájemné kontakty mezi českou oblastí únětickou a bavorskou oblastí straubinskou. Projevují se zejména v kovovém inventáři (např. depot Starý Bydžov: obr. 32), ale někteří badatelé uvažují i o posunech malých skupin obyvatel z únětického prostředí dále na jihozápad (*Stein 1968*; *Kubach 1977*). Později, v nejmłodší fázi starší doby bronzové, se západní Čechy připojují zcela jednoznačně k hornodunajské kulturní oblasti. Dochází k výrazným změnám, které svědčí o zintenzivnění kontaktů, a to ve dvou vlnách. Starší souvisí s vývojem v časném maďarovsko-věteřovském prostředí ve středním Podunají a přináší s sebou i nový způsob pohřbívání pod mohylami. Objevují se nové keramické tvary (např. dvouuché misky – Chrastavice u Domažlic: *Čujanová-Jílková 1970*, Abb. 79: 10), které nejsou zastoupeny ve věteřovském materiálu na Moravě. Jejich nejbližší analogie známe z maďarovského prostředí (Nitrianský Hrádok: srov. *Točík 1981*, 40, Typologische Tafel: D6) a podle nálezů z dolnorakouských sídlišť (např. Mannersdorf am Leithagebirge: *Neugebauer 1994*, 147, Abb. 80) se dožívají počátku mohylové kultury. V podstatě vzápětí přichází druhá změna, oblast Čech je silně ovlivněna vyspělým prostředím klasické věteřovské skupiny, jejíž působení dožívá až do počátku stupně B B1. Tato druhá změna byla výrazná a projevuje se zvláště nápadně v západních a jižních Čechách a v jihovýchodním Bavorsku – v ke-

ramické skupině Sengkofen/Jellenkofen (*Möslein 1997*). V rámci druhé změny se objevují i další nové prvky ve způsobu pohřbívání, o čemž svědčí kupříkladu žárový hrob na sídlišti v Meclově-Břeží (*Čujanová – Jílková 1971*).

Působení impulzů z vyspělé středodunajské a hornodunajské kulturní oblasti znamenalo ovšem radikální změnu situace v celých Čechách. Kulturní obraz není zcela jednotný, nejsilnější je vliv maďarovsko-věteřovský. V západních a jižních Čechách ovšem navíc obohacuje kulturní projev společný vývoj s oblastí straubinskou, zejména v přechodné fázi ke střední době bronzové. Nikde v Čechách však nemůžeme sledovat plnou kontinuitu vývoje. Proto i označování závěrečné fáze osídlení ze starší doby bronzové jako předmohylová či časně mohylová je nepřesné a nemělo by být takto nazýváno. Ukazuje se, že to byl až další impulz z širšího Podunají v průběhu stupně B B1, který nasměroval smíšené kulturní prostředí s prvky únětickými, věteřovskými a raně mohylovými k dotvoření mohylové kultury střední doby bronzové.

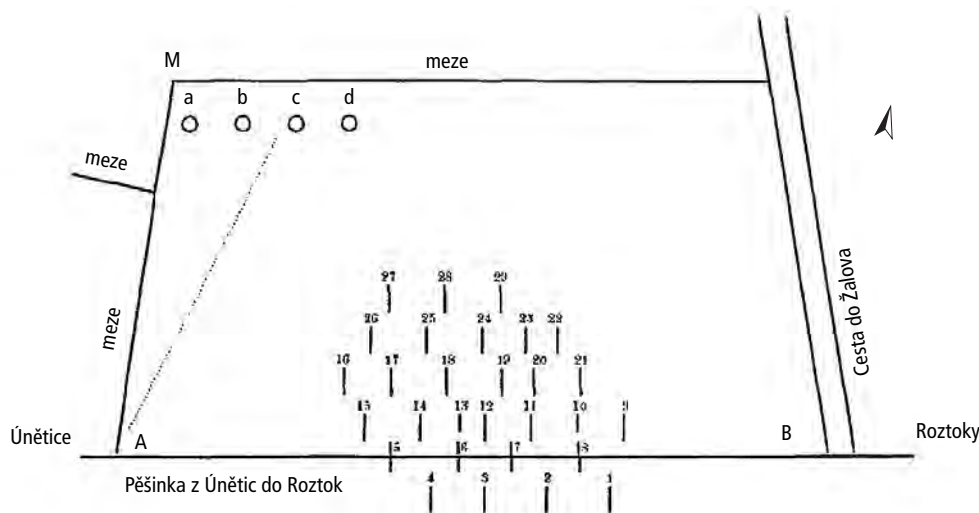
2.1 DĚJINY BĀDÁNÍ

První výzkum únětických hrobů proběhl již v r. 1843 v oblasti středních Čech – na Skalsku mezi Mšenem u Mělníka a Mladou Boleslaví (*Sklenář 1980, 137*). Hroby později podrobně publikoval F. Beneš (1865, 173–175) s dobově vyobrazeným inventářem. Nedlouho potom, v r. 1845, J. Kašpar provedl výzkum pohřebiště únětické kultury ve východočeských Libčanech (*Sklenář 1992, 120*). Významný pokrok v poznání starší doby bronzové v Čechách přinesl posléze výzkum dvou pohřebišť v Úněticích provedený roztockým lékařem Č. Ryznerem někdy na sklonku 70. let 19. století (*Ryzner 1880; obr. 4*). Ryznerovu publikaci lze považovat za vzornou a v některých směrech je dobře použitelná i dnes. Kromě vykopaných nálezů uveřejňuje i sche-

matický plánec obou pohřebišť. Bohužel postrádáme řadu dalších údajů, které by byly velice vítané – vlastně až dosud přesně nevíme, kde se obě nekropole rozkládaly, nevíme ani, kdy byly hroby kopány a jakým způsobem (např. sondáží, podle povrchových příznaků či plošně). Brzy po Ryznerově výzkumu dochází k objevům dalších podobných pohřebišť (obr. 5), především v oblasti mezi Prahou a Slaným, kde prováděli archeologická bádání V. Schmidt (Osluchov, Holubice, Slaný, Dřínov, Kamýk, Žižice: *Schmidt 1893–95a; 1893–95b; 1893–95c; 1893–95f; 1899a; 1899b*) a J. Felcman (Loutouš, Noutonice, Želenice, Kamýk, Malé Čičovice: *Felcman 1896–97b; 1898a; 1898b; 1898c; 1908–09*; Neprobylce: *Felcman 1894; 1896–97a*; Tursko: *Felcman 1902; 1904; 1908a; 1908b; 1908c*) spolupracující s J. L. Pičem (Malé Čičovice: *Pič 1893*). V jižních Čechách vedli výzkumy J. N. Woldřich (Litoradlice, Nedabyle, Skály a Vlčkov: *Woldřich 1883; 1884; 1886; 1889; 1893*) a J. L. Pič (Paseky, Zběšice: *Pič 1900*). Zdejší únětické nálezy z mohylových pohřebišť i hromadné a ojedinelé nálezy bronzových předmětů publikoval již H. Richlý (1894), který také jako první pojednal i vztahy, kontakty a existenci komunikací mezi jižními Čechami a Podunajím. V té době dochází až k jakémusi zdánlivému přesycení *Památek archeologických* nálezy z únětických pohřebišť, takže sdělení o některých nekropolích jsou redukována na pouhé přehledy. Tento přístup způsobil, že dnes nemáme podrobnější informace nejméně o 200 únětických hrobech. Podobně jako u výzkumu Ryznerova nevíme zcela nic o metodě terénní práce, chybějí nám též informace, zda prozkoumaná a publikovaná pohřebiště byla vyčerpána úplně, nebo jen zčásti. Stejně tak je nejasný osud antropologického materiálu. Zůstal na místě, nebo byl deponován na hřbitově, jak bylo v té době zvykem?

Nálezy podobné nálezům z Únětic byly zpočátku zařazovány mezi památky „rázu únětického“. Název kultura únětická zavádí do literatury jako první J. Matiegka

Obr. 4: Plánek jednoho ze dvou Ryznerem nalezených pohřebišť v Úněticích (okr. Praha-západ). Podle: *Ryzner 1880*.

Obr. 5: Výzkum únětického hrobu v Želenicích (okr. Kladno) – křížkem označen V. Schmidt. Archiv Vlastivědného muzea ve Slaném.

(1892). Za zmínku stojí uvést, že téměř současně s Ryznerovým výzkumem prozkoumal A. Rzehak v Měnině u Brna hroby podobné únětickým a navrhl je nazývat „měninským typem“ (Mönitzer Gräber-Typus: *Rzehak 1882*).

Na přelomu 19. a 20. století počet dalších nově objevených únětických hrobů klesá, snad v souvislosti s ochabující činností „Píčovy družiny“, jejíž zásluhou bylo předtím shromážděno velké množství nálezů. Ty J. L. Píč publikoval v prvním svazku svých „*Starožitnostě*“, kde nálezy kultury únětické zařadil do rámce tzv. „pokolení skrčených koster“, kam ovšem patřily i nálezy z jiných pravěkých kultur (*Píč 1899*). Píčovu koncepci podrobil kritice K. Buchtela (1899), který zároveň podává svůj nástin periodizace českého pravěku.

V období mezi oběma světovými válkami bylo publikováno jen málo materiálu. Výjimkou jsou publikace nálezů z Kolínska (*Dvořák 1926; 1927; 1931; 1932; 1933*), ze kterých jsou zvláště důležité polepské pohřebiště a objekt s několika kostrami z Hlízova. Větší soubor z Řepova (okr. Mladá Boleslav) zůstal jen nedostatečně zpracován. Další publikovaný materiál ze středních Čech (hrobové nálezy z Kralupska, Slánska a Kolínska) pouze početně rozšiřoval dosud známý nálezový fond; k podrobnějšímu poznání starší doby bronzové však více nepřispíval, neboť postrádal základní dokumentaci.

Od počátku 20. stol. do 30. let zachraňovali jednotlivé kostrové hroby v cihelnách a pískovnách východních Čech L. Domečka (především z pohřebiště v Hoříněvsi, Předměřicích n. Labem, Lochenicích a Plotišťích n. Labem), J. Felcman a V. Diviš (Mikulovice a zejména Blato: *Felcman 1899, 422sq.; Böhm 1932*), působili zde i J. Koudelka a A. Stocký (Skřivany: *Koudelka 1908*). Na Chrudimsku byly náhodně zachraňovány nálezy z cihelny v Úhřeticích. Systematický výzkum po-

hřebiště však nebyl ve východních Čechách nikdy proveden. V jihočeské oblasti prokazovaly existenci osídlení ze starší doby bronzové nálezy a výzkumy mohyl B. Dubského (*Dubský 1946a; 1946b; 1949*).

V oblasti severozápadních Čech, která byla nositeli únětické kultury také intenzivně osídlena, nebyla až do druhé poloviny 20. století památkám z tohoto období zvláštní pozornost věnována. Poznatky byly většinou rozptýleny v řadě statí, týkajících se i jiných časových úseků (*Weinzierl 1895; 1897a; 1897b*). V souvislosti s archeologickými aktivitami v 30. letech 20. století je třeba uvést přínos H. Preidela jak pro poznání pravěku Mostecká a Chomutovska (*Preidel 1934; 1935*), tak pro celkové poznání pravěkého vývoje oblasti (*Preidel 1940*). Stejně důležité byly i práce J. Simbriger pro Ústecko, J. Michela pro Děčínsko a G. Laubeho pro Bílinsko (*Simbriger 1934; Michel 1923; Laube 1931*).

Důležitým posunem k lepšímu poznání pravěkého osídlení oblasti včetně doby bronzové bylo až založení expozitury pražského Archeologického ústavu v Mostě v r. 1953 (od roku 1993 transformované do Ústavu archeologické památkové péče severozápadních Čech).

Počátek teoretického zpracování únětické kultury lze spatřovat ve studii Schránílově (*Schráníl 1921*), kde se autor zabývá otázkou původu suroviny nutné k výrobě bronzů a podrobným rozbořením dosud známého kovového inventáře. Únětickou kulturu dělí na dva stupně: starší a mladší, aniž by jejich náplň blíže definoval. O něco později své dělení upřesňuje: starší období mělo trvat od 19. do 17. stol. př. Kr. a mladší od 17. do 15. stol. př. Kr. (*Schráníl 1928, 115*).

Významný přínos pro poznání starší doby bronzové v Čechách představují některé práce J. Böhma. Je to především studie o rozšíření kultury únětické (*Böhm 1924*), ve které se pokusil o synchronizaci únětické kultury s ostatními kulturami starší doby bronzové ve stře-

doevropské oblasti. Uvědomíme-li si stav tehdejších znalostí o civilizaci starší doby bronzové v sousedství, je třeba uznat, že šlo o dílo průkopnické, které nepozbylo svého významu ani dnes. J. Böhm také zpracoval nálezy z Pardubicka a poprvé upozornil na podobnost moravských a českých nálezů (Böhm 1932). Další jeho významnou studií je rozbor depotu dýk a čepele hrotité sekery z Kozích hřbetů u Horoměřic (Böhm 1928), ve kterém se kromě rozboru čistě stylového dotýká i otázek ekonomických a společenských. Později se J. Böhm dostává k problému únětické kultury v některých partiích svých širěji pojatých monografií (Böhm 1937; 1941). Pro poznání únětické kultury je významná i práce J. Neustupného o pohřbech nespálených těl dětí v zásobnicích (Neustupný; J. 1933).

Otázka vzniku kultury únětické byla poprvé řešena již na přelomu 19. a 20. století, kdy uveřejňuje K. Buchtela (1899) myšlenku, že při vzniku starší doby bronzové v Čechách sehrály svoji roli „uherské terramary“ (v té době používaný termín pro sídliště tellového charakteru jako např. v Tószegu). Následně se stává stejná otázka předmětem zájmu A. Stockého (Stocký 1926; 1927). Přínosná je i jeho další studie (Stocký 1930), ve které mezi sebou porovnává „starší pohřebiště“ (12 lokalit) s „mladšími pohřebišti“ (19 lokalit) s přihlédnutím k výbavě hrobů, úpravě hrobové jámy, orientaci hrobů apod. V tomto rozlišení se výrazně uplatňuje Stockého dvoustupňové rozdělení únětické kultury na starší a mladší úsek. Nad počátky únětické kultury se zamýšlel také J. Filip (1947), nicméně zásadně charakterizoval počáteční období únětické kultury představované obdobím protoúnětickým až L. Hájek (1960).

V druhé polovině 20. století byl pramenný fond rozmnožen o nálezy z nových terénních akcí. Tak např. v jižních Čechách navázaly na moderně vedený výzkum Harvardovy univerzity z 30. let v Křtěnově další výzkumy v Hluboké n. Vltavou, Protivíně, Týně n. Vltavou, Vrcovicích a Hostech a posléze i další (např. Dívčí Kámen, Skočice, Křtěnov, Vodňany: Pleiner – Rybová eds. 1978, 347sq.; Beneš, A. 1989; Břicháček 1991; Havlice 2000; Michálek 1990; 1996; 1997a; Poláček 1966). Ve středních Čechách proběhl výzkum sídliště na ostrožně ve Vraném (Knor 1957; 1966), byl realizován záchranný výzkum významné lokality na Slánské hoře ve Slaném (Moucha 1966), výzkum opevněné osady z věteřovského období ve Vnoři (Zápotocká-Steklá 1963) a příkopem opevněné osady v Klučově (Kudrnáč 1970). Výzkum v Březně u Loun v severozápadních Čechách (1954–80) odkryl dva sídlištní okrsky s kúlovými domy a k nim patřící skupinová pohřebiště (Pleinerová 1959). Kúlový dům a hroby byly nalezeny při záchranných akcích v Blšanech u Loun (Pleinerová 1960a). Ve východočeských Plotištích n. Labem byla prozkoumána v letech 1961–70 celá osada i k ní náležející pohřebiště,

v jiné poloze pak část opevněné osady věteřovského typu (Vokolek 1993a, 38–41). V Úhřeticích byla také zkoumána část únětického sídliště (Vokolek 1977). K prohloubení poznání funerálních komponent přispěl výzkum mohylníku v Mladé Boleslavi-Čejetických (Plesl 1959; 1963b) nebo hrobů v Brodcích n. Jizerou (Rataj 1954a; 1954b; 1955; Knor 1955), výzkumy v Chrudimi (Rataj 1952) a Blatě (Vokolek 1982), v Praze-Malé Ohradě (Kovářík 1981) či v Praze-Čakovicích (Kovářík 1983). Také v posledních letech se v Čechách podařilo objevit či dokonce prozkoumat řadu únětických pohřebišť a sídlišť (Bašta – Baštová 1989b; 1990; Lutovský – Slabina 1993). Zásadním způsobem mohou ovlivnit naše poznání poslední, zatím ještě nezhodnocené výzkumy na nově objevených lokalitách (Hostivice u Prahy, Vliněves a Dolní Beřkovice na Mělnicku nebo Praha-Miškovice).

Po druhé světové válce byla v rámci hlubšího poznávání období starší doby bronzové věnována velká pozornost teoretickému zpracování vybraných problémů. Obecné interpretace vývoje v diskutovaném období se zcela zákonitě objevují ve všech základních pracích o českém pravěku počínaje *Pravěkým Československem* (Filip 1948) přes *Nástin pravěkých dějin Československa* (Neustupný, E. – Neustupný, J. 1960), *Pravěk Československa* (Neustupný, J. et al. 1960) a *Evropský pravěk* (Filip et al. 1962) až k *Pravěkým dějinám Čech* (Pleiner – Rybová eds. 1978).

Vedle těchto přehledných prací byla vypracována řada studií k jednotlivým dílčím problémům. Kladené otázky se často týkaly lokálního vývoje únětické kultury (Hájek 1954; Čtrnáct 1954; 1970–71; Šaldová 1960; Moucha 1961a; Pleinerová 1966; 1967a; Čujanová-Jílková 1981; Vokolek 1993a). L. Hájek tak např. vyčlenil již v roce 1954 samostatnou jihočeskou skupinu, specifickou především typickým pohřbíváním pod mohylovými násypy, které se zde dochovaly v relativně velkém počtu, větším než v jiných oblastech, kde byly zahlazeny intenzivnější kultivací a menším rozsahem lesů (např. Pleinerová 1978, 368). L. Hájek také formuloval předpoklad o vzájemných kontaktech této skupiny s únětickou kulturou v severnějších českých oblastech i Rakousku, se straubinskou kulturou v Bavorsku, s typem Unterwölbling v Rakousku a se skupinami na dnešním švýcarském území. Určitá lokální odlišnost vývoje jihočeské oblasti byla opět potvrzena dalšími teoretickými zhodnoceními jihočeské skupiny únětické kultury, jež přinesly nové práce (Pleiner – Rybová eds. 1978, 347sq.; Michálek 1990; Militký 1998; Havlice 2000; 2001; Havlice – Hrubý 2002). Významným způsobem korigují naše původní představy o charakteru zdejšího únětického osídlení nálezy v Českých Budějovicích-Dobrovodské ulici, kde byly v nivním území mezi soutokem Malše s Vltavou odkryty pozůstatky sídliště „pohřbeného“ pod pozdějšími

náplavami až v hloubce 1,8 m pod dnešním povrchem (Pokorný et al. 2002).

Jiné studie se věnovaly původu únětické kultury (Hájek 1960; Moucha 1960; 1974b), jejímu vnitřnímu členění (Moucha 1963; Pleinerová 1966; 1967a), způsobu sídlení (Hásek 1975; 1984; Kuna – Slabina 1987; Matoušek 1988b; 1989) a pohřbívání (Jelínková – Sláma 1959; Pleinerová 1959; 1960b; Hásek 1960; 1974; Ludvíková 1988; Matoušek 1982; 1987; 1988a; 1990), těžbě kovů a jejich zpracování (Čujanová-Jilková – Prokop 1968; Moucha 1970b; Bath-Bílková 1973; Michálek 1976a; Beneš, A. 1978; Hásek 1979; Kudrnáč 1982; Frána et al. 1995; 1997; Lehrberger et al. eds. 1997), depotům (Hájek 1954; Moucha 1974a; 2005), vztahu k okolním oblastem (Hnízdová 1954; Moucha 1970a; Břicháček – Moucha 1993). Byly také publikovány rozbory některých kategorií výrobků, jako např. záušnic (Hásek 1960; Stejskalová 1999) nebo jehlic (Charvát 1976). Kromě toho byla uveřejněna řada podnětných prací, které se dotýkají problematiky doby bronzové v širším rámci. Patří sem pojednání o klimatických poměrech (Bouzek 1982; 1988; Neustupný, E. 1985), stranou pozornosti nezůstaly ani otázky spojené se sídelními areály (Neustupný, E. 1986), s výživou (Neustupný, E. – Dvořák 1983; Vencl 1985), zemědělstvím (Rulf 1983; 1991; Beranová 1993), antropologickými znaky tehdejší populace (Chochol 1974; 1979) a nechybí ani úvahy demografické (Neustupný, E. 1983; Buchvaldek 1987).

Danou problematikou se zabývají i práce zahraničních badatelů, mezi nimiž vyniká práce Manderova (Mandera 1953), Bartelheimova (Bartelheim 1998), která zařazuje únětickou kulturu na území Čech do širších souvislostí v rámci středoevropského vývoje, a Zichova (Zich 1996) podávající ucelený obraz o únětické kultuře severně od našeho území. Další práce zahraničních autorů, ač se přímo důkladněji nezabývají vývojem na českém území, se staly důležitým východiskem ke studiu lokálních skupin únětické kultury na našem území. Jestliže např. osídlení ze starší doby bronzové indikované v západních Čechách vykazuje nápadně shodné vývojové rysy s osídlením v horním Podunají, potom mají pro chronologické a kulturní zařazení a hodnocení zdejších nálezů jistě zásadní význam monografie zabývající se vývojem a materiální náplní kultur starší doby bronzové v našem západním a jihozápadním sousedství (Hundt 1958; Christlein 1964; Stein 1976; Kubach 1977; Ruckdeschel 1978; Rittershofer 1983; Möslein 1997).

2.2 HLAVNÍ PRAMENY

1. BECHYNĚ (okr. Tábor)

Na hradišti, položeném na ostrožně mezi řekou Lužnicí a potokem Smutná, byl při výzkumu ve 40 cm

mocné vrstvě nalezen početný soubor věteřovské keramiky, bronzové předměty, kostěné a parohové artefakty (mj. i zlomek parohové sekery), kamenné otloukače, podložky a také zlomek „chlebového idolu“ (v německé terminologii *Brotlaibidol*).

Lit.: *Militký 1993* (s lit.). Výzkum z roku 2006 zatím nepublikován.

2. BLŠANY U CHLUMČAN (okr. Louny)

V pískovnách severně od obce bylo postupně odkryto 40 hrobů ze staršího i mladšího období únětické kultury. Kromě individuálních hrobů se zde vyskytly i hroby se dvěma a více jedinci. Nestandardním prvkem je záměrné uložení lebky pohřbeného do mísy. Významná je výbava jednoho z hrobů: 2 kostěné berličkovité jehlice, náhrdelník z kostěných válečkovitých korálků a perleťových kroužků, záušnice z dvojitého bronzového drátu a 4 nádoby. Severně od hrobů byla zjištěna dlouhá kúlová stavba únětické kultury na soudobém sídlišti.

Lit.: *Dohnalová 1954; Plesl 1954b; Pleinerová 1960b*.

3. BRODCE (okr. Mladá Boleslav)

V 50. letech 20. století byla na levém břehu Jizery prozkoumána dvě pohřebiště z klasického období únětické kultury. Jsou od sebe vzdálena asi 2 km a v některých detailech se liší. V první prozkoumané skupině čtyř hrobů byly dvě „vyzděné“ hrobky oválného tvaru se stěnami z opukových kamenů spojených červeným jílem z řeky Jizery (obr. 35). Později bylo objeveno dalších 18 hrobů, z nichž dva měly zvláštní stavební konstrukci ve tvaru skříňky, vybudované z pískovcových kamenů. Na druhém pohřebišti se sedmi kostrovými hroby rovněž s kamennou konstrukcí byla většina hrobů již v praveku vyloupena.

Lit.: *Rataj 1954a; 1954b; 1955; Knor 1955*.

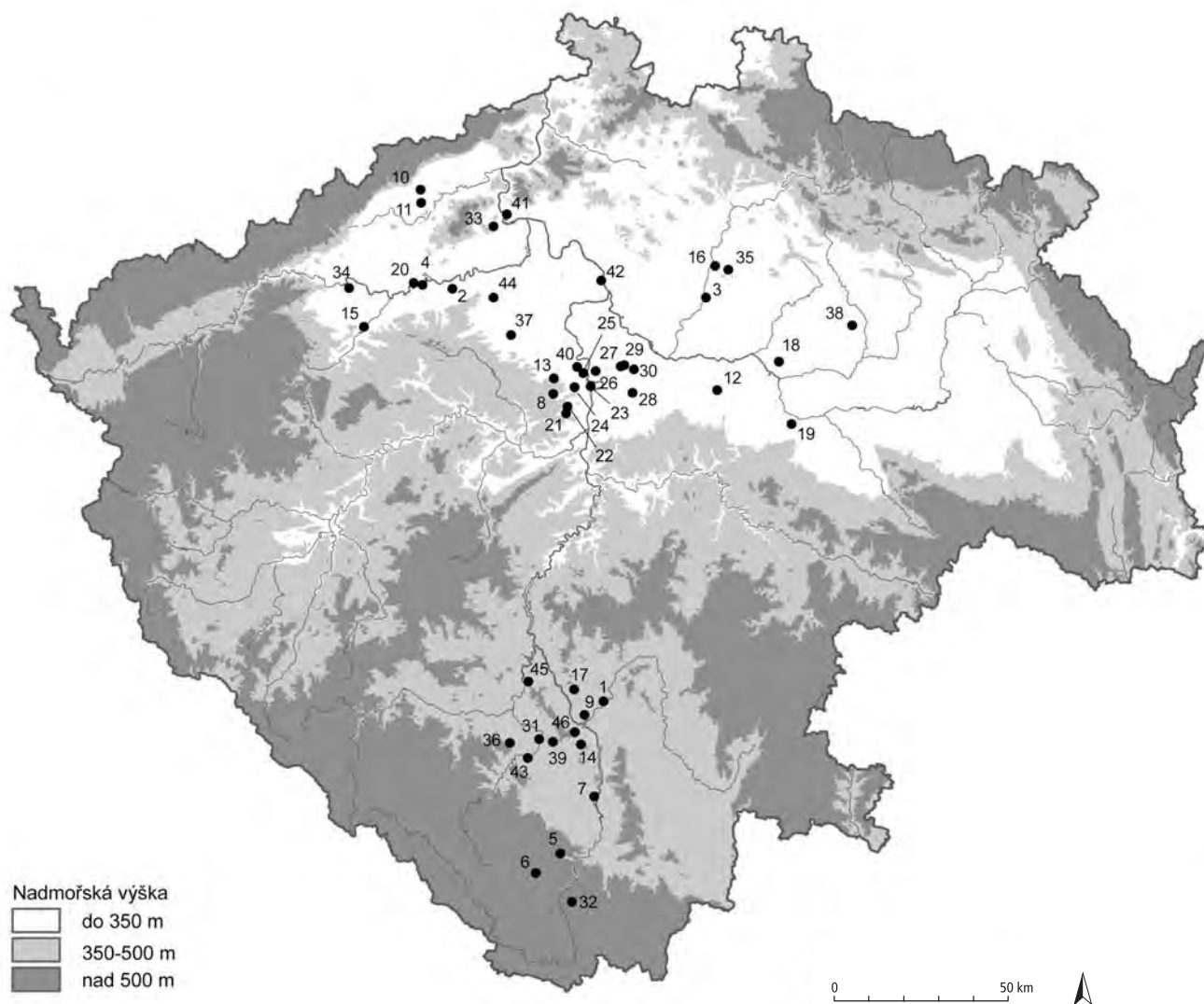
4. BŘEZNO (okr. Louny)

a) Rozsáhlý výzkum polykulturní lokality na okraji terasy nad Ohří probíhal na souvisle odkryté ploše 4,5 ha a prosondované ploše 3,5 ha. Zjištěny byly dva sídlištní okrsky s 11 dlouhými kúlovými domy (nejdelší 32 m), tři pohřebiště a několik rozptýlených hrobů. Kromě obvyklých hrobů se vyskytly dva pohřby patrně významných jedinců se sekeromlaty. V jednom případě šlo o kamenný sekeromlat, v druhém o bronzový. V několika hrobech bylo pohřbeno více jedinců, některé pohřby byly uloženy v rakvích z kmene stromu.

Lit.: *Pleinerová 1965a; 1966; 1992; 2002*.

b) Polykulturní lokalita v poloze Na Šachtách leží necelé 2 km na západ od výše uvedené lokality. V období únětické kultury bylo sídliště na ostrožně na pravém břehu Ohře opevněno valem, příkopem a palisádou. Ohrazená plocha činila zhruba 1,5 ha.

Lit.: *Štauberová – Štauber – Smrž 1991; Smrž 1992*.

Obr. 6: Lokality starší doby bronzové (podle kap. 2.2).

5. DÍVČÍ KÁMEN (k.ú. Křemže, okr. Český Krumlov)
Výšinné opevněné sídliště na ostrožně mezi Vltavou a Křemžským potokem bylo porušeno výstavbou hradu ve 14. století. Z výzkumu v 60. a 70. letech pocházejí keramické artefakty, dva depoty bronzových a jantarových předmětů, kamenné předměty (miniatury kamenných sekeromlatů, pazourkové šipky, drtidla, desítky tisíc kamenných oblázků) a hrudky surové tuhy. Naprostá většina nálezů však pochází z druhotných poloh na prudkých svazích.

Lit.: Poláček 1966; Chvojka 2004c; Moucha 2005, 130–131.

6. HAVALDA (k.ú. Chvalšiny, okr. Český Krumlov)
V r. 1904 bylo na poli vyorané měděné žebro a později vedle u kamene vyzvednut depot obsahující celkem 165 žeber o hmotnosti asi 35 kg. Existuje i zmínka, že nález tvořilo až 300 kusů žeber.

Lit.: Hájek 1954, 144; Moucha 2005, 106.

7. HLUBOKÁ NAD VLTAVOU (okr. České Budějovice)
V poloze Nad Kaštankou (v tzv. Staré oboře) je skupina 35 mohyl, z nichž byly 3 prozkoumány. Kostrový pohřeb v mohyle I doprovázely 4 terčovité a 2 bronzové cyperské jehlice, zlomek čelenky, náhrdelník z bronzových korálů s kuželovitým rozřaďovačem, spirálové trubičky a 4 měděná žebra. Hrob v mohyle II obsahoval tři drátěné spirálové tutuly, 15 bronzových korálů a kuželovitý „knoflík“ s příčkou. V mohyle III se našla bronzová jehlice s rourkovou hlavicí, kuželovitý „knoflík“ s ouškem a spirálovitá trubička.

Lit.: Hájek 1954, 124, 126; Beneš – Michálek – Závřel 1999, 28.

8. HOSTIVICE (okr. Praha-západ)
a) V poloze Palouky bylo v letech 2001 a 2002 při rozsáhlých záchranných výzkumech polykulturního naleziště odkryto malé pohřebiště s 11 hroby a opakujícími se dvojími pohřby v rakvích. Mrtví byli uloženi

na sobě, horní kostra určena většinou jako muž. V izolované pozici se nalézal zvláštní hrob s kosterními pozůstatky muže, které tam byly patrně přeneseny z jiného místa a znovu pohřbeny (obr. 37). Výzkum rozšířil pohled na rituální zvláštnosti v únětické kultuře.

b) V poloze Sadová probíhal velkoplošný záchranný výzkum polykulturního naleziště v r. 2004. Z období únětické kultury jsou doloženy obě základní komponenty. Kromě skupin hrobů byly odkryty i významné stopy sídlištních aktivit, zejména půdorysy kúlových staveb.

Obě polohy se nalézají na protilehlých svazích nad Litovickým potokem. Palouky na jeho jižním, Sadová zhruba 500 m dále na západ na severním svahu.

Lit.: nepublikováno.

9. HOSTY (okr. České Budějovice)

a) Rozsáhlé sídliště ležící na soutoku Vltavy a Lužnice bylo zkoumáno v letech 1981–88 (obr. 10; příl. 2: 2). Osada byla opevněna dvěma příkopy, které však nejsou současné. Odkryty byly nadzemní kúlové domy, příkopy a řada zásobních a odpadních jam. Kamenná obdélníková konstrukce byla interpretována jako kultovní objekt. Výzkumem byly odlišeny jednotlivé sídlištní vrstvy a vyčleněny 2 (případně 3) fáze osídlení, z nichž starší obsahovala prvky mladšího stupně hatvanské kultury a typu Hurbanovo, mladší potom keramiku maďarovsko-otomanského komplexu. Domácí prostředí jižních Čech představuje keramika únětické kultury. Výlučné nálezy (keramické plastiky, keramika, bronzové předměty, skleněné a jantarové korálky, kamenné broušené i štípané nástroje a doklady metalurgické činnosti) dovoluují toto sídliště interpretovat jako obchodně-výrobní centrum. Je spojeno s pronikáním nositelů karpatských kultur až do jižních Čech a podílelo se významně na obchodu podunajských oblastí s únětickou kulturní sférou.

Lit.: Beneš, A. 1976; 1984; 1986; 1987; 1988; 1989; Břicháček 1991.

b) V lese Kopcová a Na Pláni byla objevena polykulturní skupina 78 mohyl. Některé obsahovaly pohřby ze starší doby bronzové: mohyla prozkoumaná v r. 1913 obsahovala 3 drátěné spirálové tutuly, 2 spirálovité náramky a terč s trnem. V mohyle I/1940 se složitou kamennou konstrukcí byly 2–3 pohřby s bohatým inventářem (keramika, jehlice, náramky, čelenka, záušnice ze zlatého drátu).

Lit.: Hájek 1954, 126, 128; Beneš – Michálek – Zavřel 1999, 52–53.

10. HRDLOVKA (okr. Teplice)

Na lokalitě v Podkrušnohorské pánvi na Loučenském potoce byly kromě neolitického osídlení objeveny i hroby únětické kultury a stopy soudobého sídliště. Většina z 9 hrobů patřila standardnímu typu, pouze 2 objekty mají zvláštní charakter. Tvarem se podobají hro-

bovým jamám, neobsahovaly však lidské kosti. Jejich inventář je neobvyklý, kromě zlomků keramiky bylo v jednom kovotepecké kladívko, v druhém 45 hliněných tkalcovských závaží.

Lit.: Beneš, J. 1999, 45–75.

11. JENIŠŮV ÚJEZD (okr. Teplice)

Na mírném svahu na pravobřeží Lomského potoka bylo lokalizováno pohřebiště v podobě semknuté skupiny 12 hrobů z mladého období únětické kultury. Hroby, většinou s kamennou konstrukcí, byly uspořádány do řad. Pohřby měly poměrně bohatou výbavu bronzových předmětů, mezi nimi vyniká nález tzv. hrotité sekery (v německé terminologii *Stabdolch*). Na ploše bylo rozptýleno i 6 hrobů ze staršího období únětické kultury. Únětické hroby jsou doloženy také na levobřeží Lomského potoka.

Lit.: Beneš, J. 1988; 1995; Čech 1995.

12. KLUČOV (okr. Kolín)

Při výzkumu slovanského hradiště se na temeni návrší s převýšením asi 45 m nad okolním terénem podařilo zjistit osídlení z úněticko-věteřovského horizontu. Osadu o rozloze asi 1,5 ha chránil příkop na některých místech až 7 metrů široký a téměř 3 metry hluboký od dnešního povrchu, se dvěma vstupy na strategicky nejcitlivější východní straně.

Lit.: Kudrnáč 1970; Hásek 1975, 108–109; Zápotocký 2000, 175; Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002, 146; Čtverák et al. 2003, 126–130.

13. KNĚŽEVES (okr. Praha-západ)

Na skryté ploše o rozloze 10 ha bylo prozkoumáno téměř 3 tisíce objektů z různých období pravěku, z toho 24 kostrových hrobů ze staršího období kultury únětické a 16 více či méně problematických sídlištních objektů. Osmnáct kostrových hrobů tvořilo koncentrovanou skupinu. Kromě hrobů s individuálními pohřby byly zjištěny hroby s pozůstatky dvou a více jedinců. Nedaleko skupiny hrobů ze staršího období kultury únětické se podařilo prozkoumat jeden protoúnětický hrob datovaný metodou ¹⁴C do rozmezí let 2200–1950 BC.

Lit.: Smejtek 2001; Lutovský – Smejtek a kol. 2005, 356.

14. KŘTĚNOV (okr. České Budějovice)

a) V r. 1884 byl u obce na poli odkryt depot z období přechodu mezi starší a střední dobou bronzovou, obsahující 6 sekeromlatů tzv. křtěnovského typu a 1 sekerku s postranními lištami. Všechny předměty byly údajně svázané bronzovým drátkem.

Lit.: Richlý 1894, 85–89; 1885; Michálek 1975, 97–102; Moucha 2005, 122.

b) V lese Hroby se nalézají velká skupina 96 mohyl. Jde o polykulturní mohylník také s mohylami ze starší doby bronzové.

Lit.: Hájek 1954, 130; Beneš – Michálek – Zavřel 1999, 55.

15. LIBĚŠOVICE (okr. Louny)

Dvě skupiny hrobů (33 a 11) z mladého období únětické kultury byly uspořádány do řad. Lokalita reprezentuje typické skupinové pohřebiště s bohatým inventářem – bronzovými předměty, zlatými kličkovitými záušnicemi a jantarovými korály. Při jižním okraji pohřebiště byly zjištěny pozůstatky soudobého sídliště.

Lit.: *Moucha – Pleinerová 1966; Pleiner – Rybová eds. 1978, 347sq.*

16. MLADÁ BOLESLAV (okr. Mladá Boleslav)

V místní části zvané Čejetičky (v poloze Choboty I) byly na polykulturním mohylníku (kultury mohylová, lužická, doba halštatská) nalezeny v mohyle č. 7 čtyři mladoúnětické hroby s kamennou konstrukcí, pod nimiž byl objekt sídlištního charakteru z téže doby. Podobná situace se opakovala v poloze Choboty III, kde byl pod dvěma mladoúnětickými hroby v mohyle 8 opět odkryt objekt sídlištního charakteru. Význam objektů sídlištního charakteru pod mohylami, které jsou považovány za únětické, je zatím nejasný.

Lit.: *Plesl 1959; 1963a; 1963b; 1966; Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002, 56–57.*

17. NEMĚJICE (okr. Písek)

Na západním svahu vrchu Burkováku je situována skupina 33 mohyl ze starší doby bronzové a doby halštatské. Z mohyl prozkoumaných r. 1894 a z pozdějších nálezů jsou v Národním muzeu v Praze uloženy náramky a jejich zlomky, zlatá spirálka z dvojitého drátu a bronzové jehlice s kulovitou šikmo provrtanou hlavicí.

Lit.: *Hájek 1954, 130, 132; Fröhlich – Michálek 1978, 97.*

18. PÁTEK (okr. Nymburk)

V roce 1909 došlo při odtěžení nízké písčité vyvýšeniny k porušení kostrového protoúnětického a staroúnětického pohřebiště. Bližší údaje jsou uvedeny u devíti hrobů, původní počet nelze odhadnout. Pohřebiště mělo být uspořádáno do pěti řad hrobů. Individuálně pohřbení jedinci v prostých hrobech leželi na pravém boku s orientací J (hlava)–S. Kromě protoúnětické a staroúnětické keramiky stojí za zmínku hrob č. 2, který obsahoval nádobu, pazourkovou sekerku, 5 retušovaných šipek a dvě záušnice stočené z dvojitého zlatého drátu. J. Hellich zařadil nálezy do doby „předúnětické“ a navrhl pro podobné nálezy používat termín „typ pátecký“.

Lit.: *Hellich 1921.*

19. POLEPY (okr. Kolín)

Na pohřebišti asi 2 km jihovýchodně od Kolína bylo v roce 1925 prozkoumáno 142 hrobů. Rozkládalo se na ploše 125 × 33 m a bylo orientováno ve směru od východu k západu, přičemž ve východní části pohřebiště

převažovaly hroby ze staršího období kultury únětické a v západní části hroby z mladšího období. Polepské pohřebiště představuje jeden z hlavních pramenů pro bližší poznání vývoje únětické kultury v Čechách.

Lit.: *Dvořák 1926, 22–44; Moucha 1954; Bartelheim 1998; Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002, 273–274.*

20. POSTOLOPRTY (okr. Louny)

Na lokalitě na terase Ohře, známé především neolitickými dlouhými domy, bylo objeveno také několik kulových staveb ze staršího i mladšího období únětické kultury. Na zkoumané ploše byly zjištěny také únětické kostrové hroby. Jde o první výzkum únětického sídliště v Čechách, který měl velkoplošný charakter.

Lit.: *Soudský 1953; Pleinerová 1962.*

21. PRAHA-ŘEPORYJE (okr. Praha 5)

V roce 1925 byl v neznámé poloze nalezen hrob se čtyřmi nádobami: protonagrévský džbán a hrnc s podkovovitými lištami pod uchem a dva další hrnce s nízkým hrdlem. Keramika patří nejstaršímu protoúnětickému horizontu „Řeporyje-Sány“.

Lit.: *Moucha 1960; Lutovský – Smejtek a kol. 2005, 449 (lokalita Řeporyje 5).*

22. PRAHA-STODŮLKY (okr. Praha 5)

Severozápadně od Malé Ohrady byl v prostoru výstavby Jihozápadního Města a obytného souboru Lužiny proveden rozsáhlý záchranný výzkum, který odkryl i 44 kostrových hrobů z období únětické kultury ve třech samostatných skupinách.

Lit.: *Lutovský – Smejtek a kol. 2005, 451 (lokalita Stodůlky 3).*

23. PRAHA-BUBENEČ (okr. Praha 6)

a) V roce 1920 prozkoumal J. A. Jíra na ploše asi 15 × 32 m v zahradě bývalé Hoyermannovy továrny 14 kostrových hrobů z protoúnětického a staroúnětického období. Kostry orientované ve směru JJZ (hlava)–SSV (nohy) ležely ve skřebené poloze v určitých řadách. Úprava hrobů a rozmístění hrobového inventáře se nevymyká pohřebním zvyklostem běžným ve starším období únětické kultury. Keramika je zastoupena vysokými džbány, hrncovitými tvary, amforkami a mísami. V jednom mužském hrobě stál za hlavou džbán v misce (běžný zvyk v kultuře se zvoncovitými poháry) a pod ní ležela plošně retušovaná pazourková dýka. V prostoru mezi pánví a patou levé nohy leželo pět pazourkových šipek vějířovitě rozložených hroty od těla. Ve dvou hrobech byly zjištěny stopy po měděných (?) vlasových ozdobách. Toto pohřebiště je první, které bylo podrobeno všestrannému rozboru s pokusem o bližší zařazení v rámci únětické kultury.

Lit.: *Jíra 1923; 1924; Lutovský – Smejtek a kol. 2005, 417 (lokalita Bubeneč 3).*

b) V roce 1921 prozkoumal na jedné stavební parcele J. A. Jíra 12 protoúnětických a staroúnětických kostrových hrobů uspořádaných do dvou řad. Orientací a vybavením (džbán, hrnec, mísa) se toto pohřebiště neliší od jiných soudobých nekropolí. Za zmínku však stojí kamenné mohylky – jedna o průměru 400 cm nad hrobem č. 4 a jedna o průměru 250 cm nad hrobem č. 5. Rovněž toto pohřebiště J. A. Jíra podrobně analyzoval (současně s předešlým pohřebištěm).

Lit.: *Jíra 1923; 1924; Lutovský – Smejtek a kol. 2005, 420–421 (lokality Bubeneč 10).*

24. PRAHA-VOKOVICE (okr. Praha 6)

V poloze Špičatá skála se někdy v 80. letech 19. století pod výrazným skalním útvarem našel soubor patnácti předmětů zhotovených ze zlatého masivního drátu o celkové hmotnosti asi 34 dkg (obr. 33). Jde o spirálky stočené z jednoduchého nebo zdvojeného drátu obvykle používané jako vlasové ozdoby. Protože vedle hotových výrobků depot obsahoval i drátky určené k dalšímu zpracování, lze uvažovat o tom, že soubor uložil do země jejich výrobce. Podle místa uložení (pod nápadným terénním útvarem, ve vzdálenosti více než 1 km od sídliště) a podle složení depotu by bylo možné uvažovat o tom, že se počítalo s jeho opětovným vyzvednutím.

Lit.: *Moucha 2005, 143; Lutovský – Smejtek a kol. 2005, 456–457 (lokality Vokovice).*

25. PRAHA-SUCHDOL (okr. Praha 6)

V roce 1928 se ve skalní rozsedlině v poloze Kozí hřbety našel depot prestižních (symbolických) zbraní: 3 dýky s litou a 1 dýka s prolamovanou rukojetí vykládanou jantarem a se zlatými podložkami nýtů, 2 dýky s rukojetí z organického materiálu zakončené ozdobnými hlavicemi a bohatě zdobená čepel hrotité sekery. Jedna z dýk s litou rukojetí byla zasunuta do ozdobné bronzové pochvy. Všechny předměty se vyznačují dokonalým zpracováním a vysokou řemeslnou úrovní, která dokládá existenci specializovaných dílen. Částečné setření výzdoby na dýkách ukazuje, že nejde o nové předměty určené k distribuci.

Lit.: *Böhm 1928; Divac – Sedláček 1999; Moucha 2005, 144, Taf. 76–83; Lutovský – Smejtek a kol. 2005, 452 (lokality Suchdol 1).*

26. PRAHA-ČIMICE (okr. Praha 8)

K nejdůležitějším nálezům patří částečně prozkoumaný hliník. Z jeho výplně pochází staroúnětická sídlištní keramika (amfory, džbány, mísa lovosického typu, zásobnice vejčitého těla, keramika se svislými žebry a s žebry vodorovnými, svisle propojenými – v německé terminologii tzv. *Rahmenstil*), kostěná šídla, kostěná jehlice s vývalkovitou hlavicí, závěsek z kancího klu, kostěná tyčinka neznámé funkce a zlomek

pazourkové čepelky. V horních partiích hliníku se našly tři kostrové pohřby ve skrčené poloze na pravém boku, orientované J (hlava)–S (nohy), bez inventáře. O několik let později asi 90 m SZ od tohoto nálezu došlo k plošnému odkryvu (100 × 50 m), kde bylo prozkoumáno několik jam z mladšího období a několik hrobů ze staršího období kultury únětické; hrob 2/77 se dvěma jedinci obsahoval 6 protoúnětických nádob (a střepy z dalších tří).

Lit.: *Havel 1980; 1981; Lutovský – Smejtek a kol. 2005, 425–427 (lokality Čimice 1).*

27. PRAHA-ČAKOVICE (okr. Praha 9)

Při záchranném výzkumu bylo prozkoumáno pohřebiště s 21 hroby rozloženými ve čtyřech skupinách na ploše 150 × 320 metrů. Podle nálezů patří pohřebiště do staršího i mladšího období únětické kultury. V blízkosti byl zjištěn půdorys nadzemní kúlové stavby (14,7 × 6,3 m) datované do staršího období únětické kultury.

Lit.: *Kovářík 1980; Chochol 1980; Lutovský – Smejtek a kol. 2005, 422–424 (lokality Čakovice 2).*

28. PRAHA-DOLNÍ POČERNICE (okr. Praha 9)

Ve třicátých letech minulého století byla na terénní vlně svažující se k potoku otevřena pískovna, která zničila sídliště z doby římské a kostrové hroby ze staršího období únětické kultury. Na výzkumu hrobů se podílelo několik institucí a archeologů-amatérů, což se projevovalo v úrovni dokumentace. Protože záchrana hrobů neprobíhala plynule, nebylo možné plán pohřebiště v úplnosti rekonstruovat. Celkem se podařilo získat údaje o 77 hrobech; velikost pohřebiště nelze odhadnout. Menší počet hrobů podle inventáře patří protoúnětickému období, zbytek pak do období staroúnětického. Pohřby byly orientovány převážně ve směru J (hlava)–S (nohy) ve skrčené poloze na pravém boku. 12 hrobů bylo kolektivních (rozlišeny hroby se současně uloženými pohřby a hroby s postupně ukládanými pohřby). Keramika (hrnce, koflíky, džbány, mísy, amfory, soudkovité nádoby) se našla v 61 hrobech (průměrně 2–3 nádoby v hrobě), nejčastěji u hlavy zemřelého. Mezi keramické výrobky patří také 2 lžice s rukojetí a 1 přeslen. Pouze ve 2 hrobech byl drátěný šperk (záušničky). V několika hrobech se našla poškozená a druhotně upravená keramika.

Lit.: *Hásek 1959; Lutovský – Smejtek a kol. 2005, 429–430 (lokality Dolní Počernice 1).*

29. PRAHA-MIŠKOVICE (okr. Praha 9)

Záchranným výzkumem bylo postupně odkryto 44 kostrových hrobů soustředěných v různých velkých skupinách. V jednom hrobě, interpretovaném jako pohřeb metalurga, ležel pod kamenným závalem jedinec ve stáří 30–40 let s bronzovou sekerou, čepelí hrotité sekery a dvěma kamennými mlaty před lebkou a u pasu.

Výjimečnou výbavou byl opatřen hrob staré ženy, který kromě dvou únětických jehlic obsahoval dýku a dlátovitou sekeru.

Lit.: *Ernée 2000; Lutovský – Smejtek a kol. 2005*, 446–447 (lokalita Miškovice 4).

30. PRAHA-VINOŘ (okr. Praha 9)

Opevněné sídliště se rozkládá na ostrožně v Obůrkách obtékané Vnořským potokem. Z pískoven na jižní a severní straně návrší pocházejí sídlištní nálezy věteřovské skupiny. Sídlištní objekt (600 × 278 cm) výrobního charakteru obsahoval kromě keramických zlomků a celých nádob i tři hliněné zvířecí plastiky. Ostrožnu od severu k jihu obloukovitě přepažoval příkop široký 250 cm a hluboký 150 cm.

Lit.: *Hntzdová 1953*, 386–387; *1954*, 193–214; *Zápotocká-Steklá 1963*, 315–335; *Čtverák et al. 2003*, 259; *Lutovský – Smejtek a kol. 2005*, 454–455 (lokalita Vnoř 2).

31. PROTIVÍN (okr. Písek)

V jedné z 15 mohyl v lese Holý vrch byl prokopán v r. 1940 žárový (?) pohřeb s 2 bronzovými náramky a s jehlicí s provrtanou hlavicí. Další dvě mohyly byly zkoumány v roce 1958. Mohyla I obsahovala kostrový pohřeb s bronzovou jehlicí a kroužkem, mohyla II sílexovou čepelku. V obou těchto mohylách byla četná zásypová sídlištní keramika.

Lit.: *Dubský 1949*, 102; *Fröhlich – Michálek 1978*, 102; *Beneš, A. 1997*, 194–200.

32. PŘÍDOLÍ (okr. Český Krumlov)

V roce 2005 objevený depot obsahoval 86 měděných žeber (celých i jejich zlomků) o celkové hmotnosti cca 5,2 kg (příl. 1: 1). Artefakty byly uloženy v kamenné skříňce v blízkosti tří velkých balvanů. Tento depot je jedním z mála jihočeských depotů s kompletně dochovanými a výzkumem ověřenými nálezovými okolnostmi.

Lit.: nepublikováno.

33. RADOSTICE (okr. Litoměřice)

V roce 1933 byl na úpatí vrchu Ovčín v kamenolomu pod dvěma kameny v hloubce 85 cm nalezen depot, který obsahoval téměř 200 kusů hřiven, z nichž jedna má konce obtočené drátkem, 1 mírně kónický náramek stočený z tyčinky kruhového průřezu a 5 náramků zhotovených z pásku čokovitého průřezu.

Lit.: *Moucha 2005*, 146, Taf. 108–121.

34. ROZTYLY (okr. Chomutov)

V dotykové oblasti katastrálních území obcí Roztyly, Soběsuky, Chudeřín byl zjištěn sídelní areál ze starší doby bronzové. Výzkum odkryl kúlovou stavbu (21 × 7 m), sídlištní jámy i hroby.

Lit.: *Holodňák – Holodňáková 2002*.

35. ŘEPOV (okr. Mladá Boleslav)

V pískovně u Řepova bylo v letech 1931–32 na polykulturní lokalitě (kultury jordanovská, únětická, lužická, laténská, hradištní) prozkoumáno 30 kostrových hrobů převážně z mladšího období kultury únětické. Vedle individuálních hrobů byly zaznamenány dva hroby se dvěma a jeden hrob se třemi jedinci. Významným poznatkem bylo zjištění, že některé hroby byly vyloupeny.

Lit.: *Turek, R. 1932*.

36. SKOČICE (okr. Strakonice)

Hradiště na vrchu Hrad (kóta 667 m) o celkové rozloze asi 1 ha bylo chráněné kamennými hradbami. V nálezech je výrazně zastoupena keramika z přelomu starší a střední doby bronzové. Z lokality pochází i oboustranný kamenný kadlub k odlévání čepele dýky a dlátovitého předmětu.

Lit.: *Dubský 1949*, 197–201; *Michálek – Fröhlich 1979*, 50–51; *Blažek – Erneé – Smejtek 1998*, 192–193, Taf. 38: 178.

37. SLANÝ (okr. Kladno)

a) Z doby existence únětické kultury je na polykulturní lokalitě Slánská hora (příl. 2: 1) dochována kulturní vrstva s nálezy z její mladší fáze. Doloženy jsou polozemnice s obytnou plochou okolo 18 m², kovolitecké pícky a další sídlištní zahluobené objekty obsahující důležitou kolekci artefaktů. Mezi unikátní nálezy patří dvě hliněné plastiky zpodobňující býka. V prostoru sídliště bylo uloženo několik depotů. Z nich se dochovaly např. ozdobné bronzové terče s kuželovitým výčnělkem (obr. 31), náhrdelník z bronzových perel či kolekce sekerek. V kontextu sídliště byly také odkryty pohřby dětí ve velkých nádobách v jamách uvnitř domů.

Lit.: *Schmidt 1893–95g; 1896–97; Böhm 1946; Moucha 1961b; 2005*, 148–150; *Zápotocký 2002*, 197; *Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002*, 318–319; *Čtverák et al. 2003*, 285–286.

b) Příslušející pohřebišť se nacházelo jihovýchodně od sídliště na dnešním Pražském předměstí. Bohaté hroby, mnohdy s kamennou konstrukcí, obsahovaly bronzové a zlaté artefakty.

Lit.: *Schmidt 1893–95c*.

38. STARÝ BYDŽOV (okr. Hradec Králové)

V roce 1893 se při zemních pracích našel na dně jámy sídlištního charakteru hromadný nález měděných a bronzových předmětů uložený v nádobě, která se nedochovala. Depot sestával z ozdobných předmětů importovaných z prostředí bavorské kultury straubinské (terčovité záušnice, drátěný šperk, veslovité jehlice, faléra a jazykovitě vykrojený plech); ze středního Německa pochází náramek s pečetiťkovými konci. Jedna terčovitá záušnice byla napodobena patrně v ně-

keré místní dílně. K souboru předmětů ještě patří sekerka s lištami (typ Salez), která má svůj původ v horním Podunají. Nález náleží do skupiny depotů ozdobných předmětů, jaké známe především ze sídlištního prostředí.

Lit.: *Honza 1893; Moucha 2005*, 157–158, Taf. 96–98; obr. 32.

39. TĚŠÍNŮV (okr. Písek)

a) Na mohylovém pohřebišti v lese Sýkovka byla prokopána mohyla s pohřbem v kamenné skříňce, v němž byly bronzová dýka, náramek a sekerka s lištami, dále kamenná sekerka a sílexová šipka. V areálu mohylového pohřebiště se nacházely i ploché hroby s kamenným obložím.

b) V trati Selská byla prokopána mohyla s kamennou konstrukcí, v níž byl objeven koflík, džbánkovitá nádoba se dvěma uchy a keramické nákončí dmuchavky a dále kostrový (?) hrob s bronzovou dýkou, zlomky spirálovitých rourek, terčovitou jehlicí, kličkovitou záušnicí a bronzovým náramkem.

Lit.: *Dubský 1949*, 72–77, 84–87; *Hájek 1954*, 156, 138; *Fröhlich – Michálek 1978*, 105–106; *Michálek 1981b*.

40. ÚNĚTICE (okr. Praha-západ)

Dvě skupinová pohřebiště, později často vnímaná jako jedno eponymní pohřebiště kultury únětické, prozkoumal Č. Ryzner v poloze na Holém vrchu, „kdež se stýkají hranice obcí tří, totiž obce roztocké, únětické a žalovské“ (obr. 4). První skupinu 32 kostrových hrobů se skrčenými kostrami odkryl v roce 1879 a o něco později druhou skupinu 29 hrobů (od prvé asi 100 metrů vzdálenou). V obou skupinách jsou pohřby ve skrčené poloze na pravém boku se základní orientací J (hlava)–S (nohy). Obě skupiny, chronologicky současné, Č. Ryzner uveřejnil ve dvou zprávách tak, že je lze dobře použít i dnes. Rozmístění hrobů, jejich úprava a inventář jsou charakteristické pro mladší (klasické) období únětické kultury.

Lit.: *Ryzner 1880*, 289–308, Tab. XIII–XIV, 353–368, Tab. XV–XVI; *Hásek 1980*, 121–150; *Moucha 1980*, 113–128; *Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002*, 370–372.

41. VELKÉ ŽERNOSEKY (okr. Litoměřice)

Pohřebiště objevené při těžbě kamene bylo v letech 1889–1909 poměrně systematicky sledováno. Kromě hrobů kultury nálevkovitých pohárů bylo odkryto také 48 hrobů kultury únětické. Podle doprovodného inventáře se na pohřebišti pohřbívalo od protoúnětické fáze až do klasického období. Poměrně vysoký je počet hrobů kolektivních (13, 8 %). Zda šlo o pohřebiště postupně se vyvíjející, nebo o několik samostatných hrobových skupin, nelze dnes říci, protože rozložení hrobů na lokalitě nebylo důsledně sledováno. K úpravě většiny hrobů byl použit kámen. Pohřby ve skrčené

poloze na pravém boku mají obvyklou orientaci J (hlava)–S (nohy) s běžnými odchylkami. Keramická výbava (džbány, hrnce, koflíky, amforky, mísy) doprovázela dvě třetiny pohřbů. Z nekeramického inventáře lze uvést kostěnou jehlicí s plochou provrtanou hlaví a dvě kostěné jehlice berličkovité. Drátěný šperk pochází ze tří hrobů.

Lit.: *Moucha 1961c*.

42. VLINĚVES (okr. Mělník)

Rozsáhlé naleziště na levé labské terase poblíž Posadovického dvora, na mírné vyvýšenině postupně odtěžované pískovnou, bylo systematicky zkoumáno v letech 1999–2007 (příl. 2: 3). Archeologické objekty se nacházely na ploše o velikosti cca 25 ha. Nálezově naprosto dominuje starší doba bronzová. Dosud bylo odkryto na 350 kostrových hrobů kultury únětické v několika skupinách, převážně z klasické fáze. Sídlištní objekty, rovněž v počtu stovek, jsou zastoupeny také síly, hliníky a množstvím kulevých staveb.

Lit.: *Křivánek 2003; Pleinerová – Hošek – Frána 2003*.

43. VODŇANY (okr. Strakonice)

V trati Nad Sv. Vojtěchem bylo prozkoumáno menší pohřebiště se 6 mohylami. Tři mohyly obsahovaly hroby v kamenných skříňkách. Inventář nejbohatšího hrobu 2, snad s dřevěnou rakví, zahrnoval bronzovou sekeru, dýčku, spirálový náramek, spirálové trubičky náhrdelníku, pazourkovou šipku, mísu a koflík (obr. 42).

Lit.: *Michálek 1996*, 41–42.

44. VRANÝ (okr. Kladno)

Na ostrožném polykulturním sídlišti (kultury řivnáčská, zvoncovitých pohárů a únětická) v poloze Čertovka byla dokumentována mladoúnětická chata vymezená obdélníkovitým žlabem (7,5 × 5 m) a poměrně velký počet zásobních jam. V jedné z nich se našel menší soubor drátěných šperků. Nákončí dmuchavky a oválná hliněná deska s prohlubní připomínající tvar sekery dokládají místní, spíše příležitostné zpracování kovu.

Lit.: *Knor 1957*, 51–58; 1966, 88–89; *Pleslová-Štiková 1981a*, 159–171; *Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002*, 395; *Čtverák et al. 2003*, 346–347; *Moucha 2005*, 164.

45. VRCOVICE (okr. Písek)

Menší hradiště o výměře asi 1 ha v trati V Lipici, na ostrohu mezi Otavou a tzv. Lipičnou strouhou, bylo chráněné dvojitým valem a příkopem o délce asi 60 m (obr. 9). Výzkumy odkryly opevnění a prostor těsně za vnitřní hradbou, kde byla doložena řada obdélných kulevých chat s ohništi a kamenným sklípkem. V destrukci valu (kamenná hradba s trámovou roštovou konstrukcí) se podařilo odkryt celkem čtyři žárové hroby, které obsahovaly keramiku, zlatou kličkovitou záušnicí a keramický přívěsek v podobě žaludu s ouškem.

Lit.: *Dubský 1937; 1949, 129–133; Hájek 1954, 120; Beneš, A. 1964; 1965a; 1966a; 1967; Pleiner – Rybová eds. 1978, 352; Fröhlich – Michálek 1978, 112.*

46. VŠEMYSLICE (okr. České Budějovice)
Malé hradiště o rozloze asi 0,5 ha v trati Kozí vrch, na ostrožně mezi Vltavou a potokem Karlovkou, bylo v přímém vizuálním spojení se sídlištěm v Hostech. Hradiště sestávalo z malé akropole a většího předhradí, oddělených od sebe valem a příkopem. Výzkum zjistil čelní kamennou zeď, roštovou konstrukci hlinitého valu a zadní kůlovou palisádu, která současně tvořila zadní stěnu přilehlých kůlových staveb. Z výzkumu i ze sběrů pochází četná typická keramika datující hradiště na přelom stupňů B A2/B B1.

Lit.: *Jiráň 1985; Beneš – Michálek – Zavřel 1999, 77–78; Havlice – Hrubý 2002; Čtverák et al. 2003, 348.*

2.3 CHRONOLOGIE ÚNĚTICKÉ KULTURY

Časové vymezení existence únětické kultury a stanovení jejích vnitřních vývojových sekvencí by na první pohled nemělo činit větší potíže, vezmeme-li v úvahu, že vedle materiálu využitelného k absolutnímu datování ověřenými přírodovědnými metodami jsou navíc k dispozici i některé artefakty, které je možno prostřednictvím typologické komparace časově ztotožnit s artefakty z vyspělejších oblastí středomořských civilizací, jejichž výskyt je vymezen již poměrně přesnými kalendářními daty.

2.3.1. Absolutní chronologie

Stále přibývajícím data ^{14}C z neolitu, eneolitu a starší doby bronzové vyhodnotil ve svých histogramech W. Pape (1979, 24), který dochází k závěru, že únětická kultura začíná krátce před rokem 2000 př. Kr. a končí kolem roku 1500 př. Kr. Již dříve však E. Neustupný (1976, 114) na základě kalibrovaných dat a srovnáním s egyptskou chronologií datoval začátek starší doby bronzové k roku 2300 př. Kr. a její konec kolem roku 1850 př. Kr. V Čechách máme pro absolutní datování protoúnětického období k dispozici jediné radiokarbonové datum z Kněževsi u Prahy (2200–1950 BC) získané analýzou skeletu z protoúnětického hrobu 2351/98 (*Lutovský – Smejtek a kol. 2005, 356*). Další radiokarbonová měření vztahující se k starší době bronzové byla uskutečněna na vzorcích dřeva nalezeného na bázi profilu v Českých Budějovicích-Dobrovodské ulici. Zde byla získána data 2457±140 BC, 1714±136 BC a 1634±135 BC (*Pokorný et al. 2002*).

V posledním období byly také v širším měřítku analyzovány lidské kosti z hrobů. V jihozápadním Německu se absolutní datování některých kulturních skupin (Singen, neckarská skupina) opírá o data získaná pomocí ^{14}C

obsaženého v kolagenu kosterních pozůstatků. Po vyhodnocení těchto dat docházejí autoři (*Becker – Krause – Kromer 1989, 441*) k závěru, že starší doba bronzová ve střední Evropě zaujímá časový úsek mezi 23. stoletím a koncem 16. stol. př. Kr., tedy v délce asi 700 let. A. Harding určuje délku trvání starší doby bronzové ve „*West-Central Europe*“ na 650 až 900 let (*Harding 1980, Fig.1*).

V posledních letech přispěla ke stanovení absolutních dat starší doby bronzové i dendrochronologie. Ačkoliv z českého území není zatím k dispozici žádné datum získané touto metodou, lze využít výsledků získaných ve Švýcarsku a ve středním Německu. Pro Švýcarsko jako celek připadá začátek starší doby bronzové do doby 2300/2200 př. Kr. a její konec k roku 1665 př. Kr. (*Stöckli 1986, 15*). Dendrologické datování bylo možné provést i u dubových dřev z bohatých únětických hrobů pod mohylami ve středním Německu (Leubingen – nejčasnější datum porážení kmene dubu 1942±10 BC; Helmsdorf 1840±10 BC: *Becker – Krause – Kromer 1989, 427*).

Absolutní datování existence únětické kultury tak v poslední době prošlo, zejména na základě většího počtu analýz z Německa, zásadní změnou.

2.3.2 Relativní chronologie

Relativní chronologie starší doby bronzové v Čechách se opírá o Reineckův chronologický systém, který od svého vzniku (*Reinecke 1902a*) prodělává, vlastně až do současnosti, neustálé změny (naposledy např. *Bertemes – Heyd 1996*). Reineckova chronologie se dotýká každé větší práce o starší době bronzové ve středoevropském prostoru a není proto divu, že v průběhu doby vznikla celá série přehledů a synchronizačních tabulek, které původní Reineckovu chronologii (*Bronzezeit A, B, C, D*) shrnují, rozšiřují a doplňují.

Své třídění doby bronzové demonstroval P. Reinecke (1902b, 19) na tabulce nazvané *Uebersicht der wichtigsten Bronzezeitlichen Funde aus Mitteleuropa*. V úvahu pojal nálezy z mohyl, plochých hrobů, depotů a nálezy, které označuje termínem *unbestimmbare Funde*. Později své dělení upřesnil a stupeň A rozdělil na dva: A1 a A2 (*Reinecke 1924*). Toto rozdělení vycházelo výhradně z depotů bronzů, které byly geograficky od sebe značně vzdálené. Na rozdíl od svého prvního třídění z roku 1902 k dalším pramenům, jako jsou např. hrobové nálezy, nepřihlíží. Do svého stupně A1 zařadil depot dýk z lokality Gau-Bickelheim (Kr. Alzey-Worms) a depot dýk, seker, dvojbité sekery a náramku z lokality Neunheilingen (Kr. Langensalza). Za typické pro stupeň A2 považuje depoty z lokality Trassem (Kr. Trier-Saarburg), Langquaid (Kr. Kelheim) a Tinsdahl u Hamburku. Reineckovo dělení se především u německých archeologů rychle vžilo, i když sám autor (*Reinecke 1933, 225*) je nepovažoval za zcela definitivní. V prů-

Tab. 1: Relativně chronologická schémata členění únětické kultury.

	Reinecke 1924		Moucha 1961, 1963, 1982			Pleinerová 1966–1967	Bartelheim 1998	
2300			pozdní eneolit	starší období kultury únětické	1. protoúnětická	Ia Ib	starší kultura únětická	1
		2. staroúnětická			II			2
		3. středoúnětická				III		3
		4. předklasická kultura únětická						
2000	A1	GAU-BICKELHEIM NEUNHEILINGEN	starší doba bronzová	mladší období kultury únětické	5. klasická kultura únětická	III	mladší kultura únětická	3
1800 1700	A2	TRASSEM LANGQUAID TINSDAHL			6. poklasická kultura únětická			
1600	Holste 1939 B1	LOCHHAM	střední doba bronzová	kultura mohylová				

běhu doby, zvláště při pokusech o synchronizaci jednotlivých stupňů s určitými kulturami, docházelo k nedorozuměním, jak na to poukázal W. Torbrügge (1961, 818–823). V české archeologii se toto třídění prosazovalo jen pozvolna, spíše se dávala přednost chronologii Monteliově (1900), případně dělení Kossinnovu (1911). O chronologický systém Reineckův se opírá až J. Böhm (1937, 36). V průběhu doby se pramenná základna nálezů únětické kultury zvětšovala, což bylo spojeno se snahou nové nálezy do Reineckova systému včlenit. S touto tendencí souvisí především vytvoření stupně A3, jak byl formulovaný Milojčičem (Milojčić 1953) a později akceptovaný zvláště slovenskými badateli (Točík – Vladár 1971, 380; Furmánek – Veličák 1980, 159; Benkovský-Pivovarová 1982). Tento stupeň, zahrnující v sobě složité období přechodu mezi starší a střední dobou bronzovou, podrobně zpracovali K.-F. Rittershofer (1983) a následně W. David (1998; 2002a; 2002b).

V průběhu doby došlo k jakémusi „volnému“ nebo spíše zjednodušenému vnímání Reineckových stupňů v tom smyslu, že starší období kultury únětické bylo řazeno do stupně B A1 a mladší (klasické) období do stupně B A2. Kdybychom se Reineckova třídění striktně drželi, pak bychom řadili klasické období únětické kultury v Čechách do jeho stupně B A1 a nejmladší fázi únětické kultury v Čechách (období s věteřovskými vlivy) do období B A2 (Moucha 2005, Abb. 1). Dodatečně vytvořený stupeň A3 by pak představoval přechodné období mezi starší a střední dobou bronzovou. Starší období kultury únětické, které patří ještě do pozdního eneolitu, spadá již mimo Reineckovu chronologii starší doby bronzové, tedy do fáze „A0“, jak se ji pokusili definovat F. Bertemes a V. Heyd (1996).

Protože základem relativní chronologie bývá do značné míry typologická klasifikace a Reineckova chronologie často neumožňovala včlenit některé nálezy

a náleзовé soubory do jednotlivých stupňů, dochází v průběhu vývoje poznání k dalšímu vnitřnímu třídění bez ohledu na Reineckovo schéma. Pro únětickou kulturu bylo vytvořeno zdánlivě jasné třídění keramiky, a to velmi detailní – dvanáctistupňové (Neumann 1929), případně šestistupňové (Moucha 1963) a další (např. Christlein 1964; Schubert 1973). Autorka jiného třídění I. Pleinerová (1966; 1967a) vycházela ve své práci především z materiálu z oblasti Podkrušnohoří na české a německé straně. Ve starším období rozeznává dva stupně (I, II), přičemž nejstarší stupeň I dělí na část protoúnětickou (I a) a staroúnětickou (I b), které jsou zčásti současně a zčásti následné. Mladší období únětické kultury v jejím třídění tvoří III. stupeň. Třídění Mouchovo (Moucha 1963) bylo založeno na analýze pohřebiště v Polepech u Kolína (Moucha 1954). Třídění je šestifázové, přičemž první čtyři fáze patří do staršího období kultury únětické a dvě fáze do mladšího období. Nejnovější je třídění Bartelheimovo (Bartelheim 1998, 90–156), založené především na keramickém inventáři a na novém rozboru polepského pohřebiště. Třídění je třístupeňové, přičemž první dvě fáze představují starší a třetí fáze mladší období kultury únětické v Čechách.

Systém třídění bývá převážně založen na změnách v profilaci nádob a na různém umístění uch na hrncích a koflicích. Proti představě o časové sekvenci hrnků se stále ostřejší profilací a níže umístěným uchem se již v padesátých letech vyskytly námitky (Mandera 1953, Fischer 1956, později Pleinerová 1967a). Novější třídění (Zich 1996) vychází sice z typologických řad starších klasifikací, připouští však současnost určitých stupňů. Třídění by mělo zachycovat tvarové změny artefaktů v časovém sledu. Tento požadavek však typologická třídění nálezů z prostředí únětické kultury, zdá se, mnohdy nespĺňují. Není prokázána následnost ostře zalomených koflíků po oblých baňatých tvarech, což je základem vytvořených vývojových schémat. Jak uvádí

J. Müller (1999), mělo by tak být typologické třídění potvrzeno jinými kritérii, např. stratigraficky. Taková potvrzení však v podstatě neexistují, i když se typologická třídění nálezů únětické kultury někdy opírají o tzv. horizontální stratigrafii s tím, že např. k ukládání hrobů na pohřebišti docházelo v určitém směru, a to postupně v časové následnosti (např. Polepy u Kolína). Umístění hrobů však mohly ovlivňovat i důvody jiné, např. příbuzenské vztahy (Pleinerová 1959). V zásadě jde o problém, zda únětická kultura představuje celek, který se plynule vyvíjí, nebo zda jde o skupiny s vlastními vývojovými trendy. Tuto druhou alternativu podporují přírodovědné analýzy, které přinášejí překvapivé výsledky. Klasický koflík a bronzová industrie jsou analýzami ¹⁴C řazeny k r. 2200–2000 př. Kr. (Rassmann 1996; Müller 1999), tedy na počátek trvání únětické kultury, zatímco soubory s baňatými tvary hrnků jsou na určitém území zjišťovány ještě v letech 1800–1700 př. Kr., tedy v koncových fázích existence únětické kultury.

Z tohoto úhlu pohledu se zdá, že by mohla být rehabilitována práce H.-E. Mandery (1953), která byla zejména v padesátých letech odmítána. Autor vyčlenil a charakterizoval dvě skupiny únětické kultury, a to severoharazskou a skupinu Saale-Elbe, které, ačkoliv svým inventářem odlišné, existovaly podle něj současně. Těmto tendencím v posuzování únětické kultury do jisté míry odpovídá i starší zjištění ze severozápadních Čech (Pleinerová 1967b), kde v podkrušnohorském pásmu vystupuje skupina nálezů s velmi prostým keramickým inventářem a s nečetnými bronzami. Její časový rozsah patrně zabíral poměrně dlouhé období, neboť kdyby byla posuzována podle tvarů keramiky, bylo by toto území v „mladším“ období únětické kultury jen sporadicky osídlené.

Na druhou stranu se nezdá být možné, aby v tak dlouhém časovém úseku, kdy se únětická kultura vyvíjela a trvala, nedošlo k patrným vývojovým změnám, které by umožnily její podrobnější členění. Již od dob A. Stockého (1926; 1927) a J. A. Jíry (1923; 1924) jsou v české únětické kultuře rozlišována alespoň dvě výrazná časová a vývojová období: starší, nazývané tehdy kulturou „předúnětickou“, a období mladší, reprezentované eponymním nalezištěm v Úněticích. Toto mladší období, někdy nazývané „klasické“, patří vlastní době bronzové, zatímco předcházející období starší náleží ještě do pozdního eneolitu.

Jestliže se zamyslíme nad uvedenými skutečnostmi, musíme konstatovat, že jsme dnes z hlediska poznání detailnějšího členění pramenného fondu únětické kultury v nepříjemné situaci, kdy neumíme nebo se neodvažujeme soubory v rámci kultury blíže datovat. Za těchto dosud ne zcela vyjasněných okolností se zdá, že se můžeme vrátit k základním klasifikačním systémům založeným na posuzování bronzových výrobků. Platí a zřejmě i nadále bude platit stupeň A Reineckova tří-

dění, který patří únětické kultuře. Nakolik však bude odpovídat detailní členění A1, A2, případně A3 výsledkům analýz ¹⁴C, je otázka, avšak zřejmě i tam dojde ke změnám a posunům. Rámcové rozdělení únětické kultury na starší a mladší období v podstatě platí. Je sice možné, že časem nebude chápáno v chronologickém sledu, ale jako výraz rozdílného charakteru skupin únětické kultury. Nápln obou stupňů nebo skupin tím však nebude dotčena.

2.4 SÍDLENÍ

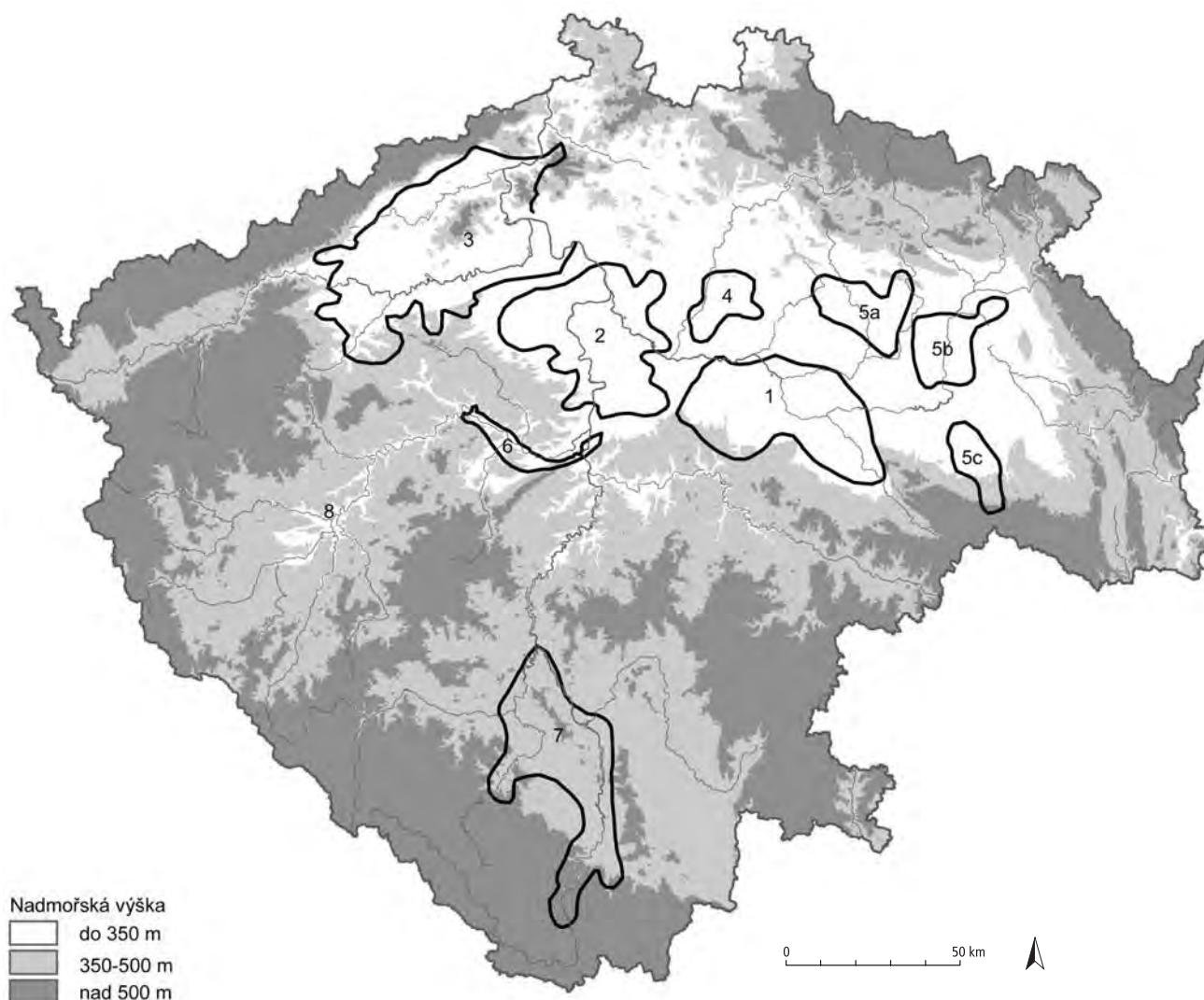
Rozšíření nálezů ze staršího období únětické kultury v Čechách se v podstatě kryje s oikumenou kultury se zvoncovitými poháry. Známe je z východní části středních Čech, ze středních a severozápadních Čech a poměrně málo z východních Čech (Novobydžovsko, Královéhradecko). Ze zbývajících částí země (jižní a západní Čechy, Pojizeří) z té doby dosud žádné nálezy neznáme.

Rozložení nálezů z mladšího období kultury únětické odráží zcela novou situaci. Tehdejší osídlení se koncentrovalo do celé řady menších oddělených oblastí, které se od sebe liší hustotou osídlení a některými prvky v materiální kultuře. Nezastupitelnou roli zde jistě hrály přírodní podmínky – některá oblast byla k osídlení vhodnější než jiná. Obraz sice může být také zkrácen stavem výzkumu – je dostatečně známo, že některé oblasti byly po archeologické stránce systematicky sledovány, jiné nikoliv –, nicméně objem současných informací svědčí spíše pro relevantnost dnešních představ.

V souvislosti s přírodními podmínkami lze konstatovat, že osídlení zaujalo nejúrodnější a klimaticky nejvhodnější regiony Čech. Přednost byla dávana úrodným půdám, spíše však lehčím písčitohlinitým před těžkými. Pro své osady vyhledávali nositelé únětické kultury takové polohy, které odpovídaly zemědělskému charakteru hospodářství. Preferovaná nadmořská výška při volbě míst k sídlení osciluje zhruba mezi 200 a 300 m, výjimečně dosahuje 650–800 m (jižní Čechy). Zřetelná, jako ostatně ve většině pravěkých populací, je vazba osídlení na vodní toky (Hásek 1984, 3). Ty také bezpochyby představovaly mimo jiné i výhodnou komunikační spojnici mezi jednotlivými regiony, jak tomu bylo i v jiných časových úsecích pravěku.

Při detailnějším pohledu lze v současné době v Čechách ve starší době bronzové vymezit několik sídelních regionů, jejichž hranice ovšem, kromě hranic vytvářených většími vodními toky, nejsou nijak ostře vymezené (obr. 7).

1. Východní část středních Čech (Čáslavsko, Kutnohorský území, Kolínsko, Poděbradsko, Nymbursko, Česko-brodsko).
2. Region zahrnující Pražsko, Slánsko, Brandýsko a Mělnicko.

Obr. 7: Sídlní regiony únětické kultury v Čechách. Podle V. Mouchy.

3. Severozápadní Čechy.
4. Pojizeří (Mladoboleslavsko).
5. Severovýchodní a východní Čechy se třemi menšími sídlními enklávami (a. Nový Bydžov – Jičín, b. Hradec Králové – Jaroměř, c. Pardubice – Chrudim).
6. Berounsko.
7. Jižní Čechy.
8. Západní a jihozápadní Čechy (přesnější rozsah osídlení nelze prozatím určit).

Patrně nejvyšší intenzity dosahovalo osídlení nositeli kultury únětické ve východní a západní části středních Čech. Středočeská sídlní oikumena se dvěma většími vodními toky (Labe, Vltava), s dostačující vodní sítí představovanou potoky a příznivými půdními a klimatickými podmínkami byla jistě i ve starší době bronzové velice vhodná k osídlení.

V oblasti severozápadních Čech bylo únětické osídlení koncentrováno na oblast Severočeského hnědou-

helného úvalu a Poohří. Nezahrnuje však pravý labský břeh od Křešic po Štětí, který se zřetelně geograficky odlišuje a nálezy únětické kultury odsud chybějí. Osídlení se soustřeďuje do dvou pruhů podél vodních toků. Jižnější pás, sestávající ze dvou geografických celků – dolního Poohří a žatecké plošiny – se táhne podél Ohře a jejích přítoků až k Labi. Severnější, podkrušnohorský pás se prostírá podél Bíliny a jejích přítoků. Zatímco jižnější pás, zejména dolní Poohří, inklinuje ke středočeské oblasti, severnější je uzavřený, do jisté míry retardovaný. I v rámci těchto pásem lze pozorovat územní celky s určitými osobitými rysy.

V západních Čechách nejsou zatím žádné nálezy, které by reprezentovaly úsek označovaný jako starší období únětické kultury. Absence těchto nálezů může mít své kořeny v dosud přesněji nevymezené délce trvání eneolitického osídlení, s nímž by mohlo souviset i to, že jak nejstarší nálezy vlastní mohylové kultury, tak síd-

lišť z období B A2/B B1 se geograficky vylučují s těmi oblastmi, v nichž se nacházejí eneolitická výšinná sídliště. Přežívání pozdně eneolitického prostředí je sice důvod, kterým W. Ruckdeschel (1978) vysvětluje nedostatek jmenovaných nálezů v určitých oblastech straubinského kulturního okruhu, ale v západních Čechách byla patrně hlavním důvodem větší vzdálenost od tehdejších kulturních center, únětického a straubinského. Přímé důkazy osídlení pocházejí teprve z prostředí mladšího období únětické kultury, kdy se v západních Čechách začínají objevovat jak sídliště rovinná i výšinná, tak hroby tohoto stáří, zatím ovšem jen na některých pohřebištích trvajících následně i ve střední době bronzové.

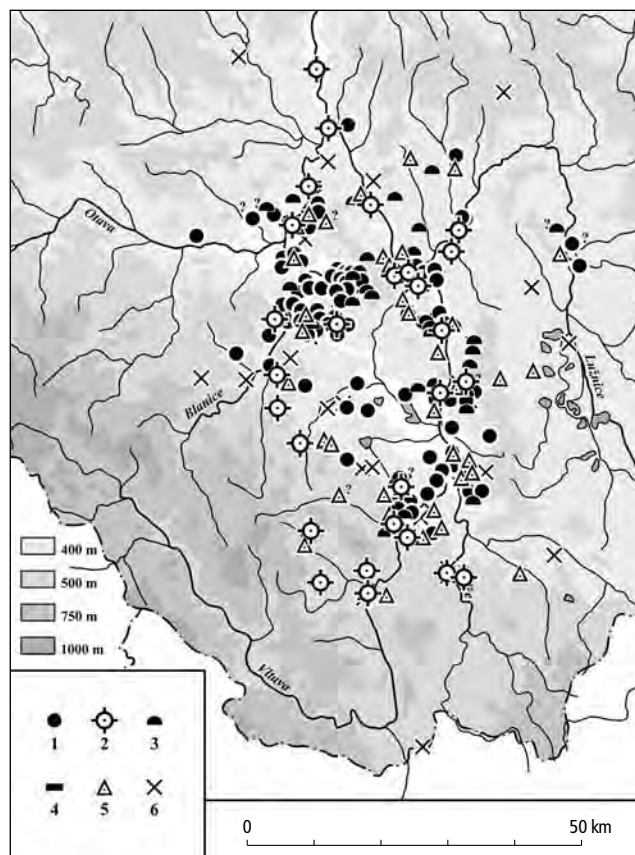
V této souvislosti je třeba upozornit na situaci v Horní Falci, kde začíná ve fázi B A2(a) osídlovat území kolem hornofalckých řek Laber a Naab skupina, jejíž artefakty W. Ruckdeschel přiřazuje kultuře straubinské. Ta od počátku stupně B A2 pohřbívá sice kostrově, ale výlučně pod mohylami, a možná pokračuje ve svém vývoji ve střední době bronzové jako hornofalcká mohylová kultura. Nálezy odtud jsou však doposud sporadické a nemohou nepřerušovaný vývoj prokázat zcela jednoznačně. Zdá se, že přibližně ve stejné době, kdy se objevuje tato Ruckdeschelova hornofalcká (laberská) skupina, tj. ve fázi B A2, narůstá intenzita osídlení i v jižních a západních Čechách. Až do tohoto období je totiž možno zařadit nejméně tři čtvrtiny dosud známých sídlišť a současně většinu depotů. Je však důležité poznamenat, že patrně všechna sídliště založená v průběhu stupně B A2 nejpozději na počátku stupně B B1 končí. Sídliště mohylové kultury z období stupňů B B2–B C2 jsou založena vždy jinde, i když někdy nedaleko od velkých sídlišť starších.

Velmi uzavřenou geografickou oblast, jejíž základní osu tvoří řeka Vltava, představuje na první pohled jihočeský sídelní region (obr. 8). Osídleny byly mikroregiony při dolním toku Vltavy (Českokrumlovsko), v oblasti jejího přítoku Malše (Velešínsko), k severu se rozkládá větší mikroregion v prostoru Českobudějovické pánve (Českobudějovicko), dále k severu přistupují regiony při středním toku Lužnice (Táborsko) a zejména pak při soutoku Lužnice s Vltavou (Vltavotýnsko), na západním okraji byl osídlen mikroregion dolního toku Otavy a dolního toku Blanice až po jejich soutok (Vodňansko, Strakonicko, část Písecka) a území sevřené toky Vltavy a Otavy až do oblasti jejich soutoku u Zvíkova a severně od něho (větší část Písecka). K nejhustěji osídleným mikroregionům, což je však dáno i intenzitou a stavem výzkumu, dnes patří Českobudějovicko a Vltavotýnsko (s jejich nejbližším okolím) a dále i Protivínsko a Vodňansko v povodí středního toku Blanice.

Také ve východních Čechách se sídelní areály zřetelně soustřeďují do několika skupin. Velmi silně byl

osídlen region Královéhradecka, především na pravém břehu Labe, kde jsou sídliště doložena nejen na nejúrodnějších sprašových půdách, ale i v oblastech méně výhodných štěrkopísků (Hořiněves). Další skupina nálezů se soustřeďuje na Chrudimsku, kam také náleží většina osad a pohřebišť z Pardubické kotliny (Úhřetice, Chrudim, Rosice u Chrasti, Mikulovice, Blato). Na Pardubicku je zcela osamocená skupinka osídlení kolem Bezděkova. Sporadické jsou nálezy na Jičínsku a Novobydžovsku, které od hradecké skupiny odděluje zcela neosídlené Hořicko. Novobydžovsko představuje hraniční oblast mezi východočeskou a středočeskou skupinou. Zmíněné skupiny jsou, mimo královéhradecké, více méně osamocené a netvoří souvisle osídlené území.

Jak již bylo řečeno, vytváří únětická kultura v Čechách několik sídelních okrsků. Při pohledu na sídelní oikumenu Čech ve starší době bronzové by se na první pohled mohlo zdát, že v tomto prostoru měla zvláštní postavení oblast pražsko-slánská s významnou koncentrací pohřebišť s bohatě vybavenými hroby (zlato, jantar). Nové nálezy v jiných oblastech Čech však ukazují, že může jít o zkreslený obraz způsobený stavem výzkumu.

Obr. 8: Lokality ze starší doby bronzové v jižních Čechách. 1 rovinné sídliště; 2 výšinná lokalita; 3 mohylové pohřebiště; 4 ploché pohřebiště; 5 hromadný nálezy; 6 ojedinelý nálezy. Podle O. Chvojky.

2.4.1 Sídliště únětické kultury

Počet registrovaných sídlišť ze starší doby bronzové je ve srovnání s počtem stejně starých pohřebišť výrazně menší, sídliště z počátečních fází únětické kultury dokonce doposud neznáme vůbec. Tuto okolnost lze snad připsat na vrub stavu výzkumu, zvláště když uvážíme, že sídlištní objekty z této doby jsou méně nápadné a snadno uniknou pozornosti. Rozsáhlé terénní výzkumy v posledních letech naznačují, že v mladším období nebyla sídliště příliš vzdálená od pohřebišť, ba dokonce, že se rozprostírala v jejich bezprostředním sousedství. Předpokládáme proto, že počet sídlišť byl s počtem pohřebišť vyrovnaný.

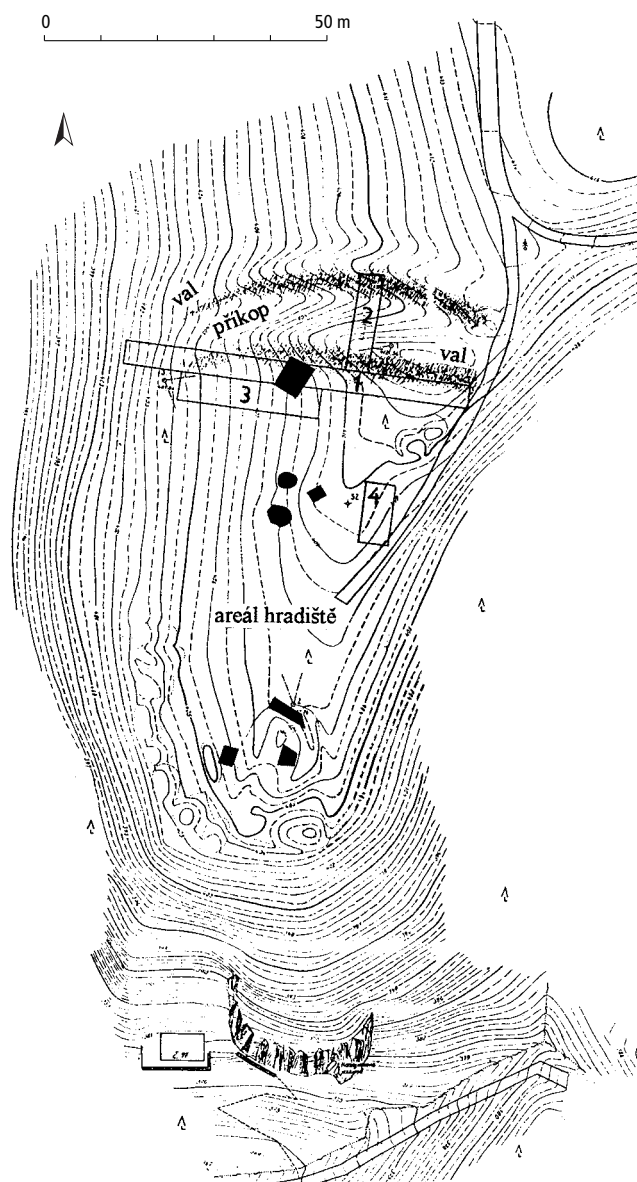
Podle umístění v terénu lze rozlišit dvě hlavní polohy využívané pro zakládání sídlišť, sídliště v exponovaných polohách (např. ostrožny a vrcholky kopců) a rovinné polohy.

2.4.1.1 Sídliště v exponovaných polohách

Více známa než rovinná jsou sídliště ostrožná (Vraný) a výšinná (Slánská hora ve Slaném – příl. 2: 1; Klučov). Typickou polohou pro výšinná sídliště jsou vrcholové partie kopců nedaleko vodních toků. Mnoho z nich má starší osídlení eneolitické. Sídliště na ostrožnách a výšinná sídliště jsou obvykle nálezově bohatá se stopami výrobních činností (zpracování kovu, textilní a keramická výroba). Na sídlištích v defenzivně příhodných polohách se někdy vyrovnáváme s otázkou, zda tyto polohy byly vždy opevněné, protože ne všechny poskytují jednoznačné údaje k této otázce. Je tomu tak zejména u několika výšinných osad ze severozápadních Čech (např. Dolánky – Rubín, Levousy, Tušimice, Bílenec: *Smrž 1991*).

Nicméně u většiny takových poloh máme doloženo alespoň ohrazení příkopem (Praha-Vinoř, Praha-Podhoří, Klučov), který v případě Klučova vymezoval plochu asi 1,5 ha a v Praze-Vinoři asi 1 hektar. Sídliště regulérně opevněné účinnými fortifikačními prvky bylo zjištěno západně od Března u Loun.

Nejucelenější pohled na diskutovanou problematiku přináší dnes situace a stav výzkumu ostrožných sídlišť a hradišť ze starší doby bronzové v jižních Čechách. Asi 20 dnes bezpečně zjištěných neopevněných i opevněných ostrožných a výšinných sídlišť je situováno v blízkosti větších vodních toků, především podél Vltavy, při Malši, na dolním toku Lužnice a v povodí Blаницe a Otavy. Ve větší vzdálenosti od vodního toku je situován pouze Raciberk u Boletic na Českokrumlovsku. Výšinné lokality zasahují poměrně hluboko na jih (např. Boletice, Chvalšiny, Velešín), avšak prozatím téměř chybí v západní části osídleného regionu (výjimku představuje hradiště u Skočic). Tato situace podtrhuje předpokládanou prioritu severojižní vltavské komunikace. Lokalitám tohoto typu je přičítána mocenská, výrobní a distribuční (obchodní) funkce (*Havlice – Hrubý 2002*,

Obr. 9: Vrcovice (okr. Písek). Hradiště-Lipice. Černé sondy: výzkum Dubského v roce 1926, číslované sondy: výzkum A. Beneše v letech 1963–65. Archiv Archeologického ústavu v Praze.

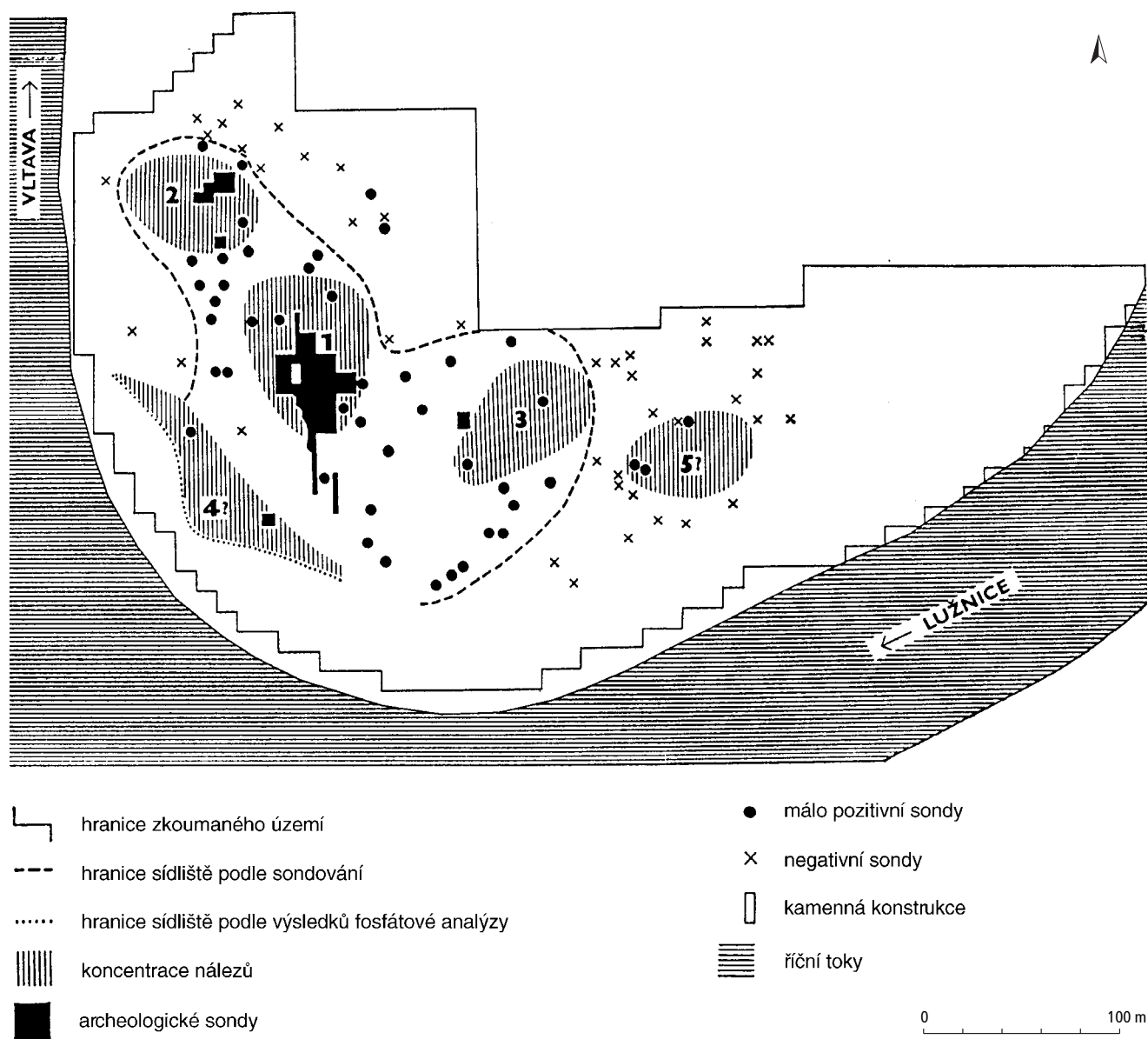
42–61). Většina výšinných sídlišť je situována na vrcholech kopců, na ostrožnách (Velešín) nebo i návrších, opevněná hradiště pak jen na vrcholech kopců (Dobřežovice, Skočice) nebo ostrožnách (Bechyně, Vrcovice, Nuzice, Týn n. Vltavou). Přestože na některých byly uskutečněny poměrně rozsáhlé výzkumy (Dívčí Kámen, Vrcovice, Týn n. Vltavou, Všemyslice), dodnes stále postrádáme podrobnější publikace.

Z výzkumů víme, že např. ve Vrcovicích byla fortifikace tvořená dvěma hradbami a příkopem vytesaným ve skále přes 60 m dlouhá a 25 m široká (obr. 9). Mohutná vnitřní hradba měla čelní lícovanou zeď z nasucho kladených kamenů, za kterou bylo hlinito-kamenité těleso hradby s horizontálně kladenými trámy.

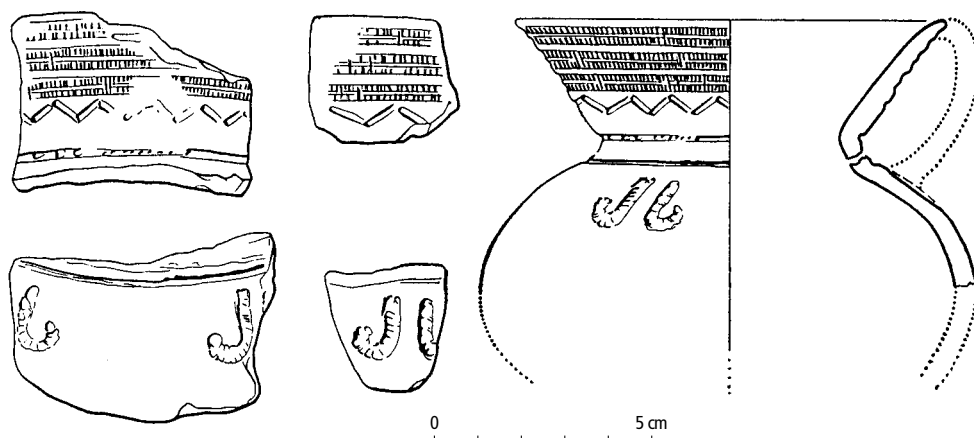
Zadní stěna se opírala o kůly. Vnější hradbu, asi 2 metry širokou, tvořily 2 řady kůlů, prostor mezi nimi vyplňovala zemina. Areál oválného tvaru, o rozloze asi 1 ha, byl zastavěn hned za vnitřním pásem opevnění, kde byla na upraveném skalnatém podloží řada obdélníkových kůlových obytných staveb (domů) s ohništi uvnitř. V jednom případě byl dům ještě opatřen sklípkem z kamenných desek. Stejný typ opevnění byl zjištěn i na malém hradišti (o rozloze 0,5 ha) na Kozím vrchu u Všemyslic (srov. kap. 2.2). Opevnění malého jednodílného hradiště U Sv. Anny u Týna n. Vltavou bylo tvořeno valem a hlubokým příkopem, oddělujícím hradiště od náhorní plošiny na jihu. Strmý skalní ostroh Dívčího Kamene u Mřícě byl chráněn z většiny stran hlubokým kaňonem Vltavy. Pravěká si-

tuace zde byla zcela zničena středověkými úpravami a výstavbou rožmberského hradu. Uváděné destrukce byly bez systému a sotva souvisejí s původní fortifikací lokality (Poláček 1966). Ze starší doby bronzové nejspíše pochází i opevnění hradiště Hradec u Dobřejovic, sestávající v tomto případě z valu s vnitřní kamennou konstrukcí a vnějšího příkopu. Vzhledem k tomu, že z vnitřního areálu nejsou žádné jiné nálezy než ze starší doby bronzové, patří opevnění pravděpodobně tomuto období (Zavřel 1990).

Svou fortifikací se jihočeské lokality odlišují od většiny soudobých opevněných lokalit na ostatním území Čech. Mohutností svého opevnění, použitím kamene a užitím vyspělých stavebních technik (především líčovaná zeď) i vnitřním uspořádáním zástavby se blíží

Obr. 10: Hosty (okr. České Budějovice). Schematický přehled zkoumané plochy. Podle Beneš, A. 1989.

Obr. 11: Keramika cizí provenience nalezená v Hostech (okr. České Budějovice). Podle Beneš, A. 1989.

osadám otomansko-maďarovsko-věteřovského okruhu. Příčina jejich vzniku je dnes hledána v sociálně-ekonomických podmínkách a nejnovější výzkumy naznačují jejich jak mocenské, tak i ekonomické funkce, z nichž významný byl zejména podíl na dálkovém obchodu. Obyvateli těchto center byly patrně vládnoucí i řemeslné vrstvy. Kovolitecká výroba je doložena nálezy tyglíků a odlévací formy (kadlubu) na Dívčím Kameni a na Hradu u Skočic. Zlomek hřivny a depoty bronzových předmětů a 250 jantarových korálků na Dívčím Kameni, zlomky dvou hřiven z hradiště u Dobřejovic a depot žeber v blízkosti Skočic dovolují předpokládat, že právě zde mohlo probíhat zpracovávání dovážené suroviny, výroba bronzových předmětů a obchodování se vzdálenými oblastmi.

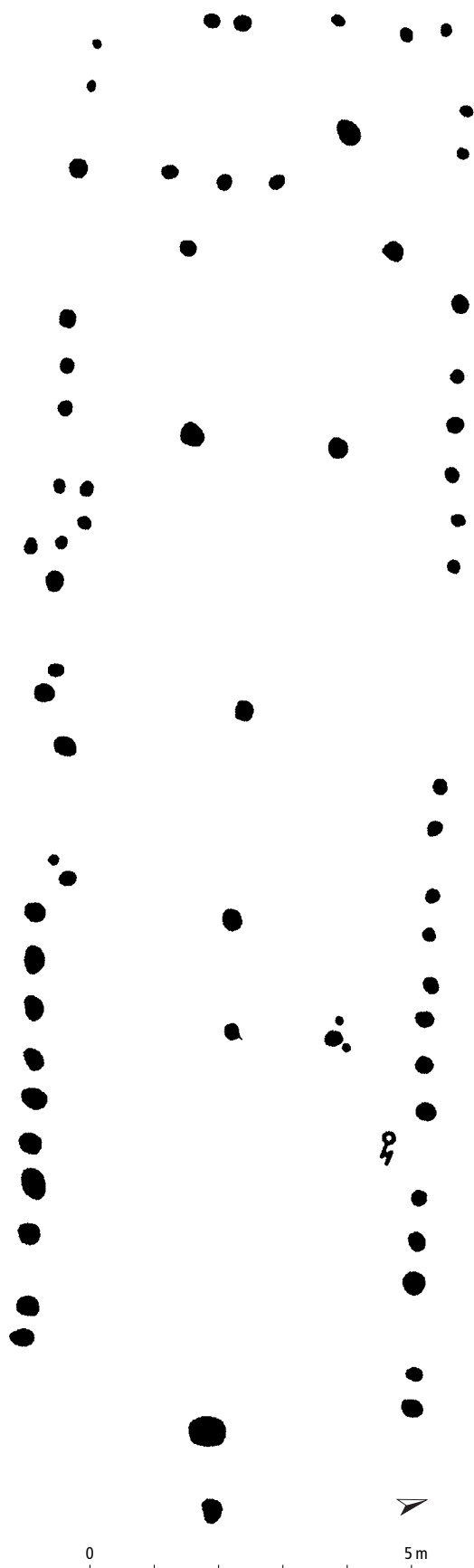
2.4.1.2 Rovinná sídliště

Vyhledávaným místem pro založení sídliště byly říční terasy (např. Postoloprty, Březno: srov. kap. 2.2) nebo mírné svahové terény u potoků převážně orientované k jihu a jihovýchodu, jak je tomu např. ve Starém Vestci (Sedláčková – Slabina 1984), Praze-Hostivaři, v Praze-Bubenči (Fridrichová 1982) nebo v Blšanech (Pleinerová 1960a).

O rozloze tehdejších rovinných sídlišť víme stále velmi málo, neboť jen zcela výjimečně byla prozkoumána v plném rozsahu, jak tomu bylo v Březně u Loun, kde při velkoplošném výzkumu byly zjištěny dva sídlištní okrsky, západní o ploše zhruba 1 ha s půdorysy 6 domů a východní o ploše téměř 1,5 ha s 5 půdorysy domů (Pleinerová 1992). Zásadní a výjimečné postavení zaujímá nížinné sídliště v Hostech (obr. 10; příl. 2: 2), ležící v nadmořské výšce 350 m na soutoku Lužnice a Vltavy. Osídlený areál zde zaujímal plochu asi 3 ha. Na zkoumané ploše byla zachycena mocná kulturní vrstva, ohraničená dvěma příkopy o šířce 2 a 4 m a hloubce 2 m, které však nebyly současné. Na vnitřní zkoumané ploše byly odkryty i půdorysy několika nadzemních kulových staveb – chat (domů) o rozměrech

od 4,3 × 4,8 m do 11,5 × 7,5 m se zásobními jamami v jejich blízkosti. V západní části sídliště byly odkryty dvě souběžné řady kamenů, vytvářející obdélníkovou konstrukci zapuštěnou do kulturní vrstvy, a řada jam. Na základě nálezů, především hliněných idolů, přisuzuje autor výzkumu A. Beneš stavbě kultovní charakter (k tomu srov. dále kap. 2.6.6). Rozborem nálezů z Hostů bylo možno vyčlenit 2–3 fáze zdejšího osídlení. Starší z nich obsahovala prvky mladšího stupně hatvanské kultury a typu Hurbanovo, mladší potom keramiku maďarovsko-otomanského horizontu a domácí produkci únětické kultury. Celá osada byla vzhledem ke svému umístění v říční nivě zřejmě spojena s obchodem na vltavské komunikaci, čemuž by mohly nasvědčovat i četné depoty hřiven (4×) a žeber (3×) v okolí (Beneš, A. 1988). Soutok obou řek byl v době existence osady snadno ovládnut a kontrolován soudobým výšinným sídlištěm U Sv. Anny, jehož funkci později pravděpodobně převzalo jen o něco mladší výšinné sídliště situované severně odtud na Kozím vrchu u Všemyšlic (srov. kap. 2.2). Sídliště v Hostech je přisuzován obchodně-výrobní charakter, s velkým podílem na obchodu mezi podunajskou a únětickou oblastí, využívaný nositeli karpatských kultur v důsledku jejich pronikání proti toku Dunaje, zatímco výšinným opevněným lokalitám, drženým domácím obyvatelstvem únětické kultury, je přičítána funkce mocenská (Beneš, A. 1984; 1986; 1987; 1988; 1989; Břicháček 1991).

Dosud otevřená zůstává otázka, zda ve starší době bronzové v Čechách ve větší míře existovaly ve volném terénu osamocené sídlištní stavby, které bychom mohli interpretovat jako „samoty“. Ty jsou zatím v několika případech prokázány na větších odkrytých plochách, kde máme jistotu, že jde skutečně o objekty izolované. Zdá se, že takové „samoty“ byly vzdáleny na dohled od větších sídlišť (např. „samota“ pod Slánskou horou byla vzdálená od sídliště na Slánské hoře 500 m). Protože jde o pozorování učiněná v souvislosti s rozsáhlými skrývkami vyvolanými v poslední době zvýšeným sta-

Obr. 12: Březno (okr. Louny). Dlouhý kůlový dům kultury únětické. Podle Pleinerová 2002.

vebním ruchem, je nálezový fond zatím ve stadiu zpracování.

Stejně tak je nejasné, zda je možno za doklad sídlení pokládat nálezy artefaktů únětické kultury v jeskyních (srov. kap. 2.6.6).

2.4.2 Typy objektů na sídlištích únětické kultury

2.4.2.1 Obydlí

Základní jednotkou sídliště byl dům. Dnes docházíme k závěru, že v prostředí únětické kultury převládají dlouhé kůlové domy, existují však i menší zahloubené stavby – polozemnice. Zatímco velké stavby neolitického období jsou dobře známy, ještě donedávna byla v obecném povědomí představa dlouhého půdorysu ze staré doby bronzové zcela neobvyklá. Teprve v poslední době se v našem severním a západním sousedství začaly množit doklady o dlouhých domech jako o běžné součásti sídlišť nejstaršího úseku doby bronzové.

V oblasti severozápadních Čech byly však již od 50. let 20. století na některých lokalitách zjišťovány objekty tohoto charakteru a časového zařazení. Jako nejstarší objev lze uvést několik kůlových půdorysů z Postoloprta (*Soudský 1953*). Nedávají však příliš jasnou představu o tvaru a rozměrech s výjimkou domu č. 10 se středovou řadou kůlů a s hustě řazenými kůly bočních stran. Je však třeba počítat s tím, že v dlouhé ose nebyl tento objekt odkryt celý. Se standardní šířkou 6,6 m kontrastuje poměrně malá délka 9,2 m, také neuzavřené severozápadní čelo stavby naznačuje, že tímto směrem objekt asi ještě pokračoval. Rovněž dům z Blšan u Loun asi nebyl v dlouhé ose se zachovanou délkou 16,45 m odkryt v úplnosti. Jeho délka se mohla pohybovat kolem 20 m i více. Nejvýznamnější objev takových staveb představuje stále 11 půdorysů dlouhých domů v Březně u Loun (obr. 12) seskupených ve dvou sídlištních okrscích po šesti a pěti domech (*Pleinerová 1992*). Novou lokalitou je Chudeřín, odkud P. Holodňák (*1997*) uvádí únětickou kůlovou stavbu o rozměrech 7 × 21 m.

Ve středočeské oblasti známe kůlové stavby z období kultury únětické jen nedostatečně. Převážně jde o nálezy dosud nepublikované nebo o nálezy v rámci kultury jen obtížně datovatelné. Velký přínos v tomto směru tak představuje výzkum ve Vliněvsi u Mělníka, kde byla prozkoumána jedna velká chata kůlové konstrukce orientovaná ve směru V–Z o délce více než 30 m a šířce 10 až 12 m a další dvě chaty stejné konstrukce, avšak rozměrově menší (asi 20 × 8 m) s orientací JV–SZ. K obecné charakteristice kůlových staveb starší doby bronzové patří obdélníkový půdorys, stěny vymezené hustě řazenými kůly a nerozpoznatelné uzavření východního čela stavby. Většinou jde o domy se střední řadou kůlů. Nejnapadnějším znakem půdorysů těchto domů je jejich délka. Z Čech lze uvést jako dosud nej-

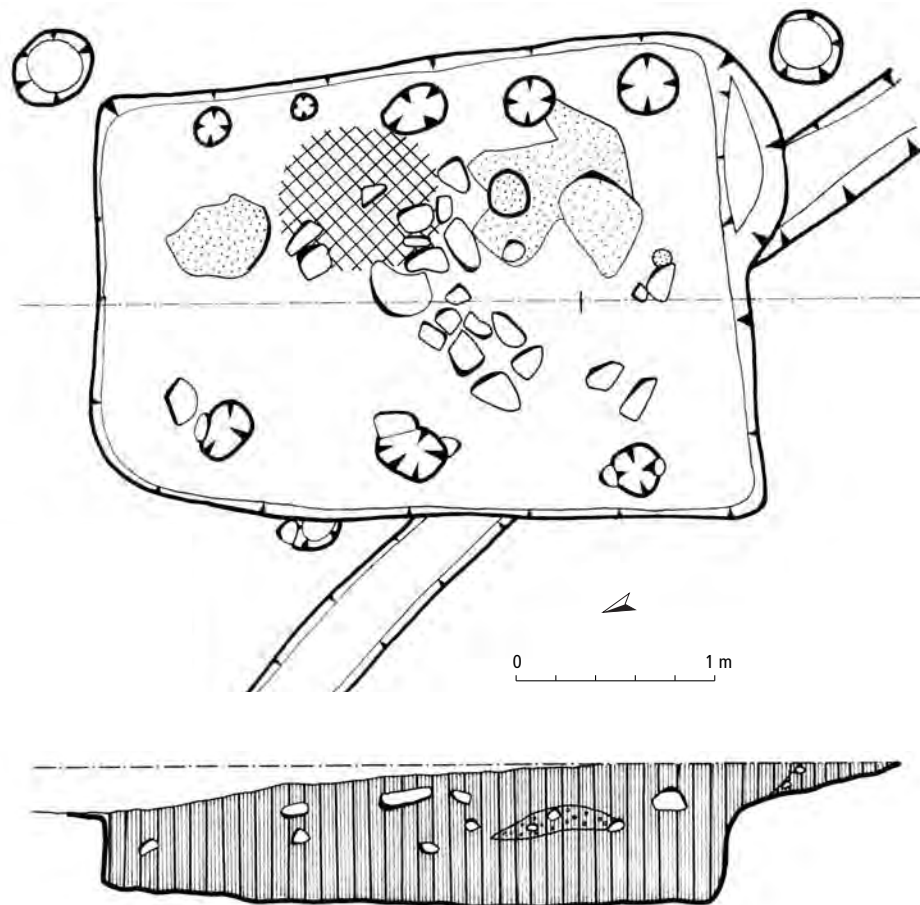
delší dům č. 100 z Března dlouhý 32 m (Pleinerová 1992). Nedosahuje však maximální zatím zjištěné délky domů únětické kultury z jiných oblastí, jakou má dům č. 10 z německého Zwenkau s 57 m délkou (Stäuble 1997) nebo dům z moravských Šumic s délkou 56,6 m (Stuchlík – Stuchlíková 1999). Plocha domů se pohybuje nejčastěji mezi 100 až 140 m², dům č. 100 z Března s výjimečnou délkou měl samozřejmě i výjimečnou plochu 208 m². V rozměrech dlouhých domů únětické kultury se nepochybně odrážejí společenské a hospodářské poměry a potřeby tehdejších obyvatel, nedovedeme je však zatím blíže určit.

Posuzujeme-li určité detaily u těchto staveb, vynikají shody mezi jejich půdorysy na širším území velmi nápadně. Zaoblení/zkosení rohů na západní straně, které se objevuje u většiny půdorysů v Zwenkau nebo v Šumicích, zjišťujeme jak v Březně, tak v Blšanech. Dva nosníky u západního čela stavby, časté v Zwenkau, se rovněž objevují v Blšanech i v Březně. Tato skutečnost může svědčit o valbové konstrukci střechy v západním úseku stavby. Určité specifikum představují přístavby u dlouhých stěn domů, jaké se objevily v Březně. Napojením přístavby na základní obdélníkový půdorys vzniká určitý stavební komplex, který lze charakterizovat jako usedlost.

V domech únětické kultury jsou někdy uloženy dětské pohřby, které mohou být vykládány jako oběti. Nevyskytují se však jen v Čechách, odkud je známe např. z Března (Pleinerová 2002), ale objevily se i v jiných oblastech, např. v moravských Šumicích (Stuchlík – Stuchlíková 1999).

V poslední době se uvažuje o tradicích, z nichž by dlouhé domy starší doby bronzové mohly být odvozeny. Na staré kořeny v období mladší doby kamenné myslí někteří autoři (Nadler 1997; Boas 1997). Výsledky výzkumu v Březně daly podnět k zamyšlení i nad tímto problémem. Na lokalitě byly odkryty dva dlouhé domy ze staršího eneolitického období, které patří do okruhu kultury nálevkovitých pohárů. Šlo o úzké obdélníkové dvojpodlažní stavby, vymezené kůly, s délkou přesahující 20 m. V principu jsou to stejné konstrukce, jaké se na březenském nalezišti objevily později ve starší době bronzové (Pleinerová 1990).

I. Hásek, který se problematikou únětických domů zabýval, konstatuje, že sídlištní výzkumy dovolují na únětických sídlištích rozlišit dva typy staveb: vedle nadzemních kúlových domů i zahloubené polozemnice (Hásek 1984, 4). Podobné zahloubené objekty se však doposud objevují poměrně vzácně a je možné, že se nejednalo o obydlí, nýbrž o objekty určené pro pracovní

Obř. 13: Lomazice (okr. Chomutov). Zahloubený sídelní objekt únětické kultury. Archiv Archeologického ústavu v Praze, výzkum V. Kruty.

aktivity. Lze jmenovat např. objekt sídlištního charakteru z Hlízova na Kolínsku (*Dvořák 1927*), který navíc obsahoval skelety sedmi jedinců a hojnost keramiky. Objekt měl elipsovitý tvar, rozměry 480 × 324 cm a jeho dno, uhlazené a do červena vypálené, bylo v hloubce 170 cm od povrchu. Ve východní části objektu bylo ohniště. Další menší zahloubené stavby jsou známy např. z Tanzbergu u Sedlce a z Bíliny, kde byl odkryt objekt se čtyřmi rohovými kůly. Zahloubená chata o rozměrech 3,20 × 2,40 m byla zjištěna v Lomazicích (*Kruta 1973*; obr. 13). Jiný zahloubený sídlištní objekt, bohužel neúplný, prozkoumal L. Hájek na Slánské hoře. Objekt obdélníkovitého půdorysu o zachovaných rozměrech 270 × 105 cm v hloubce 80 cm pod povrchem měl na dně kruhovou jámu 45 cm hlubokou o průměru 108 cm. Na rozdíl od kulových staveb, které bývají pokládány za obydlí, zahloubené objekty jsou mnohdy vykládány jako dílny. Neúplně prozkoumaný stupňovitě profilovaný zahloubený objekt s ohništěm z Vinoře u Prahy měl původně přibližně kruhový půdorys o průměru cca 6 m a je interpretován spíše jako výrobní objekt (výroba keramiky?) než jako objekt určený k bydlení (*Hnízdová 1953*, 387, obr. 184; *1954*). Nálezová situace v Čechách, pokud jde o únětické polozemnice, nepřináší zatím jednoznačné poznatky.

Třetím typem obydlí, zatím považovaným spíše za výjimečný, byly stavby, jejichž půdorys byl vymezen základovými žlaby. Jedna taková obdélníková stavba se našla při výzkumu únětického sídliště ve Vraném na Slánsku (*Hásek 1984*, 5), tři podobné domy doložené

základovými žlaby o rozměru cca 10 × 6 m byly odkryty na sídlišti ve Vliněvsi (obr. 14).

2.4.2.2 Další objekty

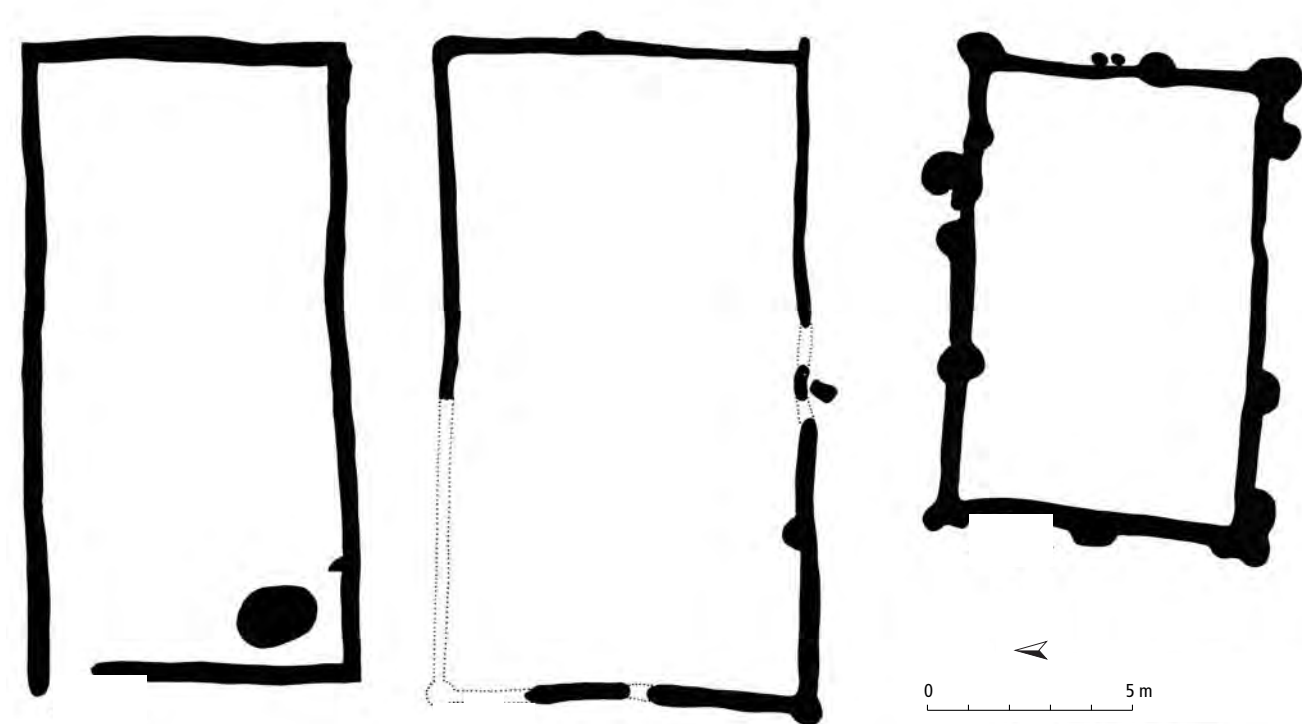
Obvyklým jevem na většině pravěkých sídlišť včetně únětických jsou jámy, poněkud pravidelného kruhového půdorysu. Domníváme se o nich, že to byly zásobárny a sklípky, případně objekty s nějakým speciálním, pro nás nejasným účelem. Pokud jde o jejich tvar, vyskytují se kromě různých mísovitě zahloubených jam také jámy velmi pravidelně rozšířené k rovnému dnu, které jsou typické i pro pozdější období doby bronzové.

Dosti často tvoří tyto jámy skupiny, sice mimo domy, nicméně v nepříliš velké vzdálenosti. Při archeologickém výzkumu jsou jámy odkrývány ve své konečné funkci, jako tzv. jámy odpadní, které byly buď záměrně zasypány a zplanýrovány nebo se po opuštění sídliště pozvolna zaplňovaly přirozeným způsobem sesuvem stěn, splachy apod. V jejich výplni nalézáme převážně části a zlomky nádob, zvířecí kosti, vzácněji poškozené nástroje a nářadí, nechybějí ani kusy mazanice z dřevěných staveb. V nejmladším období kultury únětické jsou někdy tyto jámy využívány k uložení zemřelých.

2.5 ARTEFAKTY

2.5.1 Kámen

V prostředí kultury únětické patří kámen místního původu k materiálům běžně užívaným. Při hodnocení

Obr. 14: Domy se základovými žlaby na sídlišti kultury únětické. Vliněves (okr. Mělník). Archiv Archeologického ústavu v Praze, výzkum Ž. Brniče.

Obr. 15: Nekeramické artefakty ze staršího období únětické kultury. 1 Velký Borek (okr. Mělník); 2 Panenské Břežany (okr. Praha-východ); 3, 4, 6, 18 Pátek (okr. Nymburk); 7, 12 Praha-Bubeneč; 8, 9, 11, 16, 17, 21 Praha-Čimice; 10 Veliká Ves (okr. Praha-východ); 13, 15, 20 Polepy (okr. Kolín); 14 Blšany (okr. Louny); 19 Cerhenice (okr. Kolín). Podle Dvořák 1926; 1932; Havel 1980; Hellich 1921; Jíra 1923; Pleinerová 1960b; Stocký 1926; podklady V. Mouchy.

použitého kamene můžeme rozpoznat dvě hlavní skupiny tohoto materiálu: kámen neopracovaný a kámen opracovaný, a to hrubě opracovaný, broušený, štípaný a retušovaný.

Kámen neopracovaný se objevuje především v hrobech, kde byl použit k obložení, případně k vypodložení dřevěných rakví nebo k závalu hrobové jámy. K tomuto účelu jsou používány kameny získané z blízkého

okolí sběrem (opuka, pískovec, břidlice). Za zmínku stojí nález provrtaných kamenů z obložení lebky ve staroúnětickém hrobě v Čakovickách (*Vojtěchovská – Moucha 2001*).

Neopracované kameny sesbírané v blízkém okolí se objevují na sídlištích, kde sloužily k obložení ohnišť, ale také jako materiál potřebný k budování opevnění (*Hásek 1975*, 109–110). Říční valouny mohly samozřejmě posloužit jako jednoduché nástroje pro činnosti, při kterých mohla být k užítku jejich tvrdost a hmotnost. Neopracované jsou také říční valounky vkládané jako milodar do hrobů.

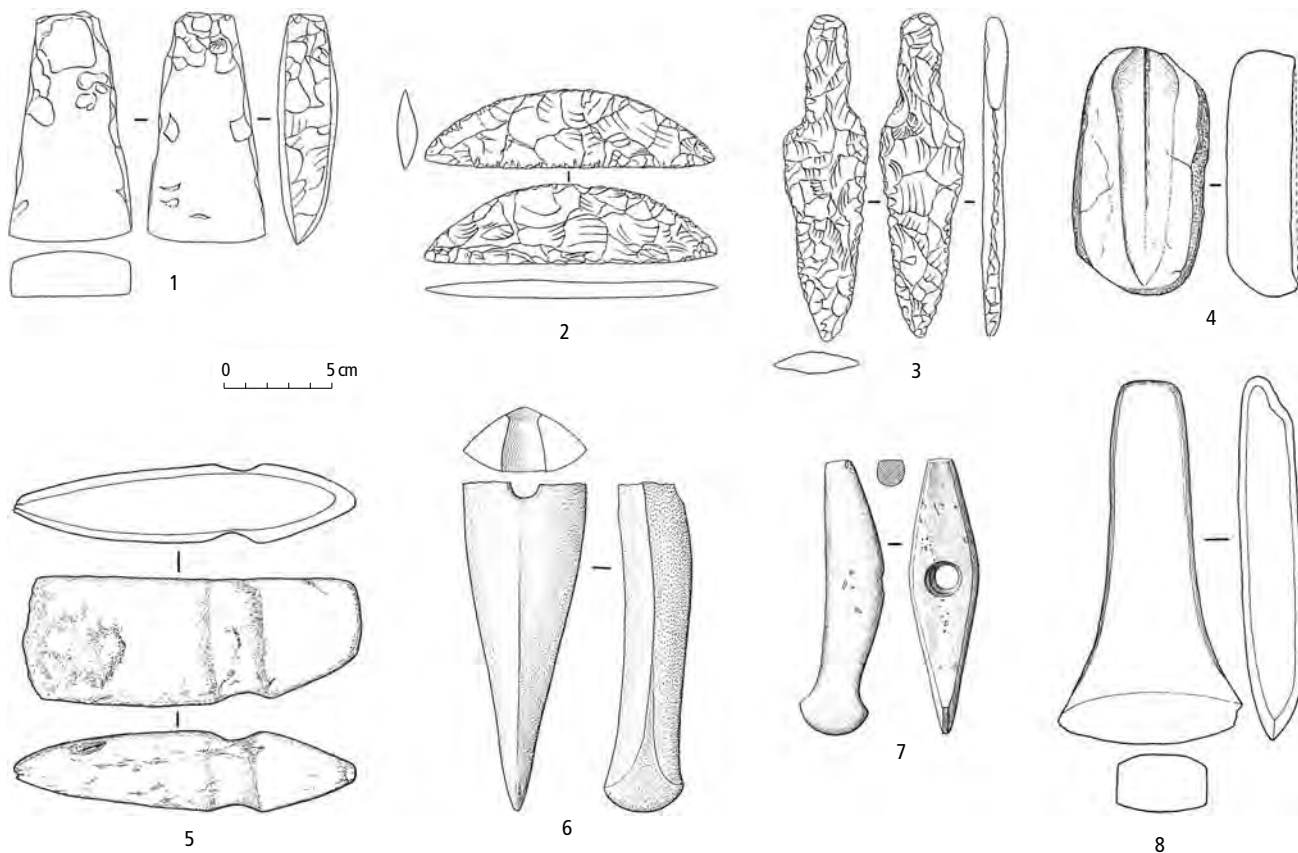
Nálezy hrudek tuhy souvisejí jistě s povrchovou úpravou nádob (hradiště Dívčí Kámen u Křemže a sídliště Hosty: *Beneš, A. 1966b*, 28; 1978, 54; 1988).

Kámen hrubě opracovaný známe hlavně ze sídlišť v podobě kamenných zrnětek, drtidel, otloukačů a brousků. Původ použitého materiálu nebyl zatím zkoumán. Nicméně jeden takový artefakt byl nalezen v Bečově u Mostu, kde se také na přelomu starší a střední doby bronzové místní hrubozrnný křemenc těžil a zpracovával (*Fridrich 1972*, 250).

Do kategorie broušených kamenných předmětů lze zařadit např. úzké nátepní destičky s otvory na úzkých

stranách (obr. 15: 1), které pocházejí již z počáteční fáze vývoje únětické kultury. V mladším období je kámen opracovaný broušením a jemným otloukáním zastoupen především porfyrovými neprovrtanými sekeromlaty nebo palicemi s oběžným žlábkem (*Michálek 1977b*), který sloužil k upevnění topůrka (obr. 16: 5). Pocházejí téměř výlučně ze sídlištního prostředí nebo z ojedinelých nálezů. Takový sekeromlat se v hrobě objevil pouze jednou (Polepy: *Dvořák 1926*, 28, tab. VI: 4). Nevylučuje se ani rituální význam těchto výrobků vyskytujících se i v miniaturních formách (*Turek – Daněček 2000*). Sekeromlaty s oběžným žlábkem se objevují v místech, kde mohla probíhat těžba měděné rudy (*Točík – Bublová 1985*), ale protože se vyskytují i mimo rudné revíry, je třeba je považovat za univerzální nástroj sloužící k sekání a štípání, ale také k drcení, ztloukání apod.

V případě nálezů broušených sekeromlatů typu Hageby z Prahy-Bubenče a ze sídliště na Slánské hoře jde o importy ze severských oblastí (*Zápotocký 1961*), a ne o předměty vyrobené u nás (obr. 16: 6). Importem byl rovněž kamenný sekeromlat z hrobu z Března (*Pleinerová 1966*; obr. 16: 7). Mezi výjimečné nálezy zhotovené z kamene patří sekera z Prahy-Podbaby, která na

Obr. 16: Kultura únětická – kamenné artefakty. 1–3 Litoměřice – okolí. Vybagrováno z Labe; 4 Praha-Hostivař; 5 Praha-Lipence; 6 Slaný-Slánská hora (okr. Kladno); 7 Březno (okr. Louny); 8 Praha-Podbaba. Podle *Blažek – Ernée – Smejtek 1998*; *Hartl 1988*; *Lutovský – Smejtek a kol. 2005*; *Pleinerová 1966*; *Zápotocký 1961*.

podobuje kovovou předlohu (Hartl 1988, 250, tab. XV: 5; obr. 16: 8).

Výrobky z kamene pronikají i do sféry šperků či amuletů. Dokladem znalosti broušení kamene a vrtání otvorů malých průměrů již v protoúnětickém období jsou válcovité mramorové perly z náhrdelníku (Cerenice, hrob 7: Dvořák 1932, 10, Tb. II; obr. 15: 19). Vrtané kamenné artefakty z mladšího období únětické kultury byly objeveny na Dívčím Kameni (miniaturní hadcové sekeromlaty: Poláček 1966, 28) nebo v Hostech (amfibolitový sekeromlat, palice, přesleny, provrtaný závěsek, kroužky a perly z pseudofylitu, koule z mastku: Beneš, A. 1984; 1988).

Štípaná industrie se vyráběla ze silicitů, především z pazourku a různých druhů křemence. Již ze staršího období únětické kultury známe plošně retušované trojúhelníkovité šipky (obr. 15: 3–5), plošně retušované listovité hroty, patrně dýky (obr. 15: 7), a vzácně se vyskytující pazourkové sekerky se zbroušeným ostrím – v tomto případě jde o techniku štípaní a broušení uplatněnou na jednom předmětu (obr. 15: 6). Častěji se v hrobech setkáme spíše s drobnotvarou štípanou industrií zastoupenou nožíky, čepelkami a škrabadly (obr. 15: 2). I v mladším období únětické kultury je štípaná industrie stále běžně rozšířená, objevují se různé tvary čepelí, škrabadel a drasadel. Plošně retušované srpy z Kánína, Litoměřicka nebo pazourkové dýky z Nymburka, Dobré Vody u Českých Budějovic, Myšence a Hostů (Zavřel 1986; Břicháček 1991 a nepublikováno) představují importy z jihoskandinávské oblasti (Zápotocký 1961, 175; obr. 16: 1–3), a nelze je proto počítat mezi místní produkci.

Kamenné artefakty jsou zastoupeny také nálezy kadlubů (obr. 16: 4), zhotovených převážně z pískovce. Střední část trojdílného kadlubu k odlévání seker se srdčítým schůdkem byla nalezena v Přívozci u západočeského Blížejeva. Jiné zlomky kadlubů pocházejí ze sídliště v jihočeských Homolích či z hradiště u Skočic (Militký 1995). Kadluby k lití sekerky s postranními lištami a dýky byly nalezeny také v areálu opevněné osady v Plotíštích n. Labem. Pískovcovou odlévací formu pro dýku ze závěru starší doby bronzové známe z Prahy-Hostivaře (Blažek – Ernée – Smejtek 1998, 170, Taf. 24; obr. 16: 4).

2.5.2 Jantar a jiné fosilie

Jantar – fosilní pryskyřice stromů hlavně z období třetihor – se vyskytuje ve velkém množství na jižním baltickém pobřeží. Baltický původ jantaru nalézaného v prostředí únětické kultury v Čechách potvrzují rozbor provedené na nálezech z Plotíšť n. Labem a s jednou výjimkou i rozbor souboru jantarových artefaktů z lokality Čejetičky-Choboty u Mladé Boleslavi (Plesl – Beck 1993). Náhrdelníky z jantarových provrtaných perel

různých tvarů a ozdobných destiček (někdy v kombinaci s bronzovými spirálkami, mušličkami apod.) jsou příznačné pro hroby z mladšího období kultury únětické. Např. na pohřebišti ve Zvoleněvsi jsou výrobky z jantaru doloženy v 71 % a v Tursku ve 33 % prozkoumaných hrobů (Hrala – Plesl 1990).

Jantarové perly jsou drobné, bochánkovité, dvojkónické či soudkovité. V jihočeských Hostech byl objeven polotovar jantarové destičky baltické proveniencce (Beneš, A. 1988), další destičky pocházejí z východočeských Lochenic (obr. 17: 2). U dvoupramenných náhrdelníků měly takové destičky funkci rozřadovačů (Únětice: obr. 17: 1). Depot asi 250 korálů, uložený v nádobě, byl nalezen na hradišti Dívčí Kámen (Poláček 1966; Michálek 1976c). S jantarem se setkáváme i jako s materiálem vhodným pro ozdobné aplikace (dýka z depotu na Kozích hřbetech u Horoměřic; obr. 25: 6).

Mezi fosilie patří schránky jehlanek (*Cerithium* sp.), kelntek (*Dentalium* cf. *badense*) a srdcovek (*Cardium* sp.), které jsou často součástí náhrdelníků a podle F. Prantla (1945, 207) pocházejí z třetihorních uloženin moravských nebo dolnorakouských (obr. 27: 2).

2.5.3 Hlína a její zpracování

Vedle dřeva představovala hlína ve starší době bronzové (stejně jako v případě ostatních period zemědělského pravěku) materiál, který byl všestranně používán. K tomu přispěla nejenom její dostupnost, ale také poměrně snadné zpracování, které nevyžadovalo zvláštních znalostí jako některé jiné výrobní činnosti, např. zpracování kovů.

Největší množství hlíny našlo své uplatnění ve stavbnictví – zde máme především na mysli mazanícové úpravy stěn s omítkami, úpravy podlah, ale i stavby různých otopných zařízení. Hlínou se používalo k výrobě keramiky a dalších předmětů domácí potřeby, jako byla hliněná tkalcovská závaží (obr. 21: 4), přesleny (obr. 21: 2), lžice (obr. 18: 25) nebo pomůcky potřebné při zpracování kovů (hliněná nákončí dmuchavek, hliněné odlévací formy nebo jádra). Hlína našla své uplatnění i v rituální sféře (hliněné idoly).

2.5.3.1 Keramika

Příznačným rysem keramiky ze staršího období únětické kultury je její dobrá kvalita, teprve však u keramiky z mladšího období jejího trvání můžeme hovořit o výborném technickém zpracování. Nádoby ze staršího období kultury únětické mají dnes většinou hladký nelesklý povrch; jsou však náznaky toho, že původní povrchová úprava byla poškozena působením půdního prostředí.

Ačkoliv vypalovací zařízení máme v nálezech jen slabě doložená, a to jen v mladším úseku únětické kultury (např. Praha-Vinoř: Hnízdová 1954), přesto lze celý

Obr. 17: Jantarový šperk z prostředí únětické kultury. 1 Únětice (okr. Praha-západ); 2 Lochenice (okr. Hradec Králové). Podle: Ryzner 1880; Domečka 1911.

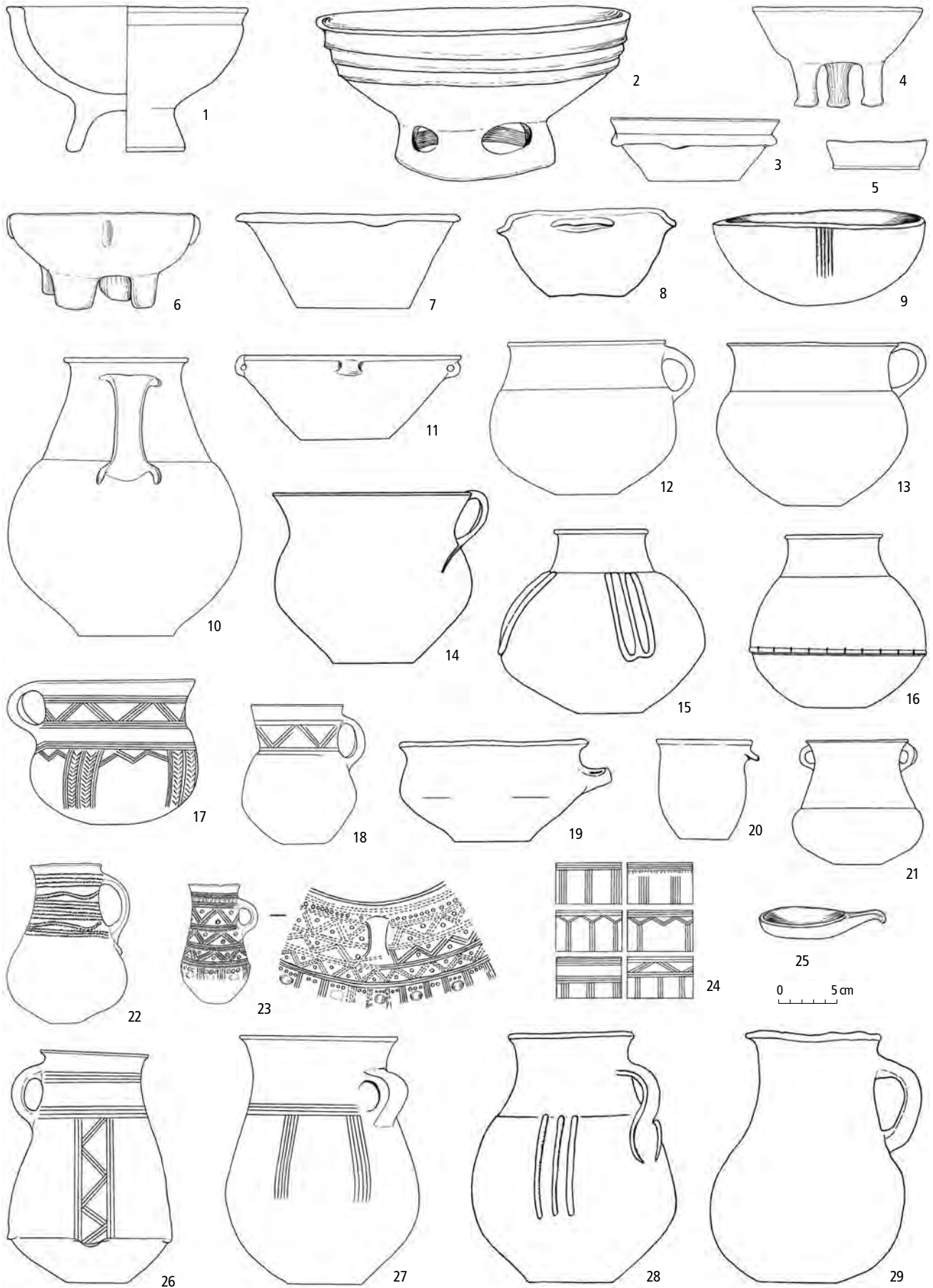
>> **Obr. 18:** Keramika ze staršího období únětické kultury. 1, 25 Praha-Běchovice; 2 Tursko (okr. Praha-západ); 3, 5, 7, 9, 11, 12, 28 Praha-Dolní Počernice; 4, 6, 27 Velké Žernoseky (okr. Litoměřice); 8, 19, 29 Praha-Čimice; 10, 13, 14 Praha-Řeporyje; 15 Praha-Hradčany; 16 Hospozín (okr. Kladno); 17, 18, 20 Sány (okr. Nymburk); 21 Netřeba (okr. Mělník); 22 Přov (okr. Nymburk); 23 Ohrada (okr. Kolín); 24 rytá výzdoba na keramice z Kolínska; 26 Praha-Vinoř. Podle Dvořák 1927; Havel 1981; Hásek 1959; Hellich 1922; 1925; Jíra 1924; Moucha 1961c; Stocký 1927; podklady V. Mouchy.

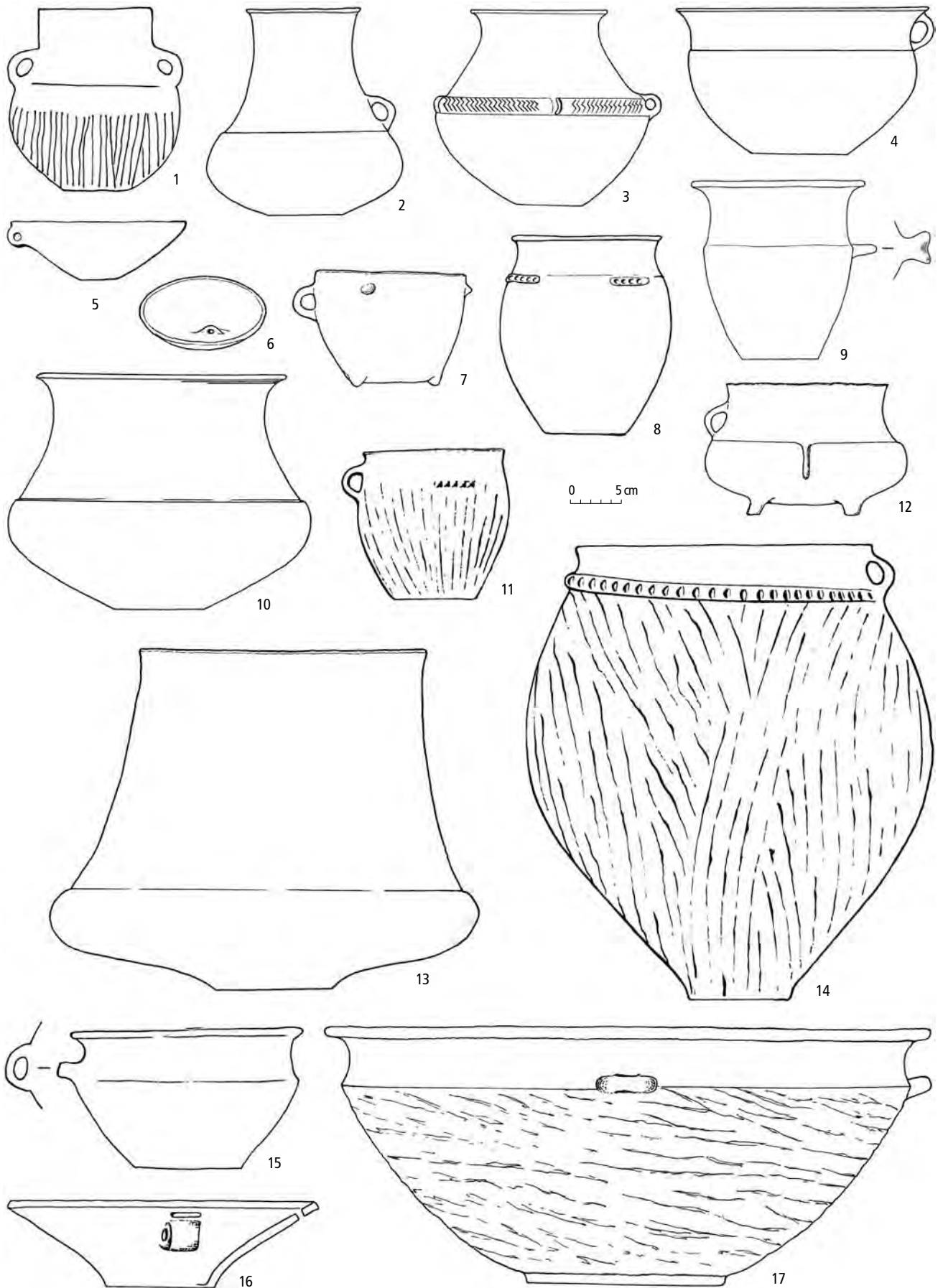
výrobní proces keramiky dobře rekonstruovat. V tomto směru řadu informací poskytly samotné nálezy (převážně šlo o nezdařené keramické výrobky) a v poslední době hojně prováděné praktické zkoušky a experimenty, které se mohly opírat i o studium pramenů etnografických (Malinovi 1992, 229–259; Bareš – Lička – Růžičková 1981; 1982).

Ucha nádob v mladším období únětické kultury se vsazovala do otvorů vyvrtaných do stěny nádoby po jejím zaschnutí, ještě před vypálením. Podobným způsobem byly zasazovány i výčnělky tvaru „vlaštovčího ocasu“, zatímco polokulovité výčnělky, které neměly praktický význam, byly na stěnu nádoby jen přimodelovány (příl. 4: 2). Teprve potom byla provedena konečná úprava povrchu. Obtížnější byla výroba velkých nádob, které musely být modelovány postupně, neboť jinak hrozilo jejich zhroucení. Větší exempláře mají sice hrdlo vyhlazené, tělo je však zdrsňelé nebo prstované, což usnadnilo lepší manipulaci s nádobou, která s tekutým nebo sypkým obsahem dosahovala poměrně velké hmotnosti.

Pro starší období kultury únětické je příznačný poměrně úzký sortiment druhů nádob, který se omezuje jen na několik základních tvarů. Charakteristické jsou džbány (obr. 18: 29), někdy s plastickými „vousy“ pod uchem (obr. 18: 10), džbánky (obr. 18: 18), hrncovité tvary (obr. 18: 12, 13, 14), amforky bezuché (obr. 18: 15, 16) a dvouuché (obr. 18: 21) a různé tvary mis: ploché (obr. 18: 5), kónické s uchy (obr. 18: 11), s výčnělky (obr. 18: 7), s plastickým žebrem (obr. 18: 3), zaoblené s výčnělky při okraji (obr. 18: 8), na válcovitých (obr. 18: 4) nebo destičkovitých nožkách (obr. 18: 6). Vzácně se objevují mísy na dutých (obr. 18: 1), někdy prolamovaných (obr. 18: 2) nožkách, méně časté jsou pohárkovité nádobky (obr. 18: 20). Na protoúnětické keramice v Čechách je patrné působení kultury se zvoncovitými poháry, např. plastické lišty pod uchy a plastická žebra na výduti nádob (obr. 18: 14, 28) nebo některé výzdobné prvky (obr. 18: 17). V jiných případech je na keramice aplikována výzdoba otiskem šňůry (obr. 18: 22).

Na protoúnětický základ plynule navazují další vývojové etapy staršího období kultury únětické. Na džbánech a džbánkách je aplikována třásňovitá výzdoba (obr. 18: 27) někdy s klikatkami (obr. 18: 23, 24, 26), výjimečně kombinovaná s plastickými „vousy“ tak příznačnými pro předcházející období (Kabát – Zápotocký 1962, obr. 10: 1). Nadále se používají hrncovité tvary zdobené a nezdobené a ve větší míře se začínají objevovat nádoby s vodorovným uchem („lovosický typ“ – obr. 18: 19). Nechybějí ani menší nádobky s ouškem při

okraji. Na konci staršího období kultury únětické v keramické produkci narůstá podíl nezdobené a výrazněji profilované keramiky (džbány, džbánky, koflíkovité tvary, mísy), která se někdy klade do „předklasického období“. Těchto nálezů je poměrně málo, takže se zdá, že toto období trvalo jen krátce.

V mladším období únětické kultury se tvarové spektrum zřetelně rozšiřuje. Významné změny v keramické náplni pozorujeme pak v závěru starší doby bronzové, kdy do českého prostředí pronikají prvky věteřovské skupiny (*Hnízdová 1954*). Objevují se nové netradiční tvary, jako jsou soudkovité nádoby s lalůčkovitými nožkami (obr. 19: 7), amfory s hustým rýhováním na těle (obr. 19: 1), miskovité pokličky s oušky (obr. 19: 6), nádoby zdobené pásy klikatek (obr. 19: 3) a zásobnice s uchem při okraji (obr. 19: 14).

Keramické nádoby byly vyráběny ve velkém množství. Podle technologie výroby a velikosti je můžeme rozdělit na jemnou, kvalitně vypracovanou produkci a hrubší zásobnicové tvary. Ve starším období kultury únětické jsme odkázáni především na nálezy hrobové, v mladším období kultury únětické však můžeme čerpat poznatky z keramiky pocházející jak z pohřebišť, tak ze sídlišť.

Tvary nádob

Zásobnice. Početně silnou keramickou skupinu představují zásobnice. Jsou zpravidla větších rozměrů a z praktických důvodů (aby se snadno přenášely a nevyklouzly z rukou) mají soudkovité tělo zdrsňené nebo nepravidelně prstované. Hrdlo je buď hladké (obr. 20: 22, 23), nebo může být též drsné či prstované (obr. 20: 20). Na rozhraní hrdla a těla jsou obvykle umístěny pupky nebo jazykovité výčnělky (obr. 19: 8). Dalším typem zásobnic jsou velké nádoby s vyšším vyhlazeným hrdlem, prstovaným tělem a čtyřmi pravidelně rozloženými uchy na rozhraní hrdla a těla vyznačeném plastickou páskou (obr. 20: 24). Oproti jiným keramickým tvarům se u zásobnic častěji setkáváme s reparačními otvory, které sloužily ke stažení prasklin pomocí provázků, lýka nebo řemínků.

Hrnce. Vyskytují se bezuché amforovité a vázovité hrnce různé velikosti většinou s vyšším hrdlem odsazeným od těla (obr. 19: 10, 13). Časté jsou hrnce opatřené výčnělkem ve tvaru „vlastovčího ocasu“ na rozhraní vejčitého těla a prohnutého hrdla (obr. 19: 9; příl. 4: 2). Jde o tvary především zastoupené na sídlišťích, méně na pohřebišťích, kde se vyskytují spíše v menším provedení. Pro pozdní období únětické kultury jsou charakteristické hrncovité mísy a hrnky s uchem (obr. 19: 4, 11, 12).

Mísy. Hlavně ve starším období únětické kultury se vyskytují mísy a misky různých velikostí a tvarů. Mohou být ploché (obr. 18: 5), kónické (obr. 18: 7) nebo na různě provedených nožkách (obr. 18: 1, 2, 4, 6). V mladším období jsou okraje mis odsazené, zatažené, rovně seříznuté nebo rozšířené na obě strany (tzv. T okraj). Typické jsou ploché mísy s nízkým okrajem a s jedním (obr. 20: 13) nebo čtyřmi uchy (obr. 20: 14). Tyto tvary jsou opět zastoupeny v rozličných velikostech od malých exemplářů až po velké. Na samotný sklonek únětické kultury patří velké mísy, které mají pod okrajem vodorovné ucho a zdrsňené tělo (obr. 19: 17), polokulovité mísy (obr. 19: 5) a mísy s vodorovným uchem (obr. 19: 15). Jde o tvary bohatě zastoupené na sídlišťích. Misky s prořezávanými otvory pod okrajem (obr. 19: 16) jsou zastoupeny jen na sídlišťích.

Džbány. Mají většinou rozevřené hrdlo odsazené od baňatého těla (obr. 19: 2). Početně jsou ve zlomcích i celých tvarech zastoupeny na sídlišťích.

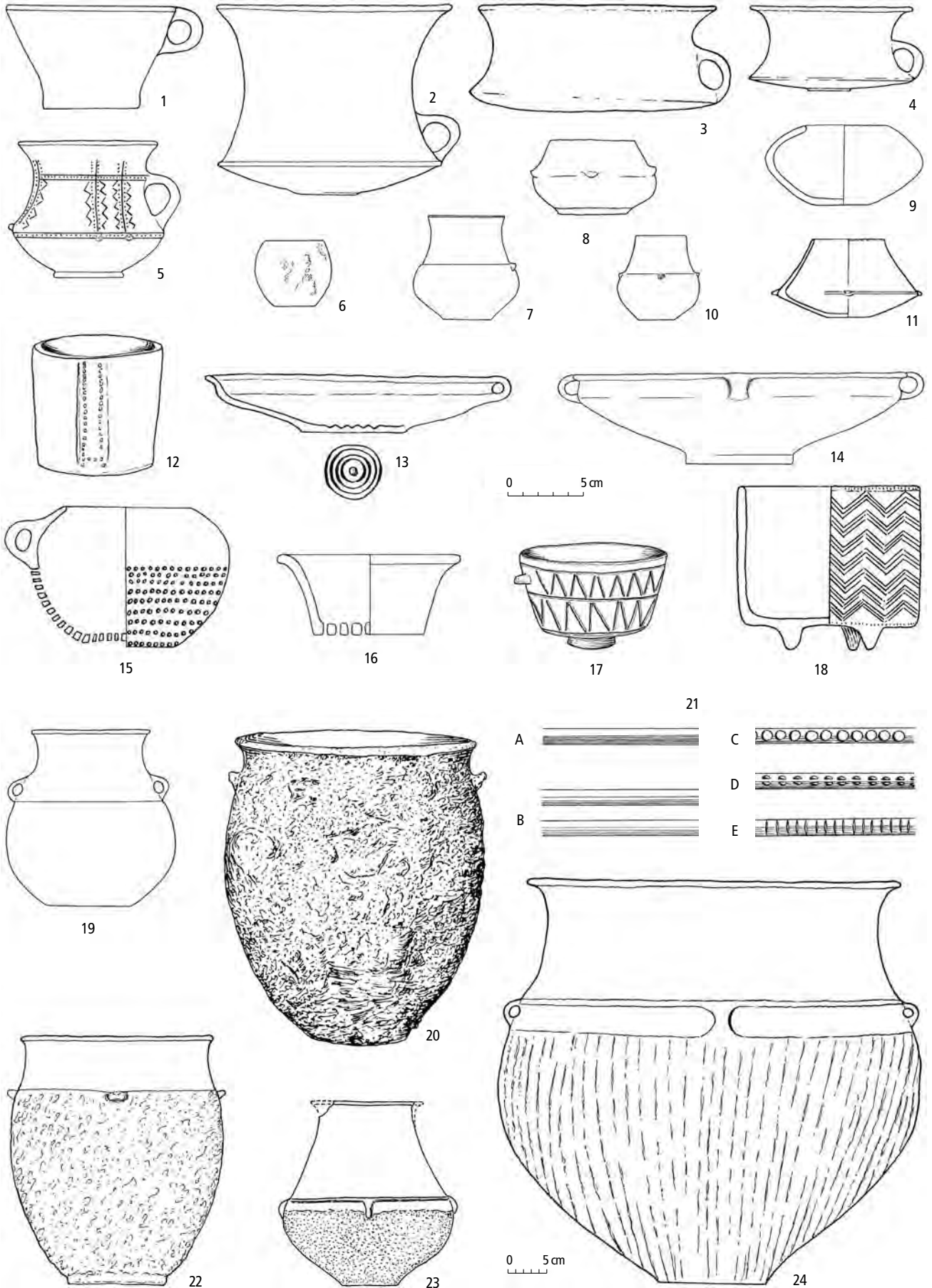
Dvouuché amfory. Na sídlišťích (na rozdíl od pohřebišť) jsou hojně zastoupeny dvouuché amfory s vyšším prohnutým hrdlem a baňatým tělem (obr. 20: 19).

Koflíky. Patří mezi běžné tvary na mladoúnětických sídlišťích i pohřebišťích. Charakteristické jsou „klasické únětické koflíky“ (obr. 20: 2) vyznačující se vyhlazeným a lesklým povrchem. Již dříve byla vyslovena myšlenka, že tato úprava byla ovlivněna leskem kovových předmětů. Není to vyloučené, neboť z této doby jsou z několika míst v Evropě doloženy nádoby vytepané ze zlatého plechu (*Müller-Karpe, H. 1980, 527–528*). Také neobvyklá tektonika „klasického koflíku“ připomíná práce kovotepecké. Efektní vzhled „klasického koflíku“ zřejmě zastiňoval jeho nevýhody – ucho umístěné hluboko pod těžištěm bylo prakticky nepoužitelné, ostré zalomení nádoby velice znesnadňovalo její čištění. Přes tyto nedostatky však byly „klasické koflíky“ na sídlišťích běžně používány, a to v různých velikostech. Pro výstavu hrobů se záměrně vybíraly menší tvary. Mezi koflíky patří také nálevkovitě rozevřené tvary (obr. 20: 1).

Cedníky. Jsou na sídlišťích poměrně často zastoupeny zejména dvěma základními typy. Jde jednak o nádoby s baňatým, otvory hustě pokrytým tělem (obr. 20: 15), jednak o hlubší miskovité tvary s provrtaným dnem (obr. 20: 16). Ty byly velice praktické, neboť se daly použít pro nádoby s různými průměry hrdla. Cedníky měly zpravidla otvory malých průměrů zhotovovaných hrotem jehlic nebo šidel, větší otvory jsou vzácností.

Zvláštní keramické tvary. V hrobech z klasického období únětické kultury se objevují malé dvojkónické nádoby (obr. 20: 8, 9, 11), nádoby vázičkovité (obr. 20: 7, 10) a soudkovité (obr. 20: 6). Do repertoáru mla-

<< **Obr. 19:** Keramika z mladšího období únětické kultury. 1 Praha-Kobylisy; 2, 4, 9, 10, 12, 15 Slaný-Slánská hora (okr. Kladno); 3, 5, 11 Praha-Vinoř; 6 Praha-Motol; 7 Praha-Michle; 8 Křemýž (okr. Teplice); 13, 17 Hlízov (okr. Kutná Hora); 14, 16 Praha-Bubeneč. Podle *Dvořák 1927; Hnízdová 1954*; podklady V. Mouchy.

dounětické keramiky patří nádoby, jež jsou na povrchu zdobené řadami vpichů, které napodobují sešívání u čerpáček zhotovených z březové kůry (obr. 20: 12). Na sídlištích se často objevují miniaturní nádoby tvarově odpovídající běžně užívaným velkým nádobám („klasické koflíky“, zásobničky s vejčitým zdrsňeným tělem, mističky a další). Funkci těchto miniatur neznáme, běžně se považují za dětské hračky. V hrobovém inventáři nahrazují keramiku větších rozměrů.

Ze sídlišť známe nepovrtná kolečka o průměru až 5 cm zhotovená ze střepů (obr. 21: 1). Snad šlo o pomůcky potřebné při úpravě povrchu keramiky; výklad, že mohlo jít o municí do praku nebo o součást nějaké hry, nelze zatím ničím doložit. Vyskytly se také hlubší poklice válcovitého tvaru s uchem na horní ploše (Dívčí Kámen). Již ze staršího období únětické kultury známe různé typy hliněných naběraček a lžic (obr. 18: 25).

Další hliněné artefakty

V podstatě na všech sídlištích z období klasické únětické kultury se objevují další keramické výrobky, jako jsou podélně provrtná válcovitá závaží ke tkalcovskému stavu, často s vydřenými zářezy po textilních vláknech (Slánská hora, Hostivice, Hosty, Vrcovice, Hrdlovka: obr. 21: 4). Poměrně vzácné jsou dvojkónické nebo bochánkovité přesleny s provrtem uprostřed (Slánská hora, Hosty: obr. 21: 2) nebo hliněná kolečka, která patrně napodobovala kola vozíků (Hosty, Dívčí Kámen, Slánská hora, Praha-Vinoř: obr. 21: 3).

Keramická hlína se také hodila k výrobě převážně zvířecích idolů (Hosty, Slánská hora, Praha-Vinoř: obr. 21: 6, 7). Mezi vzácné nálezy patří bochníkovitý idol – v německé terminologii zvaný *Brotlaibidol* (Hosty: obr. 21: 5) či stylizovaná lidská plastika (Malé Čičovice). Některé idoly však nelze spolehlivě interpretovat (např. hliněný závěsek podobající se žaludu s ouškem ze žárového hrobu ve Vrcovicích: *Pleiner – Rybová eds. 1978*, obr. 97).

Hlína se používala i při zpracování kovů, jak o tom svědčí roubíkovitá nákončí dmychadel (Hosty, Těšínov, Nová Ves u Protivína, Šárka, Slánská hora: obr. 21: 8–10), hliněné desky k odlévání „jazykovitých hřiven“ (obr. 21: 11), zlomek kadlubu (Hosty), kovolitecké kelímky s výlevkou, u kterých neutronová aktivační analýza prokázala na vnitřní straně bronzovinu (Hosty), nebo výmaz otevřených kovoliteckých pícek (Slánská hora).

Hlína se také běžně užívala ve stavebnictví při výstavbě fortifikací, úpravě stěn a podlah, na stavbu otopných zařízení apod. (srov. kap. 2.5.3).

Výzdobné prvky na keramice

Plastická výzdoba. Pro keramiku z mladšího období kultury únětické je příznačná jednoduchá (obr. 20: 21A) nebo vícenásobná (obr. 20: 21B) plastická páska. Někdy je hladká, často je opatřena důlky (obr. 20: 21C) nebo šikmými či svislými zářezy (obr. 20: 21E). Obvyklé jsou protilehlé vrypy nebo půlměsícové kolky umístěné na pásce (obr. 20: 21D). Vzácně se objeví svislé žebro na výduti nádob (obr. 19: 12), na rozdíl od staršího období kultury únětické, kdy se vyskytuje poměrně často (obr. 18: 28).

Rytá výzdoba. Rytá výzdoba je příznačná hlavně pro starší období únětické kultury (ve východní části středních Čech však přetrvává i do mladšího období). Je nejčastěji tvořena vertikálními a horizontálními liniemi (tzv. „třásňovitá výzdoba“) a klikatkami (obr. 18: 24). V mladším období únětické kultury rytá výzdoba ustupuje a omezuje se na jednoduché (obr. 20: 17) či vícenásobné klikatky (obr. 20: 18), případně na trojúhelníky vyplněné vpichy. Do kategorie ryté výzdoby patří i brázděný vpich s bílou inkrustací na staroúnětické nádobce z Ohrady u Kolína. Výzdoba je doplněna kolky zhotovenými dutou tyčinkou (obr. 18: 23).

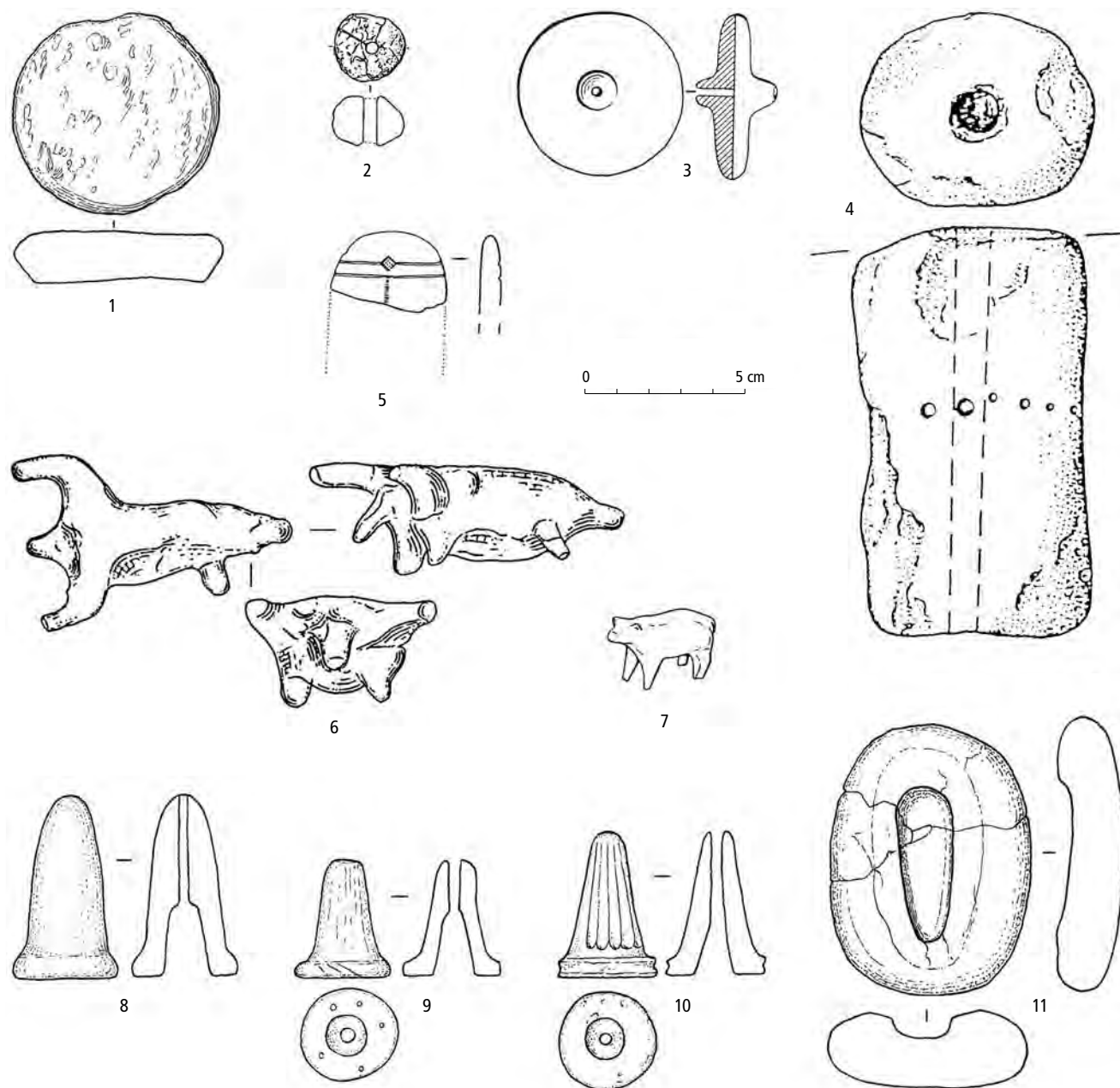
Výzdoba otiskem šňůry nebo její napodobení. Jde o výzdobnou techniku, která se omezuje pouze na starší období únětické kultury, a to zcela výjimečně (Pňov, okr. Nymburk: obr. 18: 22).

Funkce

S keramickými nádobami, se kterými se setkáváme na sídlištích, je spojena otázka jejich funkce. Obecně lze říci, že keramika byla používána především tam, kde nemohly být používány nádoby a schránky z jiných materiálů, např. ze dřeva, proutí nebo z březové kůry. Keramika měla oproti nim univerzální použití – hodila se jak k vaření, tak k uchování tekutin i látek sypkých. Její nevýhodou však byla křehkost a časově omezená použitelnost způsobená nepříznivým působením mikroorganismů na více či méně porézním vnitřním povrchu nádob.

Možnost zjistit funkci keramických nádob je u sídlištních nálezů značně omezená, neboť máme k dispozici převážně jen střepový materiál, tedy nikoli obsahy nádob, které by bylo možno analyzovat. Na střepích se sice někdy dochovaly různé příškvary, které byly podrobeny rozboru, zatím však s nevalným výsledkem. Na vnitřní straně některých střepů lze pozorovat rozdílné ostře ohraničené zbarvení povrchu způsobené tím, že v nádobě se vařila nějaká tekutina. K posouzení funkce určitého typu nádoby mohou přispět i její opravy. Ty

<< **Obr. 20:** Keramika z mladšího období únětické kultury. 1, 2, 13, 15, 16, 19, 23 Slaný-Slánská hora (okr. Kladno); 3 Hoříněves (okr. Hradec Králové); 4, 6 Ohrada (okr. Kolín); 5 Polepy (okr. Kolín); 7, 8, 10, 20 Vepřek (okr. Mělník); 9, 11, 12 Kamýk (okr. Praha-západ); 14 Neprobylice (okr. Kladno); 17 Čičovice (okr. Praha-západ); 18 Teplice-Hühnerberg (okr. Teplice); 22 Kolín (okr. Kolín); 24 Staňkovice (okr. Louny). Podle *Dvořák 1926; 1927; Lička – Lutovský 2006; Pleinerová 1966; Stocký 1928; Vokolek 1993a*; podklady V. Mouchy.

Obr. 21: Další keramické artefakty z mladšího období únětické kultury. 1, 2, 6, 8–10 Slaný-Slánská hora (okr. Kladno); 3, 7 Praha-Vinoř; 5 Hosty (okr. České Budějovice); 4 Hrdlovka (okr. Teplice); 11 Vraný (okr. Kladno). Podle Beneš, A. 1984; Beneš, J. 1998; Blažek – Ernée – Smejtek 1998; Hnízdová 1954; Moucha 2005; Píč 1899; podklady V. Mouchy.

zjišťujeme hlavně u větších nádob, především u zásobnic. Zpravidla jde o zajištění prasklin proti jejich dalšímu rozšiřování. K tomu sloužily na vhodných místech provrtané reparační otvory, kterými byla protažena šňůrka nebo řemínek. Pakliže v těchto případech nebyly shledány stopy po zatmelení praskliny a reparačních otvorů, pak je možné soudit, že nádoba byla určena pro uchovávání látek sypkých. Pokud však byla prasklina zatmelená pryskyřicí, lze předpokládat, že nádoba byla určena k uchovávání tekutin (Smejtek

2000). Jinak ovšem stejný typ nádoby mohl sloužit k uchování jak látek sypkých, tak tekutých.

S nádobami se ve starším období kultury únětické setkáváme jen v hrobech. Jde o produkci, která byla jistě běžně používána na sídlištích, která dosud neznáme. Dokazují to stopy po používání (např. odlomené nožky, odlomené a druhotně upravené spodky nádob: obr. 18: 9). V mladším období se do hrobů ukládaly nádoby mnohdy v miniaturním provedení (Pleinerová 1960c). Tvarově jde nejčastěji o vázičkovité nádoby

(obr. 20: 7, 10), nádoby soudkovité (obr. 20: 6) a ostře zalomené dvojkónické nádoby (obr. 20: 11) a také o „klasické koflíky“. Mezi specifické tvary patří bohatě zdobená nádobka na nožce (obr. 20: 17) z hrobu v Malých Čičovicích. Některé tvary, např. cedníky, v hrobech zcela chybějí. Velké zásobnicovité nádoby (obr. 20: 20), někdy přikryté mísami, se používaly jako schránky pro pohřby dětí. Jednoznačně však lze konstatovat, že také v mladším období kultury únětické se do hrobů dávala běžně používaná keramika sídlištní. Používání funerální keramiky, tedy keramiky vyrobené zvlášť pro pohřební účely, není doloženo.

Keramické nádoby někdy sloužily i jako schránky pro uložení depotů kovových předmětů (11 % ze 117 českých depotů: *Moucha 2005*, 20). Ze středních Čech lze z mladšího období kultury únětické uvést keramiku z depotu v Praze-Bubenči a nádobu z Prahy-Kobylis (*Moucha 2005*, 140–145), jejíž hrdlo bylo překryto střepelem ze dna jiné nádoby. V obou případech jde o běžnou keramiku sídlištního charakteru.

Keramická výbava v mladším období únětické kultury na českém území vykazuje stejné rysy – ať už se to týká technického zpracování nebo tvarového sortimentu. Přesto však lze u některých tvarů zjistit lokální odlišnosti, mezi které patří východočeské „klasické koflíky“, jejichž šířka značně přesahuje výšku (obr. 20: 3). Ojedinele se s nimi setkáváme i ve východní části středních Čech (Ohrada, okr. Kolín: obr. 20: 4). Ve východočeské oblasti a ve východní části středních Čech se také častěji než v jiných sídelních regionech objevuje zdobená keramika naznačující spojení s moravskou únětickou kulturou. Některé nádoby, např. bohatě zdobený koflík z Polep, lze snad považovat za přímý moravský import (obr. 20: 5).

2.5.4 Kovové výrobky

Ve starším období únětické kultury se kovové výrobky objevují jen výjimečně. Ve všech případech jde o ozdoby; jiné kategorie kovových výrobků se v této době v české kotlině nevyskytují. V hrobech se objevuje drátěný šperk stočený z jednoduchého nebo dvojitého měděného nebo zlatého drátu (Pátek: obr. 15: 18). Funkční ozdoby jsou ve starším období kultury únětické vzácné – patří sem měděná (?) cyperská jehlice z hrobu 1 ve Velké Vsi (obr. 15: 10).

V mladším období kultury únětické se s kovovými výrobky setkáváme jak v hrobech, tak i na sídlištních a v depotech. Zvláštní skupinu tvoří jednotlivé kovové předměty bez nálezových okolností, u nichž je značně ztížena podrobnější interpretace. Spolu s ozdobami jsou již zastoupeny i nástroje a zbraně. Z hlediska používaného materiálu se v prostředí únětické kultury objevují předměty z mědi, zlata a bronzu. Formálně lze kovové výrobky rozdělit do dvou velkých skupin: nálezy suroviny

a nálezy hotových výrobků, „polotovary“ patří mezi výjimky (Praha-Vokovice, Špičatá skála: obr. 33).

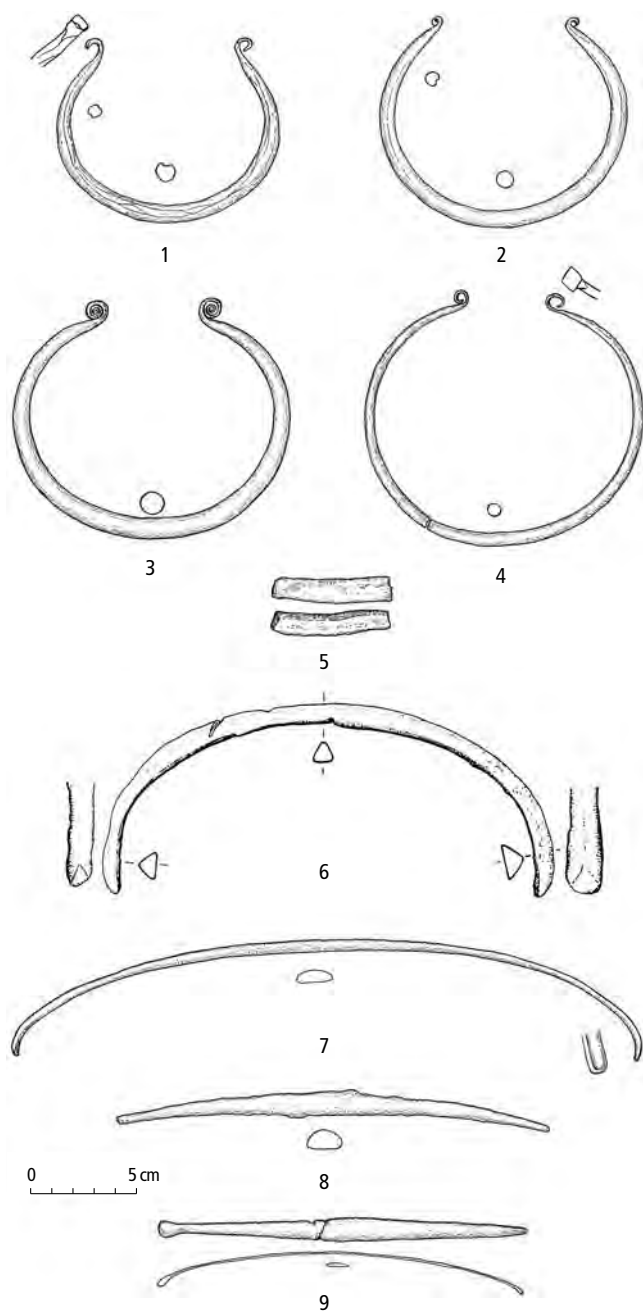
2.5.4.1 Surovinové ingoty

V současné době převládá názor, že měď se do českého prostředí dostávala z poalpských těžebních revírů v povodí Salzachu (*Reinecke 1930*, Abb. 1; *Bath-Bilková 1973*; *Frána et al. 1995*).

Doposud totiž nebyly nalezeny žádné jednoznačné důkazy, které by prokazovaly možnost místní (české) těžby mědi a jejího zpracování již ve starší době bronzové. Určitou indicií by mohla být struska z Velkých Žernosek (okr. Litoměřice) ze sídliště z mladšího období kultury únětické. M. Zápotocký (1982) soudí, že tento náález je možno brát jako doklad využívání rudných ložisek, která se rozkládají ve vzdálenosti 30–60 km od místa nálezů. K možnosti těžby mědi v Krušnohoří se přiklání i J. Waldhauser (1985a; 1985b) a tuto otázku spolu s problémem získávání cínu otevírají M. Bartelheim a E. Niederschlag (1999). Pokud se týká západních Čech, uvažují o možnosti těžby mědi E. Čujanová-Jilková a R. Prokop (1968). Nicméně nedávné metalografické analýzy velkého souboru bronzových výrobků ze starší doby bronzové v Čechách zřetelně dokazují, že alpská oblast musela být zásadním, ne-li výhradním zdrojem měděné suroviny dále zpracovávané v Čechách.

Měděná surovina byla transportována ve formě ingotů, které jsou v našem prostředí doloženy v podobě tzv. hřiven nebo žeber. Hřivny jsou kruhového tvaru se zesíleným středem a se zeslabenými, ploše roztepanými konci, které pak byly zahnuté nebo stočené (obr. 22: 1). Jejich povrch je kování hrubě upravený. Soudě podle některých zahraničních nálezů (např. Ragelsdorf v Dolním Rakousku: *Neugebauer 1994*, Abb. 32: 1) byly hřivny transportovány ve svazcích spojených po pěti kusech (v případě nálezů z Nového Vráta konopným provázkem: *Poláček 1965*). Průměrná hmotnost těchto hřiven kolísá mezi 185 a 200 gramy (s výchyly na obě strany) a někdy jsou považovány za formu přemětnatrního platidla (*Lernerz-de Wilde 1995*; *Bouzek 2004*). Hřivny mají různé složení kovu, které umožnilo rozlišit dvě základní materiálové třídy, jež jsou i časově rozdílné (*Eckel 1992*). Od hrubě opracovaných hřiven je třeba oddělit tvarově podobné nákrčníky s pečlivě vypracovaným povrchem (obr. 22: 2, 3, 4).

Žebra jsou rozšířena v horním Podunají, méně v Rakousku a v Čechách; směrem k severu jejich výskyt slábne (*Innerhofer 1997*, Abb. 6, Beilage 13). I v tomto případě lze rozlišit několik materiálových tříd (*Eckel 1992*). Žebra lze rozdělit také tvarově: masivní žebra typu München-Luitpoldpark (obr. 22: 6) s hmotností mezi 180 a 190 g, subtilnější protáhlá žebra typu Bermatingen (obr. 22: 7) s hmotností mezi 65 a 80 g (*Lernerz-de Wilde 1995*, 273, Abb. 62) a kratší žebra typu Temelín (obr. 22: 8).

Obr. 22: Hřivny a žebra ze starší doby bronzové. 1, 2 Lukavec (okr. Litoměřice); 3 Soběnice (okr. Litoměřice); 4 Čelákovice (okr. Praha-východ); 5 Kánín (okr. Nymburk); 6 Soběslav-Svákov (okr. Tábor); 7 Hradiště (okr. Písek); 8 Temelín (okr. České Budějovice); 9 Staré Sedlo (okr. Tábor). Podle *Moucha 2005*.

Zvláštní skupinu představují miniaturní žebra (obr. 22: 9) podobná nálezům bavorským (Praha 6 – poloha Šárka, mohyla u Starého Sedla: *Moucha 2000*, Tab. VI; *Hájek 1954*, 149, obr. 15: 2) s hmotností do 10 g, která jsou od běžné produkce odlišná i svým chemickým složením (*Frána et al. 1995*, 177).

2.5.4.2 Finální kovové výrobky

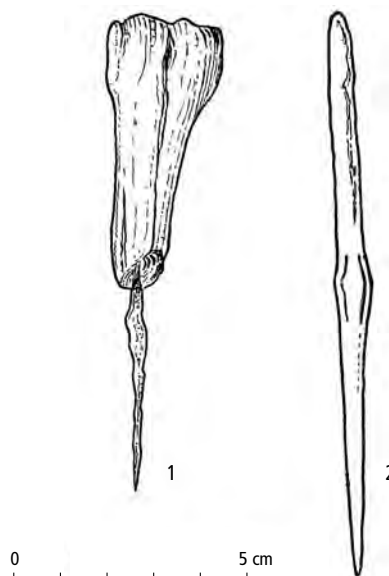
Sortiment hotových kovových výrobků je v únětické

kultuře poměrně pestrý, pocházejí z hrobů, sídlišť a z depotů. Kovové artefakty bez nálezových okolností se obvykle označují termínem „nálezy ojedinělé“ nebo „nálezy náhodné“.

Kovový inventář lze třídit podle různých hledisek – podle materiálového složení, podle kontextu jejich archeologizace nebo podle jejich funkce, což je třídění neobvyklejší. Pak lze kovové předměty rozdělit do čtyř hlavních skupin: nástroje, nástroje/zbraně, zbraně a ozdoby.

Nástroje

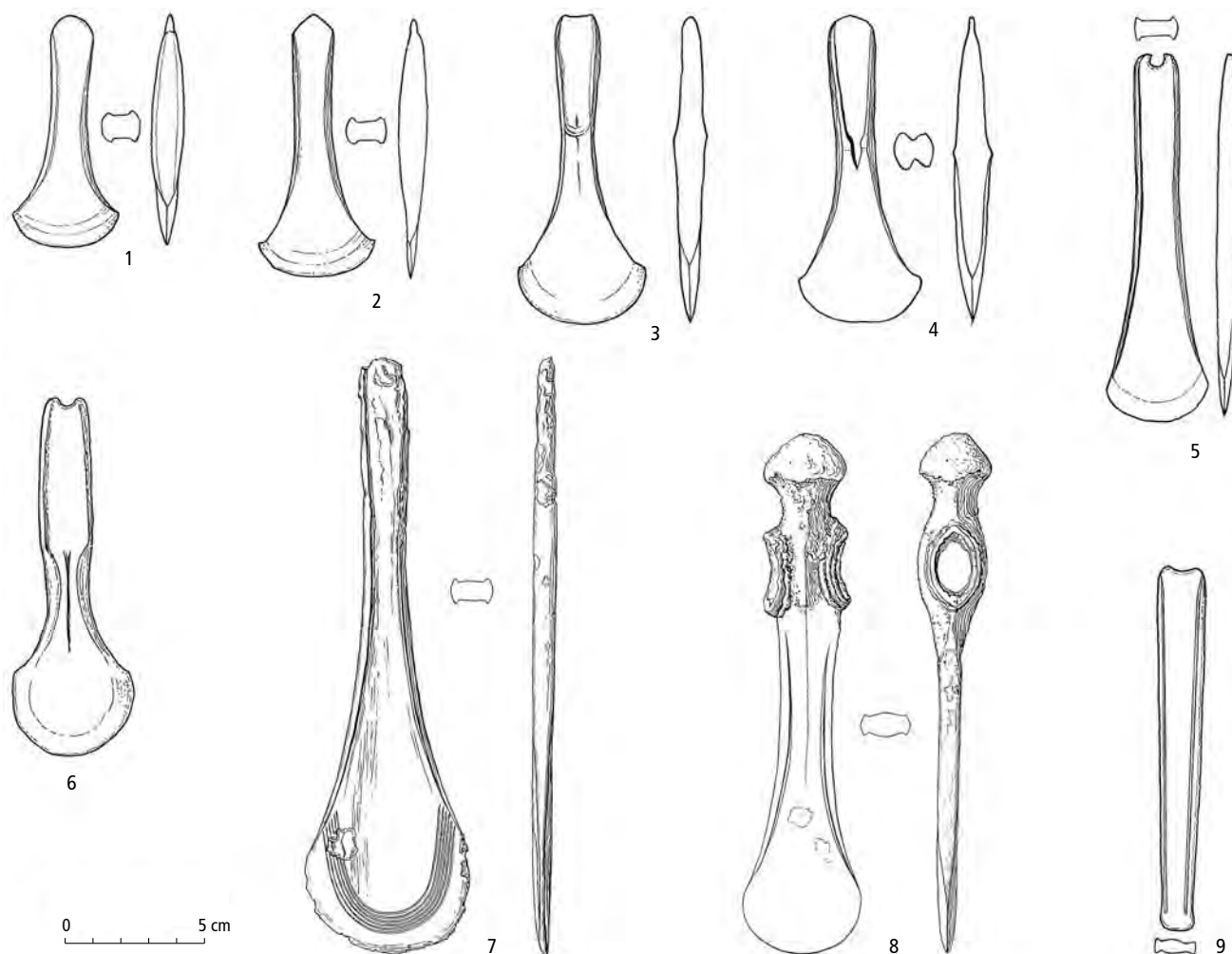
Šídla. Mezi jednoznačné nástroje můžeme s jistotou zařadit pouze bronzová šídla (bodce) se zesíleným středem (obr. 23: 2). Bývala zasazována do dřevěných nebo kostěných rukojetí (obr. 23: 1) a sloužila nejspíše k vytváření otvorů v kůži nebo v textilu; podle některých výkladů mohla být používána k tetování. Pokud se šídla (bodce) objevují v archeologickém kontextu, pak jsou obvykle ve spojení s „ženským“ elementem (např. depot ozdob z Hrdlořez-Předlišky: srov. *Moucha 2005*, 68, 110–112; nebo hroby 3, 21, 28, 29 a 34 v Liběšovicích: srov. *Moucha – Pleinerová 1966*, 539).

Obr. 23: Starší doba bronzová – kovová šídla. 1 Korno (okr. Beroun); 2 Slaný – Slánská hora (okr. Kladno). Podle *Stocký 1928*; *Moucha 2005*.

Nástroje/zbraně

Sekery. Do kategorie nástrojů/zbraní patří sekery různých typů označených podle tvaru: sekera s lištami s týlem rovným (obr. 24: 3), oblým (obr. 24: 1), zašpičatělým (obr. 24: 2) nebo vykrojeným (obr. 24: 5), sekera se schůdkem rovným (obr. 24: 3) nebo srdčítým (obr. 24: 4), podle naleziště (např. typ Langquaid: obr. 24: 6) nebo podle oblasti největšího výskytu (sekery saského typu: obr. 24: 1). V posledních desetiletích se jimi za-

Obr. 24: Starší doba bronzová – sekerky, dlátovité sekery a sekeromlaty. 1, 2, 4 Praha-Liboc, Šárka; 3 Zahořany (okr. Litoměřice); 5 Soběnice (okr. Litoměřice); 6 Neumětely (okr. Beroun); 7, 8 Slaný-Pod Slánskou horou (okr. Kladno); 9 Kryry (okr. Louny). Podle *Moucha 2005*; *Schmidt 1893–1895c*.

bývalo mnoho autorů, kteří se pokusili definovat jednotlivé typy a varianty.

Sekery se objevují v hrobech kultury únětické poměrně vzácně, častěji se s nimi setkáváme v depotech (*Moucha 2005*, Abb. 18). Protáhlé sekery se zdobeným břitem (obr. 24: 7) patřily patrně, podobně jako bronzové sekeromlaty (obr. 24: 8), k atributům moci.

Zbraně

Dlátovité sekery, dříve považované za pracovní nástroje „dláta“, představují tvar zbraně, který se vyskytuje na sklonku únětické kultury (obr. 24: 9) a přesaňuje až do období počínající střední doby bronzové. Dlátovité sekery se objevují v některých hrobech (Kamýk: *Stocký 1928*, tab. IX: 21, 29; Praha-Miškovice: *Lutovský – Smejtek a kol. 2005*) a v několika depotech. Z Čech je tato forma zbraně známa z deseti nalezišť v patnácti kusech (*Moucha 2005*, 67). Funkčně, tvarově i chronologicky mají tyto artefakty spojitost se sekeromlaty křtěnovského typu.

Sekeromlaty (obr. 24: 8). Pocházejí hlavně z mladoúnětických hrobů (Kamýk, Slaný, Březno: *Schránil 1921*, 64–66; *Pleinerová 1966*, 366; *Stuchlík 1988*, 287, 289). Výraznou skupinu představují sekeromlaty křtěnovského typu (obr. 68: 18) nazvané podle hromadného nálezu v jihočeském Křtěnově z roku 1884 (*Richlý 1894*; *Böhm 1937*; *Hájek 1950*; *Čujanová-Jílková 1970*; *Michálek 1975*; *Moucha 2005*, 122). Mají úzkou dlátovitou čepel, vějířovitý tyl a příčně žebrovanou trubkovitě prodlouženou tulejku s otvorem pro dřevěnou násadu. Podle jejich tvaru se soudí, že neměly praktickou funkci a že nejspíše představovaly atribut moci. Jsou rozšířeny od Sedmihradska v Rumunsku a severní Jugoslávie přes Maďarsko, Ukrajinu, Slovensko, Moravu, Čechy až do Bavorska, severního Německa a jižního Švédska (*Hájek 1950*). Nejpočetnější jsou však v Karpatské kotlině (Maďarsko), kde se také hledá i jejich výrobní centrum. Někteří badatelé (*Hájek 1950*; *Čujanová-Jílková 1964*; *1970*, typová tabulka) řadí tento typ sekeromlatů až do mohylové kultury (stupně B B1–B B2). Podle situace na

jihozápadním Slovensku a na jižní Moravě (maďarovo-věteřovsko-böheimkirchenský okruh) patří však křtěnovský sekeromlat nepochybně již závěru starší doby bronzové a následnému přechodnému období, tj. stupňům B A2 a B A2/B B1 (k této jejich dataci srov. též *Mozsolics 1967; Vulpe 1970; Novotná 1970; Žeravica 1993; David 2002b, 355; Gedl 2004; Stuchlík 2006*). V depotu ze Vsi Touškova byly uloženy společně se sekerkami se schůdkem a vějířovitým ostrím, datovatelnými do horizontu Langquaid (*Hájek 1950, 98; Pászthory – Mayer 1998, 78*). Ve Věteřově jsou sekeromlaty křtěnovského typu řazeny do klasické věteřovské fáze, tj. stupně B A2. Na území Moravy se tyto tvary udržují až do počátku B B1, kdy již nastupuje středodunajská mohylová kultura (*Pittioni 1954, 360, 367–371*).

Hrotité sekery. Zvláštním tvarem jsou tzv. hrotité sekery („dýky na holi“, v německé literatuře *Stabdolch*), které nemusely sloužit výlučně jako zbraň, byly spíše předmětem prestižním. Jeden exemplář, patrně z hrobu, pochází z Noutonic, jeden kus (Kolínsko) je bez nálezo- vých okolností a dva kusy jsou z depotů: z Kozích hřbetů pochází celý exemplář (obr. 25: 8) a zlomek z depotu z Luštěnic na Mladoboleslavsku (*Moucha 2005*).

Dýky. Alespoň částečně mohly být artefakty této funkční kategorie sekundárně využívány jako nástroje. Dýky s nýty (obr. 25: 1–4, 7) se objevují v hrobech únětické kultury zpravidla u pasu nebo u paží zemřelého a jsou různého provedení – liší se od sebe počtem nýtů, délkou čepele a výzdobou. Nýty sloužily k přichycení rukojeti z organického materiálu, která v našem půdním prostředí podlehla zkáze. Výjimkou je miniaturní triangulární dýčka z Dívčího Kamene s částečně dochovanou parohovou rukojetí. Kratší či delší čepele bronzových dýk nejčastěji se třemi (ale i s více) nýty pocházejí také ze sídlišť a výjimečně z depotů (např. Luštěnice: *Moucha 2005, 126–128*). Dýky s litou rukojetí jsou v Čechách vázány na depoty, z hrobů je v podstatě dosud neznáme. Taková dýka byla nalezena pouze v hrobě z moravského Mušova (*Stuchlík 1980*); z Čech je dosud znám jen jediný případ, kdy o takové možnosti lze alespoň uvažovat (Vliněves: obr. 25: 10), avšak archeologický kontext tohoto nálezů je nejednoznačný (*Pleinerová – Hošek – Frána 2003*). Dýky s litou rukojetí patří různým typům: únětickému, saskému, oderško-labskému, italskému nebo švýcarskému (alpinskému). Nejznámější depot dýk s litou rukojetí (a čepelí hrotité sekery) byl objeven v poloze Kozí hřbet u Horoměřic (*Divac – Sedláček 1999*). Výše zmíněná dýka z Vliněvsi je jistě produktem stejného výrobního okruhu, ne-li jedné dílny jako jedna z dýk z tohoto depotu (obr. 25: 9). Dýky s litou rukojetí (obr. 25: 5, 6, 9, 10), v jednom případě dokonce s bronzovou pochvou (obr. 25: 5), se vyznačují vynikajícím řemeslným zpracováním a měly především funkci atributu k zdůraznění postavení jejich nositele v tehdejší společnosti.

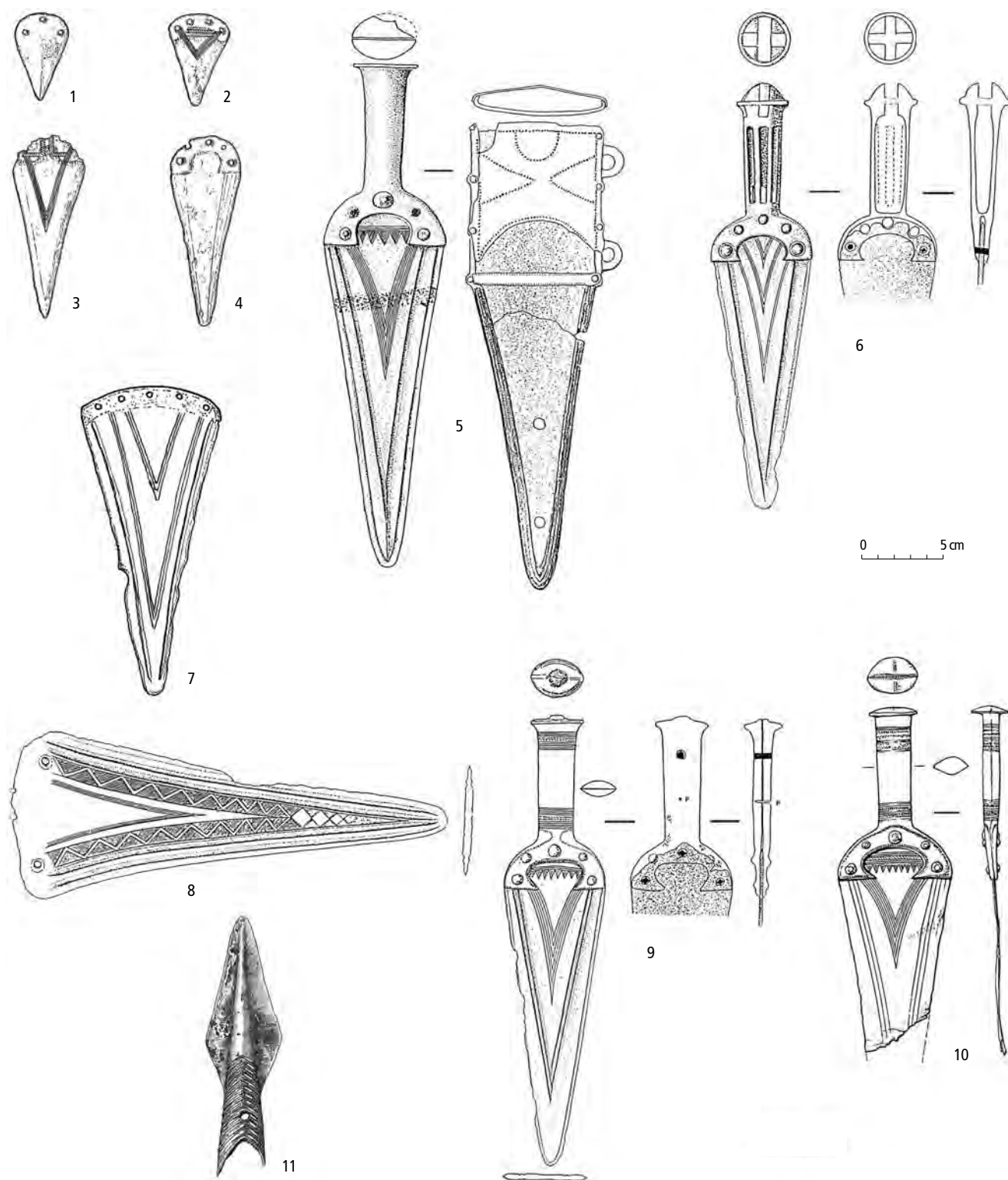
Hroty kopí. První se v Čechách objevují v prostředí nejmladší únětické kultury (obr. 25: 11). Jejich tvar je ovšem přejímán i v mladších dějinných obdobích. Jsou blíže datovatelné převážně podle dalších nálezových souvislostí. Doposud je známe ze čtyř depotů (Dětenice, Lužice, Neumětely, Smederov: srov. *Moucha 2005, 68*).

Ozdoby

Ozdoby hlavy. V mladším období kultury únětické se objevují členky vytepané z plechu, někdy na konci stočeného do trubičky (*Moucha 2001; obr. 26: 13*). Členky mohly být kombinovány se závěsnými trubičkami z bronzového plechu (obr. 26: 12). V hrobech je hojně zastoupený drátěný šperk – zpravidla jde o ozdoby stočené z jednoduchého nebo dvojitého bronzového či zlatého drátu. Esteticky zvláště působivé jsou kličkovité záušnice (v německé terminologii *Noppenring*), mezi kterými lze rozpoznat řadu typů (obr. 26: 1; *Lehrberger et al. eds. 1997, Abb. 6: 10, 11*). Způsob jejich nošení není dosud zcela objasněn – mohly být zavěšeny na skráních na pásce z organického materiálu, stejně tak mohly sloužit jako vlasové ozdoby (v tomto případě přicházejí v úvahu ozdoby malých průměrů). K výjimkám patří terčovitě záušnice se závěsným drátem (Dřetovice: *Břicháček – Moucha 1993; obr. 26: 10*) nebo záušnice typu Ledce s příčně přesekávaným žebírkem (obr. 26: 8). Zvláštní skupinu mezi ozdobami hlavy představují závěsky „sedmihradského typu“ (*Hásek 1960; Stejskalová 1999; obr. 26: 6*).

Ozdoby hrdla. Na hrdle se nosily náhrdelníky složené z jantarových perel, trubiček stočených z bronzového plechu nebo drátu, někdy prokládané schránkami fosilních mušlí, případně jejich napodobeninami z kovu (Veliš: *Stocký 1928, Tab. 13: 15; obr. 27: 2*). U náhrdelníků složených ze dvou pramenů nechybějí rozřadovače ve tvaru zdvojených perel. Mezi skvostné ozdoby patřily soudkovité bronzové perly navlékané ve dvou pramenech na šňůrku s kónickým rozřadovačem se dvěma otvory (Hrdlořezy-Předliška na Mladoboleslavsku: *Moucha 2005, Taf. 212; Hluboká n. Vltavou: Hásek 1954, 124; Slaný-Slánská hora: Moucha 2005, Taf. 128; obr. 27: 1*). Nákrčník ve tvaru hřivny se v hrobech v Čechách, na rozdíl od Bavorska, Rakouska a Moravy, objevuje jen výjimečně.

Jehlice. Hlavními reprezentanty jsou především jehlice typu únětického s ouškem (obr. 28: 1) a její varianty (např. s kroužkovou hlavicí a řetízkem: obr. 28: 2), jehlice s jetelovitou hlavicí (obr. 28: 6), různé typy jehlice cyperských (obr. 28: 3, 4), jehlice s hlavicí trubičkovitou (obr. 28: 5), kroužkovou (obr. 28: 7), kroužkovou s řetízkem (obr. 28: 8), s kulovitou hlavicí šikmo provrtanou (obr. 28: 19), s kulovitou hlavicí a provrtaným krčkem (obr. 28: 9), s dvojkónickou hlavicí a ouškem na krčku (obr. 28: 10) a se stočeným koncem (obr. 28: 13). Z mohyl v Stračovské Lhotě, náležejících věteřov-

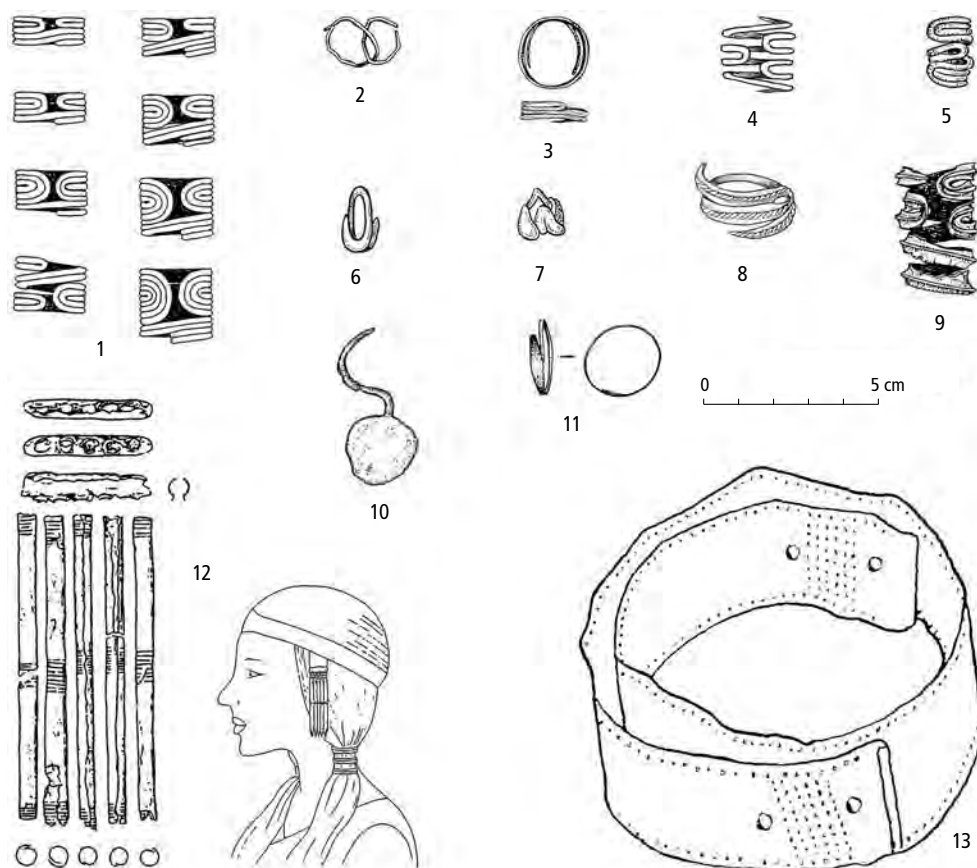

Obr. 25: Starší doba bronzová – zbraně: dýky, hrotité sekery, kopí. 1 Žižice (okr. Kladno); 2, 3 Holubice (okr. Praha-západ); 4 Svrkně (okr. Praha-západ); 5, 6, 8, 9 Praha-Suchdol, Kozí hřbety; 7 Velká Černoc (okr. Louny); 10 Vlněves (okr. Mělník); 11 Dětenice (okr. Jičín). Podle *Moucha 2005; Pleinerová – Hošek – Frána 2003; Schráníl 1921*.

sko-maďarovskému horizontu, pocházejí jehlice se svisle provrtanou kulovitou hlavicí (obr. 28: 20–22). Dalšími typy jsou jehlice křížové ve dvou variantách (obr. 28: 11, 12) nebo jehlice s hlavicí oválně roztepa-

nou (obr. 28: 14) či svinutou (obr. 28: 15). Bohatě zdobené jehlice terčovitě (obr. 28: 16), veslovité (obr. 28: 17) a berličkovité (obr. 28: 18) patří k nálezům výjimečným, stejně jako jehlice typu únětického s ouškem

Obr. 26: Starší doba bronzová – ozdoby hlavy. 1 typy kličkovitých záušnic; 2, 5, 7 Tursko (okr. Praha-západ); 3 Liběšovice (okr. Louny); 4 Slaný-Pod Slánskou horou (okr. Kladno); 6 Zvoleněves (okr. Kladno); 8 Ledce (okr. Kladno); 9 Slaný (okr. Kladno); 10 Dřetovice (okr. Kladno); 11 Podlesí u Ohnišťan (okr. Hradec Králové); 12 Kamýk (okr. Praha-západ); 13 Slaný-Slánská hora (okr. Kladno). 2–5, 7–9, 11 zlato. Podle *Břicháček – Moucha 1993; Leiberger et al. eds. 1997; Moucha 1996; 2005.*

se zlatým plátováním na krčku (Kamýk: *Schránil 1928*, Taf. 22: 22).

Spinadla. Z rozrušených hrobů (Želenice, Poděbrady), ze sídliště (Slánská hora) a z depotu (Soběchleby) pocházejí krátké tyčinky zakončené kuželíky (*Moucha 1984*). Ačkoliv u těchto předmětů neznáme jejich polohu v hrobech, s jistou rezervou je interpretujeme jako spinadla podobná olivce (obr. 29: 6). Mezi funkční ozdoby patří zdobené lité pásové zápony s háčkem (obr. 29: 5).

Náramky. Předloktí zdobily manžetovité žebrované náramky, buď otevřené (obr. 30: 2), nebo uzavřené (obr. 30: 3) či nízké otevřené žebrované náramky rovně (obr. 30: 5) nebo oble (obr. 30: 6) zakončené. Náramek tohoto typu, provedený ve zlatě s kuželíky na koncích, pochází z depotu v Minicích (obr. 30: 7; příl. 8: 1). V hrobech a depotech jsou zastoupeny vysoké nebo nízké náramky stočené z bronzového pásku (obr. 30: 1) čokoovitého nebo planokonvexního průřezu, méně často z tyčinky průřezu kruhového. Velice oblíbené byly také tyčinkovité náramky s vyhnutými konci (obr. 30: 11), které se nosily na předloktí v počtu i několika kusů. Objevují se i náramky s přesahujícími roztepanými, v očko svinutými konci (obr. 30: 9), náramky napodobující nákrčníky (obr. 30: 10) a spirálové nápažníky (?) s kuželíky na koncích (obr. 30: 8). Ze středočeské ob-

lasti kultury únětické pochází také plechový bohatě zdobený náramek borotického typu (obr. 30: 4), bohužel bez nálezových okolností (Lobkovice: *Hájek – Moucha 1971*).

Z depotů a z nálezů ojedinělých známe oválné otevřené kruhy se zaoblenými plochými konci (obr. 30: 13) i masivní oválné otevřené kruhy s rýžkami (obr. 30: 14) nebo plastickými žeběrky na koncích (obr. 30: 15). V literatuře jsou někdy označovány jako „nárameníky“ (*Schránil 1921*, 55) nebo „náramkovité hřivny“ (*Blažek – Gál 2001*, 14–15). Podle jejich umístění u kostry ženy v mohyle I na lokalitě Łęki Małe (*Kowiańska-Piaszykova – Kurnatowski 1954*, 53, Tab. 3: 2, 2) lze soudit, že šlo o nánožní kruhy.

Prsteny. V mladším úseku starší doby bronzové v Čechách patří mezi ozdoby rukou prsteny stočené z drátku nebo pásku (obr. 30: 12), které se konstrukčně neliší od ozdob hlavy. U starších nálezů bez bližších zpráv nemůžeme proto bezpečně určit původní funkci těchto předmětů.

Další ozdoby. S velkou pravděpodobností mezi ozdoby hrudi patří bohatě zdobený, jazykovitě vykrojený plech z depotu ze Starého Bydžova (obr. 32: 8) a z rozrušeného depotu z Opolan na Poděbradsku (*Břicháček – Moucha 1993*; obr. 29: 2) a také zdobené plechové nebo lité kruhové terče s kuželíkem uprostřed (Chlumec n. Cidlinou:

obr. 29: 1). Podobné tvary stočené z drátu (tutuly) z jižních Čech (Týn n. Vltavou: obr. 29: 4) měly patrně odlišnou funkci. Výjimečným nálezem, dnes ztraceným, je ozdobná rozeta s řetízkou z depotu v Oboře u Nového Bydžova (obr. 29: 5) a přezka opasku z Jaroslavice (obr. 29: 5). Funkci kuželovitých litých ozdob ze Slánské hory (obr. 31) zatím neznáme.

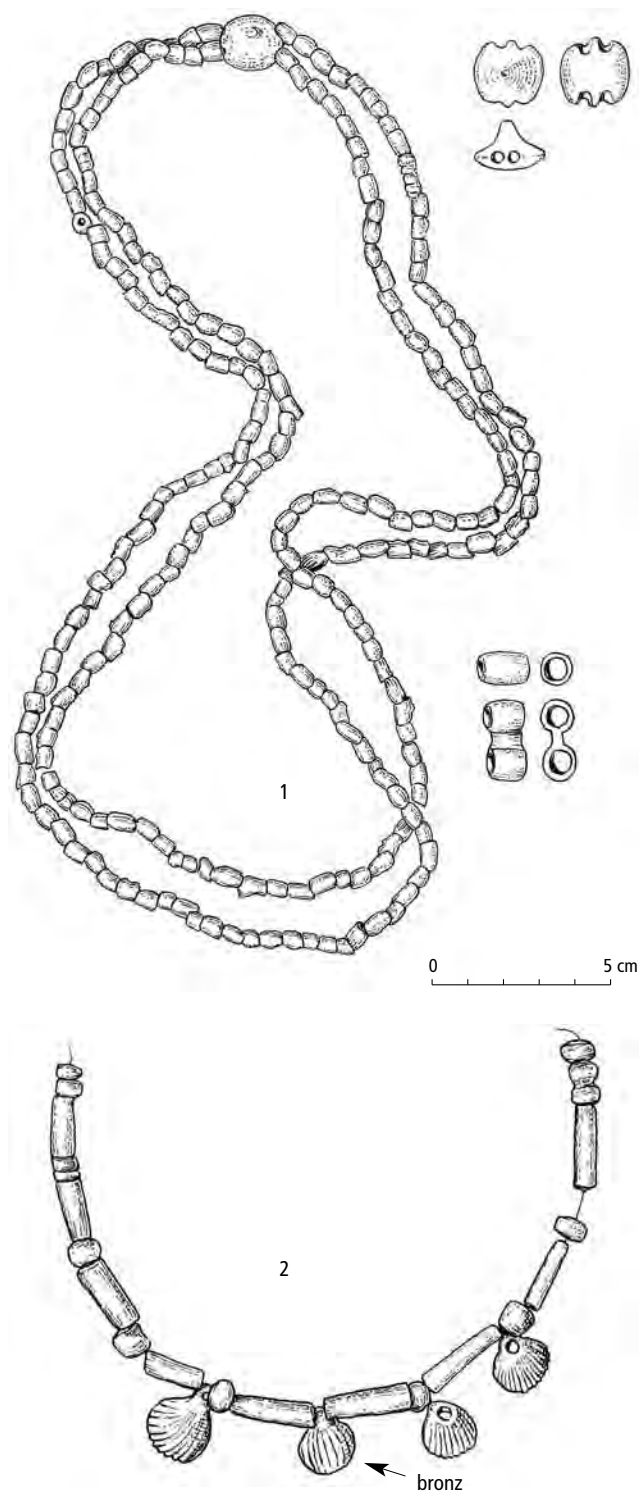
2.5.4.3 Depoty kovových artefaktů

V prostředí únětické kultury se objevují jak depoty suroviny (hřivny, žebra), tak depoty kovových výrobků (nástroje, zbraně, ozdoby) a rovněž smíšené depoty (hotové výrobky se surovinou). Depoty se surovinou sledují vltavský tok, zatímco ve středočeské i severočeské oblasti jsou častější depoty hotových výrobků vykazující spojení se středním Německem (Kytlicová 1951, 115), a naznačují tak souvislost mezi složením a lokací depotů.

Z mladšího období kultury únětické lze ze středních Čech a z Pojizeří uvést několik významných depotů hotových výrobků. Je to především hromadný nález šesti dýk a čepele hrotité sekery (Divac – Sedláček 1999; obr. 25: 5, 6, 8, 9) z polohy Kozí hřbety u Horoměřic (Praha-Suchdol). Čtyři z těchto dýk byly exempláře s litou rukojetí, jedna z nich byla navíc zasunuta do bronzové pochvy. Depot ve skalní rozsedlině nebyl zřejmě určen k opětovnému vyzvednutí a na jeho uložení se patrně podílelo několik komunit. Lze tak soudit podle toho, že všechny předměty jsou silně opotřebené, takže nešlo o nové výrobky určené k distribuci. Přitom je třeba vzít v úvahu, že artefakty tohoto typu a provedení zdůrazňovaly význam jejich nositele ve společnosti, a je tedy málo pravděpodobné, že by celý soubor původně vlastnila jen jedna osoba (Moucha 2000, 26–27). Velký soubor ozdobných předmětů (náramky, jehlice s řetízkou) pochází z depotu ze Staré Boleslavi (Moucha 2005, 156). Zvláštní pozornost zasluhují depoty z Pojizeří. V Luštěnicích (Moucha 2005, 126–128) byl soubor ozdobných předmětů umístěn v kruhu vymezeném dýkami zabodnutými do země. Obdobné případy uložení, kde byl kruh vytvořen ze sekerek, jsou známé z Polska (Blajer 1990, 124, 125, 146). Takovéto uspořádání naznačuje rituální kontext. Jiný depot, uložený na sídlišti v Hrdlořezích-Předlišce, obsahoval garnituru šperků pro dvě osoby, nejspíše ženy: 2 páry tyčinkovitých náramků, 2 páry manžetovitých náramků stočených ze silnějšího drátu, 2 dvoupramenné koly z bronzových soudkovitých perel s rozřadovači (dvojitě soudkovité perly) a s uzávěrem ve tvaru kuželovitého knoflíku se dvěma otvory. Depot dále obsahoval pár bronzových, uprostřed zesílených šidel a třináct jehlic. Všechny předměty byly zasunuty do drátěných manžetovitých náramků, které tak vytvářely pro ostatní předměty vhodnou schránku (Moucha 2005, Taf. 211). Depot neobvyklých ozdobných předmětů pochází ze Slánské hory, kde bylo nalezeno šest kuželovitých litých ozdob (snad z čelenky)

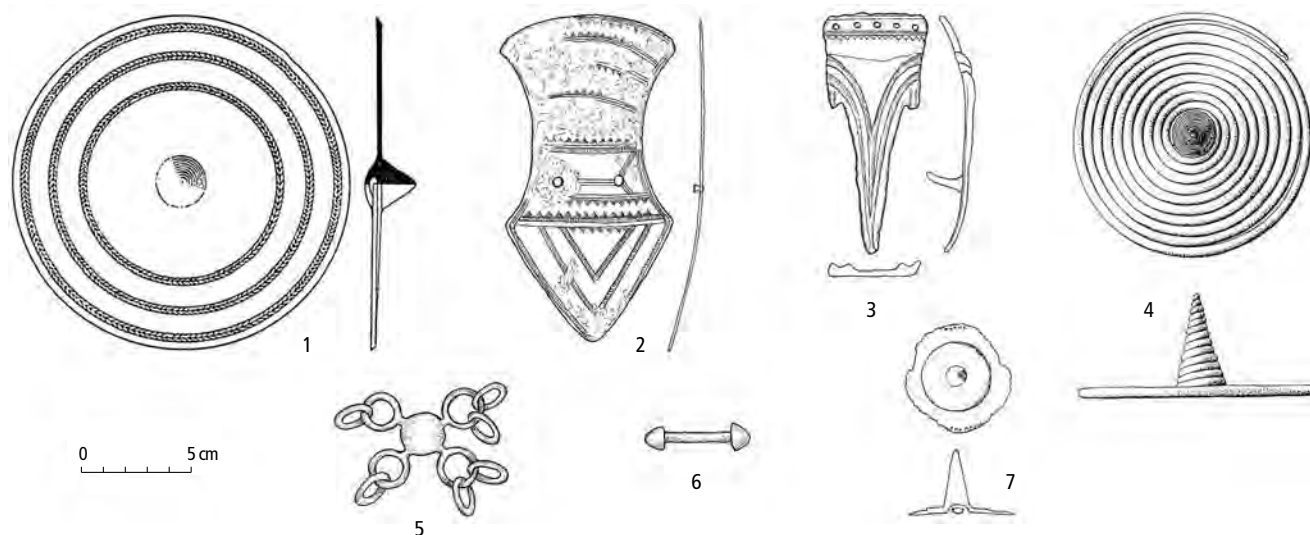
zasunutých do sebe (Böhm 1946; Moucha 2005, Taf. 127; obr. 31).

Bohatá na kovové depoty je ve starší době bronzové jihočeská skupina únětické kultury (Hájek 1954; Bath-Bilková 1973; Pleiner – Rybová eds. 1978, 350; Havlice 2000; Moucha 2005). Staršímu horizontu (B A1/B A2) patří 18 depotů měděné suroviny – hřiven (České Bu-

Obr. 27: Starší doba bronzová – náhrdelníky. 1 Slaný (okr. Kladno); 2 Veliš (okr. Jičín). Podle Moucha 2005; Stocký 1928.

Obr. 29: Starší doba bronzová – lité (1, 3, 5–7), plechové (2) a drátěné (4) předměty z mladšího období únětické kultury. 1 Chlumec n. Cidlinou (okr. Hradec Králové); 2 Opolany (okr. Nymburk); 3 Jaroslavice (okr. České Budějovice); 4 Týn n. Vltavou (okr. České Budějovice); 5 Obora (okr. Jičín); 6 Slaný-Slánská hora (okr. Kladno); 7 Hluboká n. Vltavou (okr. České Budějovice). Podle Břicháček – Moucha 1993; Hájek 1954; Moucha 2005.

dějovice-Nové Vráto a Suché Vrbné – zde zachováno 48 kusů, ovšem podle starých údajů měla hmotnost nálezu dosahovat 46 kg, což by představovalo cca 236 kusů hřiven, – Heřmaň, Neznašov, Vodňany, Všemyslice). Ty indikují účast jihočeského únětického obyvatelstva při tranzitu a dopravě alpské měděné suroviny do vyspělejších center únětické kultury ve středních a severozápadních Čechách. Ostatní depoty obsahují zpravidla kombinace různých typů seker a šperků (jehlice, náramky, náhrdelníky, jantarové korále). V mladším horizontu (B A2/B B1) se objevují depoty mladších typů seker (např. typu Langquaid – Hradce, s lištami a srdčitým schůdkem – Dobřejovice, s postranními lištami a vykrojeným týlem – Křtěnov), sekeromlatů křtěnovského typu (Křtěnov) a také četné depoty suroviny – žeber (celkem dnes známe 16 nalezišť: např. Dolní Chrásfany, Chvalšiny-Havalda – 165 kusů o celkové hmotnosti 35 kg, Přídolí, Skočice, Soběslav, Temelín).

Zvláštní postavení má východočeská skupina únětické kultury, odkud známe především depoty hotových výrobků (Starý Bydžov, Obora, Slavhostice), zatímco surovinové depoty chybějí. Pozornost zaujme depot ze Starého Bydžova, ve kterém lze podle původu rozlišit tři skupiny nálezů. První skupina (obr. 32: 1–18) představuje garnituru šperků vyrobených v jedné dílně v horním Podunají, odkud pochází i sekerka typu Salez (obr. 32: 5). Druhá skupina je složena ze šesti terčovitých záušnic, z nichž pět (obr. 32: 19–25) má původ

rovněž v horním Podunají, avšak v jiné dílně. Šestý exemplář (obr. 32: 24) je nedokonalou, zřejmě místní napodobeninou. Do třetí skupiny (obr. 32: 25) se hlásí tyčinkovitý náramek, jehož původ musíme hledat v nějakém produkčním centru severně od Čech (Moucha 2005, 71).

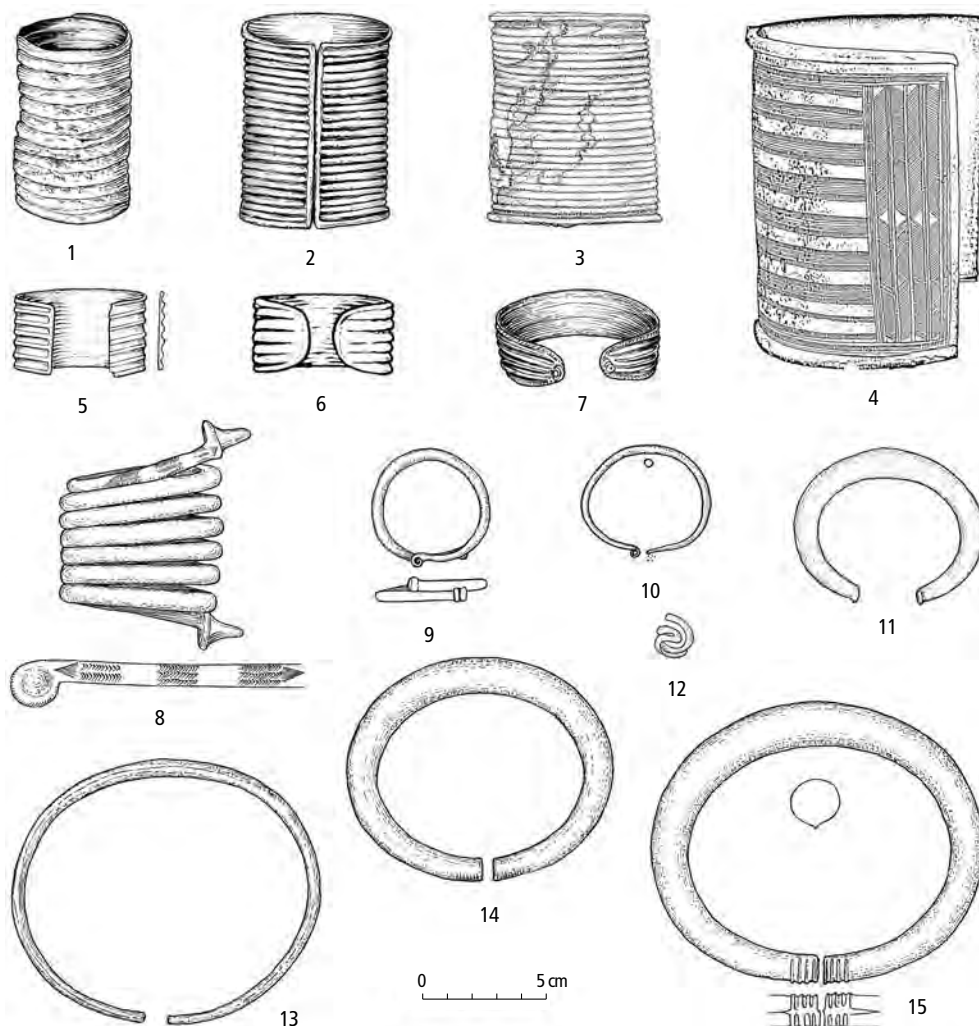
2.5.4.4 Výroba kovových předmětů

Při zkoumání kovových artefaktů nelze pominout otázku jejich výroby a původu. Odpověď nám přinášejí spíše depoty než nálezy hrobové. Podle složení depotů soudíme, že oblast české únětické kultury se rozprostírala na rozhraní dvou výrobních provincií: jižní a severní.

Z jižní provincie (horní Podunají, rudné revíry poloalpské) do Čech přicházela především měď (hřivny, žebra) a z hotových výrobků hlavně plechové zboží (členky, jehlice s roztepanou hlavicí, jehlice terčovité a veslovité, terčovité záušnice). Ze severní provincie (oblast labsko-oderská) pochází především lité zboží: dýky s litou rukojetí, tyčinkovité náramky, oválné kruhy (nánožníky), jehlice s kroužkovou hlavicí, jehlice typu únětického, rozety s řetízky z litých článků aj. Řemeslně dokonalé výrobky, k jejichž zhotovení bylo zapotřebí kromě zručnosti a odborných znalostí výrobců i odpovídající technické zařízení, často důmyslně konstruované (např. vícedílné formy nezbytné k odlévání řetízků), vycházely z úzce specializovaných dílen. Jedna

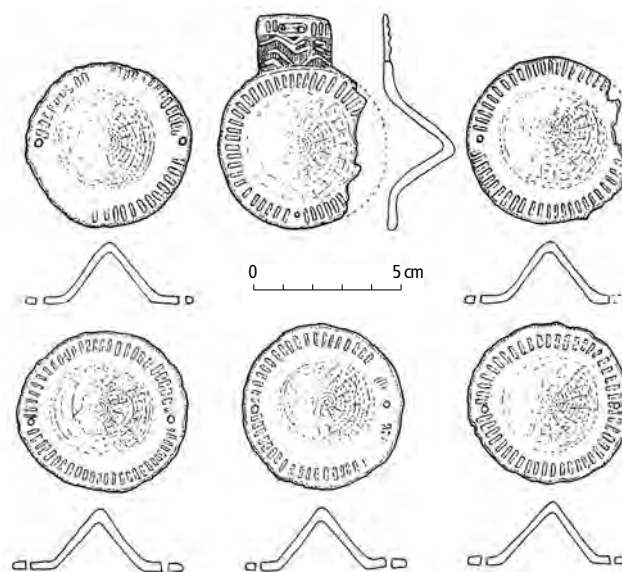
<< **Obr. 28:** Starší doba bronzová – jehlice z mladšího období únětické kultury. 1 Neprobylice (okr. Kladno); 2 Stará Boleslav (okr. Praha-východ); 3, 15 Dřínov (okr. Kladno); 4, 5 Plavnice (okr. České Budějovice); 6 Hosty (okr. České Budějovice); 7, 9 Únětice (okr. Praha-západ); 8 Lotouš (okr. Kladno); 10 Tursko (okr. Praha-západ); 11, 16 Kamýk (okr. Praha-západ); 12 Velké Žernoseky (okr. Litoměřice); 13 Polepy (okr. Kolín); 14 Noutonice (okr. Praha-západ); 17 Starý Bydžov (okr. Hradec Králové); 18 Malá Černoc (okr. Louny); 19 Holubice (okr. Praha-západ); 20–22 Stračovská Lhota (okr. Hradec Králové). Podle Dvořák 1926; Hájek 1954; Moucha 1996; 2005; Schráníl 1921; Vokolek 1993a.

Obr. 30: Starší doba bronzová – ozdoby končetin. 1 Neprobylice (okr. Kladno); 2 Noutonice (okr. Praha-západ); 3 Tursko (okr. Praha-západ); 4 Lobkovice (okr. Mělník); 5 Řisuty (okr. Kladno); 6 Lhotka (okr. Litoměřice); 7 Minice (okr. Mělník); 8 Soběchleby (okr. Louny); 9 Tursko (okr. Praha-západ); 10 Kamýk (okr. Praha-západ); 11 Obora (okr. Jičín); 12 Noutonice (okr. Praha-západ); 13 Jizerní Vtelnno (okr. Mladá Boleslav); 14 Praha-Kobylisy; 15 Nové Benátky (okr. Mladá Boleslav). 7 – zlato. Podle Hájek – Moucha 1971; Moucha 2005; Pič 1899; Schráníl 1921; Stocký 1928.

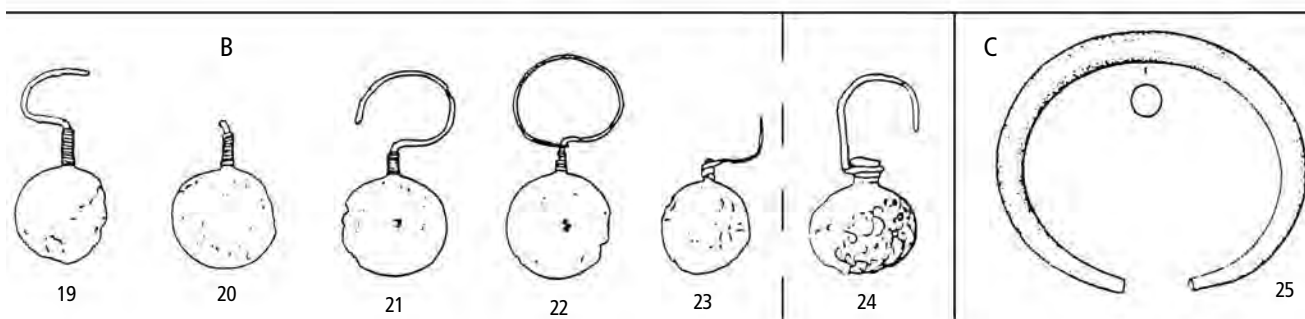
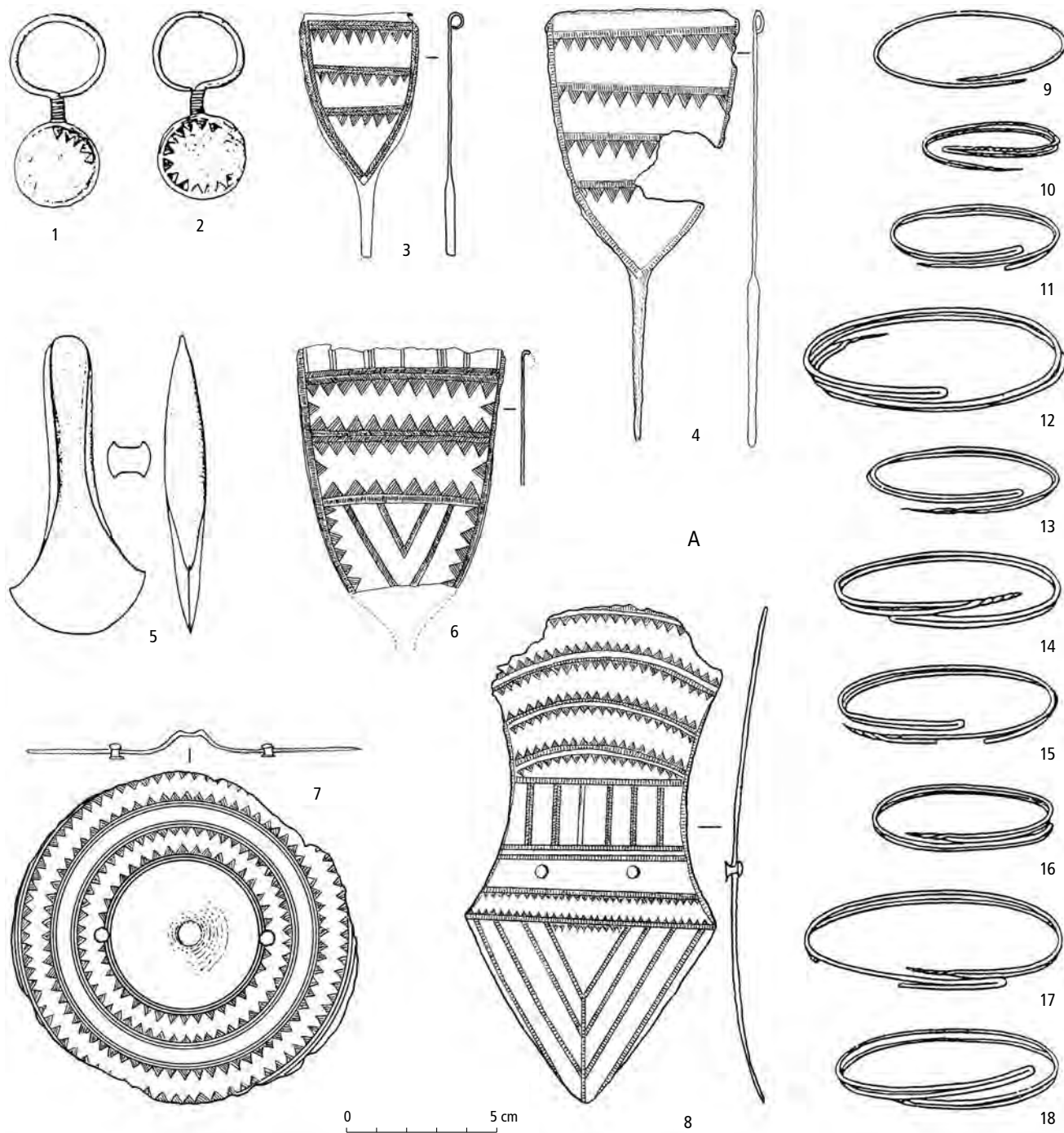

taková dílna byla prozkoumána v Bruszczewu u Lešna (*Piecznyński 1985, 167–179*).

Archeologické nálezy naznačují, že vedle dílen nad-regionálního dosahu současně pracovaly dílny spíše místního významu a nelze ani vyloučit možnost působení kovoliticů pohybujících se od sídliště k sídlišti. V Čechách můžeme aktivity související se zpracováním kovu (měď, cín, bronz, zlato) sledovat nejenom na výšinných sídlištích (Slaný – poloha Slánská hora, Praha 6 – poloha Šárka), na sídlištích ostrožných (Vraný, Žalov – poloha Řivnáč), ale i na sídlištích rovinných (Lovosice, Praha-Vysočany, Praha-Hostivař). Mezi přímé doklady patří především hliněné kónické dmuchavky (obr. 21: 8–10) nasazené na konec delší trubice (zhotovené nejspíše z rákosu), kterou se vhněl do výhně vzduch. K dosažení potřebné teploty (asi 1100 °C) bylo zapotřebí spolupráce několika osob, jak je to znázorněno na nástěnném reliéfu z poloviny 3. tisíciletí (6. dynastie) ze Sakkáry (*Müller-Karpe, A. 1994, 103, Abb. 73*). Dmuhavky, jejichž délka se pohybuje kolem 6 cm, mají uvnitř podélný úzký otvor o průměru asi 5 mm, který

Obr. 31: Slaný-Slánská hora (okr. Kladno). Depot kuželovitých litých ozdob ze starší doby bronzové. Podle V. Mouchy.

Obr. 32: Starý Bydžov (okr. Hradec Králové). Depot ze starší doby bronzové. Podle Moucha 1974.

se pak rozšiřuje a vytváří prostor nezbytný pro umístění jednoho konce trubice. Hliněné dmuchavky jsou doloženy ve všech středoevropských kulturách starší doby bronzové (v horizontu mladší a pozdní únětická – věteřovská – böheimkirchenská – maďarovská – otomanská) na rozsáhlém území (střední Německo – Polsko – Čechy – Morava – Slovensko – Maďarsko – Rumunsko – býv. Jugoslávie – severní Itálie – Švýcarsko: *Jockenhövel 1985*, Abb. 2). Ve stejném nebo podobném provedení se s nimi setkáváme i v mimoevropských oblastech: v Anatolii od počátku 3. tisíciletí (*Müller-Karpe, A. 1994*, Abb. 78) nebo ve východní Evropě v kultuře okrových hrobů (Kalinovka, 20 km severovýchodně od Volgogradu: *Mongajt 1955*, 126–127). Spolehlivým dokladem kovoliteckých aktivit jsou oválné hliněné desky sloužící k odlévání „jazykovitých hřiven“ (Vraný: obr. 21: 11; Praha-Vysočany), v jednom případě (Lovosice) se tvar odlévaného předmětu blíží spíše sekerce. Deska z Prahy-Vysočan je při okraji opatřena žlábkem, který umožnil vylítí roztaveného kovu do odlévací formy. V tomto případě měla deska spíše funkci tavicího tyglíku a ne kadlubu. Tyglík k roztavení kovu s hubičkou je spolehlivě doložen v Hostech (*Beneš, A. 1984*, 18, Tab. XI: 3; 1989, 230) – podobné tvary se objevují i na dalších lokalitách, avšak bez kontextu, a jsou tedy kulturně nezařaditelné. Kamenné a hliněné odlévací formy se v prostředí pozdní české únětické kultury objevují výjimečně (deska pískovcového kadlubu k odlévání čepele dýky z Prahy-Hostivaře: obr. 16: 4, zlomek hliněné formy k odlití jazykovité hřivny nebo sekerky z jihočeských Hostů či zlomek rovněž hliněné formy pro odlití mušlovitého závěsku z Homolí u Č. Budějovic: *Blážek – Ernée – Smejtek 1998*).

Vedle kamenných a hliněných forem byla také známá technika odlévání ve ztracené formě, což je patrné na některých výrobcích (např. uzavřený manžetovitý náramek z Turska: obr. 30: 3; *Schránil 1921*, obr. 10: 3), i když zlomky ztracených forem z našeho prostředí nejsou dosud známy. Tavba kovu probíhala v hliněných kelímcích, které byly vloženy do otevřených mísovitých pícek (výhni) o hloubce asi 30 cm a průměru kolem 60 cm (Slánská hora: nepublikováno). V těchto zařízeních se zpracovávala surová měď dovážená do našeho prostředí ve tvaru hřiven a v závěru starší doby bronzové ve tvaru žeber. Před tavbou se hřivny musely rozlámat na menší kusy – odlomený kus hřivny známe ze sídliště v Hostech (*Beneš, A. 1984*, obr. 12: 10). O tom, že se hřivny lámaly na menší části, svědčí její zlomek vložený jako milodar do mladoúnětického hrobu v Kánině (*Moucha 2005*, Abb. 11: 1–4; obr. 22: 5). Zpracování kovu indikuje náradí potřebné k úpravě finálního výrobku. Většinou však jde o předměty, které byly nalezeny na polykulturních lokalitách bez kontextu, a nelze je proto kulturně zařadit, případně jde o předměty (např. kamenné kovadlinky a kladívka jsou snadno

zaměnitelné se zlomky broušených nástrojů), kterým nebyla věnována soustavnější pozornost. Mezi takové nálezy patří nedatované kladívko-palička z Prahy 8 – poloha Zámka (*Hájek – Moucha 1985*, obr. 3: 37). Stejně tak je obtížné kulturně zařadit pískovcové brousky, které sloužily k úpravě povrchu kovových předmětů a k odstranění nežádoucích nálitků (např. švů po licích formách). Další nástroje sloužily k provedení výzdoby: bronzová dlátka s úzkým ostřím (např. Hosty: *Beneš, A. 1984*, obr. 12: 2) se používala k výzdobě např. šikmo šrafovaných trojúhelníků, bronzové hroty (např. Hosty: *Beneš, A. 1984*, obr. 12: 3, 4) k výzdobě puncované.

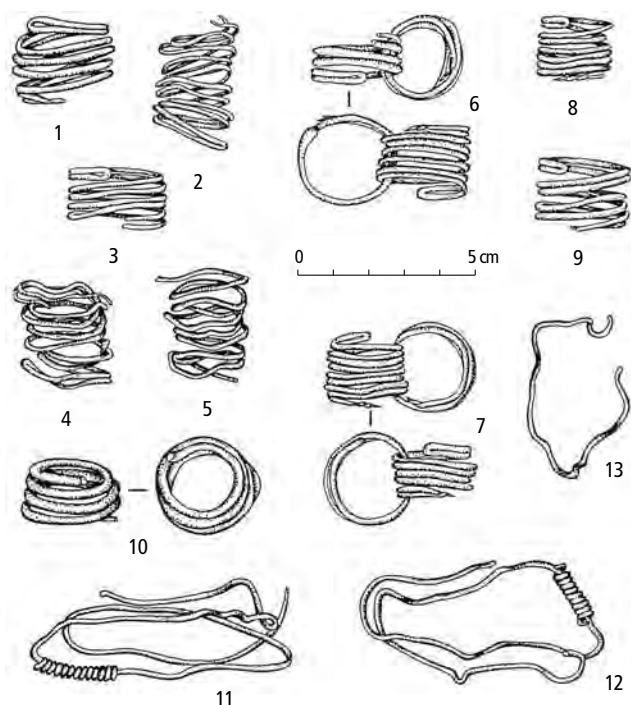
2.5.4.5 Zlato

Zlato je zastoupeno již ve výbavě protoúnětických hrobů, což nepřekvapuje, neboť je známe ve stejném provedení v kultuře se zvoncovitými poháry a na Moravě i v prostředí kultury se šňůrovou keramikou (*Peška 2004*). V dalším průběhu staršího období únětické kultury zlato mizí a objevuje se až v jejím mladším období, pro které je naopak častý výskyt předmětů zhotovených ze zlata příznačný. Na území Čech byly zlaté předměty zaznamenány bezmála na padesáti lokalitách, přičemž téměř polovina z nich pochází z hustě osídlené oblasti mezi Prahou a Slaným. Nálezově poměrně bohaté jsou i severozápadní Čechy (asi 14 lokalit), naproti tomu jižní Čechy jsou na nálezy ze zlata poměrně chudé (8 lokalit). Velice vzácné jsou nálezy tohoto druhu ve východních Čechách (2 lokality) a zcela chybějí v západních Čechách (někdy uváděný nález z Chotěšova u Plzně pochází s největší pravděpodobností z Očihova v severozápadních Čechách: *Moucha 2005*, 135).

Předměty zhotovené ze zlata se v Čechách objevují především v hrobech, známe je však i z depotů a dále z nálezů, o kterých se nedochovaly bližší zprávy. Hmotnost všech zlatých předmětů nalezených v Čechách z období starší doby bronzové nepřesahuje jeden kilogram.

V hrobech se setkáváme výhradně s drátěným šperkem, který je zastoupen kroužky stočenými z jednoduchého (obr. 26: 2) nebo dvojitého drátu (obr. 26: 3); zvláštní skupinu zde představují různé typy kličkovitých záušnic (obr. 26: 1). V hrobech jsou především u hlavy zemřelého a podle jejich polohy soudíme, že šlo o ozdoby účesu. Drátěný šperk tohoto typu se objevuje ve stejném provedení v bronzě.

Některé typy vlasových ozdob z hrobů zatím známe jen ve zlatém provedení. Patří sem kličkovité „záušnice“ typu Ledce (obr. 26: 8) nebo trubičky s kličkami typu Slaný (obr. 26: 9) či podobně stočené tvary z hladkého drátu (obr. 26: 4). Mezi ojedinělé tvary patří „dvojitá“ kličkovitá „záušnice“ (obr. 26: 5) a závěsek vzdáleně připomínající závěsky sedmihradského typu (obr. 26: 7) – oba tyto šperky, které lze považovat za sedmihradské importy, pocházejí z bohatého hrobu č. 5 v Tur-

Obr. 33: Praha-Vokovice, poloha Špičatá skála. Depot zlatých předmětů, kultura únětická. Podle Lehrberger et al. eds. 1997.

sku. K ozdobě hlavy patřily i náušnice. Z našeho prostředí známe jen jeden případ bez bližších nálezových okolností z Podlesí u Ohnišťan ve východních Čechách (obr. 26: 11).

Citelným nedostatkem je, že převážná část hrobů se zlatými předměty pochází z doby, kdy nebyl prováděn antropologický výzkum lidských pozůstatků – nevíme proto, na jaké pohlaví zemřelého byl výskyt zlatých předmětů vázán. Musíme se tedy spokojit s poznatky z nejbližšího okolí – v kulturních skupinách starší doby bronzové v Rakousku se drátěný šperk (ze zlata, mědi a bronzu) objevuje především v ženských a dětských hrobech a v menší míře i v hrobech mužských (Neugebauer 1994, 85, 87). Obdobná situace je i na Moravě (Stuchlík – Stuchlíková 1996, 152).

Zlaté předměty – blíže nepopsané a dnes ztracené „kroužky“ – se výjimečně objevují v depotech měděných/bronzových předmětů (Soběchleby, Jaroslavice). Protože se však nedochovaly, nevíme, o jaké artefakty šlo.

Zvláštní skupinu představují depoty – poklady – obsahující pouze předměty ze zlata. Z prostředí české únětické kultury pocházejí tři takové nálezy – jeden nález ze severozápadních Čech (Očihov) a dva ze středních Čech (Minice u Kralup n. Vltavou, Praha-Vokovice – poloha Špičatá skála). Ve všech těchto případech jde o nálezy objevené v předminulém a na počátku minulého století, takže o nich postrádáme některé údaje, které jsou nezbytné pro jejich interpretaci.

První depot zlatých předmětů byl objeven v Očihově na Podbořansku při orbě v roce 1878. Sestával ze čtrná-

ti kusů drátěného šperku, jehož jednotlivé části měly být údajně vzájemně propojeny, takže vytvářely jakýsi řetěz (Hochstetter, F. 1879).

Depot z Minic na Kralupsku byl objeven v roce 1904. Ve stručné zprávě se výslovně uvádí, že stopy po lidských kostech nebyly zjištěny, a dále konstatuje, že jde „patrně o rodinný poklad zlatých šperků náhodně objevený“ (Pič 1905b, 329). Depot obsahoval dva zlaté nízké manžetovité náramky (obr. 30: 7, příl. 8: 1) a několik delších trubiček stočených ze zlatého drátku. V tomto případě jde o kolekci šperků určených pro jednu ženu.

Jiný významný nález zlatých předmětů pochází z Prahy-Vokovic, poloha Špičatá skála v údolí Šáreckého potoka (Moucha 2000; obr. 33). První zpráva o nálezu pochází z roku 1889. Soubor nalezený pod balvanem obsahuje celkem 15 předmětů zhotovených ze zlatého drátu o celkové hmotnosti přes 546 gramů. Kolekce sestává z drátěného šperku (stočeného z dvojitého nebo jednoduchého drátu) a ze tří drátků rozpletených z nějakých jiných drátěných ozdob. Tvarově jsou tyto zlaté ozdoby stejné jako obdobné nálezy z hrobů, liší se však od nich až desetkrát vyšší hmotností. Dvě dvojice závitků jsou propojeny.

Zatímco kulturní zařazení těchto depotů nečiní zvláštních potíží, složitější je to s jejich interpretací.

V prvním případě (Očihov) bychom mohli uvažovat o tom, že šlo o soubor uložený z rituálních důvodů. Ve stručné zprávě se píše, že v místě nálezů byl původně rybník, a lze tedy předpokládat, že šlo o místo v krajině nízko položené, případně zamokřené, což je právě terén, který byl k ukládání obětí v pravěku vyhledáván. Tuto možnost podtrhuje z těchto míst pocházející ojedinelý nález jazykovité hřivny.

Nález z polohy Špičatá skála z Prahy-Vokovic (obr. 33) má poněkud jiný charakter. Soubor obsahuje kromě hotových výrobků vlasových šperků i tři zohýbané zlaté dráty (obr. 33: 11–13), které zřejmě pocházejí z jiných drátěných výrobků (zda jde o poškození pravěké, nebo recentní, nelze ovšem určit). Příznačné je však propojení dvou kusů k sobě patřících drátěných kroužků určených zřejmě k distribuci (obr. 33: 6–7). Naznačuje to složení párů z „levotočivého“ a „pravotočivého“ závitku zabraňující snadnému rozpojení. Protože soubor byl uložen pod balvanem mimo osídlenou polohu v blízkosti výrazného terénního útvaru a obsahoval kromě hotových výrobků také materiál nezpracovaný (sem patří i svitek silnějšího drátu: obr. 33: 10), mohlo by se uvažovat o tom, že šlo o soubor ukrytý výrobcem ať již z jakýchkoliv důvodů (rituálních nebo bezpečnostních).

Soubor z Minic se od dvou předcházejících odlišuje. Jde o garnituru osobních šperků – dvou nízkých manžetovitých náramků a drátěné spirálky, která představovala součást náhrdelníku. Důležitá je v tomto směru

zmínka o tom, že předměty byly nalezeny pohromadě v kulturní vrstvě, tedy v sídlištním prostředí. Takové ukládání „garnitur osobních šperků“ známe ze starší doby bronzové v Čechách i z dalších sídlišť (Slánská hora, čáslavský Hrádek, Hrdlořezy-Předliška, Lhotka: srov. *Moucha 2005*). Původní názor Píčov, že šlo o „rodinný poklad šperků“, je patrně svým způsobem správný, i když příčiny, které k uložení těchto věcí vedly, zatím zůstávají neznámé.

Zlato se také používalo v uměleckém řemesle – zde máme na mysli zlaté fólie aplikované pod hlavičkami nýtů u dýky s litou rukojetí z Kozích hřbetů u Horoměřic nebo zlatou fólií ozdobený krček jehlice z Kamýka.

S nápadně velkým výskytem zlata v prostředí únětické kultury ve středních Čechách se dostává do popředí otázka jeho původu. K jejímu řešení se využívá chemických analýz vzorků zlata získaných při geologickém průzkumu ložisek a chemických analýz zlatých pravěkých předmětů. Z Čech bylo analyzováno celkem 116 zlatých předmětů z období kultury únětické (*Lehrberger et al. eds. 1997*, 164). Ukázalo se, že zlato použité k výrobě šperků ve starší době bronzové obsahuje i některé další kovy, zvláště stříbro a měď. Otázkou tedy bylo, zda tyto příměsi jsou přirozené (přírodní), nebo umělé, a zda tyto příměsi mohou přispět k poznání, z kterého zdroje zlato pochází. Podle podílu stříbra v těchto předmětech lze vyčlenit dvě skupiny (obsah stříbra kolem 25 % a dále kolem 11 %). Tyto rozdíly naznačují, že zlato pochází ze dvou rozdílných zdrojů, ne však říčních (zlato získané rýžováním obsahuje méně než 4 % stříbra: srov. *Lehrberger et al. eds. 1997*, 260). Do jiného světla se tak dostávají nálezy (Těšínov), které se s rýžováním zlata dosud spojovaly (*Lehrberger et al. eds. 1997*, 164–165). Množství zlatých předmětů ve středočeské únětické kultuře nelze tedy s rýžováním zlata v jihočeských řekách spojit.

2.5.5 Výrobky z organických hmot

Výrobky z organických hmot ze staršího a mladšího období únětické kultury se dochovaly spíše výjimečně. Početnější je pouze skupina výrobků z kosti a parohu nalézáných v těch místech, kde byly půdní podmínky příznivé k jejich dochování.

Kostěné předměty v hrobech ze staršího období únětické kultury jsou zastoupeny jehlicemi s kroužkovou hlavicí (Praha-Bubeneč, hrob 9: obr. 15: 12) nebo jehlicemi berličkovitými (Blšany, hrob 38: obr. 15: 14). Kostěná jehlice s profilovanou hlavicí (Polepy, hrob 10: obr. 15: 13) nemá zatím obdobu stejně jako jehlice s vývalkovitě členěnou hlavicí ze staroúnětického hliníku v Praze-Čimicích (obr. 15: 11). Na stejném místě se našly i další kostěné výrobky: opracovaná kostěná tyčinka (obr. 15: 8), závěsek z kančího klu (obr. 15: 9), kostěná

šídla (obr. 15: 16), dlátka (obr. 15: 17) a také ploché kostěné nástroje interpretované jako hrnčířské čepele (*Havel 1980*, 153; obr. 15: 21). Kostěná šídla známe i z hrobů (Hradenín, hrob 4: *Dvořák 1931*, obr. 1: 3).

Do skupiny kostěných předmětů patří také součásti náhrdelníků: kostěné válcovité korálky a ploché korálky perletové (Blšany, hrob 38: *Pleinerová 1960b*, 496, obr. 21), trubička ze zvířecí kosti (spolu s diskovitými fajánsovými perlami a drátěnými spirálkami – Polepy, hrob 10: *Dvořák 1926*, 25–26, tab.V: 11; obr. 15: 20) a náhrdelník z provrtaných zvířecích zubů (Polepy, hrob 45: *Dvořák 1926*, 31, tab. VII: 2; obr. 15: 15).

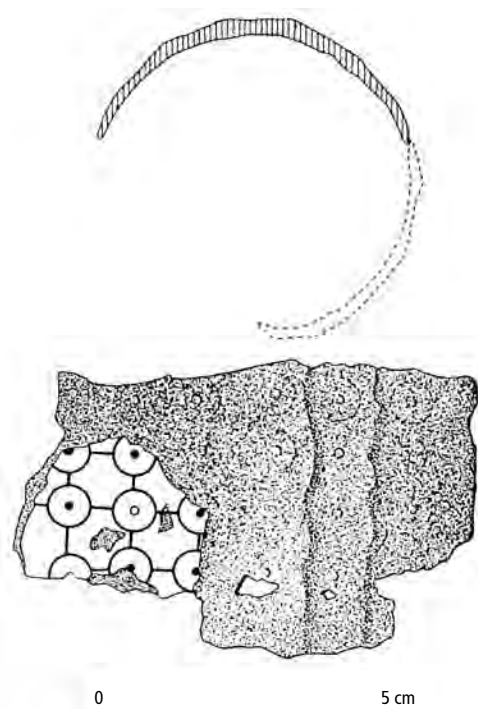
Zatím neznámou funkci má oválný kostěný předmět s rovnou základnou a čtvercovým otvorem ze staroúnětického hrobu 4 z Vítězova (*Dvořák 1931*, 9, obr. 1: 13).

V mladším období únětické kultury byly zvířecí kosti zpracovány na různá šídla a hroty, známa jsou i plochá dláta nebo rukojeti pro bronzová šídla (Korno: *Stocký 1928*, Tab. 13: 18; obr. 23: 1). Objevují se ale i jehlice s plochou provrtanou hlavicí (Kamýk: *Stocký 1928*, Tab. 9: 15), z kosti byly také vyrobeny berličkovité jehlice, nalézané v hrobech (Malé Čičovice: *Píčov 1899*, Tab. 8: 9).

Zpracování kostí bylo na vysoké technické úrovni, jak o tom svědčí stopy řezání na objímce z tibie hovězího dobytka z Brodců (*Rataj 1954a*) nebo zdobený kostěný předmět z Malých Čičovic (*Hnízdová 1954*, obr. 12; obr. 34). Zvířecí lopatky mohly sloužit k hloubení hrobových jam a následně být do hrobu i uloženy (Plotiště n. Labem: *Rybová – Vokolek 1966*). Parohy, převážně jelení, byly využívány k výrobě různých palic, parohových kopáčů (Mikulovice) a snad jako součásti orebného zařízení (*Vokolek 1993a*, 42).

Nejčastěji používaným materiálem organického původu ve starší době bronzové bylo nepochybně dřevo, které bylo nezbytné pro stavbu domů, při vytápění obytných prostor, ale i při četných výrobních procesech, a sloužilo jako surovina pro výrobu dřevěného uhlí v mlířích. Ze dřeva se vyrábělo i nespočet dalších předmětů a jejich dílů: součásti pracovního náradí (např. násady, topůrka) a součásti zbraní (rukojeti dýk, ratiště šípů a oštěpů, luky), dřevěné byly konstrukce tkalcovského stavu a celodřevěné byly i mnohé kuchyňské potřeby (nádoby, mísy, díže, naběračky, lžíce, koše). Patrně z březové kůry se vyráběly čerpáčky s uchem (v případě nálezu z Polep s uchem z bronzového pásku: *Moucha 1987*). Zpracování dřeva se dotýkalo i rituální sféry při výrobě rakví z kmenů stromů a truhel z dřevěných desek. Ukazuje se, že šlo o poměrně častý způsob uložení mrtvého (*Pleinerová 1960a*). Zejména v souvislosti s výzkumy z poslední doby se množí nálezy rakví v únětických hrobech (Hostivice-Palouky, Vliněves).

V našem prostředí se výrobky ze dřeva dochovaly jen ve výjimečných případech, vedle zbytků rakví jsou to

Obr. 34: Malé Číčovce (okr. Praha-západ). Zdobení kostěný předmět, kultura únětická. Podle Hnízdová 1954.

hlavně dřevěné rukojeti dýk konzervované patinou (jedna z dýk z Kozích hřbetů měla např. rukojet zhotovenou z javorového dřeva: *Moucha 2000*, 21). Informace o zpracování dřeva nám podávají otisky v mazanicích, v hrobech se často musíme spokojit s odlišným zbarvením půdy.

Textilní výroba je nepřímou doložena přesleny a tkalcovskými závažími. Textil plátňové vazby známe v otisku patiny na manžetovitém náramku z hrobu v Tursku (*Schránil 1921*, obr. 10: 3; obr. 30: 3).

Oprávněně lze předpokládat zpracování kůží, i když kožené výrobky se nedochovaly – za zmínku stojí hrob č. 33 z Noutonic, ve kterém bylo tělo pohřbeného zahráno do kožešiny (*Felcman 1898a*, 22).

2.5.6 Sklářské výrobky

Starší doba bronzová je prvním prehistorickým obdobím, ve kterém zaznamenáváme přítomnost sklovitých artefaktů na českém území. Jedná se vesměs o malé kroužkovité, cylindrické nebo dvojkónické opakní korálky modrozelené barvy z hladkého jemně zrnitého materiálu. Tyto artefakty bývají často v literatuře označovány jako fajáns (*Venclová 1990*, 35sq.). Doposud nalezené korály pocházejí zejména z hrobů: z východočeského Měníku a Horního Přímu, stejně tak jako z pohřebiště v Polepech u Kolína (*Venclová 1990*, 216; obr. 15: 20). Další korálky jsou doloženy i v sídlištním kontextu, a to v jihočeských Hostech (*Beneš, A. 1988; 1989*).

2.6 RITUÁLNÍ AKTIVITY A AREÁLY

Rituální obyčej společnosti v období kultury únětické v Čechách nejlépe odrážejí hroby a pohřebiště, v mladším období společně s depoty, kultovními předměty a kultovními místy.

Hlavní výpověď o ritu v prostředí kultury únětické přináší pohřebiště. Protože převládající důležitý formální atribut pohřebního ritu, tedy podoba hrobu, není ve všech geografických skupinách únětické kultury v Čechách stejný, je třeba deskripci pohřebních zvyklostí rozdělit do dvou oddílů.

2.6.1 Hroby a pohřebiště v severní části Čech

Pohřební ritus únětické kultury byl ustálený a řídil se pravidly, která určovala uložení zemřelého do hrobu, jeho vybavení, úpravu hrobové jámy a umístění na pohřebišti. Pro středoněmecké území možné variace zpracoval vyčerpávajícím způsobem U. Fischer (1956) – ve starém období konstatuje převážně hroby v prosté zemi, v mladém jako dominující formu zděné hrobky.

V severní části Čech ve starším období únětické kultury převažují hroby v prosté zemi nebo pouze s několika kameny při krajích hrobové jámy, někdy i s jakýmsi nepravidelným obložím. Pouze v dolním Poohří se už v té době vyskytnou hroby s pravidelnou kamennou konstrukcí, které odpovídají pozdějším zděným hrobkám. Jen některé lokality (Březno a Blšany u Loun: *Pleinerová 1960b*) mohou vypovídat o velikosti pohřebišť, neboť většinou byla prozkoumána jen jejich část.

Starší výzkumy kromě toho trpí nedostatkem dokumentace (Sány a Pátek na Poděbradsku: *Hellich 1921; 1922; 1925*), antropologický materiál buď zcela chybí, nebo je nerevidovatelný (např. Polepy). Proto také pro toto období detailní představu o rozsahu pohřebišť a uspořádání hrobů doposud nemáme. Samostatná protoúnětická pohřebiště jsou vzácná (Sány), jinak se protoúnětické hroby objevují v rámci větších pohřebišť z celého staršího období kultury únětické (např. Velké Žernoseky, Blšany, Praha-Dolní Počernice, dvě pohřebiště v Praze-Bubenči, Pátek). Kromě toho disponujeme jednotlivými hroby, u kterých neznáme nálezovou situaci v jejich nejbližším okolí, a nemůžeme tedy vyložit, že byly součástí většího celku. Na druhé straně jsou náznaky toho, že mohlo jít o izolované hroby situované v blízkosti větší skupiny staroúnětických hrobů (Kněževy, hrob 2351: *Smejtek 2001*).

Ve starším období únětické kultury se setkáváme spíše s menšími skupinami hrobů (*Lutovský – Smejtek a kol. 2005*, 417, 420–421; *Hellich 1921*), ale existovaly i nekropole rozsáhlejší (více než 70 hrobů v Praze-Dolních Počernicích). Na některých pohřebištech jsou ná-

Obr. 35: Zděné hrobky kultury únětické. Brodce nad Jizerou (okr. Mladá Boleslav). Archiv Archeologického ústavu v Praze.

znaky uspořádání hrobů do řad, v případě bubenečských pohřebišť předpokládá J. A. Jíra mezi řadami i „hřbitovní“ cesty (Jíra 1923, 4–5). Řadové uspořádání (často ve směru Z–V) je v některých případech zřetelné (Sadská: Hellich 1927; Praha-Čimice: Havel 1980), v jiných lze spíše uvažovat o existenci skupinových pohřebišť bez výraznějšího uspořádání (Praha-Dolní Počernice).

Také v mladším období únětické kultury se umístění hrobů na pohřebišti jistě řídilo určitými pravidly. Zdá se, že ploché hrobky musely mít na povrchu nějaké označení, protože se na pohřebišťích navzájem respektují. Nepřímým dokladem o označování hrobů jsou i případy jejich vícenásobného použití nebo jejich vylou-

pení, stejně tak o něm svědčí jejich záměrné umístění na pohřebišti a dále i sama konstrukce zděných hrobek, jejichž propadlý horní kryt měl několik vrstev kamenů. Jestliže bychom rekonstruovali původní vzhled hrobek podle výšky stěn, sahaly by kameny horního krytu nad povrch, kde mohly být kopečkovitě navršeny. Někdy byla na kamenech ještě vrstva jílu, tvořící jakýsi rov. Dokládají to některé hrobky z Března, kde jsou ve dvou případech (např. hrob XI: Hnízdová 1955) doloženy jílové rovy oválného tvaru i na hrobech v prosté zemi bez kamenné konstrukce.

Kromě plochých hrobů známe ze staršího období kultury únětické v severní polovině Čech také hrobky pod mohylami (Panenské Břežany, mohyla II: Stocký 1926,

11sq.), mezi něž patří i hroby s kamennými mohylkami (hroby 4 a 5 z Prahy-Bubenče: *Jíra 1923, 1924*).

Samostatnou kapitolu pak tvoří otázka pohřbívání pod mohylami v době klasického období kultury únětické. Takové pohřby jsou zatím doloženy na Mladoboleslavsku (*Plesl 1959; 1966*) a starším nálezem ze Se-libic na Lounsku (*Pleinerová 1966, 392*; pokud nešlo o následné pohřby do eneolitické mohyly: *Moucha 2000*). Existence únětických pohřebních mohyl je doložena i ve východních Čechách ve Stračovské Lhotě. Pokud byly i v jiných oblastech, není vyloučeno, že mohylové násypy podlehly zkáze při zemědělské činnosti. Velké „knížecí“ mohyly, jaké známe ze středního Německa nebo Polska, nejsou v Čechách doloženy.

Hroby na mladších pohřebištích únětické kultury jsou někdy nejen uspořádány v nepravidelných řadách, ale nadto vytvářejí v některých případech i jakési menší sevřenější skupiny (*Pleinerová 1959, 404*). Pozice hrobů mohla odrážet vztah mezi zemřelými, základním kritériem pro uložení v blízkosti nebo naopak v poněkud větší vzdálenosti mohl být např. stupeň příbuzenství. Interpretována je tak situace na pohřebišti v Březně, kde byla odkryta skupina pěti hrobů, jejíž jádro tvořily dva hroby. Šlo o pohřeb muže s bronzovým sekero-mlatem, který lze považovat za mocenský atribut, a o vedlejší hrob ženy, která kromě nádoby, oblátku a bronzové jehlice měla zlatou kličkovitou záušnici (*Pleinerová 1967a*). Podobná uzavřená skupinka hrobů v kamenném obložení pochází z Jenišova Újezdu (*Čech 1995*), kde byl pohřben muž vybavený bronzovou hrobitou sekerou. V severozápadních Čechách se vyskytují také hroby nepravidelně umístěné ve větších vzdálenostech. Hroby z Hrdlovky charakterizuje J. Beneš (1999) jako rozptýlené, což dobře odpovídá tomu, že v jejich rozložení nelze rozpoznat systém. I v Březně se v prostoru mezi skupinovými hřbitovy objevilo několik takto rozptýlených hrobů.

Pohřebiště v mladším období kultury únětické byla zakládána v blízkosti osad, takže volba místa byla v podstatě stejná jako v případě sídlišť. To znamená okraje teras v bezprostřední blízkosti řek a mírné svahy u potoků. Přímá svědectví o vztahu sídlišť a pohřebišť poskytuje v Čechách několik lokalit, kromě Března také např. Blšany u Loun a Dobroměřice v severozápadních Čechách (*Pleinerová 1966*) nebo Plotiště n. Labem ve východní části Čech (*Rybová – Vokolek 1972*) či nové výzkumy ve Vliněvsi a Dolních Bečkovcích na Mělnicku.

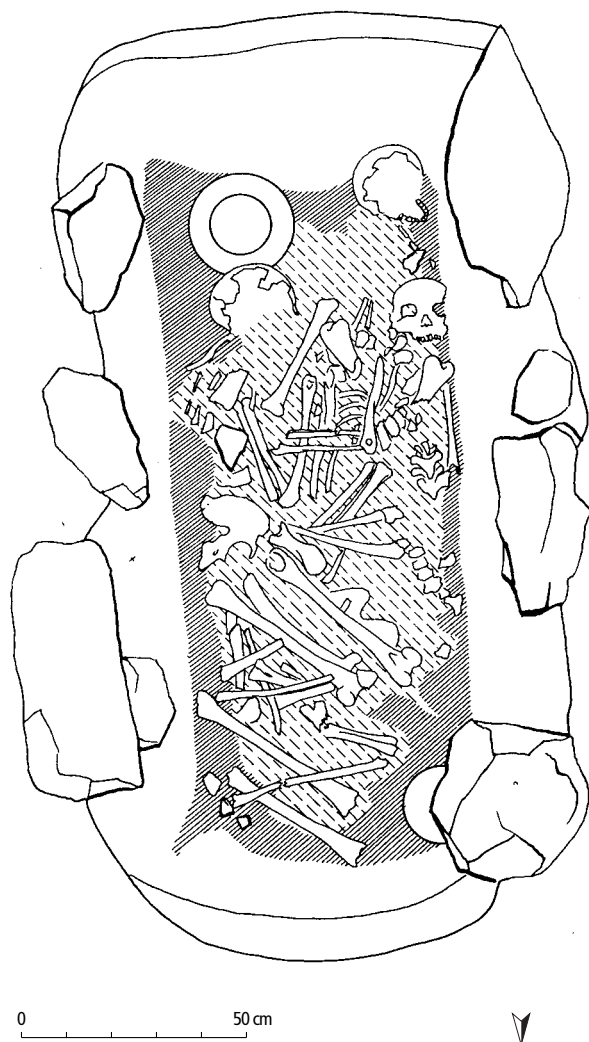
Pohřby příslušníků společenstva byly zásadně kostrové. Žeh je v průběhu celé kultury únětické zcela výjimečný. Žárové pohřby, na rozdíl od Moravy, známe jen ve třech případech z Polep – vždy šlo o žárové pohřby dětí přidávaných k pohřbům žen. V jednom případě byly spálené kůstky v nádobě (hrob 65), v druhém (hrob 15) roztroušené kolem kostry a v jiném (hrob

141) u nohou zemřelé. Další případ žárového pohřbu je uváděn ze severozápadních Čech z Droužkovic (Archiv ARÚ – NZ čj. 2037/91, Z. Smrž), není však ověřen.

Ve starším i mladším období kultury únětické v Čechách převažují pohřby individuální, nicméně poměrně časté jsou i hroby obsahující pozůstatky dvou, tří i více jedinců (obr. 36). Lze rozlišit jednak pohřby současné nebo takové, jejichž uložení následovalo v krátkém časovém úseku; přitom bylo dbáno na to, aby nebyl porušen pohřeb starší. Dále jde o pohřby následné, přičemž jsou porušeny a často úplně odsunuty stranou ostatky dříve pochovaných osob (Nové Dvory: *Šumberová 2002*). Hromadné hroby mohou být výrazem snahy umístit příbuzné osoby tak, aby i po smrti byly v co nejtěsnějším kontaktu. Hroby s více jedinci jsou někdy spojeny s určitými zvláštnostmi, které kontrastují s přísně dodržovaným stereotypem pohřebního ritu. Jsou to pohřbené části těl, patrně ještě spojené vazivem, jak tomu např. bylo v Březně u společného pohřbu čtyř jedinců – dvou žen a dvou mužů – v rakvi z kmene stromu. V Praze-Čimicích obsahoval hrob 2/77 pohřeb dospělého muže, na kterém bylo položeno v neanatomické poloze několik kostí dospělé ženy a kosterní pozůstatky dalších dvou dospělých jedinců (*Havel 1981, 73–75*). Ke zvláštnostem pohřebního ritu patří vkládání hlavy zemřelého do mísy (*Matoušek 1982, 46*) nebo obložení hlavy plochými kameny (Čakovičky: *Vojtěchovská – Moucha 2001*). V poslední době bylo zjištěno opětovné vykopání hrobu a přenesení ostatků do hrobu jiného (obr. 37); jsou také náznaky existence kenotafů (*Ernée 2000*). Uvedené příklady naznačují rozmanitost pohřebních zvyklostí, mezi něž nepochybně patří i zohlednění příbuzenských vztahů (*Matoušek 1982, 50*).

Ve starším období únětické kultury v Čechách jsou nejobvyklejší individuální kostrové pohřby ve skrčené poloze na pravém boku s orientací J–S (s odchylkami od tohoto převládajícího směru), bez rozlišení pohlaví zemřelého. Poměrně častá je poloha na zádech, přičemž na bok jsou přetočeny jen dolní končetiny. Rozdíly jsou i ve stupni pokrčení dolních končetin a v poloze paží.

Také v mladším období únětické kultury dominuje skrčená poloha zesnulého, a to bez rozdílu pohlaví, stáří, případně postavení ve společnosti. Pokračuje obyčej ukládání zemřelého na pravém boku, s hlavou směřující k jihu a obličejem obráceným k východu, což zřejmě bylo nejdůležitějším prvkem rituálu a naznačuje souvislost se solárním kultem (obr. 38). Rozdíly jsou ve stupni skrčení, které bývá jak velmi silné – s koleny přitáženými k hrudi, tak mírné, připomínající polohu v kleku. V některých případech nevylučujeme ani svázání mrtvého do skrčené polohy. Rovněž poloha paží se v jednotlivých případech lišila. Zdá se, že různý stu-

Obr. 36: Březno (okr. Louny). Hrob s více jedinci, kultura únětická. Podle Pleinerová 1981.

peň skrčení a variabilní poloha paží nejsou podmíněny chronologicky a nezávisí ani na pohlaví, ani na věku pohřbených osob. O skrčené poloze byla vyslovena řada úvah: od názoru, že skrčení mělo představovat polohu plodu v matčině těle, přes polohu ve spánku až k výkladu, že zemřelý byl svázán, aby se nemohl vrátit na svět a škodit živým. I když tedy bylo tělo v naprosté většině v hrobě uloženo skrčené, ojediněle se vyskytly pohřby v natažené poloze – např. v Blšanech u Loun nebo v Lounech-Starém cukrovaru. Variantami ve způsobu uložení mrtvých se podrobně zabýval V. Matoušek (1982), avšak nedospěl k žádnému konkrétnímu vysvětlení. Dosud není také vyřešena otázka pohřbů „vsedě“ – většinou jde o dřívě učiněné nálezy, které mohly být zaměněny s hroby v pravěku vyloupenými nebo z jiných důvodů porušenými.

Hrobové jámy jsou převážně obdélníkovitého půdorysu se zaoblenými rohy, podélnou osou orientovány ve směru od severu k jihu. Obecně lze říci, že šířka hro-

Obr. 37: Hostivice-Palouky (okr. Praha-západ). Sekundárně pohřbený skelet, kultura únětická. Podle I. Pleinerové.

bové jámy je asi polovinou její délky. Dno hrobu je zpravidla plošně o něco menší než jeho ústí a bývá ploché nebo mísovité. Hloubka hrobových jam je kolísavá a může dosahovat až 200 cm pod povrchem. Závislost velikosti hrobové jámy na věku a pohlaví zemřelého nebyla zatím zjištěna. Úprava hrobové jámy svědčí o snaze vytvořit pro mrtvé vymezený, v podstatě izolovaný prostor. Kromě vyzdění stěn kameny bylo někdy kameny vydlážděno i dno hrobu. Další stupeň takového izolování představují dřevěné rakve, které byly ve většině hrobů, a to nejen v hrobkách vyzděných kameny (Fischer 1956), ale i v hrobech v prosté zemi (Pleinerová 1960a). Byly to jak rakve z kmene stromu, vesměs dubu, tak truhly z prken. Předpokládáme, že hrobové jámy byly původně duté, překryté břevny a zajištěné kamenným závalem, který se po destrukci stropu hrobky propadl dovnitř. Některé starší výzkumy znamenaly střežovitě zakrytí hrobu dvěma kamennými deskami opřenými o sebe nebo členění prostoru

nad zemřelým dalšími plochými kamennými deskami (Osluchov, hrob 9: *Schmidt 1893–95a*, 71–72, tab. VIII). Vnitřní úprava hrobové jámy souvisela zřejmě i s okolním prostředím – v místech s výskytem kamene se tento materiál využíval k úplnému nebo alespoň částečnému obložení hrobové jámy, jinde kámen zcela chybí.

Hrobový inventář sestává především z keramiky. Ve starším období obsahují hroby obvykle větší počet nádob, zastoupeny jsou i velké nádoby (obr. 18). Ty bývají rozmístěny převážně u hlavy (před obličejem, nad temenem, za týlem), ale také u nohou, před trupem, za zády a za pánví (*Matoušek 1982*, 44). Keramika se objevuje ve vzájemné kombinaci: džbán (džbáněk), hrnec, mísa, amfora a bezuchá amfora. Jako doplněk keramické výbavy nechybějí ani další, méně typické hmoždířovité nebo soudkovité tvary či hliněné předměty, jako např. lžice.

Součástí hrobové výbavy je také nekeramický inventář, který tvoří jen 12 % všech předmětů nalézáných v hrobech (*Matoušek 1982*, 47–48, Tabulace 22). Drobný drátěný šperk z měděného (výjimečně ze zlatého) drátu je umístěn v oblasti hlavy. Méně časté náhrdelníky jsou složeny z trubiček stočených z měděného drátku a dále z kostěných, kamenných a fajánsových korálek. Měděná cyperská jehlice z Veliké Vsi (*Stocký 1926*, 9sq., tab. I: 1; obr. 15: 10) ležela šikmo přes prsa zemřelého.

Mezi kamennými milodary se často nacházejí čepelky a retušované silicitové šipky. Bývají položeny nejčastěji za hlavou, ale i na hrudi, za zády nebo u úst. V hrobě 1 v Praze-Bubenči bylo pět šipek vějířovitě rozloženo mezi pánví a patou. K lukostřelecké výbavě náleží protáhlé kamenné nátepní destičky s otvorem na úzkém konci. Do kategorie zbraní přísluší plošně retušované pazourkové dýky a vzácné pazourkové sekery. Drobné pazourkové artefakty se spolu s dalšími drobnostmi (kostěná šídla) nosívaly patrně v nějakém váčku u pasu (*Vítězov: Dvořák 1931*, hrob 5). Kostěné jehlice patřily mezi funkční ozdoby určené k sepnutí oděvu.

Kromě uvedených artefaktů se v hrobech jako milodary objevují zvířecí kosti (obvykle z hovězího dobytka) uložené volně nebo v nádobě. V některých případech však šlo o nepoživatelné části: zub tura, lopatka a část rohu tura, čelist vepře – patrně šlo o symbolické dary.

V mladším období jsou v hrobech hlavně menší až drobné tvary klasických koflíků, dvojkónické ostře lomené nádoby a nádoby s kulovitým tělem (obr. 20: 6–11).

Nádoby z hrobů představují ovšem pouze zlomek daleko širšího keramického repertoáru doloženého na sídlištích. Již bylo zmíněno, že zatím nejsou přesvědčivé doklady o existenci keramiky zvláště vyráběné k pohřebním účelům. Bohatě zdobené pohárky na nožkách (Malé Čičovice: *Stocký 1928*, tab. XII: 3, obr. 20: 17) zatím známe výhradně z hrobů, ale jejich objevení na sídlištích je patrně jen otázkou času.

Zemřelí byli pohřbíváni v oděvu, který spínaly jehlice různých tvarů, a s osobními ozdobami. Ze starých zpráv se dozvídáme, že v některých hrobech byla černá sazovitá hmota, která byla interpretována jako pozůstatek látky nebo kůže. Tento poznatek byl potvrzen i u hrobů nověji prozkoumaných (Brodce n. Jizerou: *Rataj 1954a*). Postavení zemřelého v komunitě bylo patrně vyjádřeno výbavou zbraní, tj. dýk, seker a dlátovitých seker, které mohou být i vzájemně kombinovány. Jsou však případy (Praha-Miškovice), kdy mužské atributy (zbraně) pocházejí z hrobu ženského. Pro další interpretace je nevýhodou, že únětické hroby nejsou orientovány podle pohlaví zemřelého.

Pro mladší období kultury únětické je příznačné přikládání říčních valounků (např. *Pleinerová 1962*) – tento zvyk nebyl dosud dostatečně vysvětlen.

Určitou variabilitu v pohřebních praktikách v průběhu existence únětické kultury lze dobře demonstrovat např. analýzou nálezových situací doložených při výzkumu rozsáhlého pohřebiště ve středočeských

Obr. 38: Dřínov (okr. Kladno). Klasický kostrový pohřeb z období únětické kultury. Foto z archivu Městského muzea ve Slaném.

Polepech u Kolína. Ve 142 hrobech, převážně individuálních, byli zemřelí ukládáni ve skrčené poloze na pravém boku s obvyklou orientací J (hlava)–S (nohy) nebo ve směrech doplňkových. Od obvyklého pohřebního ritu se odlišují pohřby „vsedě“ – ve skutečnosti jde patrně o pohřby druhotně přemístěné nebo vyloupené. Neobvyklá je také situace, kdy vedle skrčené kostry ležela další kostra v poloze natažené (hrob 133). Významný je nálezy žárových pohřbů dětí uložených v hrobech dospělých jedinců: v jednom případě spálené dětské kůstky ležely na hromádce u nohou skrčené kostry, v druhém byly rozptýleny na dně hrobové jámy a ve třetím případě se k jejich uložení použila nádobka. Hroby v Polepech jsou převážně individuální, v necelých deseti procentech jsou v hrobě uloženi dva jedinci, v jednom hrobě spočívali tři zemřelí. Trepanace je doložena v jednom případě. Hrobové jámy jsou vyhloubeny v prosté zemi, některé mají kamenné obložení. Hrobový inventář sestává z keramiky, z měděných (bronzových) ozdobných předmětů a z fajánsových perel, které tvořily součást náhrdelníků. Nechybějí ani dýky s nýty a broušená a štípaná kamenná industrie.

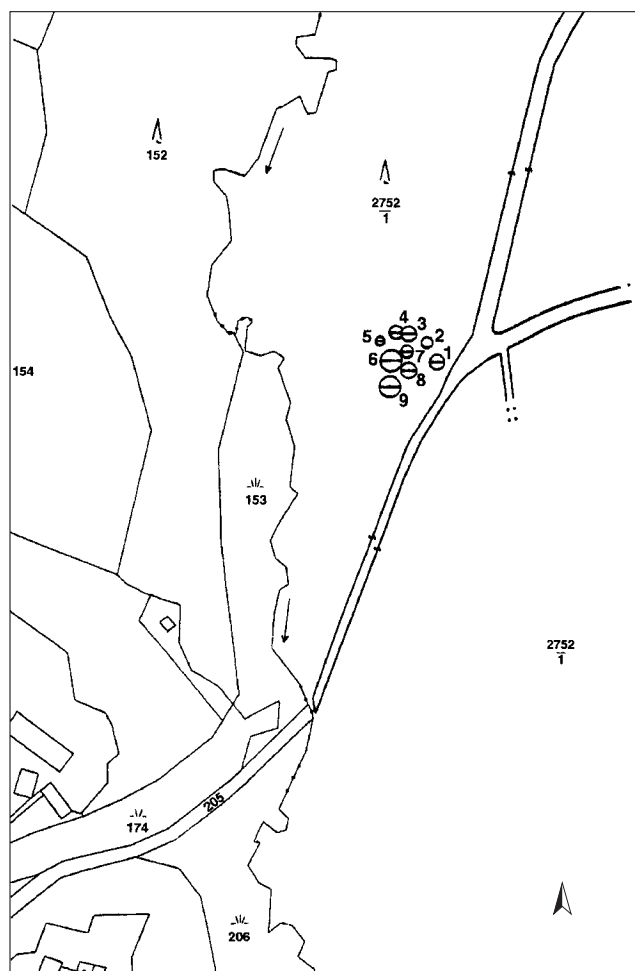
Dodržování rituálních pravidel svědčí o náboženském cítění tehdejších obyvatel a naopak kontrastuje s podivným jevem, jakým bylo vykrádání hrobů. Objevuje se na celém území únětické kultury. Odshora byl do hrobu veden průkop do míst s nejčastějším výskytem ozdob a šperků, jímž byl mrtvý o své přídavky oloupen. Je pravděpodobné, že se tak dalo v době, kdy u současníků ještě byla povědomost o charakteru hrobové výbavy.

V diskusi se střetávají dva názory: první spojuje vykrádání s příčinami ekonomickými – snaha získat kovové předměty (bronz, zlato), druhý se přiklání k názoru, že k devastaci dochází z důvodů rituálních. Např. V. Podborský (1987, 138–144; 1988, 78–80) soudí, že k záměrnému znesvěcování únětických pohřebišť mohlo docházet v souvislosti s nástupem nové („věteřovské“) ideologie na konci starší doby bronzové. Zkoumání všech těchto anomálií v pohřebním ritu, které při starých výzkumech nepochybně unikly pozornosti, je teprve v počátcích.

2.6.2 Hroby a pohřebiště v jižních a západních Čechách

Specifický vývoj můžeme sledovat v průběhu mladší a pozdní fáze starší doby bronzové (vyspělý stupeň B A2 a jeho konec) v jižních a západních Čechách. Odrazem rituálních praktik jihočeské i západočeské únětické skupiny jsou mohylová pohřebiště, přičemž převaha dosud známých pohřbů je ze závěru jmenovaného období. Oproti severnějším českým oblastem není výlučně užíván rítus kostrový, objevují se i žárové pohřby. Odlišným momentem je ale především dominance mo-

hylového pohřbívání, jímž se tyto skupiny výrazně odlišují od severnějších regionů (Hájek 1954, 179–184; Moucha 1963, 49–51; Havlice 2001). Celkový počet mohyl na jednotlivých mohylnicích se pohybuje od 3 do 96, ovšem tyto mohylníky bývají mnohdy polykulturní a ani jeden z nich nebyl dosud prozkoumán v úplnosti, takže neposkytuje informace o poměrech hrobů z různých období. Pokud mohylník náleží pouze starší době bronzové, jsou mohyly nakupeny těsně na sobě, na velmi malé ploše (např. Protivín – 15 mohyl, Vodňany – 6 mohyl a Červený Újezdec s 9 mohylami: obr. 39), což je jev, který by mohl být právě pro toto období typický. Půdorys mohyl je většinou kruhovitý nebo mírně oválný o průměru 5–10 m. Výjimkou jsou mohyly u Těšínova (obr. 41), kde průměr dosáhl až 26 m. Nejčastěji se mohyly skládaly z kamenného jádra krytého hlinitým pláštěm (srov. Hájek 1954, 122–140), přičemž centrálně umístěná konstrukce kryla vlastní pohřeb. Někdy byl celý mohylový násyp tvořen kameny více či méně promíšenými hlínou (např. tzv. „hromady kamene“ u Těšínova i jinde: srov. Dubský 1949; Hájek 1954). Kamenný plášť byl zjištěn jen u dvou mohyl

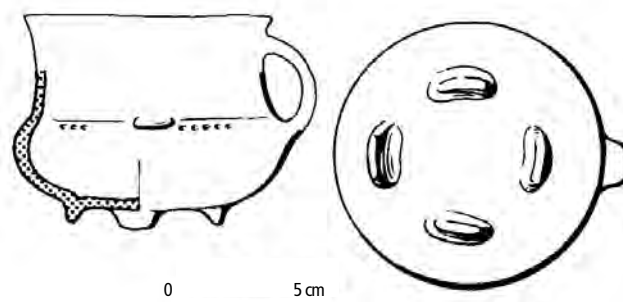
Obr. 39: Červený Újezdec (okr. České Budějovice). Příklad sevřeného mohylníku ze starší doby bronzové. Podle Beneš – Michálek – Závřel 1999.

v Těšínově a jedné v Hostech. Obě mohyly v Těšínově měly podobnou konstrukci: kamenný plášť kryl hlinito-kamenitý násyp, který byl ještě po obvodu lemován našikmo postavenými kamennými deskami. Vlastní kostrové pohřby byly potom uloženy v kamenných skříňkách, které byly zahlobeny pod úroveň původního povrchu. Složitější konstrukci měla mohyla v Hostech-Na Pláni. Pod kamenným pláštěm byl hlinitý násyp, v něm tři komplikované vnitřní stavby na úrovni terénu. Ty měly dřevěnou trámovou konstrukci, z níž se dochovaly vodorovně ležící a šikmo zapuštěné zuhelnatělé trámy, které byly obloženy kruhovitě uspořádanými velkými kameny (Hájek 1954, 126–128).

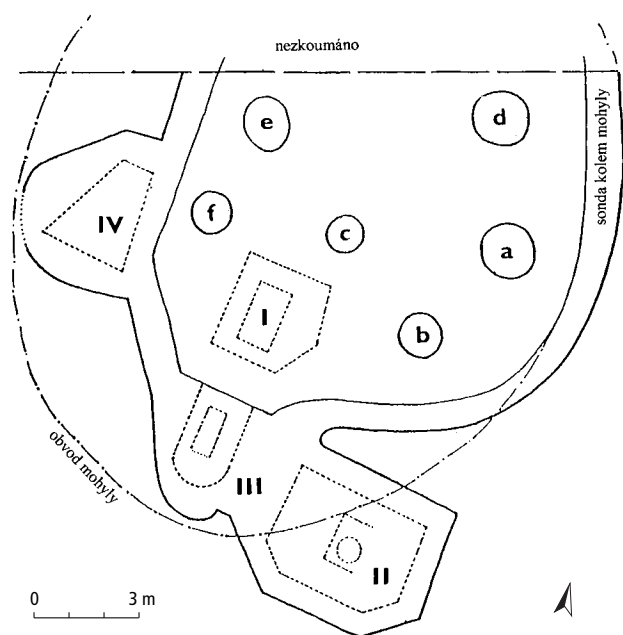
Na pohřebišti v západočeské Podražnici-Nové oboře I prozkoumala E. Čujanová-Jílková (1981, 300–339) několik mohyl, z nichž nejméně tři je třeba zmínit v souvislosti se závěrem starší doby bronzové (mohyly 3, 5, 7). Všechny dochované mohyly pak spojuje jejich malá výška (do 0,5 m). Mohyla 3 měla kamenný věnec, dodatečně uzavřený na východní straně. Ve vnitřním prostoru byly uloženy tři nádoby ve směru SZ–JV, blíže prostřední i bronzové předměty (orientace může odpovídat nedochovanému kostrovému hrobu). Další dvě mohyly (č. 5, 7) měly hliněný násyp. U první z mohyl byly nádoby uloženy ve dvou koncentracích, z nichž jedna byla označena velkým kamenem. Materiál z mohyly 3 řadí E. Čujanová-Jílková (1981, 313) do stupně Bühl-Niederosterwitz, tedy do přechodného období mezi starší a střední dobou bronzovou. O málo starší jsou potom nádoby věteřovského rázu z mohyl 5 a 7 (obr. 40).

Oproti mohyle č. 3 z Podražnice se u jihočeských únětických mohyl zatím nevyskytl kamenný věnec, který zde představuje typický prvek mohylové stavby až ve střední době bronzové. Mezi hrobovými nálezy stupně B A2 zaujímají významné místo nálezy z Těšínova: mohyla I s hrobovou komorou z kamenných desek s kostrovým pohřbem a při okraji mohyly další 3 kamenné komory se shodnou orientací S–J (Dubský 1949, 72sq.; obr. 41). Na pohřebišti ve Vodňanech bylo odkryto 6 hrobů; ve 2 případech ještě s identifikovatelnými zbytky mohylového násypu: 3 hroby měly kamenné skříňky s orientací S–J, ostatní jen kamenné závaly. Nejbohatší hrob 2 obsahoval sekeru, dýku, retušovanou šipku s křídélky, spirálový náramek, spirálové trubičky z náhrdelníku, mísy a koflík (obr. 42). V hrobě byla patrně i dřevěná rakev, jak indikuje svisle zapuštěná mísa při jižní straně (Michálek 1997c). Bohaté jsou také pohřby z Hluboké n. Vltavou (Hájek 1954).

Ploché hroby z přechodného období B A2/B B1 až na jednu výjimku neznáme (Těšínov: Milítký 1998, č. 22), v ostatních případech jde vždy o hroby pod mohylami. Sem řadíme např. mohyly z Protivína, které obsahovaly žárové i kostrové pohřby, ze Křtěnova, Nemějic, Litoradlic a Skal (Hájek 1954, 122–140 ad.).

Obr. 40: Podražnice (okr. Domažlice). Džbánec na čtyřech nožkách, věteřovský stupeň. Podle: Čujanová-Jílková 1981.

Obr. 41: Těšínov (okr. Písek). Mohyla ze starší doby bronzové s pohřby v kamenných skříňkách. Podle Dubský 1949 – upraveno.

Lze konstatovat, že pohřební ritus jihočeské skupiny byl převážně kostrový, i když kyselé prostředí půd není příznivé pro dochování kosterních pozůstatků. Orientaci pohřbů lze určit podle dochovaných komor a uložení výbavy jako jiho-severní, tedy shodně s únětickou kulturou v severnějších oblastech i se skupinami podunajskými (např. Unterwölbling). Ojedinele se vyskytly i hroby žárové, sem řadíme 4 již zmíněné hroby z hradiště u Vrcovic, které byly do valu, zdánlivě připomínajícího mohyly, uloženy po násilném zániku opevnění. Nálezy indikující pohřeb (keramika, bronzové předměty a zlatá spirálka) pocházejí i ze zničeného valu hradiště ze stejného období u Nuzic na Bechyňsku.

Některé z prozkoumaných mohyl (např. Protivín: Beneš, A. 1997) obsahovaly v násypech tzv. zásypovou sídlištní keramiku. Podobně je tomu i v západních Čechách a v Bavorsku (souhrnně k této problematice: Beneš, A. 1997, 194–195). Ve většině případů jde o běžnou sídlištní

keramiku, patřící mladšímu stupni starší doby bronzové. Proto je možné, že mohylníky z přelomu starší a střední doby bronzové byly budovány v bezprostřední blízkosti současných sídlišť či přímo v jejich areálech, odkud se keramika dostala do násypu mohyly.

2.6.3 Zvláštní typy pohřbívání v závěrečné fázi únětické kultury v Čechách

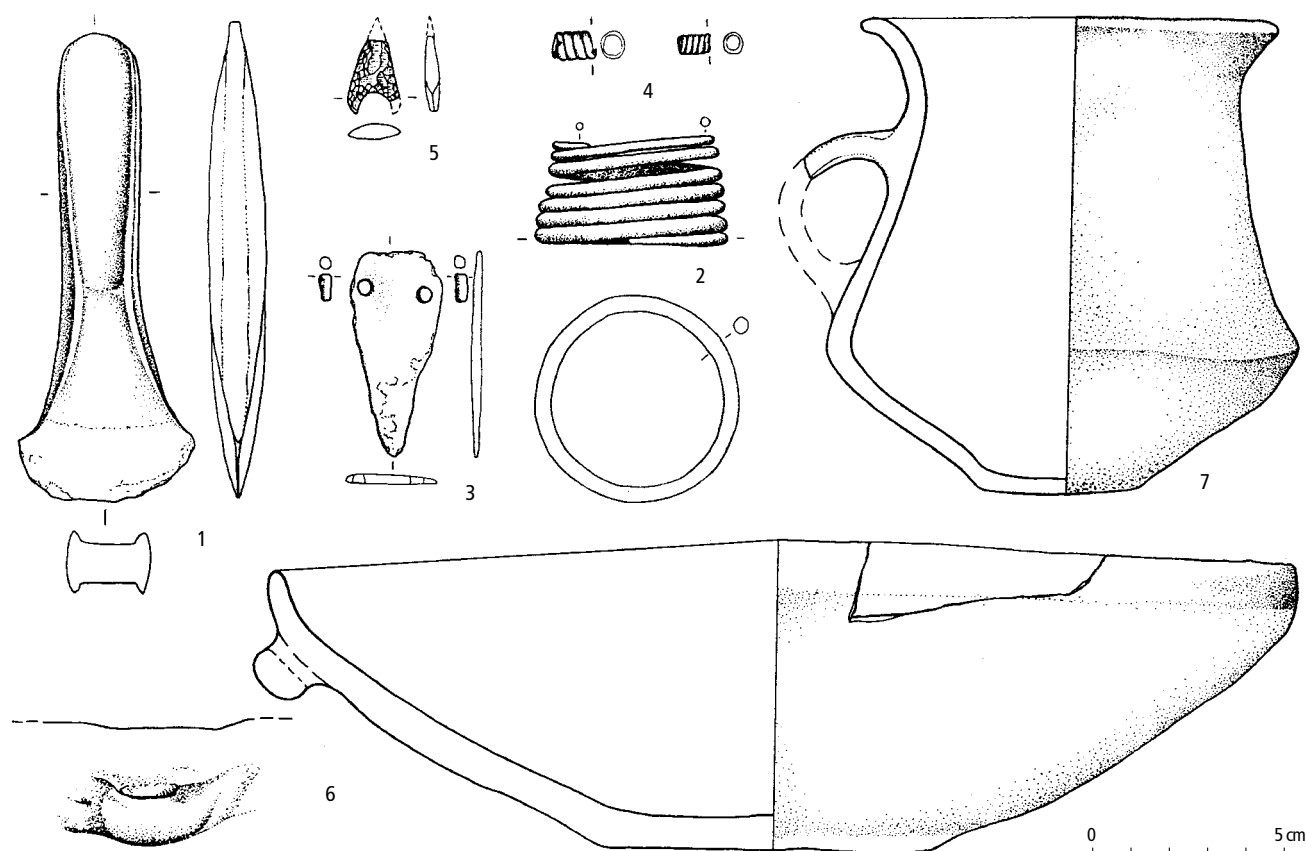
Přiblížení se světa mrtvých světu živých, společně se změnami v pohřebním ritu, bylo zřejmě odrazem nově se ujmajících duchovních představ středomořského či předoasijského původu, které do Čech postupně pronikaly z věteřovsko-maďarovského prostředí (Beneš, A. 1997). Zvláštní typ pohřbů z nejmladšího období kultury únětické v Čechách představují pohřby nespálených těl dětí v zásobnicích (*pithoi*), které byly objeveny na výšinných sídlišťích (Slánská hora) nebo v rámci řadových pohřebišť (Vepřek: *Lutovský – Slabina 1993*, 31). Pohřby v nádobách jsou obecně vysvětlovány jako odraz ideologie z egejské oblasti (Bouzek 1966, 257). Někdy zmiňované žárové pohřby dětí (Polepy) nelze dnes revidovat.

Pro nejmladší období kultury únětické jsou také příznačné pohřby v jamách na sídlišťích (Hnízdová 1954, 210). Počet takovýchto pohřbů v průběhu doby stoupá, patrně pod věteřovským vlivem. V zásadě lze rozlišit dvojitý typ pohřbů v jamách, jednak v rituálním uložení, někdy dokonce s přidáním nádoby, jednak zcela nepietně pohozená těla, případně jen jejich části. Byl také zaznamenán případ, že v únětické jámě sídlišťního charakteru byli postupně uloženi dva jedinci, přičemž starší pohřeb byl odsunut stranou (Slaný-Pod Slánskou horou: obr. 43). Při výzkumu sídliště v Meclově-Březí ze stejného časového horizontu byl odkryt jámový žárový hrob s jednou původně stojící nádobou a s přidávanými zlomky nádob dalších (Čujanová-Jilková 1971, 685–686).

Obecně lze tedy pozorovat novou tendenci k nejednotnosti pohřebního ritu, která vrcholí birituálním pohřbíváním ve střední době bronzové.

2.6.4 Odraz rituálních aktivit v některých depotech

Rituální sféry se nepochybně týká depot zbraní z Kozích hřbetů u Horoměřic. Dokladem toho je jeho ire-

Obr. 42: Vodňany (okr. Strakonice). Nálezy z mohyly ze starší doby bronzové. Podle J. Michálka.

Obr. 43: Slaný-Pod Slánskou horou (okr. Kladno). Následný pohřeb dvou jedinců v sídlištní jámě, kultura únětická. Foto V. Moucha.

verzibilní uložení ve skalní rozsedlině a dále i jeho složení, které mohla uskutečnit jen větší komunita nebo dokonce několik komunit – že by celý soubor byl majetkem jedince, je téměř vyloučené (Moucha 2000).

Rituální chování můžeme spatřovat i v případě depotu z Luštěnic, kde byly ozdobné předměty umístěny v kruhové prostora vymezené dýkami zabodnutými do země. Také depot zlatých předmětů z Očihova uložený v mokřině nebyl s největší pravděpodobností určen k opětovnému vyzvednutí.

2.6.5 Kultovní předměty

Mezi předměty spojované s rituální sférou patří vzácně se vyskytující hliněné plastiky zvířat (Pleinerová 1961). Objevují se v prostředí nejmladší kultury únětické dotčené věteřovskou skupinou. Tři plastiky známe z objektu sídlištního charakteru z Vnoře (kůň?, prase, zvíře blíže neurčené: Hnízdová 1954, 195, obr. 2; obr. 21: 7) a dvě nestratifikované, nejspíše však únětické plastiky (hovězí dobytek?) ze Slánské hory (Pič 1899, tab. LXXV: 21, 22; obr. 21: 6).

Další plastika, pravděpodobně býčka, byla nalezena v únětické kulturní jámě v Chotěbudicích na Podbořansku (Pleinerová 1961). Únětické plastiky připomínají tematicky i provedením a koncepcí – realistickou zkratkou – daleko početnější sošky neolitické a eneolitické.

S kultovní sférou jsou někdy spojovány i únětické kamenné sekeromlaty se žlábkem (Turek – Daněček 2000) a kolečka z kultovních voziček (obr. 21: 3).

Mezi kultovní předměty patří i tzv. chlebové idoly, které jsou známé především v prostředí severní Itálie (Hundt 1974). V Čechách jsou dnes doloženy pouze dva artefakty tohoto typu, oba z jižních Čech: zlomek ze sídliště v Hostech (Beneš, A. 1984; obr. 21: 5) a v roce 2006 nalezený zlomek z výšinné lokality v Bechyni (zatím nepublikováno).

2.6.6 Kultovní místa

Mezi další nečetné doklady rituálních aktivit patří nález i situace zjištěná na sídlišti v jihočeských Hostech. Zde byly odkryty dvě paralelní, ve směru sever–jih orientované řady balvanů při západním okraji největší koncentrace nálezů na sídlišti, které vytvářely obdélníkovitou konstrukci o rozměrech $9,7 \times 2 \times 9,5 \times 2,4$ m (obr. 10). Rulové, pegmatitové a granitové bloky ležely na kulturní vrstvě a některé do ní byly zapuštěné. Dále zde byla odkryta i koncentrace jam, z nichž se některé nacházely přímo pod severní a východní řadou kamenů. Z celé situace však není zřetelné, zda jde o základové obětní jámy, nebo o dvě po sobě následující sídlištní fáze (Beneš, A. 1989, Abb. 2). V okolí této stavby byla nalezena keramika hatvanské, maďarovské i otomanské kultury (obr. 11). Zvláštní a specifický charakter celé situace zdůrazňují i nálezy drobných předmětů – bronzových zlomků a hliněných idolů – které se kumulovaly právě zde. Souvisí-li uložení těchto předmětů neobvyklého charakteru s touto stavbou, lze hypoteticky předpokládat její kultovní funkci (Beneš, A. 1989).

Kultovní místa lze spatřovat i v některých jeskyních Českého krasu (Matoušek 1988b; 1989), kde byla prokázána přítomnost artefaktů i z dalších období pravěku. Na podkladě nálezů z jiných oblastí lze tyto jeskynní nálezy spojit s představou, že v podzemí jsou skryty nejvlivnější síly světa (Matoušek 1989, 15). V souvislosti s výzkumem rituální sféry otevírají nové archeologické metody další obzory. V Uhách na Velvarsku byly leteckým průzkumem objeveny a později prozkoumány kruhové příkopy o průměru 11–16 metrů s vchodovým přerušením k východu, se stopami kremačních obřadů. Datování těchto objektů je kladeno do starší doby bronzové (Turek, J. 2001, 320–321).

Za kultovní místo lze považovat k soustavnému osídlení nevhodnou polohu Vlčí vrch u Bílence (okr. Louny), kde byla kromě měděné hřivny zjištěna plocha pokrytá střepy nádob datovatelných do závěru únětické kultury (Moucha 2005, 100).

Zajímavými útvary, považovanými za kultovní nebo alespoň shromažďovací místa, jsou rondely, které byly doloženy ve východních Čechách. Jde o kruhové objekty, jejichž části byly zachyceny při záchranných vý-

zkumech ve Světí a Rosnicích. Byly tvořeny žlabem pro palisádu a měly průměry 40 m (Světí) a 80 m (Rosnice). Datovány jsou do nejmladší fáze únětické kultury (výzkum V. Vokolek: nepublikováno).

Do skupiny neobvyklých nálezů patří i plocha záměrně nanesené žlutky o rozměru 10 × 10 m a síle 10–20 cm prozkoumaná ve Vepřku na Kralupsku. Obsahovala čelist psa, dva rybí obratle ze sumce nebo lososa (?) a keramické zlomky patřící do věteřovského období. Místy byla tato vrstva zasažena ohněm a autoři výzkumu vylučují, že by mohlo jít o stěnu zříceného domu (Lutovský – Slabina 1993, 30–32).

V kultovní sféře zaujímal určitě své místo i rozervaná skaliska v poloze Kozí hřbety u Horoměřic, odkud pochází nejenom depot z období únětické kultury, ale také dva mladší depoty z prostředí kultury knovízské (Moucha 2005, 144).

K pozoruhodným nálezům z poslední doby patří dva objekty z Hrdlovky, uváděné J. Benešem (1999). Šlo o ne zcela pravidelné oválné až téměř obdélníkové jámy, které obsahovaly různorodé spálené zvířecí kosti, přepálenou sídlištní keramiku ve zlomcích, jedna z nich pak ještě kamenné kovotepecké kladívko a druhá sadu tkalcovských hliněných závaží. Autor jámy klasifikuje jako objekty funerálního charakteru, přesněji jako symbolické hroby.

2.7 SPOLEČNOST

Rekonstruovat společnost únětické kultury starší doby bronzové jen na základě archeologických artefaktů a nálezových situací je velmi obtížný úkol. Materiální relikty přinášejí k řešení této otázky jen zlomek informací.

Možnost hlouběji poznat podobu společnosti nositelů únětické kultury v jejím starším období je velmi limitována současným stavem příslušných archeologických pramenů. Zvláště citelně pocítujeme nedostatek sídlišť, která jsou pro bližší poznání života nezbytná. Rekonstrukce společenských poměrů je proto z větší části založená na úvahách. Hliníky a dlouhé kúlové domy svědčí o usedlém způsobu života. O velikosti osad nemáme určitou představu; podle menších skupinových pohřebišť soudíme, že osady obývaly 3 až 4 rodiny. Větší sídliště byla patrně vzácnější. Předpokládáme, že hlavním zdrojem obživy bylo zemědělství. Chov hovězího dobytka dokládají zvířecí kosti v hrobech. Ukládání hrobů do řad a hroby s postupně ukládanými pohřby jsou dokladem rodinných svazků. Poměrně jednotná výbava pohřbů neukazuje na výraznější diferenciaci společnosti, i když některé pohřby se zlatem nebo s pazourkovými dýkami a sekerami se obvyklému průměru vymykají.

Pro mladší období únětické kultury můžeme sice již určitou inspiraci čerpat z dochovaných hmotných a ojedinelých písemných pramenů z civilizačně pokročilej-

ších oblastí ve Středomoří, ovšem se zvýšenou mírou kriticismu tak, abychom se pokud možno vyvarovali bezdůvodného přejímání konkrétních jevů do našeho zřejmě podstatně odlišného prostředí.

Určitou naději, že se podaří blíže poznat a pochopit strukturu společnosti starší doby bronzové v Čechách a její fungování, poskytují nově aplikované metodické postupy, spojené především s využitím přírodovědných metod: např. výzkum DNA pravěkých populací (Černý *et al.* 1999) nebo analýzy prvkového složení kovových artefaktů (Frána *et al.* 1995; 1997), které otevírají dosud neznámé obzory. Na vyhodnocení čekají materiály získané novými, na velkých plochách uskutečněnými výzkumy. Zatím však vycházíme z empirických poznatků získaných klasickými archeologickými postupy, a tak lze sotva říci k této problematice něco podstatně nového.

V průběhu starší doby bronzové jistě došlo k ustálení usedlého zemědělského systému a zemědělství se stalo hlavním zdrojem obživy. K uchování úrody sloužily zásobní jámy, často velmi hluboké (až 2 m). Půda se obráběla dřevěnými oradly (ta se zde však nedochovala a jejich existenci předpokládáme na základě nálezů z jiných oblastí) a patrně i motykami zhotovenými z jeleních parohů (srov. kap. 2.5.5).

Jakkoli je zemědělský základ společnosti nepochybný, určité nejasnosti mohou být v poměru obou složek – pěstitelské a chovatelské. Je možné, že chov dobytka byl akcentován více, než jsme se dosud domnívali. V tomto směru musí k objasnění v budoucnu přispět důsledně prováděné analýzy kostí zvířat ze sídlišť. Přímých dokladů zemědělské výroby je poměrně málo. Zpracovávání zrna dokládají kamenné zrnotěrky a drtidla. Z obilnin je prokázáno pěstování dvou druhů pšenice (jednozrnka, dvouzrnka), ječmene, žita, prosa, z luštěnin je doložen hrách a čočka. Jistě se také sbíraly jiné plody, např. žaludy (zde opět soudíme podle nálezů mimo naši oblast), ale patrně jen v době přechodného neúspěchu zemědělské výroby (Vencl 1985, 535). Nalezené zvířecí kosti dokládají existenci domestikovaného zvířectva (pes, kůň), chov dobytka a pastevectví. Chov dobytka je doložen nálezy kostí skotu a prasat, ovcí a koz (Ambros 1952; Roblíčková 2003). Lov, případně rybolov, byly patrně jen doplňkem základní obživy. Z volně žijících zvířat je v osteologickém materiálu nalezeném v kontextech ze starší doby bronzové prokázán jelen, srnec, divoké prase, medvěd, zajíc, bobr, sysel a křeček (Roblíčková 2003; Kyselý 2005). V Čechách i na Moravě je doložena želva bahenní (Široký – Stuchlík – Moravec 2004). Možná, že k doplňkové výživě sloužili i sladkovodní mlži velevrubi, jejichž lastury občas na únětických sídlišťích nalézáme.

Domácí výrobu charakterizuje především výroba keramiky. Hliněné přesleny, závaží a ve vzácných případech i otisky tkaniny v patině kovových artefaktů dokládají rozvoj textilní výroby. Pomineme-li další ob-

vyklé činnosti (zpracování dřeva, kostí, kůže, stavební činnost), pak musíme již ve starší době bronzové předpokládat i exploataci některých surovin. Z nich by přicházela v úvahu např. těžba či povrchový sběr hrudek tuhy v jižních Čechách, sloužící zejména při úpravě povrchu nádob (např. Hosty; k tomu *Beneš, A. 1978*). Tuha mohla být teoreticky předmětem interregionální směny, stejně jako jihočeské zlato. Jeho rýžování však není zatím archeologicky doloženo a ani analýzy výrobků takovou možnost neprokazují (*Lehrberger et al. eds. 1997*; srov. též kap. 2.5.4.5).

Část obyvatelstva se beze sporu podílela právě na obchodu a importu měděné suroviny ve formě hřiven a žeber (analýzy potvrdily, že 95 % nálezů je surová měď: *Frána et al. 1995, 195*). Ta byla dopravována z alpských rudných ložisek do Čech a zřejmě i dále k severu, ovšem podstatná část této transportované suroviny byla nejspíše zpracována v domácím prostředí.

Otázka exploatace českých ložisek mědi a hlavně cínu zůstává stále hypotetická. Naopak, jak již bylo zmíněno výše, je v mladším období kultury únětické prokázáno na několika místech zpracování dovezené mědi. Mimo předměty samotné byly nalezeny i slitky bronzoviny a také hliněné kovolitecké kelímky s výlevkou, hliněné či kamenné kadluby a hliněné dmuchavky. Všechny dosavadní nálezy však naznačují, že šlo spíše jen o lokální produkci (*Dubský 1949; Hájek 1954; Beneš, A. 1988; Militký 1995; Poláček 1966*).

Ve starší době bronzové se v Čechách objevují skupinová pohřebiště, která dokládají příbuzenská spojení mezi zemřelými. Velikost rodů a patriarchálních velkorodin neznáme, mohla však kolísat případ od případu – existence příkopem opevněných osad na sklonku starší doby bronzové svědčí o větším počtu práce schopných osob v komunitě.

Určitou diferenciaci a zvláštní postavení některých jedinců v rámci celé společnosti dokumentují pak relativně bohaté hroby (ploché v severní části země i mohyly v jihozápadních oblastech Čech) vybavené atributy, které vypovídají o zvláštním postavení mrtvého, tj. zbraněmi (dýka, sekera, dlátovitá sekera, sekeromlat, hrotitá sekera). Pokud jsou antropologické posudky správné, není tato okázalá výbava vázána jen na hroby mužů. Takto pohřbené lze považovat za vůdčí osobnosti komunity.

Diferenciaci společnosti naznačuje i využívání vyšších poloh, objevujících se v závěru období a kontrolujících často i dálkové komunikace a obchod na nich.

2.8 KONTAKTY

Podle současných představ již sama geneze únětické kultury je podmíněna kontakty s oblastí ležící jihovýchodně od české kotliny. Soudíme, že do Čech pronikají nositelé protoúnětické kultury z jihomoravské ob-

lasti a dostávají se do spřízněného prostředí kultury se zvoncovitými poháry. Kontakty s jižní Moravou, odkud pocházejí měděné výrobky a fajánsové perly, jsou ve starším období kultury únětické patrné především ve východní části středních Čech (Polepy). Zvláštní postavení měla oblast podél řeky Cidliny ve východních Čechách, kde naopak sledujeme stopy působení maršvické skupiny ze Slezska. Určité prvky ze staršího období kultury únětické, např. v keramice, jsou patrné v Sasku a středním Německu, kam pronikaly po Labi.

Předpokládaný charakter sídelní struktury v mladším období únětické kultury v Čechách, tedy existence početných navzájem oddělených sídelních zón, i určitá diverzifikace kulturních projevů v jednotlivých geografických makroregionech nedovolují hodnotit otázku kontaktů a vazeb k okolním oblastem souhrnně, nýbrž je nutné zabývat se zvlášť zjištěnou situací v těchto jednotlivých makroregionech, tedy ve středních, východních, severozápadních, jižních a západních Čechách, v Pojizeří a na Berounsku (srov. kap. 2.4).

Středočeské sídelní areály kultury únětické měly kontakty se všemi bezprostředně sousedícími kulturně spřízněnými oblastmi, tj. se severozápadními, východními i jižními Čechami s průnikem do Podunají. Vzájemné kontakty umožňovaly komunikace – především po vodních tocích (dobře je to patrné na řece Berounce, po které se osídlení v závěru starší doby bronzové dostává až na Plzeňsko patrně přímo ze středočeské oblasti) a také komunikace suchozemské, které existovaly snad od neolitu, jistě však od eneolitu (*Zápotocký 2000, 246–249*).

Středočeská sídelní oikumena byla ve starší době bronzové nedílnou součástí v té době osídlené české kotliny, kterou protínaly dvě významné komunikační trasy. Byla to zejména trasa severo-j jižní, spojující severní oblasti únětické kultury s Podunajím. Dálková dopravní komunikace probíhala patrně od Dunaje mezi Lincem a ústím Enže směrem k severu, a to podél levostranných přítoků Dunaje (Feldaist, Gusen) k Šumavě, kterou překonávala Vyšebrodským průsmykem, a odtud dále podél Vltavy až k jejímu soutoku s Otavou u Zvíkova. Odtud dále k severu mohla probíhat buď stále podél toku Vltavy nebo i cestou kratší, tj. podél Skalice a Litavky přes Brdy na Hořovicko a Berounsko do středu Čech a dále pak k severu a severozápadu. Rovněž je předpokládána trasa východo-západní, propojující střední Čechy s Moravou. Tato trasa se napojovala na spojnici severo-j jižní.

Spojení únětických sídelních regionů v Čechách se severně položenou oblastí labsko-oderskou prokazují lité výrobky, např. těžké oválné otevřené kruhy (s vysokým obsahem cínu), dýky s litou rukojetí a zprostředkovaně baltský jantar.

V oblasti severozápadních Čech lze kulturní vlivy a spojení v období existence únětické kultury sledovat

směrem na severozápad po Labi, a to zejména pokud jde o architekturu domů, která je jistě jednou z nejdůležitějších složek kultury. Konkrétní styky a cesty spojující jednotlivými oblastmi mohou dokládat depoty bronzových předmětů, jejich rozmístění a jejich skladba. Posuzujeme-li depoty, zdá se, že severozápadní Čechy inklinují hlavně k okruhu středoněmeckému. Zvláštní charakter má však Podbořansko, kde se takové nálezy koncentrují v jižní části území a mohly by souviset s okruhem kultury straubinské, jejíž vliv se na Podbořansko projevuje i v keramice (*Pleinerová 1967b*).

Situace zjištěná ve východních Čechách naznačuje, že tato oblast měla kontakty především s Moravou, na což ostatně upozornil již J. Böhm (*1932, 47*). Předpokládaná cesta z Moravy podél Loučné, sloužící od mladší doby kamenné, však zatím nemá doklady osídlení, které začínají až na Chrudimsku. Novobydžovsko plní funkci kontaktní zóny s oblastí středočeskou, k níž má blíž. Obchodní cesta musela procházet dále k severu, kudy se sem dostával oblíbený jantar. Čilý obchodní styk musíme předpokládat, poněvadž se v únětické kultuře ve východních Čechách objevují šperky, např. terčovitě záušnice, které jsou patrně importem z horního Podunají (Blato, Starý Bydžov). Odlišnost východních a středních Čech se projevuje i ve věteřovsko-maďarovském horizontu, kdy východočeské nálezy mají blízký vztah nejen k Moravě, ale i Polsku.

Dosavadní poznatky svědčí o tom, že územím, které mělo nejintenzivnější kontakty s okolními oblastmi, byly v době existence únětické kultury jižní Čechy. Analýza nálezového fondu ukazuje, že jihočeská skupina má charakter smíšený. Především v mladším úseku starší doby bronzové má úzké vztahy ke středočeské kultuře únětické (tvary nádob, některé typy jehlic a náramků), dále k bavorské kultuře straubinské, ke skupině Unterwölbling v rakouském Podunají a obecně k únětické kultuře v Rakousku. Nade vše pochybnost je prokázán čilý obchod a obchodní kontakt se středním Podunajím, vzdálenější Karpatskou kotlinou, s Bavorskem a se středními Čechami. Kulturní impulzy sem pronikaly i ze vzdálenějšího Středomoří a severní Itálie (např. *Beneš, A. 1988; 1989*). V mladším období jsou stále příznačné styky a kontakty s rakousko-jihoněmeckým Podunajím, se skupinami věteřovskou a böheimkirchenskou, další kontakty prozrazují nálezy bronzů typu Langquaid a sekeromlaty křtěnovského typu či nové prvky v budování výšinných opevněných i neopevněných sídlišť (*Hájek 1954; Havlice – Hrubý 2002*). Jihočeská oblast de facto zajišťovala spojení středních Čech s celým Podunajím a s alpskými důlními a metalurgickými centry, odkud také vycházela nejdůležitější komunikace (viz výše), po níž se dopravovala jedna z nejvýznamnějších surovin – měď. S ní se do jihočeského regionu dostávaly také hotové výrobky podunajského okruhu, které zde byly po-

tom i napodobovány. Protihodnotu k takto dováženým surovinám nepředstavovaly jen hotové výrobky únětické kultury nalézané např. v hrobech straubinské kultury v Bavorsku, ale i výrobky ze vzdálenějších oblastí. Významnou roli tu hrál baltský jantar, jehož nálezy se v jižních Čechách koncentrují zejména podél vltavské cesty, stejně jako severské pazourkové dýky. U většiny podunajských forem však můžeme předpokládat jejich místní výrobu podle cizích předloh. Smíšený charakter celé jihočeské únětické skupiny nás vede k úvahám, že určitá část obyvatelstva mohla pocházet přímo z Podunají, odkud si s sebou přinesla i svou svéráznou hmotnou kulturu, která později vtiskla ráz celé oblasti, jak tomu nasvědčuje i zkoumaná osada v Hostech s nálezy blízkými kulturnímu prostředí vzdálené Karpatské kotliny (*Beneš, A. 1984; 1988; 1989*).

Česká oblast se jako celek jistě ve starší době bronzové odlišuje od jiných oblastí, např. středoněmecké, kde se kromě bohatých depotů objevují „knížecí“ pohřby pod mohylami, jejichž honosné vybavení mělo původ patrně v obchodu se solí a s produkcí specializovaných dílen na zpracování kovu.

2.9 VÝZNAM KULTURY, EVROPSKÝ KONTEXT

V průběhu existence únětické kultury došlo v českých zemích k neobyčejnému rozvoji, který zařadil Čechy do kontextu nejvyspělejších oblastí severnější části evropského kontinentu. Ve velmi krátké době dochází ke zdokonalení metalurgických pochodů v oboru výroby bronzových předmětů a k překvapujícímu rozšíření jejich sortimentu. Soudíme ovšem, že prosperita české únětické kultury byla založena především na rozvinutém zemědělském hospodaření, i když tento předpoklad nezahrnuje, a ani nemůže zahrnovat, archeologicky nepostižitelné aktivity – jako např. bezpečné zajištění komunikací pro transporty zboží, za které mohla být poskytnuta materiální proti-hodnota.

Při posuzování otázek spojených s rolí únětické kultury v tehdejší evropské kulturním prostoru je nepochybně důležitá problematika směnných produktů. Současný pramenný fond přináší z makroregionů osazených únětickou kulturou v Čechách četné doklady artefaktů cizí provenience. Tyto všechny produkty se k nám dostávaly směnou, nevíme ovšem, jaká proti-hodnota za tyto výrobky byla poskytována. Nejčastěji bývá zvažována možnost směny zlata získaného nejspíše z jihočeských řek nebo směna cínu z ložisek krušnohorských. Pro obě možnosti postrádáme zatím přesvědčivé přímé doklady, takže otázku směny produktů nelze považovat za uzavřenou.

Únětická kultura představuje na středoevropské poměry svébytnou a velmi vyspělou kulturu, která byla nedílnou součástí evropské civilizace starší doby bron-

zové, v jejímž rámci nejrůznější podněty přijímala a jistě také vydávala. Vliv únětické kultury zasahuje i do sousedního Německa, Polska, Rakouska a na Slovensko, kde se vyvíjí v místních modifikacích.

Někteří badatelé soudí (např. *Bouzek 2005*), že civilizace střeoevropských kultur rané doby bronzové je

vzdálenou reflexí kultur střední doby bronzové v egejské oblasti a Anatólíi. Je pravda, že i v prostředí únětické kultury některé artefakty (např. hliněné imitace bronzových egejských nádob či nález sošky syrsko-anatolské bohyně v Kouřimi: *Bouzek 2005*) určité vazby na mediteránní oblast naznačují.

3 Střední doba bronzová – mohylová kultura

V časovém intervalu, který nazýváme střední dobou bronzovou, se zásadním způsobem mění situace na obrovském území Evropy od Karpatké kotliny na jihovýchodě po Alsasko na západě a Braniborsko a jihozápadní Polsko na severu. Zatímco charakter artefaktů ze starší doby bronzové z tohoto prostoru dokládá značnou kulturní rozmanitost a vývojovou nejednotnost odrážející se ve vysokém počtu jasně vydělitelných archeologických kultur, ve střední době bronzové se velká část Evropy sjednocuje v poměrně jednotný celek, vykazující v obecné rovině shodný projev jak v tvarovém a typovém spektru artefaktů, tak také ve sféře obyčejů a světonázorových představ, což dokazuje např. unifikovaný – obecně používaný – pohřební ritus, který dal celé epoše jméno a který spočíval ve stavbě pohřebních mohyl nad hroby zemřelých příslušníků jednotlivých společenstev.

Zdá se být jisté, že impulz generující toto nové kulturní prostředí vycházel z území Karpatké kotliny; co bylo jeho příčinou a jak prakticky celý proces probíhal, však zůstává za současného stavu poznání pouze v rovině spekulací (*Plesl 1965; 1974; Kubach 1977; Torbrügge 1979; 1990; Gediga 1990; Stuchlík 1990; David 2002b*, 3sq. a další).

Také v Čechách se s počátkem střední doby bronzové kulturní prostředí oproti minulé vývojové etapě výrazně mění. Tato změna ovšem není jednorázová, spíše postupná, její počátky můžeme rozpoznat již na konci vývoje předchozí únětické kultury, v souvislosti s pronikáním jihovýchodních prvků z prostředí věteřovské skupiny do zdejšího prostředí. Podle I. Pleinerové (*1965b*) věteřovské tvary přicházejí ve dvou vlnách. V první, starší, se objevují na středočeských sídlišťích v nálezovém společenství s klasickými únětickými koflíky a vázovitými nádobami, po Labi pronikají dále do severozápadních a po Vltavě také do jižních Čech. Druhá vlna tohoto proudu, asi nikoli s velkým časovým odstupem, spadá do věteřovsko-mohylové fáze stupňů A2/B B1 a také směr postupu zůstává týž (*Hnízdová 1954*), od východu přes střední Čechy až do Čech severozápadních, což mj. prokazuje kromě depotu z Lužice (*Kruta 1970*) i keramika (Křemýž), a již také do Čech západních, kde kromě jednotlivých nálezů potvrzují tento proud i sídliště jak rovinná, tak výšinná a keramika z mohyl (Podražnice-Nová obora I, Chrástavice). Podle W. Kubacha (*1977*) představují sídliště, nejen rovinná, ale hlavně výšinná opevněná, v tomto

období změnu sídelního charakteru a struktury společnosti. Výšinná sídliště dokumentují úzkou spojitost s věteřovsko-maďarovským okruhem, jehož vliv zasáhl celé horní Podunají až do Švýcarska (*Sitterding 1974–75*). V souvislosti s genezí mohylové kultury v západních Čechách se předpokládá, že i sem dospěl onen proud, který pronikl do centrální české oblasti přímo z Karpatké kotliny a rakouského Podunají. Nicméně na finální podobu zdejšího kulturního prostředí zřejmě zapůsobila také vazba na jihozápadní sousedství, tedy oblast německého Podunají a Horní Falce, kde pozorujeme příliv nových kulturních prvků z Karpatké kotliny přímo podél dunajského toku již na samém konci starší doby bronzové, ve stupni pojmenovaném Langquaid (*Kubach 1977*). Zejména soudobým bronzovým předmětům nalezeným v jižním Bavorsku i v západních Čechách se přisuzuje pronikání touto podunajskou cestou. Právě tyto nové bronzové výrobky mohly být impulzem k zakládání místních dílen a vzrůstu výroby, čemuž by odpovídal v Bavorsku vysoký počet depotů typu Bühl a Ackenbach. V nich je patrné napodobování nebo přejímání bronzových tvarů původně kosziderského okruhu (*Rittershofer 1983*). V západních Čechách by takovému modelu změny v počáteční fázi vývoje mohylové kultury nasvědčovaly mužské hroby se zbraněmi v typické kombinaci sekera – dýka – jehlice (Holýšov, Koloveč, Podražnice-Nová obora: mohyla 3, Nová Hospoda: mohyly 65 a 70), depoty ze Smederova, Vsi Touškova nebo hrob z Krchleb, který obsahoval vedle jehlic se čtyřhrannými jehlami i sekerku s příčnou tulejkou. V karpatské oblasti náležejí obdobné nálezy do náplně kosziderského horizontu (*Čujanová-Jílková 1981*, 320sq.). V těchto a jim podobných nálezech u nás i v jižním Bavorsku je možno spatřovat doklady příchodu nových obyvatel. Toto kulturní působení z německého Podunají k severozápadu a snad i imigrace nové populace tak patrně přispěly k definitivnímu zformování kulturně-regionální entity, která bývala tradičně nazývána česko-hornofaleckou mohylovou kulturou (*Čujanová-Jílková 1970*).

Podle dřívějšího tradičního schématu se tak na území Čech konstituovaly různé kulturní entity. Ve středních a severozápadních Čechách to byla entita, která je v literatuře nazývána středodunajskou mohylovou kulturou. Předpokládá se, že se rozšířila do Čech přímo ze středního Podunají přes Moravu a Českomoravskou vysočinu již s druhým proudem věteřovských vlivů (*Plei-*

nerová 1965b, 54; Plesl 1974). V pražské i kladensko-slánské oblasti se kulturní prostředí nikterak neliší od severočeského a tvoří s ním celek. Z tohoto obrazu však poněkud vybočují nálezy z Houštky (srov. kap. 3.2: Brandýs n. Labem-Stará Boleslav) východně od Prahy, které jako by byly „intruzí“ prvků obvyklých v západočeské oblasti do zdejšího prostředí. Oblastí s větší koncentrací nálezů ze střední doby bronzové na východním pomezí středočeské sídelní oikumeny je také širší Kolínsko.

Další kulturní entitou, kterou je možno v případě detailního rozlišování v české kotlině vyčlenit, je skupina mohylové kultury doložená v jihočeském regionu. Zdejší spektrum artefaktů je opět v detailech odlišné (srov. např. Beneš – Kytlicová 1991, 89–91), oproti ostatním oblastem Čech tady v podstatě stále přetrvává přímá úzká vazba na střední Podunají a Karpatskou kotlinu, doložená průkazně již v předcházejícím období (Beneš, A. 1988, 12; Havlice 2000). Zdejší situace tak nejvíce připomíná vývoj na jižní Moravě (Podborský a kol. 1993, 272). Také obyčej pohřbívání pod mohylami představuje v jižních Čechách jen pokračování tradice předchozího vývoje. Je však třeba upozornit na skutečnost, že vlastní počátky mohylové kultury střední doby bronzové jsou v jižních Čechách jen velmi těžko zachytitelné, chybějí zde téměř úplně příslušné nálezy. Uvést lze pouze několik ojedinělých bronzových předmětů staromohylového (lochhamského) horizontu stupně B B1, který reprezentují např. jehlice s provrtaným krčkem (Pleiner – Rybová eds. 1978, 386). V dosavadní literatuře se setkáváme se dvěma názory na tuto problematiku: první předpokládá kontinuální vývoj jednoho obyvatelstva od starší doby bronzové (Hájek 1954, 182; Havlice 2000, 58) a vychází především z kontinuity řady mohylových pohřebišť, zatímco druhá teorie předpokládá určitý vývojový zlom, způsobený snad příchodem nového obyvatelstva (Čujanová-Jílková 1964; Pleiner – Rybová eds. 1978, 386). V této souvislosti lze připomenout přesvědčivé doklady násilného zániku, zjištěné na několika jihočeských výšinných lokalitách přechodného horizontu B A2/B B1 (např. Vrcovice, Dívčí Kámen).

V regionu východních Čech je časový úsek střední doby bronzové vzdor systematickému výzkumu v posledních padesáti letech stále nejméně probádanou kapitolou pravěku. Lze konstatovat, že zdejší oblast určitě představuje okrajovou sféru území mohylové kultury. Podle archeologických nálezů by se dokonce zdálo, že krajina byla prakticky neosídlena, což nebývá přijímáno jako zcela pravděpodobné. Nevíme také dosud, jak dlouho zde mohly přežívat tradice maďarovsko-věteřovské skupiny, i když jistě nepřesahovaly stupeň B B2. Nejstarší lužické nálezy pak můžeme datovat až na přelom B C2/B D. Existuje proto spekulativní předpoklad, že i v chronologickém intervalu mezi vyzněním nej-

mladších projevů kultury únětické a počátkem existence zdejší lužické kultury muselo ve východočeském regionu existovat sporadické osídlení, i když de facto nemáme archeologické doklady o sídlištní aktivitě. Rozpor mezi předpokládaným osídlením a počtem nálezů artefaktů mohylové kultury se snaží řešit předpoklad, že keramika nebyla vyráběna v masovém měřítku (převaha nádob z organického materiálu) a byla natolik atypická, že ji nelze ve sběrovém materiálu rozlišit (např. zlomky zásobnic s prstovaným nebo zdrsňeným povrchem). Případné mohyly, jejichž násypy byly z hlíny nebo písku, pak zcela zanikly při polních pracích. Ojedinělé nálezy z tohoto období (jehlice či sekerky) snad pocházejí právě ze zničených mohyl, které mohly být buď akeramické, nebo se zlomky nádob nedochovaly. Také nálezů sídlištní keramiky je pouze nepatrné množství (např. nádoba z Holohlav, části zásobnice z Kopydlna, střepy z Chlumu: Vokolek 1993a, 44).

V průběhu dalšího vývoje se v Čechách stále více vytváří určitá specifčnost podoby materiální kultury z jednotlivých oblastí, dochází k zřetelnému propojení a sjednocování výše jmenovaných regionálních kulturních prostředí, zejména je tento vývoj vzájemného prolínání patrný v západočeské, severozápadočeské a středočeské oblasti.

Při posuzování relevantnosti do současnosti převládající představy o kulturním členění Čech ve střední době bronzové je třeba si uvědomit, že základní úlohu při každém dělení hrají zvolená kritéria. Například při detailní typologické analýze jednotlivých skupin artefaktů či jednotlivých doložených aktivit vykazují západočeské nálezy mohylové kultury takové rozdíly oproti nálezům z území Horní Falce, že je třeba uvažovat o jejich oddělení a považovat je za samostatnou skupinu (Čujanová-Jílková 1981, 352).

Na druhé straně zvolením jiných diskriminantů (Wiegand 1994) se v rámci celého mohylového komplexu vytvářejí kulturní okruhy mnohem většího rozsahu. Při posuzování míry kulturní rozdílnosti jednotlivých sídelních regionů mohylové kultury se zdá být nanejvýš účelným přistupovat k této otázce s pohledem, který bere v úvahu obecně jednotný charakter mohylového komplexu v celé velké oblasti, kde je doložen.

Naše dnešní pojetí vychází z přesvědčení, že tehdejší kulturní prostředí na území Čech bylo natolik jednotné, že nelze vyčlenit různé entity na úrovni kultury, ale že je možno hovořit nanejvýše o jednotlivých regionálních skupinách. Na základě tohoto úhlu pohledu nelze považovat za vhodné nadále zásadně kulturně dělit osídlení ve střední době bronzové v Čechách a hovořit o středodunajské a česko-hornofalcké mohylové kultuře. Termín česko-hornofalcká mohylová kultura není možno nahlížet v jiném než geografickém kontextu. Navíc jak na západočeském, tak na hornofalckém území jsou patrné tak markantní rozdíly, týkající

se nejen původního podloží, ale i dalšího vývoje a samostatného vyústění, že je nutné obě entity považovat také za dvě samostatné skupiny jedné kultury během celého trvání mohylového komplexu. Jindy se vyskytující termín západočeská mohylová kultura, spíše však skupina, vystihuje zase především zeměpisný rozsah, ale nevyděljuje se ve spojitostech, které by se omezovaly jenom na Horní Falc. Shody v materiálu s hornofalckou oblastí jsou obecného charakteru, podobné se najdou i ve vzdálenějších oblastech. Naopak některé artefakty západočeské skupiny vykazují rozdíly, které naznačují její vlastní a na hornofalckém sousedství nezávislý vývoj, odlišný především v důsledku přímého spojení se středočeskou oblastí a absence předcházejícího únětického kulturního podloží. Tím se zdají být zdůvodněny i určité časové rozdíly ve výskytu některých tvarů v západních Čechách a v Horní Falci, nebo obecněji v mohylových skupinách západně od Čech. Název česko-hornofalcká mohylová kultura se tradičně uchovával od průkopnické práce J. Eisnera (1922–23), ale zahraničními badateli nebyl používán, protože ti se většinou ještě dnes spokojují s označením „český“ a neberou v úvahu vnitřní kulturní a zeměpisné dělení Čech.

Při posuzování otázky kulturního členění ve střední době bronzové v Čechách se zdá být naprosto prokázáno, že nové kulturní prostředí střední doby bronzové vzniklo ve všech českých regionech na základě stejných impulzů a z jedné oblasti, pouze cesty, kterými se tyto impulzy šířily, mohly být rozličné. Určité regionální rozdíly pak pramení spíše z toho, na jakém předchozím kulturním základu tyto nové podněty klíčily a kolik původní domácí tradice se do nich v jednotlivých oblastech přimísilo (srov. kap. 2). V průběhu vývoje se i tyto rozdíly rapidně zmenšují a v závěru střední doby bronzové se zdejší kulturní prostředí opravdu zřetelně sjednocuje (srov. např. *Hrala 1990*).

Stopy působení vlivů z prostředí Karpatské kotliny na české území lze pozorovat v celém průběhu existence zdejší mohylové kultury. Nicméně v samém závěru diskutovaného období, na přechodu ke kulturám popelnicových polí, se toto působení odráží v archeologických nálezech velice nápadně. Je spojeno s rozšířením nových typů kovových, zejména zlatých, artefaktů a jejich zřetelným nárůstem v nálezech. Uvažuje se dokonce o novém příchodu dalších skupin obyvatel z Karpatské kotliny, které mohly vytvořit novou vůdčí složku společnosti. S těmito procesy je dáván do souvislosti výskyt zlatých disků s novými výzdobnými motivy jihovýchodního původu a zvláštní typy mohylových pohřbů v západních Čechách (*Čujanová-Jílková 1977; Hrala 1996a; 1996b*).

Existenci nového silného působení z jihovýchodních oblastí dokládá stejně tak složení některých soudobých depotů horizontu Plzeň-Jílkalka (Temešvár: srov. *Beneš*

– *Kytlicová 1991; Kamýk: srov. Hrala 1966*). Dokonce lze doložit i jednu z cest, sledující částečně tok Vltavy, kudy na české území tyto nové typy artefaktů přicházely (*Chvojka – Jiráň 2004*).

Ve východní části středočeského Polabí a v celých východních Čechách spatřujeme v závěru střední doby bronzové jiný vývoj. Na rozhraní stupňů B C2/B D se objevují mohyly obsahující inventář s ještě výraznými mohylovými prvky, jež bychom mohli řadit podle polských analogií k předlužické kultuře (*Gedl 1975*), ale které bývají přisuzovány nejstarší fázi lužické kultury (srov. kap. 4.3.3.3).

3.1 DĚJINY BĀDÁNÍ

Nepřehlédnutelným projevem mohylových kultur je stavba pohřebních mohyl, jakožto nápadných relikti pravěké krajiny. Zatímco v silně přeměněné kulturní krajině středních, východních a severních Čech se mnoho mohyl nedochovalo, v jihočeském a západočeském regionu jsou pohřební mohyly přímou součástí krajiny a spoluvytvářejí její ráz. Je proto pochopitelné, že právě zde vždy upoutávaly pozornost a později podnítily i touhu poznat jejich podstatu. Máloliterární pravěká památka byla takovým středem zájmu od dob vědeckého romantismu až téměř po dnešek. Tento zájem ovšem vykonal své spíše ve špatném než dobrém smyslu: podle přibližného odhadu byla asi čtvrtina všech mohyl zničena dříve, než mohly být pro vědu využity, neboť padly za obět amatérskému nadšení minulého i předminulého století.

Představy o úloze a začlenění mohylové kultury do systému vývoje české doby bronzové byly zpočátku velmi nepřesné, ještě na počátku 20. století panovala představa o možné přímé následnosti kultur popelnicových polí po zániku únětické kultury (*Buchtela – Niederle – Matiegka 1910, 41sq.*). Přesnější vyčlenění střední doby bronzové a její artefaktuální náplně je až otázkou následujícího vývoje bádání (srov. *Böhm 1937; Beneš, A. 1959; Plesl 1954a, 225*).

Samotná historie terénních výzkumů mohyl souvisí již s obrozeneckými snahami první poloviny 19. století. V počátcích vycházely tyto snahy z romantických představ spjatých především se slovanským dávnověkem. Už v osvětcenské době se J. Dobrovský pokouší o odbornější pohled na pravěké nálezy. Právě on je asi prvním, kdo se zmiňuje o západočeských nálezech. Roku 1825 píše v německém ilustrovaném časopise *Der Kranz* o nálezech z mohyl u dvora Košenice na černínském panství Chudenice u Klatov. Nalezeny byly šipka, bronzová dýka, náramek a bronzový lvíček (?), vše však ztraceno (*Šnajdr 1891; Břicháček 1998*).

V roce 1843 kopal mohyly u Poběžovic kustod Českého (tj. Národního) muzea J. V. Hellich (*Wocel 1845; Sklenář 1969*). V 70. letech byly prokopávány mohyly

Obr. 45: Tabule F. X. France ukazuje nálezy z Hájku u Štáhlav (okr. Plzeň-město). Podle Franc 1938.

archeologie německé pražské univerzity (L. Franz). Další výzkumy probíhaly pod patronací Amt für Vorgeschichte sídlícího v Liberci a později v Teplicích. Dochovala se sice četná písemná hlášení (archiv Archeologického ústavu v Praze – Stod, Holýšov, Staňkov, Horšovský Týn, Poběžovice), ale tam zmiňované nálezy vesměs nepřestály změny po roce 1945, a i když byly některé publikovány v časopise *Sudeta*, jsou dnes nezvěstné. Dobře rozříděný materiál shromáždil v muzeu ve Stříbře O. Eichhorn (*Šaldová 1967*). Na některých dalších výzkumech se podílely i větší instituce, jako muzeum v Českých Budějovicích (A. Lindner, I. Wodiczka), Národní muzeum v Praze (B. Svoboda a L. Hájek) a ve 30. letech i americká expedice Harvardovy univerzity (W. Fewkes a R. W. Ehrich např. ve Křtěnově).

V období před druhou světovou válkou začal se svými výzkumy i V. Čtrnáct, který se věnoval výzkumům z různých pravěkých období, mezi nimiž nemohl chybět ani tradiční západočeský fenomén – mohyly. Prokopoval jich několik: v Dyšíně, v Plzni-Nové Hospodě, v Zeleném ad. V téže době shrnul výsledky všech tehdy známých výzkumů v oblasti jihočeské B. Dubský (1949), který sám prozkoumal několik mohylníků (Kučeř, Topělec aj.) a také vůbec první sídliště mohylové kultury v jižních Čechách u Újezda-Strpí (*Dubský 1951*).

Ve 20. a 30. letech minulého století vznikají i první teoretické studie. Ta o jihočeských mohylách od J. Eisnera (1922–23) je prvním pokusem o syntézu na základě všech tehdy známých nálezů, které autor podrobil kritice a vytvořil názvosloví a vnitřní chronologii bronzových a keramických předmětů. Nezahrnul do svého fondu tehdy ještě soukromou waldsteinskou sbírku a dostal se do zvláštní situace, kdy své bádání opíral převážně o zlomkovitý jihočeský materiál, který byl pro závěry nedostatečný. J. Eisner se proto nesnažil o definitivní interpretaci a nebylo jeho vinou, že jeho konstatování byla později použita a formulována jako závěry, zvláště J. Schránilem (1928). O Eisnerovu práci se opíral i J. Böhm (1937), který některá jeho konstatování dále propracoval a hlavně začlenil české nálezy do evropského mohylového kulturního kontextu. Těžiště Böhmova rozboru spočívá na jednotně pojatém nálezovém fondu mohylové kultury z celých Čech. Současně vychází práce K. Willvonsedera (1937). Ten na základě rozboru rakouských (především dolnorakouských) nálezů uvádí do literatury novou mohylovou skupinu středodunajskou. Ani Böhm ještě nevycházel z Francova materiálu, neboť v té době nebyly známy ani tabule, ani text rukopisu. Proto se také mohylová kultura na území západních Čech zdála jednou z těch mála, jež nemají téměř žádné problémy k řešení. Byla

tu velká pohřebiště, jejichž výzkum byl pouze otázkou peněz, a nebyla sídliště, protože podle tehdejších názorů si pastevecký lid této kultury stavěl jen lehká přenosná obydlí, po nichž se nenajdou stopy. Kulturu samu k nám přinesl tento lid z Bavorska, a tam je tedy třeba hledat a řešit nejen její vznik, ale i další zásadní otázky. Teprve nové výzkumy od 50. let 20. století dodaly počáteční podněty k řešení problematiky vzniku a vývoje mohylové kultury v západočeském regionu. Základním počinem pro další výzkum bylo vydání katalogu mohylových pohřebišť ze střední doby bronzové v západních Čechách (*Čujanová-Jílková 1970*) a publikace některých větších dříve zkoumaných pohřebišť (Nová Hospoda, Vrhaveč, Štáhlavy-Hájek).

U nás na Böhmovu práci reaguje první L. Hájek (1947), který vyčleňuje ve starším fondu analogické nálezy a konstatuje přítomnost tzv. středodunajské mohylové kultury ve středních a severozápadních Čechách. K tomu, že byla tato nová kulturní skupina lépe poznána a její pozice zakotvena ve vývoji bronzové doby, přispěly v následujícím období studie E. Plesla (1954a; 1965; 1974), které jsou orientovány především na severozápadní Čechy, a publikace A. Beneše (1959), jež se zabývá mohylovou kulturou ve středních Čechách (i když pracuje s nálezy ze širšího okruhu). Po Böhmově chronologii celé mohylové kultury přináší Benešova práce třídění samotné tzv. středodunajské skupiny. Jeho třídění platí v zásadě dosud, protože nového hodnocení této problematiky se zatím nikdo neujal a nebyl na ni zaměřen ani žádný terénní výzkum.

V průběhu 2. poloviny 20. století byl výzkum mohylové kultury střední doby bronzové logicky spojen opět zvláště s oblastí jižních a hlavně západních Čech. Zde se o hlubší poznání diskutované problematiky zasloužili zejména V. Šaldová, E. Čujanová-Jílková, A. Beneš, D. Baštová a J. Bašta (srov. přehled literatury). V ostatních českých regionech přibývaly nové nálezy spíše náhodně ze záchranných výzkumů, z nichž důležitější jsou: Tuchlovice (*Moucha – Trnka 1959*), Praha-Běchovice (*Beneš – Vencl 1969*), Horní Počaply (*Bouzek – Sklenář 1987*). Ojedinelým projektem je výzkum opevněného výšinného sídliště Skalka u Velimi na Kolínsku s nálezy starší fáze s věteřovskými reminiscencemi a početnějšími nálezy pozdní mohylové fáze plynule přecházejícími do podoby časně lužické kultury (*Hrala – Šumberová – Vávra 2000*).

Poslední etapa výzkumu mohylové kultury je charakterizovaná snahou o získání nového materiálu, podrobné terénní dokumentace (plány mohylových pohřebišť a hradišť) a v neposlední řadě i o nové teoretické zhodnocení (*Beneš, A. 1972; Pleiner – Rybová eds. 1978, 385sq.; Michálek 1990; Beneš – Kytlicová 1991; Beneš – Michálek – Zavřel 1999*). Mimo pokračující výzkum mohylových pohřebišť se dnes pozornost nově zaměřuje i na problematiku sídlišť (*Bašta – Baštová 1989b;*

Militký 1996; Čujanová-Jílková 1998a; Hrala – Šumberová – Vávra 2000; Chvojka – Michálek 2003; 2004b; Šumberová 2004).

3.2 HLAVNÍ PRAMENY

1. BECHYNĚ (okr. Tábor)

Nížinné sídliště s množstvím zahloubených objektů, z nichž jeden (obj. č. 7) mohl snad být zbytkem zahloubeného obydlí. Z objektů pochází početná keramika.

Lit.: *Beneš – Zavřel – Militký 1989, 12–13; Chvojka – Militký 2004*.

2. BRANDÝS NAD LABEM-STARÁ BOLESLAV (okr. Praha-východ)

V místní části Houštkva v lese Vlčí krt se nalézal bohatý mohylník srovnatelný se západočeskými lokalitami. Pochází odtud nejvýznamnější soubor bronzové industrie mohylové kultury ze středočeského Polabí.

Lit.: *Beneš, A. 1959, 39 s další lit.*

3. BUDEČ (k.ú. Kováry, okr. Kladno)

Hradiště ze střední doby bronzové indikuje již starší nález dvou bronzových prstenů z období mohylové kultury. Keramika střední doby bronzové byla doložena v souvislosti s výzkumem raně středověkých situací na konci 20. století.

Lit.: *Beneš, A. 1959, 58*.

4. ČÁSLAV (okr. Kutná Hora)

Polykulturní lokalita je položena na terase nad říčkou Brslenkou při jihovýchodním okraji Čáslavi v poloze Na Skále. V průběhu sedmi sezon záchranného archeologického výzkumu bylo odkryto sídliště mohylové kultury, na kterém byly zachyceny půdorysy minimálně 6 domů s obvodovými žlaby. Sídliště navazuje na starší únětické a věteřovské osídlení a pokračuje i v období lužické kultury. Osídlení náležící mohylové kultuře lze rozdělit do dvou vývojových etap.

Lit.: *Šumberová 1998, 30; 2003; 2004; Květina 2003*.

5. ČERVENÝ HRÁDEK (okr. Plzeň-sever)

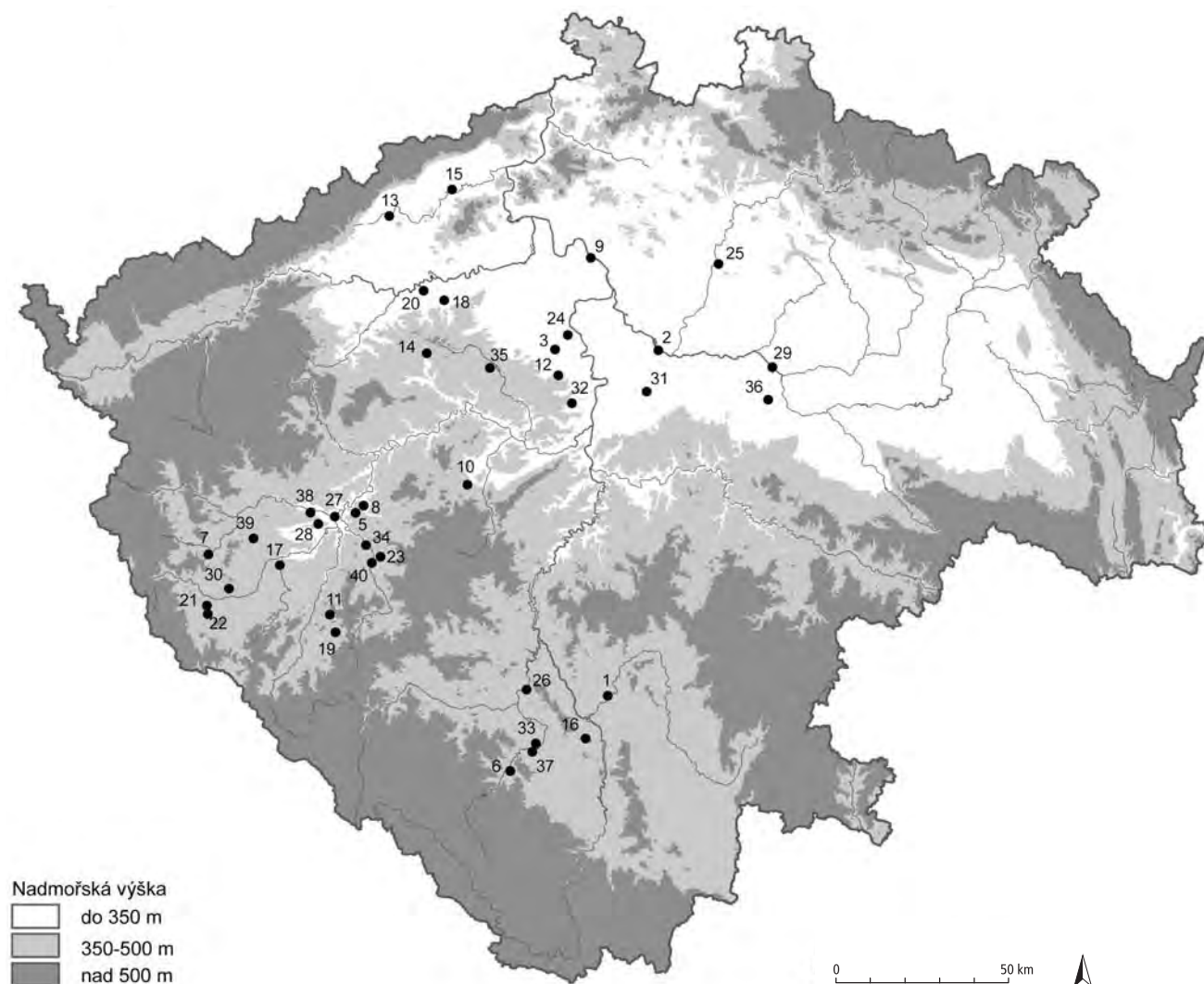
Původně stálo v lese Černá Myt asi 55 mohyl, z nichž 17 prozkoumal F. X. Franc v r. 1894. Pohřby byly žárové i kostrové, doprovázené bronzem a keramikou. V poloze Na Ladách jsou další doposud nezkoumané mohyly, náhodně tu byla nalezena bronzová sekerka s příčnou tulejí.

Lit.: *Franc 1988; Čujanová-Jílková 1970, 20–24*.

6. ČICHTICE (okr. Strakonice)

Ze skupiny asi 65 mohyl pocházejí nálezy keramiky (mj. i tzv. český džbán) a bronzových předmětů.

Lit.: *Michálek – Fröhlich 1979, 18–19 (zde další lit.)*.

Obr. 46: Lokality střední doby bronzové (podle kapitoly 3.2).

7. DARMYŠL (okr. Tachov)

Na hradišti s valovým opevněním na vrchu Chlum byla zjištěna sídlištní vrstva s keramikou a mazanicí s otisky z rozhraní starší a střední doby bronzové (B A2/B B1).

Lit.: *Bašta – Baštová 1989b*, 258.

8. DÝŠINA (okr. Plzeň-sever)

V lese Kokotsko v poloze Velká skála se původně nalézalo téměř 500 mohyl, v 19. století jich bylo evidováno 123 a z nich 82 amatérsky prokopáno. F. X. Franc prozkoumal 12 mohyl a pořídil seznam nálezů ze starších výzkumů. Z mohylníku pochází četná keramika, bronzы a jantar. Některé artefakty lze označit za výjimečné.

Lit.: *Franc 1988; Eisner 1922–23*, 227; *Čujanová-Jílková 1970*, 24–27.

9. HORNÍ POČAPLY (okr. Mělník)

Při záchranném výzkumu na jihovýchodním okraji obce byl zjištěn keramický depot uložený v sídlištní

jámě. Přestože se podařilo zachránit pouze přibližně polovinu souboru, představuje nález jeden z nejvýznamnějších keramických celků z mladého stupně mohylové kultury.

Lit.: *Bouzek – Sklenář 1987*.

10. HOŘOVICE (okr. Beroun)

Skupina 25 mohyl v lese Háj byla zkoumána v letech 1949–53. Nalezené keramické a bronzové předměty prokazují propojení západočeské a středočeské skupiny mohylové kultury.

Lit.: *Jílková – Maličský 1954*, 241; *Čujanová-Jílková 1970*, 31.

11. KBEL (okr. Plzeň-jih)

Pohřebiště soustřeďovalo původně asi 40 mohyl, část byla rozorána. Žárové a kostrové pohřby byly doprovázeny nejen keramickými a bronzovými, ale i zlatými artefakty.

Lit.: *Píč 1900*, 140; *Čujanová-Jílková 1970*, 36–42.

12. KNĚŽEVES (okr. Praha-západ)

Na polykulturní lokalitě s doloženým sídlištěm mohylové kultury byla odkryta jáma, sloužící patrně k vypalování keramiky.

Lit.: *Kytlicová 1956*.

13. KOMOŘANY (okr. Most)

Depot 5 bronzových sekerek v nádobě, který byl objeven v místní pískovně roku 1898, náleží do počátečního období mohylové kultury.

Lit.: *Plesl 1965*, 465 s další lit.

14. KRUPÁ (okr. Rakovník)

V nádobě uložený depot z období B C nalezený v roce 1890 obsahoval 6 zlatých drátěných svitků do sebe vpletených (celková hmotnost 95 g), zlomky 2 srpů s trnem, žebrovaný náramek, 4 střechovitě hraněné náramky s rozšířenými konci a 4 tyčinkovité náramky.

Lit.: *Richlý 1894*, 89–92, Pl. XIV; *Beneš, A. 1959*, 11, 17–18, 40.

15. KŘEMÝŽ (okr. Most)

V Ledeburově pískovně se rozkládalo sídliště významné pro rozlišení počáteční fáze mohylové kultury.

Lit.: *Plesl 1965*, 458.

16. KŘTĚNOV (okr. České Budějovice)

a) Z patrně nejrozsáhlejšího mohylového pohřebiště v jižních Čechách v poloze Hroby s původně asi 300–400 mohylami je dnes zachováno 96 mohyl. Lokalita byla zkoumána mj. americkou expedicí ve 30. letech 20. století.

Lit.: *Beneš – Michálek – Zavřel 1999*, 55 (zde další lit).

b) Na nížinném sídlišti bylo zachyceno 5 sídlištních objektů a sídlištní vrstva s množstvím keramiky a keramickou replikou tutulu.

Lit.: *Braun 1985*, 73.

17. LELOV (okr. Plzeň-jih)

Při úpatí Křížové hory byl v roce 1957 náhodně objeven keramický depot. Ve velké amfoře bylo uloženo 5 menších nádobek, malá amfora a 4 miskovité nádoby.

Lit.: *Šaldová 1958*, 183; *Čujanová-Jílková 1970*, 44.

18. LÍŠŤANY (okr. Louny)

Kostrový hrob v poloze Na Chmelnici obsahoval 5 nádobek, jehlice, náramky, závěsek a nůž typu Brunn datující nález do mladého stupně mohylové kultury.

Lit.: *Jiráň 2002b* s předchozí lit.

19. MAKOV (okr. Klatovy)

Záchranným výzkumem byly odkryty sídlištní jámy ze staršího i mladšího období mohylové kultury.

Lit.: *Čujanová-Jílková 1973*, 500.

20. MALNICE (okr. Louny)

Mohyla (mohylník?) na poli dokládá přítomnost mohylové kultury v této oblasti v období B B2.

Lit.: *Plesl 1954a*, 232sq., obr. 3–7; *1965*, 466.

21. MECLOV (okr. Domažlice)

a) Mohylové pohřebiště v polích u obce v poloze Na Paulouku soustřeďovalo původně více než 20 mohyl, které byly rozorány a kopány v 19. století. Další záchranný výzkum proběhl v roce 1965, kdy byly prozkoumány 2 mohyly s významnými bronzovými a keramickými nálezy. Další mohyla, narušená orbou později, opět obsahovala význačné bronzové a keramické artefakty.

Lit.: *Piň 1900*, 143; *Čujanová-Jílková 1969*, 149; *1970*, 49.

b) Výšinné sídliště na Mlýnském vrchu bylo značně zničené stavbou vodárny. Získaná keramika pochází z období B A2/B B1.

Lit.: *Bašta – Baštová 1989a*, 112.

22. MECLOV-BŘEZÍ (okr. Domažlice)

Během víceletého výzkumu byla objevena jáma s keramikou z konce starší doby bronzové (B A2) a v blízkosti sídliště mohylové kultury se 4 půdorysy kulových chat s ohništi, část pícky s praženým ječmenem a jámový žárový hrob (B B1). V jamách u chat se nacházela keramika a drobné kamenné nástroje.

Lit.: *Šaldová 1960*, 527; *Čujanová-Jílková 1967*; *1971*; *1998b*.

23. MILÍNOV (okr. Plzeň-jih)

Z mohylového pohřebiště o 42 mohylách v lese Javor prozkoumal F. X. Franc v l. 1878–83 šestnáct mohyl. Žárové a kostrové pohřby byly doprovázeny zajímavými keramickými, bronzovými a zlatými artefakty, vyskytuje se i jantar a pazourkové nástroje.

Lit.: *Franc 1988*; *Čujanová-Jílková 1970*, 52–57.

24. MINICE (okr. Mělník)

Patrně depot uložený „v příhrádce ze tří plochých kamenů“ se našel v roce 1893 a obsahoval celkem 16 předmětů: srp, čepel dýky se dvěma nůty, 6 náramků žebrovaných, 4 náramky střechovitě hraněné (z toho jeden zlomek), 3 náramky tyčinkovité a terčík s trnem zavěšený na bronzovém drátku. Někteří (*Beneš, A. 1959*, 41; *Sklenář 1982*, 267) nevylučují možnost, že šlo o hrob, jiní (*Schmidt 1893–95d*; *Plesl 1965*, 478) považují nález za depot z období B C.

Lit.: *Schmidt 1893–95d*, 138–140, Pl. XI; *Beneš, A. 1959*, 7, 11, 17–19, 41, Fig. 6; *Plesl 1965*, 478; *Sklenář 1982*, 267.

25. MLADÁ BOLESLAV (okr. Mladá Boleslav)

V místní části Čejetičky v poloze Choboty se rozkládá pohřebiště (poloha Choboty I) s mohylami i plochými hroby datovatelnými od starší doby bronzové do doby

halštatské. Pocházejí odsud i nálezy významné soubojy z období mohylové kultury.

Lit.: *Plesl 1963b; 1965*, 462, obr. 2; *1993a; Plesl – Beck 1993*, 153, Abb.1, 2.

26. PÍSEK (okr. Písek)

Během několikaletého výzkumu v poloze Řeřichova cihelna byla zachycena sídlištní vrstva mohylové kultury se zbytky mazanícových podlah, kúlové jamky, četná keramika, bronzové předměty, kadlub a jantarová perla.

Lit.: *Pleiner – Rybová eds. 1978*, 387–388.

27. PLZEŇ (okr. Plzeň-město)

V poloze Pod Homolkou na hradišti z mladohalštatského období byl v r. 1947 nalezen zahloubený objekt s množstvím keramiky z konce starší doby bronzové.

Lit.: *Čujanová-Jílková 1964*, 4.

28. PLZEŇ-NOVÁ HOSPODA (okr. Plzeň-město)

V lese u obce Nová Hospoda, která je dnes plzeňskou místní částí, se nacházelo více než 100 mohyl. Pohřebiště bylo průběžně zkoumáno v 1. i 2. polovině 20. století. Výzkumem se podařilo získat důležité nálezy celky od období B B1 až po dobu popelnicových polí. Jsou doloženy žárové a kostrové pohřby se zvláštností v pohřebním ritu.

Lit.: *Jílková 1958*, 312; *Čujanová-Jílková 1970*, 72.

29. PODEBRADY (okr. Nymburk)

V roce 1942 byl při hloubení neutralizační jámy na pozemku zdejší sklárny objeven soubor nádob, který svědčí o osídlení zdejšího území v době mohylové kultury a současně přináší důležité poznatky o typologii sídlištní mohylové keramiky.

Lit.: *Böhm 1942; Plesl 1965*, 480, obr. 8; *Sedláčková 1984*.

30. PODRAŽNICE (okr. Domažlice)

a) Z 28 mohyl v poloze Nová obora I jich bylo prozkoumáno 10. Tři mohyly z období B A2/B B1 reprezentují věteřovsko-mohylový horizont v západních Čechách.

Lit.: *Čujanová-Jílková 1981*, 300.

b) Další mohylník o 40 mohylách existuje v poloze Kocourovský les. Výzkumy zde probíhaly od 19. století. Byly získány celky datovatelné od období B B1 do období B C2/B D.

Lit.: *Čujanová-Jílková 1970*, 81; *1992*, 248; *1995*, 5.

c) Také v poloze Stará obora se nalézá skupina 11 viditelných mohyl. Ze tří prozkoumaných mohyl jedna pochází již z přechodného horizontu B A2/B B1.

Lit.: *Čujanová-Jílková 1992*, 269.

d) V katastru obce se rozkládá i výšinné sídliště s doloženým opevněním patrně z období Ha D. Z nejstarší fáze osídlení z vrstvy a z jedné sídlištní jámy pochází

keramika z rozhraní starší a střední doby bronzové (B A2/B B1); velké nádoby soudkovitého tvaru s jazykovitými výčnělky mají analogie na východobavorských lokalitách.

Lit.: *Čujanová-Jílková 1998a*, 205.

31. PRAHA-BĚCHOVICE (okr. Praha 9)

Součástí rozsáhlého polykulturního sídliště v pískovně jihozápadně od Běchovic jsou i zahloubené objekty mohylové kultury s bohatým spektrem keramických nálezů, které jsou typologicky velmi důležitým keramickým souborem. Situace zjištěná na sídlišti naznačuje kontinuální vývoj od starší do střední doby bronzové.

Lit.: *Beneš – Vencl 1969*.

32. PRAHA-STODŮLKY (okr. Praha 5)

Jáma v Dezortově pískovně reprezentuje ranou mohylovou fázi s přítomností věteřovských prvků. Keramika s výzdobou srovnatelnou s ornamentikou na nádobách ze západních Čech naznačuje homogenost mohylového prostředí v celých Čechách.

Lit.: *Beneš, A. 1959*, Tab. 1; *Plesl 1965*, 461 s další lit.

33. RADČICE (okr. Strakonice)

V katastru obce jsou doložena 3 sídliště. Na jednom z nich byl zachycen liniový příkop, větší množství jam a kúlových jamek. Zejména z příkopu pochází unikátní soubor keramiky a dalších nálezů, mj. hliněné idoly, bronzové předměty aj.

Lit.: *Chvojka – Michálek 2003; 2004b*.

34. ŠTÁHLAVY (okr. Plzeň-město)

V lese Hájků prokopali F. X. Franc v letech 1878–84 celkem 54 z 91 mohyl. Byly odkryty kostrové a žárové pohřby a četné bronzové, zlaté a keramické artefakty.

Lit.: *Jílková – Rybová – Šaldová 1959*, 54; *Čujanová-Jílková 1970*, 90.

35. TUCHLOVICE (okr. Kladno)

Severně od obce v poloze Za Statky byla odkryta zahloubená chata ze starší fáze mohylové kultury s bohatými nálezy zvířecích kostí, keramiky a výjimečným nálezem zlomku pískovcového kadlubu na odlévání podélně žebrovaného náramku se zesílenými konci. Keramický materiál opět dokládá jednotu mohylového kulturního prostředí ve středních a západních Čechách.

Lit.: *Moucha – Trnka 1959; Plesl 1965*, 461.

36. VELIM (okr. Kolín)

Výšinná opevněná lokalita leží na mírném návrší Skalka nad Nouzovským potokem, levým přítokem Labe. První nálezy odsud pocházejí již z r. 1885, menší výzkumy se uskutečnily ve 20. a 40. letech 20. století. Od roku 1984 probíhá plošný záchranný výzkum, kterým byl zjištěn

několikanásobný systém opevnění s množstvím lidských koster, keramiky, zlatých a bronzových předmětů. V trase příkopů byly zkoumány i velké jámy s bohatým inventářem. Vnitřní systém ohraničoval nepravidelně kruhovitý prostor o průměru asi 160 m, střední systém měl průměr zhruba 250 m a průměr vnějšího systému přesahoval 300 m. Nově dokumentováno je i další možné ohraničení areálu s celkovou rozlohou kolem 70 ha. Na lokalitě se omezeně vyskytují nálezy větševě, příkopovité útvary jsou datovány od mladého stupně mohylové kultury přes pozdní mohylovou až k přechodnému horizontu B C2/B D, kdy osídlení zaniká. Fortifikační funkce se předpokládá jen u některých systémů, další mohou mít význam spíše symbolický, zdůrazňující mimořádné postavení lokality v oblasti. Charakter areálu prozatím není uspokojivě objasněn, zřejmě se zde prolínají funkce ekonomické, strategické i sakrální.

Lit.: *Hrala – Šumberová – Vávra 2000; Harding et al. 2007.*

37. VODŇANY (okr. Strakonice)

Rozsáhlé sídliště s 55 jámami, z nichž pocházejí zlomky keramiky a mazanice píčky (?).

Lit.: *Michálek 1983; 1986.*

38. VOCHOV (okr. Plzeň-sever)

Pod mohylami z mladší doby bronzové byla odkryta vrstva s kúlovými jamkami a zahlobenými objekty s keramikou ze staršího období mohylové kultury.

Lit.: *Čtrnáct 1954, 335.*

39. VRHAVEČ (okr. Tachov)

V lese v poloze V Kopcích je dochováno 30 mohyl. Výzkum v letech 1928–30 odkryl kostrové a žárové pohřby. Na základě bronzových a keramických nálezů z mladé fáze mohylové kultury byl definován tzv. vrhavečský typ.

Lit.: *Čujanová-Jílková 1970, 107; 1977, 74.*

40. ŽÁKAVA (okr. Plzeň-jih)

V lese Svářeč se původně nalézalo 92 mohyl, F. X. Franc jich popisuje 49, které zkoumal v r. 1879. Při tomto výzkumu byla zjištěna také první sídlištní situace z prostředí mohylové kultury. Pod mohylou 1 našel zahlobenou jámu se silnostěnnou a porézní keramikou, s pískovcovým brouskem, drtidlem, zlomky kladubu na sekerku s lištami a nástroje z rohovce.

Lit.: *Franc 1988; Čujanová-Jílková 1970, 125.*

3.3 CHRONOLOGIE MOHYLOVÉ KULTURY

3.3.1 Absolutní chronologie

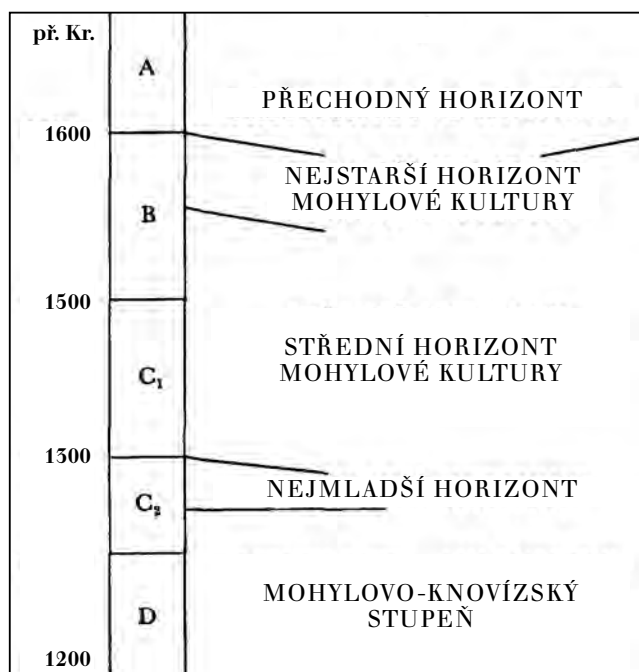
Na základě přibývajících přírodovědných dat, která dramaticky posouvají dřívější představu o časovém zařa-

zení kultur starší doby bronzové (viz kap. 2.3.1), je nutno také revidovat naše představy o časovém intervalu, který vymezuje trvání mohylové kultury. Zatímco konec jejího vývoje a nástup nové civilizace kultur popelnicových polí zůstává nadále kladen do 13. stol. př. Kr., a to jak na základě většiny přírodovědných dat, tak vzhledem ke kulturním a typologickým konsekvencím a zřetelnou provázaností s dobře datovatelnými nálezy z jižnějších oblastí, počátky mohylového kulturního komplexu je třeba nově posunout, i s ohledem na dobu předpokládaného vyznění předchozího kulturního prostředí, již do 17. stol. př. Kr. Tomu odpovídají i data vzorků z prostředí mohylové kultury získaná metodou ¹⁴C (kalibrovaná), která máme v současné době k dispozici (nejnověji např. *Brink-Kloke – Meurers-Balke u. Kol. 2003, Abb. 10 a Tab. 1*).

Tato skutečnost tak zásadně modifikuje dosavadní představu o 200–300 letech trvání mohylové kultury, která se tradovala vlastně již od jejího prvního vyčlenění (*Willvonseder, 1937, 272sq.*; v Čechách např. *Čujanová-Jílková 1992, 281*; pro Moravu také *Podborský a kol. 1993*), a rozšiřuje tento interval minimálně na 400 let. Ostatně posoudíme-li četnost vývojových etap, které jsme schopni reflektovat prostřednictvím změn pozorovatelných v pramenné základně, i četnost dochovaných movitých a nemovitých památek z tohoto období v některých regionech, musí se nám tento delší časový interval, v němž je možno předpokládat existenci mohylové kultury, jevit jako reálnější.

3.3.2 Relativní chronologie

Dosavadní periodizace střední doby bronzové v rámci relativního chronologického členění odráží doposud představu o existenci dvou svěbytných mohylových kultur v české kotlině. Pro periodizaci mohylové kultury ve středočeské oblasti lze v zásadě použít čtyřstupňové třídění A. Beneše (1959), který navazuje na analýzy Böhmovy (1937), ale již se znalostí práce Willvonsederovy (1937) a Hájkovy (1947). Pro pevnější zakotvení jednotlivých stupňů se opírá o bronzovou industrii. Patrně však nelze akceptovat Benešovo rozdělení na skupiny severočeskou a středočeskou, podle tehdejšího správního uspořádání. Benešova periodizace se opírá o Reineckův chronologický systém bronzové doby v klasické podobě (B A–B D) bez podrobnějšího rozlišení, které se uplatnilo až později při detailních rozborech keramiky a bronzového inventáře a jejich souběhu v nálezových komplexech. V této souvislosti se objevuje určité kulturní specifikum spojené se stanoveným závěrečným (přechodným) stupněm relativního členění mohylové kultury. Zatímco v jižních, západních, severozápadních a středních Čechách se mohylová kultura přetváří v kulturu knovízskou, v severních a východních Čechách se objevuje kultura lužická. Ve vý-

Tab. 2: Relativně chronologické schéma členění mohylové kultury.

chodních Čechách je tento proces, odehrávající se na konci stupně B C2, eventuálně B C2/B D, spojován s horizontem Ia Vokolkova relativního systému třídění lužické keramiky (Vokolek 1962; 2003).

Při třídění nálezů z Čech se nedaří plně aplikovat Reineckův jihoněmecký chronologický systém (B B–B C) s dalším zjemněním těchto stupňů ještě na dva časové úseky (B B1, B C2). V západních Čechách byl původně vývoj zdejší mohylové entity popisován pouze ve třech vývojových stupních (Čujanová-Jílková 1970). V současnosti však bývá považován za časně mohylový i stupeň Langquaid (B A2/B B1) stejně tak jako v západnějších skupinách (Kubach 1977). Rozpor v pohledu na tento stupeň stále přetrvává (srov. kap. 2.5.4.2). Nejstarší nálezy pocházejí hlavně ze sídlišť, v mohylách jsou příslušné keramické tvary zatím doloženy jen z lokalit Podražnice-Nová Obora, Podražnice-Stará Obora a Chrastavice. Další vývoj v západních Čechách se odvíjí přes horizont Lochham (B B1), tj. od staromohylového stupně, přes střední stupeň (B B2–B C1) a je zakončen pozdním stupněm, který má přesah na počátek mladší doby bronzové (B C2–B D).

V jihočeském regionu bývají také rozlišovány 4 chronologické horizonty: přechodné období B A2/B B1, dále staromohylový stupeň B B a mladomohylový stupeň B C a konečně přechodný stupeň k mladší době bronzové B C2/B D.

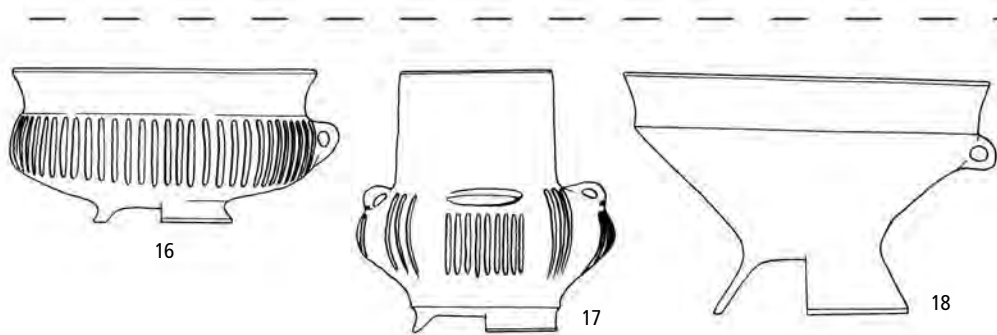
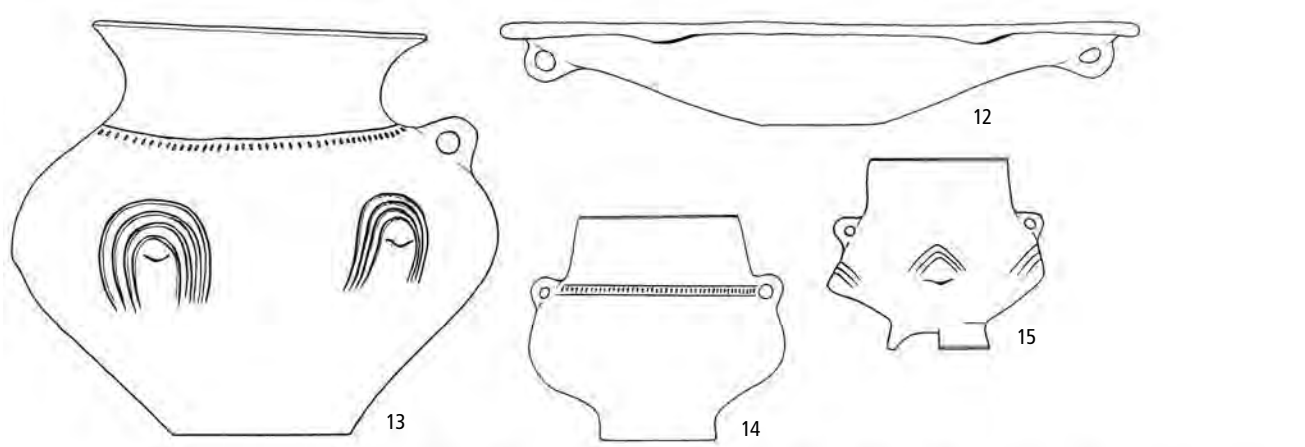
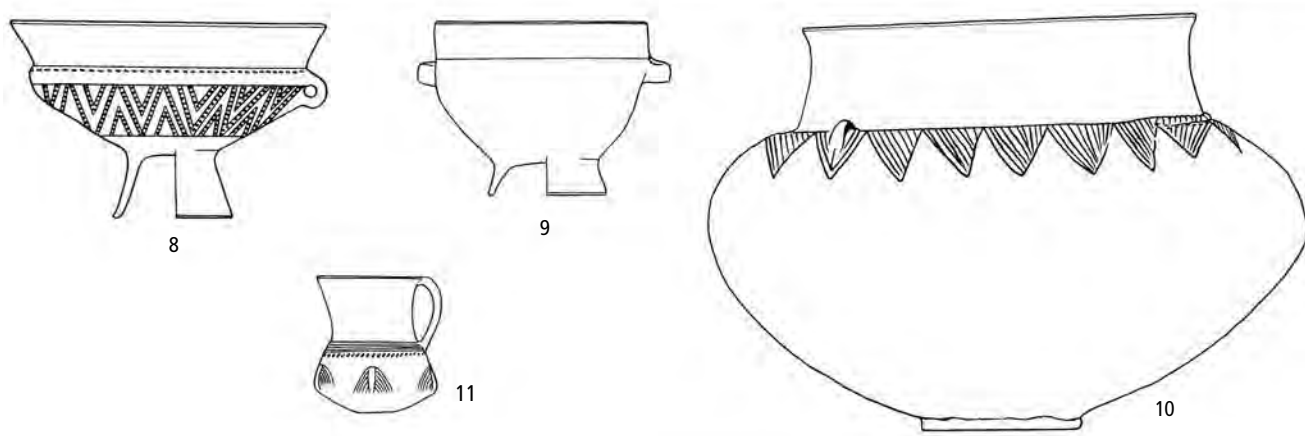
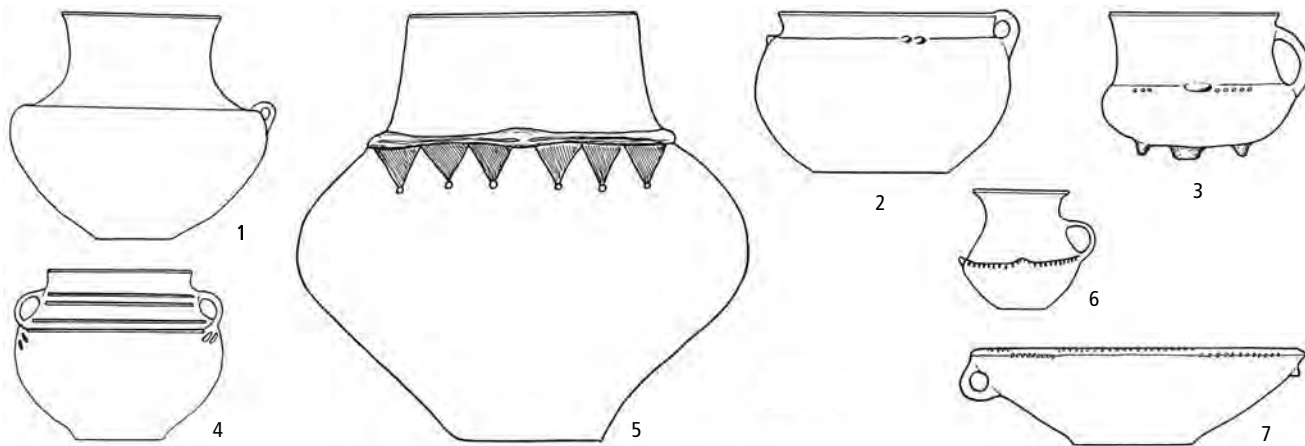
Datování objektů mohylové kultury ztěžuje skutečnost, že řada keramických i kovových artefaktů je ve svém vývoji konzervativní. Udržují se po delší dobu a při absenci chronologii jednoznačně určujících prvků znesnadňují určit přesnou časovou pozici. Platí to jak pro funerální, tak i pro sídlištní objekty, v nichž obvykle chybějí jemnější keramické nádoby, nemluvě o kovovém inventáři.

3.3.3 Chronologie keramiky

V současnosti prezentované typologicko-chronologické schéma vývoje keramických tvarů není v plné korelaci s Reineckem vytvořenými relativními chronologickými stupni.

Za nejstarší typické tvary keramických nádob zastupující relativní chronologické rozmezí B A2/B B1–B B1 jsou považovány amforovité nádoby se silně prohnutým hrdlem a spodkem, s největší výduťí těsně pod hrdlem, kde bývá i ucho (obr. 47: 1), dále široké baňaté zásobnicovité nádoby s nízkým hlazeným cylindrickým nebo kónickým hrdlem a výzdobou v podhrdlí: lišta s důlky, body vyplněné trojúhelníky (obr. 47: 5). Takové amforovité nádoby, ale bez plastických lišt na rozhraní, pouze s pásem visících rytých trojúhelníků, pocházejí i z výzkumů v západních Čechách (Čujanová-Jílková 1964, obr. 3; 1992, Abb. 11). Stejně tak jsou k raným tvarům řazeny džbánky s nízko posazeným lomem a uchem nad rozhraním (obr. 47: 6), džbánky na čtyřech nožkách (obr. 47: 3), mísy s otvory pod okrajem (obr. 61: 4) a mísy se zesíleným a střídavě rytým přerušovaným okrajem (obr. 47: 7), což jsou všechno tvary, jejichž analogie je možno najít v mladoúněticko-věteřovském prostředí sídlišť ve středních až severozápadních Čechách (Čujanová-Jílková 1981, obr. 5 a 6). Náleží sem i menší džbánkované nádoby s vodorovnými hlubokými rýhami pod hrdlem (obr. 59: 16) a hrnce esovitě profilace s uchem u okraje (obr. 58: 1). K těmto tvarům lze přidat i větší soudkovité zásobnice s vodorovnými jazykovitými výčnělky pod hrdlem (obr. 58: 2) mající analogie ve východním Bavorsku (Čujanová-Jílková 1998a, obr. 8; Sengkofen, Jellenkofen: Engelhardt 1985, Abb. 20). S východním, nejspíše maďarovsko-věteřovským prostředím, lze spojovat dvouúché mísovitě tvary s plastickými výčnělky pod nízkým hrdlem (obr. 61: 13). Tomuto prostředí je asi možné připsat i svislé rýhování nejen na amforách. Mísy s otvory pod okrajem se objevují i později v celcích mladších stupňů mohylové kultury a někdy se přizpůsobují novému vkusu tím, že např. přibírají nožku nebo její náznak. Také mísy s lalokovitě vytaženým okrajem se začínají objevovat

>> Obr. 47: Typologicko-chronologické schéma keramických tvarů kultury mohylové. Sestavili E. Čujanová-Jílková a L. Jiráň. Různá měřítka.

již v tomto období, ale jsou přítomny v celém dalším průběhu vývoje mohylové kultury.

Pro další horizont v relativním chronologickém intervalu B B1/B B2–B C1 jsou charakteristické mísy na nožce (obr. 47: 8), džbánky (obr. 47: 11) i terinovitě tvaru s vodorovnými uchy (obr. 47: 9). Jedním z chronologicky citlivějších tvarů jsou také amfory s vyšším mírně zúženým hrdlem, s dvěma protilehlými uchy na rozhraní hrdla a těla a náznakem nízké nožky (obr. 47: 10). Zdá se, že vycházejí ze staršího tvaru amfory se zesíleným dnem, nožky se na nich objevují až během jejich vývoje. Keramika je zdobena geometrickými ornamenty (šrafované trojúhelníky, koncentrické kroužky, motiv jedlové větévky či rybí kosti ap.).

Následný horizont zasahuje až na počátek mladší doby bronzové (B C2–B D). Za tvary mladšího stupně mohylové kultury je možno pokládat amfory větších i menších rozměrů s prohnutým hrdlem a s plastickými vypnulinami, často s jedním uchem na největší výduti (obr. 47: 13), na nichž se už nevyskytuje rytá výzdoba, výjimečně vypnuliny podkovovitě orámované. Zůstávají amfory s oušky pod hrdlem (obr. 47: 14), ale vysoké nožky různých tvarů (mis, amfor) nahrazují nízké podstavy, nad rytou geometrickou výzdobou převažuje plastická (obr. 47: 15). Častěji přicházejí mísy s jazykovitými výčnělky na okraji, které byly zaznamenány již ve starším stupni (obr. 47: 12).

Spíše v rámci tohoto horizontu bychom mohli odělit nejmladší přechodnou fázi, kterou lze zhruba synchronizovat s horizontem depotů Plzeň–Jíkalka. Typickým představitelem této konečné fáze vývoje jsou amfory na prstencovité nožce se svislým žlábkováním od rozhraní hrdla a těla (obr. 47: 17). Jejich výskyt pokračuje v mladší době bronzové. Žlábkování na keramice (obr. 47: 16) se obecně považuje za výzdobu vznikající náhle bez předchozích předloh na konci střední doby bronzové a jeho vznik pro středodunajskou oblast řeší J. Říhový (1958, 81). Mísy na nožce se od nižších a širších amforek na nožce odlišují tím, že mívají jedno ucho pod rozhraním prohnutého hrdla a těla. Mají vždy pravou nožku, tj. vyšší, dolů se rozšiřující podstavec (obr. 47: 18).

Skladba keramických tvarů ze závěru střední doby bronzové, kde jsou zastoupeny tvary jasně odrážející mohylové reminiscence stejně tak jako tvary prokazující nástup nového stylu, naznačuje plynulý vývoj do prostředí kultur popelnicových polí.

3.3.4 Chronologie bronzových předmětů

Časný a starý stupeň (B A2/B B1–B B1) charakterizuje společný výskyt bronzových artefaktů svázaných s předchozím starobronzovým obdobím a artefaktů nových, dříve neznámých forem. Přítomny jsou krátké malé dýky bez řapu, jen s rozšířením v horní partii pro upev-

nění rukojeti nýty (obr. 68: 1), sekery s postranními lištami (obr. 67: 2) anebo se srdcovitým schůdkem (obr. 67: 6). Chronologicky určující jsou jehlice se čtyřhrannou jehlou a otvorem v krčku (obr. 69: 19), s dvojkónickou hlavicí (obr. 69: 16), dále s hřebíkovitou hlavicí (obr. 69: 4), s tordovanou nebo vlnovitou jehlou (obr. 69: 27), ploché náramky s pečetiřkovitými konci (obr. 70: 1). S tímto stupněm jsou spojovány i sekeromlaty tzv. křtěnovského typu (obr. 68: 18 – srov. kap. 2.5.4.2).

Střední stupeň (B B2–B C1) zastupují sekeromlaty s terčem a tulejí (obr. 68: 19), sekery se srdcovitým schůdkem (obr. 67: 5), meče bez rukojeti (obr. 68: 2), objevují se nejstarší formy břitev (obr. 66: 15), nože s plnou litou rukojetí většinou ještě jednostranně profilované (obr. 66: 7) a jehlice s kolečkovitou hlavicí různých variant (obr. 69: 34–36).

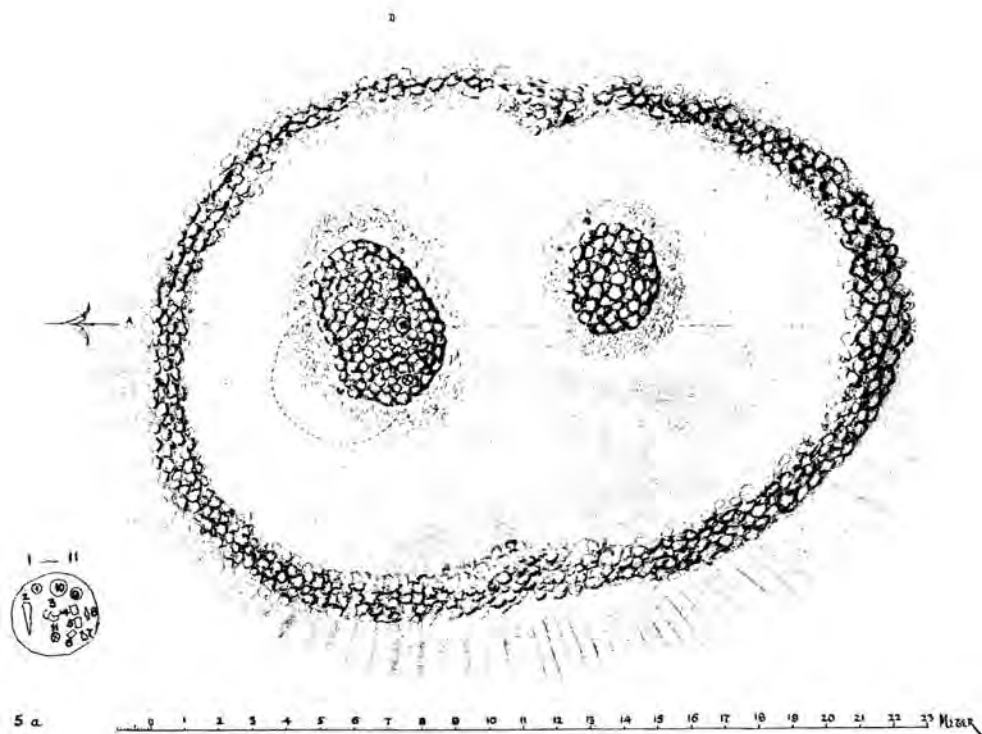
Mladý stupeň mohylové kultury (B C2–B C2/B D), který je současně obdobím vzniku kultur popelnicových polí, je typický přítomností bronzových artefaktů horizontu Plzeň–Jíkalka. V bronzovém inventáři nalezneme meče s jazykovitou rukojetí (obr. 68: 10) a první meče s plným osmihranným jílcem (obr. 68: 12), mezi sekerami se objevuje varianta s rovným schůdkem (obr. 67: 8), patří sem i nože s rámcovou rukojetí (obr. 66: 2, 3) a nože bairerdorfského typu (obr. 66: 5). Významným novým artefaktem je srp dnešní podoby (obr. 67: 15, 16). Dalšími typickými artefakty jsou ploché rýhované náramky s dvojicí růžic na obou koncích (obr. 70: 4, 5), dvojdílná jehlice (obr. 69: 28) a kolínkovitá jehlice s ouškem (obr. 69: 29).

3.4 SÍDLENÍ

3.4.1 Charakter sídlištních nálezů

Až do poloviny 20. století neumožňovala téměř absolutní neznalost mohylových sídlišť jakýmkoliv způsobem se touto tematikou zabývat. Např. v západočeském sídelním regionu dlouhou dobu existovala pouze jedna zmínka o možném mohylovém sídlišti pocházející již od F. X. France (1988), který při výzkumu mohyly 1 v Žákavě–Svárči našel pod kamennou konstrukcí jámu zahloubenou pod původní povrch, jejíž obvod se nekryl s obvodem mohyly (obr. 48). Obsahovala sídlištní keramiku a ještě nástroje a odštěpky z rohovce, zlomky pískovcových brousků, křemencové drtidlo a zlomky pískovcového kadlubu na sekerku s nízkými lištami. Při pohledu na Francův plán pohřebiště ve Svárči se nabízí otázka, zda tu nebylo podobných jam více, protože kolem mohyly 1 je větší prostor, kde mohyly nepokračovaly. Úvahy o mohylových sídlištních se dříve objevovaly hlavně při výskytu tzv. roztroušených střepů v mohylových násypech, které do nich byly pravděpodobně přemístěny s hlínou (Beneš, A. 1997).

Obr. 48: Sídlištní jáma mohylové kultury pod mohylou v Žákavě-Svárči (okr. Plzeň-jih). Podle Franc 1988.

Teprve o 100 let později od Francova pozorování se začalo v plné míře ukazovat, že naše neznalost sídlišť mohylové kultury byla způsobena pouze stavem výzkumu, nikoliv reálnou neexistencí této nálezové kategorie na českém území (*Bašta – Bašťová 1989b*). Měla na tom podíl i obecně rozšířená, exaktně ovšem nedoložená teze o souvislosti absence sídlišť s nomádkým způsobem života mohylové populace v celých Čechách (*Militký 1996*).

V posledních desetiletích 20. století se však naše poznání této problematiky výrazně prohloubilo. Dnes evidujeme více než dvě stovky sídlišť mohylové kultury, takže máme k dispozici již poměrně rozsáhlý soubor dat, která umožňují bližší charakteristiku sídlištních lokalit.

Nejpočetnější soubor nálezů sídlištních objektů pochází ze středočeského regionu. Jsou to však většinou pouze náhodné nálezy jednotlivých kulturních jam, které umožňují registrovat existenci osady, ale nikoliv získat představu o její celkové podobě. Mohylových sídlišť zkoumaných ve větší ploše je prozatím minimální množství.

Velmi důležité poznatky o struktuře a časoprostorových vztazích na mohylovém sídlišti by zcela jistě mohl přinést odborný výzkum pískovnou ničené lokality na ostrožně na soutoku říčky Rokytky a Říčanského potoka v Praze 9-Běchovicích. Bohužel, materiál odsud získaný má pouze povahu sběrů, takže můžeme jen konstatovat, že zdejší mohylové osídlení plynule navazovalo na předchozí osídlení věteřovské a pokrývalo

patrně kontinuálně celý úsek střední doby bronzové (*Beneš – Vencl 1969*). Zdá se, že podobně jako v západních Čechách jsou mohylové sídlištní objekty roztroušeny ve větších vzdálenostech od sebe a plocha jednoho sídelního areálu byla poměrně rozlehlá. Souvisle prozkoumaná sídlištní plocha s hospodářskými a obytnými objekty je ve středočeské a severočeské sídelní oikumeně k dispozici pouze na polykulturní lokalitě Čáslav-Skála (srov. kap. 3.2). Detailní analýza zdejších nálezů v současnosti teprve probíhá.

V osídlení středních Čech mohylovou kulturou spatřujeme určitou disproporci. Větší hustotu konstatujeme v prostoru Velké Prahy a jejím západním sousedství na Kladensku a Slánsku. Východně jsou její nálezy řidší, přesto pro prohloubení našeho poznání jakoby významnější: mohyly v Houšťce v Brandýse n. Labem-St. Boleslavi indikují mj. i intenzivnější osídlení zdejšího mikroregionu, než je dnešní povědomí, nález sídlištní jámy z Poděbrad (*Böhm 1942; Sedláčková 1984*) představuje nejstarší objev sídliště mohylové kultury ve východní části středočeského Polabí. Výzkum výšinné polohy Skalka u Velimi (*Hrala – Šumberová – Vávra 2000*) odkrývá unikátní situaci, která zásadním způsobem přispívá nejen k pochopení procesů, jež způsobily konec vývoje mohylové kultury a iniciovaly vznik kultur popelnicových polí, ale také umožňuje nahlédnout do oblasti duchovních představ a rituálních zvyklostí a obyčejů tehdejších obyvatel. Odkryv rozsáhlého mohylového sídliště s hospodářskými a obytnými objekty až na samém východním okraji středočeské sí-

delní oikumeny v Čáslavi-Na Skále vytváří možnost detailního vyhodnocení zjištěných terénních situací prostřednictvím soudobých moderních metod.

Současné informace o počtu sídlišť v jednotlivých sídelních oblastech mohylové kultury jsou ovšem zřetelně pouze odrazem dnešního stavu výzkumu, který bude určitě v budoucnu modifikován. Již dnes vzala za své např. představa o obrovské disproporcii mezi počtem funerálních lokalit a počtem sídlišť mohylové kultury v západních Čechách. V současnosti zde evidujeme více než šedesát lokalit s prokázaným nebo nanejvýš pravděpodobným osídlením nositeli mohylové kultury (Militký 1996, Abb. 1; Jiráň 2006; obr. 49).

Stejně tak byla v posledních 40 letech rozpoznána existence sídlišť mohylové kultury i v jižních Čechách. Jejich první stopy byly identifikovány v Pootaví na Písecku a Vodňansku. Později došlo k objevu dalších lokalit i v jiných mikroregionech. Jde vesměs o neopevněná rovinná sídliště, kterých je zde dnes evidováno asi 50, velká část však pouze na základě povrchových sběrů. Z lépe prozkoumaných lokalit je možné uvést např. Písek-Řeřichovu cihelnu (Pleiner – Rybová eds. 1978, 387–388), Vodňany (Michálek 1983; 1986), Radčice (Chvojka – Michálek 2003; 2004b), Bechyni (Beneš – Zavřel – Militký 1989), Staré Hodějovice, Roudné (Militký – Zavřel 1993), Křtětov (Braun 1985) aj.

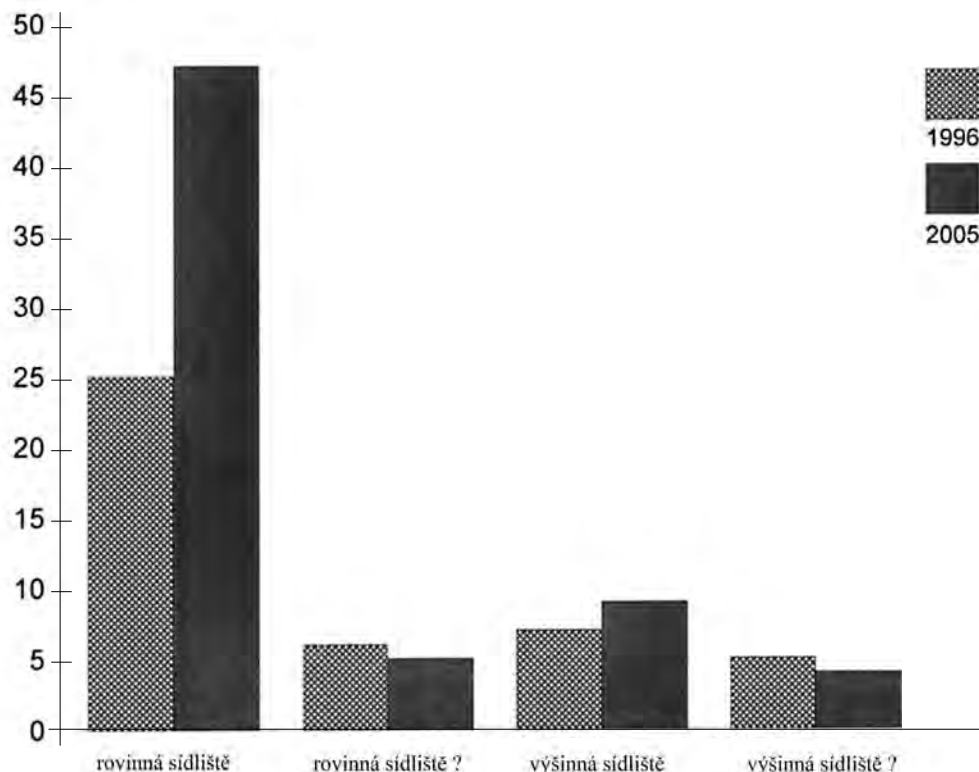
V jižních Čechách lze dnes odlišit několik základních sídelních mikroregionů, dále oblasti s jen sporadicky doloženým osídlením a pak území, z něhož do-

sud nepochází ze střední doby bronzové nález žádný nebo nejvýše ojedinělé předměty. Do centrálních sídelních mikroregionů spadá území při dolním toku řek Otavy a Lužnice a větší část Českobudějovické pánve, kde jsou doloženy všechny hlavní kategorie památek mohylové kultury. Severní hranice souvisle osídleného prostoru končila přibližně v místech soutoku Otavy s Vltavou, severně odtud jsou známé jen ojedinělé stopy sídelních či jiných aktivit (např. Vacíkov). Na západě končilo osídlení v místech dnešních Strakonice a odtud dále přecházelo ke střednímu toku Blanice na Prachaticku. Vlastní horské oblasti Šumavy se nedotklo, doloženo je až v okolí Českého Krumlova (např. v okolí Chvalšín a Boletic). Východní hranice probíhá podél levého břehu středního toku Lužnice (Skalice u Soběslavi) a zcela neosídlena zůstala východní část jihočeského regionu, zahrnující Třeboňsko a Jindřichohradecko.

3.4.1.1 Sídlíště v exponovaných polohách

Sídelní komponenty střední doby bronzové byly prokázány i ve výšinných polohách. Zdá se, že tato sídlíště byla v hojnější míře využívána zejména v přelomových obdobích – v počáteční a potom závěrečné fázi existence mohylové kultury. Např. v západočeském regionu je doposud evidováno 12 takových poloh s nálezy artefaktů příslušejících střední době bronzové. Ve všech případech, kdy nalezený materiál umožňuje bližší chronologické zařazení, se ukázalo, že zatím veškeré takové nálezy náležejí počátku existence mohylové kultury,

Obr. 49: Nárůst počtu identifikovaných sídlišť kultury mohylové mezi roky 1996–2005 v západních Čechách. Podle L. Jiráňe.

tedy lochhamskému horizontu B B1. Podobu zástavby na těchto sídlištích se zatím nedaří osvětlit. Rozsáhlejší sondáž na lokalitě Darmyšl-Chlum prokázala pouze kulturní vrstvu (*Bašta – Baštová 1989b*) a jediná sídlištní jáma s keramickými fragmenty, odpovídajícími ještě spíše horizontu B A2/B B1 z hradiště Plzeň-Homolka (*Čujanová-Jilková 1964, 4*), nemůže řešení této otázky napomoci. Stejně tak není jasná existence opevnění těchto výšinných poloh, protože zjištěné valové konstrukce nejsou samy o sobě jednoznačně datovány a jsou doloženy na lokalitách, kde je prokázáno i mladší osídlení. Významné jsou nálezy kamenných drtel na výšinném sídlišti Darmyšl-Chlum, které svědčí o místním zpracovávání obilí, a zlomky z velkých zásobnic naznačující i jeho skladování.

Do samého počátku střední doby bronzové zasahuje pravděpodobně též několik výšinných lokalit v regionu jižních Čech. Jsou to hradiště přechodného horizontu B A2/B B1, jako např. Dívčí Kámen, Chřešřovice, Zvíkov, Skočice aj., u nichž je ovšem oddělení nejstarší mohylové fáze dosud nedořešeným úkolem pro budoucí rozbor. Další nepočatná výšinná sídliště objevená doposud v jižních Čechách přísluší chronologicky mladším úsekům střední doby bronzové. Většina z nich však nebyla dosud v rámci střední doby bronzové blíže datována, pouze jediné (Hradiště u Písku: *Dubský 1949, 140–150; Chvojka 2001b, Taf. 10–12*) lze zařadit do přechodného stupně B C2/B D. O charakteru těchto jihočeských výšinných mohylových sídlišť a jejich vztahu k doloženému opevnění také dosud chybějí bližší informace. S výjimkou hradiště Boudy a sporného osídlení na Dívčím Kameni se všechny ostatní výšinné lokality nacházejí v centrech sídelních areálů mohylové kultury, tj. v těsné blízkosti soudobých rovinných sídlišť a mohylových pohřebišť. Otázka vzájemného vztahu těchto jednotlivých kategorií lokalit ani samotné funkce výšinných lokalit však není za dnešního stavu poznání řešitelná.

Výšinná sídliště z období mohylové kultury v oblasti středních a severozápadních Čech nejsou také příliš početná, v mnoha případech tvoří artefakty ze závěru mohylové kultury nejstarší nálezový horizont na hradištích kultur popelnicových polí. Poměrně přesvědčivě lze v souvislosti s nálezy typických artefaktů mohylové kultury hovořit o osídlení akropole na Budči (k.ú. Kolvárý).

3.4.1.2 Rovinná sídliště

Teprve pokrok bádání v posledních desetiletích pozvolna měnil názory na sídelní areály střední doby bronzové. Zejména výsledky výzkumů a prospekci prováděných v západních a jižních Čechách ukázaly, že tu běžně existovala větší či menší rovinná sídliště. Na základě nálezů a systematické terénní prospekce evidujeme na Plzeňsku zhruba 50 lokalit tohoto typu, přibližně stejně

jako v jižních Čechách (*Čtrnáct 1954; Beneš, A. 1965b; Čujanová-Jilková 1967; 1973; Pleiner – Rybová eds. 1978, 385sq.; Michálek 1983; 1986; Bašta – Baštová 1989b; Militký 1992; 1996; Militký – Zavřel 1993; Chvojka – Michálek 2003; 2004b; Jiráň 2006*).

Důležitým aspektem výběru polohy sídliště, alespoň podle situace analyzované v západních Čechách, se zdál být i výborný výhled do okolní krajiny. Z Meclova-Březí je možno přehlédnout celé pásmo Českého lesa na jiho- a severozápadě a až k Sedmihoří na severovýchodě, z Vochova celou severozápadní část Plzeňské kotliny až ke Krasíkovu a Hradištskému vrchu u Konstantinových Lázní, z Netunic je rozhled na jiho- východní část plzeňské pánve a z Makova je vidět téměř celé centrální pásmo Šumavy. Většina sídlišť je v oblastech s většími mohylovými pohřebišti, ale nikoli v bezprostřední blízkosti některého z nich. V západních Čechách bylo možno sledovat vazbu sídliště na pohřebišť; jejich vzájemná vzdálenost je udávána v jednotkách kilometrů. Spornou otázkou zůstává hustota sídlištních objektů na sídlištích a celková rozloha sídlišť. Zatímco v západočeské oblasti ukazovala značná rozloha a prázdné plochy mezi jednotlivými skupinami časově shodných objektů v Meclově-Březí a v Makově na dvorcovou zástavbu, např. v sousední oblasti Horní Falce je naopak prezentován model maloplošných sídlišť s hustou koncentrací objektů (*Čujanová-Jilková 1973, 524; Hochstetter, A. 1980, 21; Militký 1996, 61*).

Nejen polohy sídlišť a jejich obvyklá nadmořská výška (*Jiráň 2006*), ale i doložené zahloubené jámy, půdorysy obydlí a nálezy obilí odpovídají obecné představě o zemědělských sídlištích, jaká známe i z jiných časových úseků mladšího pravěku. Sídliště mohylové kultury byla, podobně jako v sousedních oblastech, situována na rozlehlejších plošinách v dosahu do 300 m od vodního zdroje. Nápadná je preference jižních a jihovýchodních svahů.

Podle výsledků přírodovědných analýz vzorků ze sídliště v Meclově-Březí (*Opravil 1967*) lze také soudit na složení lesních porostů v jeho okolí. Převládala jedle, na svazích kopců a ve vlhčích polohách se s jedlí vyskytovaly smrk, buk, javor, jasan, topol a jako křovinatý podrost především zimolez (Tab. 3). Naproti tomu v sušších polohách na kopcích a planinách to byly borovice, dub, líska. Světlo milný podrost byl mezi nalezovým materiálem zastoupen pouze v malém množství lískou a kalinou. Z toho vyplývá, že i sídliště v Meclově-Březí obklopovaly hluboké smíšené lesy. Obyvatelé sídlištní enklávy však bezprostřední okolní porost intenzivně hospodářsky využívali také pro stavební a palivové dříví. Podrostové formace se neprosadily (byly také ničeny spásáním dobyt看em). Kromě vzorků dřeva se v materiálu z Meclova-Březí našla i semena plevelů z polí, jako rdesno, kakost, svízel. Jejich poznání je důležité proto, že tyto plevelné rostliny

Tab. 3: Druhy dřevin zjištěné na sídlišti v Meclově-Březí (okr. Domažlice). Podle Opravil 1967.

Druh		Výzkumná sezona				
		1959	1960	1962	1963	1964
jedle bělokora	<i>Abies alba</i> Mill.	—	25	21	31	16
pravděpodobně jedle bělokora	cf. <i>Abies alba</i> Mill.	—	2	4	2	1
borovice lesní	<i>Pinus sylvestris</i> L.	ano	2	3	8	—
pravděpodobně borovice lesní	cf. <i>Pinus sylvestris</i> L.	—	—	—	1	—
javor (neurčen druhově)	<i>Acer</i> sp.	ano	—	—	—	—
javor mléč	<i>Acer platanoides</i> L.	—	7	—	—	—
líška obecná	<i>Corylus avellana</i> L.	ano	—	—	—	—
buk lesní	<i>Fagus sylvatica</i> L.	četné	4	—	—	1
jasan ztepilý	<i>Fraxinus excelsior</i> L.	—	1	1	—	1
jasan či dub	<i>Fraxinus</i> vel <i>Quercus</i>	—	—	1	—	—
zimolez černý	<i>Lonicera nigra</i> L.	—	—	—	1	—
pravděpodobně smrk ztepilý	cf. <i>Picea abies</i> L.	—	—	—	3	4
topol (neurčen druhově)	<i>Populus</i> sp.	—	2	—	—	—
pravděpodobně topol	cf. <i>Populus</i>	—	1	—	—	—
dub (neurčen druhově)	<i>Quercus</i> sp.	—	—	—	1	—
pravděpodobně kalina obecná	cf. <i>Viburnum opulus</i> L.	—	3	1	—	—
blíže neurčené dřevo jehličnanů	—	—	3	1	—	—
blíže neurčené dřevo listnáčů	—	—	1	2	—	—
neurčitelné uhlíky	—	—	—	14	—	—

dávají přednost chladným zastíněným polohám, což odpovídá charakteru lesní krajiny kolem sídliště.

S problematikou existence rovinných sídlišť a vůbec celkové hustoty osídlení souvisí i jev vyskytující se ve vazbě na funerální praktiky. V násypch pohřebních mohyl se velmi často objevuje značné množství keramických fragmentů nádob mohylové kultury (srov. např. Beneš, A. 1997). Takové intruze obsahují jak pláště pohřebních mohyl ze střední doby bronzové, tak i mladších mohyl z doby popelnicových polí. Možným logickým vysvětlením tohoto zjištění je teze, že přítomnost intruzí dokládá transport materiálu na stavbu mohyl z prostoru současných či již dříve zaniklých sídlišť v okolí pohřebiště, protože velké množství zeminy potřebné při navršování mohylového násypu nebylo možno získat jen v bezprostřední blízkosti nově stavěné mohyly a muselo být transportováno i ze vzdálenějších míst (Militký 1996, 62). Nelze vyloučit ani rituální význam takového transportu. Pro hodnověrnost této teze svědčí i poznatky získané studiem konstrukčních procesů a obyčejů při stavbě mohyl na dánské lokalitě Skelhøj, byť jde o případ do určité míry chronologicky a zejména geograficky vzdálený (Holst – Johansen – Laursen 2004; Johansen – Laursen – Holst 2004). Přírodovědné analýzy ve spojení s neobyčejně detailně prováděným terénním výzkumem jedné mohyly ukázaly, že materiál na stavbu byl přinášán z několika míst a že stavba probíhala po několik let, avšak vždy jen v určitém ročním období.

3.4.1.3 Zvláštní typy sídlišť

Svým charakterem zatím ojedinělou lokalitou je opevněné výšinné sídliště Skalka u Velimi na Kolínsku (Hrala – Šumberová – Vávra 2000). V menší míře odtud pocházejí mohylové nálezy starší fáze s věteřovskými reminiscencemi. Početnější pozdní mohylová fáze plynule přechází do podoby časně lužické kultury. Výjimečnost lokality zvyšuje soustava pseudofortifikačních objektů (příkopů) s lidskými hekatombami v některých z nich, celkem sedm zlatých nebo bronzových depotů a doklady zvláštních ceremoniálů. Obvyklých sídlištních objektů (jam) není mnoho a zpravidla obsahují i mladší lužické artefakty, a proto starší mohylové nálezy v nich je nutno považovat za sekundární. Podobně je tomu u většiny příkopů, kde jen mělký příkop F lze jednoznačně přisoudit kultuře mohylové.

V severozápadní části odkryté plochy se nacházely půdorysy kůlových staveb. Jedna skupina měla stavby orientované delší osou S–J a rozměry cca 10 × 4,5 m; druhá skupina s orientací staveb V–Z měla šířku kolem 6 m (délka nezjištěna). Všechny byly porušeny mladšími objekty. První skupina byla kratšími stranami staveb orientována k volnému prostoru a chaty nevykazovaly žádné vzájemné uspořádání. Druhá, méně početná skupina se zdála být postavena do půlkruhu (Hrala – Šumberová – Vávra 2000, 41, Fig. IV). Nálezy, jež by stavby přímo datovaly, chyběly. Obě skupiny však byly přerušeny průběhem mladších příkopů, a mohou

tedy (s rezervou) patřit do mohylové fáze osady. Absence datovacího materiálu znemožňuje také určit vzájemnou časovou posloupnost obou skupin staveb.

Charakter nálezů z velimské Skalky svědčí o jejím sakrálním významu a funkci obchodního a snad i správního střediska oblasti. S tím je v disproporci tehdejší řídké osídlení v okolí.

Nelze vyloučit, že podobná lokalita existovala i v Pražské kotlině. Koncem 19. stol. provedl J. A. Jíra (1899) sondáž pod hřbitovem u Sv. Matěje v Praze-Šárce. Dokumentace v jeho publikaci dává tušit, že tu odkryl některé situace korespondující s modelem zjištěným na Skalce u Velimi.

3.4.1.4 Jeskyně

Využívání skalních dutin ve střední době bronzové je doloženo, četnost takových stop oproti nálezům z jiných období (např. období popelnicových polí) je ovšem úměrná poměru doložených sídlištních aktivit v otevřené krajině (Matoušek 1996, 20, obr. 1). V absolutním množství jsou případy zjištění přítomnosti nositelů mohylové kultury střední doby bronzové v jeskyních v početném řádu jednotek a nelze předpokládat, že by obývání jeskyní ve střední době bronzové představovalo nějakou obvyklejší formu sídlení, která by kupř. vysvětlovala dosavadní menší počet doložených sídlišť v krajině.

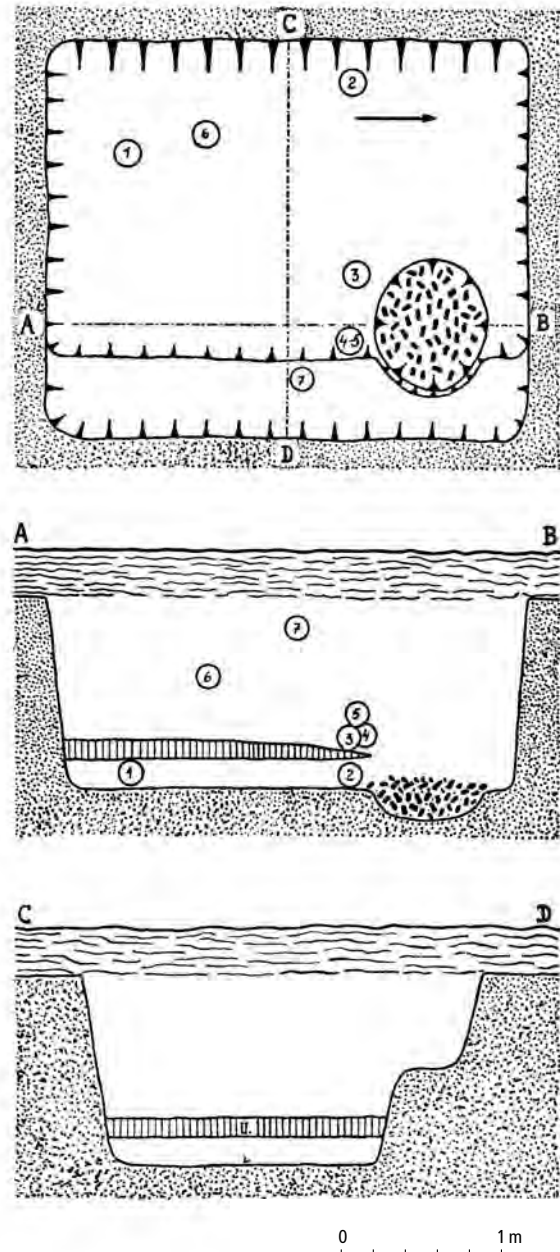
3.4.2 Typy objektů na sídlištních mohylové kultury

Ve shodě s tím, jak se postupně prohlubují naše znalosti o sídlištních mohylové kultury v Čechách, rozšiřuje se i naše poznání o variační šíři objektů, s jejichž nálezem můžeme při odkryvu těchto sídlišť počítat. Vedle obytných objektů jsou na nich přítomny nejen objekty výrobní, ale i různé typy zásobních a odpadních objektů-jam, dále příkopů a valů. Není ani vyloučena, i když na našem území zatím není prokázána, existence méně obvyklých objektů, jakými jsou např. cisterny či studny (Rageth 1992). Kromě toho se na sídlištních z nejstaršího vývojového stupně mohylové kultury objevují i hrobové jámy s žárovými pohřby (Čujanová-Jílková 1971).

3.4.2.1 Obydlí

V porovnání s posmrtnými příbytky jsou sídlištní obytné objekty ze střední doby bronzové známy doposud ve skrovném počtu. Na řadě sídlišť byly sice nalezeny zlomky mazanice, na několika exemplářích v Radčicích je dokonce doložen i bílý vápenatý nátěr, nicméně výzkumy, které by byly schopny detailněji podchytit jednotlivé stavební fáze obytných objektů a rekonstruovat jejich podobu, jak je tomu v jiných oblastech (Rageth 1992), zatím u nás téměř postrádáme.

Určitou výjimkou je zahlobená stavba odkrytá ve středočeských Tuchlovicích (obr. 50). Objekt o rozmě-

Obr. 50: Tuchlovice (okr. Kladno). Sídlištní objekt kultury mohylové. Podle Moucha – Trnka 1959.

rech 310 × 252 cm severo-jihní orientace měl pouze nepatrně zešíkmené stěny a zahluhoval se 120 cm pod současný povrch. Při východní stěně byl situován vyvýšený stupeň, porušený ohništěm při severovýchodním rohu. O delším fungování objektu svědčí existence dvou úrovní podlah, i když podle nalezených artefaktů z jedné relativní chronologické fáze (Moucha – Trnka 1959).

Zdá se však, že základním typem obydlí v prostředí mohylové kultury v Čechách byly domy s kúlovou konstrukcí. Jedním z prvních takových nálezů byl objev kúlové stavby o rozměrech cca 4 × 6 m s jakousi před-
síní na východní straně pod mohylou ve Vochově

u Plzně. V jejím keramickém inventáři spatřoval autor prvky věteřovsko-maďarovské a dokonce i starší, což jej vedlo k časnému datování objektu (*Čtrnáct 1954*).

Také na systematicky prokopané části sídliště v Meclově-Březí byly kromě jiných objektů odkryty 4 kúlové nadzemní stavby ze stupně B B o rozměrech opět cca 4 × 6 m s ohništi uprostřed (*Čujanová-Jílková 1967*, Abb. 5–7; 1971; 1998b). Všechny čtyři chatové půdorysy měly spíše lichoběžníkovou než obdélníkovou podobu. Ohniště v jedné z chat mělo rozměry 50 × 60 cm a bylo složeno ze dvou až tří silně propálených vrstev čerenočerné hlíny s většími hrudkami. Kolem něj se nacházející tři kúlové jamky mohly představovat zbytky nějaké účelové konstrukce nad ohništěm nebo případně podpěry střechy. Určení dřeva, z něhož pocházely uhlíky v kúlových jamkách, prokázalo, že ke stavbě konstrukce chat bylo použito výhradně dřeva jedle. Také bylo pozorováno, že dřevo nebylo před stavbou zbaveno kůry a v jednom případě, kdy byl vzorek velký a zachovalý, byla v něm viditelná porušení způsobená hmyzími larvami, což by svědčilo o tom, že příbytky nezaknily požárem. I když jako stavební dřevo byla výhradně použita jedle, na ohništích se spalovalo i dřevo smrkové a borovicové, v peci i javorové, jasanové a topolové.

Na rozhraní západočeského a středočeského regionu ve Zdicích na Hořovicku bylo zkoumáno sídliště mohylové kultury, datované na základě keramických nálezů, které mj. dokladují sjednocování kulturního prostředí v tomto období, do závěru stupně B C. Z této doby také pocházejí špatně dochované stopy po stavbě zhruba šestimetrové délky (*Maličský 1951*).

V jihočeském Písku-Řeřichově cihelně byly kromě sídlištní vrstvy zachyceny zbytky mazanicových podlah a kúlové jamky po nadzemních konstrukcích, snad obytných objektů (*Fröhlich 1997*, 120–121). Na několika dalších jihočeských sídlištích byly zjištěny vedle běžných zahloubených jam i ojedinělé kúlové jamky, jejichž interpretace však není jednoznačná.

Nejnověji byly půdorysy obytných staveb mohylové kultury odkryty na lokalitě Čáslav-Na Skále (*Šumberová 2004*). V tomto případě šlo o domy se základovými žlaby (obr. 51). Doprovodný keramický materiál naznačuje, že domy náležejí dvěma chronologickým etapám. Starší domy mohylové kultury jsou větších rozměrů, obdélníkovitého půdorysu. Rekonstruovatelný půdorys jednoho takového domu má rozměry 25 × 8 m se zaoblenou čelní stěnou na západní straně a s jednou řadou centrálních nosných kúlů. Půdorysy mladších domů jsou také obdélníkovité, ale jejich plocha je již menší (12 × 5 m, 8 × 6 m). U starších domů převažuje orientace V–Z, osa mladších je poněkud posunuta (SZ–JV). Ve starší etapě jsou domy mohylové kultury rozmístěny ve značném odstupu (až 60 m), mladší objekty se koncentrují ve skupině. Nejbližší analogií k uvedeným půdorysům je žlabový dům č. 142 ze Skalky

u Velimi, který zde předchází hlavní etapu budování opevněného areálu a časově odpovídá starší mohylové fázi v Čáslavi-Na Skále. Materiál z mladších půdorysů v Čáslavi-Na Skále je pak srovnatelný právě s etapou rozkvětu (resp. zániku) velimské Skalky.

Malý počet doposud zjištěných obytných objektů obecně v rámci okruhu mohylových kultur střední doby bronzové je předmětem bohaté diskuse a četných hypotéz (např. *Schotten – Kneipp 1997*), ale může jednoduše souviset pouze s mělkým zapaštěním konstrukcí staveb pod tehdejší povrch. Pokud nebylo při stavbě porušeno podloží, potom dosavadní převažující metody terénních výzkumů nejsou schopny stopy po takových stavbách většinou zachytit.

3.4.2.2 Jámy

Představu o tvarovém spektru těchto zahloubených objektů z prostředí mohylové kultury se podařilo zpřesnit zejména na základě poznatků z výzkumů jihočeských lokalit. Největší počet jich pochází z Vodňan, kde bylo nalezeno celkem 55 jam, některé i s hliněnými přenosnými píčkami (*Michálek 1983; 1986*; obr. 52). Na jednom ze sídlišť v Radčicích bylo odkryto 17 sídlištních jam, z nichž jednu lze podle kónického tvaru interpretovat jako zásobnici (*Chvojka – Michálek 2003*, 101–102; 2004b). Většinu běžných sídlištních objektů mohylové kultury představují různě zahloubené mísovité jámy oválného nebo kruhového půdorysu.

3.4.2.3 Ohniště mimo obydlí

Taková situace byla zachycena na ploše sídliště z mladší fáze střední doby bronzové (B C) na severním okraji Písku. Zde byla vedle dvou jam a jedné kúlové jamky zachycena též dvě ohniště (*Fröhlich – Chvojka – Jiřík 2004b*).

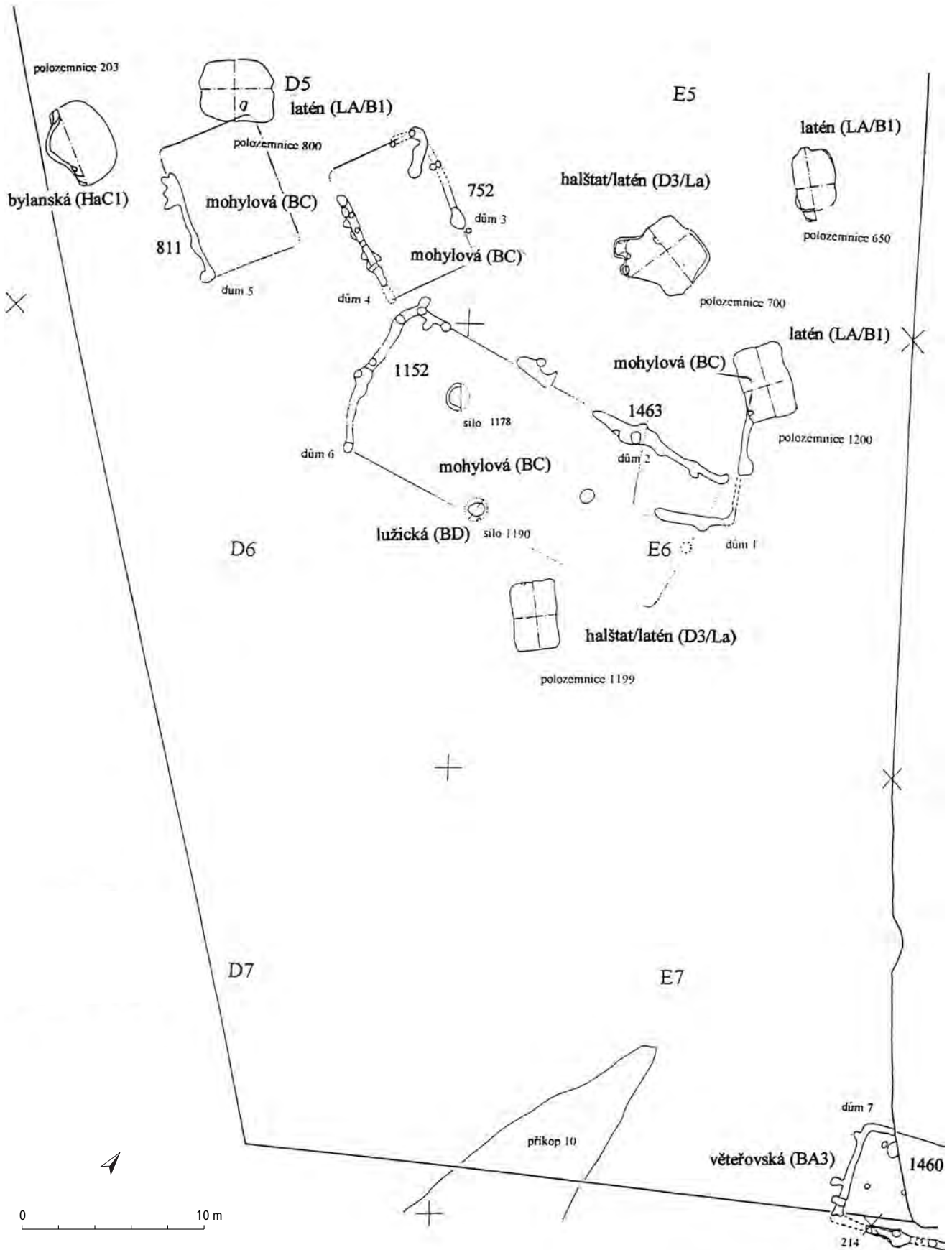
Také předpokládané kotlovité ohniště zdobené cípovitou římsou z Kutné Hory bylo s velkou pravděpodobností situováno pod širým nebem (*Beneš, A. 1981*).

3.4.2.4 Zvláštní objekty

Pozornost zasluhuje několik sídlišť mohylové kultury v katastru jihočeské obce Radčice. Na jednom byl zjištěn lineární příkop délky cca 170 m tvořící západní hranici soudobého sídliště (obr. 53). Obsahoval množství často i unikátních nálezů (srov. kap. 3.2). V prostředí mohylové kultury v Čechách je takový příkop dosud zcela bez analogií, interpretace jeho funkce je zatím rovněž nejistá (*Chvojka – Michálek 2003*).

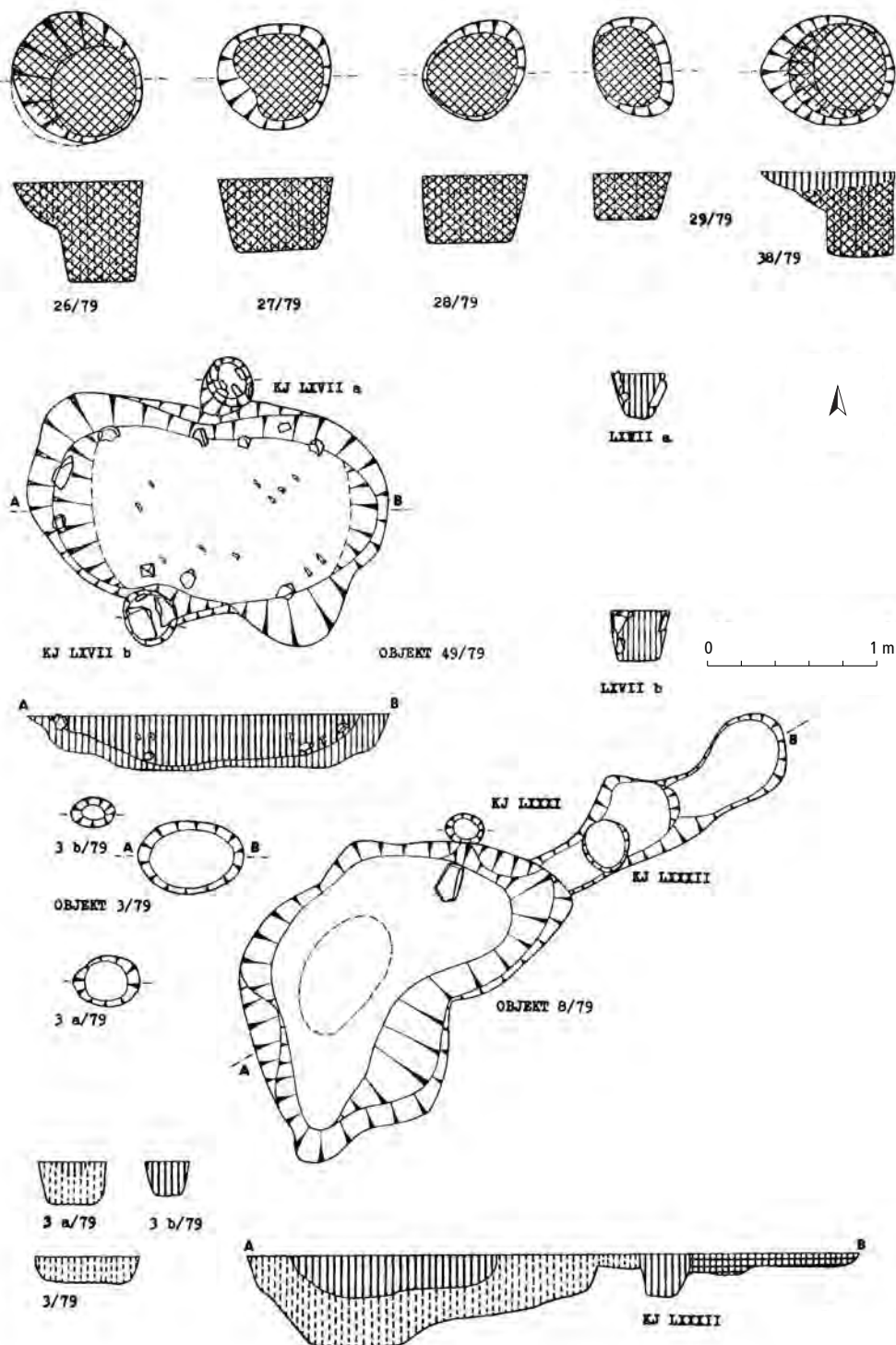
3.4.2.5 Výrobní objekty a výroba na sídlištích

V jedné z jam na sídlišti v Meclově-Březí (*Čujanová-Jílková 1967*) byla nalezena pec s mazanicovým kupolovým krytem a obložením, v níž se zachovala hromádka zuhelnatělých zrn ječmene, a zbytky druhé podobné pece, která patrně přestala sloužit svému účelu

Obr. 51: Čáslav (okr. Kutná Hora), poloha Na Skále. Domy kultury mohylové. Podle I. Pavlu a F. Velímského.

Obr. 52: Typy sídlištních jam ze střední doby bronzové na sídlišti ve Vodňanech (okr. Strakonice). Podle Michálek 1983.

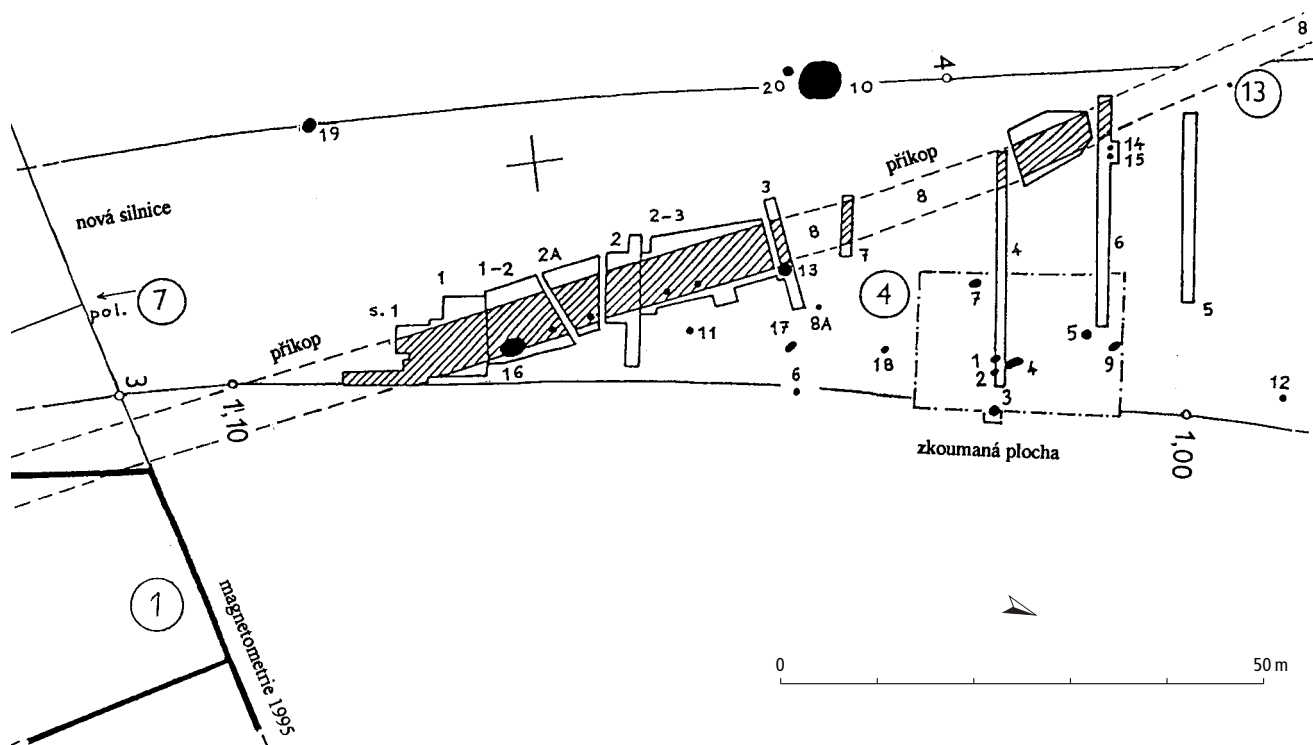

ještě v době fungování sídliště. Ve vzorcích odebraných z mazanícových vrstev pece byla chemickým rozborom prokázána přítomnost velkého množství fosforu (P_2O_5).

Specifické nálezové situace, dokumentované v překvapivě četných případech, představují sídlištní jámy různých tvarů, naplněné velkým množstvím keramických artefaktů (příl. 7: 2). Převážně jsou to velké zlomky

a celé nádoby, vykazující kontakt s vysokým žářem. Současně bývají mnohdy přítomny i další artefakty, obvyklé v běžných odpadních jamách – nepřepálené keramické zlomky, kosti, mazanice, uhlíky ad.

S takovými objekty se na mohylových sídlištech setkáváme v celém průběhu existence kultury (Vochoz, Netunice, Makov, Bechyně, Poděbrady, Čáslav-Na Skále, Písek-sever: srov. Čujanová-Jilková 1973; Beneš, A.

Obr. 53: Průběh příkopu na sídlišti kultury mohylové v Radčích (okr. Strakonice). Podle J. Michálka.

1965b; Militký 1997; Böhm 1942; Fröhlich – Chvojka – Jiřík 2004b; Šumberová 2004).

Tyto nálezné situace mohou odrážet technologické postupy související s výrobou keramiky. Zdá se, že k vypalování keramiky docházelo přímo v prostoru sídliště a k tomuto účelu byly využívány běžné nezaplněné odpadní jámy (srov. Böhm 1942; Kytlicová 1956). V případě nepovedeného výpalu byla celá vsádka ponechána na místě a jáma dál sloužila jako odpadní až do jejího zaplnění.

3.5 ARTEFAKTY

3.5.1 Kámen

V omezené míře byla užívána kamenná štípaná industrie a nalézány jsou také kamenné broušené nástroje (sekundární použití?), většinou neolitické.

Kámen neopracovaný. Ke stavbám vnitřních konstrukcí pod násypy mohyl byly užívány místně dostupné druhy kamene, jako břidlice, křemence, slepence, pískovce, ruly. Na mohylníku v Plzni-Nové Hospodě byly na nápadná místa čelních konstrukcí nasazovány části araukaritů (zkamenělých jehličnanů, které jsou snadno dostupné na blízkých Borských polích). V mohylách v Háji u Hořovic převládá mezi běžnými druhy kamene z blízkých říčních koryt především buližník, který není místní a musel být dopravován až několik desítek kilometrů (Jílková – Maličský 1954). V mohyle 1 v Meclo-

vě byly mezi břidlicové a pískovcové desky vsazeny kusy bílého živce, jehož jediným nalezištěm v Čechách je oblast mezi Meclovem a Poběžovicemi (Čujanová-Jílková 1969).

Kámen opracovaný. Kadlub na sekerku s lištami z jámy pod mohylou 1 v Žákavě-Svárči byl modelován z pískovce (Franc 1988, 119, Taf. 50), stejně jako kadlub na výrobu podélně žebrovaného náramku, dýky a cívkovitého předmětu z Tuchlovic (Moucha – Trnka 1959).

Zvláštní kulovitý předmět se středovým kónicky vrtačným otvorem (tzv. bulava) byl nalezen v žárovém hrobě v mohyle ve Štichově na Domažlicku. K vnitřní vyhlazené stěně otvoru přiléhala tenká vrstvička dřeva, což nasvědčuje, že předmět byl nasazen na dřevěné násadě. Podle zeměpisně a kulturně vzdálených analogií se připouští, že tyto předměty mohly představovat symboly moci a společenského postavení (Čujanová-Jílková – Soukupová 1977). Ve více mohylových hrobech ležely mezi předměty, ale i v nádobách, bílé oblázky, retušované kamenné nástroje a odštěpky z pruhovaného rohovce, kus opracovaného červeného pískovce a jednou také kamenná plochá symetrická sekerka.

3.5.2 Jantar

Obliba jantarových šperků je v prostředí evropského mohylového komplexu střední doby bronzové nepochybná. Příkladem za všechny může být skvostný náhrdelník

sestavující z více než 2900 perel, nalezený v německém Ingolstadtu (*Das Geheimnis des Bernstein-Colliers 1998*, 119).

Také v Čechách jsou nálezy jantaru relativně početné, a to jak z jihočeského a západočeského území, tak ze středních a severozápadních Čech. Doposud evidujeme řádově stovky exemplářů. Většina nálezů pochází z hrobových celků a převládají větší či menší korály bochníčkovitého tvaru s otvorem uprostřed, korálky prstencovité, válcovité a trojúhelníčkovité. Celý náhrdelník z jantarových korálků s řezanými rozřazovacími destičkami pochází z mohyly č. 4 ve Velké Dobré na Kladensku (*Piř 1891–92*, 495, tab. XXIII: 30). Nálezy jantaru mimo funerální kontexty jsou vzácnější; 4 jantarové korálky pocházející ze sídliště na Skalce u Velimi souvisejí zřejmě s nejmladší fází zdejšího mohylového nálezového horizontu. Do souvislosti s vyznívající mohylovým obdobím je patrně třeba dát i nález 618 jantarových korálků z jihočeských Křenovic (srov. kap. 4.2). Doposud provedené analýzy části kolekce jantarových výrobků z prostředí české mohylové kultury prokázaly, že drtivá většina z nich je, podobně jako v případě starších únětických nálezů, baltského původu (*Hrala – Plesl 1990*, 212; *Hrala – Šumberová – Vávra 2000*, 255).

3.5.3 Keramika

Největší podíl mezi artefakty vyrobenými z hlíny mají tradičně nádoby. Obecně lze říci, že v tvarovém spektru je asi ze tří čtvrtin shoda v rámci všech českých regionů. Tvary, které nejvíce charakterizují mohylovou kulturu, jsou amfory na nožce nebo bez ní, mísy na nožce a amfory.

V západních Čechách se ve větší míře uplatňují nožky u nádob a ve výzdobě je častěji aplikován žebříčkový ornament. Naproti tomu ve středních a severozápadních Čechách nalezené amfory mají od ostatních regionů poněkud odlišný styl, více se blíží k pozdějším tvarům knovízským a lužickým, ale s „mohylovým posazením“ uch v podhrdlí. Vzhledem ke kvalitě a variační šíři různých typů nádob v hrobových celcích se nezdá, že by byla produkována speciální keramika vyráběná jen pro funerální účel.

Amfory. Amforami rozumíme nádoby s baňatým tělem a odsazeným hrdlem opatřené zpravidla dvěma vertikálními uchy umístěnými na nebo při rozhraní obou těchto částí nádoby. Někdy jsou amfory opatřeny nožkou – plnou či dutou. Je samozřejmé, že se vyskytují i exempláře nenaplňující beze zbytku popsáný tvarový kánon, nicméně zřetelně se k němu hlásí (obr.

54: 1, 5, 9; obr. 55: 11). Amfory prodělávají svůj vývoj od starších menších širších tvarů (obr. 54: 2) přes vyšší exempláře (obr. 54: 4) až po amfory s vysokým válcovitým hrdlem a dutou nožkou (obr. 55: 5). Typickým rysem mohylových amfor je jejich výzdoba. Vyskytují se tvary s vypnulínami na výduti nebo s drobnými pupky, nejčastější je výzdoba různými kombinacemi rytých motivů, objevuje se i svislé žlábkování.

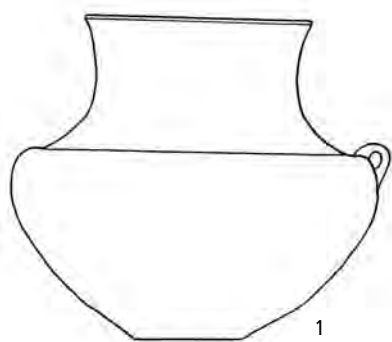
Zásobnice. K zásobnicím počítáme keramické tvary, jejichž tektonika, úprava povrchu a proporce a priori naznačují, že mohly sloužit k uskladňování nejrůznějších produktů (obr. 56: 1, 6). Patří sem i hrubší tvary vejčitých či soudkovitých velkých nádob (obr. 56: 2, 4) nebo nádoby s rozevřeným hrdlem, které mívají prstovaný povrch a mohou být opatřeny důlkovanou lištou, někdy zdvojenou (obr. 57: 5, 7). Do stejné skupiny náležejí často se vyskytující velké nádoby s mírně prohnutým nižším hrdlem odsazeným od těla a s největší výduti v horní třetině nebo polovině (obr. 57: 3). Jejich hrdlo bývá vyhlazeno, spodek je výrazně zdrsněn a na rozhraní bývají jedna či dvě plastické lišty, někdy přerušované několika malými oušky nebo výčnělky.

Hrnce. Mezi hrnce patří dvouuché vejčité nádoby s prstovaným povrchem (tzv. květináče), které beze změn pokračují do dalšího období (obr. 58: 1, 3, 4). Hojně jsou i hrnce s uchy v podhrdlí a svislými pásy výzdoby (šrafované trojúhelníky, rybí kost, cikcakový motiv; obr. 58: 6). Setkáváme se i s hrnci s jedním uchem (obr. 58: 7).

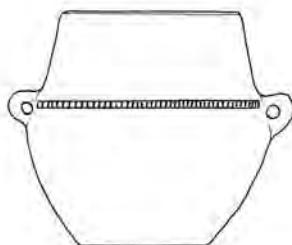
Džbány. V pestřejší škále se vyskytují džbány. Obecně mohylový džbánec v jednodušším provedení se zaobleným dnem je velmi častým tvarem (obr. 59: 4). Kromě tohoto mohylového džbánu se často vyskytují i další džbánkované tvary, některé modifikace připomínají spíše džbánovité hrnce (obr. 59: 16–18).

Mezi poměrně typické keramické tvary střední doby bronzové řadíme džbány tzv. českého typu. Představují vyhraněný tvar s vysokým, mírně rozšířeným hrdlem a nízkým, oble nebo ostře zalomeným spodkem, jehož lom bývá rozšířen vypnulínami a spočívá na prstencovité nožce. Uplatňuje se často bohatá rytá výzdoba, zvláště s vypnulínami podkovovitě orámovanými, bradavčitými výčnělky (obr. 59: 14) nebo s důlky pod okrajem či se svislým ornamentem ve tvaru rybí kosti. Tyto džbány se objevují v celcích staršího i mladšího stupně. Podle K. Willvonsedera se takový tvar džbánu (který on nazývá konvice) vyvinul v podunajsko-maďarovské oblasti ze starších domácích tvarů a do Čech se dostává nepřímou cestou přes Moravu nebo z Rakouska podunajskou cestou a potom dále na sever. Ve východním Bavorsku se již ve své klasické podobě té-

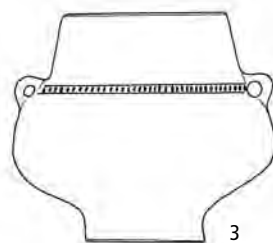
>> Obr. 54: Keramika kultury mohylové: amfory. 1 Břež (okr. Domažlice); 2, 8 Všekary (okr. Domažlice); 3, 7, 11 Lužany-Zelené (okr. Plzeň-jih); 4 Štáhlav (okr. Plzeň-město); 5 Podražnice (okr. Domažlice); 6 Milavče (okr. Domažlice); 9, 12 Kbel (okr. Plzeň-jih); 10, 14 Plzeň-Nová Hospoda (okr. Plzeň-město); 13 Starý Plzenec-Sedlec (okr. Plzeň-město); 15 Žákava (okr. Plzeň-jih). Podle Čujanová-Jilková 1970; 1998; Šaldová 1960.

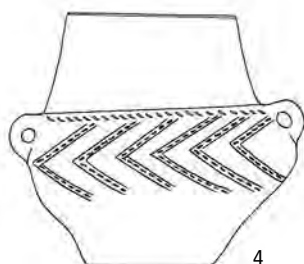
1

2

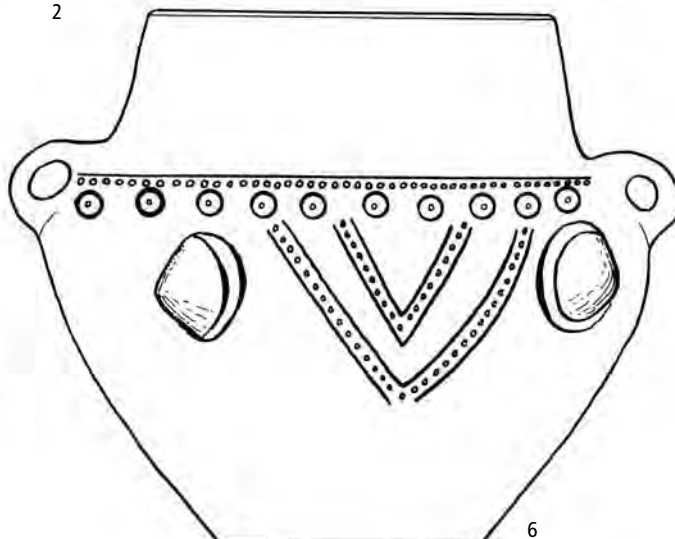
3

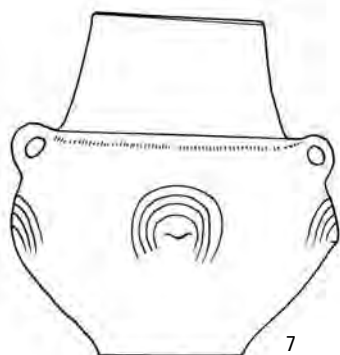
4

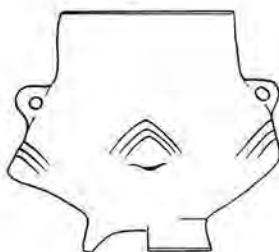
5

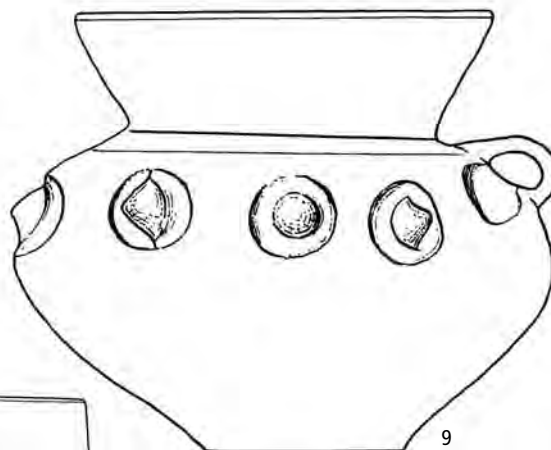
6

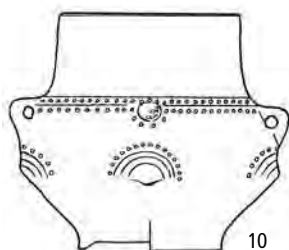
7

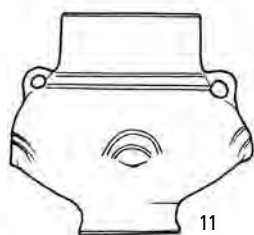
8

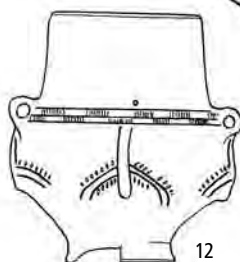
9

10

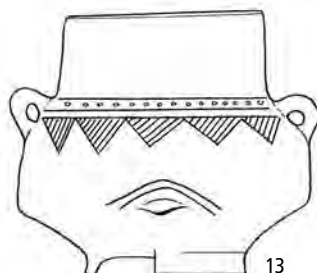

11

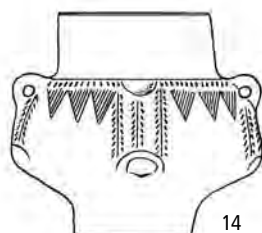

12

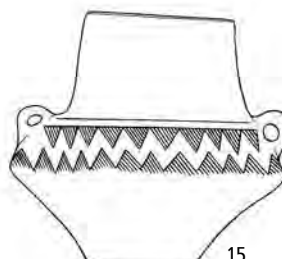
0 5 cm

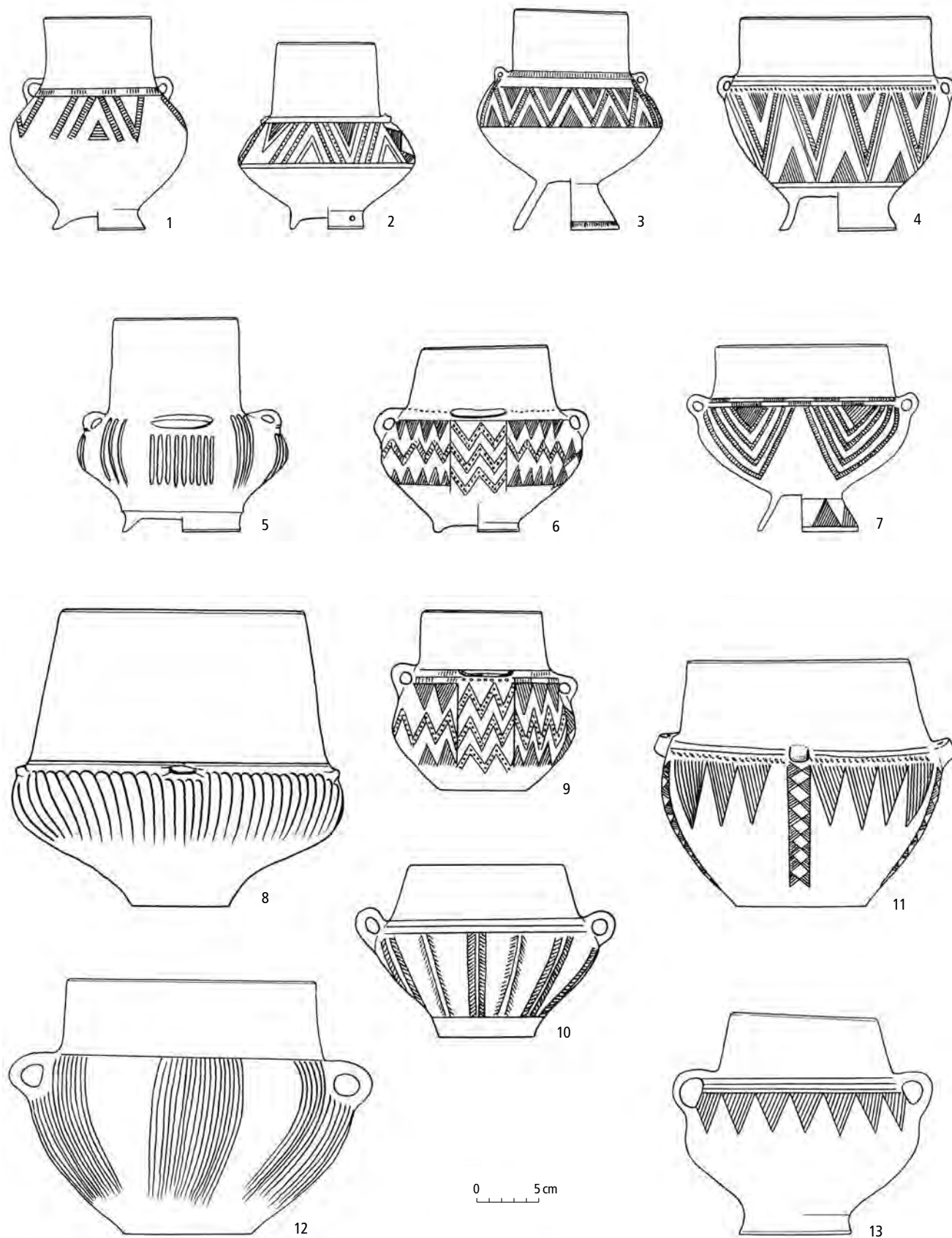
13

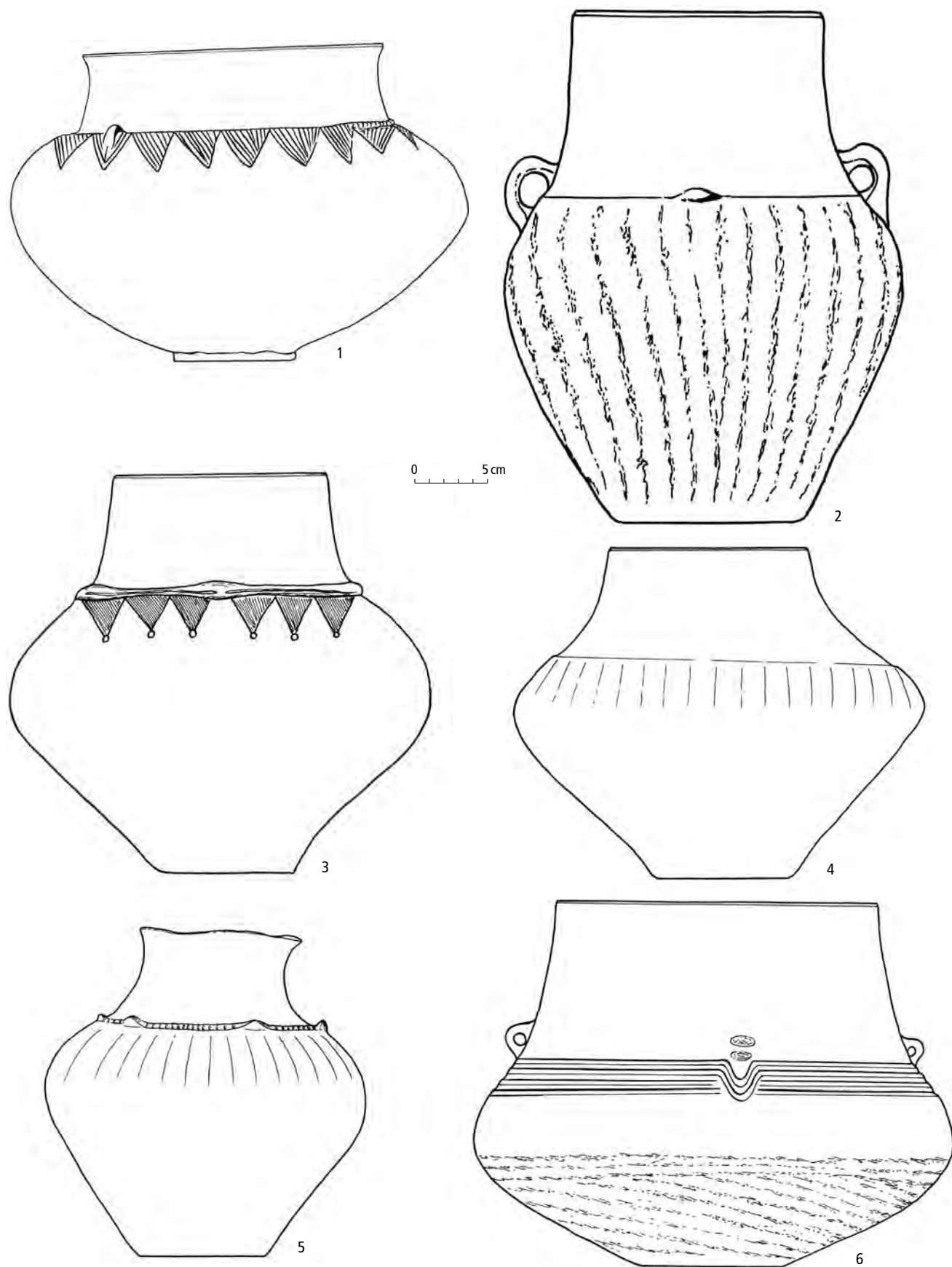
14

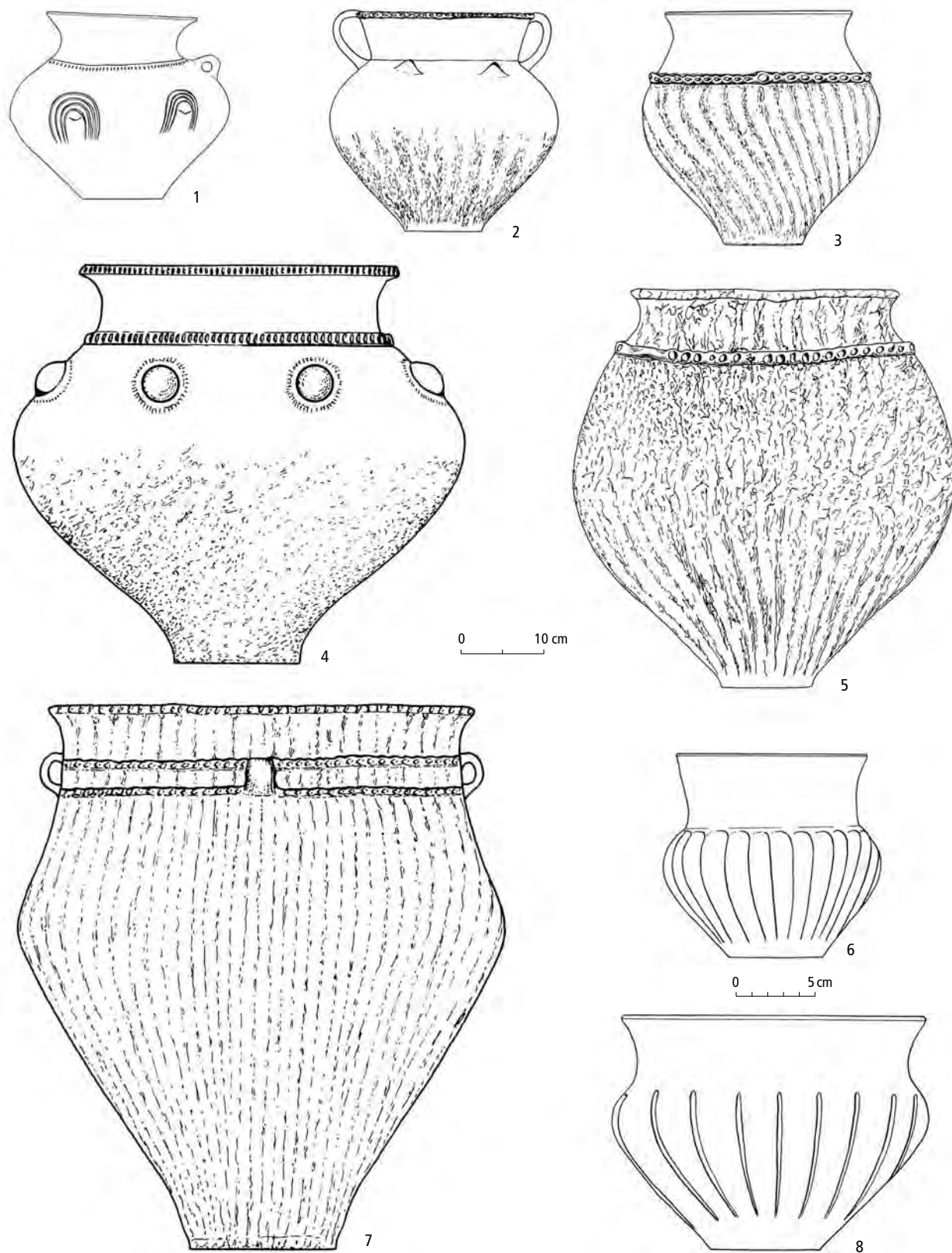
15

Obr. 55: Keramika kultury mohylové: amfory. 1, 3, 7 Dýšina (okr. Plzeň-město); 2 Meclov (okr. Domažlice); 4 Podražnice (okr. Domažlice); 5 Tajanov (okr. Klatovy); 6, 8 Vrhavč (okr. Tachov); 9 Červený Hrádek (okr. Plzeň-město); 10 Roupov (okr. Plzeň-jih); 11, 13 Žákava (okr. Plzeň-jih); 12 Třebnice (okr. Domažlice). Podle Čujanová-Jílková 1970.

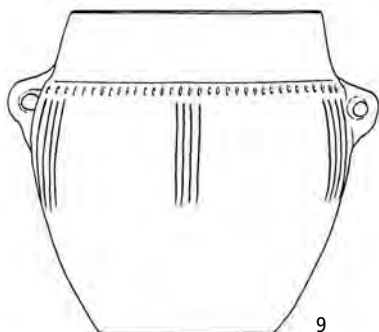
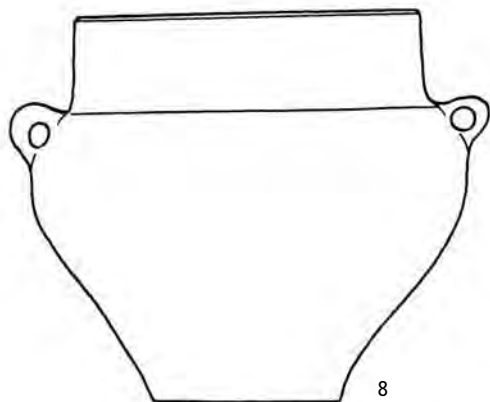
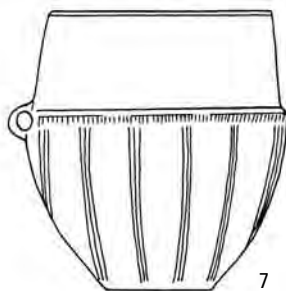
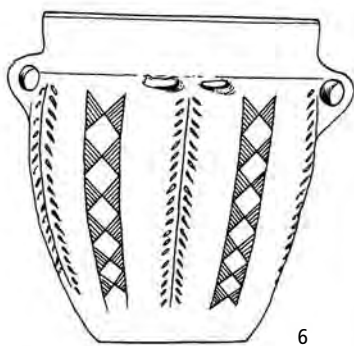
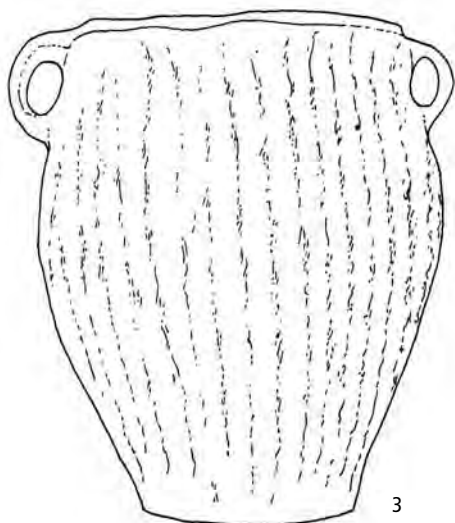
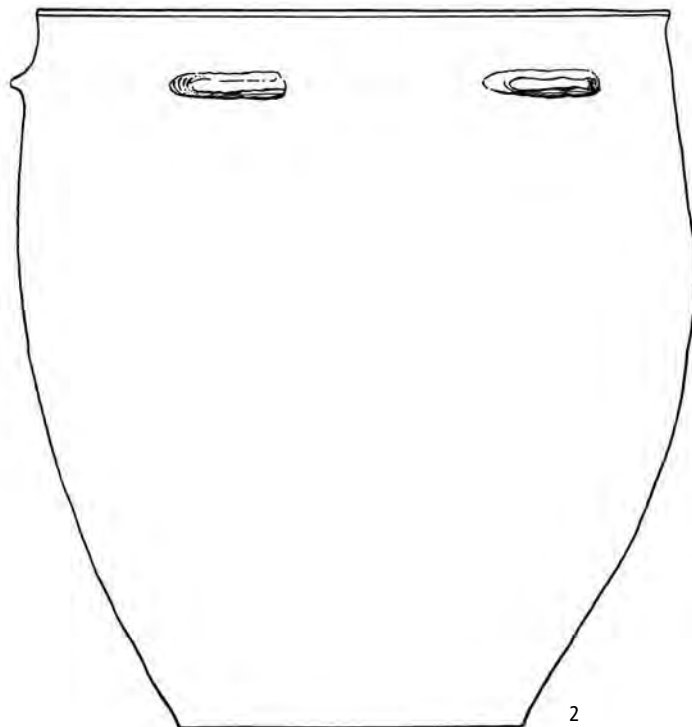
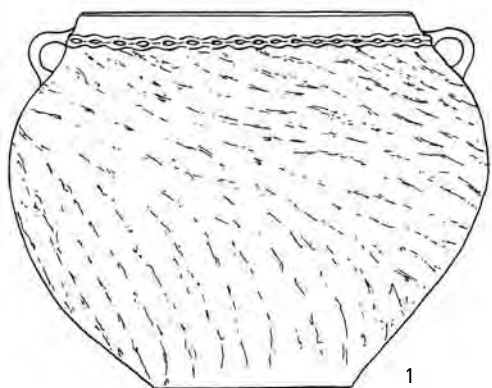

Obr. 56: Keramika kultury mohylové: zásobnice. 1, 3–6 Podražnice (okr. Domažlice); 2 Praha-Běchovice. Podle Beneš – Vencel 1969; Čujanová-Jilková 1981; 1992; 1998.

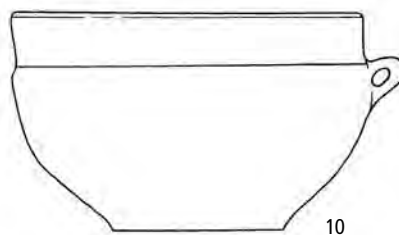

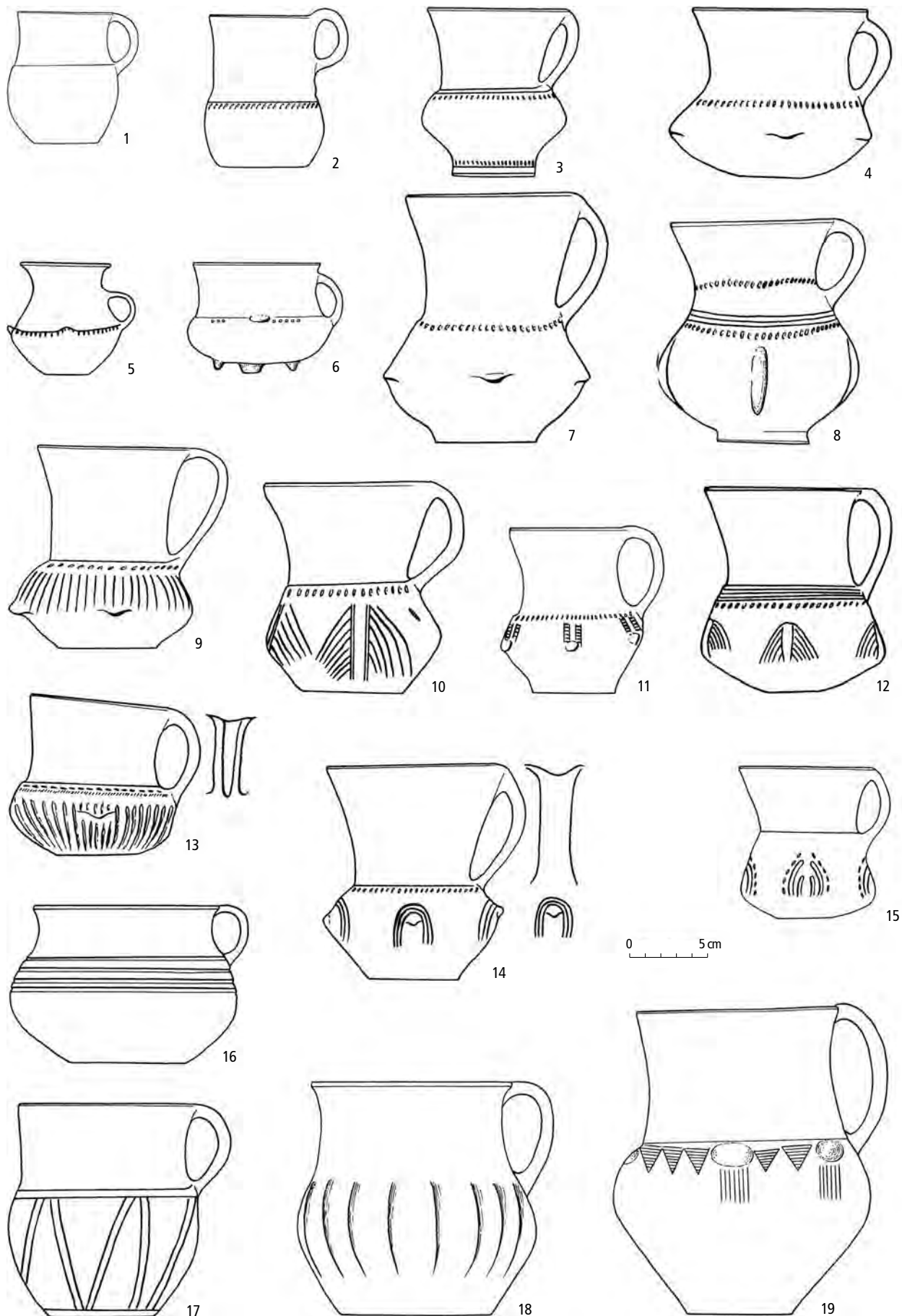
Obr. 57: Keramika kultury mohylové: zásobnice. 1 Lužany-Zelené (okr. Plzeň-jih); 2–5, 7 Praha-Miškovice; 6, 8 Horní Počaply (okr. Mělník). Podle Bouzek – Sklenář 1987; Čujanová-Jílková 1970; Erné – Smejtek 2004.

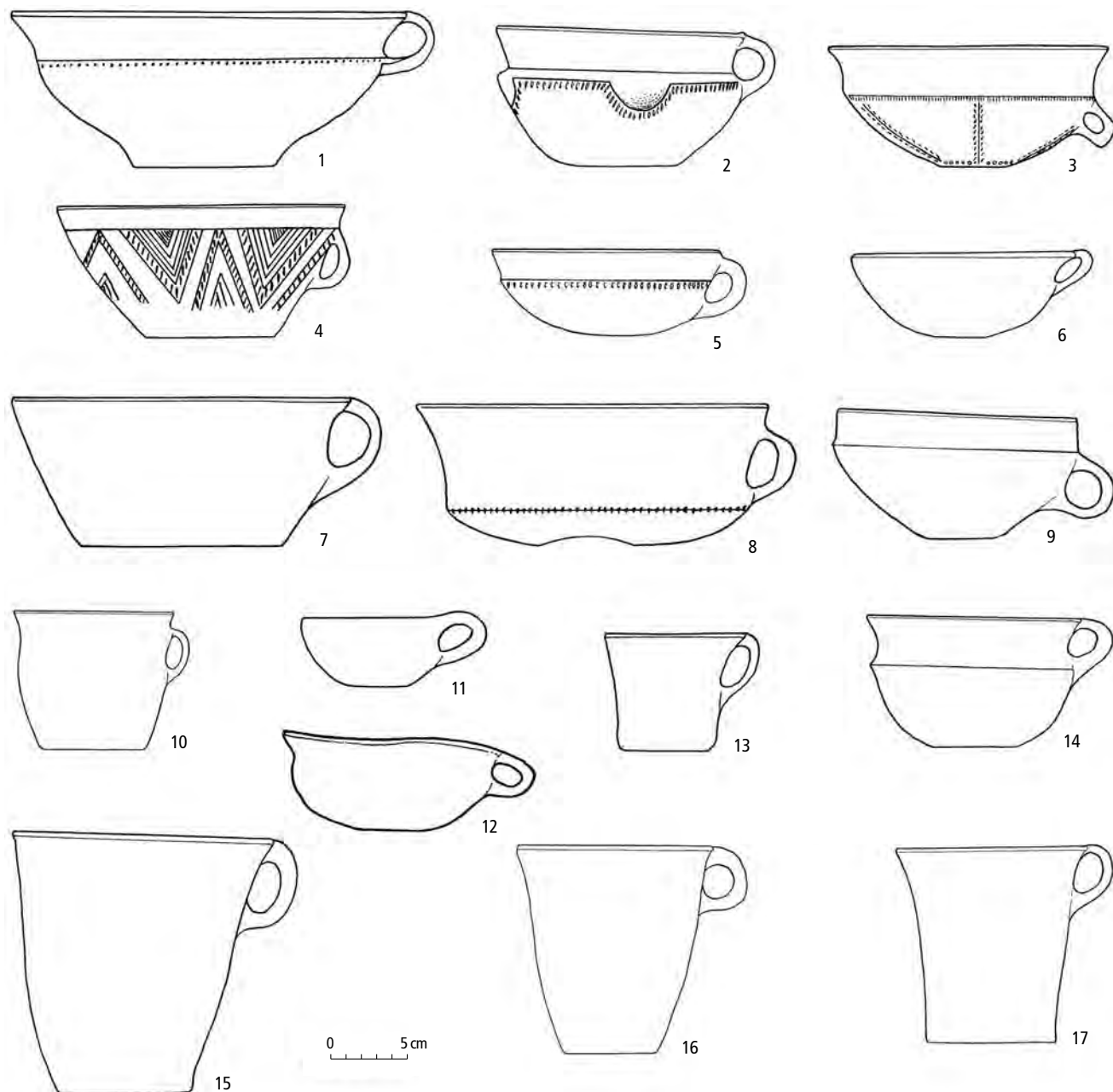
>> **Obr. 58:** Keramika kultury mohylové: hrnce. 1, 4 Darmyšl (okr. Tachov); 2, 5 Podražnice (okr. Domažlice); 3 Hostouň (okr. Kladno); 6 Lištiny (okr. Louny); 7 Repeč (okr. Tábor); 8 Mělnice (okr. Domažlice); 9 Kbel (Plzeň-jih); 10 Vrhavěč (okr. Tachov). Podle Bašta – Baštová 1989b; Beneš, A. 1959; Čujanová-Jílková 1970; 1981; 1998; Felcman 1902; Pič 1900.

0 5 cm

Obr. 60: Keramika kultury mohylové: koflíky. 1, 3, 14 Vrhavč (okr. Tachov); 2, 5, 6, 9, 11, 12 Lužany-Zelené (okr. Plzeň-jih); 4, 10 Hořovice (okr. Beroun); 7 Starý Plzenec-Sedlec (okr. Plzeň-město); 8 Červený Hrádek (okr. Plzeň-město); 13 Dýšina (okr. Plzeň-město); 15–17 Horní Počaply (okr. Mělník). Podle Bouzek – Sklenář 1987; Čujanová-Jílková 1970.

měř nevyskytne, zde se nachází více džbánek s uchem na spodku hrdla.

Koflíky. V keramické produkci mohylové kultury hojně zastoupené menší nádoby s uchem, jejichž tvar je velmi variabilní. Nalézáme koflík kónický (obr. 60: 4, 7), polokulovitý (obr. 60: 6, 11) nebo esovitý (obr. 60: 10); vyskytují se i tvary se zaobleným spodkem opat-

řené dovnitř vtačeným důlkem (omfalem: obr. 60: 8). Některé koflíky mají odsazené hrdlo (obr. 60: 2, 3, 14). Plastická nebo rytá výzdoba koflíků není neobvyklá (obr. 60: 2–5).

Mísy a misky. K bohatě zastoupeným keramickým tvarům náležejí mísy, které mají také velké množství variant. Jsou doloženy mísy kónické, někdy s uchem

<< **Obr. 59:** Keramika kultury mohylové: džbány a džbánek. 1 Milínov (okr. Plzeň-jih); 2 Štáhlavy (okr. Plzeň-město); 3, 4, 17 Žákava (okr. Plzeň-jih); 5, 6 Podražnice (okr. Domažlice); 7 Kbel (okr. Plzeň-jih); 8, 10 Tajanov (okr. Klatovy); 9 Malesice (okr. Plzeň-sever); 11, 13, 15 Lužany-Zelené (okr. Plzeň-jih); 12 Červený Hrádek (okr. Plzeň-město); 14 Vrhavč (okr. Tachov); 16 Břeží (okr. Domažlice); 18, 19 Horní Počaply (okr. Mělník). Podle Bouzek – Sklenář 1987; Čujanová-Jílková 1970; Šaldová 1960.

pod okrajem (obr. 61: 3, 6, 10, 12), mísy esovité profilace (obr. 61: 2). Misky mohou mít plasticky členěný okraj (obr. 61: 7, 8, 10, 11, 12), někdy jsou opatřeny pod okrajem otvory (obr. 61: 4). Zvláštními kategoriemi, typickými pro sledované kulturní prostředí, jsou mísy s lalokovitě vytaženým okrajem (obr. 61: 8–12) nebo okrajem T-profilu (obr. 61: 5) a někdy obdélnými či oválnými výřezy pod ním. Podobné mísy jsou běžné ve středodunajské oblasti, kde mohou mít původ v maďarovských tvarech, a do Čech se dostaly s ostatními středodunajskými tvary a výzdobnými prvky. Neobjevují se však v žádné ze západnějších mohylových skupin.

Specifickou skupinu představují zvláštní, převážně dvouuché mísovité tvary s plastickými výčnělky pod nízkým hrdlem (obr. 61: 13–15). Tyto tvary jsou charakteristické pro starý horizont mohylové keramiky, naopak jiný zvláštní tvar ze závěrečného horizontu představují velké mísy – teriny s lištou, zdrsněným spodkem, bez uch nebo se dvěma vodorovnými uchy (typ Vacíkov; obr. 64: 3, 4).

K nejdokonalejším výtvarům keramiky produkce mohylové kultury náležejí mísy na nožce. Jejich povrch je mnohdy pokryt dokonale rozvrženou a provedenou ornamentací. V typovém spektru nalézáme jak hluboké amforovité tvary, tak tvary připomínající až mělké podnosy (obr. 62: 1, 3–11). K prototypům tohoto tvaru očiividně patří nádoba z Luženic (obr. 62: 2) ještě s horizontálním postavením uch. Neobvyklá je mísa na nožce z mohyly 40 z Milínova, která má spodek členěn svislými žebry (obr. 62: 10). Mísy na nožce procházejí celým vývojem mohylové kultury a jejich závěrečnou podobu představují mísy se široce rozevřenou nožkou (obr. 62: 9). V rámci středoevropského mohylového komplexu jsou oblastí s jejich největším výskytem právě Čechy. V Horní Falcí se vyskytnou jen sporadicky a také ve středodunajské oblasti v Rakousku jsou vzácné. Podle nálezu z Maisbirbaum je tam K. Willvonseder (1937, 182) klade do stupně B C s poukazem, že se rozšířily z Čech.

Dvojkónické nádoby. K mísovitým tvarům lze přiřadit i dvojkónické nádoby (tzv. okřínny), objevující se poprvé v mladé fázi mohylové kultury (obr. 63: 1–5) a prodávající svůj další vývoj v následujícím období popelnicových polí.

Úprava povrchu a výzdoba keramiky

Zatímco u nádob starší doby bronzové převládá dokonale zpracovaný hladký povrch, často až kovového lesku, ale nezdobený, u nádob z prostředí mohylové kultury je dáována přednost výzdobě (obr. 65). Výzdobu lze rozdělit podle provedení na rytou (vhloubenou) a plastickou. Zpočátku převládá rytá linie a geometrické vzory. Ze starších kultur ze sousedství byl převzat např. negativní klikatkovitý pás, vytvořený mezi dvěma řadami proti sobě stojících šrafovaných trojúhelníků, trojúhelníky vyplňované

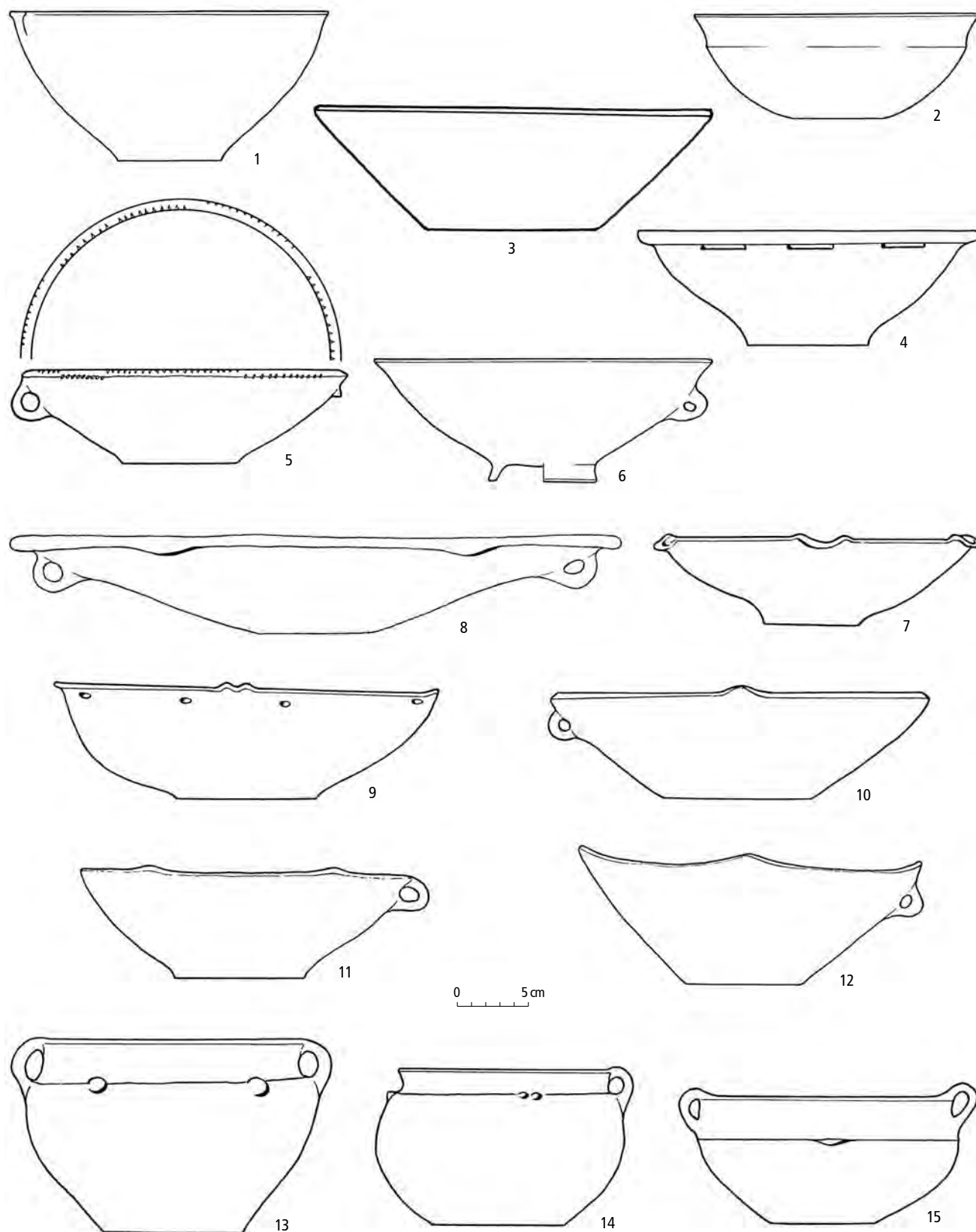
drobnými vpichy a rýžkami, tzv. pšeničný vpich, a v přechodném období B A2/B B1 jsou to plastické výčnělky, lišty různě tvarované prstováním a s typickými kolky v podobě proti sobě stojících půlobloučků. Vlastním ornamentačním základem mohylových nádob jsou šrafované trojúhelníky, zavěšené trojúhelníky, doplněné často tzv. obrvením, žebříčkovité pásy, myrtová či jedlová větévka, soustředné i vícenásobné kroužky, šrafované trojúhelníky, vytvářející ve svislé řadě tzv. přesýpací hodiny. Hluboké rýhy bývaly vyplňovány bílou inkrustací k zesílení dojmu pestrosti. Často jen nepatrnými změnami v základních schématech se docílují pestré vzorkovnice, která má nesčíslné obměny, ale stále stejné prvky. Výzdoba se omezuje na spodek nádoby i na nožku, hrdlo však zůstává téměř vždy hladké. Žádnému keramickému tvaru se nevyhýbá, až na tvary hrubých hrnků a kónických mis s laloky na okraji. Nádoby zdobené vrubozemem, které je možno považovat za importy nejspíše z württemberské oblasti, se vyskytují velmi vzácně v mladém úseku střední doby bronzové: Všekary – mohyla 1, Točnick – mohyla 12 (Čujanová-Jílková 1970, obr. 43 a obr. 5); Dobešice – mohyla 1/73 (zatím nepublikováno), i v počátečním období mladší doby bronzové B D (např. z mohylových pohřbů v Drhovicích a Chvaleticích).

V mladším období mohylové kultury je opouštěna stará tradice ryté výzdoby a dává se přednost hlazenému povrchu a vypnulinám, které bývají obvykle lemovány kruhovými nebo podkovovitými žlábkami. Časté jsou i různé plastické výčnělky, jazkovité výstupky, pupíky apod. Nastupuje svislé prstování povrchu, typickou výzdobou pro nejmladší horizont mohylové keramiky je pak vertikální kanelace či svislé žlábkování amfor, příp. i jiných tvarů. Tato plastická výzdoba bývá spojována především s vlivy ze středodunajské oblasti.

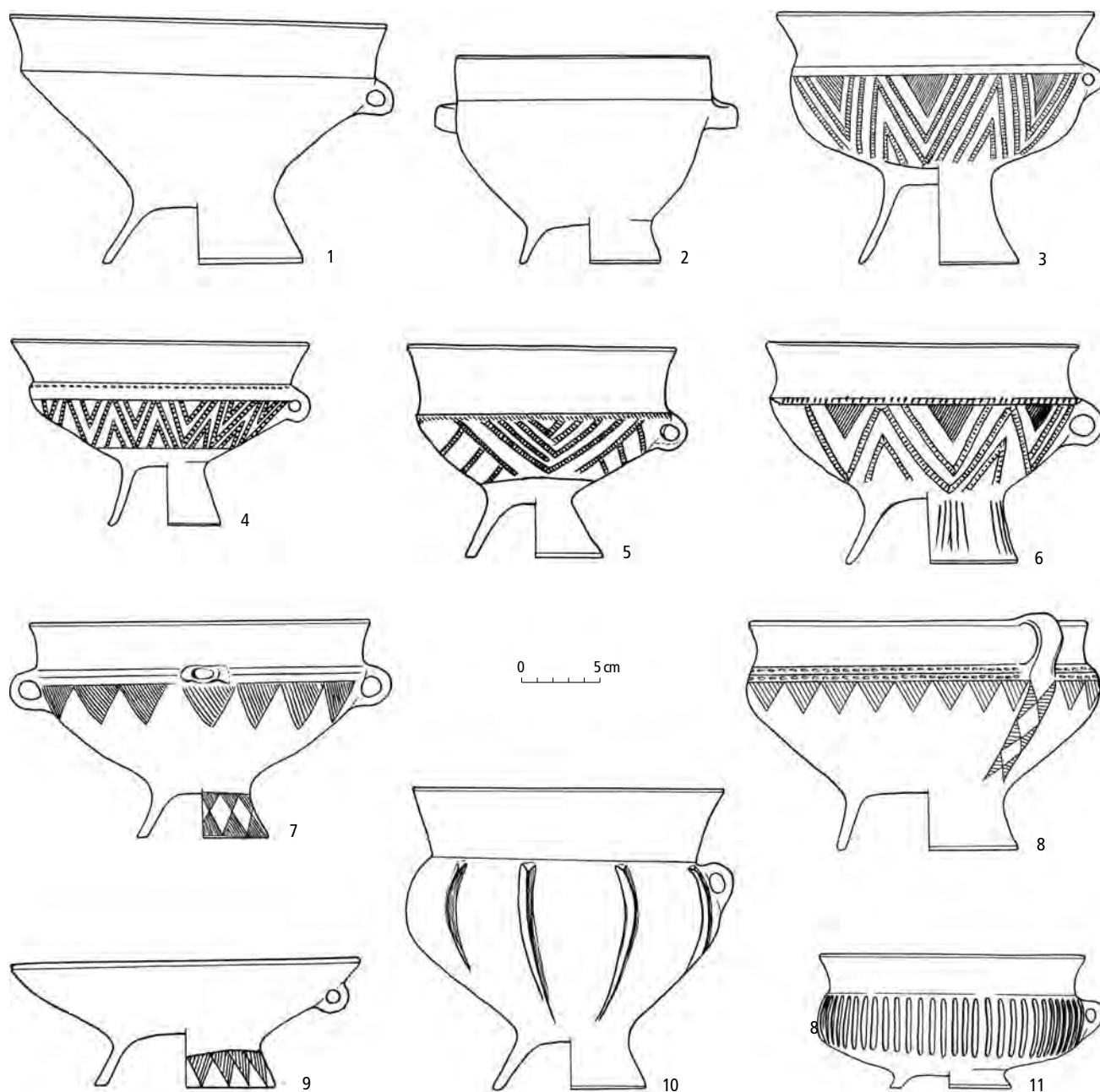
Další výrobky z hlíny

Typickým sídlištním nálezem jsou hliněná jehlanovitá závaží interpretovaná jako závaží tkalcovského stavu. Textilní výrobu dokládají také přesleny. Nejasnou funkci plnila kolečka vyrobená ze střeptů (Hrala – Šumberová – Vávra 2000, 211).

Hliněné chrastítko ve tvaru vajíčka pochází z mohyly 17 ze Štáhlav-Hájku a vyskytla se i miniaturní mis-tička s otvorem, používaná zřejmě jako přívěsek (Čujanová-Jílková 1964, 57). Zajímavá je část cedníkovité nádoby hruškovitého tvaru z Písku-Řeřichovy cihelny (Pleiner – Rybová eds. 1978, obr. 107: 13). Mezi neobvyklé nálezy patří hliněné lžice (Radčice, Písek-Řeřichova cihelna: Chvojka – Michálek 2003, obr. 18: 17, 19; Pleiner – Rybová eds. 1978, obr. 107: 8), hliněný model tutulu – spirálovitého terče s hrotem (Křtěnov: Braun 1985), několik hliněných idolů a dva drobné kuželovité předměty s vertikálním otvorem z příkopu v Radčicích. Z Velimi pocházejí podobné drobné hliněné kuželky, hliněná plastika lidské nohy a dokonce celá antropo-

Obr. 61: Keramika kultury mohylové: mísy a misky. 1, 2 Tajanov (okr. Klatovy); 3 Všekary (okr. Domažlice); 4 Březí (okr. Domažlice); 5 Podražnice (okr. Domažlice); 6 Meclov (okr. Domažlice); 7 Hořovice (okr. Beroun); 8 Plzeň-Nová Hospoda (okr. Plzeň-město); 9, 11, 12 Lužany-Zelené (okr. Plzeň-jih); 10, 15 Kbel (Plzeň-jih); 13, 14 Chrastavice (okr. Domažlice). Podle Čujanová-Jílková 1970; 1981; Šaldová 1960.

Obr. 62: Keramika kultury mohylové: mýsy a misky. 1 Lužany-Zelené (okr. Plzeň-jih); 2 Luženice (okr. Domažlice); 3, 7 Dýšina (okr. Plzeň-město); 4 Plzeň-Nová Hospoda (okr. Plzeň-město); 5, 9 Kbel (Plzeň-jih); 6 Podražnice (okr. Domažlice); 8, 11 Tajanov (okr. Klatovy); 10 Milínov (okr. Plzeň-jih). Podle Čujánová-Jílková 1970; 1992.

morfní plastika (Hrala – Šumberová – Vávra 2000, 211; Harding et al. 2007).

Unikátním nálezem je soubor mazanicových zlomků opatřených zdobným nátěrem ze sídlištní jámy v Kutné Hoře, který byl interpretován jako pozůstatek kotlového ohniště zdobeného cípovitou římsou (Beneš, A. 1981). Do pozdní fáze mohylové kultury náleží s největší pravděpodobností i zvláštní ozdobný kotouč z Čáslavi-Na Skále (Šumberová 2004).

3.5.4 Kovové výrobky

Kovové výrobky mohylové kultury jsou v drtivé většině vyrobeny z bronzu. Artefakty nalézané na českém území jsou jasně vázány na oblast středního Podunají a Karpatké kotliny, tedy na území s vysoce rozvinutou výrobou bronzové industrie. Již ve starším období se v českém mohylovém prostředí objevují některé technicky vyspělé formy, které jsou zjevným přínosem z této oblasti, například pásové nárameníky. Častější

jsou pak tvary, které jsou domácím produktem, avšak je zřejmé, že jsou vyráběny podle jihovýchodních předloh, jako je tomu například u terčovitých nebo srdcovitých závěsků (Kytlicová 2007).

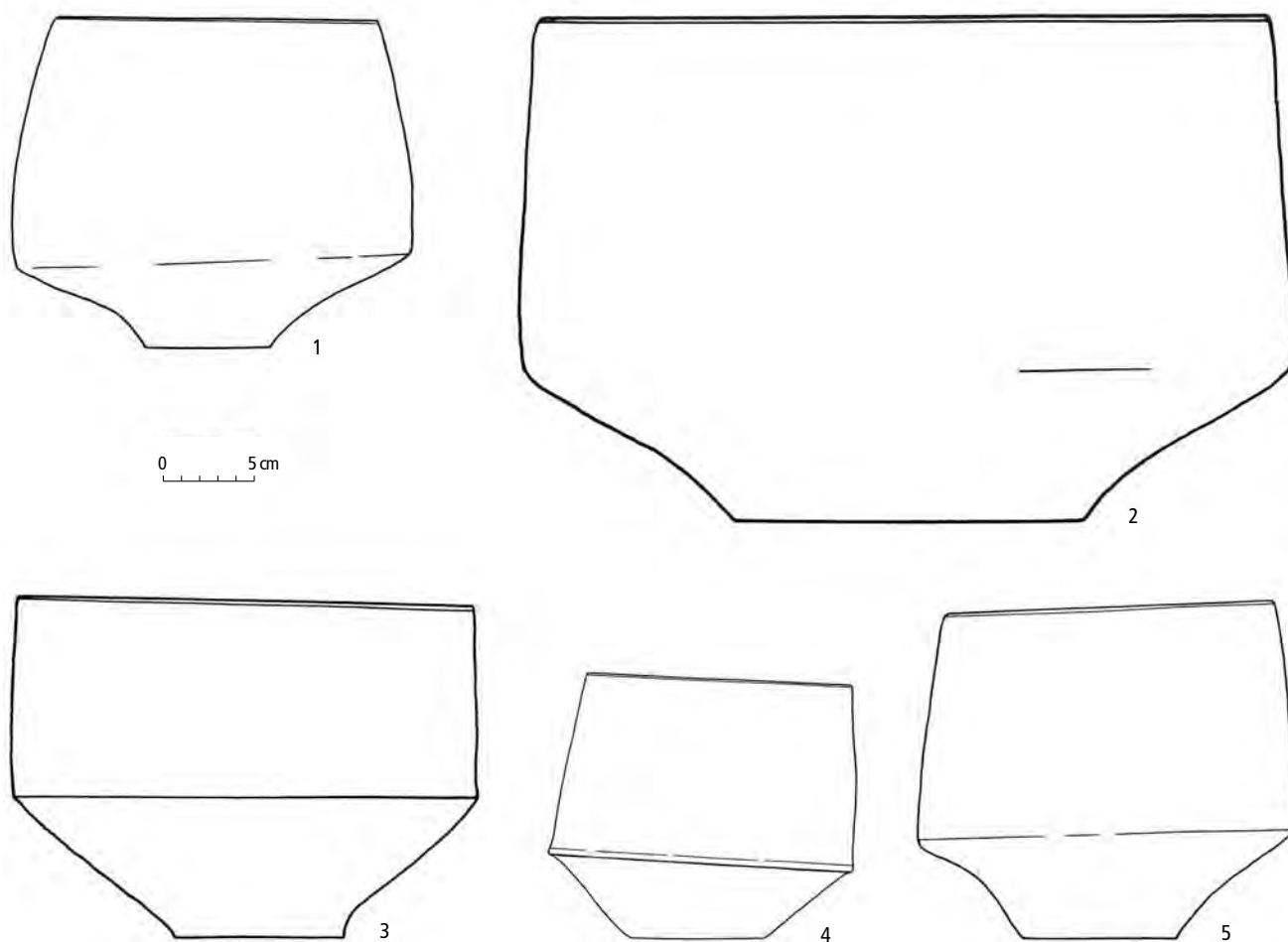
Nejčastějším dělením bronzových artefaktů je klasifikace podle jejich účelu na nástroje (sekerky, srpy, nože, břitvy, pinzety), zbraně (sekeromlaty, dýky, meče, oštěpy, šipky), ozdoby těla (náramky, náhrdelníky, prsteny) a ozdoby šatu (jehlice, nášivky). Určitý problém však při tomto dělení vzniká v případě bronzových seker a sekeromlatů, u kterých je možné předpokládat více způsobů užití.

Nástroje

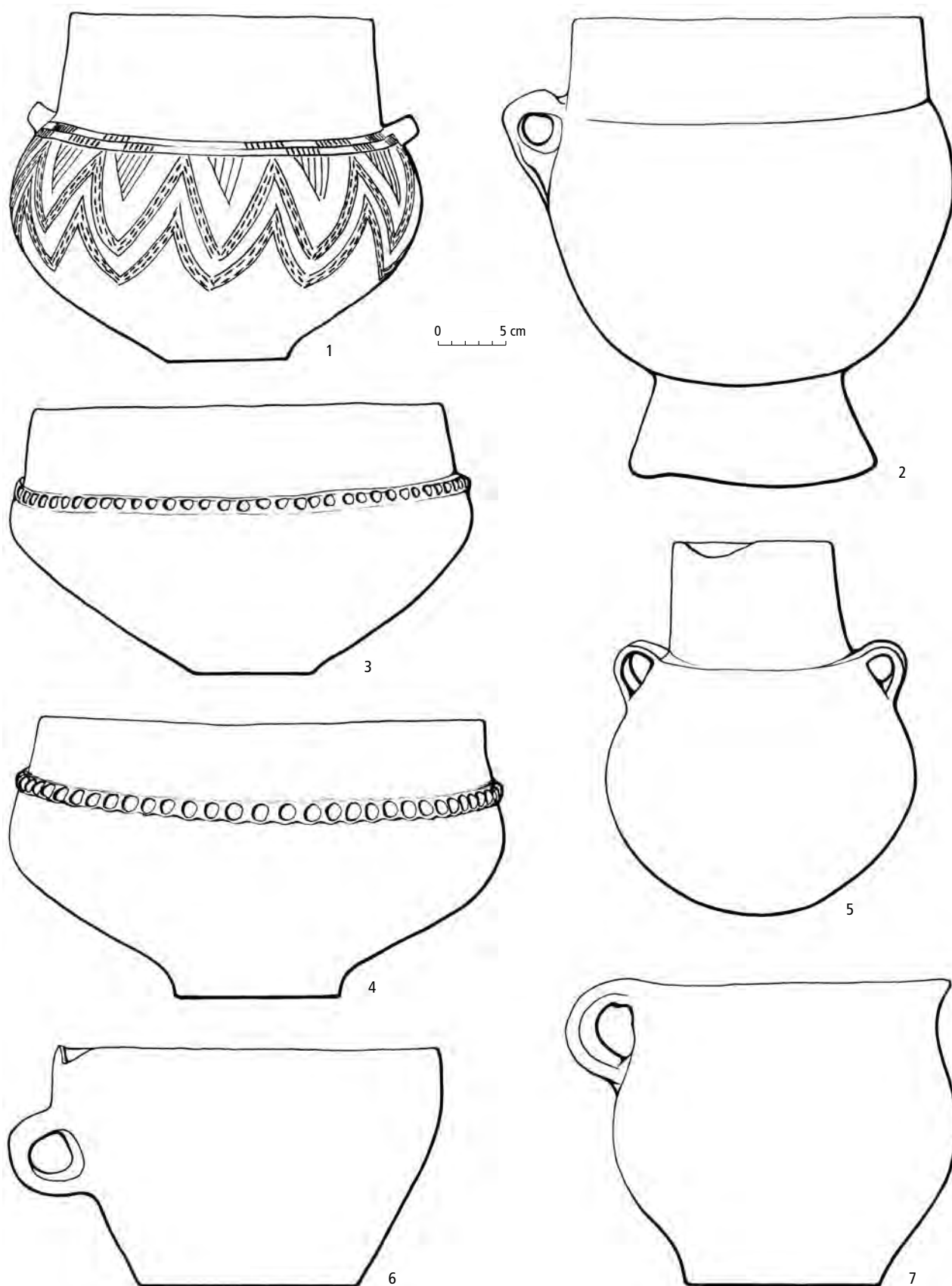
Břitvy. Ačkoliv se břitvy vyskytují v nálezovém spektru již od počátku existence mohylového komplexu, v Čechách pocházejí nejstarší exempláře až z plně vyvinutého stupně B B2. Jde o druh výrobku, který je typologicky velmi variabilní a v této souvislosti chronologicky poměrně citlivý. Všechny břitvy ze střední doby bronzové jsou dvoubřité, mají oboustrannou profilaci a jsou opatřeny závěsným kroužkem.

Při jejich třídění se vychází v první řadě z typu rukojeti, dalšími třídícími znaky jsou tvarování a plasticita čepele. Soupis nálezů tohoto druhu nástroje v Čechách i s minuciózním typologickým tříděním je k dispozici (Jockenhövel 1971). Nejstarší typy břitev jsou charakteristické plnou rukojetí, která bývá plasticky členěna různým počtem většinou vodorovných žebříků a zakončena závěsným očkem (obr. 66: 8). Jiným typem jsou exempláře s rámcovou rukojetí s oblými nebo rovnými rameny (obr. 66: 10, 13), někdy zesílenou třetím středovým článkem (obr. 66: 11, 12). Vyskytnou se i tvary s plasticky zdobenou čepelí (obr. 66: 9, 13, 15), avšak většina břitev z prostředí střední doby bronzové v Čechách má listovitou čepel hladkou a nezdobenou.

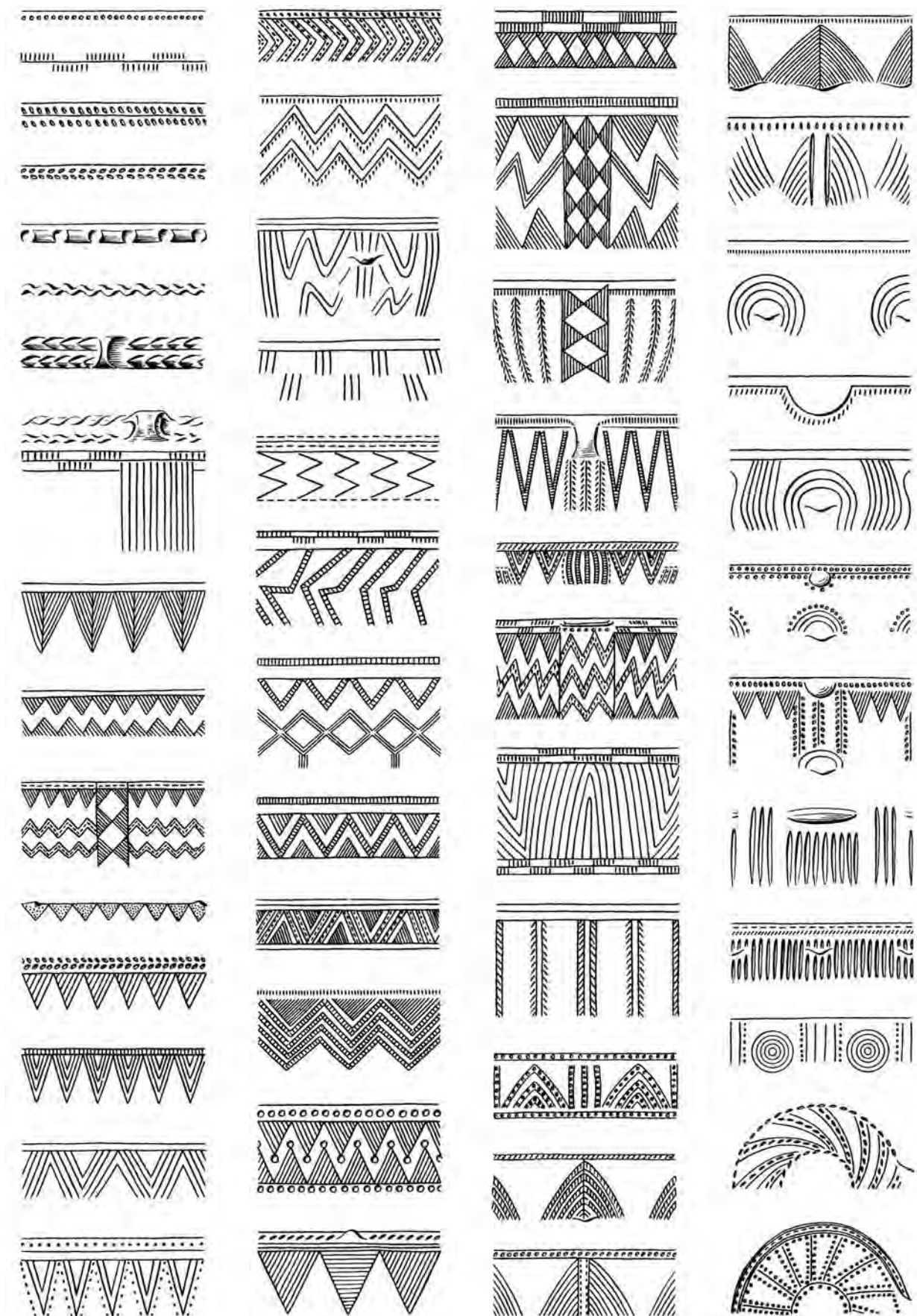
Nože. Genezi bronzových nožů, jež jsou charakteristickým nástrojem pro následující období popelnicových polí, lze vysledovat již v mohylovém stupni B C. Pro české území je soupis těchto nástrojů také publikován (Jiráň 2002b). Prvními formami skutečných nožů jsou tzv. starší varianty nožů s plnou rukojetí. Typologicky nejstarší jsou v jednostranných formách odlišně typově nezařaditelné nože z mohyl v západních Če-

Obr. 63: Keramika kultury mohylové: dvojkónické nádoby. 1 Praha-Bubeneč; 2, 4, 5 Vrhavěč (okr. Tachov); 3 Praha-Modřany. Podle Böhm 1937; Čujanová-Jílková 1977.

Obr. 64: Keramický soubor z mladého stupně kultury mohylové z Vacíkova (okr. Příbram). Archiv Archeologického ústavu v Praze.

Obr. 65: Výzdobné motivy na keramice kultury mohylové. Podle Čujanová-Jílková 1970.

chách (obr. 66: 7), které, stejně jako jednostranně formované nože typu Brunn (obr. 66: 4) i další formálně vyvinutější nože s plnou rukojetí, náležejí ještě čistě mohylovému prostředí (obr. 66: 1, 6). V tomto časovém úseku se objevují i nože typu Baierdorf (obr. 66: 5) a nože s rámcovou a prolamovanou rukojetí (obr. 66: 2, 3), avšak nálezové souvislosti naznačují jejich přezívání i v přechodném horizontu B C2/B D–B D, ve kterém dochází k definitivnímu konstituování kulturního prostředí popelnicových polí (Jiráň 2002b, 13).

Srpy. Prototypem nejstarších srpů jsou tvary jakoby srpovitých nožů, jaké pocházejí z depotu ze Smederova v západních Čechách (Richlý 1894, Tab. XXXIII). Běžný tvar střední doby bronzové představuje srp s bočním trnem, který bývá mnohdy opatřen různým počtem žeber, jež jsou souběžná s hřbetní hranou (obr. 67: 15, 17). V závěru střední doby bronzové se paralelně se srpy s bočním trnem začínají objevovat první srpy s řapem, který bývá plný a podélně žebrovaný (obr. 67: 16). Všechny srpy jsou odlity v jednostranné formě, rubová strana zůstává plochá.

Dláta. Dochované jsou jen jednoduché tvary dlát z čtyřboké tyčinky (obr. 73: 3).

Šídla a rydla. Tyto jednoduché nástroje mají vždy kruhový průřez špice, i když tělo může být i čtyřúhelníkovitého průřezu. Většinou jsou hladké a rovné, pouze výjimečně zahnuté nebo zdobené (obr. 73: 1, 2, 4).

Pinzety. Mají mírně rozšířené ostří na obou koncích patřičně tvarovaného pružného pásku z bronzového plechu. Nejsou typologicky tříditelné, liší se šířkou ostří, celkovou profilací, některé mohou mít žebrovanou vnější stranu oblouku (obr. 66: 16–18).

Nástroje/zbraně

Sekery. Byly patrně využívány jako nástroj, ale mohly sloužit i jako zbraň. V prostředí mohylového komplexu v Čechách se vyskytují sekery s lištami (obr. 67: 1, 2), se schůdkem (obr. 67: 5–8) a se středovými laloky (obr. 67: 13, 14).

Od seker s postranními lištami ze starší doby bronzové se obdobné mohylové sekery v podstatě neliší, nacházíme typy jak s vykrojeným, tak s rovným týlem. Vyskytují se i sekery s paralelními lištami zřetelnými jen od středu k ostří. V mnoha případech jsou sekery s lištami doprovázeny sekerami se schůdkem.

Nejčastější jsou sekery se srdcovitým schůdkem (obr. 67: 5), které se mezi sebou liší jen v jednotlivostech provedení. Některé mají rovný týl a dokonalé vybroušení schůdku se zářezem, jiné mají široké a mělké vykrojení týlu. V závěru střední doby bronzové se objevují

i sekery s rovným lištovitým schůdkem (obr. 67: 8), které přezívají dále (Kytlicová 1959a).

Sekery se středovými laloky jsou méně běžné. Umístění a tvarování laloků je variabilní. V zásadě sledujeme exempláře s drobnými, spíše jen naznačenými laloky (obr. 67: 13) a naopak těžší tvary s plně vyvinutými středovými laloky a masivním ostřím (obr. 67: 14). Jakousi spojnicí tvarů se srdcovitým schůdkem a s laloky představuje sekera s lalokovitým schůdkem (obr. 67: 11, 12). Pouze výjimečně je tvar sekery se středovými laloky opatřen výzdobou.

Na více sekerkách se vyskytnou stopy nebo části dřevěných násad, někdy se zbytky vázání z bronzového drátu (Čujanová-Jílková 1970, Abb. 111: 10, 67: 11, 78: 10) nebo koženého řemínku (Čujanová-Jílková 1981, obr. 4). Pokud v týlu sekery zůstal zachován zbytek dřeva z násady, bylo těsně po odkrytí vidět, že dřevěná násada se za týlem sekery lomila v pravém úhlu (Čujanová-Jílková 1981, 303).

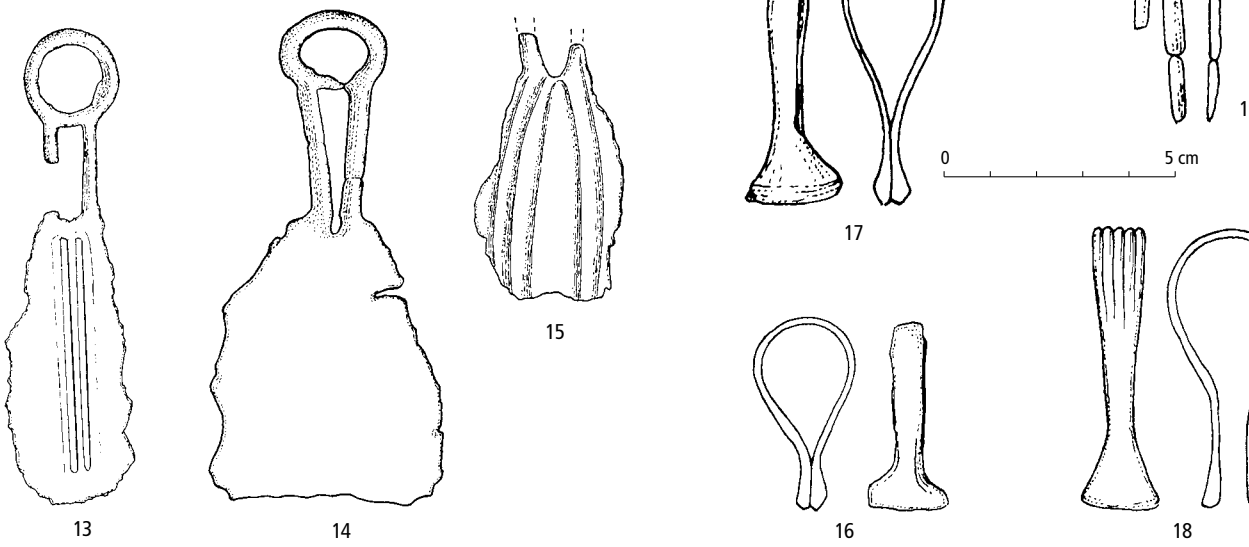
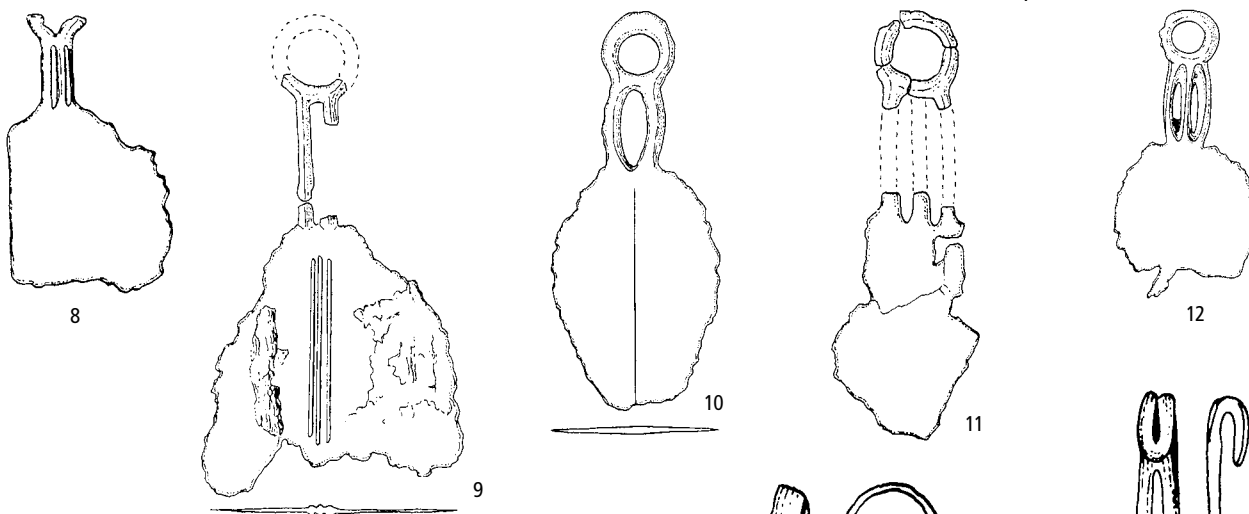
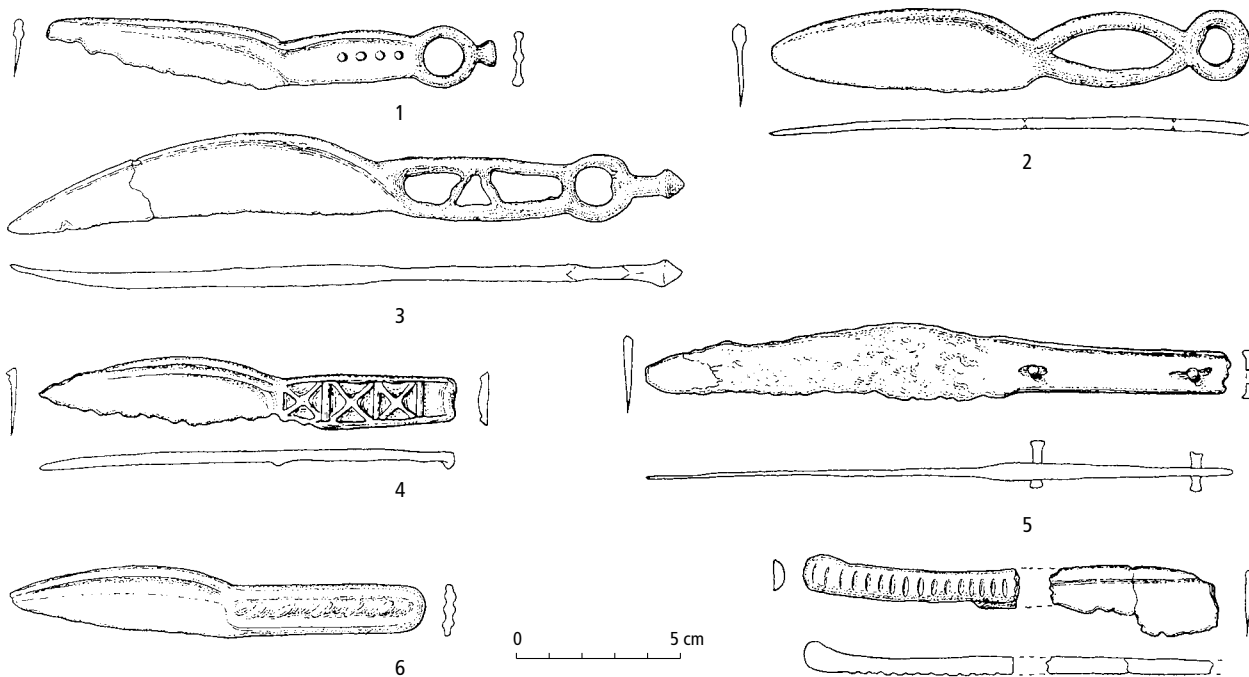
Zbraně

Sekeromlaty. Počátek střední doby bronzové ještě doprovázejí sekeromlaty křtěnovského typu (obr. 68: 18 – srov. též kap. 2.5.4.2). Následně se vyskytují sekeromlaty s terčovitým týlem, s delší, někdy zakřivenou čepelí. Týlní terč může být oblý (obr. 68: 20) nebo opatřený středovým trnem (obr. 68: 19). Některé sekeromlaty tohoto typu bývají zdobené, a to na těle vlastní sekerky stejně jako na týlním terči či při příčném otvoru (obr. 68: 21). Nejstarší typ (A) těchto sekeromlatů patří v karpatské oblasti k vedoucím tvarům depotů typu Hajdúsámson-Koszider (Mozsolics 1967; Vulpe 1970). U nás patří nejspíše k předmětům importovaným z karpatsko-podunajské oblasti od počátku stupně B B1. Naopak mladší formou, až ze samého závěru mohylové kultury, jsou zvláštní dvojamenné sekeromlaty (obr. 68: 22), původem z Karpatské kotliny, nicméně rozšířené po celé Evropě (Mozsolics 1967, 22; Novotná 1970). Sekeromlaty považujeme spíše za odznaky společenského postavení než za artefakty běžně užívané, i když někteří badatelé uvažují i o jejich praktickém využití coby honosných zbraní (David 2002b).

Dlátovité sekery. Pocházejí z depotu ze západočeského Smederova. Tvarově se blíží křtěnovským sekeromlatům, ovšem jsou bez tuleje (obr. 67: 9, 10). Převládá názor, že jsou to symbolické prestižní zbraně (Moucha 2005, 67).

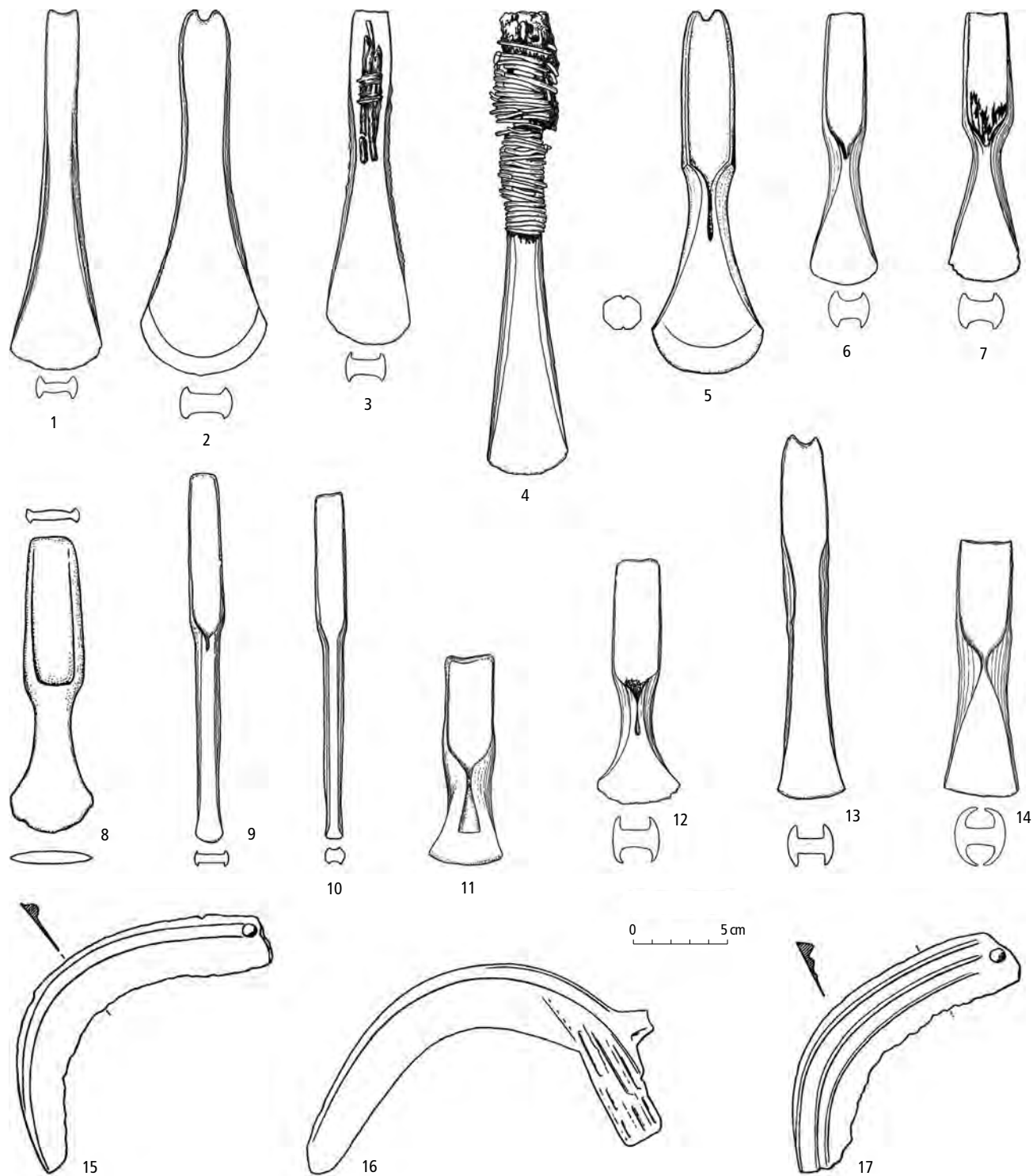
Dýky. Na tvary starší doby bronzové upomínají dýky s rukojetí litou vcelku (obr. 68: 5). Vyskytly se i téměř miniaturní dýky tohoto typu (obr. 68: 6). Dalším po-

>> **Obr. 66:** Bronzové artefakty střední doby bronzové: nože a břity. 1 Telce (okr. Louny); 2 Bečov (okr. Most); 3 Třebívlice (okr. Litoměřice); 4 Praskolesy (okr. Beroun); 5, 8 Milavče (okr. Domažlice); 6 Oploty (okr. Louny); 7 Všekary (okr. Domažlice); 9, 15 Dýšina (okr. Plzeň-město); 10, 16 Mělnice (okr. Domažlice); 11 Stříbro (okr. Tachov); 12 Plzeň-Nová Hospoda (okr. Plzeň-město); 13 Zběšice (okr. Písek); 14 Hosty (okr. České Budějovice); 17 Milínov (okr. Plzeň-jih); 18 Žákava (okr. Plzeň-jih); 19 Starý Plzenec-Sedlec (okr. Plzeň-město). Podle Čujanová-Jílková 1970; Jiráň 2002b; Jockenhövel 1971.

kračujícím starším tvarem jsou tzv. nožovité dýky (v německé terminologii *Messerdolchen*). Jsou známy již ze slovenské nitranské kultury, jeden exemplář byl nalezen na sídlišti otomanské kultury v Barci I (*Hájek 1961*, Abb. 14) a svým prototypem patří k původním

karpatsko-podunajským tvarům. Z téhož okruhu by také mohla pocházet dýka s vějířovitě rozšířeným týlem, se 6 nýty a s rytou výzdobou v trojúhelníkovitém schématu na prodloužené čepeli (obr. 68: 8). Běžné čepelovité dýky mají rovný, zaoblený nebo lichoběž-

Obr. 67: Bronzové artefakty střední doby bronzové: sekery a srpy. 1 Ostřetice (okr. Klatovy); 2 Lužnice (okr. Domažlice); 3 Starý Plzenec-Sedlec (okr. Plzeň-město); 4 Krchleby (okr. Domažlice); 5 Ves Touškov (okr. Plzeň-jih); 6 Plzeň-Černice (okr. Plzeň-město); 7 Dýšina (okr. Plzeň-město); 8 Obytce (okr. Klatovy); 9, 10 Smederov (okr. Plzeň-jih); 11 Libákovice (okr. Plzeň-jih); 12 Milínov (okr. Plzeň-jih); 13 Kbel (Plzeň-jih); 14 Žákava (okr. Plzeň-jih); 15 Kout na Šumavě (okr. Domažlice); 16 Honezovice (okr. Plzeň-jih); 17 Mělnice (okr. Domažlice). Podle Čujanová-Jílková 1970; Richlý 1894.

níkovitý tyl s různým počtem otvorů pro nýty a případně s různě plasticky tvarovaným středovým žebrem (obr. 68: 1). Prodloužením čepelí dýk vznikaly mečíky a meče.

Meče a mečíky. K mečíkům patří vesměs tvary s lichoběžníkovitým nebo rovným tylem a 4–6 nýty. Meče, které jsou novým druhem zbraně, zastupují tvary s desítkovitou rukojetí (obr. 68: 9) a také meče s jazykovitým řapem (obr. 68: 10) nebo i rapírové meče (obr. 68: 11). Velice honosný typ představují meče s plnou osmibokou rukojetí. Rukojeť bývá zdobena rytými koncentrickými kružnicemi, které ji spolu s dělicími svislými a vodorovnými rýhami zcela zaplňují (obr. 68: 12). Průvodní nálezy datují tyto meče do stupně B C, jejich největší koncentrace je v oblasti horního a středního Podunají.

Hroty kopí – oštěpů. Vyskytují se průběžně po celou dobu bronzovou a W. Torbrügge (1959, 64) je dělí do více typů. Obecně je v mohylové kultuře v Čechách doloženo jak prosté listovité kopí (obr. 68: 15), tak v závěru střední doby bronzové i kopí se stupňovitě zesíleným středem (obr. 68: 17). Listovitá kopí mají zaoblené břity a delší tulej. Hroty kopí bývají opatřeny otvory pro upevnění násady, výjimečně jsou zdobené (obr. 68: 16).

Šipky. Bronzové šipky zastupují tvary s tulejkou a dvěma křídélky, jejich tvar se liší pouze v detailech (obr. 68: 14). Méně obvyklá je šipka mající místo tulejky trn či řap (obr. 68: 13).

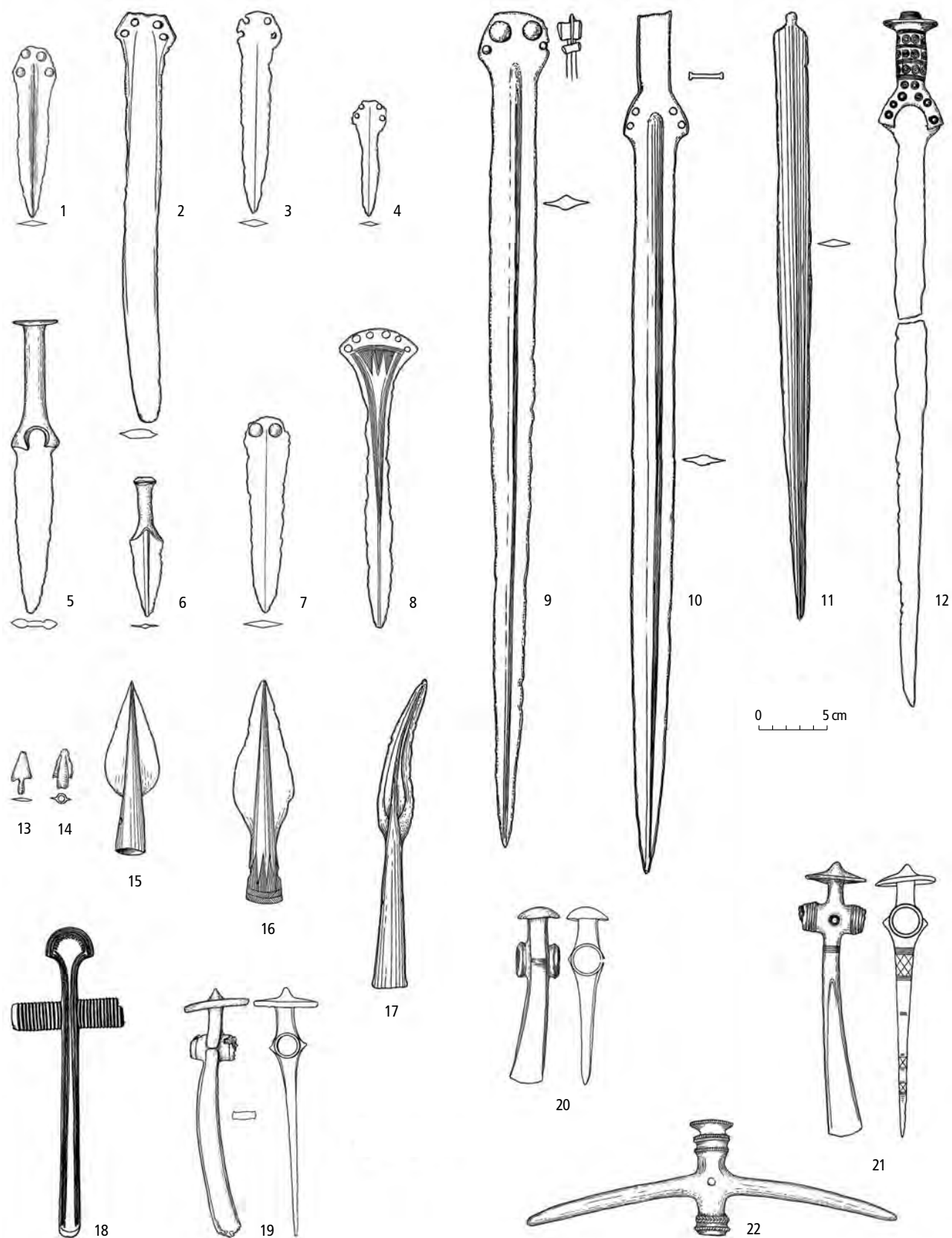
Ozdoby

Jehlice. Nejstaršímu mohylovému horizontu náleží jehlice s dvojkruželovitou hlavicí, s čtyřhrannou, někdy srpovitě prohnutou jehlou s otvorem na krčku nebo s připojeným očkem (obr. 69: 18, 19). Čtyřhrannou nebo tordovanou jehlou mají i jehlice s hlavicemi stočenými v očko (obr. 69: 24), jehlice s horizontálními kruhovými plochými nebo plankonvexními hlavicemi (obr. 69: 30) a také srpovité jehlice s tordovanou jehlou (obr. 69: 27). Výjimečně může být čtyřhranná jehla jehlice zdobená (obr. 69: 26). Největší procento nálezů tvoří jehlice s pečetítkovitou hlavicí, se šroubovitě uspořádanými rýhami na krčku a s jehlou kruhového průřezu (obr. 69: 7). Některé jehlice mají pečetítkovitou hlavicí válcovitě zesílenou s prohlubní, v níž se patrně nacházela barevně odlišná výplň z organické látky (Čujanová-Jílková 1992, Abb. 6: 18a). Blízko jehlicím s pečetítkovitou hlavicí stojí prosté jehlice hřebíkovité (obr. 69: 6). Od stupně B C jsou obvyklé jehlice s bikónickou hlavicí v různých variantách (obr. 69: 8, 9), jejichž výskyt pokračuje i v období popelnicových polí. Dále se již v nálezovém spektru vyskytují i jehlice s kulovitou hlavicí a zesíleným (někdy plasticky členěným) krčkem (obr. 133: 7–9). Jiný typ představuje jehlice s hlavicí roztepanou a zatočenou v rourku (obr. 69: 20). Zvláštní

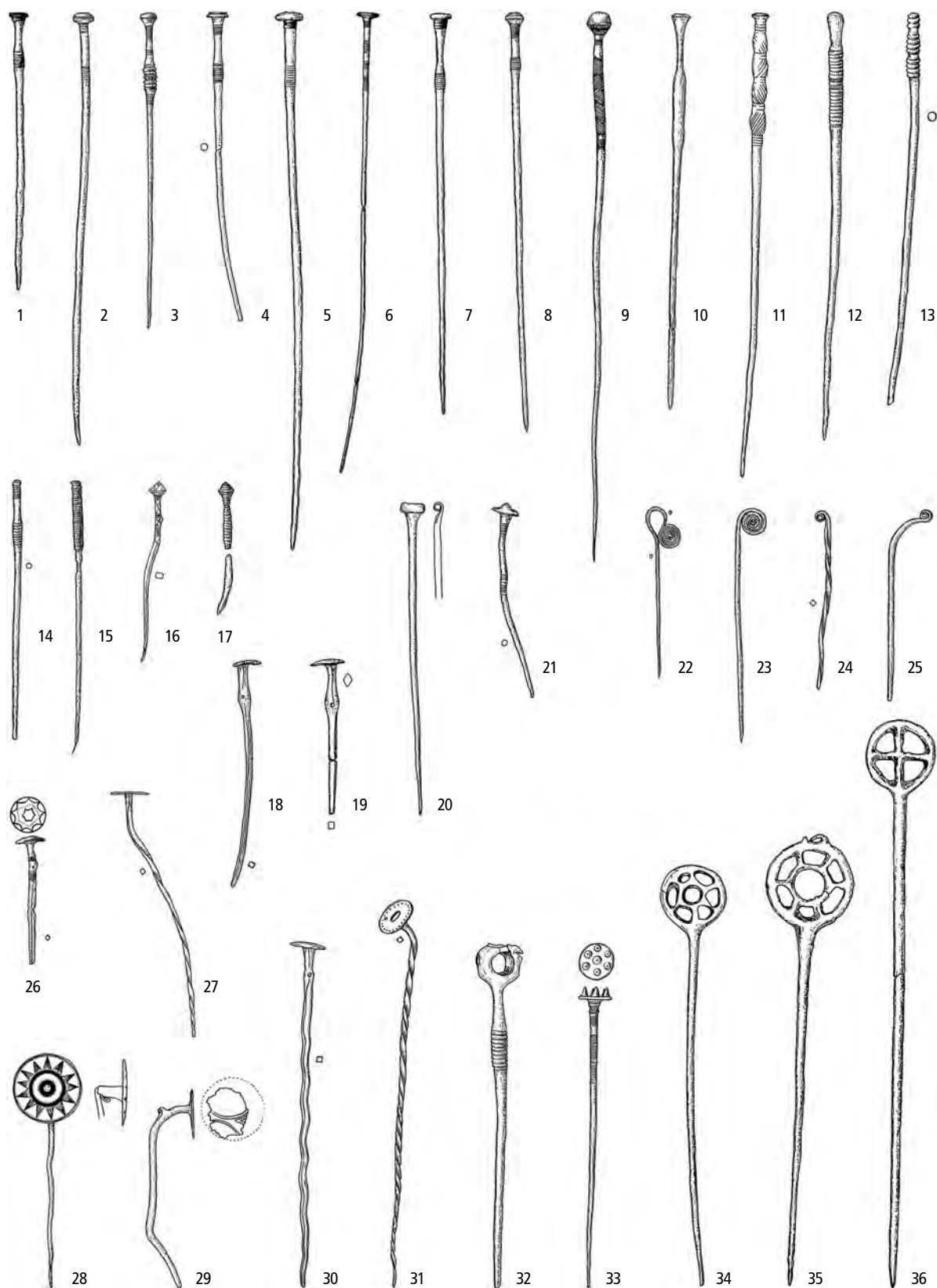
skupinu tvoří jehlice s kolečkovitými hlavicemi a závěsnými očky, v hrobech se často vyskytují ve dvojicích. Podle tvaru a počtu vnitřních paprsků se vytvářejí jejich typologické řady. Za hlavní oblast výskytu těchto jehlic se dříve považovalo Hesensko a kraje sousední, jsou časté v jižním Německu, v Čechách se vyskytují jen v západočeském regionu (obr. 69: 34–36). Velké terčovitě jehlice s jehlou vsazenou do tulejky s očkem a ohnutou v pravém úhlu, s rytými převážně hvězdovitými nebo obloučkovitými obrazci na přední straně terče, považoval již J. Böhm za tvar vzniklý náhle bez předchozích předloh ve stupni B C2, který se udržel i v mladší době bronzové (Böhm 1936, 9; obr. 69: 28). Typově podobná je jehlice s terčovitou hlavicí zdobenou nebo nezdobenou, s očkem (asi závěsným) na pravouhle zahnuté jehle (obr. 69: 29). V samém závěru střední doby bronzové, v onom přechodném horizontu k období popelnicových polí B C2/B D, se typová variace šíře jehlic značně rozrůstá (srov. kap. 3.3.4 a 3.5.4). Objevují se i poměrně zvláštní tvary, jako jehlice s hustými svrchními kolmými trny či jehlice s kostkovitou, provrtanou hlavicí, které naznačují cizí původ těchto artefaktů (obr. 69: 32, 33 – srov. též Frána et al. 1997, 52).

Nášivky. Bronzové vypouklé pukličky, opatřené protilehlými otvory, jsou různých velikostí, největší mají rovnou okrajovou hranu a při ní často perličkovitý pás nebo bohatý perličkovitý ornament (obr. 73: 5, 6). Všechny byly opatřeny otvory k našití. Tyto puklice byly charakteristickou ozdobou tehdejšího šatu. Puklicemi trojí velikosti, které mají naspodu masivní trn hřebíkovitě ukončený nebo zahnutý, byl bohatě pobit kožený opasek u pohřbu 1 v mohyle 35 v Nové Hospodě (Čujanová-Jílková 1970, Abb. 90: A).

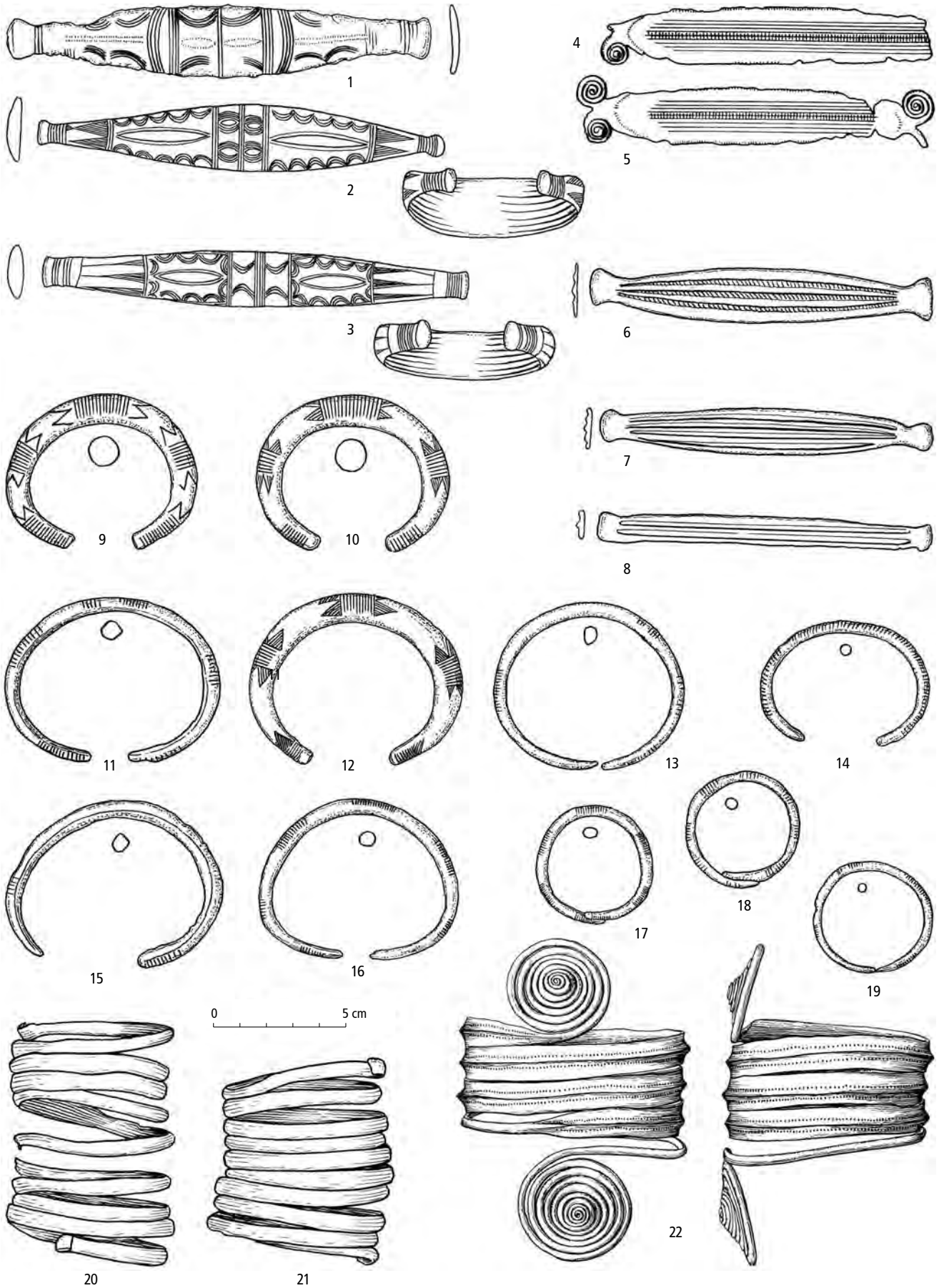
Náramky. Nejběžnějšími tvary jsou tyčinkovité náramky z tenčí kruhové nebo hraněné tyčinky, s konci dosahujícími k sobě nebo se překrývajícími. Na hřbetní straně bývají zdobené skupinami rýžek nebo rýžky pokrývají celou plochu. Tyto tyčinkovité náramky jsou přítomny ve všech mohylových skupinách (obr. 70: 11, 13–19). Masivní náramky se zúženými a rovně seříznutými konci, které jsou na vnější straně zdobené ornamenty ze šrafovaných trojúhelníků a skupin rýžek (obr. 70: 9, 10, 12), mají chronologickou spojitost s jehlicemi se čtyřhrannou jehlou a otvorem v krčku. Jiné náramky mají vnitřní stěnu plochou a konec pečetítkovitě ukončený (obr. 70: 1–3). Ploché náramky s mírně lopatkovitě rozšířenými konci mírají hřbetní plochu rozdělenou podélnými žebérky v sudém i lichém počtu, někdy jsou žeběrka přesekávaná rýžkami (obr. 70: 6–8). Z nálezových celků vyplývá, že byly společně ukládány náramky tyčinkovité, žebrované i ploché ryté, a lze mít za to, že všechny tyto druhy se vyskytují ve stejném časovém horizontu, ve stupních B B i B C (Čujanová-Jílková 1970, Abb. 85: 1–6).

Obr. 68: Bronzové artefakty střední doby bronzové: dýky, meče kopí a sekeromlaty. 1, 20 Krchleby (okr. Domažlice); 2, 8 Dýšina (okr. Plzeň-město); 3, 4 Holýšov (okr. Domažlice); 5 Chodouň (okr. Beroun); 6 Chocenice (okr. Plzeň-jih); 7, 13, 14 Všekary (okr. Domažlice); 9 Starý Plzenec-Sedlec (okr. Plzeň-město); 10 Mochov (okr. Praha-východ); 11 Týn nad Vltavou (okr. České Budějovice); 12 Vrhavěč (okr. Tachov); 15 Smederov (okr. Plzeň-jih); 16 Šitboř (okr. Domažlice); 17 Varvažov (okr. Písek); 18 Ves Touškov (okr. Plzeň-jih); 19 Červený Hrádek (okr. Plzeň-město); 21 Lužany-Zelené (okr. Plzeň-jih); 22 Libákovice (okr. Plzeň-jih). Podle Čujanová-Jílková 1970; Kytlicová 2007; Novák 1975.

Obr. 69: Bronzové artefakty střední doby bronzové: jehlice. 1, 5–7, 35 Všekary (okr. Domažlice); 2, 8, 12, 13, 25 Dýšina (okr. Plzeň-město); 3 Horní Metelsko (okr. Domažlice); 4 Chocenice (okr. Plzeň-jih); 9 Řepeč (okr. Tábor); 10, 19, 21 Milínov (okr. Plzeň-jih); 11, 36 Štáhlavy (okr. Plzeň-město); 14 Tajanov (okr. Klatovy); 15 Sýkořice-Podřeže (okr. Rakovník); 16 Smederov (okr. Plzeň-jih); 17, 18, 31 Plzeň-Nová Hospoda (okr. Plzeň-město); 20, 30 Lužany-Zelené (okr. Plzeň-jih); 22 Podražnice (okr. Domažlice); 23 Kbel (Plzeň-jih); 24, 34 Červený Hrádek (okr. Plzeň-město); 26 Holyšov (okr. Domažlice); 27 Chodouň (okr. Beroun); 28 Jarov (okr. Plzeň-jih); 29 Švihov-Těšnice (okr. Klatovy); 32, 33 Libákovice (okr. Plzeň-jih). Podle Čujanová-Jilková 1970; Pič 1900. Různá měřítka.

0 5 cm

Se všemi zmíněnými typy se ve stupni B C objevují ještě náramky ze širšího tenkého plechu, s podélnými žebérky, jejichž konce tvoří na obou stranách dvě protilehlé spirálovité růžice (obr. 70: 4, 5).

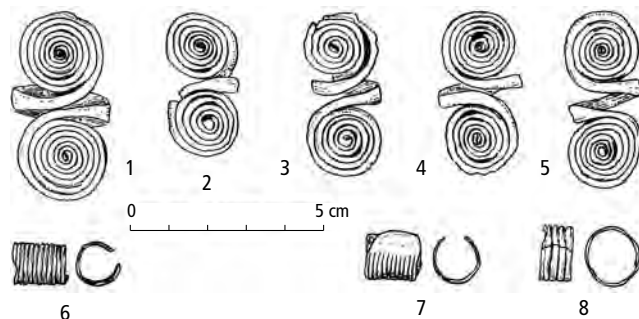
K náramkům, jakožto ozdobám končetin, je snad možno volně přidružit i spirálovitě vinuté roztepané bronzové pásy (obr. 70: 20, 21), někdy zakončené plochou růžicí, nazývané ve starší literatuře nákolence (obr. 70: 22).

Prsteny. Typické, zvláště pro kostrové pohřby mohylové kultury, jsou prsteny, jejichž plochý kroužek vybíhá ve dvě protilehlé spirálky (obr. 71: 1–5). Jiným tvarem jsou ploché kroužky, uzavřené nebo s konci přes sebe přeloženými. Manžetovitě široké prsteny mají zaoblené konce přes sebe přehnuté a jsou podélně hustě rýhované (obr. 71: 6–8).

Závěsky. V hrobových celcích s jehlicemi se čtyřhrannou jehlou a masivními náramky jsou zastoupeny závěsky se soustřednými žebérky a středovým trnem, označované jako typ Ráksi (obr. 72: 6–8, 10, 11). Větší závěsky tohoto typu mají vybíjenými perličkami zdobený okraj. Srdcovité závěsky mají také podunajský původ a jsou běžným tvarem v jižním Německu. Vyskytují se i v západních, středních a jižních Čechách, naopak od Bavorska na západ již jen ojediněle (obr. 72: 2–4). Mají jednoduchou formu s rovnou střední příčkou nebo s trnovitými výběžky na příčce. Kolečkovité závěsky ve tvaru jednoduchého kolečka se závěsným kroužkem nebo složené z různého počtu vnitřních paprsků jsou typickými reprezentanty mohylového prostředí (obr. 72: 1). Ačkoli se svou konstrukcí neliší od kolečkovitých jehlic, v jednom celku se s nimi nikde nesetkávají. Zato se objevují i na územích, kde tyto jehlice nejsou známy (např. střední a jižní Čechy), v Rakousku jsou vzácné, ale časté jsou v Horní Falci. Všechny druhy závěsků byly nošeny jako součásti náhrdelníků, jejichž základ tvořily spirálovitě stočené trubičky navlékané na kožený řemínek nebo drát. U honosnějších náhrdelníků dvouřadých bývaly jako spojovací článek obou řad použity obdélníkovité destičky se závěsnými trubičkami na kratších stranách, s ornamenty provedenými jemně vybíjenými body (obr. 72: 9). Mezi ozdobami náhrdelníku se vyskytnou i ploché závěsné spirálky (obr. 72: 5).

Ostatní předměty

Jak dokládají nálezy, ve spektru bronzových výrobků z prostředí mohylové kultury se vyskytovaly i bronzové knoflíky (obr. 73: 9–11), používány byly i bronzové nýty či cvočky (obr. 73: 7, 8).

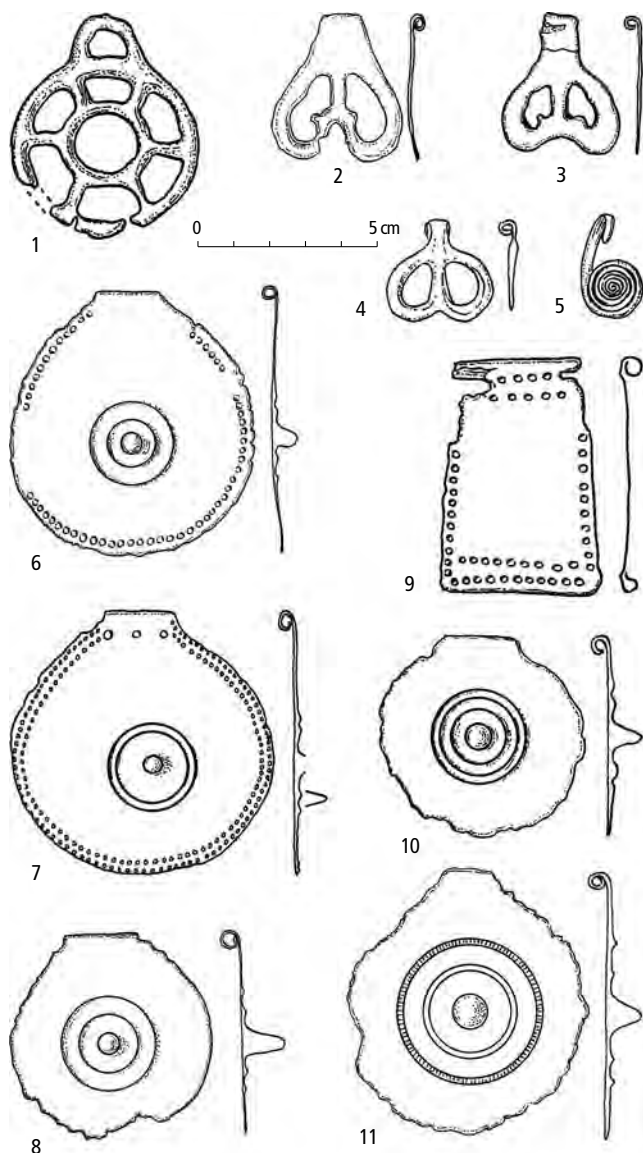
Obr. 71: Bronzové artefakty střední doby bronzové: prsteny. 1–5 Štáhlavy (okr. Plzeň- město); 6–8 Milínov (okr. Plzeň-jih). Podle Čujanová-Jílková 1970.

3.5.4.1 Zlato

Zlaté nálezy, pokud lze soudit z datovatelných celků, jsou v Čechách sporadicky zastoupeny již ve starším stupni (B B1), avšak valná většina jich pochází až ze závěrečné etapy vývoje mohylové kultury, kdy lze hovořit o enormním výskytu zlatých artefaktů. Jako první se tento fenomén objevuje v západních Čechách, zřejmě nepatrně později se takový podobný „boom“ dostává i do Čech východních, kde následně přetrvává déle (Hrala 1996a). Západočeské nálezy jsou zastoupeny výhradně v hrobech (Čujanová-Jílková 1975), východočeské i v depotech, kde se často objevují předměty jednoho typu, výjimečně jsou zlaté předměty i v žárových hrobech. Celkové množství zlata ve východních Čechách je větší, 55 nálezů, zatímco ze západních a jižních Čech je takových nálezů dohromady 33 (Lehrberger et al. eds. 1997). Společně se vyskytují spirály ze zlatých drátků, jednoduchých nebo dvojitých, původně téměř vždy spirálovitě vinutých, které jsou doloženy na širokém území střední a severní Evropy i západního Balkánu. Východočeské varianty tohoto typu artefaktů jsou značně variabilní ve velikosti, západočeské jsou menší a jsou umístěny v hrobech u hlavy – snad jako vlasové ozdoby. Východočeské se vyskytují pouze v depotech, kde jsou často propleteny navzájem v klubko.

Jinak je spektrum zlatých předmětů v obou regionech rozdílné. V předlužickém období východních Čech se objevují tzv. hradecké osmičky, jejichž výskyt nepřesahuje na levobřežní Labe. Jde o tvary z vinutého dvojitého drátu, jež bývají v místě překřížení – změny vinutí – svázané tenkým, také zlatým drátem (příl. 8: 4). Osmičky pocházejí z 5 depotů, celkem je jich 21 a jedná se patrně o polotovary. Druhým tvarem jsou pásky s očky na koncích. Jsou z roztepaného plechu, v průměru 3 mm široké a 0,05 až 0,2 mm silné. Jejich délku

<< Obr. 70: Bronzové artefakty střední doby bronzové: náramky. 1–3, 12, 20, 21 Chodouň (okr. Beroun); 4, 5 Všekary (okr. Domažlice); 6 Lužany-Zelené (okr. Plzeň-jih); 7, 8, 14, 16 Dýšina (okr. Plzeň-sever); 9, 10 Plzeň-Nová Hospoda (okr. Plzeň-město); 11 Červený Hrádek (okr. Plzeň-město); 13, 15 Hořice na Šumavě (okr. Český Krumlov); 17, 18 Točnick (okr. Klatovy); 19 Štáhlavy (okr. Plzeň-město); 22 Slaný (okr. Kladno). Podle Beneš, A. 1959; Čujanová-Jílková 1970; Kytlicová 2007; podklady V. Mouchy.

Obr. 72: Bronzové artefakty střední doby bronzové: závěsky. 1, 3 Dýšina (okr. Plzeň-město); 2 Všekary (okr. Domažlice); 4, 6, 9 Štáhlavy (okr. Plzeň-město); 5, 7 Plzeň-Nová Hospoda (okr. Plzeň-město); 8, 10 Milínov (okr. Plzeň-jih); 11 Luženice (okr. Domažlice). Podle Čujanová-Jílková 1970.

neznáme, protože všechny se dochovaly ve zlomcích. Nejdelší (419 mm), spolu s dalšími dvěma zlomky, pochází z depotu ze Lžovic (Lehrberger et al. eds. 1997, 181).

Tyto tenké a úzké pásky bývají někdy považovány za finální výrobek vzniklý ze zlatých drátěných polotovárů. Dvojitý drát se roztepáváním spojil v požadovaný plechový pásek, méně skovaná očka zůstala zachována. Spojení obou drátů při roztepávání většinou zanechává patrnou drobnou spáru, která jako světlá linie prochází prostředkem pásku. Takových pásků pochází z východních Čech celkem 13, a to jak z depotů, tak i z žárových hrobů. Již to samo o sobě ztěžuje interpretaci jejich funkce. Nemají ani časové paralely, ani starší ana-

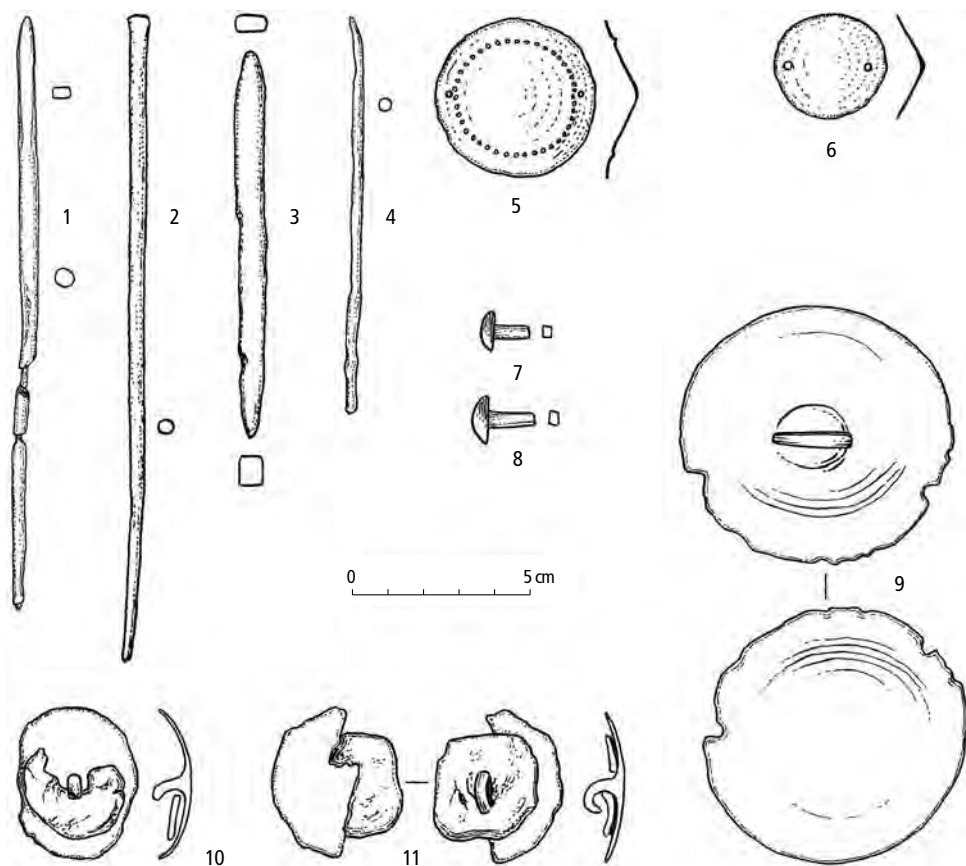
logie. Kvůli jejich málo početnému výskytu a zlomkovému charakteru zůstávaly dlouho mimo pozornost odborníků (Hrala 1996b; Lehrberger et al. eds. 1997).

V západních Čechách se zlaté předměty vyskytují ve třech formách. Jsou to ozdoby z jednoduchých nebo zdvojených zlatých drátů, většinou spirálovitě stočených, širší a užší zlaté pásky a plasticky zdobené kotouče z tenounkého zlatého plechu nebo zlaté fólie. Nejhojněji jsou zachovány spirálky z dvojitého tenkého za tepla taženého drátku. V sedmi případech jsou potom doloženy pásky ze širší tenké zlaté fólie. Jde o staré nálezy, takže pouze o 4 exemplářích víme, že byly nalezeny v kostrových hrobech, a to v mužských. Ve dvou případech byly uloženy v prostoru hlavy, v jednom snad vedle nohou (Čujanová-Jílková 1975). Dále jsou ve třech případech zastoupeny dlouhé úzké pásky z tence vytepávaného plechu, jejichž šířka nepřesahuje 3 mm. Po celé délce přední strany těchto pásků se nachází málo patrné žebro. Oproti fóliím však jsou tyto pásky více elastické. Známe je z jednoho ženského kostrového hrobu a jednoho mužského žárového hrobu ze západních Čech a jeden byl uložen v depotu z jihočeských Křenovic. O jejich umístění v kostrových hrobech nemáme přesné informace, takže účel těchto artefaktů neznáme. Poslední formou zlatých předmětů jsou kotouče. Ze západních Čech známe 4 takové exempláře. Jsou to větší vypouklé disky, často s otvory po okrajích k přichycení na organickou podložku, a jsou zdobeny spirálovitou ornamentikou. Jejich průměr kolísá mezi 90 a 123 mm. Ve dvou hrobech ležel disk společně se dvěma zlatými fóliovými pásky v prostoru hlavy, v jiném byl naopak disk se zlomky obdobného pásku situován vedle nohou. Západněčeské zlaté kotouče jsou jistě inspirovány prostředím Karpatské kotliny, naproti tomu fólie a pásky jsou unikáty, které v jiných regionech doloženy nejsou (Hrala 1996b, 216) a patrně svědčí o existenci privilegované vrstvy, pro kterou se místně vyráběly (Hrala 1996b, 222).

3.5.4.2 Depoty kovových artefaktů

V době nástupu mohylové kultury, kdy Karpatská kotlina je zaplavena depoty, je prostředí české mohylové kultury na tuto nálezovou kategorii chudé. Po prvním velkém rozmachu v období starší doby bronzové nastává v Čechách ve střední době bronzové zřetelný útlum výskytu deponovaných souborů kovových výrobků. Depoty se sice vyskytují po celou dobu trvání mohylové kultury, ale po většinu období jsou spíše vzácné a obsahově chudé. Navíc u některých menších souborů nevíme, zda byly skutečně součástí depotů, či zda nepocházejí z hrobů.

Nejvíce depotů ze starších etap vývoje mohylové kultury pochází ze západních Čech, především z Plzeňské kotliny. Do stupně Langquaid uvozujícího genezi mohylové kultury náleží depot ze Smederova, a to podle

Obr. 73: Bronzové artefakty střední doby bronzové: šídla, dlátka, nášivky, knoflíky a nýty. 1, 4, 7, 8 Žákava (okr. Plzeň-jih); 2 Milínov (okr. Plzeň-jih); 3 Dýšina (okr. Plzeň-město); 5, 6 Červený Hrádek (okr. Plzeň-město); 9 Praha-Ďáblice; 10, 11 Plzeň-Nová Hospoda (okr. Plzeň-město). Podle Beneš, A. 1959; Čujanová-Jílková 1970.

jednoduchých srpů, srpovité čtyřhranné jehlice a podle poprvé se objevující sekerky se středními laloky, jejíž starobylý charakter je zdůrazněn rytou výzdobou s trojúhelníkovitým schématem. K celkové ojedinělosti smederovského depotu, který je řazen již k typu Hajdúsámson (*Mozsolics 1967, 69*), přispívají i dláta nebo spíše dlátovité sekery s lištami a lištovým schůdkem, které se v jiném nálezu neobjevují (*Čujanová-Jílková 1970, Abb. 19*). Za depot je pokládán nález z Chotěšova, sestávající z oštěpu a dvou tvarem i velikostí odlišných sekerok s lištovitým schůdkem a datovaný na rozhraní starší a střední doby bronzové, stejně jako další malé depoty se sekerkami s lištovitým schůdkem z Kyšic-Čermy a také Koutu na Šumavě (*Čujanová-Jílková 1970, Abb. 46: B, 22: B, 75: B*). Také ve středních Čechách nejsou depoty kovových artefaktů četné (Praha-Bubeneč, Praha-Šárka, Všetaty, Minice a některé další).

Početní nárůst depotů kovových předmětů je spojen až s nejmladší fází vývoje mohylové kultury na českém území, kdy se objevuje horizont depotů typu Plzeň-Jílkalka (*Kytlicová 1964*). Tento horizont je možno dávat do spojení s novou vlnou silných kulturních impulzů ze středního Podunají a Karpatské kotliny, která je v pramenech zachytitelná i dalšími indiciemi (srov. kap. 3.8). V depotech tohoto horizontu se často objevují spolu s výrobky domácí proveniencí i tvary, které obsahují předměty typické pro středodunajské prostředí.

Taková významná skupina depotů z tohoto období je doložena v jižním kvadrantu Čech. Objevují se zde tvary, které jsou obvyklé v jihovýchodnějších oblastech, jako je jehlice s kolmo nasazenou terčovitou hlavou a středním trnem z depotu z Hořic na Šumavě nebo uherská forma terčovitého závěsku a hrotu kopí se zesíleným středem v depotu z Varvažova (*Jiráň 2002a, Abb. 1*). Další důkazy o souvislosti těchto depotů s prostředím Karpatské kotliny přináší jiný časově shodný depot z Kamýka n. Vltavou (*Hrala 1969*) a Temešváru (*Beneš – Kytlicová 1991*). Charakter zmíněných nálezů přináší poměrně jasný důkaz o těsném propojení mezi středním Podunajím a Čechami na rozhraní stupňů B C2 a B D. Zdá se, že v tomto případě je možno určit i průběh tehdejší komunikační spojnice na českém území. Podíváme-li se na rozmístění nálezů, je evidentní, že se nejedná o soubory uložené v rámci určitého sídelního regionu, ale že tyto depoty zřetelně sledují severojižní linii, s největší pravděpodobností trasu tehdejší cesty, probíhající od horního toku Vltavy přes dolní Pootaví a Příbramsko až po Pražskou kotlinu a odtud patrně i dále (srov. *Jiráň 2002a*). Dokladem tohoto proudu ve středních Čechách je např. depot z Prahy-Bubeneče (Stromovka), jeho pokračování až do oblasti severozápadních Čech naznačuje potom malý depot z Českých Zlatníků. Není jisté, zda na tuto linii nějakým způsobem navazují i nálezy ze sídliště Skalka

u Velimi ve středočeském Polabí, nebo jestli tyto nálezy souvisejí s jiným proudem, který mohl do Čech přicházet z Moravy přes Chrudimsko. Takovou možnost evokuje skupina depotů z Chrudimi, z Chrasti u Chrudimi a Skutče, které obsahují typický mohylový inventář (Kytlicová 2007).

3.5.5 Výrobky z organických hmot

Do výbavy mohylové kultury patří také kostěné a parohové předměty. Vyskytla se i lasturka jako přívěšek do náhrdelníku. Výrobky zhotovované ze dřeva, stejně tak jako z kůže a kožešin, jejichž široké spektrum musíme předpokládat, se pochopitelně v pramenném fondu nedochovaly.

3.5.6 Sklářské výrobky

Nálezy skleněných korálků, které náležejí střední době bronzové, jsou v Čechách velmi vzácné. Omezují se na tři západočeské a tři jihočeské lokality, celkem je k dispozici 11 artefaktů tohoto druhu (Venclová 1990, 39). Korálky jsou zaoblené či čokovité, někdy kroužkovité, ze světle modrého, modrozeleného a azurově modrého skla, průsvitného i opakního. Jsou větší než starší korálky z prostředí únětické kultury a jsou technologicky vyvinutější, poprvé se totiž v Čechách setkáváme s korály vyrobenými z pravého skla (Venclová 1990, Pl. 4).

3.6 RITUÁLNÍ AKTIVITY A AREÁLY

Zkoumání duchovních představ a jejich projevů obvyklých v jednotlivých pravěkých společenstvech vychází zejména z analýz archeologicky postižitelných aktivit, které nejsou spojeny s hospodářskou nebo jinou každodenní činností. Z těch nevšedních je na prvním místě způsob zacházení se zemřelými příslušníky obcí. V prostředí mohylové kultury v Čechách bylo pohřbívání birituální, dosavadní poznatky dokazují, že pohřební obřad naplňovaly určité předem stanovené rituální praktiky (viz kap. 3.6.1).

Do rituální sféry snad patřící depoty (bronzové, keramické) otevírají určitý problém. Nálezy např. jednoho bronzového předmětu bez bližších nálezových okolností mohou představovat nejen nepoznaný hrob, ale také část depotu. K poznání motivace jejich uložení je třeba znát podrobně nálezové okolnosti, ty však u náhodných nálezů, jimiž depoty v převážné většině jsou, chybějí. Při našich dalších úvahách připustíme, že aspoň některé z nemnohých depotů mohylové kultury měly povahu votivní.

Do kategorie rituálních památek náleží jistě také různé neobvyklé objekty. V pojednávané oblasti nebyly objeveny nálezy takového druhu jako na Moravě (Pod-

borský a kol. 1993, 275). Rituální jevy doložené na velimské Skalce patří většinou spíše do přechodného období, ovšem mělký příkop F, který pochází jistě z prostředí ještě o něco staršího – typicky mohylového – skrýval pohřby i artefakty, jež by měly s rituální sférou souviset. Vyhodnocení této partie výzkumu není však ještě ukončeno.

3.6.1 Pohřebiště a pohřební ritus

Jednoznačně převažujícím druhem pramenů pro poznání střední doby bronzové jsou mohylová pohřebiště. Dominují v jižních a západních Čechách (obr. 74, 75), zatímco v ostatních regionech je zmiňována i existence plochých hrobů mohylové kultury s pohřbem pod úrovní povrchu (Hájek 1947, 64, 74; Beneš, A. 1959, 5; Plesl 1954a, 227sq.). Revize pramenů však naznačuje, že i zde se patrně muselo jednat o funerální reliкty uložené původně typickým způsobem pod mohylou. Tyto pohřby bývají totiž uloženy velmi mělce, takže původní mohylový násep se předpokládá, ovšem v intenzivně přeměněné kulturní krajině ve středních, severozápadních a východních Čechách byla jistě většina mohyl zničena. Výjimku představují vzácně zachované mohyly a mohylníky v několika segmentech zdejší krajiny, které jsou antropogenními zásahy méně dotčeny (Brandýs n. Labem–Stará Boleslav, Lány, Velká Dobrá, případně i Netovice ve středních Čechách: Schmidt 1893–95e).

Mohylníky se nacházejí na rovinách nebo na mírných svazích bez preference orientace na určitou světovou stranu. Množství mohyl na jednom mohylníku kolísá, nejsou však výjimkou takové nekropole, kde počet mohyl přesahuje stovku. Zpravidla nepřestupují nadmořskou výšku 500 m. Na všech známých pohřebištích se vyskytují mohyly velké, tj. rozlehlé i vysoké, a pak malé a nízké. Tyto znaky však nemají s původními stavbami mnoho společného, na jejich vnější vzhled působily kromě vnitřního vybavení, které ovlivnilo velikost, ještě různé okolnosti, jako vznik a růst lesa nebo jeho kácení a jiné lidské zásahy. Vzhled mohyl se měnil i v době trvání pohřebiště, zvláště když do některých mohyl ze střední doby bronzové byly vkládány pohřby mladší, ačkoliv pro většinu pohřbů mladších období byly budovány mohyly nové. Podle vnější podoby nelze poznat, z kterého období pocházejí. Na velkých pohřebištích je možno také pozorovat určité skupiny, ale protože většinou nebyly moderně a komplexně zkoumány, jejich případné souvislosti unikají. Žádné dosud známé pohřebiště nebylo prozkoumáno celé a výzkum mohyl byl vždy náhodný, případně zachranný při jejich poškození.

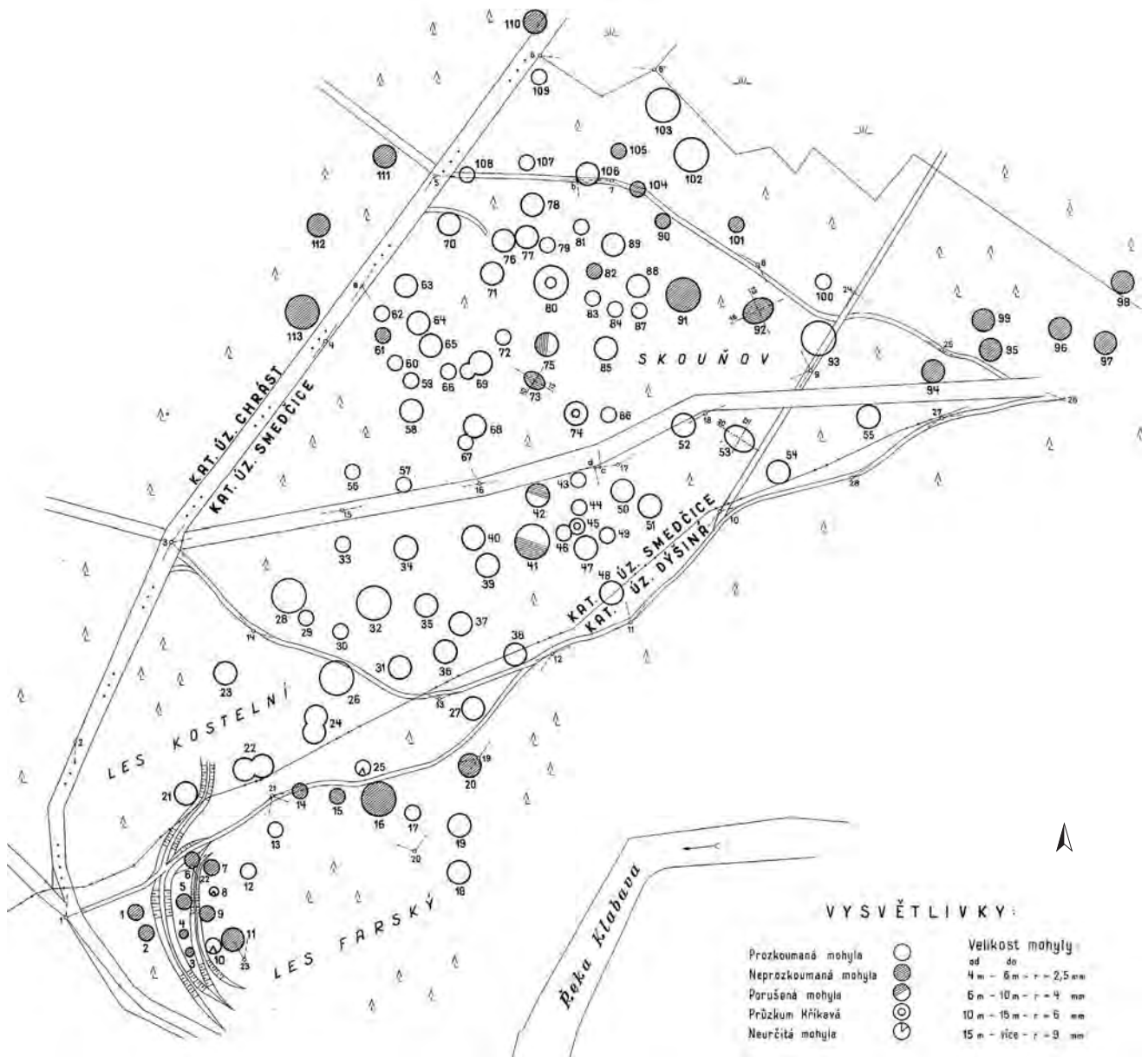
Ve vztahu k pohřebním objektům, mohylám a mohylníkům mohylové kultury můžeme dosud formulovat pouze několik prokázaných závěrů:

- a) Během celkového trvání mohylové kultury bylo pohřbíváno kostrově i žárově.
 b) Převažující formou pohřbívání byl žeh.
 c) U kostrových pohřbů byla orientace libovolná, mrtvý byl uložen v natažené nebo mírně pokrčené poloze.
 d) Kostrově byli pohřbíváni jedinci obou pohlaví.
 e) V případě žárových pohřbů byla výborně zvládnuta technika kremace, těla jsou dokonale spálena. Byl evidentně prováděn účelový výběr paliva. Pro kremaci je potřeba vysoký žár, který zajistilo především dubové dřevo, Jehličnany byly do pohřební hranice přidávány pro vůni a listnáče pro rychlé vzplanutí a vytvoření vrstvy žhnoucího popela (Čujanová-Jil-

ková – Chochol 1982, 307). Žároviště nejsou známa, určitě se nacházela mimo mohyly a možná i mimo pohřebiště.

- f) Velikost a obsah mohyly, stejně jako způsob její stavby (užití kamene nebo hliněný plášť), jsou individuální a nejsou v rovině chudý/bohatý.

Z uvedeného vyplývá, že v oblasti pohřebního ritu neexistoval přísný kánon a že každá společenská jednotka (kmen, obecina, rodina) odbývala pohřební ceremoniál podle svých zvyklostí. Jistě existovali jedinci bohatší, výše postavení, na onen svět vybavení zlatými šperky, zbraněmi ap., ale nelze zatím vystopovat řád, kterým by se pohřební ritus výjimečných osobností jed-

Obr. 74: Plán mohylového pohřebiště. Dyšina (okr. Plzeň-sever). Archiv Západočeského muzea v Plzni.

Zdá se, že výhradně v souvislosti s ženskými kostrovými pohřby se vyskytují kolečkovité jehlice nebo kolečkovité závěsky. Zajímavé je, že tyto dva druhy výrobků se v ženských hrobech navzájem vylučují. Toto schéma pohřební výbavy dodržují i pohřby nedospělých jedinců, u chlapců již od velmi útlého věku, u děvčat asi od 12–14 let (*Wiegel 1996*). Archeologické určení pohlaví není možné tam, kde byly do hrobu vloženy jen nádoby.

V mohylách, kam byly uloženy společně kostrové i žárové hroby, zůstává nevyjasněn jejich vzájemný vztah (*Čujanová-Jílková 1961*). V žádné mohyle se žárovými pohřby nebyly zjištěny stopy po vlastním kremačním aktu, takže soudíme, že spalování na hranici se konalo mimo prostor hrobů a mohyl. Obecným poznatkem je, že se do hrobu neukládaly všechny zbylé spálené kosti, ale že některé byly následně ještě drceny. V mohylách s oběma druhy pohřbů se objevují malá i větší ohniště s uhlíky v popelovité hlíně. Byly to patrně symbolické ohně, zapalované při pohřebním obřadu.

3.6.3 Zvláštnosti pohřebního ritu

Kromě obvyklého pohřebního ritu se v některých případech přichází na odchylky nebo přímo zvláštnosti. V mohylách byly objeveny pohřby, které obsahovaly pouze fragmenty kompletních skeletů, často např. samotné lebky, případně spolu s fragmenty dlouhých kostí. Jinou variantou jsou pohřby skeletů v neanatomické poloze, které evokují možnost sekundárního uložení ostatků; objeveny byly také promíšené pohřby více jedinců.

Zajímavým zvykem, zjištěným v prostředí mohylové kultury, je stržení šipek do prostoru hrobu (*Čtrnáct 1950*). Stejně tak pozoruhodným jevem je již zmiňovaná přítomnost velkého množství keramických fragmentů v pláštích mohyl, které mohou nasvědčovat provázanosti sídelních a pohřebních areálů (*Čtrnáct 1973; Beneš, A. 1997*).

V závěrečném přechodném (vrhavecském) horizontu B C2/B D, kdy drtivě převládají pohřby žárové, byly po kremaci kosti nasypány přímo na tehdejší povrch, přičemž ostatky jsou rozloženy na větší ploše, ohraničené zuhelnatělými dřevy, kameny nebo hromádkami střeptů. Nápadné je uložení ostatků podle delší osy o délce lidské postavy, což evokuje domněnku o napodobování kostrového pohřbu (*Čujanová-Jílková 1977, 95sq.*). Keramické milodary ve formě celých nádob, ale průkazně i částí nádob nebo střeptů, byly ukládány vedle pohřbu. Zvláštní kamenná konstrukce hrobové komory, připomínající skříňkové hroby, byla zaznamenána u některých hrobů z přechodného období B C2/B D v Praze-Modřanech (*Bouzek 1969a*).

Jinou zvláštní formu nakládání s mrtvými jedinci představují skelety nalézané na sídlištích. Jejich obvyklost či četnost nelze objektivně posoudit, protože po-

čet dnes objevených mohylových sídlišť zcela jistě neodpovídá tehdejší realitě. Rozborem tohoto fenoménu se zabývali v širších souvislostech, při využití zejména materiálu ze severozápadních Čech, naposledy J. Bouzek a D. Koutecký, kteří navrhuji i několik možností výkladu tohoto jevu (*Bouzek – Koutecký 1980*). V prostředí kultury mohylové se lidské kostry nebo jejich části doprovázené stopami násilí objevují na sídlištích teprve od mladé fáze jejího vývoje a tento jev plynule přechází i do prostředí kultur popelnicových polí, resp. kultury knovízské.

Na sídlištích mohylové kultury jsou takto dochovaní jedinci nalézáni buď v běžných sídlištních jamách nebo jsou kostry či jejich části nashromážděny v příkopech, jako je tomu na neobvyklé lokalitě ve Velimi. Podobné nálezkové situace jsou poměrně časté v našem jihovýchodním sousedství, z Moravy pochází několik takových nálezů (srov. *Bouzek – Koutecký 1980, 410*) a objevují se zde již ve starších obdobích (*Stuchlíková – Stloukal 1985*).

3.6.4 Keramické depoty

Keramické depoty jsou v prostředí mohylové kultury poměrně výrazným fenoménem. Dnes je již neudržitelná původně převládající interpretace, která je měla za sklady obchodníků. V současné době se nejspíše uvažuje o rituálních souvislostech tohoto typu nálezů, předpokládá se jejich spojitost s potravinovými obětinami nebo úlitbami (libací) božstvům (*Bouzek – Sklenář 1987, 33*). Patrně největším objeveným keramickým depotem ze střední doby bronzové v Čechách, který obsahoval jistě několik desítek nádob, je soubor uložený v sídlištní jamě v Horních Počaplech (*Bouzek – Sklenář 1987*). Ze stejného období je keramický depot z Křečhoře (*Jelínková 1959*). Typický depot keramických nádob pochází také ze západočeského Lelova, kde byly ve velké amforovité zásobnici složeny 4 hluboké mísy s uchem a menší amfora, vše bohatě zdobené (*Čujanová-Jílková 1970, Abb. 73*). Je dokladem místní řemeslné výroby (*Šaldová 1958*). Dalším nálezem této kategorie byl nejspíše soubor nádob mohylové kultury z Vacíkova u Březnice (*Dubský 1949, 104; Korený 2006, 77–83; obr. 64*).

Naproti tomu obsáhlý soubor silně přepálené mohylové keramiky ze sídlištní jámy v Poděbradech (*Böhm 1942; Sedláčková 1984*) byl odkryt neodborně, nálezkové okolnosti nejsou jednoznačné a nelze v tomto případě vyloučit, že se jednalo o odpadní jámu, která byla druhotně využita k výpalu keramické vsázky. Analogický nález byl učiněn nedávno při výzkumu v Praze-Miškovicích (*Lutovský – Smejtek a kol. 2005, 404*). V tomto případě je představa nepovedené keramické vsázky odmítnuta, nicméně navrhované interpretační alternativy (destrukce kultovního oltáře) zůstávají v čistě speku-

lativní rovině. Další podobné jámy naplněné keramikou prošlou vysokým žářem byly objeveny na sídlišti mohylové a později lužické kultury v poloze Čáslav–Na Skále (příl. 7: 2) a patrně i v Kněževsi (*Kytlicová 1956*).

3.7 SPOLEČNOST

Pro poznání struktury společnosti mohylové kultury, podoby jednotlivých sídelních zón a sídlištních areálů a provozovaných ekonomických aktivit neposkytují prameny pro sledovanou oblast příliš informací.

Populace mohylové kultury v Čechách byla dříve považována za pasteveckou (*Neustupný, J. et al. 1960, 216*). Spíše než archeologická fakta vedl k takové úvaze charakter krajiny. Jestliže se v minulosti vyskytly názory a priori usuzující, že pohřbívání pod mohylami je vlastní mentalitě pasteveckých, a tedy svým způsobem pohyblivých společenství, můžeme je zpochybnit na základě dnešního stavu poznání, kdy disponujeme přesvědčivými důkazy o existenci běžných zemědělských sídlišť. Také mohylníky užívané více generacemi, které sloužily nejspíš několika komunitám, hovoří o usedlém způsobu života. Ve středních, severozápadních i východních Čechách, kde jsou mohyly z výše uvedených důvodů doloženy v mnohem menším počtu, rovněž ráz krajiny s úrodnou půdou a příznivým klimatem svědčí pro zemědělský způsob obživy zdejšího mohylového obyvatelstva.

Zemědělská činnost poskytovala obyvatelstvu hlavní obživu a také předpokládala usedlý způsob života. O prosperujícím zemědělství svědčí zejména v mladším a pozdním období mohylové kultury nálezy bronzových srpů. Zpracování obilí dokládají vedle nálezu praženého ječmene z Meclova-Březí (*Čujanová-Jílková 1967, 387*) také nálezy kamenných zrnotěrek např. ze sídliště v Písku-Řeřichově cihelně. K drcení obilí mohly být používány i hrubě opracované kamenné artefakty, jaké byly nalezeny např. v Radčicích. I nálezy drtidel a velkých zásobnic na západočeském Chlumu (Darmyšl) svědčí o zpracovávání a uchovávání obilí na tomto výšinném sídlišti (*Bašta – Baštová 1989b, 270*). K uskladnění obilí sloužily různé zásobní jámy, mnohdy speciálního kónického tvaru. Vedle rolnictví přispíval jistě k obživě obyvatel i chov domácích zvířat, lov a rybolov. Na sídlišti ve Vochově byly nalezeny kosti tura domácího a kosti lovné zvěře: zajíce, jelena, lišky a také sysla (*Čtrnáct 1954, 340*).

Další hospodářské aktivity mohylového obyvatelstva zůstávají doposud ve větší míře skryty. Velmi málo zatím víme o těžbě surovin, kde by spolu s cínem z krušnohorské oblasti přicházela v úvahu i jihočeská tuha. Využívání tuhy však doposud dokládá jen několik amorfních hrudek ze sídliště v Radčicích. Jinou surovinou mohlo být i zlato, které je možno nejspíše získat rýžováním z vodních toků. Po této činnosti se však nedochovaly žádné terénní pozůstatky. Jistou indicií by

mohla být bronzová jehlice, nalezená ve středověkých rýžovníckých sejpech u jihočeského Zábrdí, může se však stejně tak dobře jednat o druhotné uložení.

Produkcí textilu potvrzuje několik nálezů hliněných přeslenů a závaží. Více dokladů svědčí o výrobě bronzových předmětů. Uvést lze zejména četné nálezy kadlubů. Důkazem odlévání jsou i zlomky suroviny, které byly zjištěny např. v depotu z Českých Budějovic (*Milítký – Zavřel 1993, 19, obr. 8D*).

Nejvíce o výrobě bronzových předmětů prozrazují depoty horizontu Plzeň–Jíkkalka ze samého závěru střední doby bronzové (např. sklad kovotepeckého náradí ze Skalky u Albrechtic n. Vltavou, bronzový kadlub z Bošovic, měděné ingoty z Malých Nepodřic aj.), které se velmi nápadně koncentrují v dolním Pootaví a v okolí Zvíkova (*Michálek 1977a; Beneš, A. – Kytlicová 1991*). Několik artefaktů náležejících mohylové kultuře z Čech bylo analyzováno. Vysoký obsah olova u některých z nich by mohl svědčit i o cizím původu – importu ze západnějších oblastí (*Frána et al. 1997, 52–55*).

Stále velmi obecné jsou naše poznatky o struktuře tehdejší společnosti. Její určitou vnitřní diferenciaci naznačuje jednak osídlení výšinných lokalit (i když o charakteru tohoto osídlení nelze zatím rozhodnout) a dále rozdílnost funerální výbavy. Některé relativně bohaté mohylové pohřby jsou vybaveny výjimečnými artefakty či zlatými předměty. Existují také hroby se zbraněmi svědčící nepochybně o významnějším postavení v rámci komunity. Nicméně diferenciaci společnosti nemohla být příliš výrazná. Případné vyšší sociální postavení zesnulého se neodráží v podobě pohřební mohyly v tom smyslu, že by se odlišovala např. honosnější stavbou či vnitřní konstrukcí, ani místem v rámci nekropole.

Jak bylo zmíněno v kapitole o pohřebním ritu, zůstává nejasnou otázkou případně odlišné sociální pozice kostrově a žárově pohřbívaných osob. Výzkum zatím nepřinesl průkaznější argumenty pro vyslovení soudu o rozdílném postavení těchto dvou skupin mohylového obyvatelstva.

Zajímavým dokladem o fungování tehdejší společnosti by mohla být stavba se základovými žlaby pro stěny, orientovaná delší osou ve směru S–J, která byla zjištěna na lokalitě Skalka ve středočeské Velimi. Autoři výzkumu předpokládají, že by se mohlo jednat o shromažďovací dům zde sídlící komunity, neboť vnitřní prostor zabíral plochu téměř 100 m². Sama stavba bez určujícího materiálu je však datována pouze pomocí horizontální stratigrafie, která dokládá, že objekt porušuje palisádová řada kúlů fortifikace z mladší fáze. Současně je stavba situována excentricky vůči areálu vymezenému soustavou koncentrických příkopů. Patří tedy nejspíše do prostředí mohylové kultury, jejíž nálezy byly v blízkosti doloženy.

V Čechách je minimálně od počátku střední doby bronzové předpokládán kontinuální vývoj zdejšího oby-

vatelstva. Tento vývoj nebyl přerušen žádným násilným zvratem, pouze v průběhu stupně B C jsou patrné silící vlivy ze středního Podunají.

3.8 KONTAKTY

V období mohylové kultury se osídlení v Čechách patrně koncentrovalo do několika přirozených geograficky uzavřených regionů, mezi kterými zcela jistě docházelo k mnohočetným kontaktům.

Zřetelně to prokazuje bronzová industrie, jejíž sortiment je téměř totožný, drobné odchylky ve skladbě v jednotlivých regionech souvisejí naopak s kontakty těchto oblastí se sousedními územími vně české kotliny.

Také distribuce keramických nádob dokazuje kontakty mezi jednotlivými českými regiony. Zajímavým příkladem je soubor nalezený v prostředí jihočeské skupiny mohylové kultury ve Vacíkově, který je srovnatelný s typickou produkcí ve středočeské oblasti.

Těsné kontakty po celý vývoj existují také mezi středočeskou a západočeskou sídelní enklávou. Zejména v mladším a pozdním stupni mohylové kultury můžeme v keramické produkci zřetelně pozorovat vzájemné přejímání tvarů a ještě více stylu výzdoby.

Velmi zřetelné kontakty vykazuje skupina mohylové kultury v západních Čechách s Horní Falcí. Výrazná shoda v archeologickém projevu obou jmenovaných oblastí přispěla i k prosazování termínu česko-hornofalcká mohylová kultura s východní skupinou v západních Čechách a západní skupinou v Horní Falcí. Ovšem souvislému osídlení obou skupin bránila pásma hor, nálezy sledujeme jen do podhůří a nepřekračují výšku 500 m n. m. Přes základní shody v keramické produkci vykazuje tak vývoj v každé ze skupin určitá specifika, např. v ornamentice. Ke stykům však přesto docházelo. Tu a tam se vzájemné importy objeví na jedné či druhé straně. Za jiné uvedme džbán s inkrustovaným vrubořezem ze Všekar (*Čujanová-Jílková 1970*, obr. 43: 6) nebo několik podobně zdobených nádob z jižních Čech (např. Dobešice, Chvaletice, Drhovice, Písek a Dobeš).

Patrně mnohostranné byly obchodní kontakty, s nimiž přicházel na naše území bronzový inventář. Často je obtížné u artefaktů určitého druhu rozhodnout, odkud přicházely, protože jejich rozšíření je středoevropské. Za příklad mohou posloužit meče s osmihrannou rukojetí, u nichž se předpokládají dvě výrobní oblasti: horní Podunají a severní Německo s Dánskem. O dálkových kontaktech v závěru mohylové kultury svědčí také krátkodobý příliv zlatých ozdob, pro jejichž vznik nejsou předpoklady v předchozím místním vývoji. Objevují se v kontextu mužských kostrových hrobů se zbraněmi, které byly patrně odznakem společenského postavení. Také doprovodné nádoby a ostatní milodary naznačují, že tyto hroby mohly náležet předsta-

vitelům cizího (středodunajského) kulturního prostředí (*Čujanová-Jílková 1975*). Jejich výskyt je omezen na západočeské mohyly, v jiných regionech i na německé straně se objevují vzácně. Někdy se v této souvislosti usuzuje na příchod skupin uměleckých řemeslníků z Karpatké kotliny.

Mnohem pestřejší ekonomické styky v pozdním období mohylové kultury přináší na české území nové typy bronzového inventáře včetně honosnějšího zboží. Roli spojnice mezi centrálními oblastmi Čech a rakouským Podunajím hrál i v této době jistě jihočeský region. Na základě analýzy rozmístění movitých i nemovitých pramenů lze rekonstruovat průběh tehdejších dálkových komunikací, z nichž nejvýznamnější byla beze sporu cesta podél řeky Vltavy a jejích hlavních přítoků, tj. Lužnice a Otavy s Blanicí (*Jiráň 2002a; Chvojka 2004b*). Vltava sloužila jako hlavní severojižní spojnice a mohla být kontrolována několika hradišti (Chřešovice a Zvíkov). V prostoru severně od soutoku s Otavou u dnešního Zvíkova se však tato komunikace odkláněla k toku Skalice, v jejíž blízkosti leží další výšinná lokalita s mohylovým osídlením (Boudy), a pokračovala dále, patrně podél říčky Litavky, do středočeské oblasti. Směrem k jihu je tato komunikace doložena až do okolí Českého Krumlova, napojení jižním směrem pak naznačují izolované bronzové artefakty z rakouského Mühlviertelu (Afiesl, Kirchberg ob der Donau, St. Martin: *Gruber 1999*, 155). Kontakty s dalšími středoevropskými oblastmi musíme také předpokládat.

Problematika dálkových kontaktů souvisí přirozeně především s otázkou dálkové směny. Do Čech byly jistě importovány základní suroviny, jako měď a sůl z alpských ložisek, a dostávaly se sem i další suroviny nebo spíše již hotové výrobky z nich. K nim počítáme korálky ze skla z egejské oblasti (*Venclová 1990*, 39–40) a z jantaru, pocházející z baltského pobřeží. Z hotových importovaných výrobků se objevují také bronzové lité sekeromlaty (Řepeč: *Piř 1900*, Tab. XII: 6; Libákovice: obr. 68: 22; Kunětice: *Vokolek 2003*, Tab. 132), jejichž původ je hledán v karpatské oblasti. Z jihozápadního Německa (Württembergsko) pocházejí džbány s inkrustovaným vrubořezem.

Zajímavé indicie o styku se západoevropským mohylovým prostředím přinesl také rozbor prvkového složení slitiny, z níž byl vyroben meč pocházející z eponymního depotu z Plzně-Jíkaloky. Cizorodý materiál naznačuje jeho západoevropský původ (*Frána et al. 1997*, 52–55).

3.9 VÝZNAM KULTURY, EVROPSKÝ KONTEXT

Mohylové kultury vytvořily na staletí velký civilizační útvar – integrovaný na první pohled zejména společnými funerálními projevy. Mohylová kultura v Čechách patří v mladších fázích k západnímu okruhu mohy-

lových kultur, jehož je východním okrajem. Během její existence došlo v Čechách ke zřetelnému nárůstu výroby a využívání bronzové industrie. Škála bronzových předmětů se rozšířila nejen z hlediska typových variací v rámci jednotlivých funkčních kategorií (objevuje se např. mnoho nových typů ozdob), ale prosazují se i nové nástroje (srpy, nože, břitvy, pinzety) či zbraně (meče). Předpokládá se, že s rozšířením masovější produkce bronzových srpů muselo dojít k značnému zvýšení produktivity práce v zemědělství, a tím i k vytvoření lepších podmínek pro rozvoj specializované řemeslné výroby a směny. O existenci specializovaných řemeslných dílen a organizované směny na interregionální úrovni nejlépe svědčí výskyt honosných specializovaných výrobků (sekeromlaty, meče) a jejich nálezy v různých oblastech Evropy, mnohdy velmi vzdálených od předpokládaného výrobního centra.

Jak můžeme usuzovat z dochovaných artefaktů, nabývaly v průběhu svého šíření po rozsáhlém území Evropy jednotlivé mohylové entity (kultury) z archeologického hlediska různých podob (některé se i vzdálily

podstatě pojmenování), zřejmě proto, že se rozvíjely na odlišných základech předchozích kultur starší doby bronzové. Nicméně během dalšího vývoje se postupně v prostoru osídleném těmito mohylovými kulturami vytvořilo zřetelně jednotné civilizační prostředí, ze kterého se z dosud uspokojivě nevysvětlených příčin a nepoznaných impulzů následně konstituovaly jednotlivé kultury doby popelnicových polí, od počátku alespoň ideou shodného pohřebního ritu jednotné.

V archeologických pramenech je zřetelná kontinuita kulturního vývoje, který započal právě ve střední době bronzové a pokračoval hluboko do doby železné. Je dobře zachytitelná nejen pomocí typologických rozborů jednotlivých skupin artefaktů či skladbou některých depotů, ale také na základě stratigrafických pozorování na mnoha sídlištních i funerálních lokalitách nebo analýzami vývoje osídlení v rámci větších sídelních regionů. Tento nepřerušovaný kulturní vývoj bývá užíván jako hlavní argument pro tezi, že právě nositelé mohylových kultur již náležejí k populaci, která je v mladších obdobích nazývána keltskou.

4 Mladší a pozdní doba bronzová – kultury popelnicových polí

Pro území Čech, kde v době tzv. popelnicových polí sledujeme koexistenci více kulturních celků, byl dodnes prezentovaný model podoby a geneze jednotlivých archeologických kultur definitivně formulován v 60. letech 20. století. Až do té doby totiž v české odborné literatuře přetrvávala představa o severském původu všech zdejších kultur popelnicových polí vzniklých prostřednictvím kultury lužické. Teprve nové interpretace popřely význačnější roli lužické kultury na formování prostředí popelnicových polí ve středních, západních, jižních a částečně v severozápadních Čechách (srov. kap. 4.1). V období existence kultur popelnicových polí byly tak na území Čech jmenovány tři konkrétní archeologické kultury: kultura knovízská s pozdně bronzovým štítarským stupněm ve středních, jižních a severozápadních Čechách, kultura milavečská s pozdním nynickým stupněm v západní části českého území a lužická kultura v severních a východních Čechách. Tu nahrazuje na jejím teritoriu v průběhu pozdní doby bronzové kultura slezskoplatěnická. Zatímco severočeská skupina lužické kultury je výrazně spřízněná se saským prostředím, východočeská skupina, zasahující v české kotlině až do středního Polabí a Pojižeří, je obsahově bližší nálezům v Polsku a na Moravě (obr. 76).

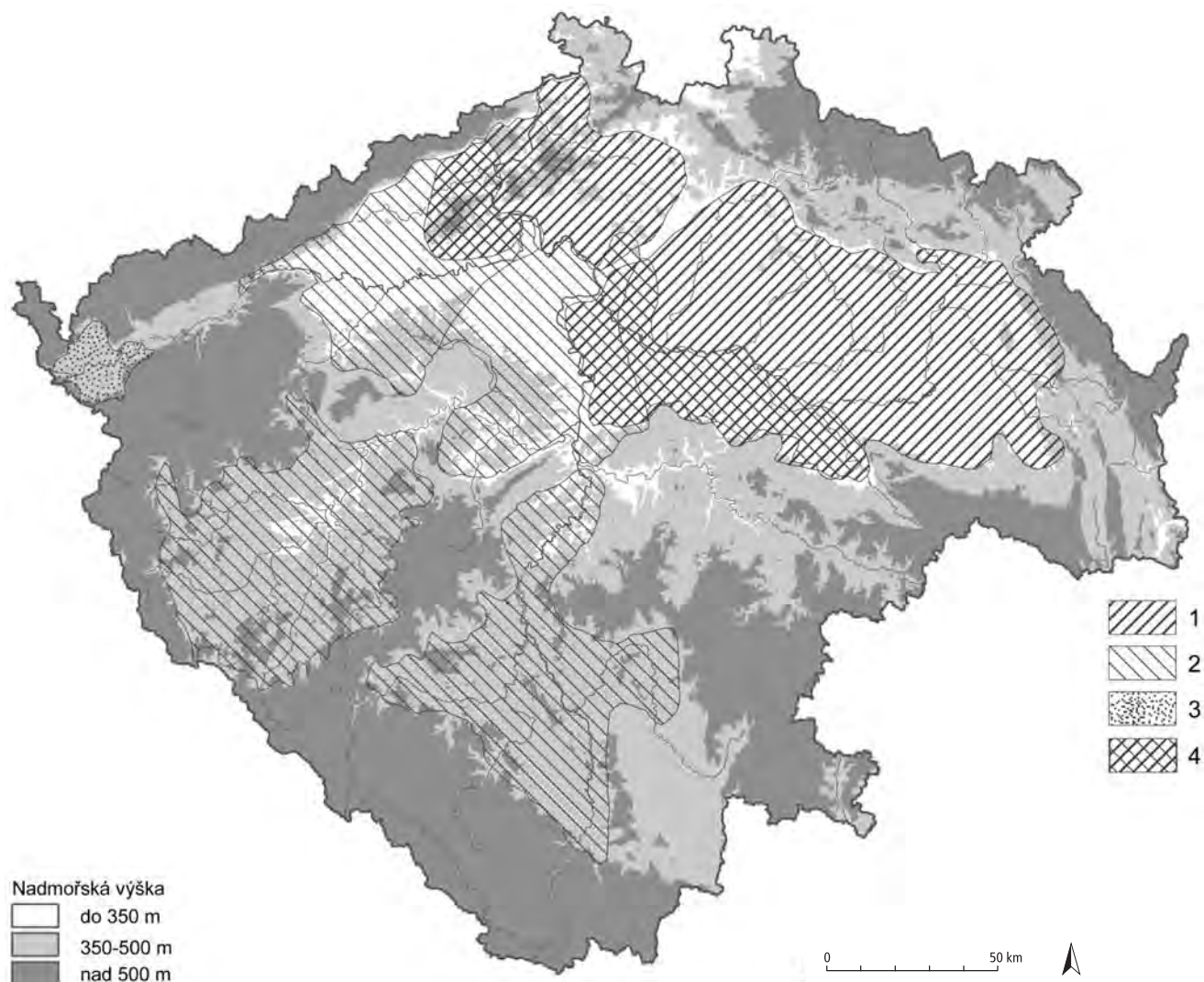
Polykulturní obraz osídlení českého území doplňuje zvláštní skupina popelnicových polí na Chebsku. Nálezy této chebské skupiny jsou doloženy v Chebské pánvi, ale zasahují i do pánve Sokolovské a do Tachovské brázdy. Od ostatních Čech je zdejší kulturní enkláva geograficky oddělena Krušnými horami a Doupovskými vrchy. Je otevřena spíše na jih a jihozápad a zřetelně vykazuje úzké kontakty na prostředí Horních Frank, Horní Falce a částečně též jihovýchodního Saska (*Plesl 1961*, 59sq.).

V obecné rovině kulturních komplexů se v mladší době bronzové hovoří o konstituování jednotného česko-východobavorského okruhu severoalpských popelnicových polí, jehož nejvýchodnějším reprezentantem je oblast knovízsko-milavečská. Na základě shodného charakteru hmotné kultury definoval tento celek již J. Böhm (*Böhm 1937*). Naproti tomu lužické osídlení v severních a východních Čechách náleží kulturnímu okruhu severních popelnicových polí.

Hranice mezi lužickou a knovízskou kulturou se udržela přes 500 let; oba celky tedy patrně měly odlišnou kulturní (i etnickou?) identitu. Zatímco však v severo-

západních Čechách zůstávala tato hranice prakticky neměnná, ve středních Čechách se v průběhu mladší doby bronzové lužicko-knovízská hranice zásadním způsobem mění. V průběhu stupně B D, kdy se v západní části středních Čech konstituuje kultura knovízská, expanduje do východní části středních Čech z východu kultura lužická. Dosah expanze směrem na západ je nezřetelný, nicméně přibližně od přelomu chronologických stupňů B D/Ha A1 se ustanovují ve středočeském Polabí dvě navzájem oddělené kultury. Hranici mezi nimi tvoří pás neosídleného území. V období Ha A2 expandují nositelé knovízské kultury na východ až na Kolínsko a později na Kutnohorsko a Čáslavsko, lužické nálezy tohoto období naproti tomu v původním lužickém centru ve středočeském Polabí zcela chybějí. Zajímavé je, že tato tzv. mladolužická keramika mizí i z území, kam proniká knovízská kultura až ve stupni Ha B, tzn. že v některých místech východní části středních Čech existuje patrně v období Ha A2 sídelní hiát. Následně se vytváří nová zřetelná hranice mezi oběma kulturami, nositelé lužické kultury ustupují z východní části středočeského Polabí na sever a východ odtud. V období Ha B je již celé původně bikulturní území osídleno nositeli knovízské kultury (*Bouzek 1967–69; 1987; 2006; Jiráň 1993a*; obr. 77).

V rámci česko-východobavorského okruhu popelnicových polí na českém území se doposud uplatňovaný model kulturního členění nezdá být již plně udržitelný. Zřetelným problémem je vágní přístup k oborovým termínům. Jen tak je dodnes možné, že velmi specifická kolekce archeologických památek z pozdní doby bronzové v západních Čechách je jmenována nynickou „skupinou“, kdežto archeologické prameny z mladší doby bronzové z tohoto území jsou přisuzovány „kultuře“ milavečské. Přitom rozdíly v materiální náplni mezi západočeskou oblastí a ostatními českými regiony náležejícími severoalpskému okruhu nejsou v období B D–Ha A zdaleka tak markantní jako v závěrečném stupni Ha B. Zajímavé závěry plynou z výrazné shody mezi inventářem nynické kultury a chebské skupiny popelnicových polí. Nálezy z Chebska ze stupně Ha A se odlišují od ostatních západočeských nálezů, naopak vykazují shodné znaky s frankofalckou skupinou a z hlediska typologického vývoje plynule přecházejí do stupně Ha B, který v západních Čechách reprezentuje již pouze tato jedna nynická kultura. Uvedená skutečnost napovídá, že nynická kultura mohla mít při-

Obr. 76: Sídelní regiony kultur popelnicových polí na území Čech: 1 lužická kultura; 2 knovízská kultura; 3 chebská skupina; 4 bikulturně osídlená území. Podle L. Jiráně.

mého předchůdce na Chebsku, kde navíc dochází ve stupni Ha B ke znatelnému poklesu osídlení, jehož příčinou mohl být např. i posun části zdejší populace Tachovskou brázdou na Plzeňsko (Šaldová 1965b, 86; Plesl 1996).

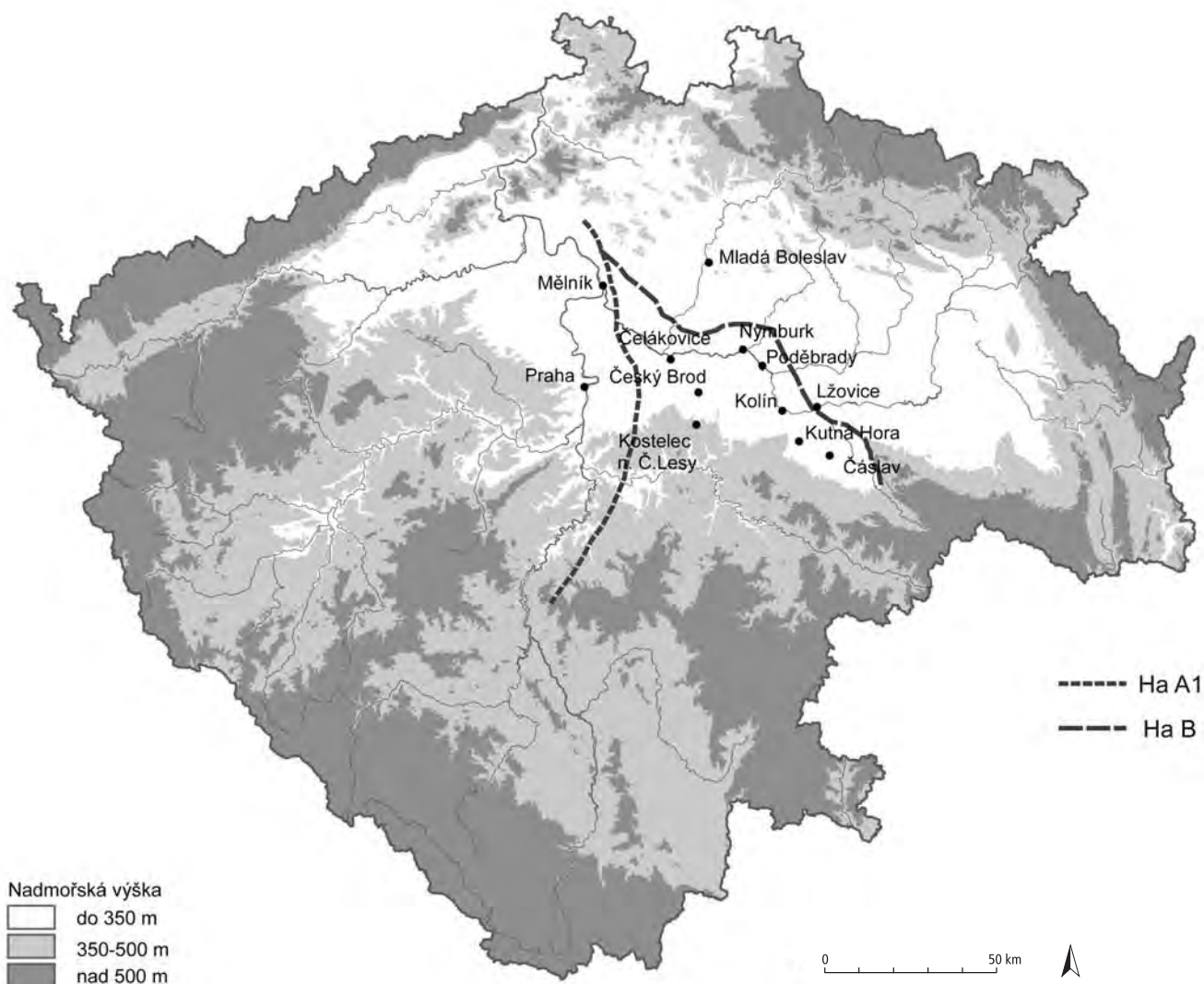
Při hlubším zkoumání vzájemných disproporcí, které jsme schopni zachytit v archeologických pramenech, se ukazuje, že je dnes třeba přehodnotit představu o koexistenci dvou svébytných kultur (kultury milavečské a knovízské) v rámci severoalpského komplexu popelnicových polí v mladší době bronzové na českém území, jak byla dosud běžně prezentovaná (srov. např. Bouzek 1963; 1985a; 2001; Konopa 1981; naproti tomu Plesl 1996). Milavečská kultura měla mít oproti knovízské kultuře několik odlišných projevů, za něž se považovaly:

a) Pohřby pod mohylami v milavečské kultuře

Na základě geografické analýzy mohylových po-

hřebišť ovšem zjišťujeme, že nelze uvést žádný z původních knovízských sídelních mikroregionů, v němž by mohly z období popelnicových polí zcela chybět. I v oblastech, kde jednoznačně dominují ploché hroby, lze předpokládat, že absence mohyl může souviset s horšími podmínkami pro jejich dochování, např. v důsledku intenzivní zemědělské činnosti.

Naproti tomu i v sídelní oikumeně přisuzované milavečské kultuře jsou doloženy ploché žárové hroby. Je pravda, že většina z nich je soustředěna v okolí Plzně, na severní a severovýchodní hranici osídlení, např. u Radnic na Rokycansku (Sklenář 1989, 44), v Dýšině na Plzeňsku (Šaldová 1955, 682–685), v Chrástu u Plzně (Šaldová 1955, 681–685), Plzni-Lochtotíně (Šaldová 1955, 681) nebo Plzni-Doubravce (Doubová – Metličková – Mašková 2000, 83–105). Z řídké osídleného území Manětínska pochází ploché žárové pohřebiště situované v poloze Na Hrobech u obce Brdo (Kytlicová

Obr. 77: Průběh hranice mezi knovízskou a lužicko/slezskoplatěnickou kulturou ve středních Čechách v období Ha A1 a Ha B. Podle L. Jiráně.

1985; 1988b). Interpretaci starších nálezů z jádra tzv. milavečského osídlení (Záluží u Stoda, Předslav a Bezděkov u Klatov, Kanice na Domažlicku) ztěžují nejasné nálezové okolnosti a není zcela jisté, zda jde skutečně o ploché hroby a nikoliv o mohyly, jejichž násypy byly zničeny buď zemědělskými aktivitami, nebo zástavbou. Koncentrace plochých hrobů při severní a severovýchodní hranici západočeské sídelní oblasti bývá proto někdy interpretována jako doklad vzájemných kontaktů s odlišným knovízským prostředím, jehož vlivy ve sféře pohřebního ritu již do vzdálenějších oblastí v centru skupiny milavečské nepronikly. Nicméně nelze opomenout, že přeměna duchovních představ, kterou charakterizuje nástup nových pohřebních zvyklostí do prostředí zcela jistě stále silně přežívajících starších mohylových tradic, vyplňuje v celých Čechách minimálně stupeň B D a podobně je tomu i v jiných středoevropských regionech.

b) Rozdíly v materiální kultuře

Milavečská keramická produkce se označovala za hrubší, více periferního rázu a s menším tvarovým bohatstvím nádob než knovízská. V bronzové industrii se mělo projevovat více paralel k jihoněmecké oblasti. Podle současného stavu poznání však nelze uvést takřka žádný keramický tvar, výzdobu keramiky nebo skupinu bronzových předmětů, které by byly typické pouze pro jedno z obou prostředí, zatímco ve druhém by zcela chyběly. Více vlivů z jihoněmeckého prostředí je dáno spíše než kulturní odlišností geografickou polohou západočeského regionu a jeho kontakty s nejbližším sousedstvím. Bronzové předměty, na nichž je více patrný vliv ze sousedních oblastí než na keramických nádobách, se vyskytují ve větší míře v mohylách než v plochých hrobech, což lze vysvětlit delším udržováním starších tradic u mohylových pohřbů – v mohylách je tak logicky více dokladů jihozápadních vlivů

než v plochých hrobech. Analýzy exaktně posuzující případné rozdíly, které by opravňovaly ke kulturnímu dělení na základě bronzové industrie (*Jiráň 1997a*), také nedoložily oprávněnost bikulturního modelu.

c) Odlišná ekonomická báze

Podle dřívější představy byla milavečská kultura tvořena pasteveckými komunitami bez větších stálých sídel, obývajících méně úrodné oblasti, naproti tomu knovízská kultura zemědělským obyvatelstvem, projevujícím se četnými dlouhodobě obydlenými sídlišti s množstvím objektů, zejména obilných jam. V současné době však již známe desítky nížinných sídlišť ve všech hlavních tzv. milavečských sídelních oblastech, pro převládající pastevectví neexistují průkaznější argumenty.

Pokud budeme chtít přesto akcentovat drobné rozdíly v archeologickém projevu entity přítomné v době popelnicových polí v západočeském regionu, potom je vhodné hovořit nejvýše o existenci určité svébytné (milavečské) skupiny v rámci kulturně jednotné enklávy severoalpských popelnicových polí v Čechách. Pro tuto enklávu bylo poprvé použito názvu kultura knovízská (*Buchtela 1906*). Z této pozice budeme vycházet i v dalším textu, nejvýše se někdy, pro zdůraznění přesného obsahu některých sdělení, uchýlíme k termínu „knovízsko-milavečský“.

4.1 DĚJINY BĀDÁNÍ

Nález nádoby ze žárových hrobů kultur popelnicových polí přitahovaly pozornost již od konce středověku (*Sklenář 1979*, 35). B. Balbín ještě v 17. století považoval nádoby nalezené pod Kunětickou horou za hříčku přírody (*Miscellanea historica Regni Bohemiae*, 1679). Badatel Ludvík Šnajdr zmiňuje středočeské nálezy (mj. asi v 16. stol. nalezený zlatý svitek z Malína: *Šnajdr 1891*). Rozvoj skutečného zájmu o podobné archeologické památky spojený i s menšími terénními akcemi nastává však až ve druhé polovině 19. století. Přesto již v roce 1836 zaznamenává rytíř Matyáš Kalina z Jäthensteinu nález bronzového depotu z Plešivce a „popelnic“ u Milína (*Kalina v. Jäthenstein 1836*).

Po polovině 19. a počátku 20. stol. se do centra pozornosti výzkumných aktivit spojených s obdobím popelnicových polí dostávají některé významné či dominantní lokality. Z té doby pocházejí stati o význačných lokalitách: hradiště v Butovicích a na Plešivci v Brdech (*Beneš, F. 1868; Jelínek 1882a; 1882b*), publikace o Mužském, Tetínu a Kazínu (*Axamit 1923; 1924; 1925*). Byly také publikovány četné nálezy z území Prahy (*Jelínek 1912*).

Největší přínos pro poznání období popelnicových polí v Čechách představovala v 2. polovině 19. století činnost J. L. Píče a jeho tzv. družiny. Píč spolu se svými spolupracovníky nashromáždil obrovské množství ná-

lezů zejména ze středních Čech, které přispěly k vybudování kvalitní sbírky v Národním muzeu. Ta se potom stala i základem jeho životního, dodnes aktuálního díla *Starožitnosti země České* o třech dílech v šesti svazcích, které byly publikovány mezi lety 1899 a 1909. Jeho „družinu“ tvořily osobnosti z vyšších společenských vrstev, které často nákladné terénní práce samy financovaly: J. Felcman, A. Formánek, J. Hellich, V. Požarecký, V. Schmidt a J. Waněk. K nim se časem připojovali i jiní. Výsledky svých výzkumů publikovali různí členové družiny (Píč byl však vždy mezi nimi) v rozsáhlých statích s názvem *Archeologický výzkum ve středních Čechách v Památkách archeologických* (15 – 1891–92, 16 – 1893, 17 – 1896, 18 – 1898). K jejich objevům tak patří i některé základní lokality období popelnicových polí, např. eponymní naleziště u Knovíze (*Felcman – Schmidt 1893; Hartl 1971–72; Sklenář 1993*), mohylové pohřebiště ve Velké Dobré (*Píč 1891–92*, 481sq., tab. XXII–XXIII), sídliště a pohřebiště u Velkých Čičovic (*Hellich – Píč – Waněk 1893a*, 335–336, tab. XVIII; *1893b*, 417–424, tab. XXIV) nebo sídliště v Radimi (*Píč 1897a*, 182–185, tab. XXIII: 12–14, 18, tab. XXIV: 3, 10, 22; *1905a*, 214, tab. LXXXII–IV) či v Přemyšlení (*Schulz 1889; Matiegka 1893–94*, 387; *Felcman 1898d*, tab. VIII; *1900*, 161–163; *Píč 1899*, 213, tab. LXIV). Dalším publikovaným projektem, který přinesl i nálezy nových lokalit knovízské kultury, byl archeologický výzkum údolí Svatojiřského (1893–1900). Ten se zabýval hlavně oblastí kladensko-slánskou a jeho hlavními aktéry byli J. Felcman a V. Schmidt. „Akčním rádiem“ této kooperující skupiny (družiny) bylo Slánsko a Kladensko k ústí Vltavy, pražské okolí a střední Polabí od Kolínska opět k soutoku Labe s Vltavou.

Kromě toho přispívali k poznání problematiky kultur popelnicových polí mimo centrální oblast i jiní významní regionální pracovníci. Na Čáslavsku pracoval K. Čermák a později F. Škrdle. Ve sběrné oblasti poděbradského muzea působil J. Hellich. Ve 20.–30. letech 20. století vynikal svojí archeologickou činností a širokou sítí spolupracovníků na Kolínsku lékař F. Dvořák. Prováděl výzkum na významné lokalitě Skalka u Velimi (*Dvořák 1936*, 49–51, 151, 154), ve velkém rozsahu zkoumané potom v 80. a 90. letech 20. století (*Hrala – Šumberová – Vávra 2000*). Prokopal také např. nekropole lužické kultury v Libenicích a Starém Kolíně (*Dvořák 1936*, 51, 135sq.).

První shrnutí znalostí o hradištích pozdní doby bronzové v jižních Čechách přinesl J. L. Píč (*1909*), který také provedl řadu výzkumů na mladobronzových mohylových pohřebištích a výsledky publikoval (*Píč 1900*). Navázal tak na zdejší poměrně intenzivní zájem o památky z období popelnicových polí, který způsobil, že již v 2. polovině 19. století jsou v archeologické literatuře uvedeny významné jihočeské lokality, jako je Hradiště u Písku či mohylník v Drhovicích (*Kolář 1873*;

1898), Baba u Hluboké n. Vltavou (*Woldřich 1883*, 4–6; 1893, 8–9), výšinné sídliště u Brloha (*Faktor 1895*). Nálezy z mladší doby bronzové z mohylových pohřebišť v povodí říčky Smutné publikoval J. K. Hraše (1865; 1879). Řadu dalších mladobronzových mohylových pohřebišť do literatury uvedl J. N. Woldřich (1883; 1884; 1886; 1889; 1893). Depoty z Pasek a Zahájí se dostaly i do první monografie o době bronzové v Čechách (*Richlý 1894*). Později, v 1. polovině 20. století, začal působit v jihočeské oblasti B. Dubský, který se v té době nejvýznamnější měrou zasloužil o prohloubení poznatků o zdejší podobě osídlení v době popelnicových polí. Objevil a prozkoumal několik desítek nížinných sídlišť (např. Dobev, Modlešovice aj.), poprvé v jižních Čechách doložil knovízské ploché hroby (Rohozná, Topělec aj.) a prozkoumal i několik hradišť (Hradiště u Písku, Chřešťovice, Voltýřov). Výsledky svých výzkumů publikoval v řadě dílčích studií (např. *Dubský 1926a; 1926c; 1935*), které posléze shrnul do své životní monografie (*Dubský 1949*). Dodnes je tato publikace nenahraditelným zdrojem informací o konkrétních nálezech, byť prezentované chronologické závěry a teoretické souvislosti již pozbyly platnosti.

V západních Čechách lze počátky systematické archeologické práce na Klatovsku nepochybně spojit s osobou K. Hostaše, zakladatele klatovského muzea. Nejrozsáhlejší výzkum probíhal v letech 1885–1897 v lese Husín u Tajanova. Rozsahem nevelké pohřebiště čítající celkem 51 mohyl poskytlo četné doklady o kontinuitě pohřbívání od střední doby bronzové do časné doby laténské. Na svou dobu vedl K. Hostaš výzkumy velmi pečlivě, včetně kresebné dokumentace nálezo- vých situací v otevřených mohylách (*Hostaš 1887; 1888; 1900*). Kromě systematických výzkumů evidoval a dokumentoval i nálezy objevené náhodně při stavebních či zemědělských pracích (např. sídliště mladší doby bronzové u Tajanova: *Hostaš 1912*). Nezávisle na klatovském muzeu probíhaly v letech 1895–1909 zejména v severní části klatovského okresu – v okolí Červeného Poříčí–Nezdic – archeologické výzkumy vedené kustos- dem Přírodopisně-historického muzea ve Vídni J. Szombathym. Tam jsou také uloženy jeho zápisky z výzkumů i jím získané archeologické nálezy (soupis viz *Michálek 1979*). Památky z období popelnicových polí byly, v rámci jeho širokých archeologických aktivit, samozřejmě také předmětem zájmu F. X. France (srov. kap. 3.1). Od roku 1914 působila v muzeu v Plzni další vý- razná postava západočeské archeologie – V. Čtrnáct (1884–1975), který zkoumal mohylové nekropole na šir- ším území (Vrhavěč, okr. Tachov, Zelené, okr. Plzeň- jih). Nálezy z jeho výzkumů se staly podkladem pro další práce týkající se problematiky západočeského pravěku (např. *Čujanová-Jilková 1977*). Na Stříbrsku působil ve třicátých letech O. Eichhorn, jemuž můžeme připisat zásluhy za objevení několika sídlišť z mladší

doby bronzové (*Eichhorn 1934; 1935; 1937*). Německé bádání soustředilo velkou pozornost na období popel- nicových polí v severozápadních Čechách. První shr- nutí připravil R. von Weinzierl (1897b), který období věnoval i několik přehledných článků (např. ke kovo- slévačství: *Weinzierl 1906*) či publikoval tehdejší zá- sadní nové objevy – např. depot z Lažan II či bohatý hrob stupně HB2–3 z Hostomic (*Weinzierl 1907*). Ve dva- cátých a třicátých letech se mladší a pozdní době bron- zové věnovala i mladší generace německých archeo- logů, kteří publikovali část svých rozsáhlých výzkumů, zejména pohřebišť (Třebušice: *Glott 1938*; Střeliv: *Sim- briger 1932*; Žatec–Macerka: *Preidel – Wurdinger 1928*). Stejně tak jsou období popelnicových polí věnovány příslušné pasáže v regionálních přehledech pravěku (*Preidel 1934; 1935; 1940; Simbriger 1934*). Na Cheb- sku prováděli výzkum na několika lokalitách chebské skupiny popelnicových polí A. Gnirs, J. G. Hiersche nebo J. O. Steidl (srov. *Plesl 1961*, 62).

Důležité terénní výzkumy žárových pohřebišť lidu popelnicových polí ve východních Čechách (celkové shr- nutí: *Vokolek 2003*) započal ke konci 19. stol. J. L. Píč pro Národní muzeum (Lháň, Podbor, Platěnice, Úhře- tice) a v první polovině 20. stol. v nich pokračoval L. Domečka pro muzeum v Hradci Králové (Pouchov, Plotišťe n. Labem, Praskačka, Hvozdnice, Jeřice).

Vývoj teoretického poznání o době popelnicových polí na českém území, která zahrnuje chronologický interval B D–Ha B3, je oproti poznávání předchozích období doby bronzové o něco složitější. Bylo to způso- beno i tím, že zatímco v předcházejícím vývoji doby bronzové je kulturní úroveň v podstatě jednotná, do- chází na počátku mladší doby bronzové ke kulturnímu rozčlenění.

Lužickou kulturu odlišil od ostatních pravěkých kul- tur a nazval podle tehdy nejznámějších nálezů v Lu- žici R. Virchow (1880). J. L. Píč v Čechách již v roce 1905 rozlišoval lužickou a slezskou kulturu (*Píč 1905a*). Později J. Filip sloučil názvy slezská a platěnická kul- tura pod jediný název kultura slezskoplatěnická (*Filip 1936–37*). Od lužické pak již v roce 1906 K. Buchtela oddělil kulturu knovízskou (*Buchtela 1906*).

Západočeské nálezy z mladší doby bronzové poprvé popsal a do systému českého pravěku začlenil pod ná- zvem kultura milavečská na počátku dvacátých let 20. století J. Eisner (1921, 16–17). Byla tak konstituo- vána samostatná archeologická kultura, i když již Eis- ner dobře viděl úzkou spřízněnost zdejšího nálezového prostředí s kulturami jihoněmeckých popelnicových polí i se středočeskou kulturou knovízskou. K podro- nější periodizaci západočeských nálezů přispěl J. Böhm (1937), který dělí tuto milavečskou kulturu společně se středočeskou knovízskou kulturou do tří vývojových stupňů. Rozlišoval navíc ještě skupinu plzeňskou a čes- kobudějovickou a pro charakteristiku jednotlivých

stupňů volil lokality z obou oblastí. Tak vznikly typy Drhovice-Vrhavěč, Svářeč-Kostelec a Předenice-Sedlčkovice. V rámci jmenované Böhmovy práce byla také poprvé v literatuře jasně vyčleněna chebská skupina popelnicových polí.

Dosažením tohoto stupně poznání v průběhu první poloviny 20. století vývoj v bádání na delší dobu ustnul. S určitým časovým odstupem je dnes možno tvrdit, že dalším důležitým zlomem v procesu poznávání dané problematiky je především přehodnocení názorů na význam lužického působení v genezi kultury knovízské. Zatímco do 50. let přetrvávala povětšinou koncepce K. Buchtely o rozhodující roli lužické kultury při genezi ostatních kultur popelnicových polí v Čechách (*Buchtela 1903*, 2sq.; *1906*, 34–36; *Stocký 1928*, 19; *Schránil 1928*, 146sq.; *Böhm 1937*, 84; *1941*, 291sq.; *Filip 1948*, 271sq.), archeologové z nové generace v poválečném období, kteří se již úzce specializovali, postupně precizovali či korigovali tehdy platné představy. Jejich rozbory umožnily dospět k podrobné periodizaci knovízské i milavečské kultury a popřely významnější roli kultury lužické na formování těchto entit. Současně se jim podařilo objasnit jejich genezi z předchozího mohylového prostředí kontaktovaného impulzy převážně z hornobavorského kulturního okruhu Riegsee a částečně také z oblastí ležících jihovýchodně (*Bouzek 1958a*, 369; *1958b*, 570–71; *1963*, 75–79; *Hrala 1973*, 81sq.; *1991*; *Neustupný, E. – Neustupný, J. 1960*, 163–164; *Šaldová 1961*, 697–710; *1965b*, 1–5; *Čujanová-Jilková 1977*). Chronologii samostatně nazírané milavečské kultury dále rozpracoval J. Bouzek (*1958b*), který na základě typologie tzv. etážovitých nádob vyčlenil vývojové stupně P, Q, R, S, jimiž synchronizoval zdejší keramické tvary s knovízskými. Ve své další práci vytvořil pro nálezy této milavečské kultury šestistupňovou periodizaci (I–VI), kterou provázal s Reineckovým chronologickým systémem a s Böhmovými stupni (*Bouzek 1962b*). První komparativně zpracovaný chronologický přehled jednotlivých keramických tvarů a typů bronzových předmětů kultur popelnicových polí v Čechách je k dispozici od poloviny 60. let 20. století (*Kytlicová – Vokolek – Bouzek 1964*).

Obecně lze v rámci širšího kulturního komplexu tzv. severoalpských popelnicových polí v mladší době bronzové hovořit o konstituování jednotné česko-východobavorské kulturní oblasti, jejímiž nejvýhodnějšími reprezentanty jsou právě ty hmotné památky z Čech, které bývají přiřazovány entitám nazývaným kultura knovízská a milavečská. Na našem území vykazuje nejtěsnější jednotu se západnějším sousedstvím západočeská skupina památek z pozdní doby bronzové pojmenovaná jako tzv. nynická skupina a dnes nahlížená spíše jako samostatná kultura. Její komplexní zpracování zůstává spjato se jménem V. Šaldové, která v 60. letech 20. století tyto památky jako skupinu defi-

novala, začlenila do systému českého pravěku především na základě nálezů z eponymního pohřebiště v Nynicích u Plzně (*Šaldová 1954; 1965b*) a obšírně se zabývala i studiem jejich sídlištních forem (*Šaldová 1977; 1981a; 1981b; 1983*).

Velká část odborné produkce reflektující problematiku popelnicových polí se soustředila především na dílčí témata. Předmětem zvýšeného zájmu se staly kontakty českého území se sousedními oblastmi. Těmi se zabývali O. Kytlicová (*1962*), J. Bouzek (*1988–89; 2001*), J. Hrala (*1969*), O. Chvojka (*2002; 2004b*) a L. Jiráň (*1994; 2002a*). Depoty bronzových předmětů zpracovávala O. Kytlicová v mnoha pracích (*Kytlicová 1955; 1959a; 1959b; 1963; 1964; 1965; 1986; 2007; Beneš – Kytlicová 1991*); kromě toho formulovala základní představy o struktuře společnosti a sociální diferenciaci kultur popelnicových polí na základě rozdílů v hrobových výbavách (*Kytlicová 1988a*). Pohřebním ritem se obšírněji zabývaly také A. Rybová a V. Šaldová (*1958*). V souvislosti s výrobou bronzové industrie bylo probíráno vícero témat. Monotematicky byly zpracovány některé druhy bronzové industrie nalezené v Čechách (břítvy, nádoby, nože: *Jockenhövel 1971; Kytlicová 1991; Blažek – Smejtek 1993; Jiráň 2002b*) a byly publikovány také výsledky analýz složení bronzových předmětů z prostředí kultur popelnicových polí a jejich interpretace (*Frána et al. 1995; 1997*). V popředí zájmu stojí i problematika dokladů kovolitectví a případné exploatace nerostných surovin na území Čech (*Čujanová-Jilková – Prokop 1968; Bašta – Baštová 1991; Chytráček 1992; Blažek – Ernée – Smejtek 1998* – s další literaturou; *Bartelheim – Niederschlag 1998; Jiráň 2000a*). Byla též věnována pozornost zhodnocení lidských pozůstatků pocházejících z kontextů z prostředí knovízské kultury (*Spurný 1948; 1950; Chochol 1971; 1983; Bouzek – Koutecký 1980*).

Ve spojení s milavečsko-knovízským i lužickým okruhem vzniklo několik prací věnovaných studiu menších oblastí; v západních Čechách např. Střibřska nebo Přesticka, popřípadě mikroregionů vymezených povodím určité vodoteče (*Šaldová 1975a; 1975b; 1976; Baštová 1984; 1986; Baštová – Bašta – Metlička 1990; Smrž 1987; 1994*). Nálezy z prostředí chebské skupiny zpracoval E. Plesl (*1961; 1983*, 13sq.; *1990; 1992*). Z hlediska charakteru osídlení, sídelní struktury i interkulturních vztahů bylo sledováno širší středočeské Polabí (*Hrala 1954; Bouzek 1963*, 97sq.; *1967–69; Jiráň 1987; 1991; 1993a; 1996b*), Pojizeří (*Hralová-Adamczyková 1957; Jiráň 1993b*) a systematicky je dokumentována situace v době popelnicových polí ve východních Čechách (*Vokolek 1962; 1965; 1966; 1988; 1994*). Na svou dobu výjimečným počinem bylo zpracování knovízského osídlení v severozápadních Čechách (*Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966*). Podrobně jsou analyzovány také některé další oblasti s knovízským osídlením (*Chvojka*

2001b; Smejtek 1994; Kuna – Slabina 1987). V této souvislosti bývá poměrně často diskutována problematika hustoty osídlení (Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966, 77; Jiráň 1997b; Chvojka 2001b; Hůrková 2002; Smejtek 1994; Dreslerová 1996).

Ve druhé polovině 20. století byl tzv. „systematický“ terénní výzkum zaměřen spíše na jiná dějinná období, v souvislosti s dobou popelnicových polí se uskutečňovaly spíše záchranné akce: kultovní místo Praha-Čakovice (Soudský 1966), sídliště ve Velemyševsi (Koutecký 1970; 1987), lokalita z počátku období popelnicových polí u Velimi (Hrala – Šumberová – Vávra 2000 se starší literaturou).

Jindy byly nálezy z doby popelnicových polí získávány necíleně na polykulturních lokalitách: sídliště v Hořanech (Jiráň – Rul’ – Valentová 1987), Březně u Loun (Pleinerová – Hrala 1988) nebo na raně středověkých hradištích: např. v Kouřimi (lužická a knovízská kultura: Šolle 1980) a v Libici (mohylová a lužická kultura: Justová 1980) či jinak chronologicky orientovaných výzkumech. Postupem doby však přesto došlo k nárůstu pramenné základny nejen v důsledku intenzivní stavební činnosti, ale také zásluhou systematických povrchových průzkumů podpořených kromě jiného i leteckou prospekcí.

Výrazně se tak např. zvětšil jihočeský nálezový fond, v tomto případě o několik desítek nových mlado- a pozdně bronzových lokalit zvláště na Písecku a Strakonicku (srov. Braun – Fröhlich 1978; Fröhlich 1983; Michálek 1993; Michálek – Chvojka 2000; Fröhlich – Chvojka 2001; Kudrnáč 1981 aj.). Řada nových lokalit byla zejména v posledních dvaceti letech objevena i na Prachaticku (např. Michálek – Parkman 1996; Parkman 2004), Bechyňsku (Militký 1997; Chvojka – Militký 2004), Českokubějovicku (Zavřel 1996) a na Českokrumlovsku (Erné 1997; Zavřel 1998). Několik autorů pak v poslední době přineslo obecnější shrnutí reflektující nové jihočeské nálezy (např. Bouzek 1985a; 2001; Braun 1987; Michálek 1990, 57–60; Chvojka 2001a; 2004a; 2006; Hrubý – Chvojka 2002).

Komplexně a samostatně pojaté zpracování vývoje v období popelnicových polí na našem území však doposud postrádáme. Dosavadní výzkumy a nálezy tak zatím v tomto smyslu poskytly látku pouze pro kompendia: Schráníl 1928; Böhm 1941; Filip 1948; Neustupný J. et al. 1960; Pleiner – Rybová eds. 1978.

4.2 HLAVNÍ PRAMENY

1. ALBRECHTICE NAD VLTAVOU (okr. Písek)

Nalezený depot je datovatelný do přechodného období B C2/B D. Vedle řady bronzových předmětů v něm byla obsažena též kovadlinka a dvě kladívka a bývá užíván jako příklad typického skladu kovotepce.

Lit.: Kytlicová 1964, 554, 563; 2007.

2. BRDO (okr. Plzeň-sever)

Z řídkce osídleného území Manětínska je známo ploché žárové pohřebiště situované v poloze Na Hrobech. Jeho význam spočívá v rituální pestrosti detailně zachycené výzkumem.

Lit.: Kytlicová 1985; 1988b.

3. BŘEZNO (okr. Louny)

Knovízské sídliště z období Ha A1 a Ha A2 se rozkládalo na okraji terasy pravobřeží Ohře na ploše asi 3,5 ha. Na zkoumané části o rozloze 2,5 ha bylo prozkoumáno celkem 305 objektů, včetně šesti půdorysů nadzemních kúlových domů. Sídlíšní jámy se koncentrovaly kolem volných ploch, na nichž mohly stát další nadzemní stavby. Osídlení zde zřejmě bez přerušení trvalo 150–200 let s určitým časoprostorovým posunem. Díky systematickému výzkumu a jeho publikaci je to patrně nejlépe poznané sídliště knovízské kultury.

Lit.: Pleinerová – Hrala 1988.

4. ČERNOVICE (okr. Chomutov)

Hradiště na vrcholu kopce Hradiště (jinak též Burberg – 594 m n. m.) na okraji masivu Krušných hor původně zabíralo plochu cca 6 ha, dnes je asi z třetiny zničeno. V nestratifikované vrstvě byly objeveny nálezy příslušející nejméně deseti kulturám, nejvýrazněji je zastoupena kultura knovízská z období B D–Ha A. Opevnění procházelo po obvodu vrcholové plošiny a bylo tvořeno valem skládaným z kamenů. Původní šířka valu dosahovala 3 m, předpokládaná výška 2 m. Není zřejmé, zda vstup zajišťovala jedna, či dvě brány. V areálu a na úbočích jsou četné jámy a lomy po těžbě křemence. Výroba žernovů z něj je doložena pro dobu laténskou, velmi pravděpodobná je však také již v některých starších obdobích od neolitu po pozdní dobu bronzovou.

Lit.: Holodňák – Mag 1999, 435; Smrž 1995, 46, 48; Čtverák et al. 2003, 435; Čížmář – Leichman 2002, 267–268.

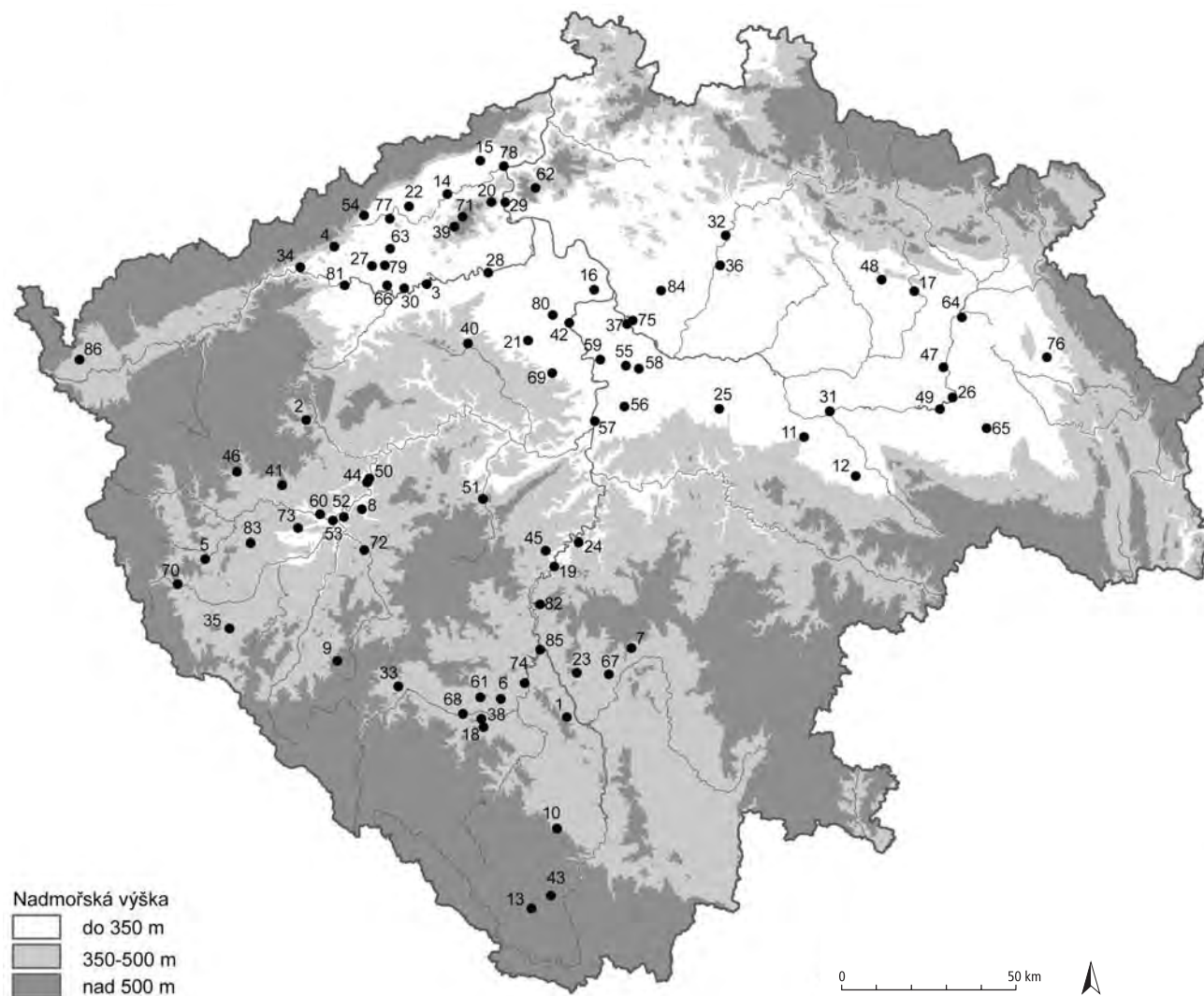
5. DARMYŠL (okr. Tachov)

Polykulturní hradiště na vrchu Chlum mělo v pozdní době bronzové dvojdílnou dispozici s akropolí o rozměrech 350 × 200 m situovanou na vrcholu s nadmořskou výškou 610 m. Opevnění tvoří jednoduchý, pouze na severovýchodním svahu zdvojený val. Na západní straně je zřetelný nízký kamenný val předhradí, který obíhá a uzavírá sedlo a druhý vrchol Malého Chlumu s nadmořskou výškou 582 m. Rozloha celého hradiště dosahuje asi 12 ha.

Lit.: Bašta – Baštová 1988, 389; 1991, 49–68.

6. DOBEV (k.ú. Stará Dobeč, okr. Písek)

V katastru obce byla zjištěna dvě nížinná sídliště, obě osídlená ve stupni B D, první pak ještě v horizontu Ha A2/Ha B1. Na prvním sídlišti byly prozkoumány tři jámy

Obr. 78: Lokality z období popelnicových polí (podle kap. 4.2).

a ohniště, na druhém tři zemnice s ohništi a snad stopy po oplocení.

Lit.: *Dubský 1949*, 157–160; 1954, 383–386; *Chvojka 2001b*, Taf. 4–9.

7. DRHOVICE (okr. Tábor)

Mohylník s minimálně 26 mohylami z mladší doby bronzové byl zkoumán koncem 19. století.

Lit.: *Kolář 1898*; *Píč 1898*; *Böhm 1937*, 156–160; *Konopa 1981*; *Chvojka 2006*, tab. 122–131.

8. DÝŠINA-EJPOVICE (okr. Plzeň-sever)

Mohylník v lese Kokotsko se počtem asi 500 mohyl řadí mezi největší v Čechách. Předmětem zájmu archeologů i amatérů se stal v 70. letech 19. století. Většina řádně prozkoumaných mohyl náleží mladší době bronzové, doloženy jsou i pohřby mohylové a halštatské.

Lit.: *Smolík 1878*, 55; *Kříkava 1883*, 290; *Rybová – Šaldová 1958*; *Franc 1988*.

9. HABARTICE (okr. Klatovy)

Velký depot ze závěru pozdní doby bronzové, čítající více než sto předmětů, byl nalezen v letech 1880–82 v lese Spolky. K dochovaným předmětům náleží zavřené hladké kruhy, faléry, náramky, obdélníkovité závěsky s ouškem, malé kroužky a fragment tordovaného kruhu. Součástí depotu byl i dnes neznámý spirálovitě točený nárameník.

Lit.: *Šaldová 1965b*, 59; *Kytlicová 2007*.

10. HOLAŠOVICE (okr. České Budějovice)

Typický nález horizontu depotů zlomků z období B D/Ha A1 byl uložen v keramické nádobě a obsahoval 39 bronzových předmětů a jejich zlomků o celkové váze 1,68 kg. Většina bronzů má původ v alpských (např. zlomek šestihrábného špičáku) a jihoněmeckých oblastech (bronzы horizontu Riegsee).

Lit.: *Böhm 1937*, 165, 170; *Chvojka 2007*; *Kytlicová 2007*.

11. HOŘANY (okr. Kutná Hora)

Při záchranném výzkumu polykulturní lokality bylo identifikováno sídliště z mladší doby bronzové, na kterém se podařilo doložit situaci dokumentující kulturní změnu v období Ha A2 – navazující osídlení kultury knovízské na sídlišti původně obývaném nositeli kultury lužické.

Lit.: *Jiráň – Rulf – Valentová 1987*.

12. HORKY-POTĚHY (okr. Kutná Hora)

Sídlištní objekty zjištěné záchrannými výzkumy v extravilánech obcí Horky a Potěhy prokazují existenci nevýchodněji položeného sídliště knovízské kultury v Čechách. Sídliště je možno datovat do intervalu Ha A2/B B1–Ha B3 a zastoupeny jsou zde nadzemní kúlové stavby i zahloubené objekty s bohatým keramickým inventářem.

Lit.: *Pavlu – Zápotocký 1981; Koutecký – Sedláček 1987; Jiráň 1995b*.

13. HOŘICE NA ŠUMAVĚ (okr. Český Krumlov)

Nejjihněji uložený depot horizontu Plzeň-Jíkalka (B C2/B D) v jižních Čechách byl nalezen na rulovém vršku v roce 1948 při úpravě silnice v hloubce 3 metrů. Obsahoval tyčinkovité i ploché náramky, jehlice, zlomky srpů, špičku meče a kusy zprohýbaného silného drátu.

Lit.: *Spurný 1949; Kytlicová 1964, 553, 563; 2007; Beneš – Kytlicová 1991, 86, Abb. 16*.

14. HOSTOMICE (okr. Teplice)

Nálezy z pohřebiště byly získávány při těžbě na dole Friedrich v letech 1907–08. Nejbohatší hrob ze závěru pozdně bronzového vývoje u nás obsahoval bronzový meč, minimálně čtyři plechové nádoby, sekeru, dláto, nůž, čtyři železné hroty oštěpů, železný nůž, kování pancíře, součásti koňského postroje, ervěnickou jehlici a minimálně tři keramické nádoby. Původně se soudilo, že soubor představuje depot, a Hostomice se tak staly eponymním nalezištěm pro nejmladší skupinu bronzových depotů z období Ha B5.

Lit.: *Weinzierl 1907, 44, Abb. 13; Böhm 1937, obr. 69: 1–3; Kytlicová 1959b; 1988a, 349–350, obr. 9; 2007; Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966, 63, Fig. 39; Novák 1975, 32, T. 26: 198; Budinský 1978, 68–69*.

15. CHABAŘOVICE (okr. Ústí n. Labem)

Lužické sídliště situované na mírném svahu bylo kontinuálně osídlené několik set let od B D do Ha B5 (zjištěny keramické fáze IIa–IIIc). Celková rozloha sídliště, poničeného povrchovou těžbou uhlí, není známa. Prokopáno bylo 64 objektů ve skupinách, mezi nimiž se nalézaly shluky kúlových jamek. K neobvyklým nálezům patří oválná chata s ohništěm či zásobní jáma s keramickým depotem čítajícím 17 nádob. Jde o první od-

borně prozkoumané a publikované sídliště lužické kultury v severozápadních Čechách.

Lit.: *Bouzek – Koutecký – Kruta 1991*.

16. JENIŠOVICE (okr. Mělník)

Depot uložený v nedochované zásobnici byl vyorán roku 1897. Je typickým a eponymním reprezentantem horizontu depotů z přechodu vlastní knovízské kultury a jejího štítarského stupně (Ha A2–Ha B1), které jsou charakteristické převažující přítomností celých honosných výrobků. Tento bohatý depot obsahoval vedle různých knoflíčků, kroužků, proužků, rourek, prstenů, nákrčníků, srpů či jantarových korálů také velké puklice s plasticky členěným středem, spirálovitě vinuté nárameníky, velkou faléru s tepanou výzdobou, štítové náramky s perlovým tepáním a dvěma spirálovými růžicemi, nůž se zdobeným hřbetem i čepelí, štítové spony s rytou i tepanou výzdobou a zejména 12 koflíků s tepanou výzdobou typu Jenišovice-Kirkendrup.

Lit.: *Příč 1897b; Kytlicová 1991, 24 (se starší lit.); 2007*.

17. JEŘICE (okr. Jičín)

Mohylník s původně 121 dochovanými mohylami byl opakovaně zkoumán od počátku 20. století. Obsahoval pohřby od nejstaršího stupně lužické kultury po mladší fázi středního stupně (IIb) a mezi mohylami byly nalezeny i ploché hroby.

Lit.: *Vokolek – Rataj 1964; Bokolek 2003, 118–122*.

18. JINÍN (okr. Strakonice)

V letech 1922–23 zde bylo B. Dubským prozkoumáno první pohřebiště z období popelnicových polí v jižních Čechách. Pohřebiště je datováno do Ha A2 a je odsud známo také 5 hrobů s pohřby v kamenných skříňkách.

Lit.: *Dubský 1949, 161–162; Chvojka 2001b, Taf. 13–14*.

19. KAMÝK NAD VLTAVOU (okr. Příbram)

Při stavbě vodního díla byla při pravém břehu Vltavy objevena nádoba obsahující nejméně 68 bronzových artefaktů. Depot náleží do přechodného horizontu Plzeň-Jíkalka (B C2/B D) a podporuje tezi o pronikání nových impulzů z Podunají do Čech v závěru mohylového období a na samém počátku geneze kultur popelnicových polí.

Lit.: *Hrala 1966; Jiráň 2002a; Kytlicová 2007*.

20. KLETEČNÁ (okr. Litoměřice)

Na vrcholu čtvrté nejvyšší hory Českého středohoří Kletečné (706 m n. m.) byl nalezen votivní depot z pozdní doby bronzové (Ha B2–3), tvořený dvěma srpy s nevykovaným ostrím. Dle nálezových okolností a místa nálezů lze depot interpretovat jako obětinu. Naleziště je představitelem tzv. memorií, svědčících o kultu kopců a hor.

Lit.: *Smrž – Blažek 2002*.

21. KNOVÍZ (okr. Kladno)

V letech 1892–93 byla prozkoumána část eponymního sídliště v poloze Na Hrudném nad Knovízským potokem. Materiál získaný z 52 objektů, zejména keramiku, nebylo při tehdejší úrovni poznání ještě možné přesněji zařadit, nicméně posloužil jako srovnávací materiál pro podobné nálezy z jiných lokalit. Všechny takové nálezy tak začaly být označovány jako kultura knovízská. Teprve později bylo definováno její správné chronologické zařazení.

Lit.: *Felcman – Schmidt 1893; Matiegka 1893–94; Hartl 1971–72.*

22. KONOBRŽE (okr. Most)

Na knovízském sídlišti z období B D–Ha B1 (K II–K V) bylo prokopáno 90 jam, tvořících tři skupiny. V 19 jamách byly nalezeny lidské kosti i kostry, což statisticky vysoce překračuje výskyt na jiných sídlištech a naznačuje možnost existence kultovního centra. Doloženy jsou též starší objekty kultury mohylové.

Lit.: *Bouzek – Koutecký 1980.*

23. KŘENOVICE (okr. Písek)

Depot, datovaný do přechodného mohylovo-knovízského horizontu B C2/B D, obsahoval vedle dvou bronzových hraněných náramků s bohatou výzdobou, dalších dvou tyčinkovitých náramků, dvou zlomků pravděpodobně měděného ingotu, hlavičky jehlice a 30 tenkých proužků zlata i jantarový kotouč a 618 jantarových perel.

Lit.: *Eisner 1922–23, 215, 223; Kytlicová 1964, 553–554; 2007; Beneš – Kytlicová 1991, 73, 87; Lehrberger et al. eds. 1997, 266.*

24. KŘEPENICE (okr. Příbram)

Z největšího doposud známého pohřebiště knovízské kultury bylo v 30. a 40. letech 20. století odkryto nejméně 110 hrobů datovatelných do stupně Ha A2. Pohřební areál nebyl prozkoumán v úplnosti.

Lit.: *Hrala 1973.*

25. KŠELY (okr. Kolín)

Soubor bronzových předmětů náleží svým charakterem mezi typické knovízské zlomkové depoty typu Suchdol. Uložený byl mimo tehdejší sídelní oikumenu knovízské kultury na teritoriu, které bylo v této době (Ha A1) osídleno nositeli kultury lužické.

Lit.: *Frána et al. 1995, 134; Kytlicová 2007.*

26. KUNĚTICE (okr. Pardubice)

Rozsáhlé pohřebiště, známé již od 17. století (B. Balbín), bylo nesytematicky zkoumáno od 19. století. V první polovině 20. století zde provádělo výzkum Národní muzeum a muzeum v Pardubicích. Na pohřebišti byly zjištěny superpozice, které dokládají, že i zde byly původně nad hroby navrženy mohyly. Podle dochova-

ných nálezů bylo pohřebiště využíváno v celém průběhu lužické kultury, na okraji areálu se nacházela skupina slezskoplatěnických hrobů z období Ha C.

Lit.: *Vokolek 2003, 141–157 (tam i obsáhlá starší lit.).*

27. LAŽANY (okr. Chomutov)

Největší český depot Lažany II byl nalezen v roce 1907 v keramické nádobě. Přes polovinu depotu o celkové hmotnosti 40 kg tvoří zlomky měděných ingotů. Jsou zastoupeny i nástroje (287 fragmentů srpů, 17 zlomků seker, 10 zlomků nožů), šperky (velké dvojdielné terčovité jehlice, weitendorfské jehlice, náramky, opasky, spirálové náramky), vzácněji zbraně (2 fragmenty meče, 4 zlomky kopí). Typický představitel tzv. depotů zlomků, který dal název celému stupni takových nálezů z období B D.

Lit.: *Weinzierl 1907, 42, Tab. II a III; Böhm 1937, 38q; Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966, 64; Kytlicová 2007.*

28. LEVOUSY (okr. Litoměřice)

Knovízský mohylník situovaný na svahu v lese Tobolka je vzdálen cca 500 m od stejně datovaného sídliště na terase pravobřeží Ohře. Pohřbívání zde probíhalo od stupně Ha A1 po Ha B2/3 (K III–Št II). Na mohylníku o rozloze 340 × 160 m jsou dvě skupiny mohyl v celkovém počtu 30–35. Prozkoumány byly 4 mohyly, z toho dvě s více pohřby, odkryt byl též nedatovatelný skříňkový hrob. Násypy mohyl jsou převážně navrženy z kamene a při ukládání mladších hrobů musely být evidentně rozebírány a znovu navrženy. Mezi mohylami byly patrně dislokovány ploché popelnicové hroby. Jde o jediný relativně dobře zachovalý knovízský mohylník v severozápadních Čechách.

Lit.: *Smrž 1975.*

29. LIBOCHOVANY (okr. Litoměřice)

Dosud největší pohřebiště severočeské lužické kultury bylo zkoumané v letech 1872–78 a 1901. Část nálezů byla zničena za 2. světové války, takže se podařilo rekonstruovat jen 75 hrobů z období B D–Ha B3 (fáze I–IIIC). Všechny hroby byly žárové – popelnicové i jámové obložené kameny, zastoupen je i hrob skříňkový.

Lit.: *Plesl 1961; Bouzek – Koutecký 2000.*

30. LIŠANY (okr. Louny)

Knovízské sídliště položené na okraji levobřežní terasy Ohře dosahovalo rozlohy 8,6 ha a bylo kontinuálně využíváno v období od B D po Ha B2/3 (K I–II až Št II), přičemž docházelo k časoprostorovému posunu v osídlení. Jak doložila i rektifikace leteckého snímku, celkově se na sídlišti nalézalo 800–1000 větších objektů (sídlíštních jam a polozemnic: příl. 14: 3). V případě tohoto sídliště byla díky letecké prospekci poprvé exaktně zjištěna celková rozloha knovízského sídliště, celkový počet objektů a jejich překvapivá hustota.

Lit.: *Smrž – Majer 1995.*

31. LŽOVICE (okr. Kolín)

Hradiště, položené na pravobřeží Labe na hranicích mezi knovízskou a lužickou sídelní oikumenou ve východní části středočeského Polabí, mělo v období kultur popelnicových polí bezpochyby významnou funkci a jeho plocha je bohatá na nálezy jednotlivých kovových bronzových i zlatých předmětů i celých depotů. Depot, objevený zde v roce 1905 při lámání kamene, obsahoval 67 předmětů.

Lit.: *Diviš 1914*, 8–10, tab. I; *Kytlicová 1963*, 80, Tab. 224–228; *2007*.

32. MALÁ BĚLÁ (okr. Mladá Boleslav)

První nálezy z pohřebiště v hraniční knovízsko-lužické oblasti pocházejí z roku 1920, později zde probíhaly i systematické výzkumy. Celkem bylo prozkoumáno 181 hrobů, které náležejí většinou ke střednímu a mladému stupni lužické kultury.

Lit.: *Hralová 1962*; *Vokolek 2003*, 182–228.

33. MALÝ BOR (okr. Klatovy)

Roku 1902 byly při odstraňování skály z pole objeveny dva po délce postavené ploché kameny, mezi nimiž byl uložen depot 7 seker, bronzového srpů, zlomku suroviny a neurčeného množství drobných předmětů. Depot náleží pozdní době bronzové (Ha B3).

Lit.: *Výdra 1902*; *Beneš, A. 1963*, 23–24, obr. 4–5; *Bouzek 1963*, 95–96, 110; *Kytlicová 2007*.

34. MIKULOVICE (okr. Chomutov)

Výšinné neopevněné sídliště se rozkládalo na vrcholu strmého kopce Špičák (403 m n. m.), uzavírajícího na východě Kadaňskou kotlinu. Osídlení vrcholové oválné plošiny o rozloze cca 1 ha je doloženo pro období Ha A2–Ha B2/3 (K V–Št II). Na profilech lomu a v několika sondách byly prozkoumány mělké sídlištní jámy, sídlištní vrstva a torza šesti polozemnic, rozložených patrně po obvodu plošiny, z nichž kromě keramiky pochází i licí forma a bolas. Složení nálezů a typy objektů na tomto výšinném sídlišti odpovídají běžným rovinným sídlištím.

Lit.: *Smrž – Mladý 1979*; *Smrž 1995*, 50.

35. MILAVČE (okr. Domažlice)

Pohřebiště zvolené J. Eisnerem jako eponymní lokalita při definování tzv. milavečské kultury je známé zejména nálezem podvozku se čtyřmi nepohyblivými koly, na němž spočívala nádoba z bronzového plechu. Samotné pohřebiště je tvořeno několika skupinami mohyl rozloženými v katastrech obcí Milavče a Chrastavice. K jeho objevení došlo patrně v roce 1878; v téže době byl zahájen výzkum, který s přestávkami trval až do roku 1892.

Lit.: *Smolík 1879*; *1882*; *1884*, 385–390; *Lang 1887a*, 209–211; *1887b*, 211–213; *1888a*, 307–316; *1888b*,

407–412; *1897*, 625–634; *Eisner 1921*, 16; *Doubová 1962*; *Čujanová-Jílková 1984*, 411; *Kytlicová 1988a*.

36. MLADÁ BOLESLAV (okr. Mladá Boleslav)

Mohylník umístěný na levobřežní terase Jizery v poloze Čejeticky-Choboty je rozdělen do tří skupin. Poloha Choboty I zahrnuje 49 mohyl, ojedinělá je mohyla v poloze Choboty II, odděleně se rozkládá poloha Choboty III s dochovanými 24 mohylami. Mezi mohylami byly odkryty i další pohřby. Na mohylníku se pohřbívalo v době únětické, mohylové a především lužické kultury, výjimečně až v době halštatské (Ha C). V blízkosti mohyl v poloze Choboty I bylo zjištěno menší lužické hradiště.

Lit.: *Plesl 1963a*; *1966*; *1993b*.

37. MLÉKOJEDY (okr. Mělník)

Sídlištní jáma objevená v labském břehu při hloubení říčního kanálu v roce 1920 obsahovala keramiku, která prokazuje spojení zdejší oblasti se Saskem již na konci období kultur popelnicových polí.

Lit.: *Jiráň 1991*, 111.

38. MODLEŠOVICE (okr. Strakonice)

a) Při výzkumu B. Dubského v letech 1923–24 byl zachycen nadzemní objekt, vymezený kameny. Později byly zjištěny i další zahloubené objekty z období B D.

Lit.: *Dubský 1949*, 165–166; *Chvojka 2001b*, Taf. 16–20.

b) V areálu středověkých rýžovníckých sejpů bylo zkoumáno nížinné sídliště z období Ha A2–Ha B.

Lit.: *Kudrnáč 1981*; *Michálek 1997b*, 424–437; *Chvojka 2001b*, Taf. 20–21.

39. MUKOV (okr. Teplice)

Hradiště leží na vrcholové planině ve výšce 752 m n. m. v poloze Hradišťany na západním okraji Českého středohoří. V období B D–Ha A byla využita plocha cca 7 ha, členěná na dvě zhruba stejně velké části: vnitřní oválnou akropoli a půlobloukovitá předhradí napojená k ní na východě, severu a západě. Součástí fortifikace byly i brány klešovitého typu. Valové opevnění vybudované z kamenů mělo u akropole původní šířku cca 3 m, výšku asi 2 m. Opevnění předhradí již nebylo tak mocné. Doložen je i místní zdroj vody. Zdejší poloha je protipolohou mladšího hradiště Štěpánov situovaného nad údolím – přechodem z Českého středohoří do Mostecké pánve.

Lit.: *Smrž 1995*, 54; *Čtverák et al. 2003*, 207–209.

40. MŠEC (okr. Rakovník)

Jedno z nejrozsáhlejších pohřebišť ve středních Čechách bylo odkryto při melioračních zásazích v 60. letech 20. století v poloze V Rači. Prozkoumat se podařilo 60 hrobů, soustředěných ve skupinách. Stopy žárovišť naznačují, že kremace zemřelých probíhala přímo na nekropoli. Zdejší nálezy umožňují poměrně velmi přes-

nou relativní dataci v rámci vývoje knovízské kultury, neboť jedním z vůdčích keramických typů v hrobech jsou tzv. etážovité nádoby, jejichž stylový vývoj v čase je možno dobře rozlišit.

Lit.: *Hrala 1973*, 41–43.

41. NÁKLOV (okr. Plzeň-sever)

Rovinné sídliště nynické kultury bylo objeveno v roce 1956 při výstavbě kravína, kdy výkopy pro základy stavby ničily archeologické objekty. V roce 1977 zde proběhl revizní výzkum zaměřený na zjištění rozlohy sídliště, specifikaci charakteru jednotlivých objektů a jejich srovnání s objekty na výšinných sídlištích.

Lit.: *Šaldová 1983*.

42. NELAHOZEVES (okr. Mělník)

Na pravém břehu Labe se nalézá rozsáhlé sídliště knovízské kultury postupně odkrývané četnými náhodnými objevy a záchrannými akcemi od 20. let 20. století až do současnosti. Nálezy datují počátek sídliště do období Ha A1 a potvrzují kontinuální osídlení až do pozdně bronzového štítarského stupně Ha B3.

Lit.: *Sklenář 1982; Jiráň 1991*.

43. NOVOSEDLY (okr. Český Krumlov)

Na nejjižnějším mladobronzovém sídlišti v jižních Čechách bylo výzkumem zjištěno 19 zahloubených objektů z období Ha A, což je dosud největší počet jednoznačně datovaných objektů období popelnicových polí na jedné lokalitě v jižních Čechách.

Lit.: *Zavřel 1998*.

44. NYNICE (okr. Plzeň-sever)

Na plochem žárovém pohřebišti byly zachyceny tři fáze pohřbívání, a to z pozdní doby bronzové, doby halštatské a počátku doby laténské. Hroby z nejstarší fáze se staly základem pro definování náplně nynické kultury ve stupních Ha B2–3 i pro studium pohřebního ritu.

Lit.: *Šaldová 1965b*.

45. OBORY (okr. Příbram)

V poloze Hromádky bylo výzkumem odkryto 150 objektů, z toho 87 žárových hrobů knovízské kultury datovaných do časového intervalu Ha A2–Ha A2/Ha B1, tedy do období, kdy je zdejší region poprvé v pravěkém vývoji souvisle osídlen. Původní počet hrobů byl zřejmě ještě vyšší, takže toto pohřebiště náleží mezi největší doposud nalezené nekropole knovízské kultury v Čechách. Překvapující je poměrně vysoký počet bronzových milodarů v hrobech.

Lit.: *Hrala 2000a*.

46. OKROUHLÉ HRADIŠTĚ (okr. Tachov)

Hradištský vrch nedaleko Konstantinových Lázní se řadí k největším opevněným výšinným sídlištím ny-

nické kultury. Je situováno na osamocené čedičové kupě o ploše přes 50 ha. Akropoli nepravidelně podlouhlého tvaru obepíná jednoduchý hlinito-kamenný val přerušovaný pěti branami. Výzkum přinesl důležité poznatky o formách využívaných obytných objektů.

Lit.: *Šaldová 1981b*.

47. OPATOVICE NAD LABEM (okr. Pardubice)

V osadě lužické kultury zjištěné ve zdejší písčité kotlině byly, vedle četných překrývajících se kúlových staveb, odkryty i čtyři stavby se základovými žlábkami stavěnými srubovou technikou. Dům č. 1 měl vnitřní plochu 70 m² a dva vchody. Stavby náležejí střednímu stupni (IIa). V těsné vzdálenosti (cca 50 m) bylo částečně zkoumáno lužické pohřebiště, kde byly hroby často narušeny pozdějšími pohřby z období Ha C.

Lit.: *Rataj 1966; Rataj – Vokolek 1962; Vokolek 2003*, 237–239.

48. OSTROMĚŘ (okr. Jičín)

Záchranný výzkum pohřebiště zjistil 13 lužických a 90 slezskoplatěnických hrobů s jedním žárovištěm. Lužické hroby (B D–Ha A2) byly narušovány slezskoplatěnickými, které sem byly ukládány v celém průběhu I. stupně (Ha B). K pohřebišti náleželo i soudobé sídliště, situované cca 500 m severozápadním směrem (na k.ú. Sobčice).

Lit.: *Vokolek 1999b*.

49. PARDUBICE-HŮRKA (okr. Pardubice)

V areálu kasáren na písčité duně na levém břehu Labe se rozkládalo pohřebiště. První hroby byly vykopány již v r. 1914, výzkum následoval v 50. letech. Vedle lužických hrobů jsou zastoupeny i slezskoplatěnické z období Ha B a Ha C. Důležitý je bohatý žárový hrob s 32 nádobami, bronzovými milodary a zlatými proužky.

Lit.: *Vokolek 2003*, 243–248.

50. PLANÁ (okr. Plzeň-sever)

Polykulturní výšinné sídliště v poloze Starý zámek bylo zkoumané v roce 1931. Hradiště je situováno na ostrožně nad řekou Berouňkou. Akropole má úzký podlouhlý tvar; v nejužším místě je uzavřena mohutným příčným valem, na jihu a na severu ji obepínají zbytky opevnění. Směrem na východ se ostrožna rozevírá a je přepažena dalšími dvěma příčnými valy, oddělujícími předhradí. Celá opevněná plocha má rozlohu 4,5 ha.

Lit.: *Šaldová 1977*, 119–137.

51. PLEŠIVEC (k.ú. Rejkovice, okr. Příbram)

Mohutné knovízské hradiště na pomezí mezi středními a západními Čechami má dobře patrný systém valového opevnění. Na hradišti a zejména pak na úbočí kopce a v nejbližším okolí bylo nalezeno nebývalé množství bronzových artefaktů a nejméně 9 depotů.

Nálezy zřetelně související s hradištěm jsou v některých případech evidovány v rámci katastrů přilehlých obcí (Běřín, Jince, Čenkov a Rejkovice).

Lit.: *Jelínek 1878; 1882a; 1896; Richlý 1894; Maličský 1950; Krivánek – Kuna – Korený 2006; Kytlicová 2007.*

52. PLZEŇ-DOUBRAVKA (okr. Plzeň-město)

V místní části Doubravka bylo v letech 1912–14 a následně 1926–27 prozkoumáno okolo dvaceti údajně plochých žárových hrobů z mladší doby bronzové, jejichž inventář náleží stupňům K II–K V Bouzkovy klasifikace. Hroby byly podrobněji publikovány až v nedávné době.

Lit.: *Doubová – Metličková – Mašková 2000, 83–103.*

53. PLZEŇ-JÍKALKA (okr. Plzeň-město)

K nejdiskutovanějším depotům zcela jistě náleží soubor odkrytý v r. 1896 při stavbě domu. V bezuché amfoře s plastickými výčnělky v podhrdlí byly uloženy zlomky čepele meče, hlavice dvojdielné terčové jehlice, plasticky zdobené závěsky se středním trnem, náramek celý a další ve zlomcích, zlomky silného drátu; kroužky, výrobky z bronzového plechu, sekerka a surovinové slitky.

Poblíž objevený bronzový štít nadlouho zkomplikoval datování jak depotu, tak samotného štítu. V současné době je depot řazen do přechodného období mezi střední a mladší dobou bronzovou (B C2/B D), zatímco štít náleží nynické kultuře.

Lit.: *Bouzek 1965b, 94; Čujanová-Jilková 1970, 72; Kytlicová 1986, 428, 441–442; 2007.*

54. PODHŮŘÍ (okr. Chomutov)

Horské sídliště bylo zjištěno na ploše 9,3 ha na jihovýchodním svahu a terase úbočí kopce Jedlová, v nadmořské výšce 650–700 m, se sklonem terénu až 30°. Nálezy datují jeho existenci do štítarského stupně knovízské kultury (Ha B1–Ha B3). Je zde doložena existence několika polozemnic, lokalita byla na jihovýchodní straně ohrazena 150 m dlouhým valem skládaným z kamenů. Blízkost ložisek železné rudy vede k předběžné hypotéze o funkci lokality jako místa sezonního pobytu prospektorů kovů a rud.

Lit.: *Koutecký 1980.*

55. PRAHA-ČAKOVICE (okr. Praha 9)

V jihovýchodní části obce byla na ploše cca 1 ha odkryta část knovízského sídlištního areálu se dvěma obytnými stavbami, několika pecemi a mnoha desítkami sídlištních jam. Ze sídliště pochází bohatá kolekce keramiky, ale i bronzových artefaktů. Nedaleko sídliště se rozkládalo pohřebiště, prokázané nálezem tří žárových hrobů, a neobvyklá kruhová plocha ohraničená příkopem přerušeným jediným vchodem, s pískovcovou stélou uprostřed. Převládá názor o kultovním významu tohoto objektu.

Lit.: *Soudský 1966.*

56. PRAHA-HOSTIVAŘ (okr. Praha 10)

Zdejší knovízské sídliště je první lokalitou v Čechách, kde bylo ve velké ploše (přes 7000 m²) zkoumáno dochované pravěké souvrství i v nadloží. Díky zvolené metodice terénního výzkumu byla shromážděna doposud ojedinělá kolekce dat, která poskytla výjimečně rozsáhlý soubor informací o vnitřní struktuře a vybavě sídlišť z mladší doby bronzové ve středních Čechách. Sídliště bylo využíváno již v počátečním období existence knovízské kultury a nejmladší nalézané artefakty jsou datovatelné do počátku jejího štítarského stupně.

Lit.: *Vářeka 2003; Lutovský – Smejtek a kol. 2005, 553.*

57. PRAHA-MODŘANY (okr. Praha 4)

Pohřebiště s nálezy představujícími chronologicky úzce omezený komplex má mimořádný význam pro pochycení počáteční fáze knovízské kultury. Jsou zde doloženy keramické tvary, které prokazují genezi kultury knovízské z předchozí mohylové kultury na počátku stupně B D.

Lit.: *Böhm 1937, 81sq.; Bouzek 1969a; Hrala 1973, 11sq.*

58. PRAHA-VINOŘ (okr. Praha 9)

Roku 1897 byl objeven v Panské cihelně velký depot zlomků z počátku stupně Ha A1 uložený snad v zásobnici, který obsahoval bohaté spektrum druhů a typů soudobé bronzové industrie (jehlice, srpy, sekerky, tepaný pás se středním žebrem, kopí, dýčky, nože, zlomky čepele meče, spirálovité růžice, náramky, štítové ozdoby, břitvu) a úlomky suroviny.

Lit.: *Schránil 1928, 153, t. XXX: 14, 20; Kytlicová 2007.*

59. PŘEMYŠLENÍ (okr. Praha-východ)

Jedno z prvních záměrně zkoumaných sídlišť knovízské kultury bylo plošně odkrýváno již v roce 1884. Tento a další výzkumy prokázaly, že jde o rozsáhlou a nálevně nesmírně bohatou lokalitu osídlenou kontinuálně v období B C–Ha B, která spolu s velmi velkou kolekcí keramických nálezů a kostěných artefaktů poskytla v nadprůměrném počtu i bronzové předměty. Doloženy jsou také pohřby v sídlištních jamách.

Lit.: *Schulz 1889; Felcman 1898d; 1900; Jiráň 2002b, 17.*

60. RADČICE (okr. Strakonice)

O intenzivním osídlení zdejšího mikroregionu svědčí skutečnost, že dodnes byly v katastru obce objeveny již tři sídelní a dva pohřební areály s plochými hroby. Zřejmě nesusoučasné lokality jsou datovány do období Ha A–Ha B.

Lit.: *Michálek – Chvojka 2000; Chvojka – Michálek 2004a; 2004b.*

61. ROHOZNÁ (okr. Strakonice)

Na pohřebišti, zkoumaném v letech 1924–26 a 1964, bylo odkryto 8 plochých hrobů z období B D–Ha A.

Lit.: *Dubský 1949*, 167–168; *Bouzek 1963*, 111; *Michálek 1981a*, 17–18; *Chvojka 2001b*, Taf. 40–42.

62. RÝDEČ (okr. Ústí n. Labem)

Depot byl objeven roku 1886 na úpatí vrchu Rovný. Zajímavé je složení depotu s vysokým podílem zbraní (22 zlomků mečů, 17 hrotů oštěpů), s nástroji v jiných depotech neobvyklými (kovadlinka, kladivo, pilka) či se součástmi koňských postrojů (falěrky) a kování vozu. Zbylou část depotu reprezentují tradiční součásti mladších depotů zlomků z období Ha A1, tedy srpy (67 ks), sekery, šperky (náramky, jehlice, spony). Výrazný je podíl importů z jihozápadu a také severozápadu střední Evropy.

Lit.: *Richlý 1894*, 129–130; *Schránil 1928*, T. XXXIII: 5, 24, 27, 30, 31; *Kytlicová 1967*, 146–152, Abb. 5: 1–4, 6–13; 2007; *Zápotocký 1969*, 358; *Hralová – Hrala 1971*.

63. SABĚNICE (okr. Most)

Mezi lety 1902 a 1905 byly získány v nivě říčky Srpiny tři depoty seker s laloky. Depoty II a III byly uloženy v keramických nádobách. Celkem soubor obsahoval asi 100 ks celých nepoškozených seker se středovými laloky česko-severobavorského typu z počátku mladší doby bronzové (B D).

Lit.: *Blažek – Hansen 1997*; *Kytlicová 2007*.

64. SKALICE (okr. Hradec Králové)

Nejrozsáhlejší pohřebiště slezskoplatěnické kultury ve východních Čechách se rozkládalo na pískové duně na levém břehu Labe. Výzkumy, které zde opakovaně probíhaly od roku 1912 do 60. let 20. století, bylo doloženo 325 náleзовých celků. Na pohřebišti se začalo pohřbívat v období lužické kultury (od stupně IIa). Lužické hroby nebyly v následném období kultury slezskoplatěnické, v rámci které lze doložit celý vývoj od Ha B1 až do Ha D1, respektovány.

Lit.: *Vokolek 2002*.

65. SLEPOTICE (okr. Pardubice)

Lužické sídliště je položeno na zvýšené terase levého břehu řeky Loučné. Záchranný výzkum v písčově odkryl celou osadu s půdorysy 6 kúlových staveb o rozměrech 10–12 × 5 m, postavených v půlkruhu kolem středového domu. Kolem staveb bylo zjištěno 90 zásobních jam, někdy tvořících dvojice. Osídlení je kladeno do středního stupně lužické kultury.

Lit.: *Vokolek 1999a*.

66. STAŇKOVICE (okr. Louny)

Štítarské pohřebiště relativně velmi bohaté na bronzové artefakty bylo zkoumáno v 30. a 60. letech 20. století. Dvacet zachycených hrobů náleží chronologickému intervalu Ha B1–Ha B3.

Lit.: *Koutecký – Bouzek 1967*.

67. STARÉ SEDLO (okr. Tábor)

Depot náleží do období Ha A1 soustřeďoval celkem 33 bronzových předmětů, především šperků. Mnohé z nich jsou v našem prostředí unikátní (např. postranice udidel, hákovitý předmět, zápona, spirálovité nánožníky aj.) a dokládají dálkové kontakty s jihozápadními, jihovýchodními i severskými oblastmi.

Lit.: *Švehla 1928*; *Kytlicová 1955*; 2007.

68. STRAKONICE (okr. Strakonice)

a) Na zatím druhém největším jihočeském plochém pohřebišti bylo zachyceno 18 žárových hrobů z období Ha A2.

Lit.: *Michálek 1993*.

b) V areálu sídliště se zahloubenými jámami a kúlovými jamkami byl nalezen příkopem vymezený kruhový kultovní areál s hliněným podstavcem a kumulací celých nádob datovaný do Ha B2–5.

Lit.: *Michálek 2002*.

c) Z několika sídlišť v katastru města je nejvýznamnější sídliště na jeho východním okraji, kde bylo odkryto celkem pět zahloubených objektů a dvě kúlové jamky z období Ha A2–B1.

Lit.: *Chvojka 2001b*, Taf. 51–58.

69. STŘEDOKLUKY (okr. Praha-západ)

Roku 1957 byl v hloubce 1 m při kopání základů pro domek objeven depot, který byl uložen údajně v jámě v koženém vaku. Soubor obsahoval bronzový cedník a koflík, sekerku, pasovou záponu, nůž, náramek, zlomek spirálovité růžice, závěsek, skleněnou perličku, bronzové rourky, knoflíky, velkou puklici, kroužky a cvočky. Je eponymním reprezentantem skupiny depotů charakterizujících bronzovou produkci knovízské kultury v období Ha A2.

Lit.: *Kytlicová 1991*, 24; 2007.

70. SVRŽNO (okr. Domažlice)

Polykulturní lokalita Černý vrch byla objevena až na jaře roku 1985. Již tehdy bylo hradiště o výměře asi 1 ha z jedné třetiny zničeno provozem kamenolomu. Následný záchranný výzkum zjistil i dvě stavební fáze fortifikace z pozdní doby bronzové a několik půdorysů domů. Pro osídlení ze střední a mladší doby bronzové doklady opevnění chybí. Ke klíčovým nálezům se řadí depot bronzových předmětů z období Ha B2/3 a písčivcový kadlub.

Lit.: *Chytráček 1987*; 1989; 1992; 1996; 1998.

71. ŠTĚPÁNOV (okr. Teplice)

Hradiště je položeno na Štěpánovské hoře, ostrožně vybíhající z masivu hory Pařez na západním okraji Českého středohoří ve výšce 620 m n. m. Osídlení z období Ha A2–Ha B2/3 bylo doloženo pouze sběry. Celková ohrazená plocha činí 12 ha, ostrožna je rozdělena

dvěma pásy opevnění na dvě stejně velké části. Valy jsou skládány z kamenů, příkopy členěny kamenitými zdmi kolmými na průběh valů, vnitřní opevnění bylo zdvojené. Doložen je i místní zdroj vody. Hradiště bylo situováno ve strategické poloze na okraji údolí – přechodu z Českého středohoří do Mostecké pánve v prostoru Bíliny.

Lit.: *Smrž 1995*, 54; *Čtverák et al. 2003*, 309–310.

72. ŠTÁHLAVY (okr. Plzeň-jih)

První systematicky prozkoumaný mohylník v Čechách se nachází v lese Hájek. Výzkum vedl v letech 1878–84 F. X. Franc z pověření a na náklady majitele štáhlavského panství hraběte Arnošta Karla Waldsteina. Pohřebiště situované mezi zámek Kozel a zříceninou hradu Lopata tvořilo 91 mohyl dokládajících kontinuitu pohřbívání od střední doby bronzové do doby laténské, přičemž mladší době bronzové náleželo 27 pohřbů.

Lit.: *Jílková – Rybová – Šaldová 1959*; *Franc 1988*.

73. TLUČNÁ (okr. Plzeň-sever)

Povrchovým průzkumem již takřka zničené lokality na západním okraji lesa Drakanec byl nalezen neobvykle velký počet artefaktů, které představují jeden z největších souborů, jaké byly doposud z jednoho sídliště nynické kultury získány.

Lit.: *Metlička 1990*, 90–91.

74. TOPĚLEC (okr. Písek)

Největší jihočeské ploché pohřebiště, na kterém bylo ve dvou skupinách zjištěno celkem 37 hrobů z období Ha A1–Ha A2.

Lit.: *Dubský 1949*, 168; *Braun – Fröhlich 1978*; *Chvojka 2006*, tab. 105.

75. TIŠICE (okr. Mělník)

Z katastru obce pocházejí bohaté nálezy, které prokazují existenci sídelních a funerálních komponent jak kultury lužické v období Ha A1, tak navazující knovízské kultury v období Ha A2–Ha B. Lokalita tak přináší důležité svědectví o kulturní změně v průběhu mladší doby bronzové v této oblasti.

Lit.: *Sklenář 1982*, 378sq.; *Jiráň 1991*.

76. TŘEBEŠOV (okr. Rychnov nad Kněžnou)

Žárové pohřebiště rozkládající se v poloze Pod Hájkem bylo zkoumáno již v letech 1909 a 1911. Celkem bylo zjištěno 155 žárových hrobů, z nichž pouze 4 náleží lužické kultuře, ostatní kultuře slezskoplatěnické (Ha B–Ha C). Sídliště příslušející k tomuto pohřebišti bylo situováno v jeho bezprostřední blízkosti (cca 50–100 m).

Lit.: *Vokolek 1966*.

77. TŘEBUŠICE (okr. Most)

Na největším dosud zjištěném knovízském pohřebišti v severozápadních Čechách z období B D–Ha B2/3 (K III–Št II) bylo prozkoumáno 50 hrobů popelnicových (část z nich zavalena kameny) a jamkových a 4 kostrové hroby. Nedaleko se rozkládalo sídliště s 24 zjištěnými jamami.

Lit.: *Bouzek – Koutecký 1972*.

78. ÚSTÍ NAD LABEM (okr. Ústí n. Labem)

Pohřebiště Střekov I bylo zjištěno ve stejnojmenné místní části města, pohřebiště Střekov II na kopci Andělský vrch na pravobřežní terase Labe, severně od prvého. Výzkum v roce 1931 odkryl 69 hrobů pod kamenným závalem, některé pod mohylami, nalezeny byly i dva kamenné věnce velkých mohyl. Pohřebiště lužické kultury jsou řazena do chronologických intervalů B C2/D–Ha B2/3 (I–IIIb) a B D–Ha B3 (IIa–IIIc).

Lit.: *Plesl 1961*; *Bouzek – Koutecký 2000*.

79. VELEMYŠLEVES (okr. Louny)

Knovízské sídliště umístěné na okraji vysoké levobřežní terasy říčky Chomutovky existovalo v období B D–Ha B1/2 (K II–Št I–II). Prozkoumaná plocha činí 9 ha, dle výsledků letecké prospekce však osídlení pokračuje na dalších 4–5 ha. Prokopat se podařilo 494 objektů, neznámý (asi ještě větší) počet byl zničen těžbou v pískovně. Jámy se soustřeďovaly do skupin, mezi nimiž se vyskytovaly shluky kúlových jamek z nadzemních staveb. Na severozápadním okraji sídelního areálu bylo odkryto malé žárové pohřebiště.

Lit.: *Koutecký 1970*; *1987*.

80. VELVARY (okr. Kladno)

Při kopání silnice z Hospozína do Černuce se našla nádoba, která obsahovala depot o váze 7,4 kg. V rámci širokého souboru bronzových výrobků (nárámky, jehlice, nože, meče, kopí, sekerky, srpy, surovina) bylo objeveno i 8 drobných úlomků plechu, z nichž jeden má výzdobu běžící spirály a je zlomkem širokého pásu. Je to přímý doklad výskytu výrobku z tzv. okruhu Rieggsee v Čechách. Depot tak má zásadní význam pro relativně chronologické zařazování vybraného segmentu typologického spektra bronzové industrie a do jisté míry i pro korelace keramických a bronzových tvarů v období B D.

Lit.: *Prokop 1911*, 41; *1912*, 66–69, obr. 1–4; *Böhm 1937*, 112; *Kytlicová 2007*.

81. VIKLETICE (okr. Chomutov)

Knovízské sídliště položené na mírném svahu pravobřeží Ohře bylo využíváno v časovém intervalu B D–Ha B3 (K II–Št III). Rozsah prozkoumané plochy je 36 ha, z toho knovízské osídlení zaujímá plochu 9 ha, na kterých bylo prozkoumáno 120 objektů, z toho

40 polozemnic štítarského stupně knovízské kultury v několika skupinách. Sídlištní jámy náležejí většinou vlastní knovízské kultuře. Poblíž se rozkládalo malé žárové pohřebiště s 11 hroby. Tato lokalita je prozatím největším sídlištem ze štítarského stupně v severozápadních Čechách.

Lit.: Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966, Fig. 26–29.

82. VOLTÝŘOV (okr. Příbram)

Na opevněné ostrožně v poloze Žilkovec využívané v období Ha B1–Ha B3 je doložen jeden val, vybudovaný ve dvou fázích. Z prohořelé kulatiny první fáze se podařilo získat pomocí analýzy ¹⁴C i dvě absolutní data: 1015–835 BC a 1050–845 BC, starší hradbu lze tedy datovat zhruba do stupně Ha B1. Dokumentován je odsud i jeden zahloubený objekt a základy pece.

Lit.: Dubský 1949, 133–140; Smejtek 1984; 1987.

83. VRHAVEČ (okr. Tachov)

Z celkového počtu třiceti mohyl na pohřebišti v lese V Kopcích bylo šestnáct prozkoumáno v letech 1928–30. Význam pohřebiště tkví především ve skutečnosti, že je na něm doložena kontinuita pohřbívání mezi stupni B C a B D. Zachovaly se zde samostatné navzájem se respektující mohyly z období kultury mohylové i doby popelnicových polí.

Lit.: Böhm 1937, 153–156; Čujanová-Jílková 1977.

84. VYSOKÁ LIBEŇ (okr. Mělník)

Během záchranného výzkumu na konci 30. let 20. století bylo na severním okraji obce odkryto a prozkoumáno 10 sídlištních objektů, které prokazují kontinuální osídlení od mladší doby bronzové do doby halštatské. Nálezy lužické kultury svědčí o návaznosti na lužické osídlení Pojizeří v období Ha A1, následně (Ha A2–Ha B3) je lokalita osídlena nositeli kultury knovízské.

Lit.: Sklenář 1982, 440sq.; Jiráň 1991.

85. ZVÍKOVSKÉ PODHRADÍ (okr. Písek)

Výšinná lokalita Zvíkov byla osídlena mimo jiné i ve střední a pozdní době bronzové. Do pozdní doby bronzové je datován sídlištní objekt se zapuštěnou zásobnicovou nádobou a ohništěm. V okolí této výšinné lokality je doloženo několik depotů bronzové industrie z období B C2/B D, dokládajících význam tohoto komunikačního uzlu na počátku mladší doby bronzové.

Lit.: Kytlicová 1964, 519, 554; Justová 1968, 316; Michálek 1977a, 11–14; Fröhlich – Michálek 1978, 112–113; Beneš – Kytlicová 1991, 88; Hrubý – Chvojka 2002, 616; Chvojka 2006, tab. 110.

86. ŽÍROVICE (okr. Cheb)

Z pohřebiště chebské skupiny popelnicových polí byla prozkoumána pouze část a dokumentováno bylo asi

50 hrobů. Jsou zde přítomny jak hroby pod mohylami s kamennými věnci, tak hroby s kamenným obložením, skříňkové, popelnicové i hroby jámové. V sousedství pohřebiště existovalo současné sídliště, doložené jednou polozemnicí a několika dalšími zahloubenými objekty.

Lit.: Plesl 1961; 1990.

4.3 CHRONOLOGIE OBDOBÍ POPELNICOVÝCH POLÍ

4.3.1 Absolutní chronologie

Pro absolutní chronologii již existuje dendrochronologická série (srov. Fridrich – Henning 1995; Rychner – Billamboz – Bocquet 1995; Rychner – Böhringer – Gassmann 1996) upřesňující zejména datování závěru období popelnicových polí. Informaci podává následující přehled, který se někdy rozchází s chronologií vypracovanou na základě radiokarbonového datování (srov. Harding 2000, 18, Table 1.1).

B D	cca 1250–1200
Ha A1	cca 1200–1100
Ha A2	cca 1100–1025
Ha B1	cca 1025–925
(Ha B2) Ha B3	cca 925–800 (750)

4.3.2 Relativní chronologie

Časový interval, kterým je ohraničena existence kultur popelnicových polí na území Čech, je vymezen stupni B D až Ha B3 ve smyslu Reineckova relativního chronologického systému (Reinecke 1900) precizovaného H. Müller-Karpem (1959). Počátek tohoto období je ještě poznamenán plynulým dozníváním vlivů předchozí mohylové kultury (Čujanová-Jílková 1977, 105–111).

Pro relativní datování, odpovídající analogiím ve Středomoří, platí následující tabulka. Problém je v synchronizaci stupňů Ha B2 a Ha B3, v některých pracích odlišné od uvedeného přehledu (např. Kristiansen 1998, 32, Fig. 13; Harding 2000, 16, Fig. 1.5).

Střední Evropa	Řecko a východní Středomoří
B D	pozdně helladská III B (cca 1200 tažení tzv. mořských národů)
Ha A1	pozdně helladská III C
Ha A2	submykénské období
Ha B1	protogeometrické období
Ha B2	protogeometrické období
Ha B3	rané a střední geometrické období
Ha C1	pozdní geometrická fáze

Kulturní příslušnost jednotlivých oblastí Čech byla definována výše. V souvislosti s bikulturním charakterem osídlení bylo vypracováno pro relativní časové členění kultur popelnicových polí v Čechách několik speciálních chronologických systémů konstituovaných na základě tvarů keramických nádob, bronzových předmětů, depotů či na vzájemné kombinaci těchto skupin archeologických nálezů. Komplexně např. hodnotí základní tvary keramických nádob i bronzovou industrii období popelnicových polí v Čechách přehled publikovaný v roce 1964 (*Kytlicová – Vokolek – Bouzek 1964*). Systémy vytvořené v druhé polovině 20. stol. jsou dodnes používané, starší systémy byly v průběhu vývoje bádání téměř opuštěny (*Schránil 1928, 136–188; Filip 1935a, 34–54; Böhm 1937*).

Všechny existující systémy je možné korelovat s tříděním Reineckovým. Všeobecně je dnes pro klasifikaci bronzových předmětů knovízské kultury akceptována terminologie dělení jednotlivých vývojových etap podle typového spektra bronzových depotů, jak je v rámci relativního časového intervalu B C2/B D–Ha B3 stanovila O. Kytlicová (*1991; 2007*).

Pro chronologickou klasifikaci západočeských keramických nálezů bývá doposud využíván systém J. Bouzka (*1962b*) a také v prostředí knovízské kultury

ve středních a severozápadních Čechách je pro tyto nálezy aplikováno jeho šestistupňové třídění (stupně K I–K VI, srov. *Bouzek 1958a; 1958b; 1970; Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966*), založené zejména na typologii etážovitých nádob. Vzhledem k nestejně délce životnosti ostatního keramického inventáře nelze ovšem plně využít tento systém v nálezech, kde se etážovité nádoby nevyskytují. Podrobnějšího utřídění nálezových celků lze dosáhnout spíše v součinnosti s ostatním inventářem vykazujícím také zřetelnou typologickou řadu, např. s dvojkónickými nádobami (tzv. okříny) a některými typy bronzové industrie. Bouzkův systém vypracovaný zejména na základě keramického inventáře knovízské kultury ze severozápadních Čech se liší od systému relativní chronologie knovízské kultury vypracovaného J. Hralou (*1973*) převážně na základě keramických tvarů z hrobů ze středních Čech. Srovnání obou systémů je následující:

Bouzek	Hrala
K I–K II	starší stupeň
K III–K IV	střední stupeň
K V–K VI	mladší stupeň

Tab. 4: Relativně chronologická tabulka mladší a pozdní doby bronzové.

absolutní datování	relativní chronologie	depoty knovízského okruhu	depoty lužického okruhu	lužický okruh – keramika		knovízský okruh – keramika			západní Čechy – keramika	
		podle Kytlicové	podle Kytlicové	podle Vokolka	podle Hraly	podle Bouzka a Kouteckého	podle Bouzka a Šaldové			
–1300	BC	Pižetň-Jíkalka								
	BD	Lažany	Chrást	I u ž i c k á	stupeň I a II b	starý stupeň	Knoviz I	K I	Transitional Period	I Vrhavec
Velim										
–1200	HaA1	Suchdol	Kosmonosy	k u l t u r a	střední stupeň	Knoviz II	K III	early Middle Period	III Kostelec	
–1100	HaA2	Středokluky			stupeň III a	mladý stupeň	Knoviz III	K V	late Middle Period	IV Předenice
					stupeň III b		K VI			V Hájek
–1000	HaB1	Jenišovice	Bošín		I. stupeň		Štítary I	Št I	Late Period	VI Všekary
–900	(HaB2)				II. stupeň		Štítary II	Št II		Nynice I
	HaB3	Hostomice	Lžovice Slezské Předměstí							
–750								Št III		Nynice III

Je ovšem nutno uznat, že pokud pracujeme s nálezy ze sídlišť, uchylujeme se obvykle k datování v intervalu dvou Bouzkových stupňů (např. K III–IV), takže rozdíl v obou systémech není zásadní. Otázkou je rovněž definice Bouzkova stupně K V, který patrně trval kratší dobu a bývá v materiálu těžko rozlišitelný (k oběma problémům viz *Pleinerová – Hrala 1988*, 141). Při aplikaci všech podobných systémů založených na vývoji stylu je zejména důležité mít stále na paměti, že ostrá partikulace jednotlivých vyčleněných etap (horizontů, fází, stupňů) není možná a je třeba je chápat jako stylové horizonty zachycující etapy v podstatě plynulého vývoje.

Pozdní dobu bronzovou vymezuje stupeň Ha B, Müller-Karpem ještě zpřesněný na tři fáze. Pro relativní chronologické třídění keramických artefaktů z tohoto období je využíváno dělení štítarského stupně knovízské kultury vytvořené Kouteckým a Bouzkem v souvislosti s rozborem nálezů z pohřebiště ve Staňkovicích u Žatce (*Koutecký – Bouzek 1967*). Autoři shledávají vývoj probíhající ve třech fázích (Štítary I–III). Významnou roli tu přirozeně opět hrají tvarové proměny, ale je bráno v potaz také zpracování povrchu (resp. dekorování) nádob. Jde zejména o hřebenovou výzdobu, která nahrazuje někdejší knovízské prstování.

Vůči třístupňovému dělení keramiky štítarského stupně stojí opět systém J. Hraly (*1973*), který rozděluje štítarský stupeň pouze na dvě etapy a liší se od Bouzkova třídění při korelaci jednotlivých nálezových horizontů se stupni Ha A2 a Ha B1. Rozdíl je založen na nejednotném chápání typických nálezů z přechodu mezi vlastní knovízskou kulturou a jejím následným štítarským stupněm. Někteří řadí tuto nálezovou skupinu již na počátek pozdní bronzové doby (např. O. Kytlicová), jiní soudí, že v tomto horizontu ještě doznívá vlastní knovízský styl jak u typických koflíků a etážovitých nádob, tak i u chronologicky citlivého tvaru dvojkónických nádob (resp. velkých okřínů), které sice již nabývají pozdních oblých forem, ale stále s prstovaným povrchem, a proto řadí tento horizont nálezů ještě na konec stupně Ha A2 (*Hrala 1973*; pro jižní Německo *Hennig 1993*, 47). Také nálezy ze samého závěru štítarského stupně knovízské kultury, na nějž kontinuálně navazuje další vývoj v době halštatské, vykazují určitou specifičnost, na niž upozornila M. Fridrichová (*1969*). Mladší nálezy ze západních Čech řazené do nynické kultury jsou klasifikovány podle dělení V. Šaldové (*1965b*). Nynická kultura zaplňuje v této oblasti vývojový úsek mezi koncem knovízsko-milavečské a počátkem halštatské kultury. Zaujímá druhou polovinu stupně Ha B.

Pro oblast lužické sídelní oikumeny ve východních Čechách je dnes používáno třídění Vokolkovo (*Vokolek 2003*), vycházející z keramických nálezů, méně obvyklé je zde třídění O. Kytlicové, opět strukturované v závislosti na složení depotů bronzových předmětů (*Kyt-*

licová 1991, Tab. 1). Obecně stále platí zdejší rozdělení období lidu popelnicových polí na lužickou kulturu v mladší době bronzové (B D–Ha A2) a kulturu slezskoplatěnickou, která plynule přechází v plnou dobu železnou. První dva stupně slezskoplatěnické kultury tak náležejí ještě pozdní době bronzové (Ha B1–Ha B3). Vlastní lužická kultura je dále dělena na tři stupně, vždy ještě se dvěma fázemi, v slezskoplatěnické kultuře je I. stupeň rovněž členěn na dvě fáze.

4.3.3 Chronologie keramiky

Na základě typologického třídění je stanovena vývojová linie, která umožňuje využít keramickou produkci, zejména nádoby, k relativnímu časovému řazení v rámci dané archeologické kultury či skupiny.

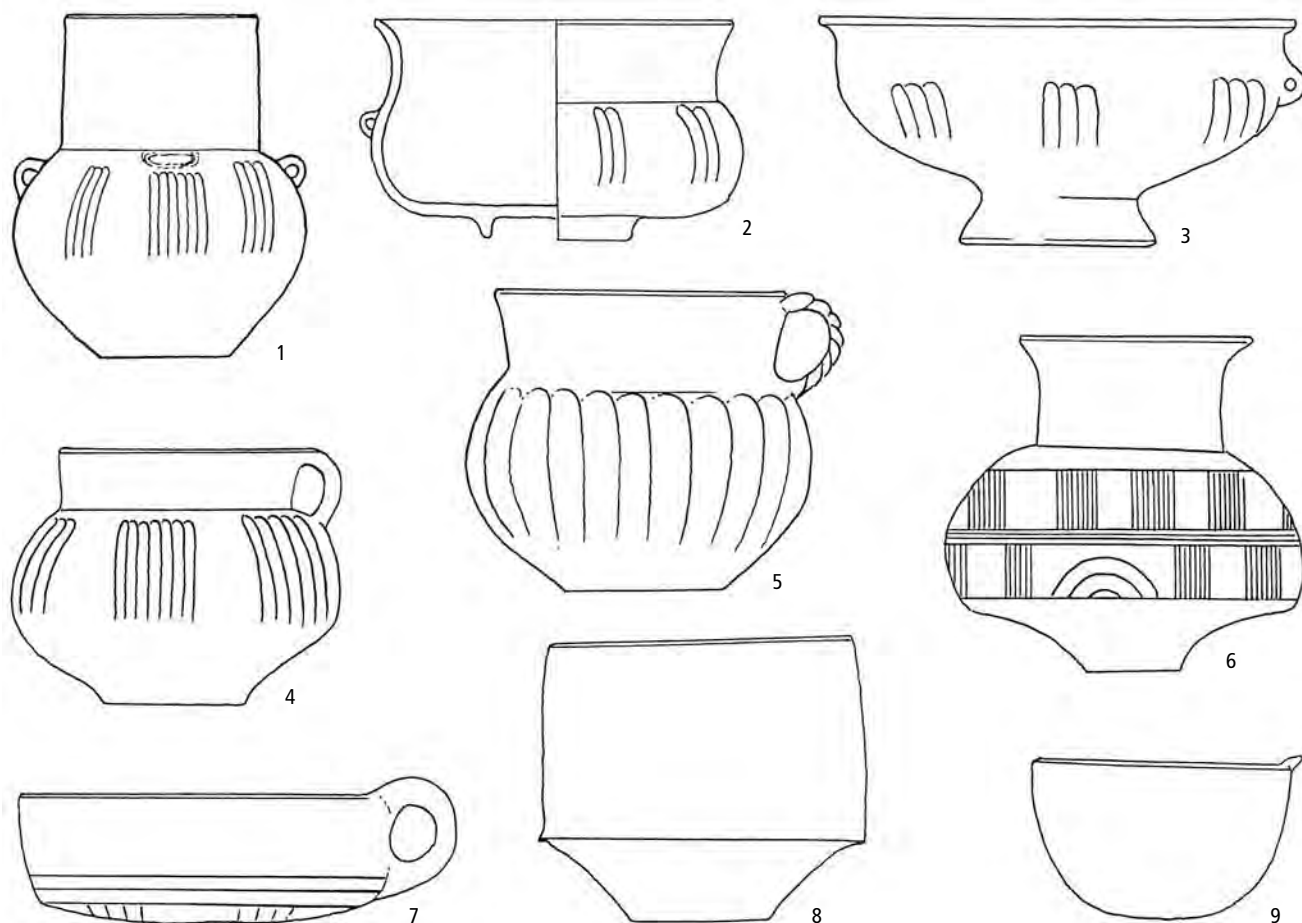
4.3.3.1 Knovízská kultura

K I (B C2/B D). Stupeň K I představuje v tvarech keramických nádob přechod mezi kulturou mohylovou a knovízskou, je charakterizován žlábkovanými amforami s uchy na plecích (obr. 79: 1), mísami na nožce oblých i lomených tvarů se žlábkovanou výzdobou (obr. 79: 2, 3). Vyskytují se ještě džbánky, ty mají hrdlo nižší než zaoblené tělo (obr. 79: 4, 5). Polokulovité misky mívají lalokovitý výčnělek (obr. 79: 9). Objevují se první zdobené amforovité zásobnice menších rozměrů (obr. 79: 6), vzácně první dvojkónické nádoby (okříny: obr. 79: 8) a zdobené koflíky s vertikálními stěnami a zalomeným spodkem (tzv. lovosické koflíky: obr. 79: 7, 107: 6).

K II (B D). Pro tento stupeň jsou typické amfory s válcovitým hrdlem (obr. 80: 1). Dvojkónické nádoby mají ostrý lom a horní část bez prohnutí (obr. 80: 2). Dožívající džbánky mají spodek zaoblený, hrdlo jen o málo nižší než tělo (obr. 80: 4), široce rozevřené nízké misky mohou být opatřeny malým ouškem umístěným pod okrajem (obr. 80: 6). Menší amforovité zásobnice s obloukovitě rozevřeným hrdlem mají leštěný povrch a žlábkovanou výzdobu (obr. 80: 5), větší amforovité zásobnice jsou ještě blízké mohylovým (obr. 80: 3).

K III (B D a Ha A1). Znamená počátek stylu Ha A. Amfory mají hrdlo esovitě profilované a lehce vyduť (obr. 81: 1). Dvojkónické nádoby bez výraznější esovité profilace horní části mají zaoblený lom (obr. 81: 2). Hrdlo hrubých amforovitých zásobnic je cylindrické (obr. 81: 4), na místo džbánek nastupují tvary koflíků s odsazeným hrdlem, které bývá lehce vyhnuté (obr. 81: 3). Končí rytý dekor dvouuchých hrnců (tzv. květináčů); od té doby převažují dvouuché hrnce prstované.

K IV (Ha A1–Ha A2). Dochází k rozvinutí plynulé profilace, ale vnitřní pevná stavba nádob je ještě zachována. Typickým tvarem jsou amfory se silně vyduťtým hrdlem a prohnutím pod okrajem (obr. 81: 5, 6), dvojkónické nádoby s horní částí výrazně esovitě pro-

Obr. 79: Keramika knovízské kultury – stupeň K I. Různá měřítka.

hnutou (obr. 81: 8), dvojdílné koflíky s odsazeným hrdlem jsou ve spodní části kóničtější a mají výrazněji rozevřené hrdlo (obr. 81: 10). Amforovité zásobnice mívají hrdlo válcovité či lehce kónické (obr. 81: 7, 9). Tento stupeň trval déle; při podrobnějším studiu lze leckdy odlišit dvě podfáze.

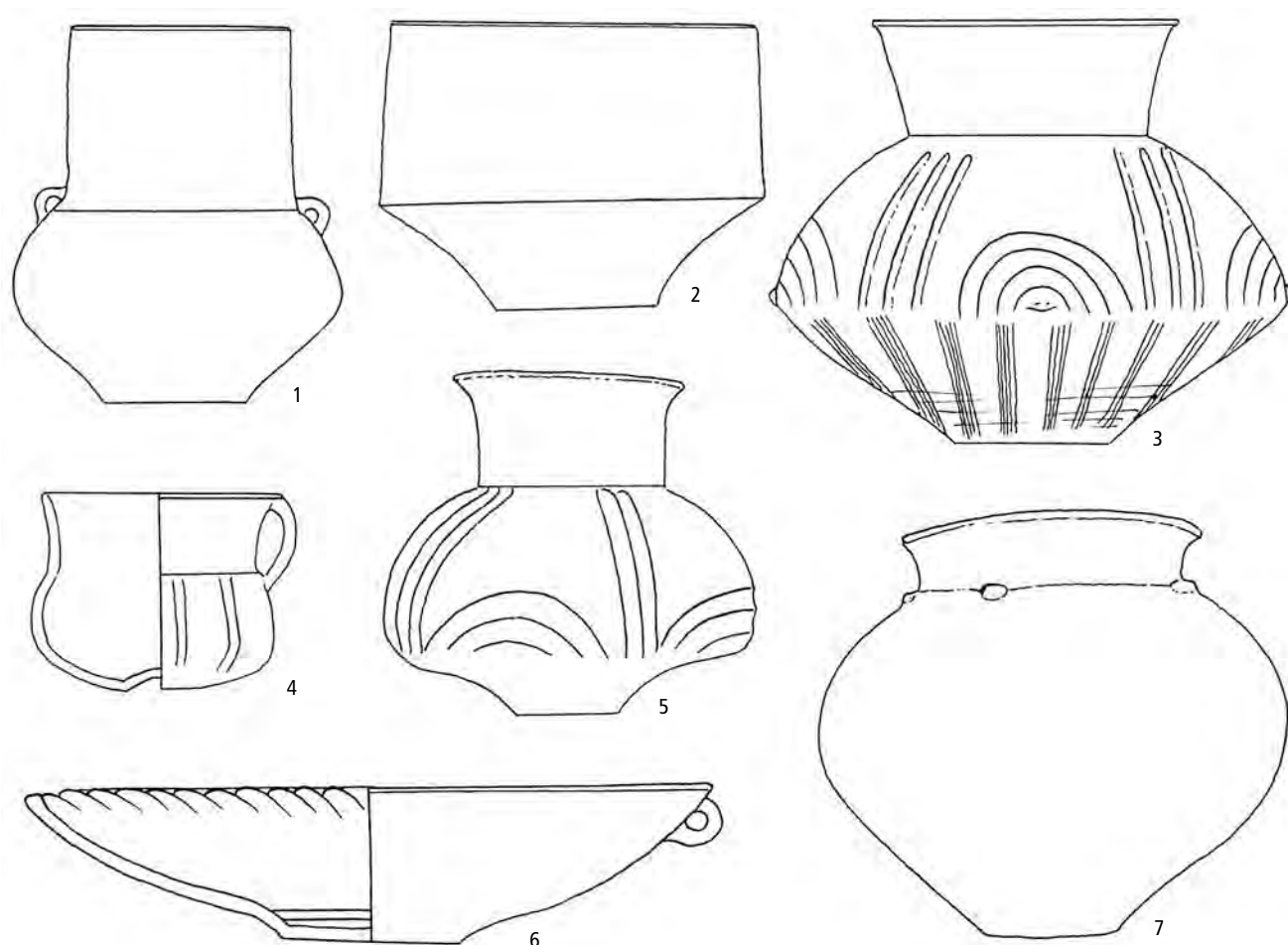
K V (Ha A2/Ha B1). Stupeň je charakterizován „barokními“ tvary, stará vnitřní stavba je rozložena, části nádob kontrastují navzájem. Typické jsou silně profilované amfory (etážovité nádoby) s nízkou, dolů stlačenou spodní částí (obr. 82: 1), široce vyklenuté dvojkónické nádoby esovitě profilované, někdy s horizontálně žlábkovaným lomem (obr. 82: 2), amforovité zásobnice se silně rozevřeným nálevkovitým hrdlem (obr. 82: 4) a jemnými žlábků zdobené koflíky s odsazeným hrdlem, nižší i vyšší (obr. 82: 3, 5).

K VI (Ha B1). Nastupuje pozvolná degenerace tvarů Ha A a objevují se první tendence přechodu k novému stylu Ha B. Amfory mají lehké prohnutí pod hrdlem, výduť se blíží „kvadratické“ profilaci Ha B (obr. 82: 6), podobně jako u amforovitých zásobnic a některých koflíků (obr. 82: 7, 8). Koflíky i zásobnice mají nálevkovité

hrdlo. Dvojkónické nádoby jsou silně plynule profilované, bez lomu.

Štítarský stupeň

Št I (ještě Ha B1). Raná fáze navazuje úzce na předchozí vývoj. Mizí amfory etážovitých tvarů, střed výdutě je téměř „kvadratický“, hlavním dekorem jsou pásy jemných žlábků a rýžek, vtlačovaných hřebenem. K významným keramickým tvarům patří mísy s odsazeným okrajem a vyklenutým tělem (obr. 83: 1) a esovitě tvarované misky (obr. 83: 3), asymetrické koflíky (obr. 83: 2), hrnce s užším odsazeným hrdlem a baňatým tělem (obr. 83: 5) a široké amfory s nízkým hrdlem (obr. 83: 4, 6). Hrubý dekor opouští prstování, typické je přihlazování dřevěnou špachtlí. U jemných nádob je časté tuhování, někdy podobné černému leštění. Od žlutohnědého či červeného povrchu se přechází k tmavohnědému, šedému a u jemné keramiky zásadně k černému. Produkce keramiky začíná mít profesionální ráz a v Ha B obecně nabývá charakter specializované dílenské výroby, její vývoj se vydal směrem k pozdějšímu prostředí halštatskému.

Obr. 80: Keramika knovízské kultury – stupeň K II. Různá měřítka.

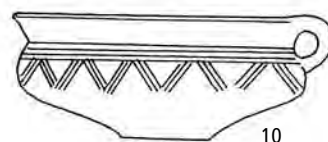
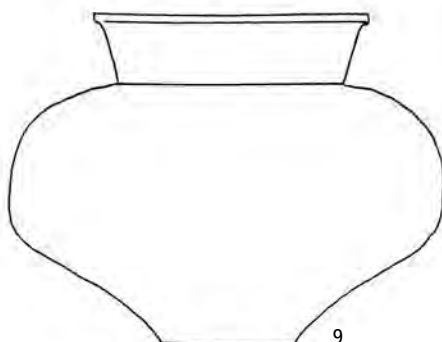
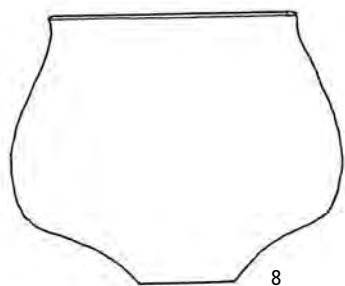
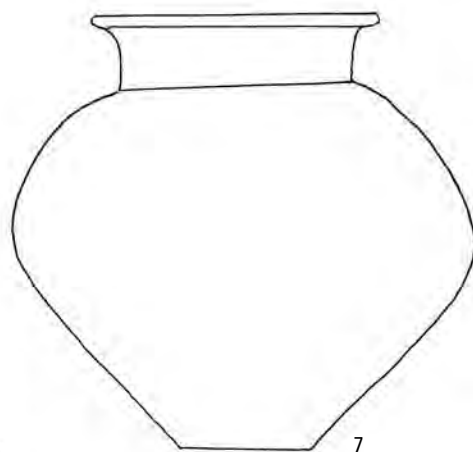
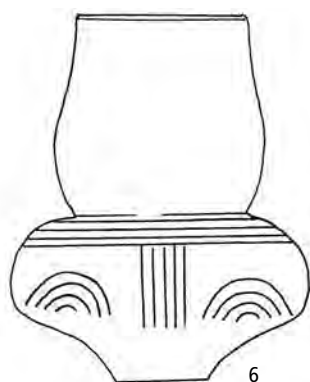
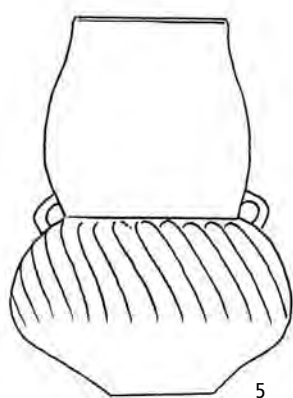
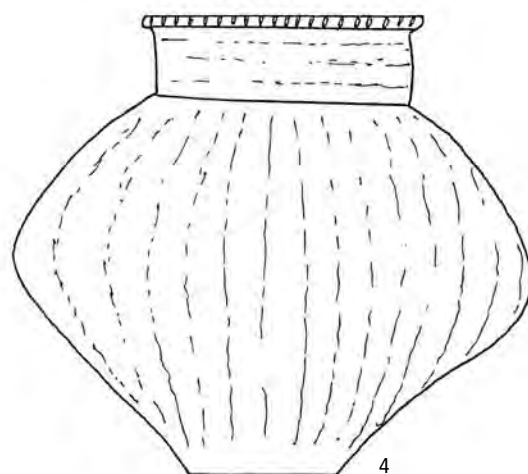
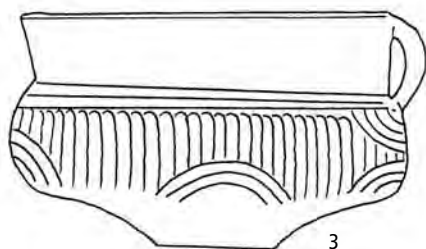
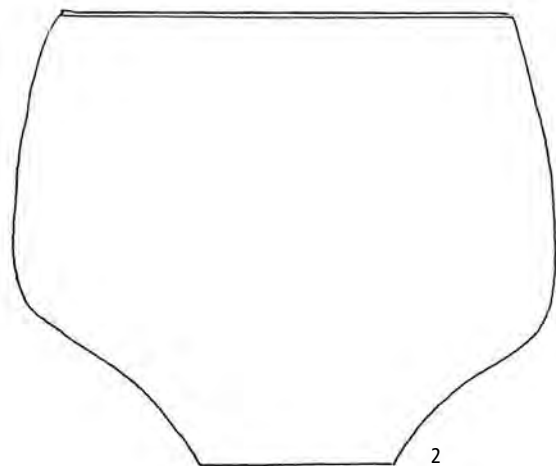
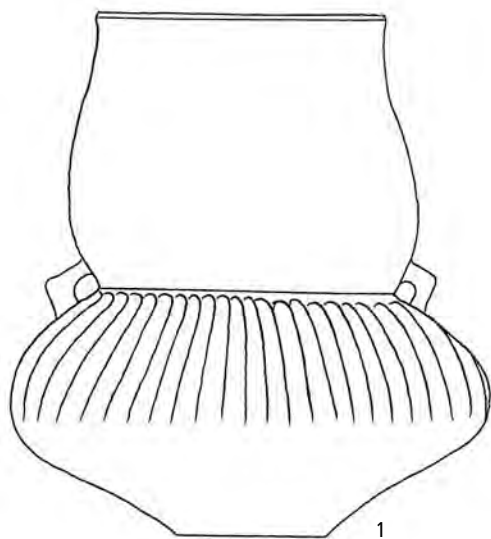
Št II (Ha B2–3: Ha B2 je v Čechách jen velmi nevýrazný). Střední fáze štítarského období je charakteristická obecným rozšířením hřebenování a přihlazování u hrubých nádob, jemné tuhované či černé leštěné zboží je zdobeno hřebenem provedenými pásy rýh a žlábků. „Kvadratická“ profilace amfor, džbánkovitých koflíků a podobných tvarů dosahuje svého vrcholu. Profilace je vesměs „tvrdší“, ostřejší oproti předchozím tvarům. Typickými tvary jsou misky s vysokým zřetelně odsazeným a široce rozevřeným kónickým hrdlem (obr. 83: 7), asymetrické koflíky kvadratické stavby (obr. 83: 10), široké zásobnice s vyhnutým okrajem (obr. 83: 8), hrnce s uchem na rozhraní těla a hrdla (obr. 83: 9) či misky s ostře vně zalomeným okrajem (obr. 83: 11). Někdy lze při podrobnějším studiu odlišit dvě podfáze, IIa a IIb; první z nich představuje „klasický“ vrchol vývoje, druhá už tendence blízké pozdnímu stupni. Střední stupeň trval zřejmě déle, patří mu většina známých nálezů.

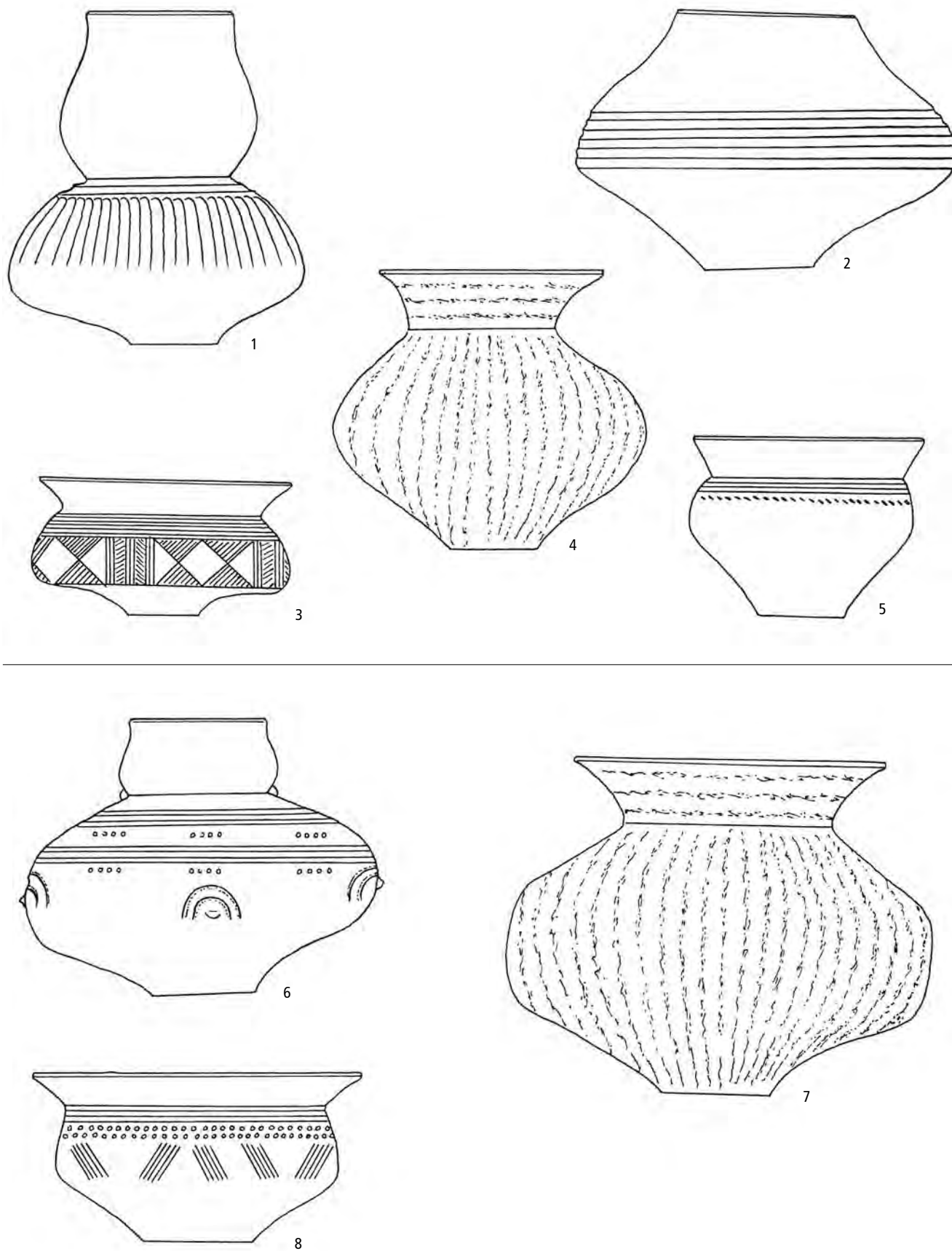
Št III (Ha B3–Ha B3/Ha C). Pozdní fáze. Základní tvary nádob pokračují, avšak dřívější výrazná kvadra-

tická profilace je v dolní části nahrazena plynulejším tvarováním (obr. 83: 13), rýhování povrchu hrubých nádob skoro mizí, výzdoba je méně jemná, skoro mizí střídání žlábků s hřebenem rytými pásy: většina nádob je zdobena jen vodorovnými svazky žlábků. Absentují již amfory s odsazeným hrdlem, hrnce jsou také plynuleji profilované (obr. 83: 12), vyskytují se mísovité tvary s kónicky se zužující výdutí (obr. 83: 14). Přechod k následující bylanské kultuře není ještě jasný, i když bylanská keramika zřetelně navazuje na keramiku štítarského stupně.

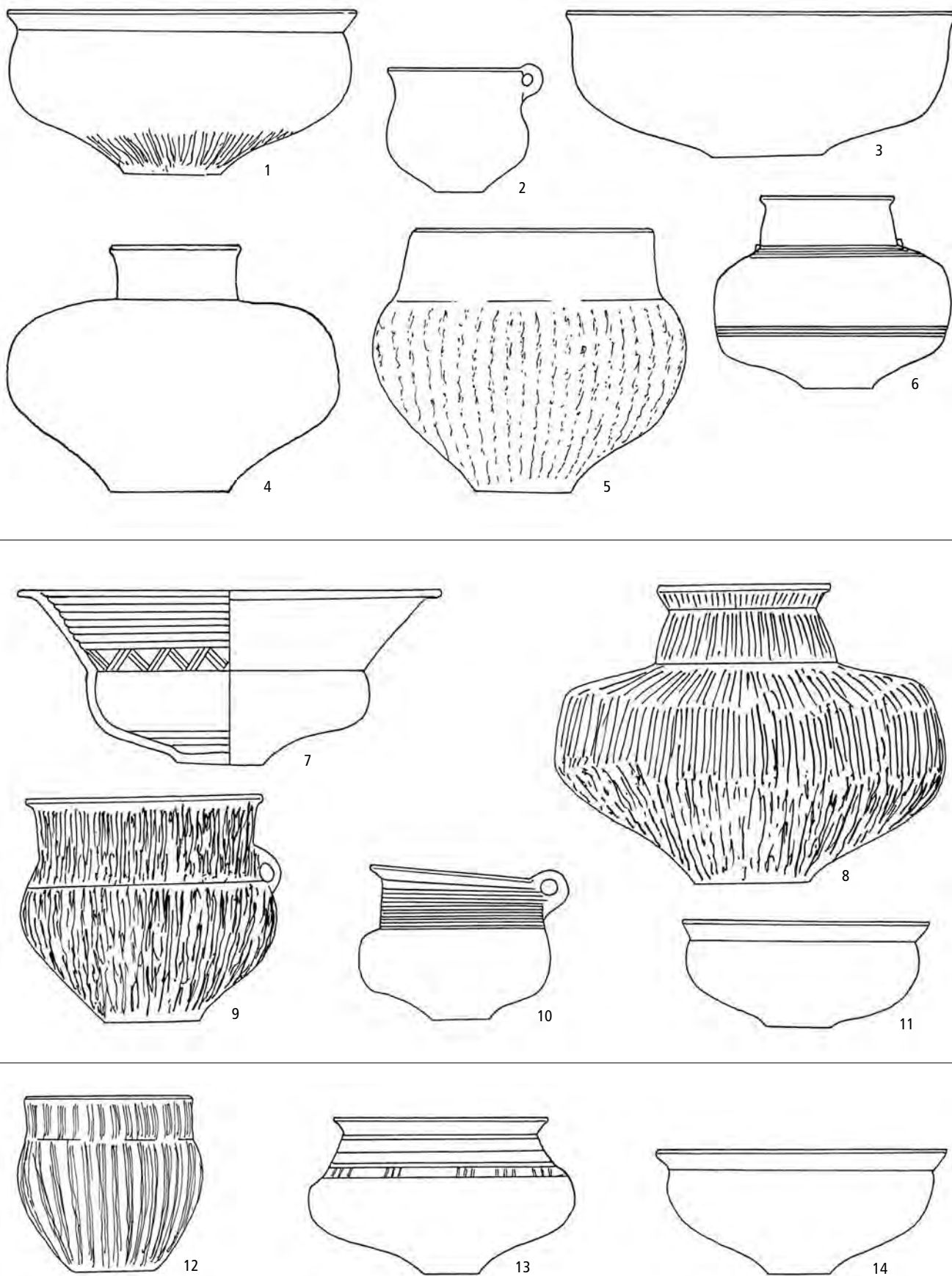
4.3.3.2 Lužická kultura v severozápadních Čechách Fáze I (B C2 a počátek B D). Starolužická fáze je v severozápadních Čechách dosud známa jen z několika velkých pohřebišť (Libochovany, Střekov, Chodouny). Amfory i ostatní tvary jsou zaoblené, poměr výšky a šířky je často 1: 1, se zdůrazněným středem (obr. 84: 1). Amfory, vyšší džbánky a zásobničky jsou často zdobeny prsovitými vypnulínami vymezenými oválným dvorcem (obr.

>> Obr. 81: Keramika knovízské kultury – stupně K III a K IV. Různá měřítka.

Obr. 82: Keramika knovízské kultury – stupně K V a K VI. Různá měřítká.

Obr. 83: Keramika štítarského stupně knovízské kultury – fáze Št I–Št III. Různá měřítká.

84: 2, 3, 4); okřínny dosud v repertoáru chybí. Květináče a podobné mísy jsou obvykle hladké (obr. 84: 6, 5). I když tato fáze v něčem navazuje na mohylové předlohy, odlišuje se proporcními vztahy i stylem.

Fáze IIa (B D). Starší fáze středního stupně je už známa i ze sídlišť. Okřínny jsou ostře profilované s lomem v dolní třetině (obr. 84: 7, 8), džbánky i amfory jsou nižší a širší (obr. 84: 10, 14). Prsovité vypnuliny mizí, amfory jsou většinou hladké, jejich hrdlo rovné nebo slabě vyklenuté (obr. 84: 15). U bezuchých větších amfor bývá hrdlo o hodně užší než tělo (obr. 84: 12). Květináče a květináčovitě mísy jsou obvykle svisle prstované (obr. 84: 9, 11).

Fáze IIb (Ha A1). Mladší fáze středního stupně má amfory obvykle zdobené na podhrdlí koncentrickými polokruhovitými žlábkami či šikmou kanelurou (obr. 84: 15, 16), hrdlo bývá lehce esovitě prohnuté, podobně i spodek výdutě amfor (obr. 84: 20) a džbánek, jejichž tělo bývá spíše kónické a hrdlo trychtýřovitě vyhnuté (obr. 84: 17). Okřínny (i jiné nádoby) bývají v proporcích širší, ucha džbánek jen málo přesahují okraj. Je nejbohatěji zastoupenou fází v lužické oblasti severozápadních Čech.

Fáze IIc (Ha A2–Ha A2/Ha B1). Málo zastoupená fáze, představující završení dosavadního vývoje. Hrdla amfor i okřínů bývají výrazněji prohnutá (obr. 84: 22, 23, 27), lom okřínů někdy ostře zdůrazněný, ale jindy již poněkud zaoblený (obr. 84: 24). Květináče bývají nižší (obr. 84: 25), někdy již s uchy poněkud pod okrajem.

Fáze IIIa (Ha B1). Fáze představuje období přechodu ke stylu Ha B. Amfory bývají nižší, zaoblené (obr. 85: 1), výzdoba je provedena užšími žlábkami, horizontálními i vertikálními (obr. 85: 2), některé okřínny mohou být nad lomem zdobené horizontální kanelurou (obr. 85: 3), jiné mají zaoblený lom (obr. 85: 4). Koflíky bývají jemné a leštěné (obr. 85: 7), ucha květináčů s výrazněji odsazeným hrdlem jsou posazena pod okraj (obr. 85: 6).

Fáze IIIb (Ha B2–Ha B3). Styl Ha B je plně rozvinut, mnoho nádob je tuhováno, ve výzdobě jemnými žlábkami převažuje horizontála a motiv vlčích zubů (obr. 85: 8, 9) (zejména na okříněch a koflicích). Tělo amfor a jim příbuzných džbánek připomene „kvadratickou“ profilaci štítarských nádob středního stupně (obr. 85: 10, 11, 13). Známé okřínny mají prohnutou stěnu nad i pod lomem, a lom je tak zvýrazněn (obr. 85: 12). Květináče jsou prostšího tvaru, hrdlo nebývá odsazeno od těla (obr. 85: 14, 15).

Fáze IIIc (závěr Ha B3). Poslední fázi vývoje charakterizují amfory spíše bikónického tvaru, jejichž hrdlo nebývá odsazeno od těla a ústí je výrazně vyhnuto (obr. 85: 16, 17, 18). Dekor používá kombinace vodorovných

pásů, třásní a půlobloučků, obvykle je provedený jemnými žlábkami a rýhami. Častý je i motiv vlčích zubů. Poslední okřínny jsou výrazně esovitě profilované (obr. 85: 20).

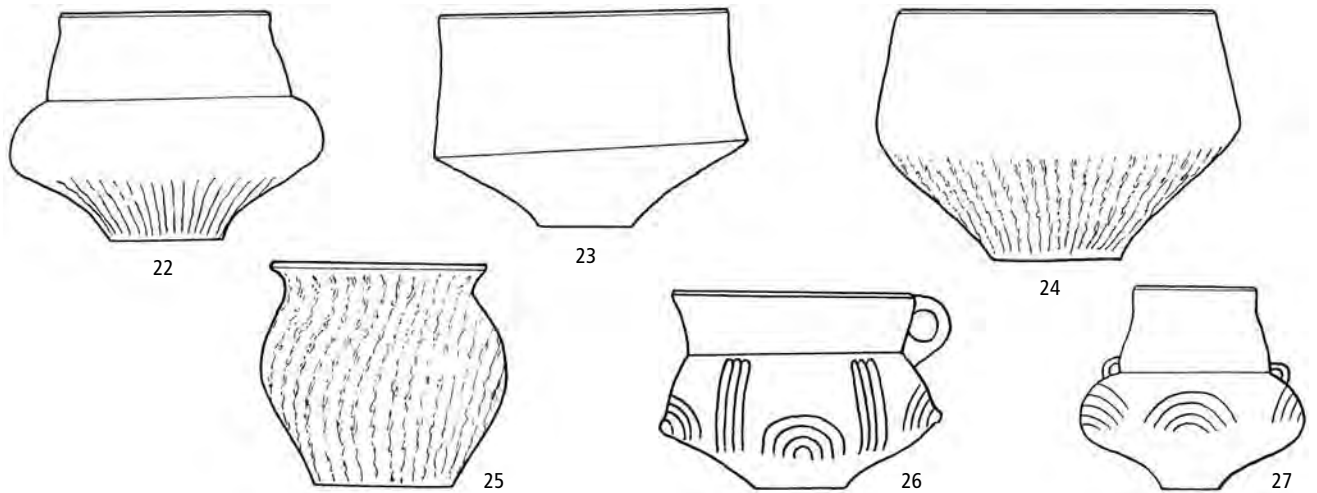
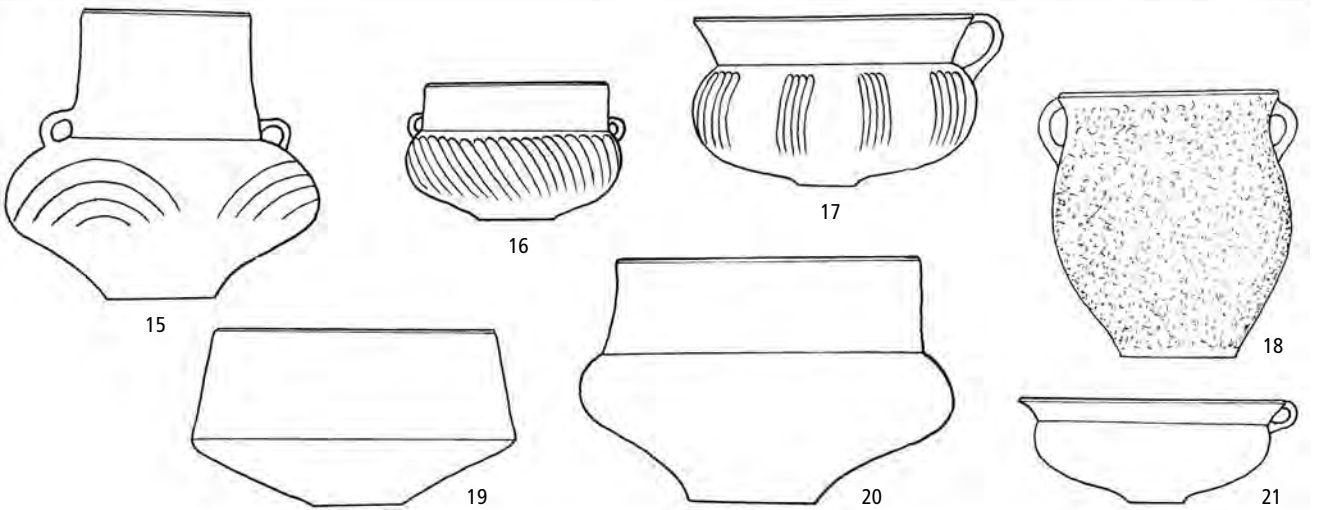
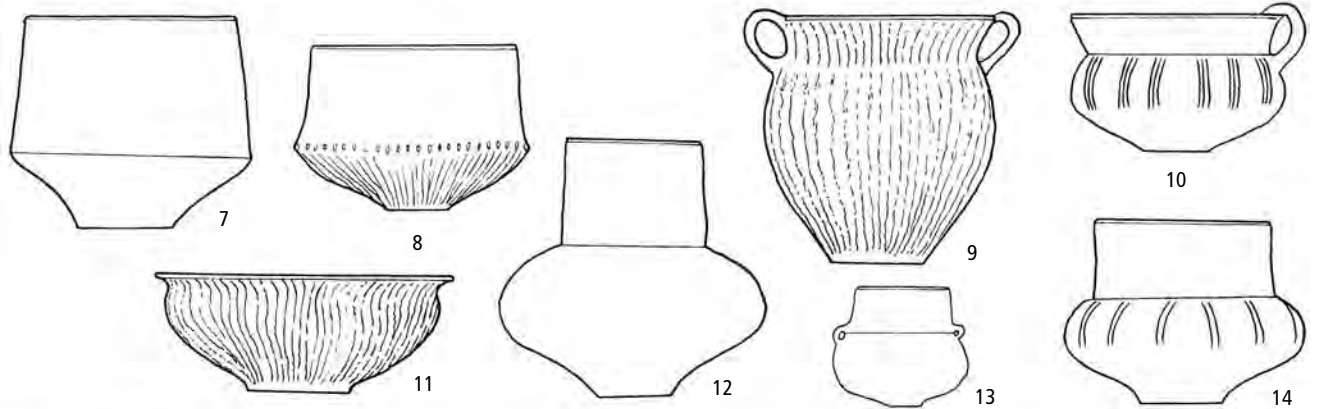
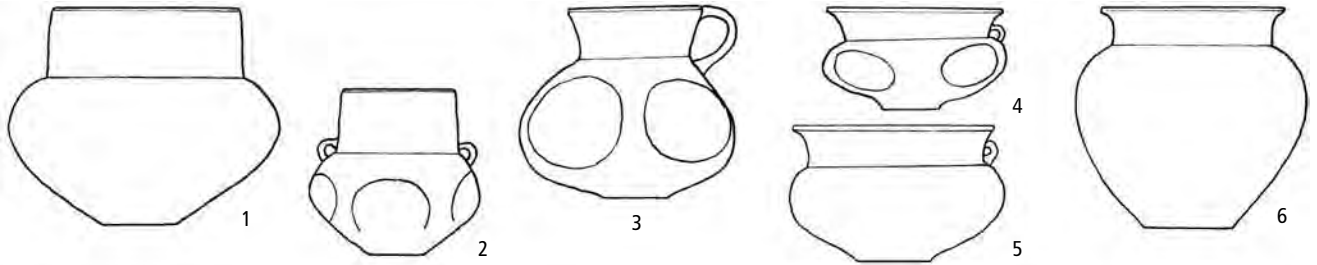
4.3.3.3 Lužická a slezskoplatěnická kultura ve východních Čechách

Lužická kultura

Starší stupeň Lu I, fáze a (B C2). V podstatě ještě mladá mohylová kultura, ve Slezsku nazývaná předlužická nebo na Moravě protolužická (*Gedl 1975; Spurný 1982*). V keramické náplni vystupují velká bezuchá osudí s vodorovnými výčnělky na horní části výdutě (obr. 86: 1), dvouuchá osudí s prostými vypnuliny (obr. 86: 2) nebo vyznačenými širokými žlábkami, méně již podkovovitými rýhami (obr. 86: 3, 4), ovoidní nádoby bez uch, hladce vyhlazeného povrchu, s nálevkovitě rozvěřeným okrajem (obr. 86: 5) a vedle běžných tvarů mis kónického těla, převážně však bez výzdoby (obr. 86: 9) se vyskytují mísy na nožkách (obr. 86: 8). Džbánky, spíše vyšších tvarů, jsou zdobené prostými vypnuliny (obr. 86: 11–14). Nádoby jsou dobře zpracovány technicky, povrch bývá často leskle vyhlazen. V této fázi se nevyskytuje okřín ani v drobné podobě.

Starší stupeň Lu I, fáze b (B C2/B D). Lužická kultura vystupující jako samostatná kultura v celé oblasti východní poloviny Čech a představující vlastní lužickou expanzi z mateřské oblasti. Jde o horizont velkých osudí, často s vypnuliny jak ohraničenými rýhami, tak prostými (obr. 86: 17, 18, 19, 21), objevují se teriny (okřínovité nádoby) s plastickou páskou (obr. 86: 24, 26), džbánky podobně zdobené jako osudí (obr. 86: 29, 30), mísy kónického těla, zdrsněného povrchu nebo zdobené rýhami (obr. 86: 27, 31). Ovoidní nádoby jsou ještě bez uch (obr. 86: 22, 23). Ojediněle se může objevit i okřín (obr. 86: 32).

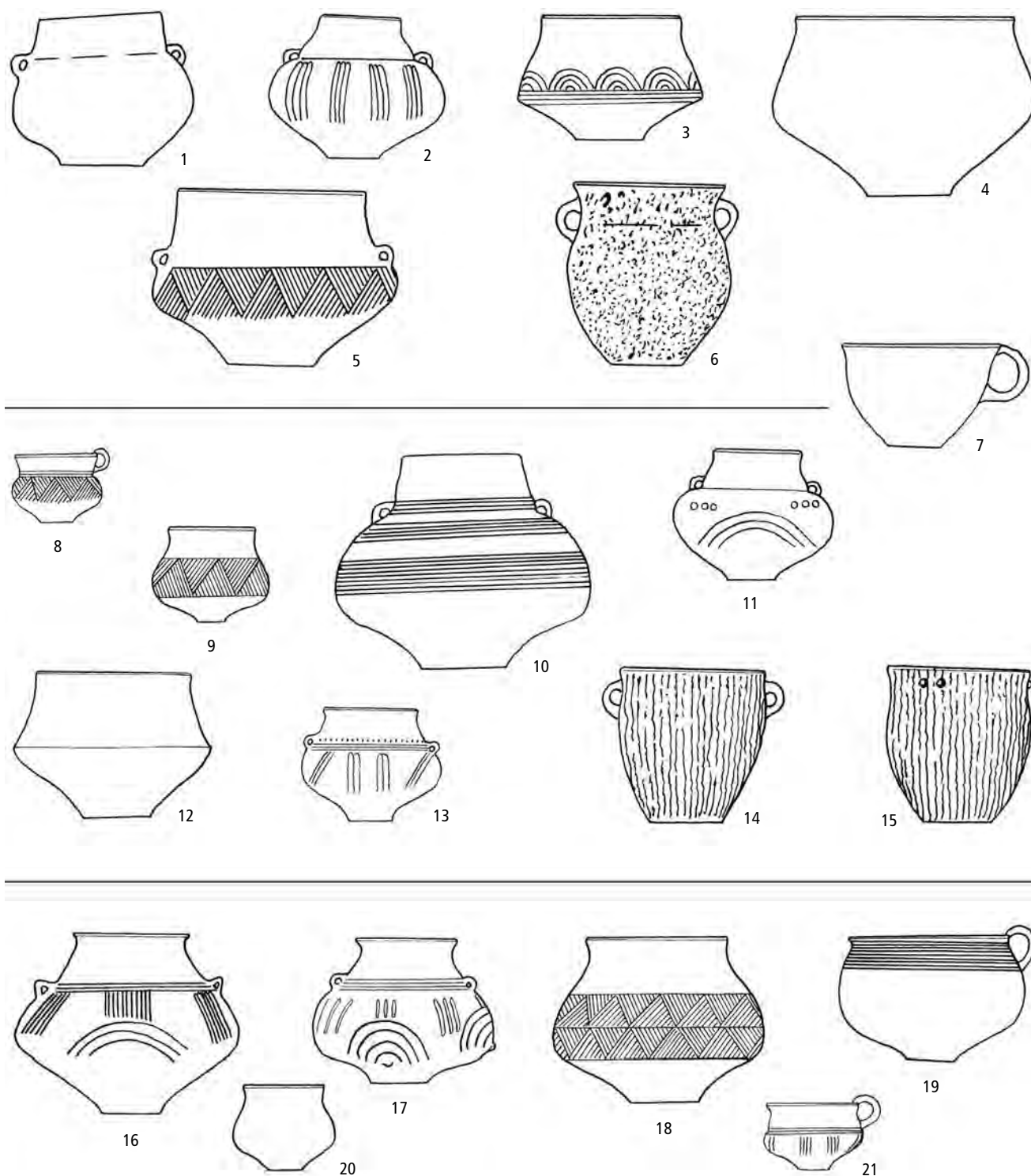
Střední stupeň Lu II, fáze a (B D–Ha A1). Je doložen v celé východní polovině Čech. Dominují okřínny s vysokou horní částí, s ostrým lomem, který může být přesekáván nebo zdůrazněn a přerušován dolíčky, se spodkem zdrsněným nebo zdobeným svislými rýhami (obr. 87: 1, 2, 3, 4, 13). Bohatě se vyskytují osudíčka s nízkým hrdlem a ostře hraněnou výdutí, s uchy i bez nich, některá osudíčka mají výzdobu v podobě žlábků, rýh a dolíčků, někdy obklopených tečkami (obr. 87: 6–11). Na osudí se objevují i široké žlábkami (obr. 87: 15). Velká bezuchá osudí mají na rozhraní hrdla a těla plastickou, dolíčky přerušovanou páskou (obr. 87: 5). Drobné okřínky s vyšší horní částí jsou jak nezdobené, tak zdobené na spodku těla (obr. 87: 16–19, 23, 24). Džbánky mají často ostře členěné tělo a jsou zdobené podobně jako

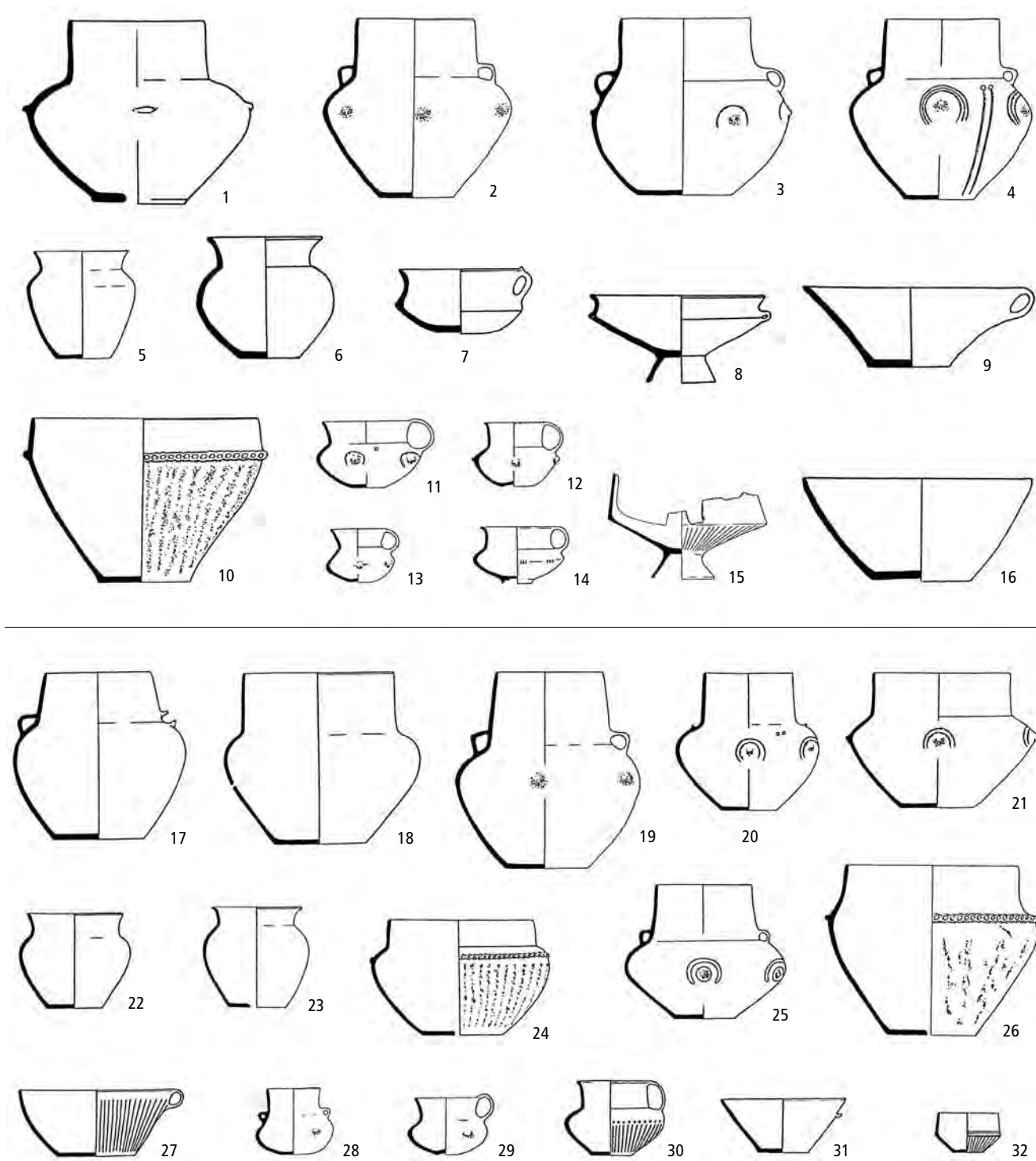
osudíčka (obr. 87: 22, 25, 28). Koflíky jsou kónického tvaru s uchem u okraje (obr. 87: 30, 31). Mísy mají kónické tělo, jedno nebo dvě ucha, a pokud jsou zdobené, tak svíslými, často nepravidelnými rýhami (obr. 87: 29). Objevují se mísy s členěným a odděleným hrdlem, převážně se dvěma uchy (krajáče: obr. 87: 32). Ovoidní

nádoby již mají dvě ucha u okraje a většinou hladký, hlazený povrch (obr. 87: 27).

Střední stupeň Lu II, fáze b (Ha A2). V celé sledované oblasti je nejrozšířenější. Okřínky jsou ploché, s nízkou horní částí, se spodkem zdrsňeným nebo zdobeným rýhami, často přesekávanými, nebo skupinami

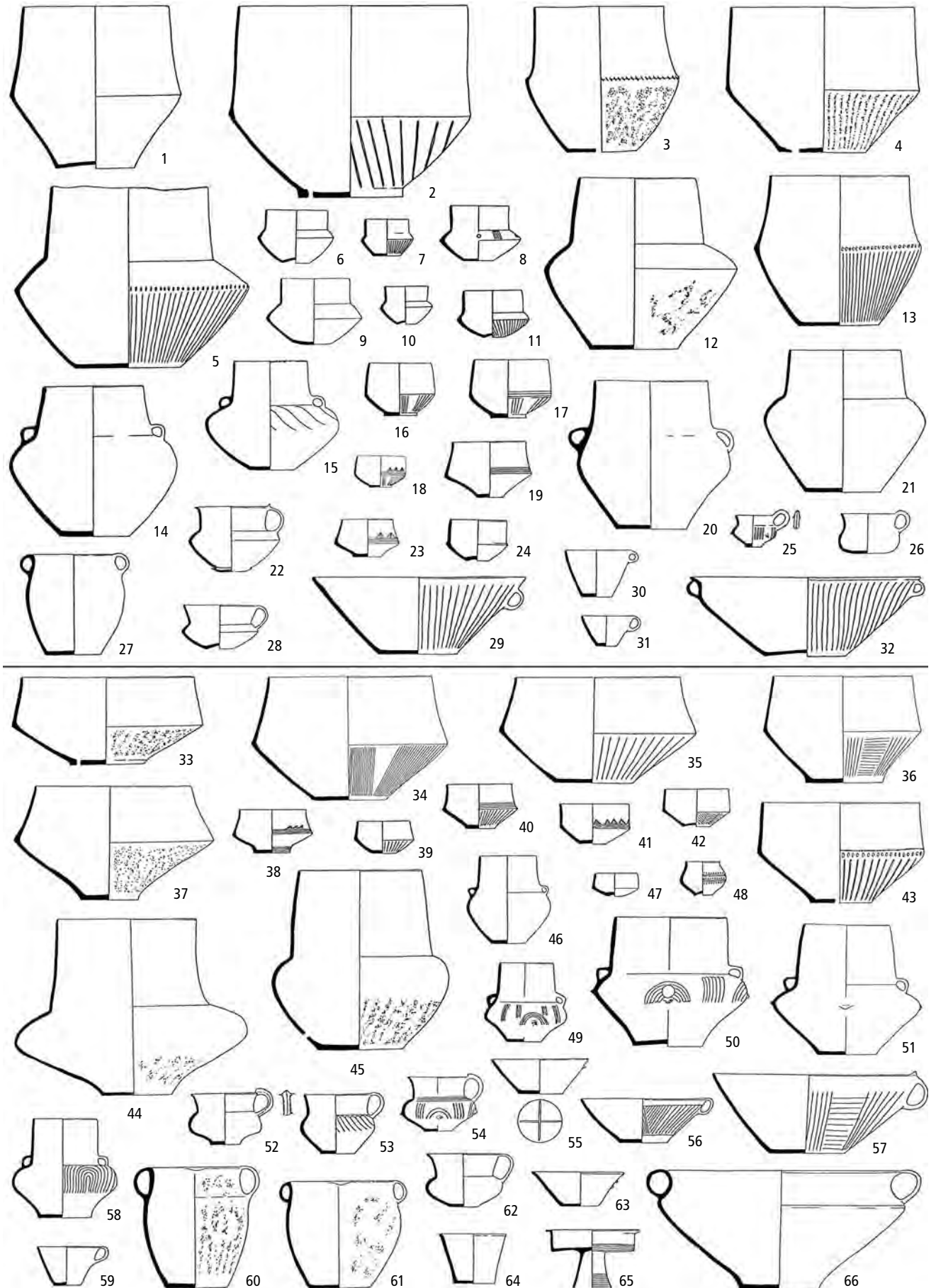
Obr. 85: Keramika lužické kultury v severozápadních Čechách – fáze IIIa, IIIb, IIIc. Podle Bouzek – Koutecký 2000.

Obr. 86: Keramika lužické kultury ve východních Čechách – fáze Ia–Ib. Podle V. Vokolka.

vodorovných a svislých rýh (obr. 87: 33–37, 43). Okřínky mají nad ostrým lomem skupiny vodorovných rýh, doprovázených skupinami šrafovaných trojúhelníků, dolíčky a krátkými rýžkami a podobně zdobený spodek (obr. 87: 39–42). Dno někdy vybíhá v nožku (obr. 87: 38). Osudí se dvěma uchy jsou převážně nezdobená (obr. 87: 51), jinak zdobená svislými žlábkami i vypnuli-

nami ohraničenými žlábkami (obr. 87: 49, 50, 58). Velká osudí jsou bez uchy (obr. 87: 44, 45). Všechna osudí mají vysoké hrdlo. Džbánky jsou charakteristické ostře odděleným hrdlem, zdobené na výduť žlábkováním (obr. 87: 53, 54), častěji však jen prosté, bez výzdoby (obr. 87: 52, 62). Ovoidní nádoby jsou opatřeny dvěma uchy a mají hrubé tělo (obr. 87: 60, 61).

Mladý stupeň Lu III, fáze a (konec stupně Ha A2).

Vyskytuje se pouze ve vlastních východních Čechách a v Pojizeří. Okřínky mají vysokou i nízkou horní část, ale častěji i oblý lom (obr. 88: 1–3), osudí jsou bohatě zdobená žlábků i v podobě půlobloučků nad nepatrnými vypnulínami (obr. 88: 11–13, 15, 16), podobně jsou zdobeny i džbánky (obr. 88: 22–24). Koflíky vedle kónických jsou i esovitě profilované a ucho vystupuje nad okraj (obr. 88: 29–34). Okřínky rovněž mají oblý lom a jsou bohatě zdobeny vodorovnými skupinami rýh, kombinovanými se skupinami dolíčků nebo krátkých čárek, někdy i šrafovanými, do sebe vklíněnými trojúhelníky (obr. 88: 18, 19, 25). Ovoidní nádoby nalezneme s uchy, ale i bez uch, se zdrsňeným povrchem (obr. 88: 20). Velká osudí jsou bez uch a nezdobená (obr. 88: 7).

Mladý stupeň Lu III, fáze b (Ha B1). Ve vlastních východních Čechách již chybí, neboť zde nastupuje slezskoplatěnická kultura. Je charakteristický pro oblasti, kam tato kultura nezasáhla (Pojizeří). Okřínky mají oblý lom (obr. 88: 36), osudí nízké hrdlo a jsou zdobena žlábků na výdutí (obr. 88: 39), objevují se amforovitě zásobnice knovízského charakteru (obr. 88: 41).

Slezskoplatěnická kultura

Stupeň I, fáze a (Ha B1 – je současný s Lu IIIb). V keramické náplni převládají hladké okřínovité nádoby (obr. 89: 1), amfory jak nezdobené, tak zdobené svíslými žlábků a především bohatou výzdobou ze skupin rýh a žlábků, často ještě kombinovanými s půlobloučků (obr. 89: 2–4). Koflíky mají oblé tělo, ale i ostře oddělené hrdlo, zdobené vodorovnými skupinami rýh, které se často objevují i na těle (obr. 89: 9). Mísy mají rovněž ostře oddělené hrdlo a ouško na lomu (obr. 89: 6), ale vyskytnou se ještě i tvary s kónickým tělem (obr. 89: 5). Z drobných nádob jsou to hlavně okřínkovité nádobky, zdobené do sebe vklíněnými trojúhelníky a ohraničené vodorovnými skupinami rýh (obr. 89: 11), dále květináče se dvěma uchy a někdy pupky mezi nimi, zdrsňeného, vejčitého těla (obr. 89: 7). Objevují se pokličky, zdobené nehtovitými vrypy nebo paprskovitými rýhami, často s otvorem ve středu (obr. 89: 8, 12). Zdobená keramika je většinou tuhována a leštěna.

Stupeň I, fáze b (Ha B2). Okřínovité nádoby mají pupky nebo výčnělky na spodní části těla (obr. 89: 13), ale nádoby bez nich se objevují nadále (obr. 89: 15). Amfory jsou zdobeny ještě bohatěji, výzdoba je však užší a soustřeďuje se na horní část výdutě (obr. 89: 18, 19). Prostor uvnitř půlobloučků plasticky vystupuje v podobě výčnělků. Vyskytnou se i amfory se svíslým plastickým žebírkem na rozhraní hrdla a těla. Koflíky s ostře odděleným hrdlem jsou jak nezdobené, tak do-

bené, převládají však nezdobené tvary (obr. 89: 16, 17, 20). Objevuje se horizont mis s oblým tělem, zdobeným dolíčky či vrypy, někdy s přesekávaným okrajem (obr. 89: 14). Ostatní tvary jsou průběžné z předchozí fáze.

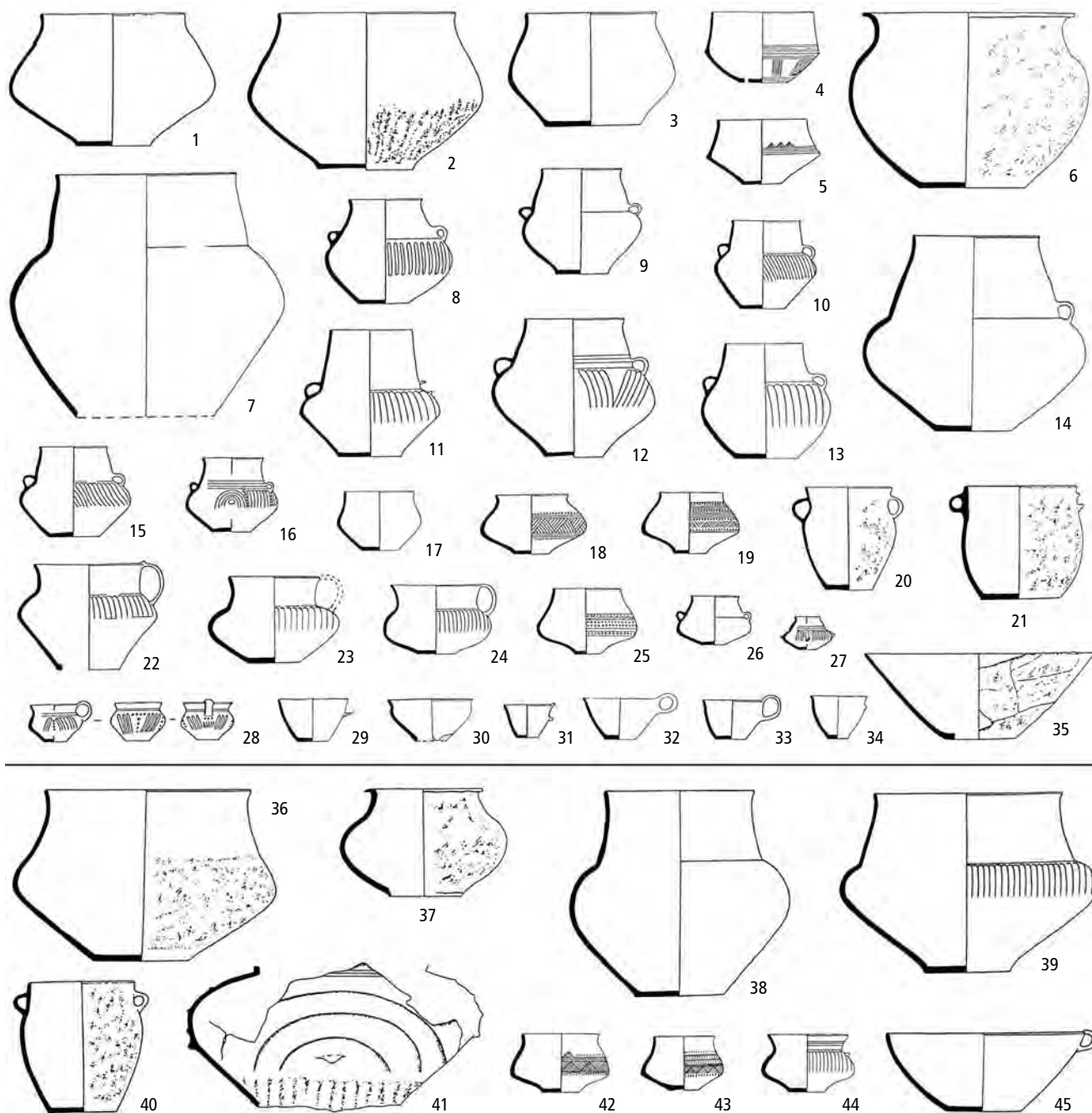
Stupeň II (Ha B3 až Ha C1). Jde o přechodný stupeň mezi pozdní dobou bronzovou a dobou železnou (mladší dobou halštatskou). Vymezení tohoto stupně vedlo také J. Filipa ke sloučení názvu slezská a platěnická kultura pod jednotný název kultura slezskoplatěnická. Předpokládáme, že neměl dlouhé trvání. Na nádobách ubývá výzdoby, objevuje se rastrovaná páska. V tvarovém spektru nádob přibývají amforovitě zásobnice (obr. 89: 21, 26). Květináče jsou bez uch, pouze s pupky (obr. 89: 27, 28), koflíky mají ostře hraněné hrdlo (obr. 89: 22). Nově se objevují také pokličky s držadlem (obr. 89: 23) a první „měsíční“ symboly (obr. 89: 25).

4.3.4 Chronologie bronzových předmětů

Schémat relativního datování vytvořená na základě typologie bronzových artefaktů vycházejí v Čechách ze dvou pojetí. Jedno přiřazuje jednotlivé nálezy časovým horizontům vyděleným podle charakteristických skupin českých depotů. Trvání těchto horizontů ovšem nekoresponduje s trváním jednotlivých chronologických stupňů Reineckova systému. Přirozenější se proto zdá být pojetí, které jednotlivé artefakty přiřazuje přímo jednotlivým stupňům Reineckovy stupnice.

Problém je však v tom, že zdaleka ne všechny tvarové typy bronzové industrie jsou omezeny pouze na jeden takový stupeň, naopak doba jejich výskytu obvykle jednotlivé stupně překračuje. Je proto důležité určit zejména ty typické formy a tvary, které jsou pro dané stupně charakteristické. Na základě srovnání bronzových artefaktů z Itálie, alpské oblasti a jižního Německa definoval charakteristické reprezentanty jednotlivých stupňů H. Müller-Karpe (1959). Toto třídění je platné dodnes a jsou podle něj relativně datovány i bronzové artefakty doby popelnicových polí z českého území, i když určitá specifika zdejší vývoj má. Vedle již zmíněného problému stanovení pevné hranice v materiální náplni stupňů Ha A2 a Ha B1 nemáme v našem prostředí doloženy tvary typické pro stupeň Ha B2. Naopak se vyskytují některé specifické domácí tvary (např. nožů), které jsou výrazně chronologicky citlivé, nicméně jejich výskyt je pouze regionální (Jiráň 2002b, 24sq.), a nelze je tak využít k bližšímu datování v jiných oblastech.

Fáze zahrnující přelom stupňů B C2/B D. Charakteristický bronzový inventář představují dvojdielné jehlice s velkou terčovitou hlavicí (obr. 90: 5), jehlice s pe-

Obr. 88: Keramika lužické kultury ve východních Čechách – fáze IIIa–IIIb. Podle V. Vokolka.

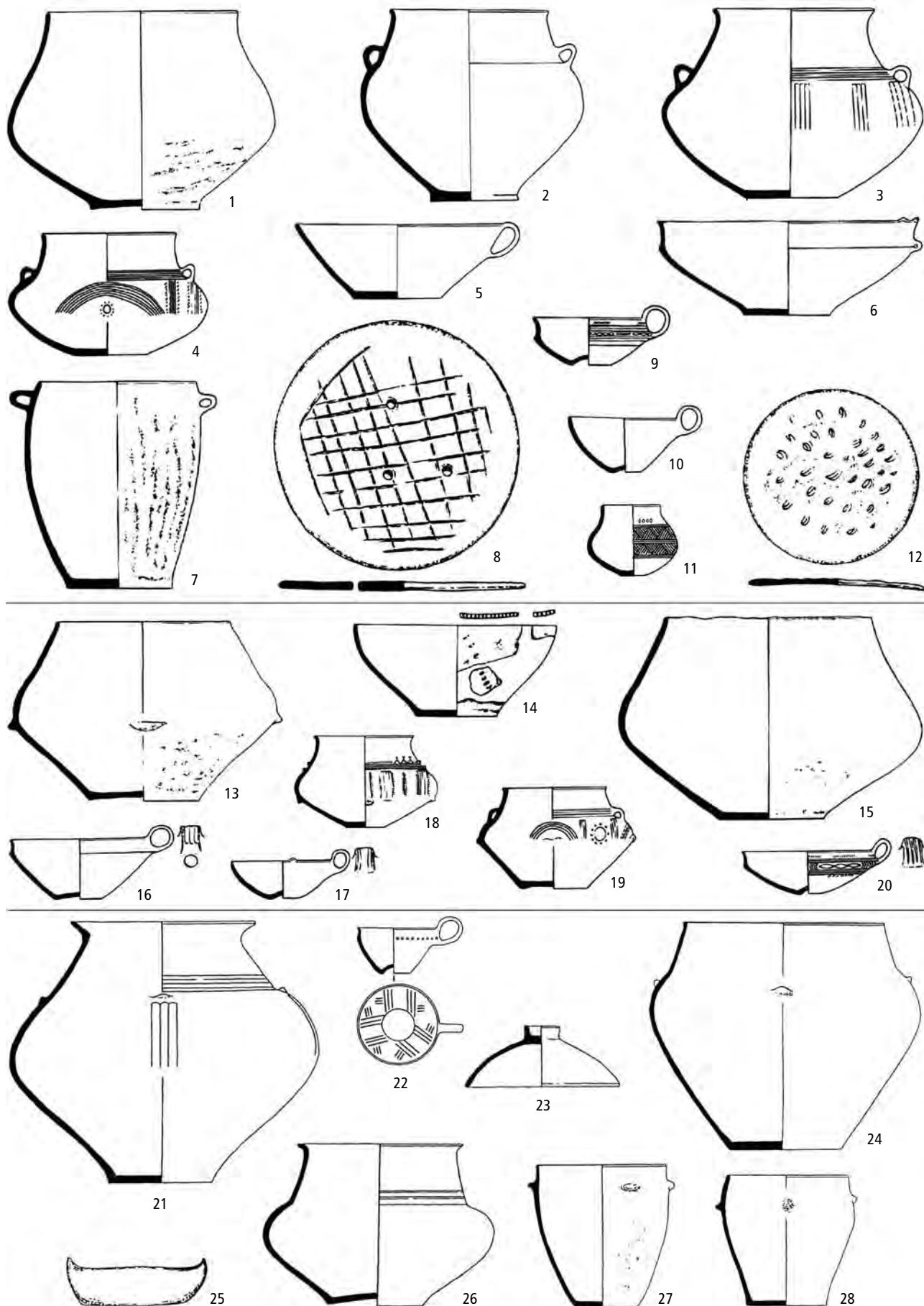
četítkovitou hlavicí (obr. 90: 1), jehlice s kulovitou hlavicí a zesíleným krčkem (obr. 90: 2) a první jehlice s vývalkovitou hlavicí (obr. 90: 3, 4). Chronologicky významné jsou též nože s masivní plnou kovovou rukojetí (obr. 90: 6) a nože s rámcovou rukojetí (obr. 90: 7). Typické jsou dvojhrbité břity s plnou rukojetí a listovitou čepelí (obr. 90: 8), srpy s kolmým bradav-

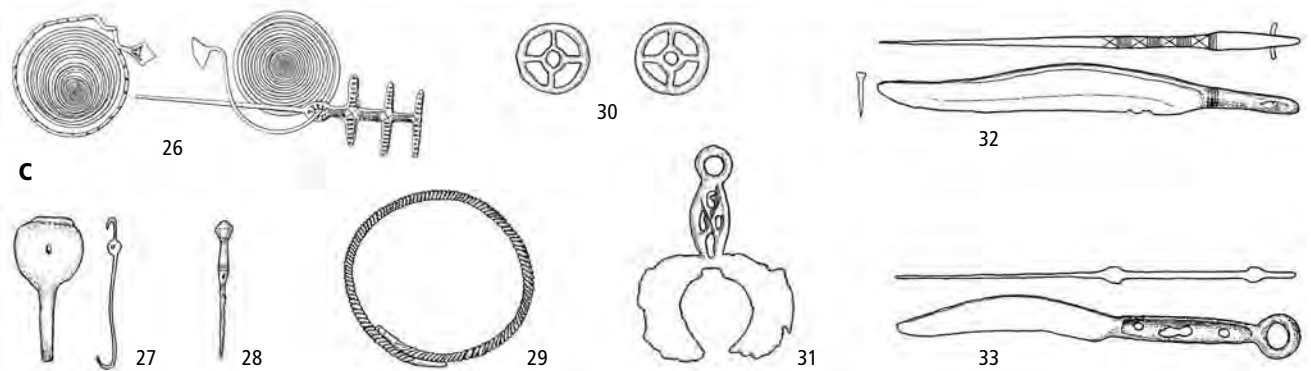
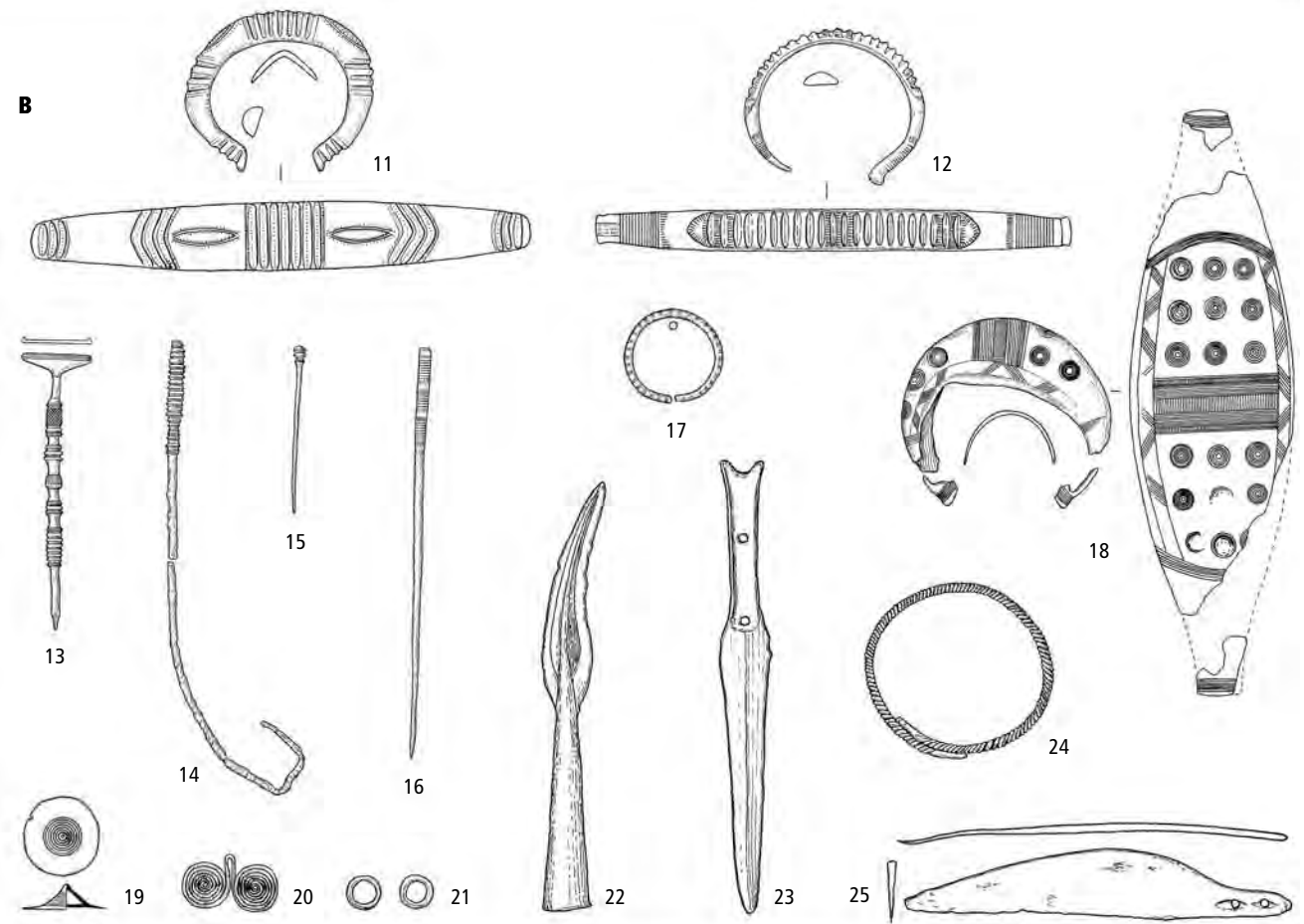
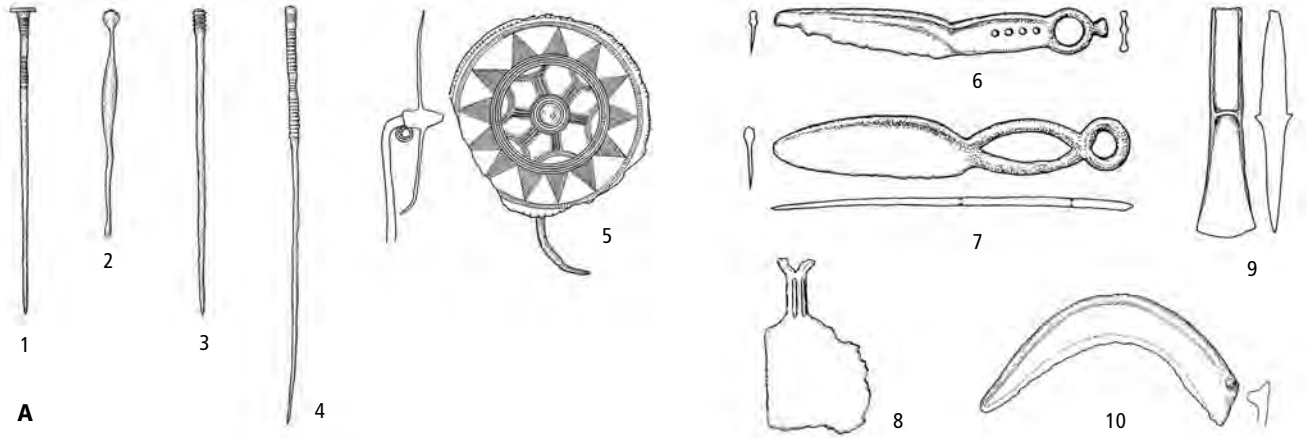
kovým trnem (obr. 90: 10) a sekerky se schůdkem (obr. 90: 9). Většina typů jednotlivých kategorií artefaktů přezívá z dřívějšího období, ale začínají se objevovat nové tvary mladší doby bronzové.

Horizont depotů typu Plzeň-Jíkkalka.

Fáze zahrnující stupeň B d a Ha A1. Typické jsou bronzový horizontu Riegsee: lité náramky s příčnými

>> Obr. 89: Keramika slezskoplatěnické kultury ve východních Čechách – fáze Ia–Ib–II. Podle V. Vokolka.

žebry (obr. 90: 12), náramky typu Dřetovice se skupinami příčných žlábků (obr. 90: 11), plechové duté náramky s rytou výzdobou v podobě vložených kroužků či spirál (obr. 90: 18), dominují jehlice typu Weitendorf (obr. 90: 13), jehlice s bohatě profilovanou hlavicí (obr. 90: 14, 15) a s hlavicí zdobenou rýžkami (obr. 90: 16). Této fázi náležejí také nože s destičkovitou rukojetí typu Riegsee (obr. 90: 25), dýky typu Peschiera (obr. 90: 23), hroty kopí se stupňovitě profilovaným listem (obr. 90: 22), objevují se brýlovité spirály (obr. 90: 20). Náramky z tyčinky převážně kruhovitěho profilu jsou zdobeny svazky rýžek (obr. 90: 17), jsou zastoupeny i tordované náramky (obr. 90: 24), běžné jsou drobné kroužky stupňovité terče (obr. 90: 21, 19).

Horizont zlomkových depotů typu Lažany a Suchdol.

Fáze zahrnující přelom stupňů Ha A1/Ha A2 a většinu stupně Ha A2. K předchozím typům jehlic se přidávají formy s dvojkónickou hlavicí, jak zdobenou, tak nezdobenou (obr. 90: 28). Výrazné jsou dvojdílné velké štítkové spony s růžicemi (obr. 90: 26) a okrouhlé pásové záponky s trnem (obr. 90: 27). Vedle jednoduchých starších typů nožů s trnem (obr. 90: 32) se vyskytují nože s jazykovitou litou rukojetí někdy opatřenou na konci kroužkem (obr. 90: 33). Hojné jsou břitvy-lunuly s rámcovou prolamovanou rukojetí (obr. 90: 31). Nalezneme i kroužky se čtyřmi paprsky a kruhovým středem (obr. 90: 30). Velmi časté jsou tordované náramky (obr. 90: 29).

Horizont depotů typu Středokluky.

Fáze zahrnující konec stupně Ha A2 a stupeň Ha B1. Do tohoto období řadíme tzv. jenišovické dvojdílné štítkové spony (obr. 91: 6), jehlice s menší vázičkovitou hlavicí (obr. 91: 3), typické plechové koflíky (obr. 91: 1), pásové nárameníky s rytou klikatkou (obr. 91: 5) či náramky se šrafovanými poli (obr. 91: 4). Objevují se tordované nákrčníky s očky (obr. 91: 2), sekerky s týlními laloky (obr. 91: 8) a vyvinuté zdobné nože s trnem (obr. 91: 7).

Horizont depotů typu Jenišovice.

Stupeň Ha B2. Stupeň Ha B2, jak jej vyčlenil H. Müller-Karpe pro jihoněmecké území, není v Čechách prokazatelný.

Fáze zahrnující stupeň Ha B3 a počátek stupně Ha C1. Vedoucí formou tohoto období jsou např. nože s trnem, tzv. nákolní (obr. 91: 24), břitvy s jedním břitem (obr. 91: 22), sekerka s týlními laloky s ouškem (obr. 91: 20), asymetrické srpy s bradavkovitým trnem (obr. 91: 21, 23), meč typu Tachlovice (obr. 91: 19), brýlovitá spona s osmičkovitou kličkou (obr. 91: 10) a raná harfovité spona (obr. 91: 11), jehlice ervěnického typu (obr. 91: 9), sedlovitý náramek (obr. 91: 15), tordované ná-

krčníky se změnou vinutí uprostřed (obr. 91: 14) či soustředné kruhy (obr. 91: 18) a puklice s vloženým středem (obr. 91: 16). Z méně obvyklých nálezů lze jmenovat rolničky (obr. 91: 12, 13) či nádoby – tzv. hostomický koflík (obr. 91: 17) či nýtovanou amforu (obr. 91: 25). Vedle dalších přetrvávajících tvarů bronzových předmětů se objevují i první železné předměty, např. nože nebo hlavice kopí.

Horizont depotů typu Hostomice.

4.4 SÍDLENÍ

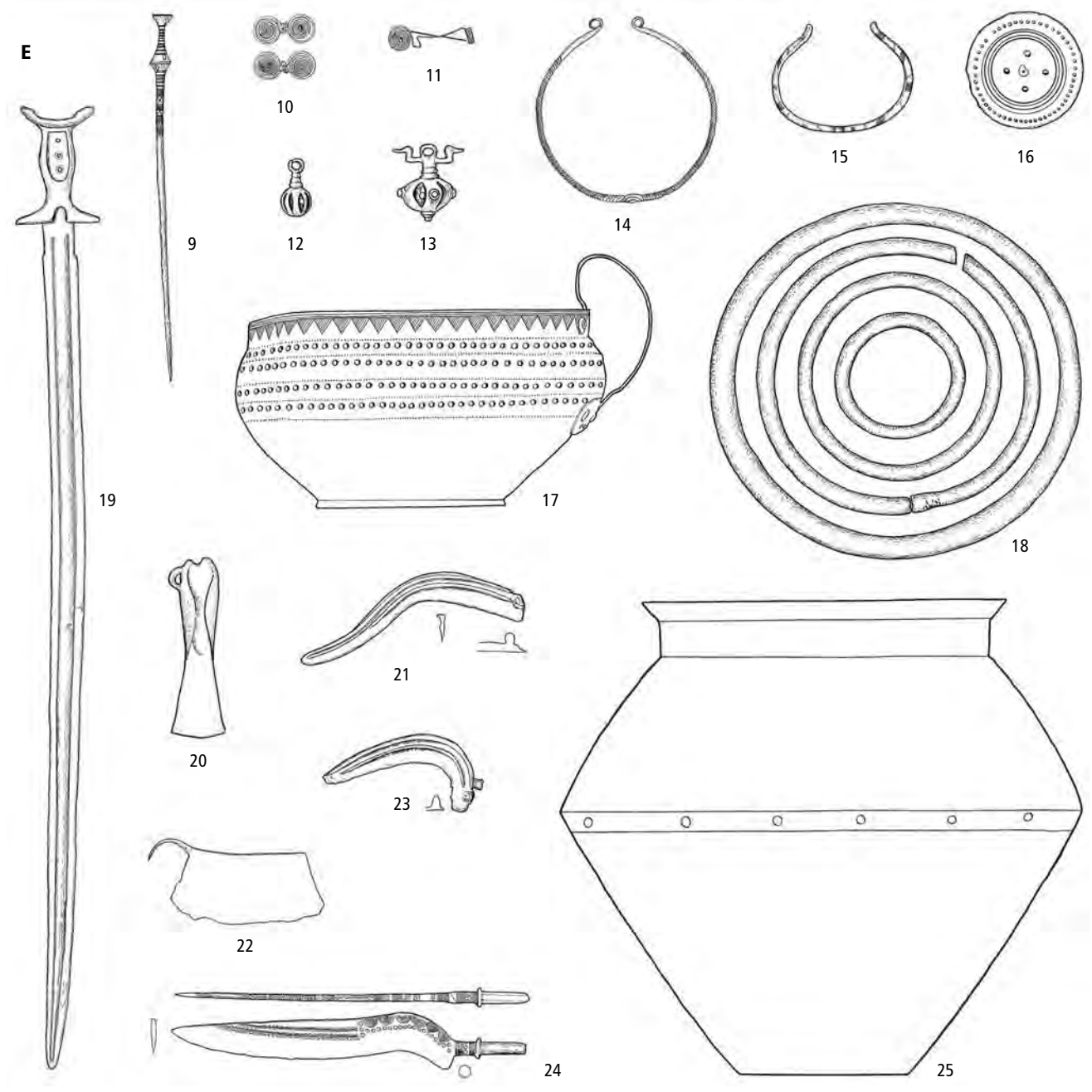
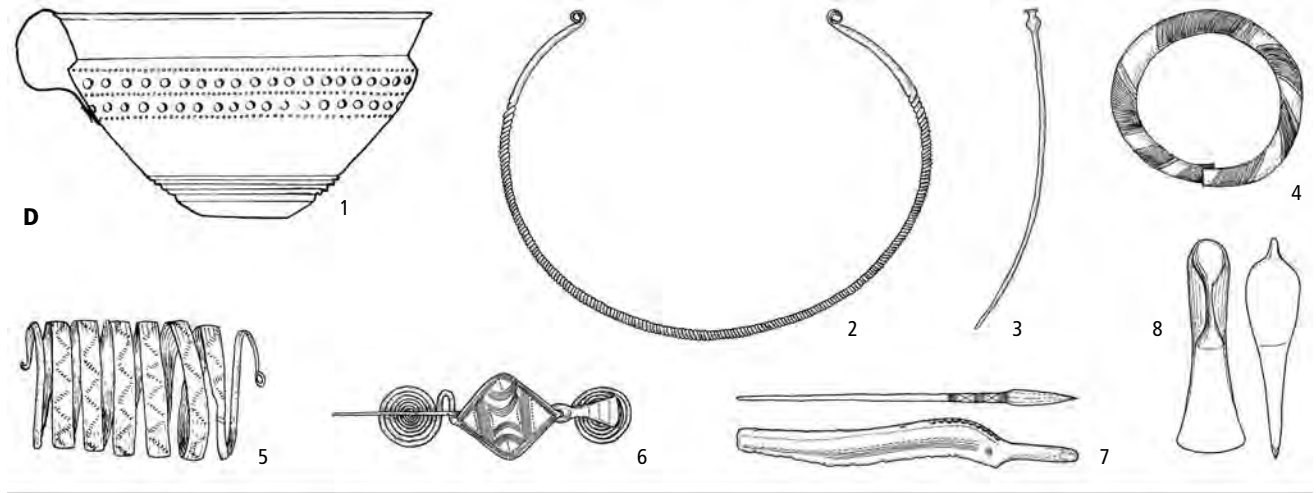
4.4.1 Charakter sídlišť kultur popelnicových polí

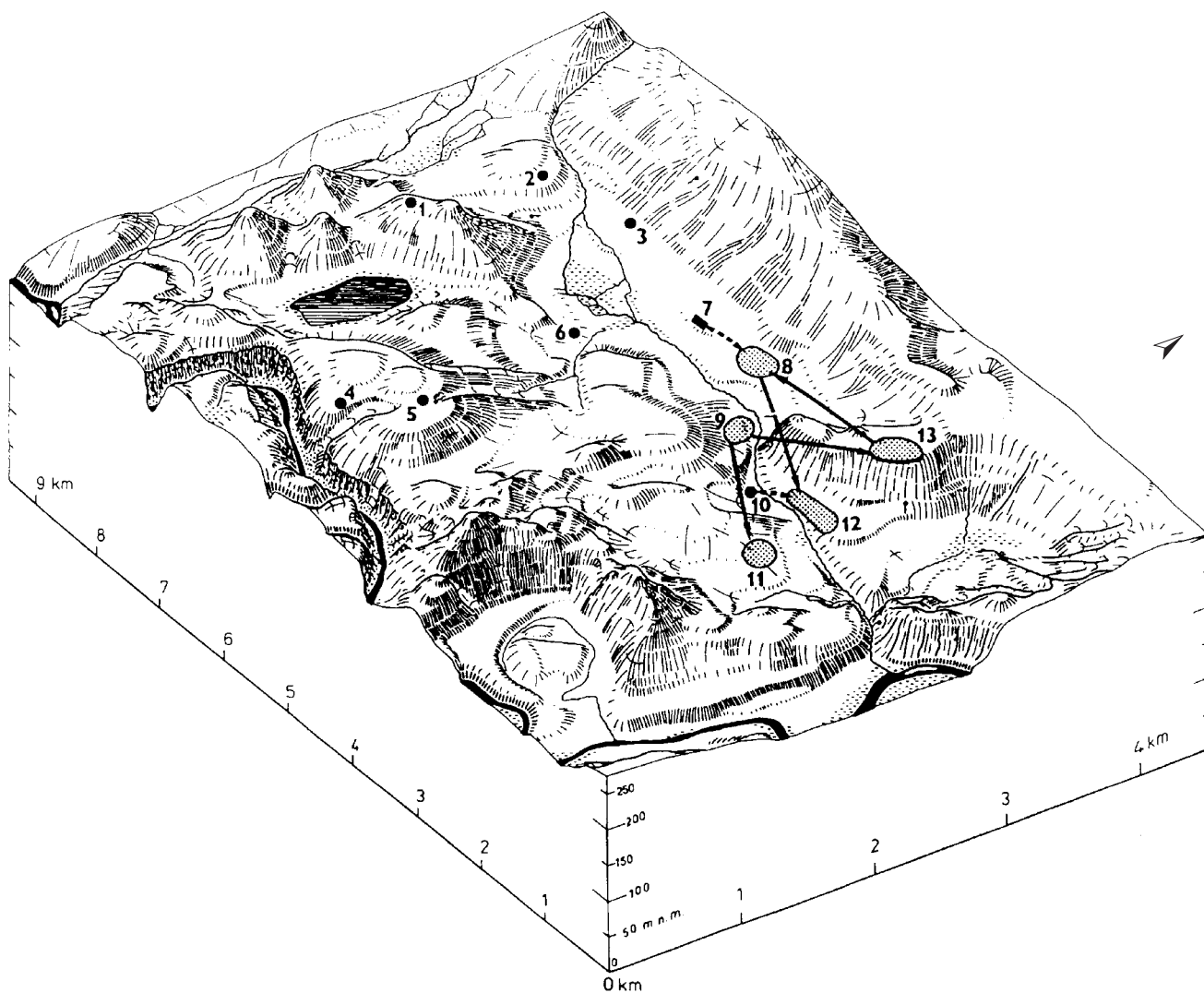
Základní typologii poloh knovízských sídlišť, v níž je hlavním kritériem vztah k vodním tokům, vypracovali již J. Bouzek, D. Koutecký a E. Neustupný (1966, 75, Fig. 24). Mnohem propracovanější je dělení M. Slabiny (1993), zahrnující klasifikaci rovinných a výšinných sídlišť i hradišť. K tomu, že se toto bezpochyby precizní třídění v praxi neujalo, jistě přispívá skutečnost, že různé krajinné celky se liší rázem a geomorfologií terénu a specifická poloha každého sídliště se těžko vměstňuje do předem daného schématu.

Výzkumy sídlišť, obraz jejich struktury a rozložení v krajině získaný terénními výzkumy výrazně doplňují výsledky letecké prospekce. Potvrzuje se skutečnost, že historická krajina představuje kontinuum archeologických pramenů. Toto zjištění umožňuje přejít od statického obrazu „krajiny s nalezišti“ k dynamickému pojetí krajiny jako souvislého prostoru areálů aktivity. Ona „dynamika“ je však důsledkem časoprostorových posunů osídlení v rámci obytných areálů, sídelních areálů, mikroregionů a samozřejmě (ve vertikálním smyslu) i areálů mnoha kultur, které ovšem v zásadě respektovaly již dříve (vesměs v neolitu) vzniklou strukturu. Sídlištní polohy byly v rámci období popelnicových polí využívány často kontinuálně, případně pouze s krátkými přestávkami (*Jiráň – Rul’ – Valentová 1987; Chvojka 2001b*, 89). Kontinuita, alespoň v rámci kultury, je doložena na řadě lokalit, kde mnohdy předcházelo již osídlení kultury mohylové (např. Libice n. Cidlinou a Čáslav-Ňa Skále ve východní části středoevropského Polabí, Budeč ve středních Čechách, Bechyně v jižních Čechách, Plzeň-Radčice v západních či Březno u Loun v severozápadních Čechách). Výjimku v tomto smyslu představují pouze sídliště pozdně bronzové nynické kultury v západních Čechách, která předchází sídelní struktury téměř ignorují (*Hůrková 2002*, Tab. 2).

Dosavadní poznatky získané zejména výzkumem knovízských sídlišť naznačují, že lze v době popelnicových

<< Obr. 90: Chronologické zařazení bronzových artefaktů z období kultur popelnicových polí, horizonty A Plzeň-Jíkalka; B Lažany a Suchdol; C Středokluky. Různá měřítká.

Obr. 92: Mobilita sídlišť knovízské kultury v mikroregionu Lužického potoka v severozápadních Čechách. Podle Smrž 1998.

vých polí počítat s dvěma modely mobility. Prvý představuje přesun menších sídlišť na vzdálenost 0,5 až 2 km v rámci tzv. makrolokalit či mikroregionů, k němuž docházelo po 100 až 300 letech (Smrž 1987, 612–616; 1994, 383; Smejtek 1994). Tato situace je častá zejména v období Ha A1 až Ha B1, kdy zřejmě došlo k růstu populace a kulminaci počtu sídlišť (obr. 92). Osada v Březně u Loun osídlená v období Ha A1 až Ha A2, tedy 150 až 200 let (Pleinerová – Hrala 1988, 166–168), ukazuje, že model relativně krátkého osídlení s následným přemístěním na jiné místo má reálný základ. Naznačuje to ostatně i situace zjištěná v katastru Milenovic u Protivína, kde je na území o velikosti cca 1,5 × 2 km dnes doloženo celkem 7 mladobronzových a pozdně bronzových lokalit (Fröhlich – Chvojka 2001,

116–117; obr. 95), i když zde dosud zůstává nevyřešena otázka, zda se také jednalo o časoprostorový posun jednoho sídliště v krátkých časových intervalech, nebo o současné osídlení všech lokalit. Podobný příklad lze uvést i z pootavské oblasti, kde na návrší Pikarna u Putimi bylo identifikováno celkem 7 sídlištních poloh, většina z nich však opět není blíže datovatelná (Chvojka 2001b, 132).

Druhý model představují „stabilní“ sídliště, na nichž probíhal kontinuální dlouhodobý vývoj, často po celé trvání knovízské kultury včetně jejího štítarského stupně. Taková, vesměs rozlehlá sídliště leží většinou na terasách potoků a hlavně velkých řek (např. Velemyšles, Radonice: Koutecký 1987; Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966, 5–55; Lišany: Smrž – Majer 1995).

<< Obr. 91: Chronologické zařazení bronzových artefaktů z období kultur popelnicových polí, horizonty D Jenišovice a E Hostomice. Různá měřítká.

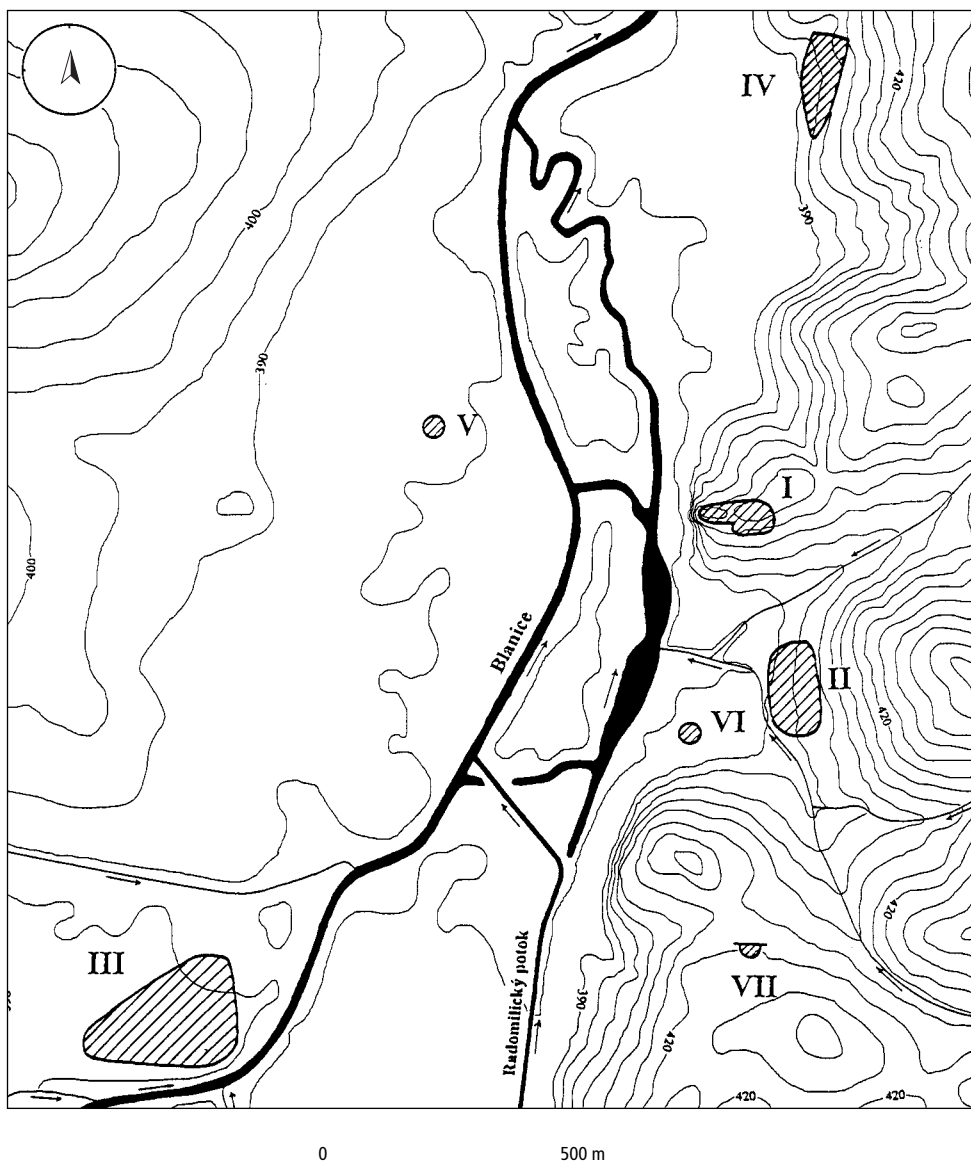
Na sídlišťích obou typů, tedy trvalých i relativně krátkodobých (a stěhujících se), docházelo ovšem k časoprostorovým posunům na ploše jejich obytných areálů. Tyto posuny (mikromobilita) se zdají být pro dobu bronzovou obecně prokázány (např. *Jiráň – Rulř – Valentová 1987, 98; Zápotocký 1982, 398; Turková – Kuna 1987, 228; Kuna – Slabina 1987, 265–266; Pleinerová – Hrala 1988, 145*). Jejich příčiny byly mj. stavební a hygienické, způsobené omezenou životností domů, devastací plochy a množstvím odpadků a důsledky z toho plynoucími.

Tento pohyb uvnitř obytných areálů v určitém období po celkově osídlené ploše neměl zřejmě daná pravidla, snad se blížil rotaci. Někdy se ovšem podařilo doložit plynulý posun osídlení jedním směrem, což umožňuje exaktně vymezit jeho časové a prostorové komponenty. Náznaky takového trendu lze v některých

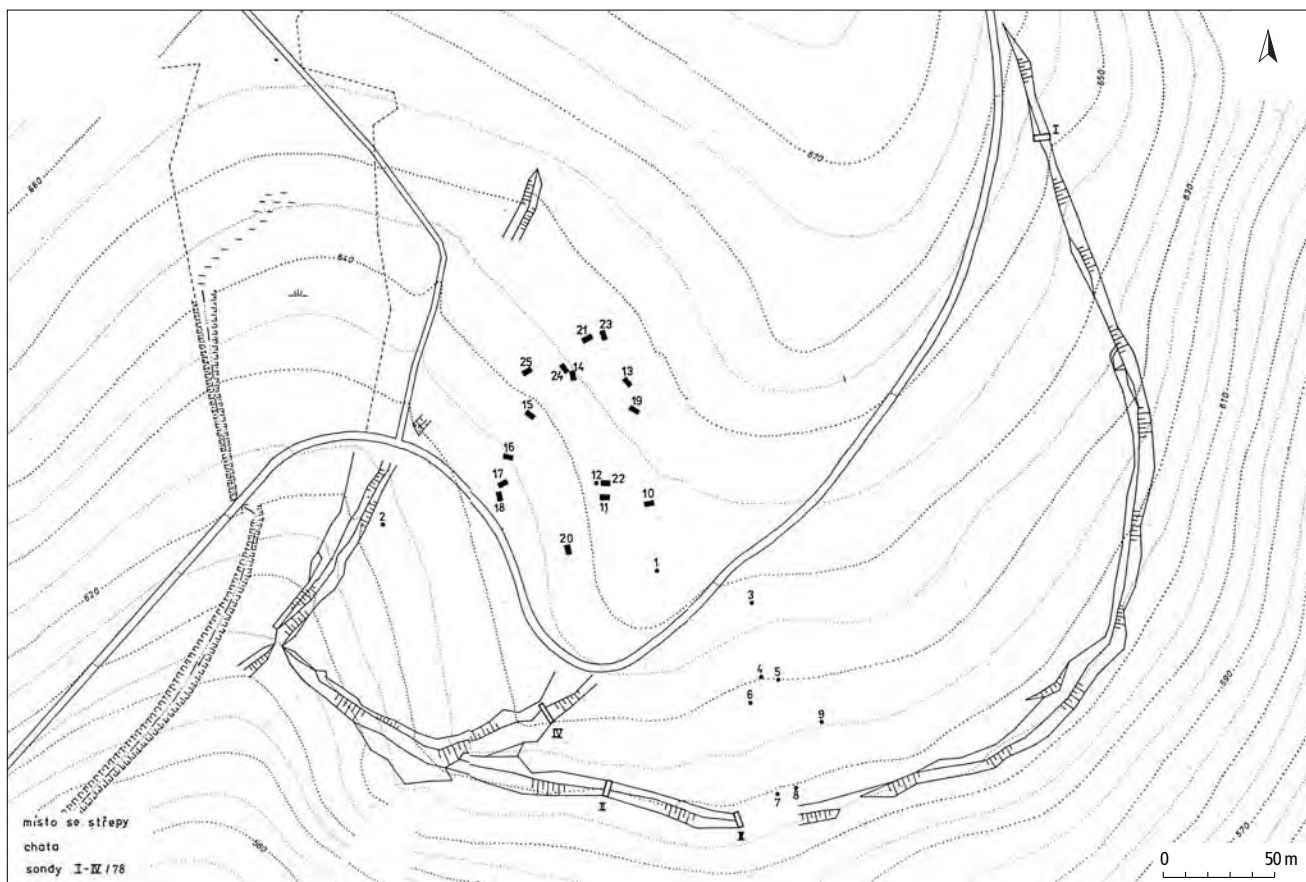
areálech pozorovat (Velemyšleves: *Koutecký 1987; Vikletice: Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966; Březno u Loun: Pleinerová – Hrala 1988, 145; lužické sídliště v Chabařovicích: Bouzek – Koutecký – Kruta 1991, 152*), přičemž zejména chronologicky mladší komponenty se nacházejí na okrajích sídlišť. Roli jistě hrála i konfigurace terénu a na ní závislá možnost prostorového růstu.

4.4.1.1 Sídliště v exponovaných polohách

Všechna naleziště s náhlým převýšením a tímto převýšením vyčleněná nejméně ze tří stran z okolního terénu lze v rovině analýzy (tedy jako časoprostorově a materiálově vyhodnocená naleziště) zahrnout do pojmu výšinné lokality (*Smrž 1991, 63; 1995, 40; obr. 94*). Tato definice je obecně přijímána, spory se vedou pouze o tom, jak velké takové převýšení musí být.

Obr. 93: Mobilita sídlišť knovízské kultury v mikroregionu při soutoku Blanice s Radomilickým potokem u Milenovic (okr. Písek). Podle *Fröhlich – Chvojka 2001*.

Obr. 94: Podhůří (okr. Chomutov) – sídliště knovízské kultury v exponované poloze. Podle D. Kouteckého.

Nezanedbatelnou roli v diskuzi o charakteru a lokaci výšinných sídlišť a hradišť hraje samozřejmě konfigurace terénu jednotlivých regionů. Např. pro jihočeský region, kde byla v poslední době sledována problematika výšinných sídlišť a hradišť velmi podrobně (*Fröhlich – Chvojka 2001; Hrubý – Chvojka 2002*), platí, že průměrná nadmořská výška poloh s těmito typy sídlišť se pohybuje kolem 450 m, hranici 500 m překračuje jen několik lokalit. Průměrné převýšení nad okolní terén činí 60 m, jejich plošná rozloha se pohybuje mezi 0,5 a 12 ha (v průměru 2–5 ha).

Výšinné lokality, které lze dále dělit na hradiště a výšinná sídliště, existovaly po celou dobu trvání období popelnicových polí v intervalu B C2/B D–Ha B3. Statisticky lze pozorovat kulminaci jejich počtu v období Ha A2 a Ha B1, tedy v přelomové etapě, v níž došlo k mnoha změnám. Na základě vyhodnocení výzkumu výšinného sídliště Špičák u Mikulovic (*Smrž – Mladý 1979*) a rozboru keramických tvarů z ostatních výšinných lokalit knovízské kultury v severozápadních Čechách (*Smrž 1995, 73*) lze dovodit, že doba osídlení jednotlivých lokalit se pohybovala mezi 150 a 300 lety.

Vedle výšinných lokalit se v extrémních polohách vyskytují i sídelní jednotky, které obvykle nazýváme horskými sídlišti (srov. kap. 4.4.1.3).

Hradiště

Za hradiště považujeme výšinné lokality s archeologicky doloženým stabilním opevněním (val, hradba, příkop, event. jejich kombinace) označovaným též jako „těžké“ (*Čtverák et al. 2003, 8*). Detailnější zhodnocení takových lokalit ukazuje, že hradiště lze dělit do dvou základních skupin.

První, charakteristická větší rozlehlostí, jsou umístěna na strategicky výhodných osamělých polohách ovládajících okolní kraj, s vyšší nadmořskou výškou a s převýšením nad okolní krajinou. V oblasti východočeské lužické kultury jsou již v mladší době bronzové prokázána podobná centrální hradiště v Hradci Králové, na Mužském-Hradech (*Richter – Vokolek 1995, 89; Pleslová-Štiková 1981b*) a patrně i ve Lžovicích (*Hrala 1954, 161; Jiráň 1987, 378*). V severozápadních Čechách zastupují tuto skupinu hradiště Černovice u Chomutova, Mukov-Hradišťany a Štěpánov (srov. *Smrž 1995, 46, 54, 56*). Také z prostředí pozdně bronzové nynické kultury v západních Čechách známe několik takových hradišť. Jejich tvar je přizpůsobený přírodním podmínkám terénu; samotné hradiště je většinou členěno na akropoli a předhradí. Náleží k nim např. Ždár, Tuhošť a Rýzmberk. Největší z hradišť této skupiny, Hradišťský vrch v katastru obce Okrouhlé Hra-

diště, nemá valem oddělenou akropoli; val je veden níže na svahu nad nejstrmějším srázem a napojuje se na skalní bašty. Celková opevněná plocha Hradištského vrchu je asi 50 ha, Žďáru 24 ha.

Pro druhou, početnější skupinu hradišť je typická celkově menší rozloha, většinou v jednotkách hektarů. Taková hradiště jsou situována na ostrožnách nad řekou či potokem v poloze strategicky výhodné, ale nevyvýšené nad okolní krajinu. Jejich poloha má chránit vlastní sídliště, nikoliv ovládat okolí. Tvar opevněné plochy je přizpůsoben ostrožně, jejíž šíje bývá často přepažena mohutným jednoduchým, zdvojeným nebo trojitým valem s příkopem zvenčí. Je zřejmé, že při lokaci hradiště bylo přihlíženo k výhodnosti terénní konfigurace, nicméně mnohdy byly valy budovány i v místech s velmi příkrými srázy.

Poznatky o konstrukci hradeb v době popelnicových polí jsou k dispozici zejména z průzkumu hradišť nynické kultury. Do opevněného vnitřního prostoru se vstupovalo uličkovitou bránou vybudovanou ze souběžných překrývajících se ramen obvodového a příčného valu. Taková konstrukce byla rozpoznána např. na Tuhošti, v Plzni-Pod Homolkou (srov. kap. 3.2) a na Hradištském vrchu. Stavebně jednoduchá ulicovitá brána je nejstarší formou chráněného vchodu do opevněného prostoru. Druhý typ brány s nálevkovitě dovnitř zahnutými konci představuje primitivní předchůdce latěnských klešovitých bran; doložen je rovněž na Hradištském vrchu. Zcela netypická je přírodní brána v místě vysokých kamenných bloků na hradišti Žďár. Opevňovací val byl většinou budován z kamene a hlíny (Luhov, Lipno, Plzeň-Pod Homolkou: Šaldová 1977, 141–142) nebo jen z kamene (Žďár: Šaldová 1977, 142, 151, příl. 15: 2).

Na Hradištském vrchu byly základem opevnění dvě souběžné řady větších balvanů tvořící vnější stěny zdi 250 cm široké, vyplněné menšími kameny a hlínou. Kamenná zeď byla zpevněna dřevěnými kůly (Šaldová 1983, 340). Hradba doložená na pozdně bronzovém hradišti v jihočeském Voltýřově měla dvě stavební fáze – v první vykazovala čelní kamennou plentu, v druhé fázi bylo jádro valového tělesa zbudováno z velkých kamenů, které byly v základech šikmo proloženy silnou dubovou kulatinou (Smejtek 1987, 228). Moderně bylo zkoumáno opevnění na Hradišti u Písku, které však dosud nebylo podrobněji publikováno. Podle předběžné zprávy zde byla ve valu zjištěna kamenná destrukce (Braun 1982).

Na většině hradišť z období nynické kultury (Tuhošť, Lipno, Luhov, Plzeň-Pod Homolkou, Hradištský vrch: Šaldová 1977, 140sq.) byly ve valech zjištěny stopy požáru v podobě propálené země a tzv. spečených valů (změna struktury kamene v důsledku velkého žáru) naznačující jejich násilný zánik (srov. experiment – Ralston 1986).

Hradiště lužické kultury byla zpravidla opevněna hliněným valem, někdy ještě prokládaným vodorovně uloženými větvemi, s palisádou z mohutných kmenů na vrcholu. Vnitřní pata valu mohla mít záchytnou konstrukci z vodorovných fošen (Běstovice-Darebnice: Vokolek 1993c). Hradba nemusela být na všech stranách stejná, nejmohutnější byla v místech přístupnějších, povětšinou na úzké přístupové šíji (Prasek: Vokolek 1993a, 50), na jiných místech nad příkrými srázy stačil jen nízký val a palisáda. Většinou opevnění tvořil jeden pás hradeb, ojediněle se vyskytly i dva (Mělčany, Velká Ledská: Vokolek 1993a).

Až teprve rozsáhlejší pozdně bronzová hradiště kultury slezskoplatěnické, která nejsou situována v pohraničních oblastech, mají hradbu s čelní kamennou zdí a vnitřní dřevěnou roštovou konstrukcí (Zářecká Lhota, Nové Město nad Metují: Vokolek 1993a, 62).

Výšinná sídliště

Na rozdíl od hradišť byla výšinná sídliště opevněna pouze přírodou – převýšením, některá snad i ohrazena palisádou, přístup mohl být znesnadněn i záseky. Dle tvaru kopce a polohy na něm je lze rozdělit do následujících typů, do značné míry obecně platných: sídliště na kopcích typu stolová hora, na spočincích kopců, na vrcholcích kopců, na ostrožnách a konečně sídliště na okrajích říčních teras. Z výšinných lokalit lze v rovině interpretace vydělit lokality s neprofánní funkcí, o nichž je pojednáno v kapitole o rituální sféře.

Nálezová situace na hradištích a výšinných sídlištích

Detailnější představu o obytné a hospodářské struktuře na výšinných sídlištích a na hradištích si můžeme udělat pouze na základě rozsáhlejších výzkumů, které však doposud nebyly příliš četné. Předpokládáme, že omezení sídliště na plochu uzavřenou valem muselo mít za následek intenzivní využívání prostoru. Výzkum hradiště na Hradištském vrchu ukázal, že obytný areál byl soustředěn doprostřed opevněného prostoru, s největší hustotou objektů na rovném terénu (Šaldová 1981b).

Z hlediska sídlištních objektů jsme většinou odkázáni na slovní popis starých výzkumů – např. polozemnice snad objevil B. Dubský v Chřešticích a patrně také ve Voltýřově, kde byly zachyceny i zbytky zahloubené pece (Dubský 1949, 138, 153–154; Smejtek 1984). Na Zvíkově měl být zjištěn blíže nespecifikovaný sídlištní objekt se zapuštěnou zásobnicovou nádobou a plochým ohništěm (Justová 1968, 317). Na slezskoplatěnickém hradišti v Zářecké Lhotě byla odkryta i jímka pro zachycení dešťové vody, vytesaná do skály (Vokolek 1990). Sídlištní jámy byly odkryty v Milenovicích; u jednoho z těchto objektů nelze rovněž vyloučit jeho interpretaci jako hrobu (Fröhlich – Chvojka 2001).

Při posuzování výskytu movitých nálezů v jižních Čechách je nápadný sporadický výskyt bronzových

předmětů na výšinných lokalitách. Nebyly zde rovněž zjištěny žádné jiné honosné výrobky ani žádné doklady výroby a zpracování kovů (*Hrubý – Chvojka 2002*, 599–600). Stejná je i situace na výšinných lokalitách v severozápadních Čechách. Naproti tomu v západních Čechách byly bronzové předměty nalezeny na polovině z celkového počtu hradišť, a to přímo v jejich areálu nebo v těsné blízkosti hradeb, což evokovalo domněnku, že hradiště byla centry obchodního a hospodářského života kraje (*Šaldová 1983*, 340).

4.4.1.2 Rovinná sídliště

Pro kultury okruhu popelnicových polí v Čechách jsou charakteristická především sídliště označovaná jako rovinná či nížinná, situovaná v otevřené krajině, na místech bez výrazného převýšení nad okolím a bez přirozeného opevnění. Dnešní představa o jejich rozložení odráží prozatím spíše oblasti zájmu jednotlivých regionálních archeologických pracovišť než skutečnou strukturu osídlení, a je tedy poplatná více aktuálnímu stavu poznání než odpovídající situaci v pravěku.

V případě sídlišť knovízské kultury v její sídelní oikumeně v Čechách je však již dnes jisté, že se nacházejí na většině katastrů dnešních obcí v tzv. starém sídelním území, zformovaném již v neolitu. Pohledy do soupisů (*Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966*, 59–74; *Soukupová 1975*; *Koutecký a kol. 1980*, 117–131; *Sklenář 1982*; *Vělišský a kol. 1986*, 180–191; *Jiráň 1987*; *1991*; *1996b*; *Blažek – Meduna ed. 1995*; *Chvojka 2001b*) však jasně ukazují, že jde pouze o tříšť drobných výzkumů a jen empiricky propojených informací. Knovízských či štítarských sídlišť zkoumaných na souvislé ploše máme k dispozici velmi málo. Hlavní příčinou je jejich velká rozloha se značným počtem objektů. Tak např. na sídlišti ve Velemyšlevesi, osídleném od B D po Ha B3, na němž plocha skrývek činila 9 ha, bylo prozkoumáno 494 jam a dalších 250–300 zničila skrývka a těžba písku (*Koutecký 1987*). Letecká prospekce a následné sběry ovšem prokázaly, že ani tento počet není konečný a sídliště pokračuje ještě nejméně na pěti hektarech. Na stejném datovaném sídlišti v Lišanech, vzorkovaném v rýhách pro závlahy, prokázal pozdější letecký snímek nejméně 800–1000 objektů na ploše cca 8,6 ha, takže hustota objektů (bez kúlových jamek) činila 93–116 na hektar (*Smrž – Majer 1995*; příl. 14: 3).

Rozloha sídlišť byla asi limitována v případě rozšiřování obytného areálu geomorfologií terénu, v případě sídelního areálu velikostí vhodného hospodářského zázemí; nedostatek prostoru byl někdy řešen „přestěhováním“ osady na jiné místo, přičemž mohly existovat i dvě současné osady v nevelké vzdálenosti – cca 1,5 km (srov. *Smrž 1987*, obr. 6, 7).

Jak již bylo uvedeno, existovala však i sídliště menší, rozkládající se na ploše 3–6 ha, která nebyla kontinuálně osídlená po celou dobu trvání knovízské kultury

(Praha-Hostivař: *Vařeka 2003*, Březno u Loun: *Pleinerová – Hrala 1988*, 28–29, osady v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku: *Smrž 1987*, 612–616). I na nich byl ovšem počet objektů značný: např. v Březně u Loun je při ploše cca 3,5 ha odhadován na 550–600 objektů, prokopáno jich bylo 305 (*Pleinerová – Hrala 1988*, 29; obr. 95).

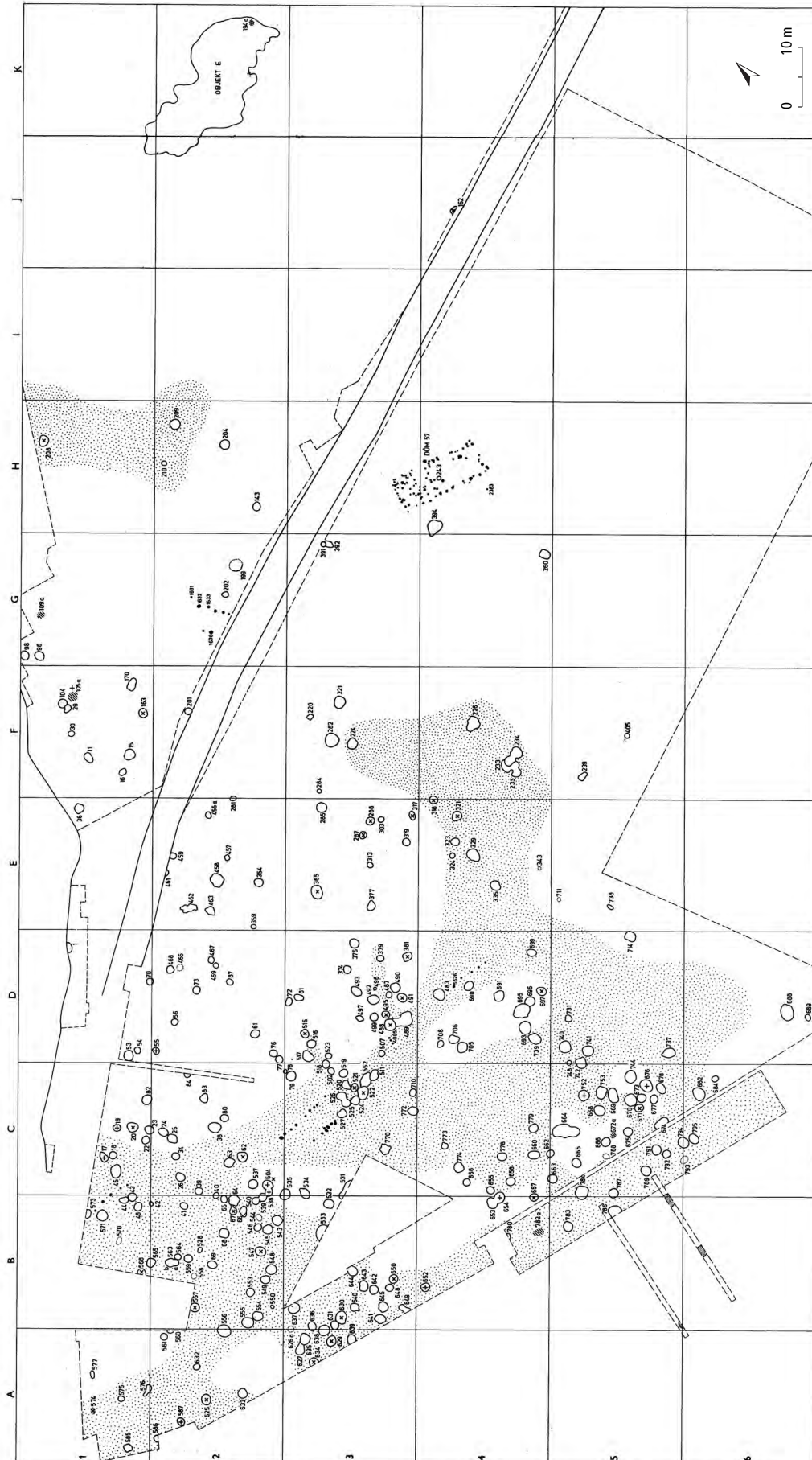
Rozlohou menší jsou, zdá se, sídliště v západočeské a jihočeské oblasti. Zdejší sídlištní jednotky se očividně musely přizpůsobovat konfiguraci terénu, který se vyznačuje pestřejší členitostí a většími rozdíly v nadmořských výškách. Dosud odkrytá sídliště dosahují rozlohy max. 4 ha (stanoveno orientačně na základě povrchových průzkumů a sondáží) a čítají jen několik desítek objektů (*Hůrková 2002*; *Chvojka 2006*, 183).

Nedostatečně jsme zatím informováni o podobě sídlišť v oblasti severočeské lužické kultury, u nichž celoplošné výzkumy chybějí ještě více. Doposud byla prozkoumána pouze 4 větší sídliště s 50 až 250 objekty, z nichž je však publikováno jen jedno (Chabařovice: *Bouzek – Koutecký – Kruta 1991*).

V posledních desetiletích se naproti tomu poněkud zlepšila situace z hlediska poznání sídlišť východočeské větve lužické kultury. Přispěly k tomu jednak četné objevy takových lokalit ve středočeském Polabí (*Jiráň 1996b*, 675), ale zejména pak cíleně směřované aktivity ve východních Čechách (*Vokolek 1988*; *1994*).

Budeme-li posuzovat obecně charakter rovinných sídlišť všech existujících kultur či skupin popelnicových polí v Čechách, můžeme konstatovat, že poloha rovinného sídliště patrně nijak neovlivňovala jeho význam, funkci či aktivity na něm probíhající. Charakteristika terénu na rovinných sídlištích se ovšem většinou nevymyká jistému obecnému schématu. Byly jednoznačně preferovány mírné svahy se sklonem terénu 1–4°, expozice vzhledem ke světovým stranám je dána jejich lokací, byť jižní a východní svahy jsou preferovanější. Sídliště se nacházela v blízkém dosahu vodního zdroje, vzdálenost v současnosti zpravidla nepřesahuje 300 m, podloží je vesměs dobře propustné. V případě severočeské skupiny lužické kultury se zdá, že zdejší sídlištní areály byly oproti knovízským sídlištím v témž regionu situovány na území s převážně chudšími půdami, chladnějším ročním teplotním průměrem a kratší vegetační dobou (*Bouzek – Koutecký – Kruta 1991*, 156).

Shora uvedenou charakteristiku polohy sídlišť potvrzuje i poslední detailnější průzkum, orientovaný na topografické poměry sídlišť v Pootaví (*Chvojka 2001b*, 126–131). Sídliště se zde vyskytují v průměrné nadmořské výšce kolem 400 m, většinou na svazích (67%), přičemž tyto svahy byly orientovány na jihovýchod (27%) nebo jihozápad (19%) a jejich průměrný sklon činil 3° 55". Vzdálenost sídlišť k nejbližšímu vodnímu zdroji byla kolem 200 m, průměrné převýšení nad hladinou

Obr. 95: Plán knovízského sídliště v Březně (okr. Louny). Podle Pleinerové – Hrala 1988.

nejbližšího vodního toku činilo 11 m. Podloží tvořily většinou perlové ruly, půdní pokryv hnědé půdy typické (51 %), méně pak hnědé půdy kyselé (21 %) a pseudogleje (15 %). Z uvedeného schématu vybočují jen sídliště ležící v nivách (*Fröhlich – Chvojka 2001*, 117–118).

Zdrojem vody byla jistě kromě řek a potoků také prameniště (např. Vysoká Libeň – štítarské sídliště, Bylany – lužické sídliště: *Jiráň 1991; 2005*). Blízkost vodního zdroje je axiomem i pro výšinná sídliště a hradiště. Je zajímavé, že např. na čedičových kopcích Českého středohoří, na nichž často výšinná sídliště leží, jsou v důsledku vztlínání častá prameniště na úbočích. Jindy jde o srážkami napájená jezírka vzniklá v depresích nepropustného podloží (např. stolová hora Úhošť u Kadane: *Smrž 1983*; hradiště Štěpánovská hora: *Smrž 1995*, 56; sídliště východočeské skupiny lužické kultury a následné osídlení ze štítarského stupně knovízské kultury na pozdějším raně středověkém hradišti Stará Kouřim: *Šolle 1980*).

4.4.1.3 Zvláštní typy sídlišť

Situování některých lokalit v extrémních polohách neodpovídajících obvyklým nárokům pravěkého osídlení vedlo některé badatele k úvahám o spojitosti těchto lokalit s těžbou a výrobou kovů. Takovýto zvláštní charakter měla např. tzv. horská sídliště Místo a Podhůří v Krušných horách (*Koutecký 1980*; obr. 94). Obě ležela v terénu s velmi silným sklonem, v nadmořské výšce 630 a 700 m. V objektech nejasného typu – snad polozemnicích – i ve spláchnuté sídlištní vrstvě převažovaly střepy štítarského stupně knovízské kultury. Podobné doklady osídlení, které by mohlo být spojováno s exploatací rud (nejspíše cínu: srov. *Jiráň 2000a*), jsou známy i na saské straně Krušných hor (*Bouzek – Koutecký – Simon 1989*). Nejnovějším nalezištěm tohoto typu je štítarské sídliště v nadmořské výšce 525 m, s kulturní vrstvou na uměle vytvořené terase, na úbočí hradu Rýzmburku (k.ú. Osek), u něž je nápadné jeho umístění při přirozené cestě přes Krušné hory (nepublikováno, výzkumy Z. Smrže).

K zvláštnímu typu v českém prostředí by bylo jistě nutné počítat sídliště nákolní, jehož možná existence v době popelnicových polí je zmiňována v případě nálezů dřevěných konstrukcí ve slatinách u Františkových Lázní, nicméně stav výzkumu a dochované indicie činí takové vývody vysloveně hypotetickými (*Plesl 1961*, 74sq.).

4.4.1.4 Jeskyně

Z oblasti Českého ráje známe bohaté nálezy jak z prostředí lužické, tak především slezskoplatěnické kultury, které se soustřeďují pod abri, ale i na vrcholech skalních plošin či uvnitř skalních amfiteátrů. Nešlo jen o pouhý úkryt v dobách nebezpečí, ale o osobitý způsob sídlení jistých skupin obyvatelstva. Výzkum abri

Praděd (k.ú. Karlovice) prokázal, že zde byly postaveny obvyklé kůlové chaty, pouze s tím rozdílem, že zadní stěnu a strop tvořila skála (*Prostředník – Vokolek 1998*). V případě lokality Čertova ruka můžeme zdejší areál považovat v období Ha B za kovolitecké středisko, které bylo umístěno mimo sídlištní aglomerace (viz kap. 4.4.2.4). Terénní výzkum zde doložil mimořádně silné kulturní vrstvy a domy stavěné na jakýchkoli terasách.

Také v oblasti knovízské kultury je zaznamenán výrazný nárůst stop po využívání jeskynních prostor v době popelnicových polí (*Matoušek 1996*, obr. 1).

4.4.2 Typy objektů na sídlištích

Rozdíly mezi výšinnými lokalitami a rovinnými sídlišti nejsou zatím zjistitelné ani v druzích objektů a většinou ani v charakteru nálezů. Snad jen jam bylo, vzhledem ke skalnatému podloží, na výšinných lokalitách méně, odpadky byly asi vyhazovány na úbočí kopců, odkud je splachy často přemístily až na úpatí.

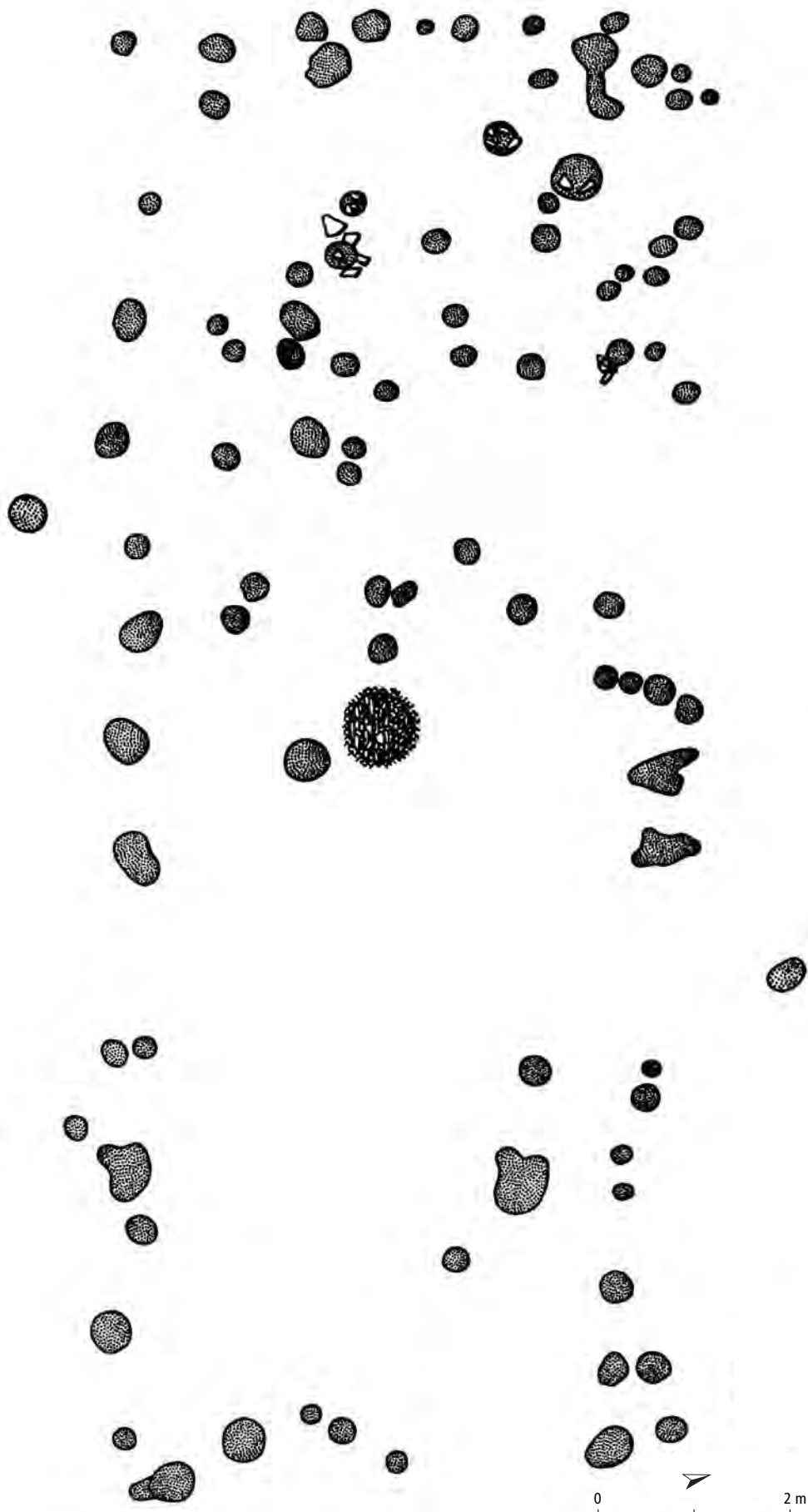
4.4.2.1 Obydlí

Kritériem pro uznání stavby jako obytné bývá zjištěná přítomnost ohniště či krbu (*Primas 1990*, 78), v případě nadzemních kůlových staveb ovšem bývají otopná zařízení vesměs snesena skrývkou. V principu lze rozdělit domy do tří typů: nadzemní kůlové stavby, stavby se základovými žlaby a domy se zahloubenou podlahou – polozemnice (*Pleiner – Rybová eds. 1978*, 566). Problematice obydlí z období popelnicových polí v Čechách byla ovšem doposud věnována minimální pozornost.

Vzhledem k množství výzkumů je překvapivý nedostatečný počet publikovaných kůlových nadzemních domů, i když sídlištní aktivita musela být v té době značná, na což ukazují i mohutné kulturní vrstvy na některých lokalitách.

Výrazným příkladem nadzemní obytné stavby je objekt č. 57 z Března u Loun (*Pleinerová – Hrala 1988*, 146–152, obr. 61–63; obr. 96), o rozměrech 15 × 5,5 m, členěný na 3 nestejně velké prostory, s ohništěm v největším z nich. Podstatně jednodušší konstrukci a menší rozměry (max. délku 10 m) měly stavby z Nového Sedla, okr. Chomutov (*Smrž 1998*, Abb. 2; obr. 97), u nichž však případná ohniště zničila skrývka. Další publikované zprávy o nálezech nadzemních kůlových domů jsou spojeny se staršími výzkumy. Dva takové objekty z jihočeské lokality Rovná IV uvádí B. Dubský (*1930*, 282–284). Ve středních Čechách byly zjištěny kůlové nadzemní stavby např. v Hlásné Třebani (*Friedrich 1956*, 36–40) nebo také na nejvýchodněji zjištěném knovízském sídlišti na lokalitě Potěhy-Horky (*Jiráň 1995b*). Unikátem je dvorec z Liptic datovaný do stupně K V–VI (*Beneš, J. 1995*, 72–73, obr. 5; obr. 98), sestávající ze čtyř domů soustředěných kolem „dvorku“, jehož plocha zastavěna nebyla, zato se na ní nalézaly zásobní jámy

Obr. 96: Březno (okr. Louny). Dům 57. Podle Pleinerová – Hrala 1988.

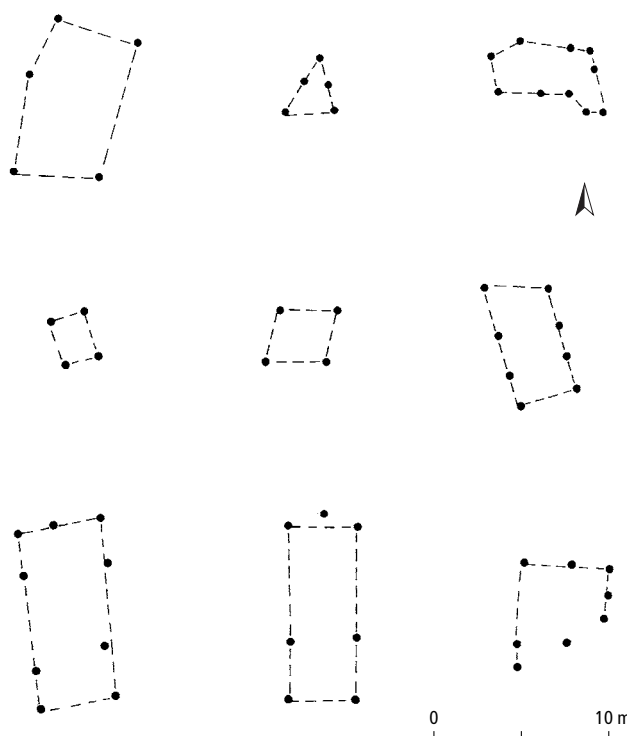

(obilnice) i keramická zásobnice zapuštěná do země. Autor výzkumu soudí, že obytný byl pouze jeden dům o rozměrech cca 5 × 8,5 m, se třemi řadami kůlů. Ostatní stavby měly asi hospodářský účel (stáje apod.). Je-li autorova interpretace správná, mělo by jít o usedlost, která může představovat určitý model obydlení spojený s intenzivním využíváním zemědělské krajiny.

Obecně lze nadzemní kúlové stavby rozdělit podle velikosti na velké, obdélníkového půdorysu a členěné na 2–3 prostory (Březno, obj. 57, plocha 232 m²), střední o délce do 10 m, jejichž konstrukce měla méně kůlů (Nové Sedlo, Liptice – plocha cca 40–50 m², Prosmyky: srov. *Hrala 1978*, plán 1, stavba A), a malé – čtvercové, o ploše do 5 m², jen ze 4 kůlů, o jejichž obytné funkci lze pochybovat (např. Nové Sedlo: *Smrž 1998*). Možná mohlo jít o seníky či oborohy, jak jsou malé čtvercové i trojúhelníkové půdorysy interpretovány v lužické kultuře (*Niesolowska–Hoffmann 1963*, 69–70). Stěny nadzemních staveb byly vypleteny proutím a omazány hlínou (což dokládají zlomky mazanice ze spálených stěn). Na „telovém“ sídlišti pod Čertovou rukou v Českém ráji byla zachycena situace, která dokládá, že zdejší obydlení měla i hliněnou vymazanou podlahu (*Prostředník – Vokolek 1998*).

Nadzemní stavby, které jsou v nálezových situacích zachyceny pouze základovými žlaby, měly zřejmě konstrukci z trámů nebo prken. Další stavební variantou nadzemních obytných konstrukcí byly patrně srubové chaty. Jejich půdorysy vymezené dobře dochovanými základovými žlabky s překřížením v rozích, odkryté např. na slezskoplatěnickém sídlišti v Opatovicích nad Labem, nám ukazují i podobu jejich vnitřního členění. Chaty zde byly rozděleny na dvě části, jednu jistě obytnou, neboť se dochovalo prosté ohniště situované přímo na podlaze. V některých případech byly k obytným stavením připojeny ještě menší přístavky.

Polozemnice, jakožto další model obydlení, se objevují po celé období popelnicových polí (*Slabina 1993*, 21; *Chvojka 2001b*, 102), ovšem charakteristické jsou zejména pro pozdní dobu bronzovou. Není jisté, zda stěny polozemnic tvořila srubová konstrukce, či byly pouze zastřešené. V Radčicích u Vodňan byla prozkoumána polozemnice téměř čtvercového tvaru o rozměrech 5 × 4,5 m, která měla ve své východní části dvě zahlabené jámy (*Michálek – Chvojka 2000*, obr. 3–5). Na dochovaných náčrtech nálezové situace z Dobevo jsou dokumentovány tři velmi podobné skupiny objektů, jejichž základ tvořila zahlabená obdélná polozemnice o rozměrech cca 6–8 × 5 m, uprostřed níž byla malá kúlová jamka. Několik metrů od delších stěn polozemnic se nacházely velké kúlové jámy, představující snad pozůstatek střešní konstrukce vně chaty. Mimo vlastní obydlení, za jejich západní stěnou, byla zjištěna ohniště (*Chvojka 2001b*, 106, Abb. 22). Polozemnice byly také jedinými obytnými objekty doloženými na opevněném

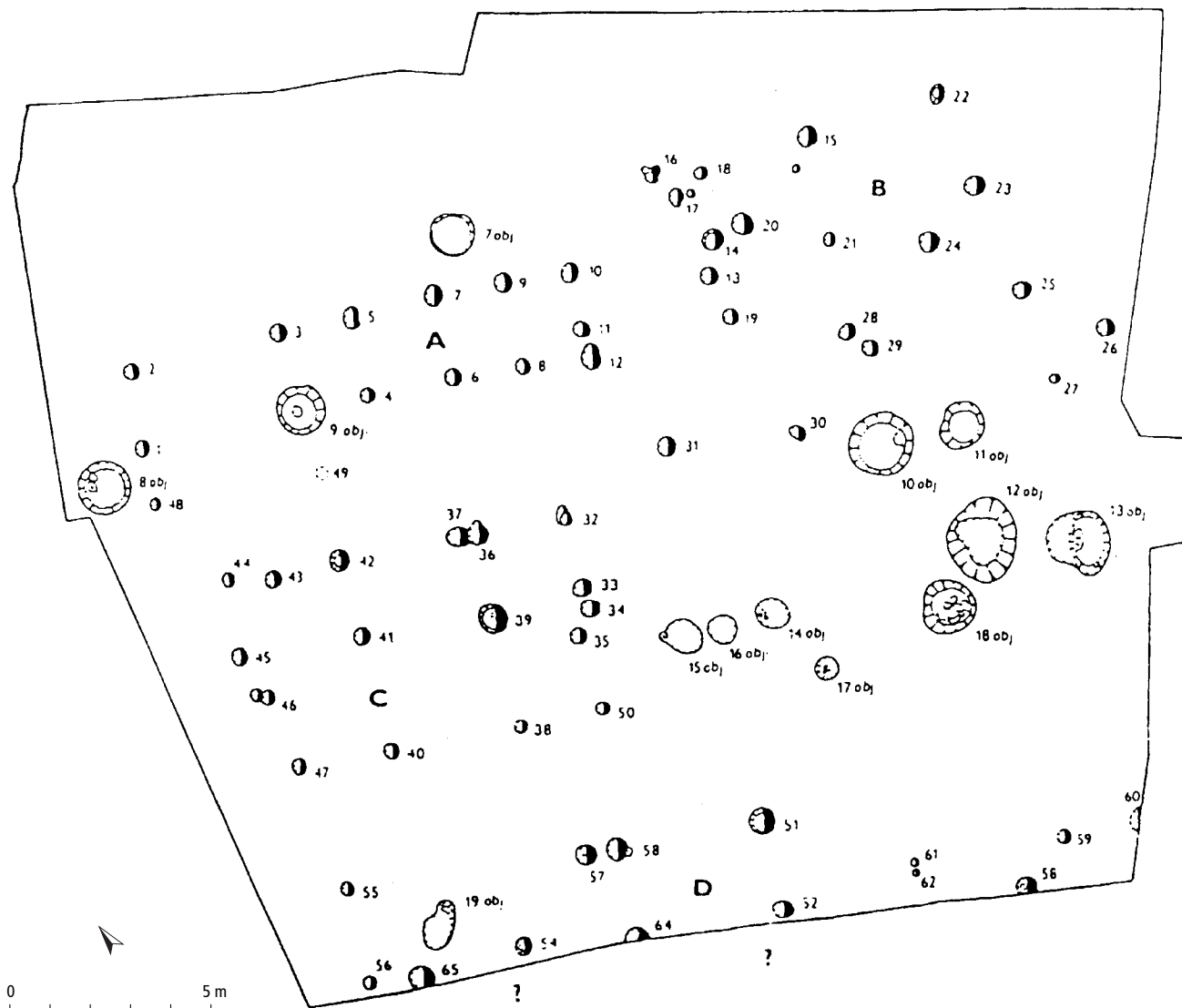

Obr. 97: Nové Sedlo (okr. Chomutov). Půdorysy kúlových staveb zjištěné na sídlišti knovízské kultury (Ha A2–Ha B1). Podle *Smrž 1998*.

hradišti na západočeském Hradištském vrchu. Byly obdélníkovitého i čtvercového půdorysu s rozměry 200–540 cm v delší a 200–460 cm v kratší ose, jejich průměrná rozloha tak činila 8–16 m², největší pak 24 m². Podle rozmístění a průměrů kúlových jamek na obvodu a v rozích zahlabené části lze uvažovat o existenci nadzemní partie se stěnami z lehčí dřevěné konstrukce; některé chaty pak měly u kratších stěn snad zastřešené přístěnky, které mohly být vchodem do domu. Podle uhlíků byla dřevěná část domů stavěna nejčastěji z jedlového dřeva. Chaty byly jednoprostorové, z vnitřních úprav se zachovaly schodovité lavičky.

Polozemnice lze obecně rozdělit do dvou typů: obdélníkové a oválné. Platí, že rozměry obou typů kolísají. Obdélníkové polozemnice bývají někdy považovány za obytné, oválné za výrobní či skladovací.

Ohniště jako kritérium obytné stavby jsou doložena v kontextu obou typů polozemnic, ne však vždy. Většinou jde o rovné a vyhlazené (někdy i zdobené) plochy vypálené hlíny. Funkci ohnišť mohly suplovat mísy zapuštěné do podlah některých objektů, jaké se vyskytují např. i v polozemnicích pozdně halštatských a laténských. K důmyslně řešeným ohništím se řadí klenutá pec ze západočeského Náklova. Ta byla zvláštním přístavkem spojená se zahlabeným čtyřúhelníkovitým objektem malých rozměrů s jednotlivými kúly uvnitř, které byly patrně součástí nosné konstrukce snad sed-

Obr. 98: Liptice (okr. Teplice). Dvorec knovízské kultury z období Ha A2. Podle Beneš, J. 1995.

lové střechy sahající až k zemi. Rozměry objektu dosahovaly 2×3 m. Vlastní pec měla kruhové rovné dno o průměru 90–100 cm, výška klenby kopule dosahovala okolo 45 cm. Stěny kopule tvořila velmi špatně vypálená mazanice, vnitřní stěny a dno pokrývala sazovitá vrstva mazlavé hlíny. Výplň tvořila sypká, do červena propálená zem s uhlíky a uprostřed na dně ležel plochý kámen. Vzhledem k obsahu pece a absenci roštu se lze domnívat, že pec nesloužila k výrobě keramiky, ale byla jako ohniště součástí obydlí (Šaldová 1983, 336–337).

Do podlah obou typů polozemnic mohou být zahloubeny zásobní jámy-obilnice (obr. 99). Dna i půdorysy oválných polozemnic však bývají více nepravidelné a nerovné. Zaráží velké množství střepů ve výplních: např. v objektu z Lužice bylo 800 kg střepů (Smrč 1994, 352, č. 20a soupisu, s lit.), v objektu 23/62

z Vikletic 450 kg = 17 000 střepů (Koutecký 1966). Po zániku své funkce tedy sloužily jako odpadní jámy.

Lze předpokládat, že polozemnice představovaly jednoprostorové domy obývané jednou rodinou. Ač na nalezišti Vikletice tvoří kumulaci (Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966, Fig. 26), je jisté, že nebyly současné, a systém zástavby lze označit jako disperzi – rozptýlenou dvorcovou zástavbu (srov. Primas 1990, 74), typickou pro pozdní dobu bronzovou v celém okruhu severoalpských popelnicových polí.

Představu o možné struktuře zástavby na pozdní bronzových hradištích přináší situace doložená na Hradištském vrchu. Ohniště, obytná chata a 1–3 zásobní jámy-sklípky neustálených tvarů a velikostí zde vytvářely uzavřené hospodářské jednotky oddělené ohradami a ploty, jejichž existenci dokládají samostatné kulové konstrukce. Pro rozdělení osady na samostatnou

obytnou a výrobní část nebyly zjištěny žádné doklady (Šaldová 1977, 152).

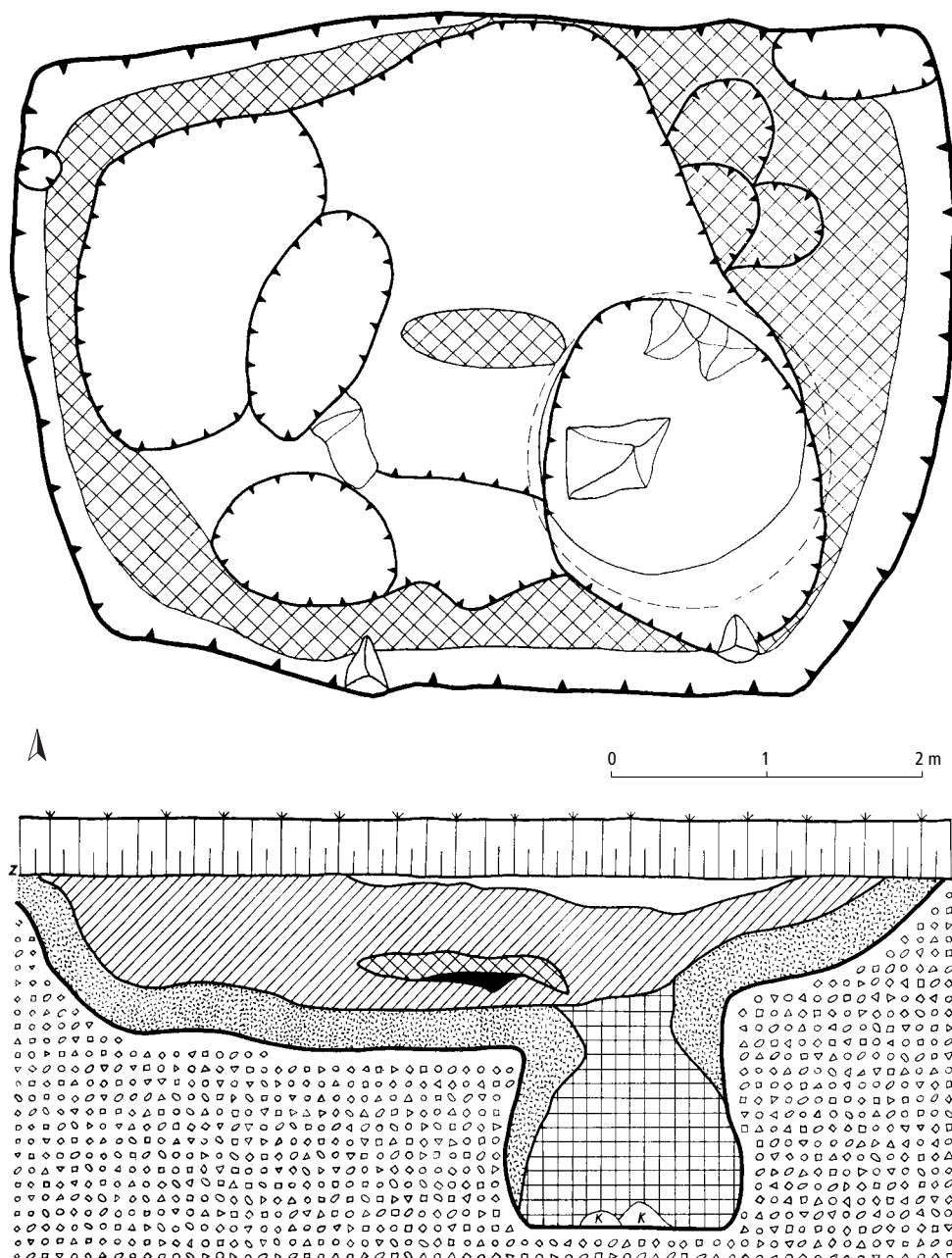
Jiný model představuje rozmístění sídlištních objektů těsně podél valu a prázdnou vnitřní plochu na Zámku u Podražnice (Šaldová 1983, 340).

O struktuře zástavby sídlišť lužické kultury v severozápadních Čechách toho víme mnohem méně. Na základě jediného většího publikovaného sídliště v Chařovicích na Ústecku (Bouzek – Koutecký – Kruta 1991) můžeme usuzovat, že hustota objektů byla zhruba stejná jako na sídlištích v jiných regionech a dokumentované objekty se neliší ani typem, ani vzhledem. Rovinná sídliště východočeské lužické kultury byla zkoumána jako celek prostřednictvím velkých zá-

chranných odkryvů také teprve v poslední době. Na základě komplexně prozkoumaného sídelního areálu ve Slepoticích víme, že zdejší zástavbu tvořily jakési jednotky mající 5–6 obytných stavení, jež byla rozmístěna podle určitého plánu v půlkruhu kolem centrální stavby, která stála na břehu řeky.

4.4.2.2 Jámy

Naprostou většinu sídlištních objektů tvoří jámy různého typu, tvaru, hloubky a obsahu, jejichž charakter nelze přesněji specifikovat. Jde ostatně o fenomén vyskytující se od neolitu a tomu odpovídá i množství literatury orientované na tuto problematiku (např. Bouzek – Koutecký – Kruta 1991, 148–150, s další lit.). V období

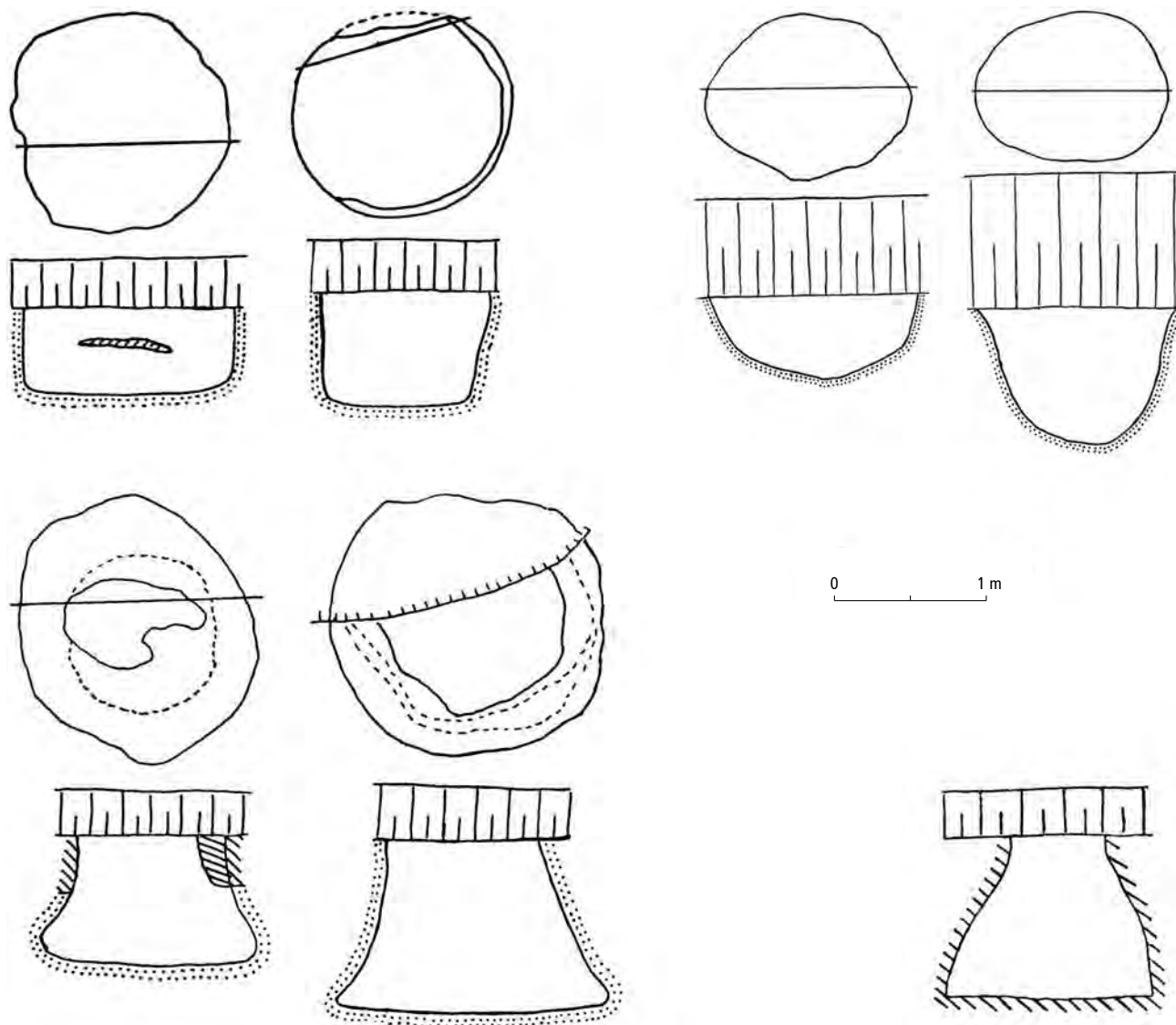

Obr. 99: Víkletice (okr. Chomutov). Polozemnice ze štítarského stupně knovízské kultury. Podle Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966.

popelnicových polí rozlišujeme tři základní typy jam, definované již před více než čtyřiceti lety (*Bouzek – Koutecký 1964*), a to podle profilů: mísovitě, válcovitě, kuželovitě. Ke zřetelní typu může dojít při příliš hlubokých skrývkách, disponujeme však dostatkem nálezů ze souvislých profilů s půdním typem, takže toto dělení je nezpochybnitelné. Kromě tří základních typů existuje množství jam atypických a nezařaditelných, soujámí a hliníků (srov. *Vařeka 2003*). Všechny jámovité zahlobené objekty, včetně jam zásobního charakteru, které mají u dna rozšířenou stěnu, byly v závislosti na charakteru podloží různě veliké a hluboké (obr. 100). Písčité materiálu neumožňoval rozsáhlejší a hlubší jámy, jaké nalézáme na sprašových půdách. Jámy tvaru komolého kužele, ve kterých bylo s největší pravděpodobností skladováno obilí na setí, byly utěsněny v ústí a nad nimi byly jednoduché přístřešky, po kterých se

někdy dochovávají stopy v podobě kůlových jamek nebo žlábků (Opatovice n. Labem). Jinou skladovací technologii naznačuje nález zásobní jámy z Čachovic se stopami po deseti špičatých kolících po obvodu hrdla (*Smrž 1981, 376–380*). Ty mohly sloužit k upevnění výpletu nebo vystýlky nebo indikují konstrukci, na niž se kladla izolační vrstva uzavírající jámu.

Vyčerpávajícím způsobem jsou typy jam, jejich rozměry, kapacita, zasypy, výplně, nálezy z nich a celková interpretace publikovány v případě knovízského sídliště v Březně u Loun (*Pleinerová – Hrala 1988, 155–165*). Zvláštní postavení opět patří zásobním jámám válcovitého a zejména kuželovitěho profilu. Jejich kapacita na sídlišti v Březně kolísala mezi 4,2 a 21,7 m³, ve většině případů však musíme uvažovat o určitém zmenšení jejich užitého objemu s ohledem na izolaci stěn jam slámou atp.

Obr. 100: Typy jam na sídlištích kultur popelnicových polí. Podle *Bouzek – Koutecký 1964*.

Jámy nebyly používány po příliš dlouhé období a následně byly vyhloubeny vždy nové, takže vznikají velké plochy vyplněné těmito jámami, často v superpozici. Jen pro příklad – na sídlišti lužické kultury ve Slepoticích, které bylo obýváno patrně jen dvě generace a kde bylo odkryto 5 chat (jež však nebyly postaveny najednou), bylo prozkoumáno 120 zásobních jam. Na druhou stranu je ovšem třeba, s přihlédnutím k délce osídlení mnoha sídlišť (až 500 let) a množství objektů (i 1000), revidovat paradigma zafixované v podvědomí mnoha archeologů, že jeden objekt (zásobnice) byl funkční jen jeden rok. V jednom roce by totiž byly v takových případech „funkční“ jen 2 jámy. Naproti tomu teze, že zásobní jámy mohly sloužit dvě až tři generace či po dobu životnosti obydlí, je asi opačným extrémem (lužické sídliště v Chabařovicích: viz *Bouzek – Koutecký – Kruta 1991*). Nejreálnější je asi propočítaný odhad 5–6 let (*Pleinerová – Hrala 1988*, 176).

Datovat jámy podle veškerých nálezů z jejich výplně není možné, neboť až na výjimky nejde o uzavřené nálezové celky (srov. *Vencl 2001*). Při sledování jejich profilů (zejména u hlubších z nich) bývá patrný dvojitý druh výplně: ve spodní části tmavší, vzniklý patrně splachy nebo zřícením stěn během poměrně krátké doby, horní pak vzniklý během delší doby a zarovnávací povrch na úroveň okolního terénu. Je jisté, že větší část jam sloužila po skončení své funkce jako jámy odpadní, velmi rychle zasypané, často i kameny. Dosti dlouho se soudilo, že na knovízských sídlištech nebyly velké jámy – tzv. hliníky. Ty nejsou skutečně tak četné jako např. v neolitu či v soudobé lužické kultuře, přesto se však vyskytují. Např. 5 hliníků na lokalitě Nové Sedlo (nepublikováno, výzkum Z. Smrže z roku 1975) mělo délku od 7,2 do 15 m při zhruba stejné šířce.

Zajímavým fenoménem jsou i velké keramické nádoby-zásobnice, zapuštěné do země na sídlištech, jejich okrajích či dokonce mimo jejich areály (srov. *Pleinerová – Hrala 1988*, 164; *Chvojka 2001b*, Abb. 21). Sloužily zřejmě ke skladování potravin, neboť působily jako „chladničky“. Nález zásobnice z Kněžívky (*Smejtek 2000*), tmelené dehtem či pryskyřicí, dokládá, že v nich mohly být i tekutiny: od vody po kvasné alkoholické nápoje.

4.4.2.3 Ohniště mimo obydlí

Větší ohniště – nebo spíše pece – byla umístěna mimo chaty v menších mělkých jamách kruhového nebo oválného tvaru (východočeské Opatovice n. Labem: nepublikováno, západočeské Vejprnice či Tajanov I: *Hůrková 2002*, 40). Jinou variantou jsou ohniště situovaná volně na tehdejší úrovni povrchu.

4.4.2.4 Výrobní objekty a výroba na sídlištech

Rozpoznat výrobní objekty není vždy jednoduché, zvláště pokud sloužily k domácí výrobě. Výroba potravinářských produktů, keramiky, textilu, kamenných

a kovových artefaktů či zpracování organických materiálů jsou doloženy většinou jen druhotně uloženými nálezy ve výplni jam či obydlí (tkalcovská závaží, zrnotěrky, nečetné kostěné nástroje).

Prozatím se nepodařilo prokázat odlišné výrobní aktivity na rovinných a výšinných sídlištech. Víme, že také na hradištích, podobně jako na rovinných sídlištech, probíhaly i činnosti spojené se zemědělskou výrobou, jak nepřímo dokazují kamenné drtiče a drtidla na obilí; jen z hradiště nynické kultury na Hradištském vrchu pochází 32 exemplářů. Na Zámku u Podražnice byly nalezeny drticí podložky a drtiče u dvou zásobních jam naplněných zuhelnatělým obilím.

Převážná část pracovních aktivit prováděných na sídlištech byla věnována především domácí výrobě způsobené potřebám jednotlivých rodin. Náleží k nim např. zhotovování textilu, které dokazují nálezy přeslenů a hliněných závaží ke tkalcovskému stavu.

V této souvislosti je třeba zmínit žlabovité objekty (příl. 14: 2), které známe zejména z prostředí západních a jižních Čech (*Metlička 2004*; *Fröhlich – Chvojka – Jiřík 2004a*). Jejich délka činí cca 5–7 m, šířka dosahuje většinou maximálně 1 m, zpravidla plochá nebo mírně mísovité prohloubená dna jsou zahlobena cca 30–50 cm do podloží. Zvláštností je jednak jejich téměř výlučná orientace ve směru sever–jih (s drobnými odchylkami) a pak zejména jejich výplň, obsahující zpravidla nebývalé velké množství žárem deformované hrubotvaré keramiky a značné množství hliněných závaží ke tkalcovskému stavu. Např. ve žlabu prozkoumaném v roce 2005 na sídlišti v Březnici u Bechyně bylo doloženo cca 20 rekonstruovatelných závaží a množství dalších drobnějších fragmentů. Tento žlab měl při kratších stranách dvě kulové jamky, které naznačují existenci nadzemní dřevěné konstrukce, snad právě tkalcovského stavu. Sekundárně pak mohly tyto žlaby sloužit jako odkladiště hrnčářského odpadu.

Početnějšími indiciemi disponujeme v případě výroby keramiky. Nepřímým dokladem takové činnosti jsou nálezy surového grafitu nebo hrudek žlutých a červených okrů používaných k povrchové úpravě nádob (srov. *Šaldová 1977*, 153; *Smejtek 1998*), i když někdy se mohlo jednat pouze o směnný artikl, který se nemusí vyskytovat v místě výroby nádob.

Předpokládá se, že keramika byla většinou vypalována v ohništích, občas jsou nalézány jámy s příliš silným výpalem znehodnocenou a deformovanou keramikou. Z obj. 604 z Března pochází hrouda hrnčářské hlíny, celé sklady těchto hliněných koulí jsou publikovány z Hostovic u Prahy (*Pleinerová 2003*). Představují deponované hrnčářské těsto připravené pro další použití. Objekty z Černošic a Nového Sedla jsou považovány za horizontální dvouprostorovou hrnčářskou pec (*Čtverák – Slavíková 1985*). Podobné pece byly objeveny i na několika lokalitách v Praze (*Lutovský – Smej-*

tek a kol. 2005, 527). Také jáma s přepálenou keramikou a hliněnou deskou na lokalitě Písek I je interpretována jako zaniklá hrnčířská pec (*Chvojka 2001b*, 136, 167). Pozůstatky hrnčířské pece pocházejí patrně i ze sídliště Slavošovice I; při pokusu o interpretaci jsme však odkázáni pouze na slovní popis autorů výzkumu (*Hostaš 1903*). Unikátní reliкty nadzemních pecí pocházejí ze sídliště knovízské kultury v Praze-Hostivaři (nepublikováno). Jedna z pecí byla oválného půdorysu o velikosti 2,2 m × 2 m (vnitřní prostor 1,6 m × 1,5 m) se zbytky stěn o síle 0,2–0,3 m. Dno konkávního tvaru o hloubce 0,3 m bylo tvrdě dobřela vypálené. Vnitřní prostor pece vyplňovala destrukce stěn a klenby. Další pec měla též oválný půdorys o velikosti 2,1 × 1,75 m (vnitřní prostor 1,2 × 1,5 m). Tloušťka stěn dosahovala 0,2–0,3 m a konkávní dno tvrdě propálené do šedobílé barvy se zahlubovalo 0,6 m (dochovaly se celkem 3 úrovně dna). Pec zaplnila destrukce stěn a klenby.

Doposud nemáme příliš mnoho nálezových situací dokládajících přímo tavbu bronzu. V severní části knovízského sídliště v Praze-Hostivaři, mimo vlastní sídelní jádro, byla zjištěna neobvyklá kumulace bronzových artefaktů současně se zlomkem taveniny. Situace indikuje podle autorů výzkumu výrobní areál, v němž probíhala i výroba bronzu. V případě areálu Čertova ruka, který byl v období slezskoplatěnické kultury využíván ve skaliskách Českého ráje, můžeme také hovořit o kovoliteckém středisku, které bylo v tomto případě umístěno mimo běžné sídlištní aglomerace. Byly zde nalezeny slévací kelímky, zlomky bronzového plechu a především hojnost kapek bronzu. Náznaky kovolitectví jsou ovšem shledávány také v některých exponovaných výšinných polohách, např. v nálezové situaci zjištěné na hradišti Svržno-Černý vrch (*Chytráček 1992*, 65–69). Podobné aktivity lze na základě vyhodnocení spektra dílčích informací soustředěných ve starší literatuře dovodit i na hradišti Plešivec (*Jelínek 1896*) nebo na Tetíně (*Axamit 1924*). Ovšem oproti situaci v okolní Evropě, kde jsou nálezy spojené s kovoliteckými aktivitami soustředěny převážně na výšinných sídlištních a hradištních (např. *Jockenhövel 1982; 1986; Salaš 1995* s další lit.), v Čechách jich pochází z takovýchto exponovaných poloh jen malé procento.

Nutno zdůraznit, že za doklad výroby bronzové industrie nelze považovat existenci depotů. Takovou aktivitu dokládají přesvědčivě zejména nalezené dyzny, trosky pecí, licí formy či tyglíky. Ty jsou poměrně četné, z území Čech evidujeme na 140 exemplářů licích forem na bronzovou industrii datovatelnou do období popelnicových polí (*Blažek – Ernée – Smejtek 1998*, 9, 11).

4.4.3 Život na sídlištních kultur popelnicových polí

Lze mít za prokázané, že život na sídlištních v mladší době bronzové se lišil od způsobu života v pozdně bron-

zovém období. Např. pro sídliště knovízské kultury v chronologickém intervalu B D–Ha A2/Ha B1 je typická kumulace sídlištních objektů (obilnic a odpadních jam) do sevřených okrsků, mezi nimiž (a jimi respektovány) byly plochy pokryté jamkami po nadzemních kúlových stavbách, se stěnami propletenými proutím a nahozenými hlinou. Je ovšem pravděpodobné, že už tehdy existovaly jakési dvorce či usedlosti, soustředěné však na menším prostoru v hustější zástavbě a po přirozeném zániku daném trvanlivostí staveb vystavěné znovu, v limitované vzdálenosti několika desítek metrů. Příkladem je již zmiňovaná „usedlost“ s výhradně kúlovými stavbami a k nim příslušejícími nečetnými jámami z Liptic, datovaná do Ha A2 (*Beneš, J. 1995*, 72–73). Na druhé straně nelze nezmínit, že na volných plochách pečlivě vedeného výzkumu v Březně u Loun nebyla existence kúlových staveb prokázána (*Pleinerová – Hrala 1988*, 144). V pozdní době bronzové dominují polozemnice obytné či výrobní a skladovací funkce (oba typy patrně vždy ve dvojicích), obklopené jen dvěma až třemi zásobními jámami. Tyto skupiny objektů byly od sebe vzdálené několik desítek až stovek metrů. Jde tedy o tzv. rozptýlenou zástavbu – dvorcový systém, typický později i pro pozdní dobu halštatskou a venkovská sídliště doby laténské. Můžeme se domnívat, že systém rozptýlených dvorců (disperze), odrážející jistě i uvolnění svazků uvnitř občin a důležitost párové rodiny, byl výhodnější pro přežití. Menší katastrofy (požáry, záplavy, epidemie) při něm totiž nebyly tak nebezpečné (*Primas 1990*, 73). O tom, že k zániku osad mohly vést hladomory či epidemie, svědčí nález z Čachovic, kde se v jedné z jam našly ostatky 15 jedinců, z toho 13 dětí, uložené až delší dobu po smrti (*Smrž 1981*). Je zajímavé, že na pěti lebkách, uložených na hromádce, byly zjištěny otlaky způsobené dlouholecným nošením pokrývky hlavy stejného typu (*Chochol 1981*).

Obvyklé rovinné osady knovízské i lužické kultury měly v jedné časové fázi 5–7 domů (a tedy i rodin), přičemž ke každému domu patřily 2–3 jámy na obilí, do kterých se ukládala většinou setba na příští rok. Obilí pro spotřebu se zřejmě skladovalo jinde a jinak. Pole s mnoha obilnými jámami byla asi společným vlastnictvím občiny osady a ležela co nejbližší. Životnost kúlových domů se odhaduje na jednu, nanejvýš dvě generace. Polozemnice mohly mít delší trvání než stavby kúlové, které více trpěly podmáčením a hnilobou. Počet domů a obyvatel jedné osady v jedné časové fázi, stejně jako výpočet velikosti zázemí nutného k obživě, jsou tématem řady úvah a studií (např. *Neustupný, E. 1983; Neustupný – Dvořák 1983; Smejtek 1994*, 97, 107–108; *Smrž 1994*, 383–385; *Dreslerová 1996*). Ná-zory se liší zvláště v otázce rozlohy polí nutných pro obživu jedné rodiny (od 2 po 8 ha), přičemž příloh měl být pětinasobný. Základem obživy bylo zřejmě přílo-

hové zemědělství, doplňkem pak chov dobytka, podíl lovu byl dle osteologických rozborů vcelku zanedbatelný.

4.5 ARTEFAKTY

4.5.1 Kámen

V prostředí popelnicových polí, zejména v hrobech, se nacházejí i starší neolitické i eneolitické kamenné broušené nástroje. Palice s oběžným žlábkem pochází např. z Radčic na Bechyňsku (*Chvojka – Militký 2004*, obr. 9: 5).

Také štípaná kamenná industrie byla pravděpodobně příležitostně využívána jako křesadla (křemenec), popř. nožičky či škrabadla (pazourek). Ojedinele se vyskytuje na sídlištích (Praha-Hloubětín, Beroun-Závodí ve středních Čechách, Plzeň-Radčice, Vejprnice II v západních Čechách, jihočeské Radčice, Rovná či výšinné sídliště v Sepekově). Přítomna je i v inventáři hrobů (např. západočeská Vrhavč či jihočeské Radčice), kdy však většinou nemůžeme vyloučit druhotnou intruzi z pozdně paleolitických nebo mezolitických nalezišť v jejich okolí.

Kámen a produkce artefaktů z tohoto materiálu byly ovšem vlastní i příslušníkům kultur popelnicových polí. K četným nálezům na sídlištích patří obilní drtiče podložky a drtiče obilí. Většinou se jedná o pískovcové desky či jejich části o tloušťce 5–11 cm a dochované délce 10–30 cm. Není ovšem vyloučeno, že tyto podložky plnily i jiné funkce (roztírání barviv, ostřiva, příprava pokrmů apod.).

Funkci drtičů pravděpodobně někdy zastávaly rovněž kusy pískovce, ale hlavně byly používány valouny, v některých případech z jedné nebo více stran otlučené, které mohly být využity i k jiným účelům, jako je např. opracovávání kamene, popř. sloužily jako palice či kladiva (*Pleinerová – Hrala 1988*, 135). Na některých sídlištích dosahuje jejich počet mnoha desítek. Zvláštní je drtič krychlového tvaru vyrobený ze žuly, který byl nalezen ve Vejprnicích II (nepublikováno). Jiná žulová drtidla byla nalezena i na hradišti Chlum-Darmyšl (*Bašta – Baštová 1988*, 389).

Kompletně dochovaná je zrnotěrka z lokality Tajanov I, tvořená velkou granodioritovou deskou o rozměrech 60 × 30 × 16 cm a drtičem ve tvaru koule rovněž vyrobené z místního granodioritu (*Hostaš 1912*). Značné procento zrnotěrek nalézáných na území severozápadních Čech bylo vyrobeno z křemičitého pískovce typu Černovice. Plocha knovízského hradiště na kopci Hradiště u Černovic je pokryta stovkami jam po těžbě, ta však probíhala kontinuálně od neolitu až do 20. století. Navíc balvany a bloky suroviny se nalézají na úbočí, úpatí, ba i ve vzdálenosti až 3 km od kopce (např. Krbice). V době laténské byl křemenec tohoto typu používán k výrobě žernovů (srov. *Holodňák – Mag*

1999; Holodňák 2001) a nelze vyloučit lomovou těžbu již v mladší a pozdní době bronzové.

Mezi poměrně frekventované nálezy na sídlištích lze počítat také kamenné brousky. Je možné, že jako brousky byly sekundárně využity i složitější kamenné artefakty, konkrétně licí formy. V této souvislosti upozorňuje M. Chytráček na skupinu nálezů kamenných předmětů se středovým žlábkem, u kterých nelze takovou sekvenci využití vyloučit (*Chytráček 1992*, 66, obr. 4: 1). Podobný předmět popsán jako „dvojdílný kamenný brousek“ pochází např. z mohyly B v Milavčích (*Kytlicová 1988a*, 344, 346).

Vlastní kamenné formy na odlévání bronzových artefaktů – kadluby – patří k technicky nejnáročnějším výrobkům ze sledovaného období. Na příkladech takových artefaktů (*Blažek – Ernée – Smejtek 1998*) můžeme dobře dokumentovat mistrné zvládnutí patřičných technik opracování kamene tehdejšími řemeslníky.

Mezi dalšími výrobky z kamene lze jmenovat opukové kruhy podobné hliněným (Mšec), z hrobů známe kamenné závěsky hlavně v podobě koleček.

Na sídlištích nacházíme funkční kamenné sekery (s ostřím ostře zbrúšeným) a také úštěpy z různých silicítů. V slezskoplatěnické kultuře byly vyráběny z měkkých hornin i některé sekeromlaty (Skalice).

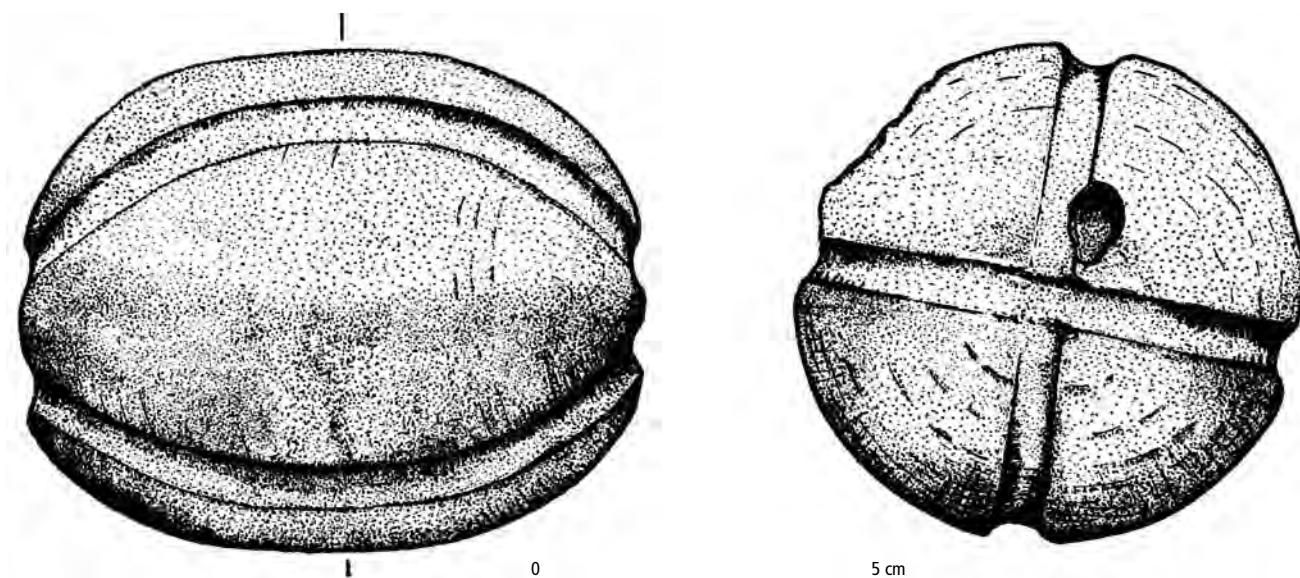
Dalšími kamennými produkty jsou kulovité mlaty (bulavy), které se vyskytují i v hliněném provedení. Byly snad odznakem určitých osob (Hrušov, Kunětice, Hořany: *Vokolek 2003*, 44; *Jiráň – Rulř – Valentová 1987*, 85, obr. 8: 12).

Mezi zvláštní artefakty náleží roubík z černého bulžníku z Plzně-Radčic, který je přisuzován pozdně bronzové fázi (*Šaldová 1981a*, 136), či bolas z výšinného sídliště na vrchu Špičák u Mikulovic (*Smrž – Mladý 1979*), který je opět dokladem jak dokonalého zvládnutí opracování kamene (čediče), tak současně obtížně prokazatelného způsobu lovu (obr. 101).

V hrobech i na sídlištích se vzácně vyskytují i beztvaré nebo roubíkovité kousky grafitu (Milenovice, Strakonice, Topělec, Rohozná: *Chvojka 1999b*; Vejprnice II: nepubl.; *Lety: Hrala 1973*, 17; *Obory: Hrala 2000a*).

Často se v nálezech ze sídlišť objevují oblázky, jejichž funkce není jednoznačně specifikována. Zejména v kontextu hrnčířských pecí (např. Hrádek, Slavošovice I v západních Čechách) mohly sloužit jako hlaďítka při výrobě keramiky (*Hůrková 2002*, 39). Pěkně zbarvené ploché oblázky byly někdy vkládány do popelnic (*Lety: Hrala 1973*, 17).

Zajímavé jsou také dva břidlicové kotouče, které pocházejí ze sídliště Hrádek na Plzeňsku. První z nich dosahuje průměru 81–84 mm a tloušťky 6–7 mm; jeho hrany jsou zeslabené a ohlazené; druhý nepatrně větší kotouč o průměru 90–92 mm má mírně mimo střed umístěný nepravidelný otvor o velikosti 11–14 mm (*Hůrková 2002*, 39). Podobná břidlicová destička ze síd-

Obr. 101: Kamenný bolas z vrchu Špičák u Mikulovic (okr. Chomutov). Podle Smrž – Mladý 1979.

liště Slavošovice I je neopracovaná. V obou případech se nacházely břidlicové destičky či kotouče v objektech, které pravděpodobně byly hrnčířskými pecemi, a nelze tedy vyloučit, že souvisely s technologií výroby keramiky; mohly sloužit jako podložky, hladítka, eventuálně zdobítka (Hůrková 2002, 39, 44).

Na lokalitě Chlum-Darmyšl byly objeveny působením ohně rozpadlé kvarcité valouny, které by snad mohly představovat doklad ohřívacích kamenů (Bašta – Baštová 1988, 389).

4.5.2 Jantar

Oproti početnému zastoupení výrobků z jantaru v předcházejícím období střední doby bronzové obdobné nálezy v prostředí kultur popelnicových polí v Čechách de facto chybějí, což může souviset s uplatňováním žárového pohřebního ritu. Jsou zmiňovány pouze dnes neověřitelné nálezy (Hrala – Plesl 1990, 216), a tak jediným jistým nálezem z prostředí knovízské kultury z přelomu stupňů Ha A2/Ha B1 je jantarový korál tvořící součást depotu z Jenišovic.

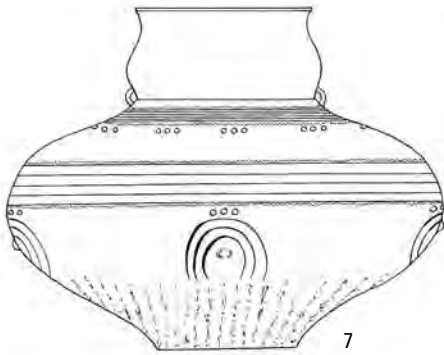
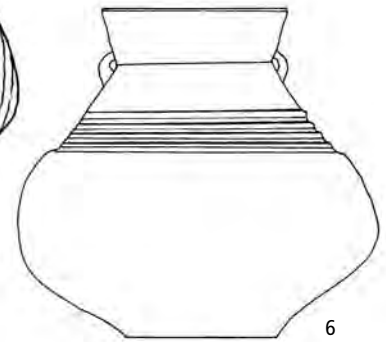
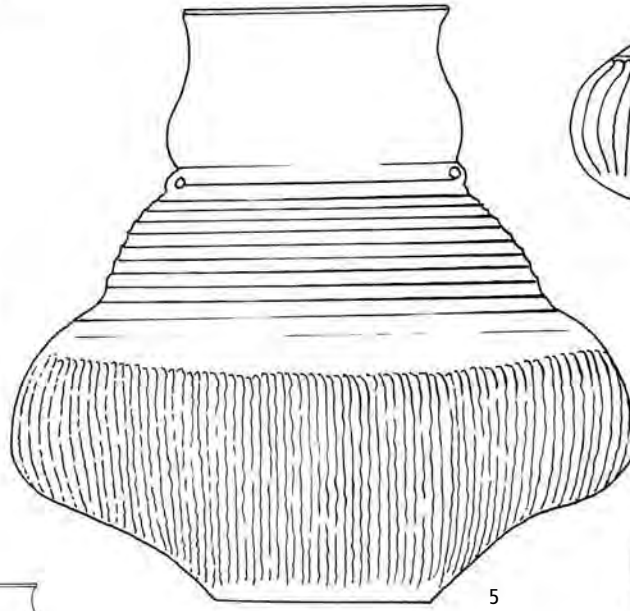
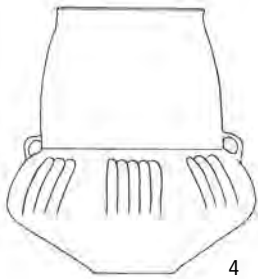
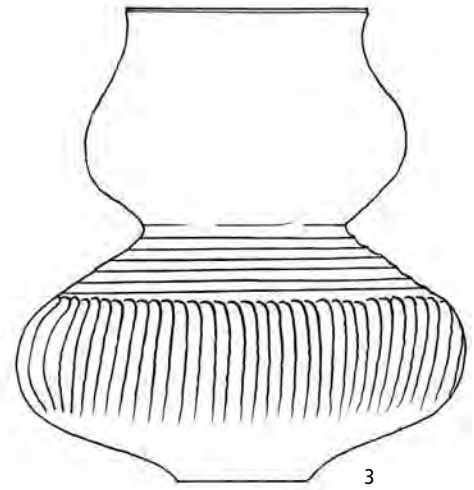
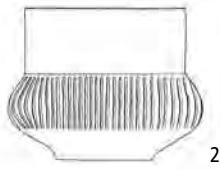
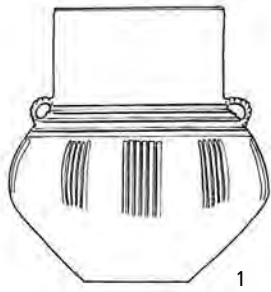
4.5.3 Keramika

V období popelnicových polí, zejména v mladších etapách, již musíme rozlišovat keramické artefakty funerální a profánní (Šaldová 1981a, 97). I když se tvarově nemusí vždy lišit, základní rozdíly se mohou vyskytnout především ve zpracování keramické hmoty, vy-

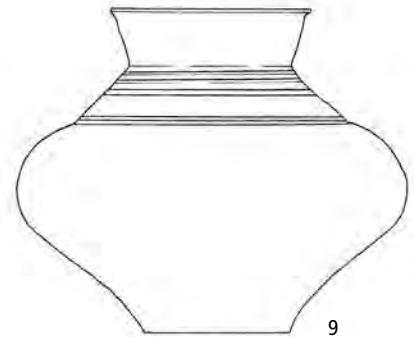
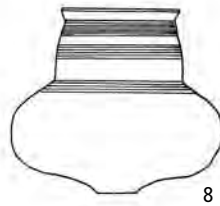
pálení a výzdobě. Keramické výrobky určené pro pohřeb byly často méně vypálené, ale více zdobené.

Z hlediska technologických vlastností můžeme vyloučit tři základní keramické třídy: hrubou, středně hrubou a jemnou. Hrubé keramické nádoby lze charakterizovat jako silnostěnné (tloušťka střepu 8–20 mm), většinou s hojnou příměsí kamínků, drcené keramiky nebo organických látek a s povrchem často vně zdrsněným a zevnitř hlazeným. Do této keramické třídy náleží zejména hrnce, zásobnice, velké dvojkónické nádoby a některé masivní mísy. Středně hrubé nádoby mají menší šířku stěny (kolem 5–8 mm), méně příměsí (zejména kamínků a keramické drti menších rozměrů), jejich povrch je častěji tuhován a i na vnějším povrchu hlazen. Patří sem zejména amfory, větší džbány, mísy, menší dvojkónické nádoby. Jemná keramická produkce je většinou tenkostěnná (převážně do 5 mm tloušťky střepu), s malým množstvím příměsí (malé kamínky často pod 0,5 mm, častěji slída) nebo je jemně plavená a bez příměsí, povrch velmi často leštěn nebo tuhován. Tvarově ji naplňují zejména malé mísky, koflíky, malé džbány a miniatury. Pokud byl sledován vzájemný poměr mezi těmito keramickými třídami na několika lokalitách, ukázalo se, že průměrný výskyt byl 60 % hrubých nádob, 32 % středně hrubých a 8 % jemných (Chvojka 2001b, 66). Z hlediska úpravy povrchu keramických nádob je v době popelnicových polí nápadný vzrůst počtu tuhovaných exemplářů, přičemž jejich počet se v průběhu vývoje stále zvyšoval. Zatímco ve stupni B D mělo tuhovaný povrch v průměru 10,5 %

>> Obr. 102: Keramika knovízské kultury: amfory. 1 Drhovice (okr. Tábor); 2 Zátaví (okr. Písek); 3, 11 Třebuše (okr. Most); 4 Praha-Braník; 5 Blína (okr. Teplice); 6, 10 Staňkovice (okr. Louny); 7 Plaňany (okr. Kolín); 8 Kšely (okr. Kolín); 9 Radim (okr. Kolín). Podle Bouzek – Koutecký 1972; Hrala 1973; Chvojka 2001b; 2006; Koutecký – Bouzek 1967; Píč 1897a; Pleinerová 1956; Vokolek 2004.

0 5 cm

0 5 cm

analyzovaných artefaktů, v pozdní době bronzové to bylo již necelých 18 % (z toho na jemnou keramickou třídu připadalo plných 45 %: *Chvojka 1999a*, 12).

Na četných exemplářích keramických nádob z období popelnicových polí jsou doloženy opravy a druhotné úpravy: reparační otvor byl zjištěn kupříkladu na okraji zásobnicové nádoby z Rohozné (*Chvojka 2001b*, Taf. 41: 3). Zajímavý je rovněž doklad patrně druhotného lepení dvou keramických zlomků smolou, doložený na rovinném sídlišti ve Smrkovicích či v Kněžívce (*Fröhlich 1978*; *Chvojka 2001b*, Taf. 48: 4, 5; *Smejtek 2000*). Velmi často se objevují tzv. otvory pro duši (*Hrala 1973*; *2000b*).

Tvary keramických nádob, jejich typologie a výzdobné prvky jsou kritériem, na jehož základě byly de facto vyčleněny jednotlivé kulturní celky z obecně homogenního prostředí okruhu popelnicových polí v Čechách. Nicméně jak spektrum kategorií nádob, tak jejich morfologie jsou si zejména v prostředí lužické a knovízské kultury velmi blízké, větší diverzifikace je patrná až v prostředí pozdní doby bronzové v případě kultury slezskoplatěnické a především kultury nynické.

4.5.3.1 Keramika knovízského okruhu

Tvary nádob

Amfory – tzv. osudí. Na počátku vývoje stojí štíhlé vertikální tvary amfor s válcovitým hrdlem, které však mají oproti svým ještě středobronzovým předchůdcům ucha umístěna na rozhraní hrdla a plecí (obr. 102: 1). Vedle nich se ovšem objevují i tvary bezuché (obr. 102: 2). Typologický vývoj pokračuje přes amfory s hrdlem mírně vydutým (obr. 102: 4) až po amfory s etážovitě vydutým hrdlem, všeobecně nazývané etážové nádoby (obr. 102: 3). Typickým reprezentantem vývoje tohoto druhu nádoby v pozdní době bronzové jsou potom amfory s nízkým, mírně rozevřeným hrdlem a rudimentárními oušky u podhrdlí, na plecích opatřené lineární, převážně žlábkovanou výzdobou, které na pozdní etážové nádoby viditelně navazují (obr. 102: 5, 7). Štitarské amfory získávají postupně trojdílnou stavbu: nízké nálevkovité hrdlo, ouška při kónicky se rozšiřujícím podhrdlí, které je odsazeno od baňatého spodku a lineárně zdobeno; u dalších tvarů se ouška ztrácejí (obr. 102: 6, 9). Následně se objevují mladší amfory s rovným nebo dolů kónickým hrdlem (obr. 102: 8) a amfory s vytaženým okrajem a širokým tělem kvadraticky formovaným, opatřené obvykle svislým hřebenováním povrchu (obr. 102: 10, 11).

Dvojkónické nádoby – tzv. okříný. Představují typický chronologicky citlivý tvar mladší doby bronzové. Vyskytují se v několika variantách a ve dvou velikostech (malé a velké). Velké tvary dosahují někdy přes 30 cm výšky a plnily jistě funkci zásobnice. Nejstarším typem dvojkónických nádob, vyskytujícím se od samých počátků mladší doby bronzové až hluboko do stupně

Ha A, jsou tvary s ostrým lomem těla. Od stupně B D se souběžně objevují dvě varianty: s lomem ve střední výšce těla a s lomem ve spodní třetině těla a převislou horní částí (obr. 103: 1, 3). Mladším typem dvojkónické nádoby, jejíž výskyt se však s okřínou předchozího typu částečně kryje, je dvojkónická nádoba se zaoblenou výdutí (obr. 103: 2, 4, 5). Ve stupni Ha A a zejména v jeho mladší fázi se vedle okřínu s oblým lomem objevuje také další varianta této nádoby – s lomem zakomponovaným do plošek nebo žlábků (obr. 103: 6).

Zásobnice. Stejně jako amfory nebo dvojkónické nádoby vycházejí z mohylových tradic i další z typických nádob mladší doby bronzové – zásobnice. Jejich vývoj lze sledovat až do pozdní doby bronzové, v jejímž průběhu však zásobnice postupně splývají s amforami (*Hrala 1973*, 107–108, tab. LVI). Zatímco v mladší době bronzové tkví hlavní rozdíl mezi amforami a amforovitými zásobnicemi (vedle odlišné keramické hmoty) v morfologii, hlavním odlišujícím kritériem pro nádoby z pozdní doby bronzové je úprava povrchu (jemná rytá či kanelovaná výzdoba u amfor oproti hřebenované, dřívkované apod. úpravě povrchu u zásobnic). Zásobnice doby popelnicových polí můžeme rozdělit do tří základních typů: amforovité, vejčité a zásobnice kvadratické profilace, přičemž amforovité zásobnice lze pak ještě podle tvaru hrdla dělit na dvě podskupiny.

Formálně starším typem zásobnic, vycházejícím ještě z tradic střední doby bronzové, jsou amforovité zásobnice s válcovitým hrdlem (obr. 104: 1). Oproti amforám však u zásobnic neplatí chronologická návaznost jednotlivých typů, neboť v mnoha případech se souběžně vyskytují vedle těchto zásobnic i tvary morfologicky vyspělejší.

Druhým základním typem jsou amforovité zásobnice s nálevkovitým hrdlem (obr. 104: 2–5), které jinak mají stejnou stavbu těla i analogické druhy výzdoby jako předchozí typ. Mnohdy obtížnou klasifikaci nádoby do jednoho z uvedených typů zásobnic dokládají přechodné tvary s hrdlem téměř válcovitým, avšak již s náznakem mírného rozšíření.

Spolu s amforovitými zásobnicemi jsou v souborech mladší doby bronzové zastoupeny zásobnice vejčité (obr. 104: 7), které se od předchozích typů odlišují svou morfologií. Vejčité zásobnice mají po celou dobu svého vývoje vertikální tektoniku s výdutí v polovině nebo dokonce i v horní třetině těla. Hrdlo je od těla zpravidla odsazeno, přičemž většinou je toto odsazení ještě zvýrazněno plastickou páskou, bývá nižší a nálevkovitě rozevřené s kónickými nebo prohnutými stěnami, vodorovné vytažení okraje nebývá výrazné.

V průběhu pozdní doby bronzové splývají amfory se zásobnicemi do morfologicky analogických nádob, přičemž základním odlišovacím kritériem zůstává hrubost keramické hmoty a typ výzdoby, resp. úpravy po-

vrchu. Hrubé mohutné nádoby stupně Ha B s tělem drsnějším hrubým hřebenováním, dřívkováním či špachtlováním tak můžeme označit za štítarské zásobnice (obr. 104: 6).

Hrncovité nádoby. Obvyklým představitelem hrubých nádob jsou hrnce, tj. tvary zpravidla esovité profilace či s odsazeným hrdlem a vejčitým či soudkovitým tělem. Typologické určení těchto nádob je však mnohdy obtížné a často i subjektivní, neboť mnohé hrnce se tvarově blíží vejčitým zásobnicím, v menším provedení zase větším pohárům či tzv. hrnkům. Přesto můžeme v této poměrně široké škále nádob vyčlenit tři základní typy.

Hrnce střední až pozdní doby bronzové esovité nebo trojčlenné (tj. s odděleným hrdlem) profilace a se dvěma protilehlými uchy (obr. 105: 1–3, 5). Ty bývají v archeologické literatuře běžně označovány jako „květináče“. Morfologicky je to stejný tvar jako hrnce bezuché, od nichž jsou zejména ve zlomkovitém stavu v podstatě neodlišitelné. Jedná se o standardní a téměř neměnnou formu nádoby, vyskytující se po celou dobu existence kultur popelnicových polí.

Specifickou kategorií jsou vejčité hrnce s válcovitým, příp. mírně kónicky zúženým hrdlem (obr. 105: 4, 6), které se v téměř totožné podobě vyskytují na různých lokalitách ve stupních B D a Ha A. Většina z nich pochází z hrobových nálezů a nade dnem má kruhový otvor. Podle J. Hraly (1973, 68) je pravděpodobné, že tyto nádoby měly určitý vymezený účel i ve všedním životě, zejména snad při přípravě potravy (srov. též *Hrala 2000b*, 94–95).

Mnohočetná je potom kategorie hrubých bezuchých nádob vejčitého nebo soudkovitého tvaru, které lze označit za bezuché hrnce esovité profilace. Jedná se o poměrně nevyhraněnou skupinu, jejíž někteří zástupci se tvarem blíží vejčitým zásobnicím (obr. 105: 7) nebo větším pohárům a hrnkům.

V pozdně bronzovém prostředí se objevují hrnce s válcovitým hrdlem (obr. 105: 8–10), někdy odděleným segmenty lišty s důlkou. Jejich povrch často bývá hřebenován či jinak upravován.

Mísy a misky. Patrně nejčastěji je mezi nádobami zastoupena kategorie mis a misek, které zároveň vykazují i značnou tvarovou variabilitu. Podobně jako koflíky patří zpravidla k jemné keramické třídě, pouze větší masivnější tvary jsou hrubší. Tvarově neslouží většinou jako spolehlivé datovací opory, více než samotný tvar pomáhá k dataci těchto nádob jejich výzdoba, někdy též typ okraje nebo dna. Jak již bylo uvedeno výše, jsou ve střepovém materiálu obvykle nerozlišitelné od koflíků. Za hlavní rozdíl mezi oběma těmito kategoriemi je považována absence ucha u naprosté většiny misek, není to však vždy pravidlem. Přes značnou uniformitu a malé vývojové změny v morfologii lze misky rozdělit do několika skupin.

Běžné jsou zejména kónické misky s přímou stěnou (obr. 106: 1–3), které představují zcela uniformní průběžný tvar, stejně jako misky s oblou stěnou (obr. 106: 5). Specifickou variantou kónických oblých misek jsou mísy polokulovité (obr. 106: 4, 7).

Společně s kónickými miskami náleží k nejrozšířenějším nádobám celé mladší doby bronzové mísy esovité profilace, hojně jsou i v následující pozdní době bronzové (obr. 106: 6, 10). K bližšímu časovému zařazení těchto misek lze ovšem nejspíše využít jejich případnou výzdobu.

Naopak misky s odsazeným hrdlem (obr. 106: 9) omezují svůj výskyt téměř výlučně na horizont Ha A2/Ha B1 a patří k typickým reprezentantům tzv. attinského horizontu.

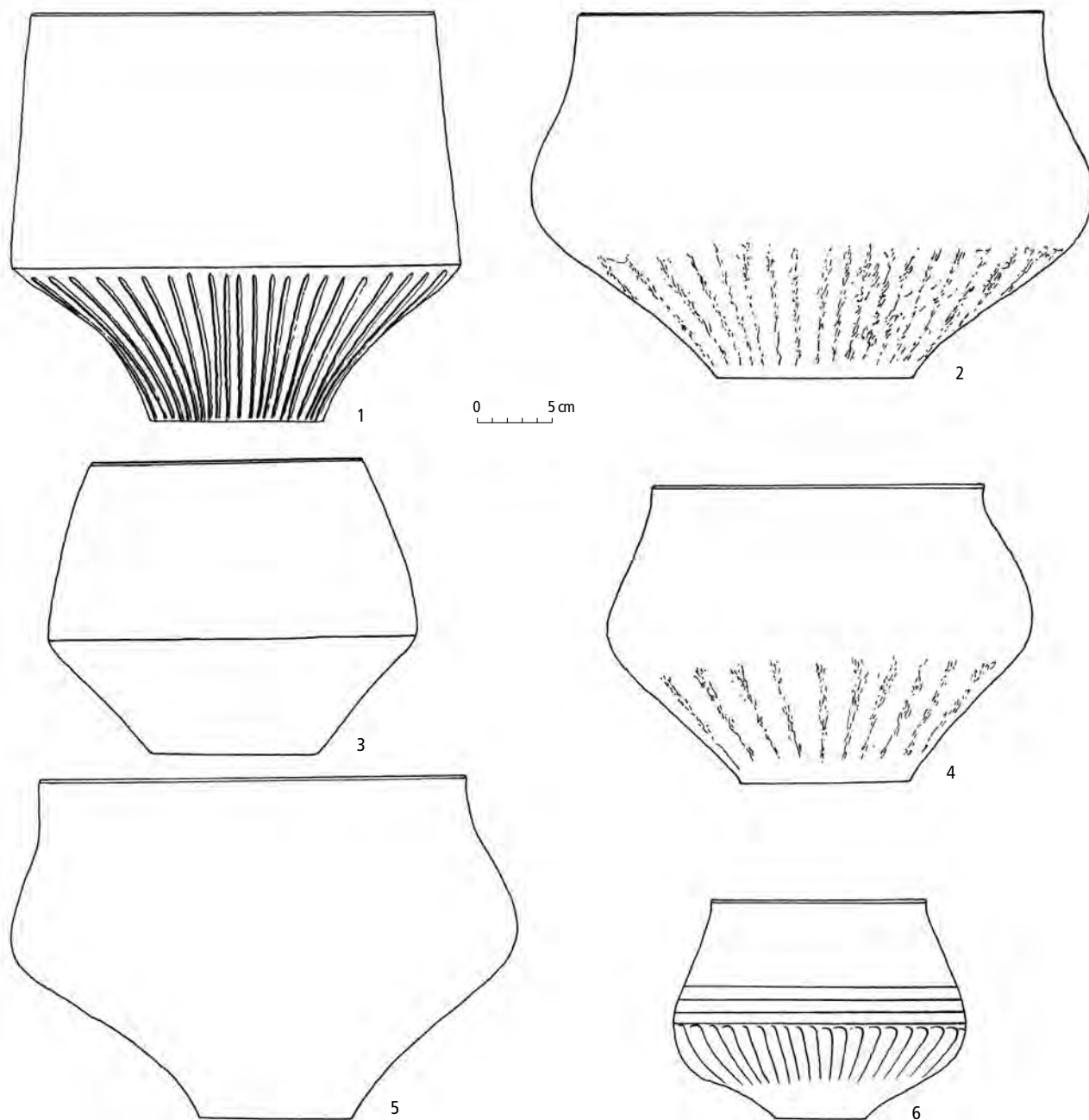
Podobně chronologicky průkazné se zdají být mísy, jejichž výskyt je omezen jen na počátek mladší doby bronzové, tj. na stupeň B D. Jde většinou o masivnější mísy středně hrubé třídy, které se vyznačují kónickým přímým až oblým tělem a výrazněji vytaženým či hraněným okrajem, pod nímž je obvykle jedno ucho (obr. 106: 8). Genezi tohoto tvaru můžeme sledovat již ve střední době bronzové, jak ukazují zejména některé mohylové mísy s lalokovitým okrajem a uchem.

Typickým reprezentantem pozdní doby bronzové jsou potom rozevřené horizontální mísy s esovitým profilem pod okrajem, rozevřené zaoblené mísy s ostře odsazeným okrajem a podobné hlubší mísy se zaoblenými stěnami a dovnitř seříznutým okrajem (obr. 106: 11–13, 15).

Zatímco velká většina misek z knovízsko-milavečského prostředí náleží mezi jemnou keramickou produkci, vzácně se objevují i velké hrubé masivní mísy. Bývají nazývány amforovitými mísami a vyskytují se ve dvou základních variantách lišících se přítomností nebo absencí uch. Zejména varianty s uchy jsou často označovány jako „krajáče“ (obr. 106: 14).

Džbánky. Džbánky náležejí k tvarům charakteristickým pro střední dobu bronzovou, které však přžívají i do počátku období popelnicových polí – zejména ve stupni B D se s nimi setkáváme ještě poměrně často. Oproti daleko rozšířenějším koflíkům mají džbánky zdůrazněnou vertikální a charakterizovány jsou rovněž výraznými hrdly a jedním páskovým uchem, vycházejícím zpravidla z okraje (obr. 107: 1). Specifickou variantou džbánku, tvořící spojnicí mezi vlastními džbánky a mladobronzovými koflíky, jsou tvary s nižším hrdlem a většinou s vakovitým tělem (obr. 107: 2), které J. Bouzek nazval „vrhavečskými koflíky“ (*Bouzek 1962b*, 188, obr. 63: 4b; *1963*, 85; *Hrala 1973*, 68).

Koflíky. K nejvýraznějším tvarům jemné keramické třídy náležely v prostředí popelnicových polí spolu s miskami i koflíky. Koflíky, označované též jako šálky, představují typické tvary jemnější keramické produkce kultur popelnicových polí. Mají velmi podobnou stavbu

Obr. 103: Keramika knovízské kultury: okříny. 1 Zátaví (okr. Písek); 2 Číčovice (okr. Praha-západ); 3 Bechyně (okr. Tábor); 4 Knovíz (okr. Kladno); 5 Třebušice (okr. Most); 6 Radonice n. Ohří (okr. Louny). Podle Bouzek – Koutecký 1972; Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966; Hartl 1971–72; Chvojka 2001b; 2006; Vokolek 2004.

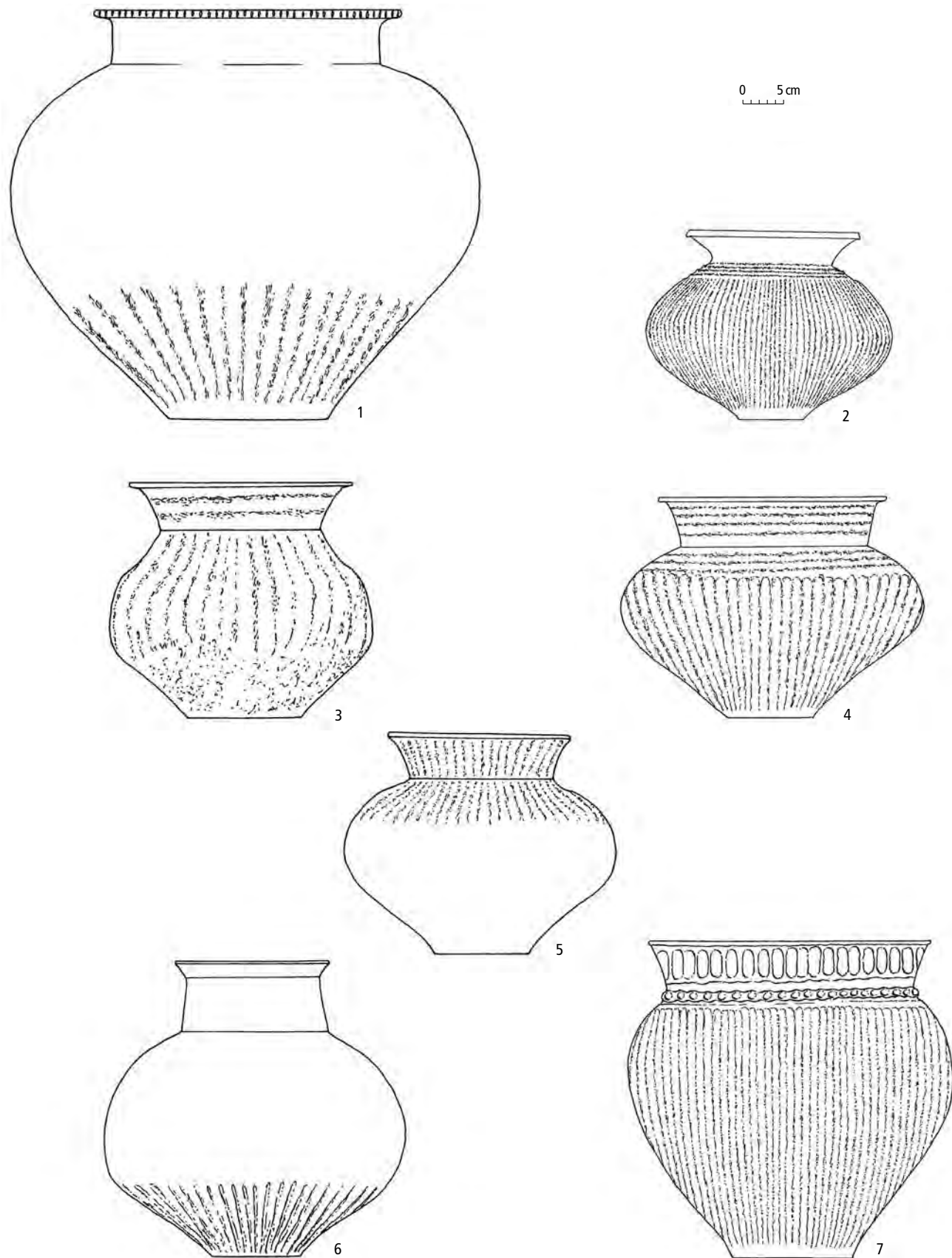
jako misky, od nichž se liší většinou jen přítomností ucha, které téměř bez výjimky vychází z okraje.

Jedním z nejběžnějších typů jsou kónické koflíky s rovnou stěnou (obr. 107: 3, 4, 7, 10, 11), které představují prosté nádoby procházející celým mlado- a pozdně bronzovým vývojem. Jedinou chronologickou determinantou tak může být (vedle výzdoby) postupná tendence k převýšení ucha nad okraj, což je typické především pro pozdně bronzové exempláře. Stejně univerzálním tvarem jako kónické koflíky s rovnou stěnou

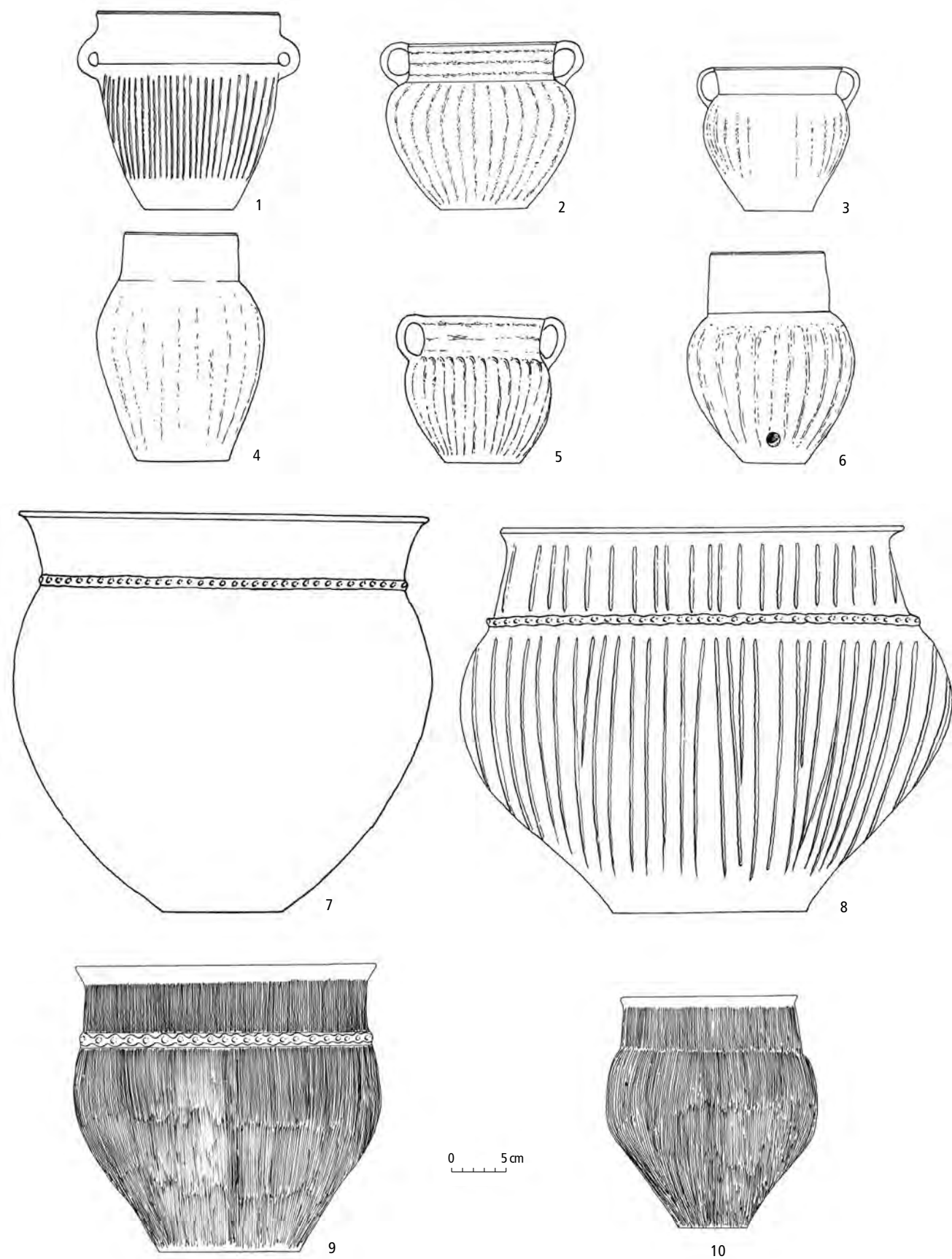
jsou v celé mladší i pozdní době bronzové i koflíky kónické oblé (obr. 107: 14, 15, 18, 19).

Také další definovaný typ koflíku náleží k nejběžnějším tvarům po celé období popelnicových polí. Oproti kónickým však jsou koflíky esovitě profilace (obr. 107: 8, 9, 12, 13) poměrně často zdobeny, což usnadňuje jejich přesnější chronologické zařazení.

Naproti tomu koflíky s odsazeným hrdlem (obr. 107: 5), které se objevují v průběhu mladší doby bronzové, jsou tvarem spíše vzácným. V závěru stupně Ha A

Obr. 104: Keramika knovízské kultury: zásobnice. 1 Praha-Modřany; 2 Třebošice (okr. Most); 3, 5, 6 Staňkovic (okr. Louny); 4 Hostín (okr. Mělník); 7 Světec (okr. Teplice). Podle Bouzek – Koutecký 1972; Koutecký – Bouzek 1967; Vokolek 2004.

Obr. 105: Keramika knovízské kultury: hrnce. 1, 2 Knovíz (okr. Kladno); 3 Drhovice (okr. Tábor); 6 Praha-Hloubětín; 5, 7, 10 Radonice n. Ohří (okr. Louny); 4 Letý (okr. Praha-západ); 8 Radim (okr. Kolín); 9 Třebošice (okr. Most). Podle Bouzek – Koutecký 1972; Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966; Friedrich 1950; Hartl 1971–72; Hrala 1973; Chvojka 2006; Vokolek 2004.

mívají typickou, tzv. attinskou výzdobu, tedy pásy jemných vodorovných rýh ohraničených řadami šikmých rýžek. Úzce chronologicky je vymezen výskyt okřínovitých dvojkónických koflíků (tzv. „lovosický koflík“: obr. 107: 6), zdobených na dně různými kombinacemi paprskovitě seřazených svazků žlábků a soustředných kružnic.

Hrnky. Za hrnek můžeme považovat jemnou až středně hrubou nádobku vertikální stavby, kónického nebo soudkovitého těla a s jedním vytaženým uchem z okraje nebo z hrdla, která je jakousi derivací širších kónických koflíků (obr. 107: 22). Podobně jako pohárky nepatří hrnky do typického nálezového spektra mladší či pozdní doby bronzové, přičemž i jejich odlišení je zejména v sídlištním prostředí většinou velmi obtížné.

Pohárky. Mezi vzácné druhy nádob mladší a pozdní doby bronzové náležejí pohárky (obr. 107: 16, 17, 20, 21). Jde většinou o tvary, které nemají ucho, a nemohou tak být označovány za koflíky nebo hrnky, přičemž svou vertikální stavbou již nejsou miskami v pravém slova smyslu (Hrala 1973, 74). Hrubší masivnější tvary mají blízko k hrncovitým nádobám, od nichž je však většinou odlišuje výrazně odsazené nálevkovité hrdlo. Vyskytují se, podobně jako hrnce, po celou dobu existence kultury knovízské.

Další tvary. Vzácně se vyskytne dekorativní uvnitř zdobená talířovitá nádoba s ouškem nebo s dvěma závažnými otvory (obr. 108: 1, 2). Z dalších keramických tvarů lze uvést cedníky – ryze účelové nádoby přebírající tvary zejména misek či koflíků (obr. 107: 23, 24) – nebo zoomorfní sací nádoby (Hrala 1973, 74, Tab. XIX: 8).

Pekáče. Fragменты pekáčů jsou v nálezech obtížně odlišitelné a často mohou být zaměněny za kusy mazanice. Pekáče, jejichž fragmenty se dochovaly v prostředí některých rovinných sídlišť, byly většinou vyrobeny z keramické hmoty strukturou podobné spíše mazanici než nádobám. Ploché zlomky deskovitého tvaru o průměrné tloušťce 20–25, ale i 40 mm mají nerovnaný nepravidelný povrch s četnými nezahrazenými otvory po vypálených organických příměsích, což vylučuje jejich záměnu s jinou silnostěnnou keramikou. Na lomu jsou porézní, rovněž s otisky organického materiálu (sláma, plevy). Typický je středně silný výpal; méně kvalitně vypálené exempláře se často rozlamují po vrstvách. Barva je převážně hnědočervená, oranžově růžová nebo černošedá, méně často je na lomu zřetelný „sendvičový“ efekt, kdy je povrch okrový a vnitřek tmavě šedý.

Zvláštní keramické artefakty. Kultovní, ale i praktický význam bývá připisován předmětům nazývaným často měsíčkovité idoly nebo podstavce. Mohly sloužit jako podstavce ke krbu nebo tvořily součást krbových oltářků, přičemž u masivních, dobře vypálených exemplářů se stopami ohně lze předpokládat jejich praktic-

kou funkci, zatímco špatně vypálené podstavce náležely spíše k vybavení posvátného místa (Jílková 1960; Čujanová-Jílková 1968; Šaldová 1981a, 136; Michálek 2002). Podle J. Hraly (1973, 77) souvisely tyto předměty s kultem uctívání ohně; jejich název je odvozen z plně vyvinutých tvarů doložených až v bylanské kultuře z období Ha C a nemá patrně spojitost s obrazem měsíce.

Jako kultovní předměty jsou interpretovány i fragmenty hliněných desek zdobených úzkými žlábků, které mohly tvořit součást plochých domácích krbových oltářů doložených v Čechách ve střední a mladší době bronzové (Šaldová 1981a, 135).

Technická keramika. Mezi technickou keramikou patří dva základní typy tkalcovských závaží. Prvním jsou artefakty ve tvaru komolého jehlanu se čtvercovou, méně často obdélníkovitou podstavou či tvaru komolého kužele (obr. 109: 1, 2). Celé dochované exempláře mají v horní třetině výšky situovaný kruhový, méně často oválný příčný otvor. Jako závaží sloužily s velkou pravděpodobností i ploché hliněné kruhy s otvorem buďto uprostřed, nebo excentricky umístěným, které jsou poměrně hojné zejména v sídlištním prostředí.

S textilní výrobou souvisejí i přesleny. Lze je rozdělit na dvojkónické a kuželovité. Dosti časté jsou také keramické kotouče nebo jejich zlomky, druhotně vyrobené ze střepů vybroušených do tvaru kolečka a někdy provrtané (obr. 109: 3). Mohly by to být rovněž formy přeslenů, eventuálně mohly sloužit, analogicky podobným kamenným artefaktům, jako hladítka či hrničrské čepele při úpravě povrchů keramických nádob.

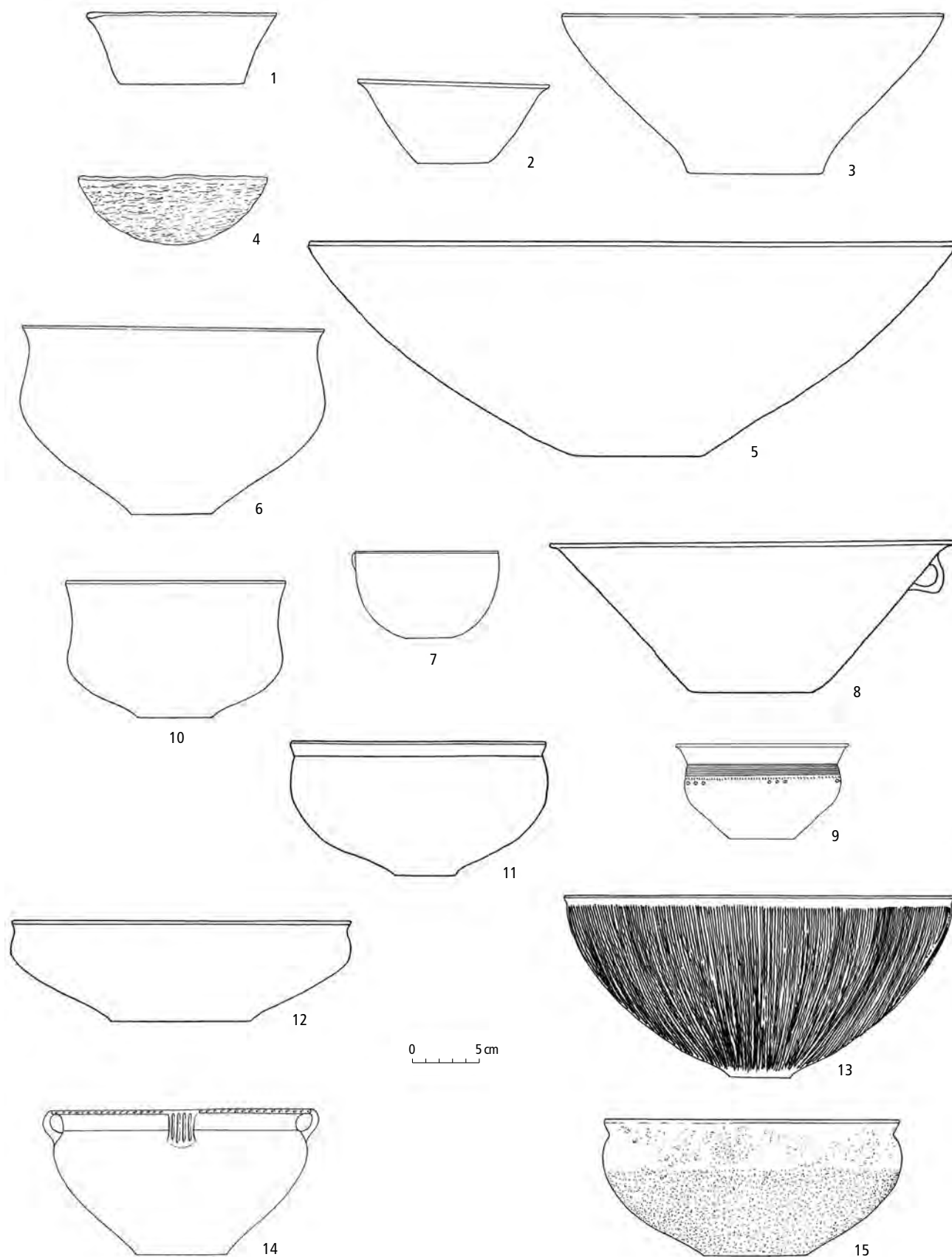
Zvláštní skupinu představuje mazanice tvořící samostatné konstrukce či součásti otopných nebo výrobních zařízení. Kromě převládajících amorfních fragmentů jsou doloženy zlomky s otisky roubených či tesaných konstrukcí i kusy mazanícových desek s vápenným (?) nátěrem (Vejrnice, Plzeň-Radčice v západních Čechách).

Úprava povrchu a výzdoba keramických artefaktů

Jemné i středně hrubé nádoby mají často povrch upravený tuhováním a leštěním nebo vyhlazenou a leštěnou vrstvičkou z jemně plavené hlíny. Podobným způsobem je upraven i vnitřní povrch výrobků hrubé keramické třídy, především amforovitých zásobnic, což má, zejména v sídlištním kontextu, svůj praktický význam.

Výzdobu povrchu můžeme obecně rozdělit do tří základních technik: výzdoba plastická, vhloubená a rytá.

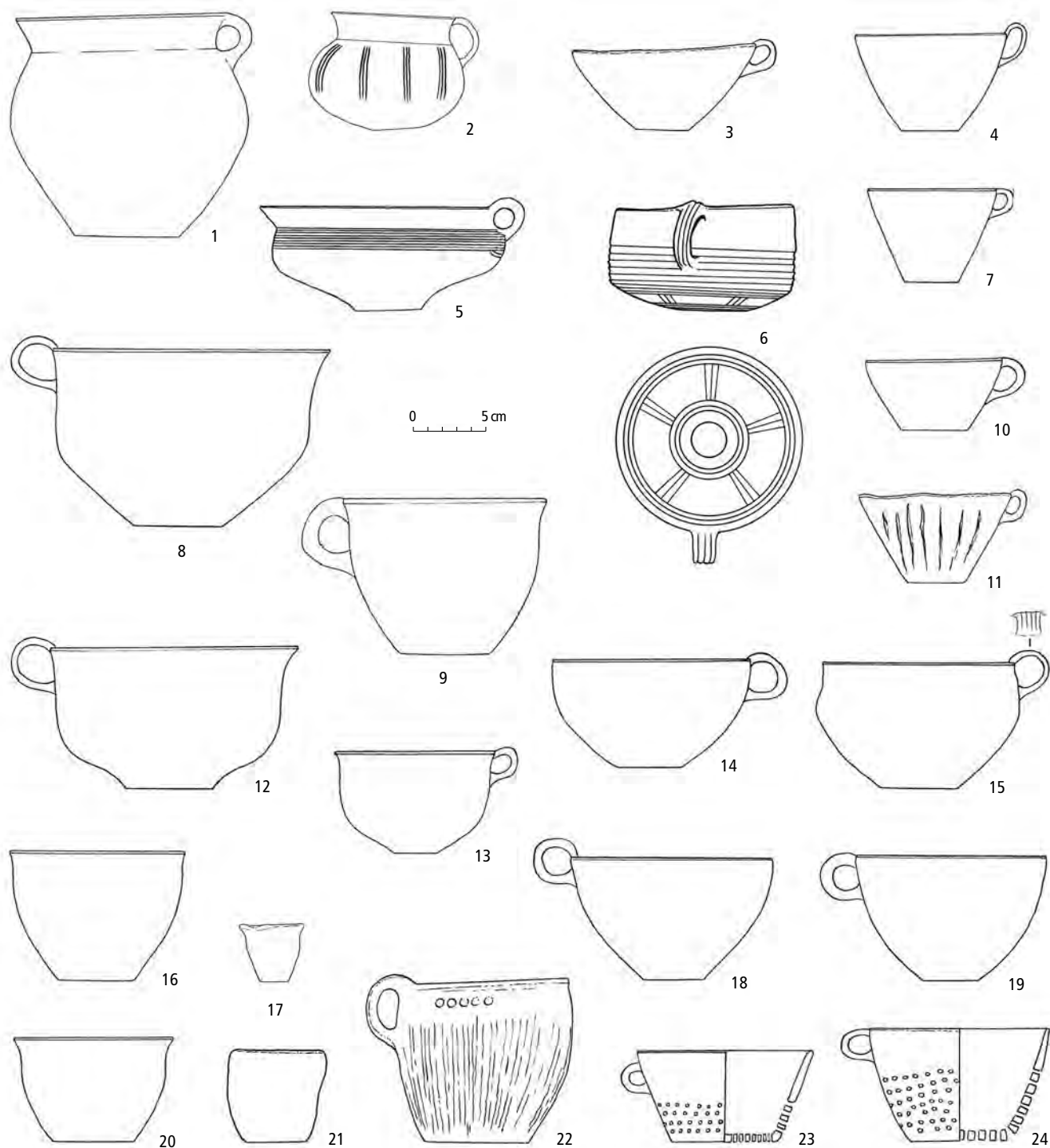
Plastická výzdoba je tvořena páskou nebo žebry či výstupky. Zdaleka nejčastější variantu plastické výzdoby představují promačkávané pásy (obr. 110: 1), vzácnější jsou plastické promačkávané pásy s šikmými vrypy (přesekáváním) v důlcích (obr. 110: 2), které představují otisky nehtů výrobce, spíše výjimečné jsou

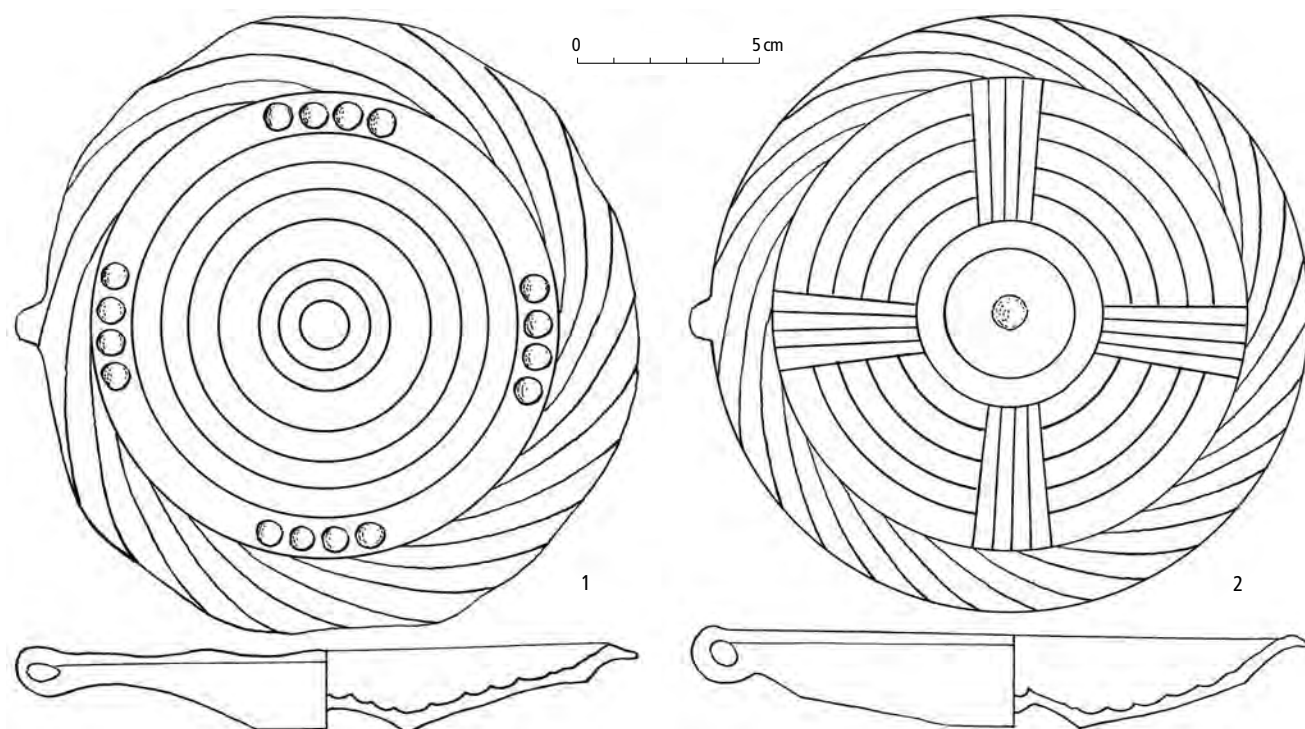
Obr. 106: Keramika knovízské kultury: misky. 1, 4, 6 Knovíz (okr. Kladno); 2 Milenovice (okr. Písek); 3, 8 Drhovice (okr. Tábor); 5 Čížová (okr. Písek); 7 Dobeš (okr. Písek); 9 Chřešřovice (okr. Písek); 10 Nebovidy (okr. Kolín); 11 Staňkovice (okr. Louny); 12 Radim (okr. Kolín); 13 Radonice n. Ohří (okr. Louny); 14 Bechyně (okr. Tábor); 15 Cerhýnky (okr. Kolín). Podle *Bouzek 1963; 1967–69; Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966; Fröhlich – Chvojka – Jiřík 2004a; Hartl 1971–72; Chvojka 2001b; 2006; Koutecký – Bouzek 1967; Vokolek 2004.*

pásky šikmo přesekávané (obr. 110: 3). Nezdobená žebra mohou být buďto horizontální, nebo vertikální (obr. 110: 4). Různě tvarované výstupky představují potom poměrně různorodou skupinu s několika základními variantami (obr. 110: 4a–d).

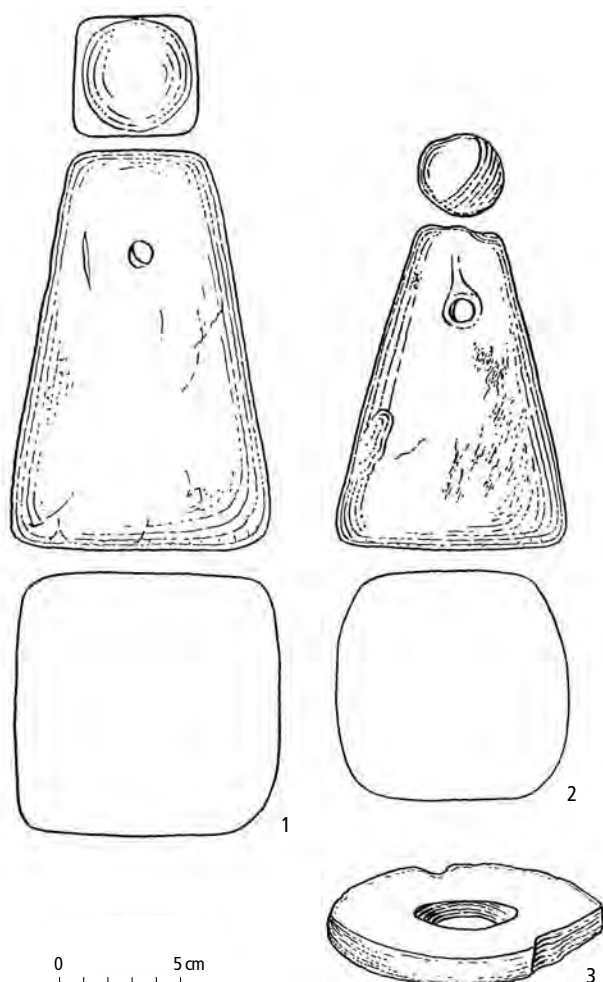
V rámci vhloubené výzdoby je poměrně vzácně doložena samostatná bodová výzdoba (obr. 110: 5–8), která je většinou součástí kombinovaných motivů na keramice jemné třídy. Nepříliš často jsou také používány samostatné jemné důlky. Solitérní důlek je někdy kom-

Obr. 107: Keramika knovízské kultury: džbánky, koflíky, hrnky, pohárky. 1, 5 Třebovice (okr. Most); 2, 10 Drhovice (okr. Tábor); 3, 7 Topělec (okr. Písek); 4 Nebovidy (okr. Kolín); 6 Vrhavěč (okr. Tachov); 8, 12, 14, 15, 18, 19, 23, 24 Knovíz (okr. Kladno); 9 Čížová (okr. Písek); 11, 13 Chřešřovice (okr. Písek); 16, 20 Strakonice (okr. Strakonice); 17 Písek (okr. Písek); 21 Přemysleni (okr. Praha-východ); 22 Vlachovo Březí (okr. Prachatice). Podle Bouzek – Koutecký 1972; Čujanová 1977; Fröhlich – Chvojka – Jiřík 2004a; Hartl 1971–72; Hrala 1973; Chvojka 2001b; 2006; Vokolek 2004.

Obr. 108: Keramika knovízské kultury: talíře. 1, 2 Droužkovice (okr. Chomutov). Podle Smrž 1977.

binován s hrubými rýhami či s širokými žlábků. Variantou jemných důlků jsou drobné kulaté vpichy. Do bodové výzdoby můžeme počítat i hrubší větší důlky kruhového nebo oválného tvaru. Hrubé důlky jsou nejčastější výzdobou horních ploch hliněných závaží. Vzácně se tam mohou objevit i otisky bronzových předmětů, např. růžice štítové spony nebo jehlice s profilovanou hlavicí (Moucha 2002).

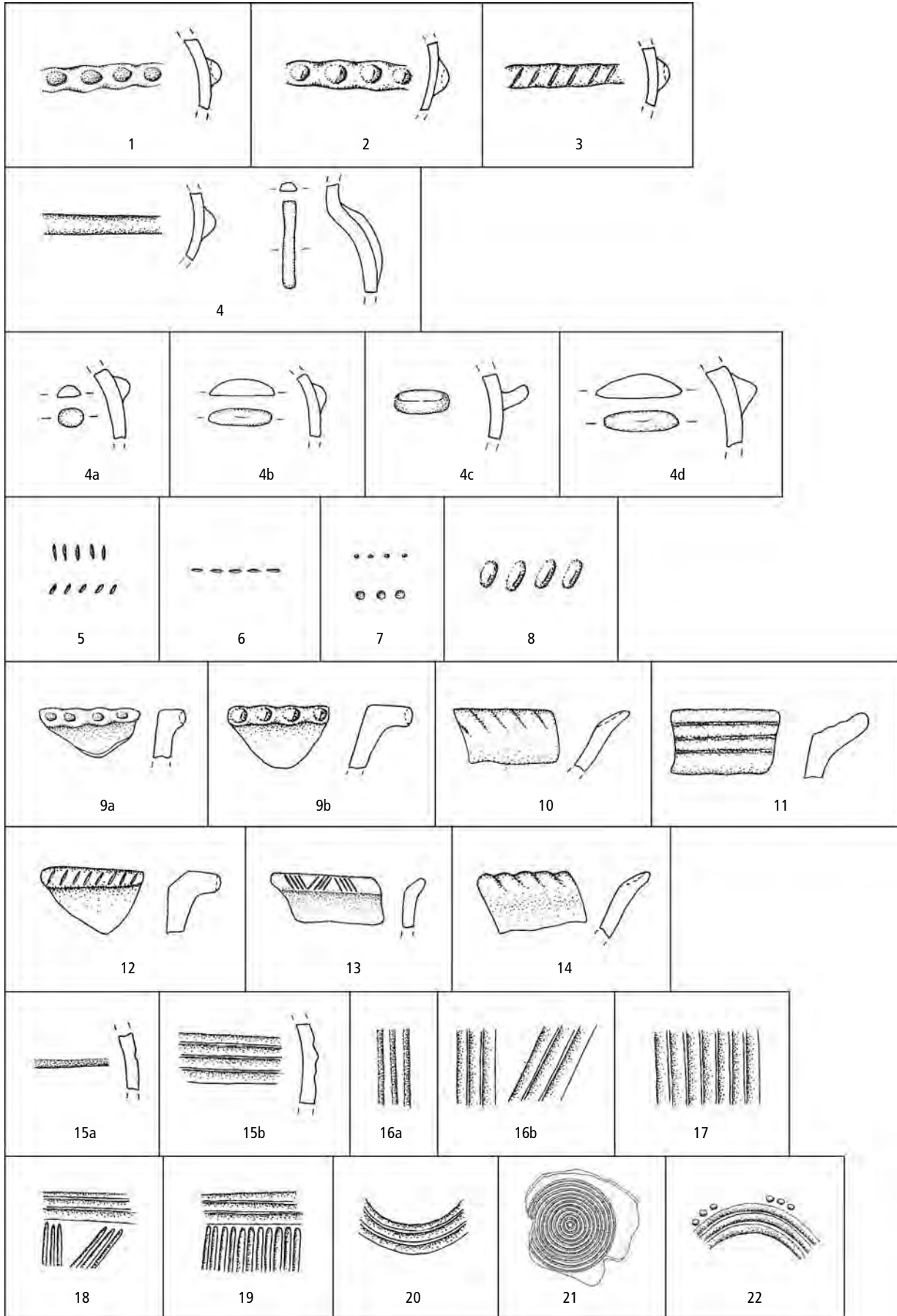
Výzdoba hrubých důlků byla prováděna přímým otiskem prstu a tím nám, více než cokoliv jiného, přibližuje samotnou osobu výrobce keramiky. Na okrajích nádob a rovněž i na výše zmíněných promačkávaných páskách tak můžeme pozorovat různé velikosti prstů a často též otisky nehtů v těchto důlcích, podle nichž se dá dokonce poznat, byl-li výrobce pravák, nebo levák (Pleinerová – Hrala 1988, 138).

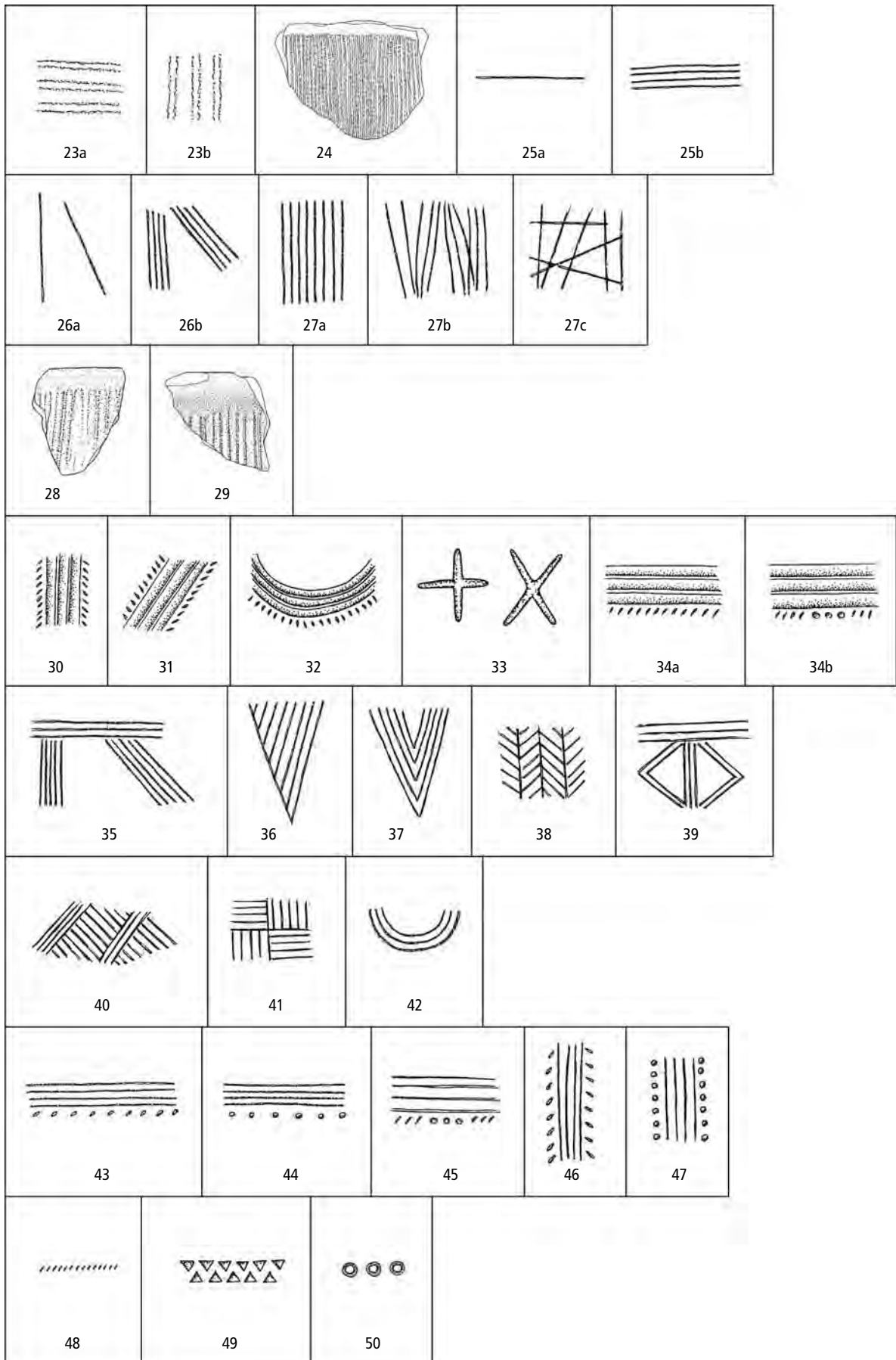
Do kategorie vhloubené výzdoby můžeme zařadit také výzdobu okrajů nádob (obr. 110: 9–11). Zde jsou nejčastější prosté důlky. Jde o typickou výzdobu vytažených nebo hraněných okrajů zejména hrubších nádob v celém období popelnicových polí, poprvé se s ní však setkáváme již hluboko ve střední době bronzové.

Typickou formou výzdoby okrajů je také šikmé přesekávání (obr. 110: 12). Specifickým typem výzdoby jsou

Obr. 109: Technická keramika knovízské kultury. 1–3 Knovíz (okr. Kladno). Podle Hartl 1971–72.

>> Obr. 110: Úprava povrchu a výzdoba keramiky knovízské kultury. Podle O. Chvojky.

pak šikmé jemné rýhy na vnitřní straně nádob zejména stupně Ha B (obr. 110: 13).

Další charakteristickou variantou vhloubené výzdoby na okrajích je tordování, které je téměř bez výjimky omezeno na specifickou kategorii misek (obr. 110: 14). Mísy s tordovaným okrajem a vnitřní kanelovanou výzdobou jsou typickými tvary knovízsko-milavečského prostředí.

Variačně asi nejrozsáhlejší skupinu v rámci vhloubené výzdoby představují žlábků (obr. 110: 15–17), které náležejí k charakteristickým reprezentantům mlado- a pozdně bronzové výzdoby nádob. Hlavním odlišovacím kritériem oproti rýhám je v případě žlábků jejich šířka, přesahující 1 mm, v některých případech je však rozlišení mezi oběma typy dosti subjektivní. Zde pak může pomoci i tvar žlábků, který je zaoblený, zatímco profil rýhy může být zahrocený či s ostrými hranami. Soustava žlábků na povrchu nádoby může vytvářet kanelaci. Z hlediska umístění žlábků na nádobě i jejich motivů bylo vyčleněno poměrně značné množství variant. Častým motivem kanelované výzdoby je kombinace vodorovných a svislých (či šikmých) svazků žlábků nebo vodorovná a souvislá svislá kanelace (obr. 110: 18, 19).

Vedle jednoduchých a kombinovaných variant žlábkované výzdoby existuje na keramice knovízské kultury mnoho soliterních geometrických motivů, které tvoří samostatnou a poměrně nehomogenní skupinu. Například na amforách a zásobnicích stupně Ha A1 a Ha A2 je obvyklá výzdoba v podobě kanelovaných půloblouků (obr. 110: 20). Pro misky s tordovaným okrajem a vnitřní výzdobou je typická jemná kanelace, která obíhá dno nebo se objevuje v podobě soustředěných kružnic přímo na dně nádoby (obr. 110: 21). Tato vnitřní kanelovaná výzdoba může být doprovázena jemnými důlky (obr. 110: 22).

Zdaleka nejběžnější formu výzdoby, zejména pro mladší dobu bronzovou, představuje prstování (obr. 111: 23), typický a často i určující prvek keramiky hrubé třídy. Podobně jako mladší špachtlování stojí prstování na pomezí mezi výzdobou a úpravou povrchu (zdrsněním), kam jej mnozí autoři také skutečně kladou (např. *Pleinerová – Hrala 1988*, 138). Prstování se nejčastěji objevuje na zásobnicích a hrncích, méně často i na spodních partiích některých dvojkónických nádob, doloženo je však i na hrubých hlubokých mísách. Podle průběhu na nádobě se odlišují dvě základní varianty prstování: vodorovné a svislé.

Naprosto dominantní postavení má svislé prstování nádob. Na počátku mladší doby bronzové se svislé prstování objevuje rovněž na hrdlech některých nádob, odkud jej však postupně vytlačuje horizontální prsto-

vání. To je časově omezeno spíše na mladší a vzácněji i pozdní dobu bronzovou. Na nádobách je situováno pouze na hrdlech, případně na horních partiích plecí, kde na ně vždy navazuje svislé prstování.

Výzdobu hrubých nádob v pozdně bronzovém stupni Ha B můžeme rozdělit do tří variant. Nejběžnější je varianta se svislým hrubým hřebenováním, které je typické pro hrubší štítarské nádoby (např. *Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966*, 93–94, Fig. 34). Vedle běžnějšího plošného (obr. 111: 24) se vyskytuje i hřebenování ve formě svazků rýh (obr. 111: 25, 26, 27), které se mohou v ojedinělých případech křížit nebo jsou na sebe kolmé. Zatímco hřebenování lze považovat za formu hrubého rýhování, spíše mezi žlábkování náleží druhá, specifická varianta pozdně bronzové výzdoby – „dřívkování“ (obr. 111: 28; srov. *Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966*, 94, Fig. 34; *Koutecký – Bouzek 1967*, 58). Třetí variantou je špachtlování (obr. 111: 29), tj. široké, většinou nesouvislé žlábků s nepravidelným povrchem, provedené nepochybně speciálním dřevěným nástrojem (srov. *Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966*, 93, Fig. 34, 94). Zatímco předchozí dvě varianty můžeme klást jednoznačně mezi výzdobu nádob, stojí špachtlování podobně jako prstování na pomezí mezi výzdobou a úpravou povrchu.

Některé typy vhloubené výzdoby se v knovízsko-milavečském prostředí objevují ve vzájemných kombinacích (obr. 111: 30–33). Například typickou výzdobou pro pozdní dobu bronzovou je kombinace vodorovných žlábků a šikmých rýžek nebo jemných důlků (obr. 111: 34).

Třetí základní výzdobnou technikou aplikovanou na povrch keramických artefaktů je rytí. K nejběžnějším prvkům ryté výzdoby náležejí soliterní vodorovné rýhy anebo svazky vodorovných rýh, které však většinou tvoří součást složených výzdobných prvků. Obě tyto varianty základních prvků nejsou chronologicky nijak omezené. Pro chronologické určení mají většinou daleko větší význam složené prvky ryté výzdoby, kam náleží zejména kombinace vodorovných a svislých rýh, a pak vodorovné rýhy a konkrétní ryté motivy. Kombinace vodorovných rýh a svazků svislých rýh vytváří někdy tzv. trásňový ornament (obr. 111: 35).

Složené ryté prvky někdy vytvářejí celé výzdobné motivy. Typické jsou šikmo šrafované trojúhelníky nebo trojúhelníky do sebe vložené (obr. 111: 36, 37). Vložené trojúhelníky protnuté jednou středovou rýhou vytvářejí motiv větévky (obr. 111: 38), jakýmsi derivátem tohoto motivu je výzdoba rytých kosočtverců, rozdělených svazkem svislých rýh (obr. 111: 39). Velmi typický pro pozdní dobu bronzovou je motiv vzájemně se prostupujících

šrafovaných trojúhelníků, který bývá běžně označován jako „vlčí zuby“ (obr. 111: 40). Podle J. Bouzka (1963, 94; 1965c, 71) je tento motiv ve štitarském prostředí dosti vzácný, obvyklý je však v lužické a slezskoplatěnické kultuře. Vyskytuje se také výzdoba tzv. šrafované mřížky (obr. 111: 41), která je omezena pouze na dna misek s vnitřní výzdobou. Jiným výzdobným prvkem jsou ryté půlobloučky, které jsou většinou součástí bohatých výzdobných motivů (obr. 111: 42).

Kromě tří základních druhů výzdoby (plastická, vhloubená a rytá) se na některých nádobách knovízské kultury mohou objevit i kombinace složené z těchto typů. Asi nejčastější jsou kombinace plastické promačkávané pásky a svislého nebo vodorovného prstování, které je však zřejmě nutno posuzovat samostatně. Rovněž tak vhloubenou výzdobu okrajů a plastickou výzdobu těl mnoha nádob nelze asi spojovat do jedné kombinace. Za kombinaci dvou druhů výzdoby je ale jistě třeba pokládat spojení výzdoby ryté a vhloubené (obr. 111: 43–47). Šikmé rýžky nebo důlky se velmi často vážou na vodorovné nebo svislé či šikmé svazky rýh. Zatímco kombinace šikmých rýžek a svazků rýh je velmi častá již ve střední době bronzové, důlky lemující rýhy jsou až motivem mladší či pozdní doby bronzové. Šikmé rýžky v kombinaci se svazky rýh jsou typické pro počáteční stupeň tohoto období, dalším obdobím jejich rozšíření jsou pak stupně Ha A2 a Ha B1, kdy tvoří součást tzv. attinského dekoru (Hrala 1973, 35). Zatímco ve stupni B D tvořily obrvené šikmé, delší a méně pravidelné rýžky, v „attinském“ období byly rýžky vyráběny pomocí hřebene, a byly tedy kratší a pravidelnější (Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966, 95). Dalším rozdílem mezi oběma subvariantami je vlastní dekor, kdy oproti zpravidla jednomu vodorovnému svazku ve stupni B D mívají tzv. attinské nádoby velmi často i několik horizontálních obrvených svazků rýh nad sebou. Na štitarských nádobách se již tento dekor téměř vůbec neuplatňuje, což je odlišuje od nádob nynické kultury, kde je obrvené doloženo po celý stupeň Ha B, avšak při jeho výrobě zde bylo namísto hřebene užíváno ozubené kolečko (Šaldová 1981a, 108) (obr. 111: 48).

Jinou kombinační výzdobou je tzv. vrubořez (obr. 111: 49), který se výjimečně vyskytuje na nádobách závěru střední a počátku mladší doby bronzové. Jedná se rovněž o kombinaci rytých linií a vhloubených prvků, které představují většinou vtačené (kolkované) trojúhelníky střídavě kladené hroty proti sobě tak, že mezi nimi vzniká negativní klikatka. Někdy se může objevit i kolek kulatý (obr. 111: 50).

4.5.3.2 Keramika lužického okruhu

Tvary nádob

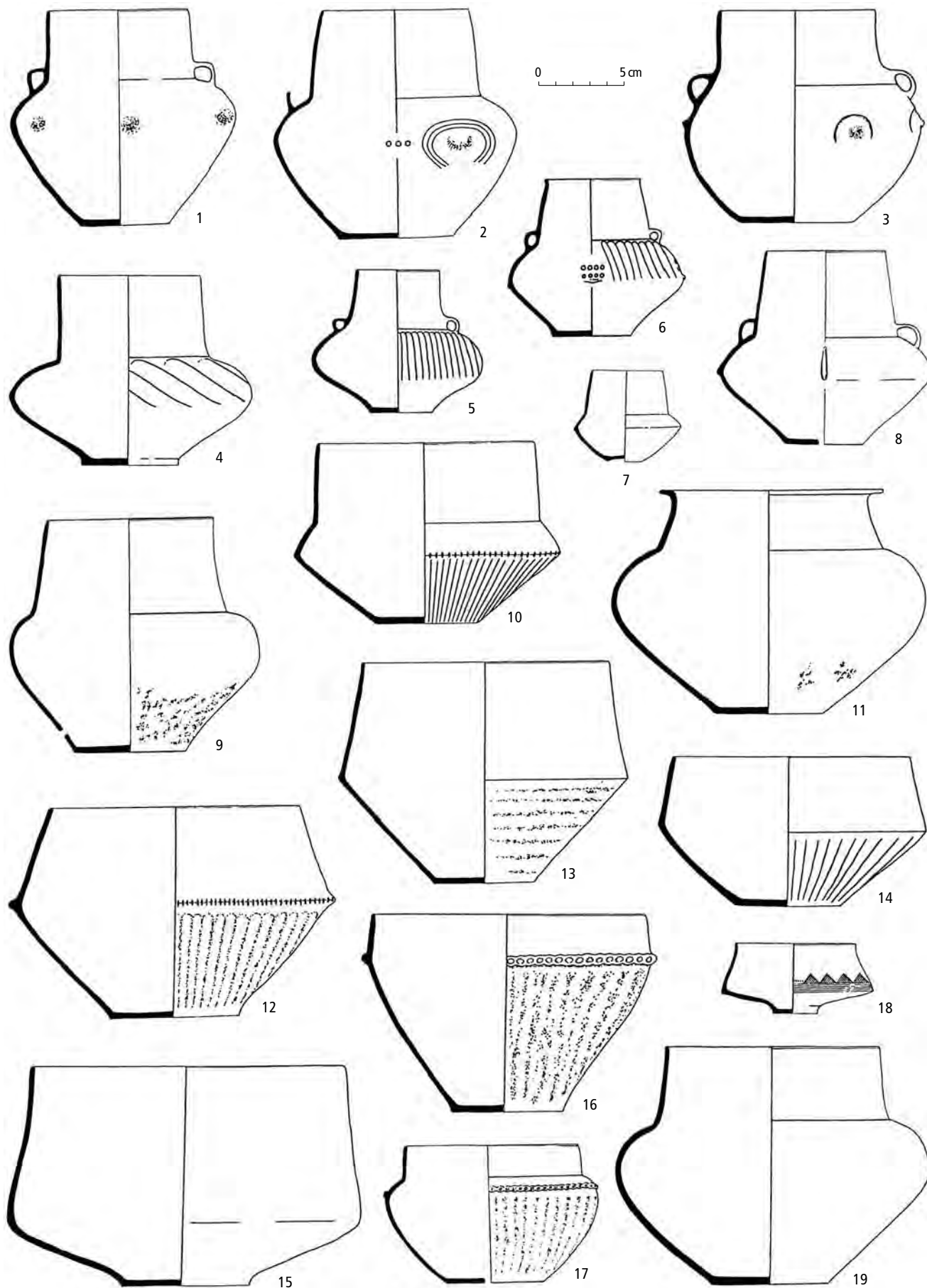
Amfory-osudí. Spolu s okřínem je amfóra-osudí základním tvarem keramického inventáře pohřebišť lužické kultury. Osudí jsou opatřena dvěma uchy na rozhraní hrdla a těla, výška hrdla závisí na stupni vývoje; starší mají hrdlo nižší, mladší vyšší. Zdobena jsou na výduti ve starším stupni jak prostými vypnulínami (obr. 112: 1), tak ohraničenými podkovovitými rýhami (obr. 112: 2) nebo vyhlazenou plochou (dvorcem: obr. 112: 3). Již od středního stupně se objevují široké žlábkové (obr. 112: 4), v mladším pak svislé žlábkování (obr. 112: 5), někdy ve skupinách, podobně svislé i šikmé skupiny rýh, někdy kombinované s dolíčky (obr. 112: 6), prostými nebo obklopenými vpichy. Vzácně se vyskytuje plastická výzdoba v podobě svislých žeber (obr. 112: 8). Drobné tvary osudíček ve středním stupni jsou i bez uch a jejich výduť je ostře členěna. Velké tvary osudí většinou nemají ucha a představují spíše teriny, na spodku jsou zdobeny rýhami nebo jen svislým či vodorovným prstováním, často jen zdrsněním (obr. 112: 9). Objevují se i tvary s ostrým členěním výdutě (obr. 112: 7, 10). Na rozhraní hrdla a těla se někdy nachází plastická, dolíčky přerušovaná páska.

Na rozdíl od knovízské kultury se v lužické kultuře nesetkáváme často s etážovitými tvary osudí, i když se objevují, zvláště v okrajových oblastech (Pojizeří) nebo na sídlištích.

Amforovité nádoby. Do této kategorie jsou řazeny větší nádoby s okrajem rozevřeným, častěji však vodorovně přehnutým (obr. 112: 11), odděleným hrdlem a 2 nebo 4 uchy na rozhraní. Nádoby bez uch mají často povrch vyhlazen, jinak je zdrsněn a výzdoba je uplatněna jen mimořádně v podobě žlábků nebo svislých žeber.

Dvojkónické nádoby (tzv. okříny). Tento tvar je pokládán za základní v lužické produkci keramických nádob, masově se objevuje od stupně IIa. Má ostrý lom, který může být přerušován či členěn dolíčky, nebo ostře vysedlý (obr. 112: 12). Výška horní části závisí (podobně jako u osudí) na typologickém vývoji, starší tvary mají horní část vyšší (obr. 112: 13). Spodek dvojkónických nádob bývá zdrsněn nebo zdoben svislým rýhováním (obr. 112: 14), jak pravidelným, tak různě se křivícím, někdy se střídají svislé a vodorovné skupiny rýh. V nejmladším stupni se lom okřínu zaobluje, oblou profílaci mají nádoby ve styčné oblasti s knovízskou kulturou (obr. 112: 15). V sídlištním prostředí se objevují okříny jako zásobní nádoby a zaoblení lomu se zde objevuje častěji.

>> Obr. 112: Keramika lužické kultury: amfory, osudí, okříny. 1, 17, 19 Dražkovice (okr. Pardubice); 2, 7 Holohlavy (okr. Hradec Králové); 3 Chrudim (okr. Chrudim); 4, 5, 18 Jaroměř (okr. Náchod); 6 Brozany (okr. Pardubice); 8, 9 Čáslav (okr. Kutná Hora); 10 Kolín (okr. Kolín); 11, 14 Kuněticko (okr. Pardubice); 12 Kouřim (okr. Kolín); 13 Křečhoř (okr. Kolín); 15 Malá Bělá (okr. Mladá Boleslav); 16 Hřměnín (okr. Jičín). Podle Vokolek 2003.

V pohřební výbavě hrobů se běžně nacházejí drobné tvary (okřínky), často zdobené nad lomem horizontálním pásem rýh, doprovázených skupinami dolíčků nebo šrafovaných trojúhelníků (obr. 112: 18). Na spodku bývají zdobené paprskovitými rýhami nebo podobným způsobem jako velké tvary, nikdy však není zdrsněn. V nejmladším stupni se objevují okřínky s oblým lomem, zdobené na výduti do sebe vklíněnými šrafovanými trojúhelníky.

Okřínovité nádoby-teriny. Ve východočeské skupině se tak nazývá nádoba s válcovitým hrdlem, odděleným od oblého těla, mající na rozhraní často plastickou pásku, přerušovanou dolíčky. Tělo bývá zdrsněno (obr. 112: 16, 17) nebo pokryto svislým rýhováním. Tento tvar se objevuje v mladším období mohylové kultury a současně v nejstarším stupni lužické kultury. Zde je v následujícím období nahrazen bezuchou velkou amforou (obr. 112: 19).

Zásobnice. Zásobnice se v lužické kultuře vyskytují spíše na sídlištích, ale sporadicky se objevují i v hrobech jako urna (snad pro hromadné pohřby). Výskyt pouhých zlomků zásobnic v hrobech je třeba dát nejspíše do souvislosti s rituály probíhajícími při pohřebních obřadech.

Základním tvarem zásobnice na sídlištích je nádoba s rozevřeným nebo vodorovně přehnutým okrajem, válcovitým hrdlem, odděleným od klenutého těla, na rozhraní často bývá plastická pásku přerušovaná dolíčky a 2–4 ucha (obr. 113: 1). Hrdlo i tělo je zdrsněno, většinou prstováním. Nacházíme i menší tvary plynulé profilace, vejčitého, svisle prstovaného těla (obr. 113: 2). Vzhledem k velikosti nádob představují v zlomkovém sídlištním materiálu nejvíce zastoupenou složku.

Vejčité nádoby. V lužické kultuře se tak označují nádoby jinde nazývané prostě hrnce. V nejstarším období jsou bezuché, s hrdlem rozevřeným a plynulou profilací (obr. 113: 3). Později jsou opatřeny 2 uchy u okraje, který může být mezi nimi vytažen v laloky (obr. 113: 4). Tělo je hlazené, později většinou zdrsněné či svisle prstované, hrdlo jen výjimečně horizontálně.

Mísy. Mísy v hrobech převážně pokrývají urnu a jsou stejně časté na pohřebištích jako na sídlištích. Velké tvary mis dosahují až 40–50 cm v průměru, drobné misky jsou téměř podobné koflíkům. Mísy mají tělo převážně kónické, s jedním nebo dvěma uchy při okraji (obr. 113: 5, 6), drobné misky mají ucho jak pod okrajem, tak na těle, někdy ho nahrazuje jen svislý pupek (obr. 113: 7). Mísy jsou buď nezdrsněné nebo jen se zdrsněným povrchem, častěji však různým způsobem rýhované (obr. 113: 8).

Krajáče. Krajáče jsou vlastně druhem velké mísy, která má prohnuté oddělené hrdlo a 2 nebo 4 ucha na něm (obr. 113: 9). Tělo pod lomem může být zdobené, zaoblené nebo prohnuté (obr. 113: 10). Většinou bývají bez výzdoby, ale někdy mají rýhovaný spodek.

Koflíky. Mají převážně jednoduchý tvar s kónicky se sklánějícím tělem a uchem při okraji, v mladším období mají rozevřené hrdlo a tendenci k esovité profilaci (obr. 113: 11, 12). Jednoduché koflíky se vyskytují v celém průběhu lužické kultury a nejsou chronologicky citlivé.

Džbánky. V prostředí lužické kultury, především na pohřebištích, jsou hojným tvarem, objevují se od nejstaršího stupně. Tam mají esovitý plynulý profil s pupky (obr. 113: 13) nebo ohraňovanými vypnulínami na výduti (obr. 113: 14), výzdoba je obdobná jako na současných osudích. Ve středním stupni nalézáme džbánky s ostře členěnou výduti (obr. 113: 15), v mladším pak s ostře odděleným hrdlem a výduti zdobenou svislým žlábkováním (obr. 113: 16). V okrajových oblastech může být výzdoba ještě doprovázena horizontálním pásem rýh na hrdle. Ucha jsou pásková, někdy členěná rýhami či žlábkami, v mladším období i střechovitě hrnčena.

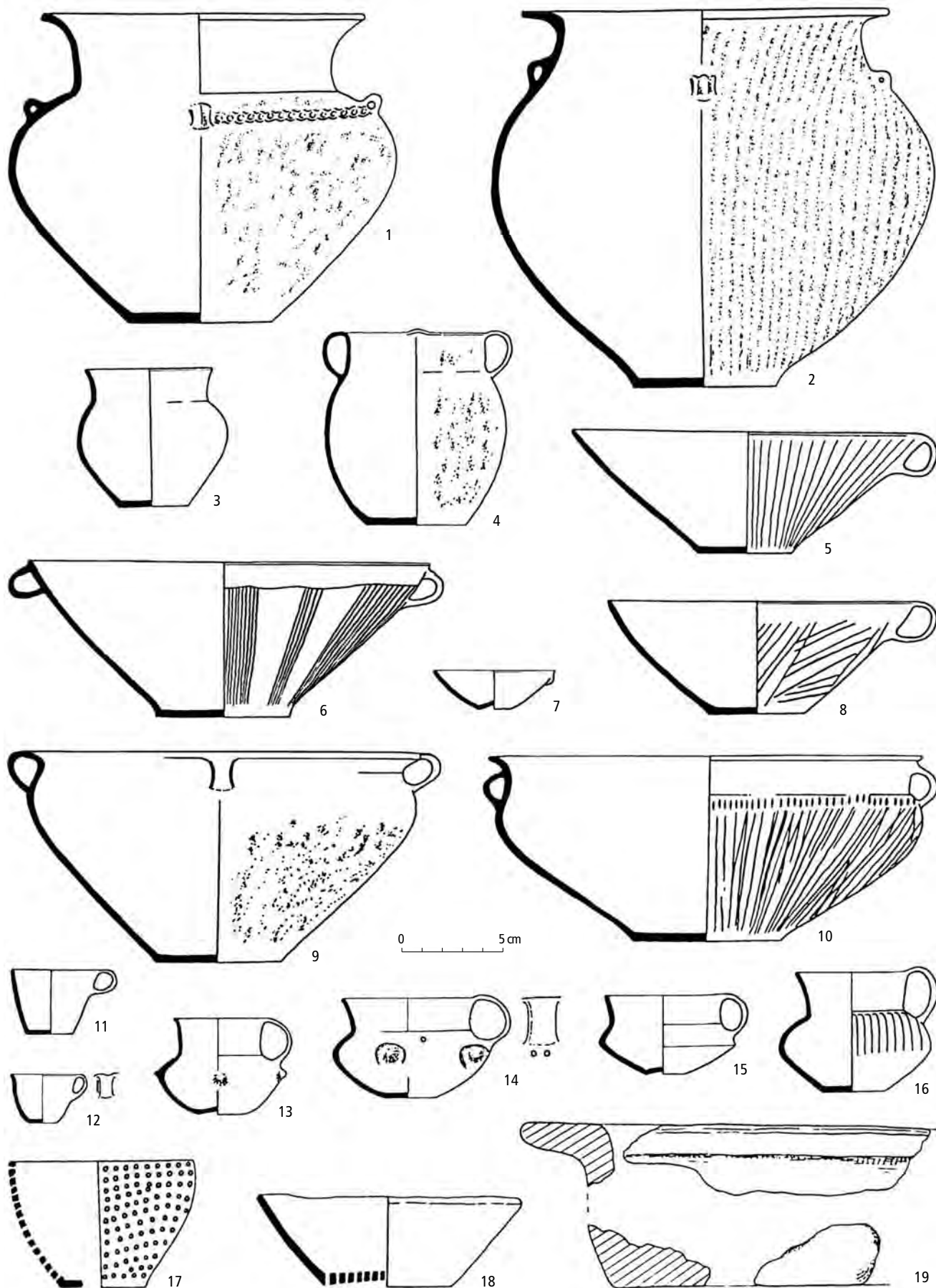
Cedníky. Spektrum tvarů nádob lužické kultury doplňují cedníky, miskovité nádobky s otvory ve dně nebo i na těle (obr. 113: 17), které se také ojediněle najdou v hrobě (Malá Bělá: obr. 113: 18).

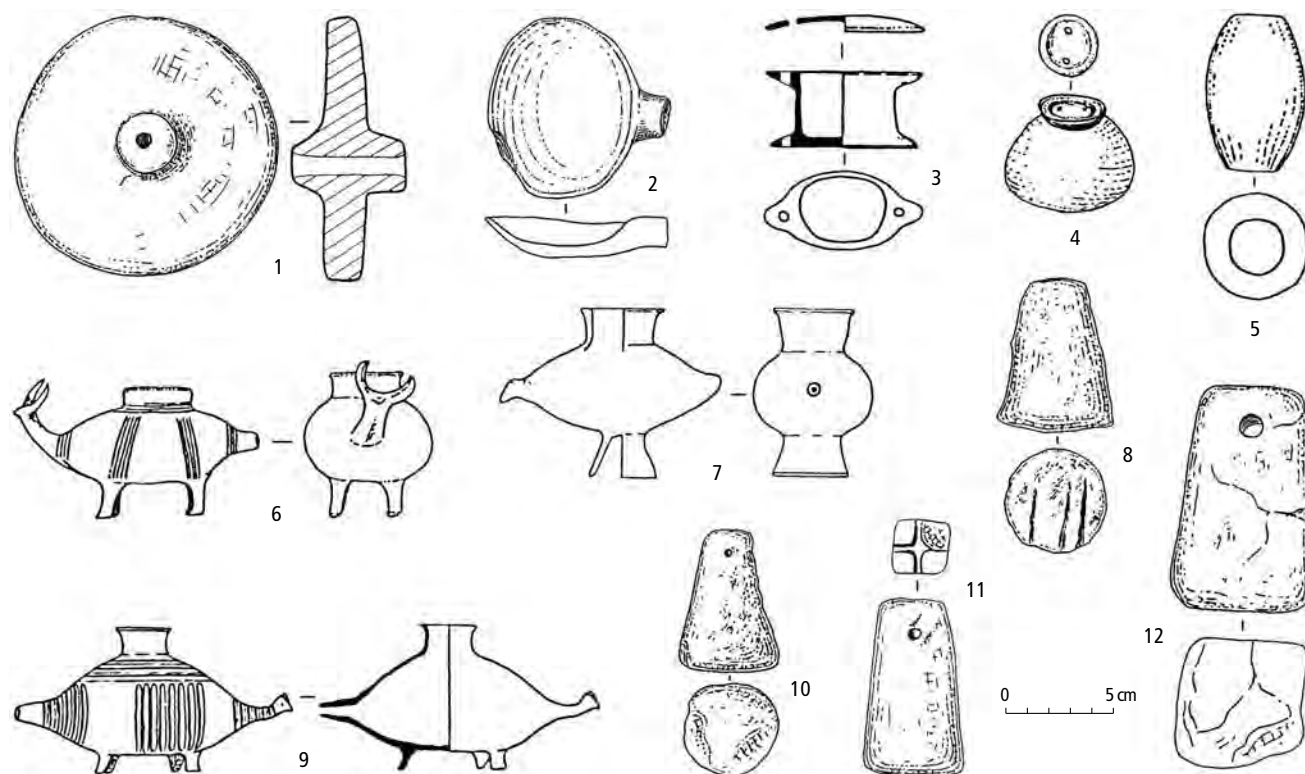
Pekáče. V rámci keramické produkce je nutno se zmínit i o zlomcích hliněných „pekáčů“ – plochých tvarů se zvednutým okrajem, které snad sloužily k pražení obilí či jiných potravin (*Vokolek 1999b*, 37–39; obr. 113: 19).

Zvláštní keramické artefakty. Objevují se hliněné lžice či naběračky a hliněná plná kolečka, někdy s otvorem, jindy s plasticky zdůrazněným středem (obr. 114: 1, 2). Pokličky zatím neznáme, byly patrně dřevěné, jak dokazují odsazení na zásobnicích (Pardubice-Svítkov, Jaroměř: *Vokolek 1988*, tab. 31: 8; *1994*, tab. 14: 3).

Především z pohřebišť pocházejí ještě další keramické tvary, které pro jejich vzhled a ojedinělost považujeme za kultovní. Jsou to hlavně závěsné nádobky v podobě vaničky i s plochým víkem (obr. 114: 3) nebo v kulovité formě (obr. 114: 4). Z Dnebohu pochází i větší vanička oválného ústí (*Hralová-Adamečková 1957*, tab. VI: 3, 4). Z dalších hliněných předmětů jsou to chřestítka, v lužické kultuře větších soudkovitých forem (obr. 114: 5). Zvláštní pozornost jistě zasluhují i nádobky v podobě býků a nádobky s výlevkou (obr. 114: 6, 7, 9).

>> **Obr. 113:** Keramika lužické kultury: zásobnice, krajáče, džbánky, koflíky. 1 Srnojedy (okr. Pardubice); 2 Sezemice (okr. Pardubice); 3, 13, 14 Hvozdnice (okr. Hradec Králové); 4, 6, 11, 12 Kunětice (okr. Pardubice); 5, 7, 15 Pouchov (okr. Hradec Králové); 8 Trnová (okr. Pardubice); 9, 16 Lháň (okr. Jičín); 10 Libice n. Cidlinou (okr. Nymburk); 17, 19 Sobčice (okr. Jičín); 18 Dobřenice (okr. Hradec Králové). Podle *Vokolek 1994; 1999; 2003*.

Obr. 114: Zvláštní keramické tvary v kultuře lužické. 1, 2, 8, 10, 11 Opatovice n. Labem (okr. Pardubice); 3 Jeřice (okr. Jičín); 4 Dneboh (okr. Mladá Boleslav); 5–7, 9 Malá Bělá (okr. Mladá Boleslav); 12 Sobčice (okr. Jičín). Podle Hralová-Adamczyková 1957; Vokolek 1999; 2003.

Technická keramika. K technickým výrobkům náležejí zejména hliněná závaží, jak čtyřhranná, tak kuželovitá (obr. 114: 8, 10, 11, 12), většinou drobnějších rozměrů, i když i zde se již objeví větší, která sloužila k zatížení hlavní osy tkalcovských stavů.

Úprava povrchu a výzdoba keramických artefaktů

Obvyklé je zdrsňování povrchu prstováním, případně aplikací neornamentálního rýhování. Někdy se vyskytuje i žlábkování.

Aplikace výzdoby na hrubších keramických výrobcích je pouze jednoduchá. Na zásobnicích se aplikuje plastická páska (obr. 115: 1), dvojkónické nádoby bývají zdobeny svislým rýhováním (obr. 115: 10), skupinami svislých rýh (obr. 115: 2) či kombinací skupin svislých a vodorovných rýh. Vyskytuje se dále zdobení skupinami šikmo šrafovaných trojúhelníků (obr. 115: 5), dolíčků či krátkých čárek (obr. 115: 4). V mladších obdobích se objeví i šachovnicová výzdoba ze skupin krátkých rýžek (obr. 115: 6) či pás šikmo šrafovaných a do sebe vklíněných trojúhelníků, často ohraničených skupinami rýh (obr. 115: 3).

Amfory jsou ve starším období zdobeny prostými nebo podkovovitými rýhami nebo žlábkami ohraničenými vypnulínami (obr. 115: 8, 9), v mladším období pak žlábkami jako svislými, tak v podobě půlobloučků nad pupky, někdy v kombinaci se skupinami dolíčků (obr. 115: 11–13, 16). Velké dolíčky se mohou objevit samostatně na horní části výdutě. Drobné tvary amfor jsou často zdobeny na horní části výdutě skupinami rýžek či žlábků v kombinaci s dolíčky, některé lemované vpichy (obr. 115: 14, 15, 18).

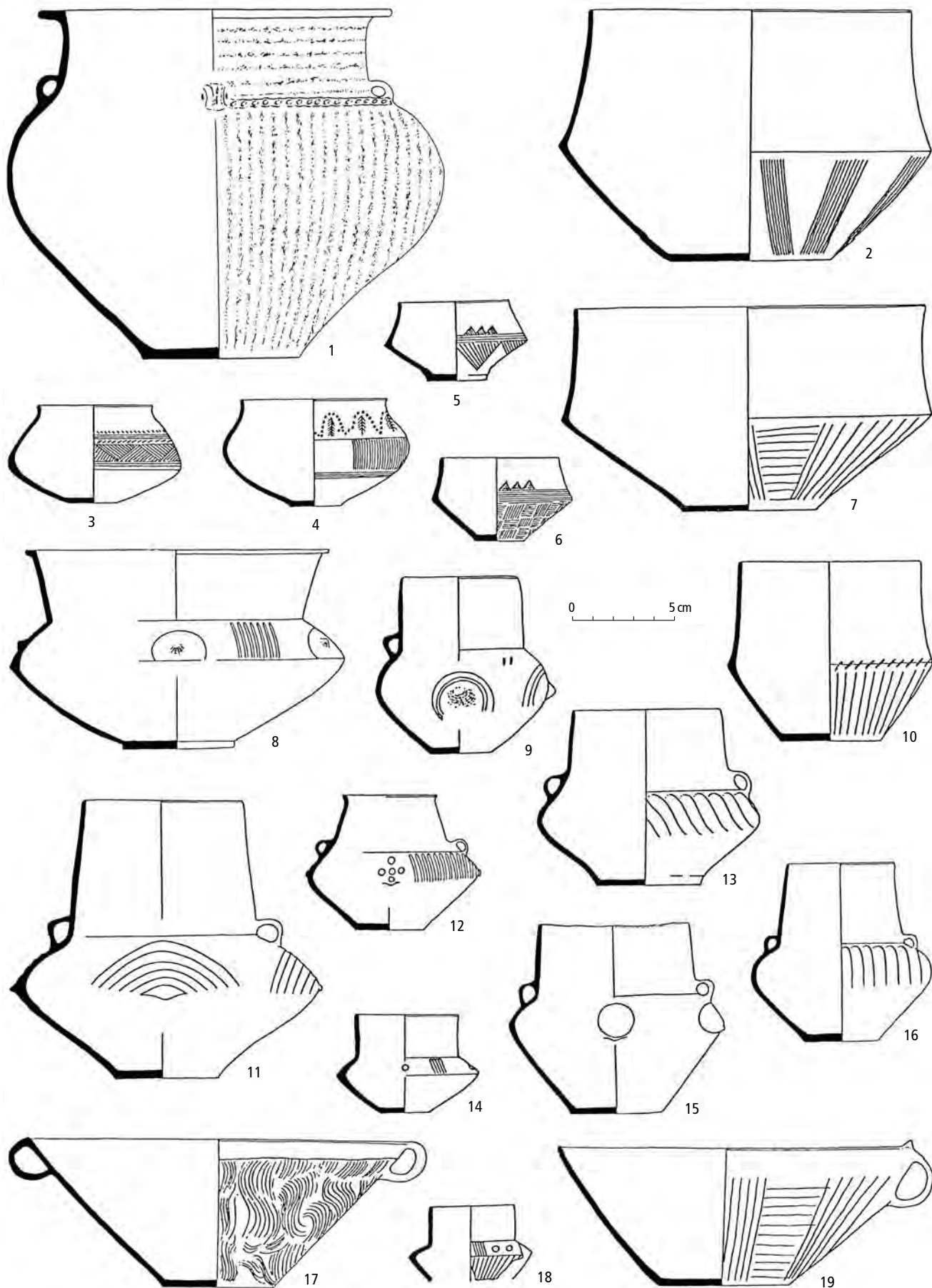
Zdobené bývají i mísy, obvykle kombinací svislých a vodorovných skupin rýh nebo dokonce vlnkovitými skupinami rýh (obr. 115: 17, 19).

4.5.3.3 Keramika slezskoplatěnické kultury

Tvary nádob

Amfory. Amforami jmenujeme nádoby se dvěma uchy, vyčleněným hrdlem ostře odděleným od klenuté výdutě a kónického spodku, které představují typický tvar slezskoplatěnické kultury. Typologicky lze rozlišit řadu tvarů, jak podle stavby (vyšší, nižší), tak hlavně podle výzdoby. Zcela nezdobené amfory nalezneme

>> **Obr. 115:** Úprava povrchu a výzdoba nádob lužické kultury. 1 Kolín (okr. Kolín); 2, 7, 10, 15, 16 Pouchov (okr. Hradec Králové); 3, 5, 6, 12, 13 Kunětica (okr. Pardubice); 4 Skalička (okr. Hradec Králové); 8 Opatovice n. Labem (okr. Pardubice); 9 Platěnice (okr. Pardubice); 11 Křečhoř (okr. Kolín); 14 Holohlavy (okr. Hradec Králové); 17 Poděbrady (okr. Nymburk); 18 Chrudim (okr. Chrudim); 19 Jaroměř (okr. Náchod). Podle Vokolek 1994; 2003.

v celém průběhu slezskoplatěnické kultury, ve starší fázi mají vyšší hrdlo (obr. 116: 1), v mladší naopak výrazně nižší (obr. 116: 2). Objeví se i amfory s náznakem hranění výdutě nebo hrubší tvary se zdrsňeným spodkem (obr. 116: 3, 4). Drobné amfory mají někdy místo uch pouze plastické výstupky. V podstatě napodobují i výzdobou větší tvary, ale ornament je na nich daleko častější a ještě více kombinovaný (obr. 116: 5). Původně byla většina z nich tuhována a povrch stříbřitě vyleštěn.

Amforovité nádoby. Velké tvary nádob, vedle amfor, představují bezuché amforovité nádoby. Ty mají ostře oddělené hrdlo a převážně zdrsňený spodek. Základním tvarem je nádoba s krátkou vodorovnou páskou na rozhraní hrdla a těla, často přerušovanou dolíčky nebo přesekáváním (obr. 116: 6). Druhým typem jsou nádoby s plastickou, přesekávanou páskou po celém obvodu rozhraní hrdla a těla (obr. 116: 7). Třetí pak tvoří nádoby s výčnělkem na rozhraní hrdla a těla, po jednom či ve dvojicích (obr. 116: 8), a nejmladším typem jsou amforovité nádoby s jazykovitými výčnělky na spodku, někdy kombinovanými se svislými žebry na těle (obr. 116: 9).

Okřínkovité nádoby. Velmi častý tvar, který má vždy oblý lom, plynule profilované tělo a hladký nebo drsněný povrch (obr. 116: 10, 11). Je typický pro celou pozdní dobu bronzovou, v závěru tohoto období společně s druhou variantou, mající na spodku většinou 4 jazykovité výběžky, někdy zdvojené (obr. 116: 12, 13). Zcela běžné jsou drobné okřínkovité nádoby ve dvou základních variantách. Prvé jsou nezdobené, druhé mají výzdobu na oblé výdutí (obr. 116: 14, 15).

Hrncovité nádoby. Nádoby hrncovitého tvaru, všeobecně zvané květináče, hrubšího provedení, jsou přítomny po celý vývoj slezskoplatěnické kultury. Tvarově lze rozlišit dva základní typy. Prvý představuje hrncovitou nádobu bez uch soudkovitého nebo slabě esovité formovaného těla. Pod okrajem se vyskytnou plastické výčnělky, jinak je povrch zdrsňen nebo prstován (obr. 116: 17). Druhým typem jsou tvary se dvěma uchy pod okrajem, které mohou být ještě doprovázené pupky mezi nimi či kratšími plastickými páskami někdy přerušovanými dolíčky (obr. 116: 18).

Mísy. Základním typem mísy ve slezskoplatěnické kultuře v období Ha B jsou dva tvary – mísa s ostře odděleným hrdlem a mísa zaobleného těla bez vyznačení hrdla. Mísy s ostře odsazeným hrdlem mají na rozhraní drobné ouško a okraj nad ním zvednutý v jeden, tři i více lalůčků (obr. 116: 19). Místo ucha může být pouze plastický výčnělek. Mísy se zaobleným tělem, zdobené záseky či dolíčky a přesekávaným okrajem, vytvářejí horizont náležející mladšímu období Ha B, který je rozšířen nejen na území východních Čech, ale i na širokém území středoevropských popelnicových polí (obr. 116: 22). Výjimečně se objeví mísy oválného ústí

napodobující vaničky (obr. 117: 1). Drobnější tvary, misky, jsou povětšinou nezdobené a kopírují své větší protějšky.

Koflíky. Koflíky jsou přítomny téměř v každém hrobě, nezřídka v mnoha exemplářích. Nejsou příliš chronologicky citlivé, k určitým změnám, hlavně ve výzdobě, dochází až v období Ha C. V podstatě lze rozlišit dva vůdčí typy koflíků. První je jednoduchý, se zaobleným vyšším nebo plochým tělem a uchem nad okraj (obr. 116: 20). Většina je jich nezdobená. Druhým typem je koflík s ostře odděleným úzkým hrdélkem, jehož lom může být přerušován zdobnými aplikacemi (obr. 116: 21). Ke koflíkům lze přiřadit i hrubší, větší tvary, téměř hrncovité, s uchem nad okraj a slabě zaobleným tělem (obr. 116: 23).

Džbánky. Tento tvar již není tak výrazný jako v lužické kultuře. Rozumíme jím nádobku s okrajem rozevřeným a hrdlem odděleným od výdutě, zaobleného nebo kónického spodku s uchem nad okraj. Výduť může být na spodku hraněna a je převážně zdobena (obr. 117: 2, 3, 4).

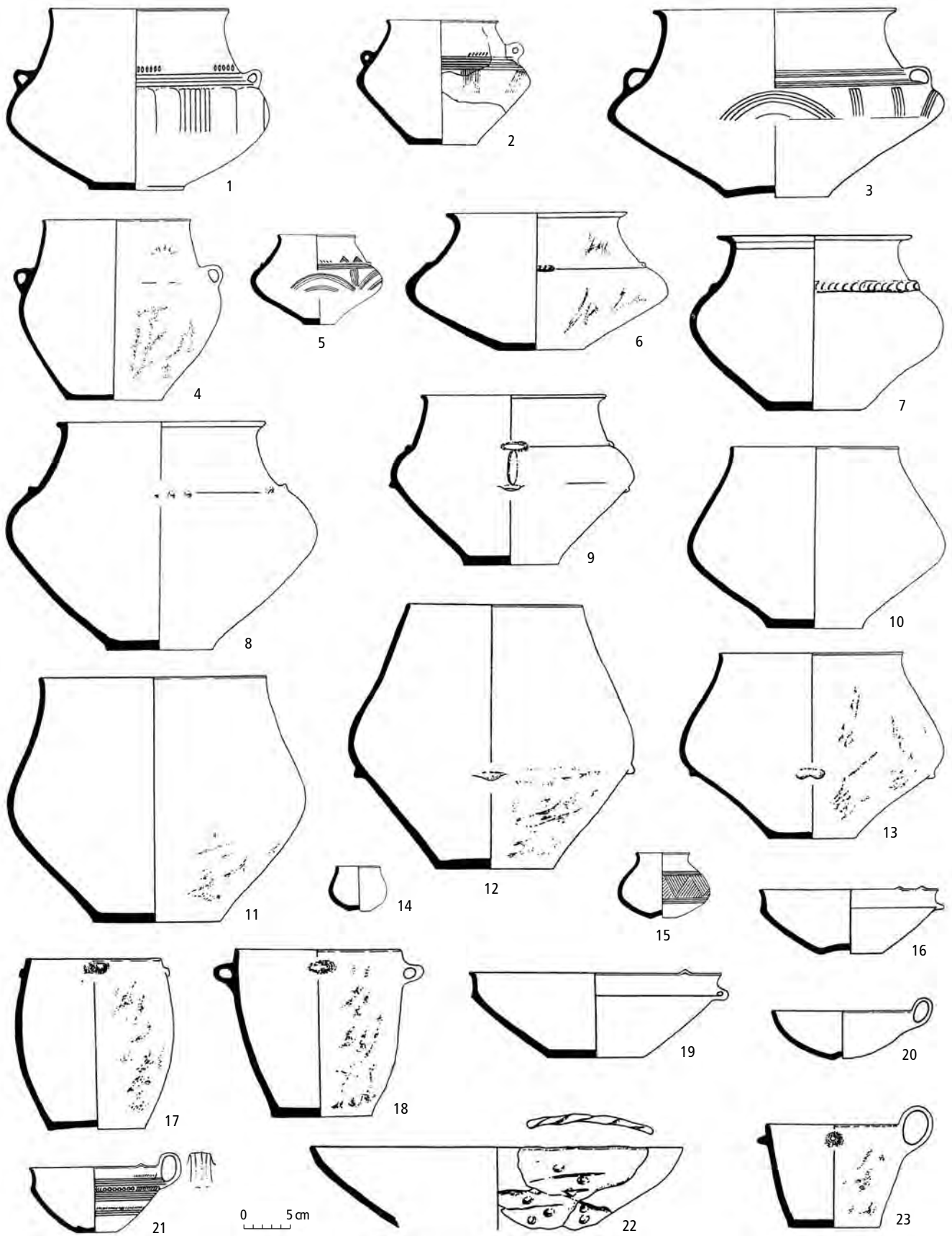
Hrnečky. K výbavě žárových hrobů náležejí i drobnější nádoby, které nazýváme hrnečky. Jsou to nádoby vejčitého těla a ostře vyznačeného hrdla, mající na lomu většinou dvě drobná ouška (obr. 117: 5). Jen výjimečně nahrazují tato ouška plné výčnělky.

Pohárky. K řadě drobných nádobek lze ještě přiřadit pohárkovité tvary, mající rovněž vejčité tělo a oddělené hrdlo, postrádající však ouška (obr. 117: 6).

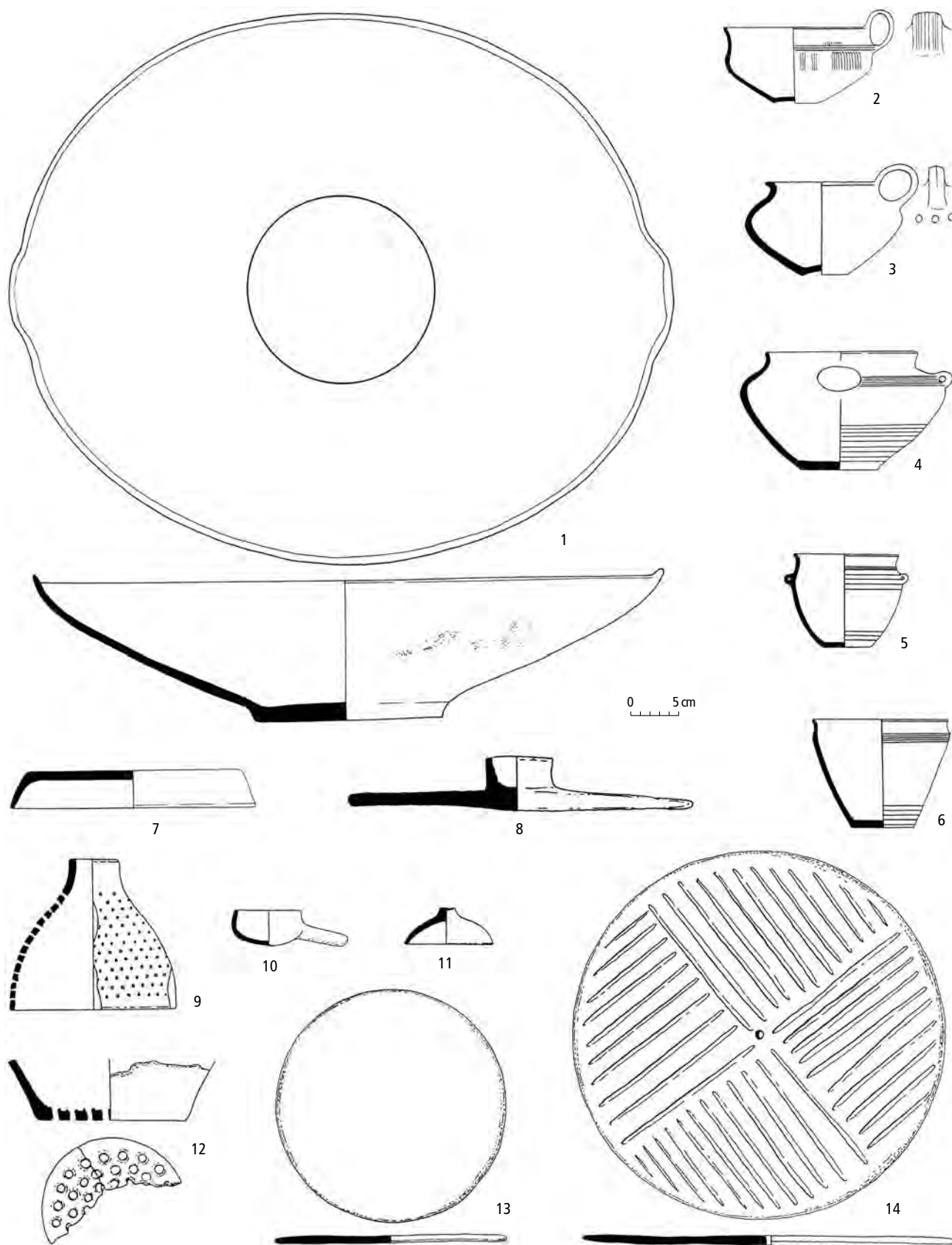
Pokličky. Tvar doložený zejména v hrobech lze opět rozdělit do dvou typů. První je poklička terčovitá, plochá, která je zcela běžná po celý průběh Ha B (obr. 117: 13, 14) a v nezdobené menší formě se objevuje i v Ha C. Pokličky přikrývají v hrobech velké nádoby a téměř vždy urny. Mívají jeden otvor ve středu nebo i více otvorů po stranách, které nahrazují otvory ve dnech popelnic v lužické kultuře. Druhým typem jsou pokličky s kolmo nebo šikmo zvednutým okrajem (obr. 117: 7), které již nejsou tak masově rozšířené a vyskytují se pouze v I. stupni slezskoplatěnické kultury. Jejich zlomky nalézáme spíše na sídlištích, kde bývají označovány někdy jako „pečicí talíře“. Od stupně Ib se objevují i pokličky s kuželovitě zvednutým tělem, opatřené prstenkovitým dutým držadlem (obr. 117: 8, 11), které jsou potom hojně v období Ha C.

Cedníky. Stejně jako v předchozím období se i v prostředí slezskoplatěnické kultury vyskytují tyto úzce účelové nádoby. Jsou běžného miskovitého tvaru a opatřené potřebnými otvory (obr. 117: 9, 12).

Zvláštní keramické artefakty. Ke kultovním hliněným předmětům se řadí především chřestítka, drobné duté nádoby obsahující uvnitř hliněné kuličky nebo kaménky a vydávající charakteristický zvuk. Najdeme je na všech slezskoplatěnických pohřebištích a ojediněle i na sídlištích po celý průběh období Ha B. K vý-

Obr. 116: Keramika kultury slezskoplatěnické. 1–23 Skalice (okr. Hradec Králové). Podle Vokolek 2002.

Obr. 117: Keramika kultury slezskoplatěnické. 1–8, 11–14 Skalice (okr. Hradec Králové); 9 Sobčice (okr. Jičín); 10 Dobrá Voda u Hořic (okr. Jičín). Podle Vokolek 1999; 2002.

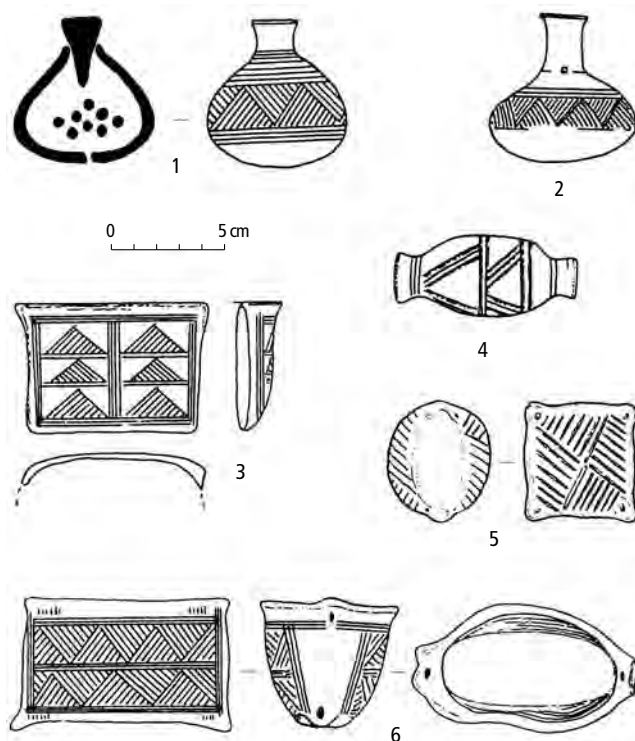
znamu těchto chřestítek se vyjadřovala řada badatelů (Filip 1935b; Neustupný, J. 1940, 132; Vokolek 2002, 128). Vedle ojedinělých názorů, že jde o dětské hračky, převládá mínění, že jde o hudební nástroje, sloužící k doprovodu při rituálních tancích, nebo vykuřovadla či aquamanile. Nejvíce jich má hruškovitý tvar a jsou zdobena. Jiná mají tvar cívky, válečku, taštičky nebo polštářku (obr. 118: 1–5). Ojediněle najdeme i chřestítka v podobě ptáka (patrně labutě nebo kachny). Ke kultovním předmětům jsou dále řazeny tzv. picí rohy, nádoby se zahroceným dnem, v Ha B opatřené ouškem jdoucím od okraje a zdobené bohatou výzdobou (obr. 120: 18). K jiným tvarům náležejí i závěsné nádoby, někdy v podobě vaničky (obr. 118: 6).

Technická keramika. Technická keramika je zastoupena hliněnými závažími, která jsou větší, čtyřhranná či kuželovitá, s otvorem v horní polovině. Vyskytují se také přesleny.

Úprava povrchu a výzdoba keramických artefaktů

Zejména hrubé tvary jsou opatřeny prstováním. Jemnější keramické nádoby mívají dobře hlazený povrch, často efektně leštěný nebo tuhovaný.

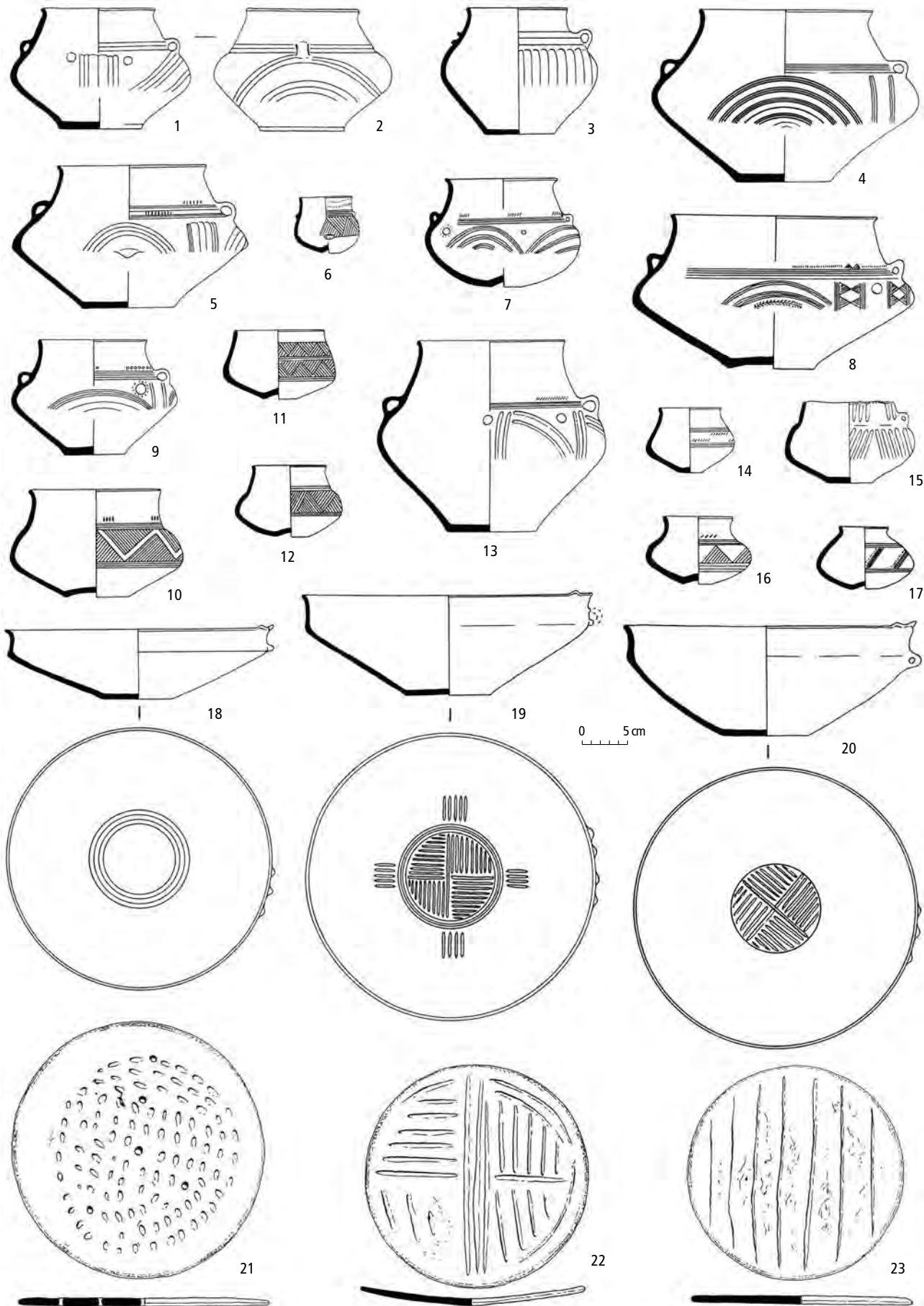
Některé tvary nádob jsou opatřeny plastickými lištami, důlky a výčnělky. Bohatě jsou zdobeny amfory, které mají výzdobu ze žlábků nebo kombinaci žlábků a rýh (obr. 119: 1, 2). Vždy mají mezi uchy vodorovný pás rýh, doprovázený někdy skupinami krátkých rýžek, žlábků, dolíčků nebo šrafovaných trojúhelníků. Amfory s celoplošným svislým žlábkováním, s kombinací žlábků a skupin rýh nebo samostatných skupin žlábků a rýh (obr. 119: 3, 4, 7) lze považovat za starší. V mladší fázi je výzdoba na výduti kratší, objevují se drobné jazykovité výčnělky na největší výduti. S ornamentem v podobě skupin svislých a šikmých žlábků, doplněných dolíčky (obr. 119: 5, 8), se setkáme spíše až v přechodném stupni II. Třetí varianta představuje typickou „slezskou“ amforu, zdobenou půlobloučkou z rýh, žlábků nebo kombinací obou, oddělených od sebe svazky svislých rýh nebo žlábků, často obklopených krátkými rýžkami a v meziprostorách ještě doplněných dolíčky lemovanými tečkami (motiv „sluněčka“: obr. 119: 9). K II. stupni slezskoplatěnické kultury lze řadit amfory se svislými plastickými výčnělky na rozhraní hrdla a těla, zdobené žlábkou a dolíčky (obr. 119: 13, 17) nebo amfory se žlábkou na hrdle i výduti (obr. 119: 15). Výzdoba okřínovitých nádob je nejčastěji provedena pásem šikmo šrafovaných a do sebe vklíněných trojúhelníků, většinou ohraničených nahoře nebo po obou stranách pásem vodorovných rýh (obr. 119: 12). Existuje řada výzdobných kombinací – např. jedna nebo dvě řady trojúhelníků, oddělení trojúhelníků klikatkou provedenou žlábkem nebo pouze šikmé skupiny rýh mezi vodorovnými pásy (obr. 119: 6, 10, 11, 14, 16). Výzdoba mis se soustřeďuje na vnitřní prostor, kde mohou být

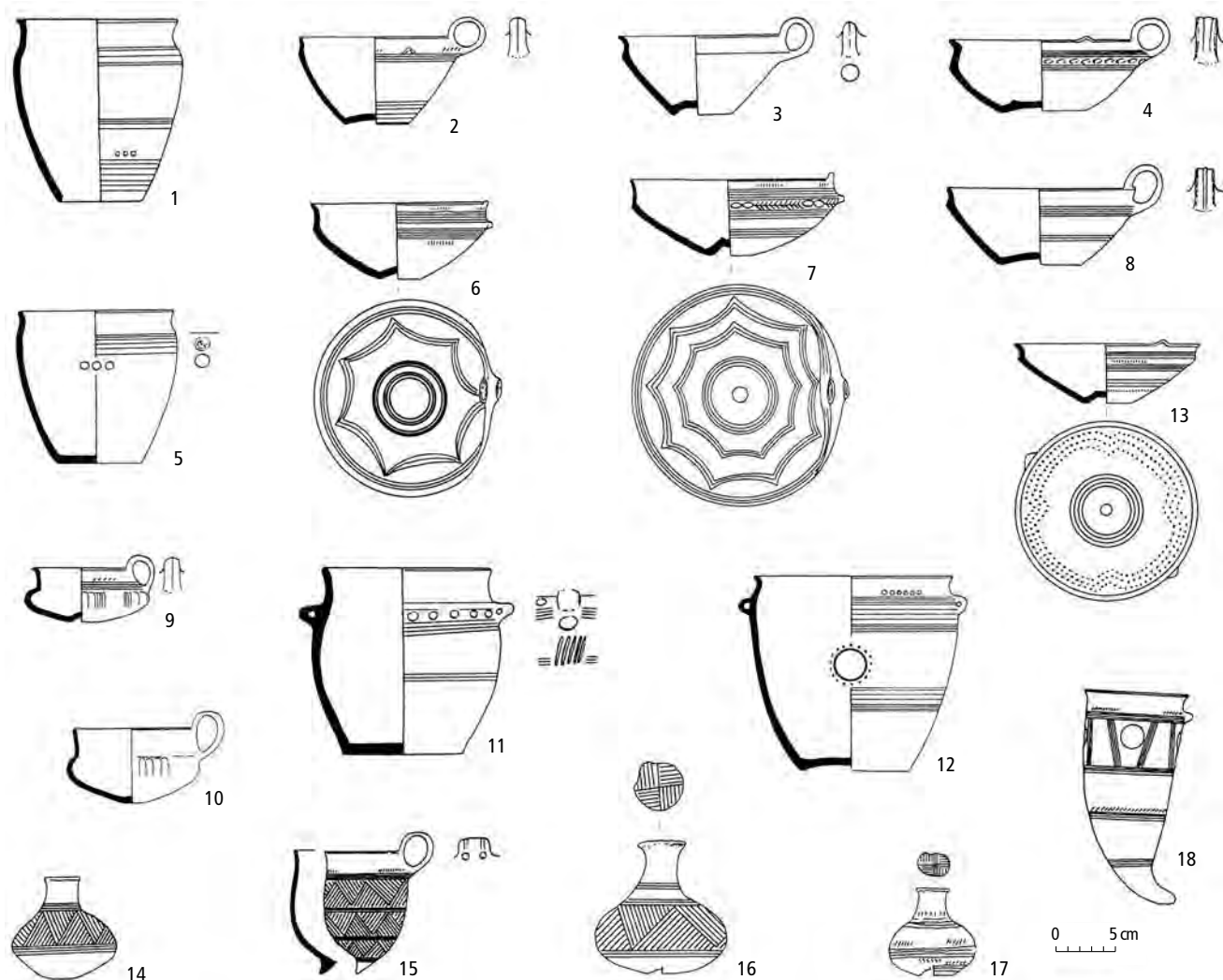

Obr. 118: Keramika kultury slezskoplatěnické. 1–6 Skalice (okr. Hradec Králové). Podle Vokolek 2002.

soustředně žlábkou nebo dno křížovité rozděleno na 4 pole a šikmo šrafováno (obr. 119: 18–20).

Vejitité nádoby mohou být zdobeny nad dnem pásem žlábků nebo žlábkou i při okraji (obr. 120: 1, 5). Koflíky bývají někdy nad dnem opatřeny pásem žlábků nebo rýh či dolíčky pod kořenem ucha (obr. 120: 2, 3). Objevují se i tvary s hrdélkem ostře odděleným čoučovitými dolíčky a rýžkami (obr. 120: 4). Ostatní výzdoba se soustřeďuje na vodorovný pás rýh nad lomem a různý počet pásů rýh a žlábků na těle. Výzdoba na hrdle je doprovázena skupinkami krátkých rýžek, dolíčky nebo trojúhelníčky. Vnitřní výzdoba některých koflíků je tvořena soustřednými rýhami na těle a nad dnem, někdy doplněnými půlobloučkou (obr. 120: 6, 7, 13). Výzdoba džbánek sestává z různých kombinací žlábků a rýh (obr. 120: 9, 10). Po celý průběh I. stupně slezskoplatěnické kultury se setkáváme s pokličkami, někdy zdobenými nerovně provedenými rýhami, které se mohou křížit, nebo je jejich plocha rozdělena na čtyři pole, proti sobě šrafovaná (obr. 119: 23, 22). Častá je i výzdoba dolíčky nebo nehtovitými vrypy v řadách nebo i souběžných kruzích (obr. 119: 21). Hrncečky jsou nejčastěji zdobeny vodorovnými pásy rýh, žlábků v kombinaci s dolíčky, někdy obklopenými tečkami (obr. 120: 11, 12). Bohatě zdobena jsou chřestítka a tzv. picí rohy, na jejichž povrchu se setkáváme se šrafovanými trojúhelníky, s pásy rýh ohraničených dolíčky nebo pouze rýhami (obr. 120: 14–18).

Obr. 120: Výzdoba keramiky slezskoplatěnické kultury. 1–18 Skalice (okr. Hradec Králové). Podle Vokolek 2002.

4.5.3.4 Keramika nynické kultury

Tvary nádob

Amfory. Starší fázi reprezentují nádoby s etážovitou profilací, mající baňatý malý tvar s proporcionálně sníženým a lehce vyduťtým hrdlem. Typická je přeměna (obr. 121: 1, 2) v malé výčnělky (obr. 121: 3–5), k nimž se sbíhá výzdoba. Vývoj tohoto tvaru vede od výrazné profilace k měkkým tvarům s nepatrně vyduťtým až rovným hrdlem (obr. 121: 6–9). Na některých exemplářích je patrné vyduťtí partie podhrdlí těsně pod kořenem hrdla.

Větší, téměř kulovité amfory mají široké, vyšší, sevřené a značně vyduťtá hrdla (obr. 121: 6, 7). U malých tvarů se esovitá profilace vyrovnává a vývoj směřuje k nepatrně zvlněnému až rovnému válcovitému hrdlu (obr. 121: 8, 9). Menší tvary s horním lomem vyduťtá

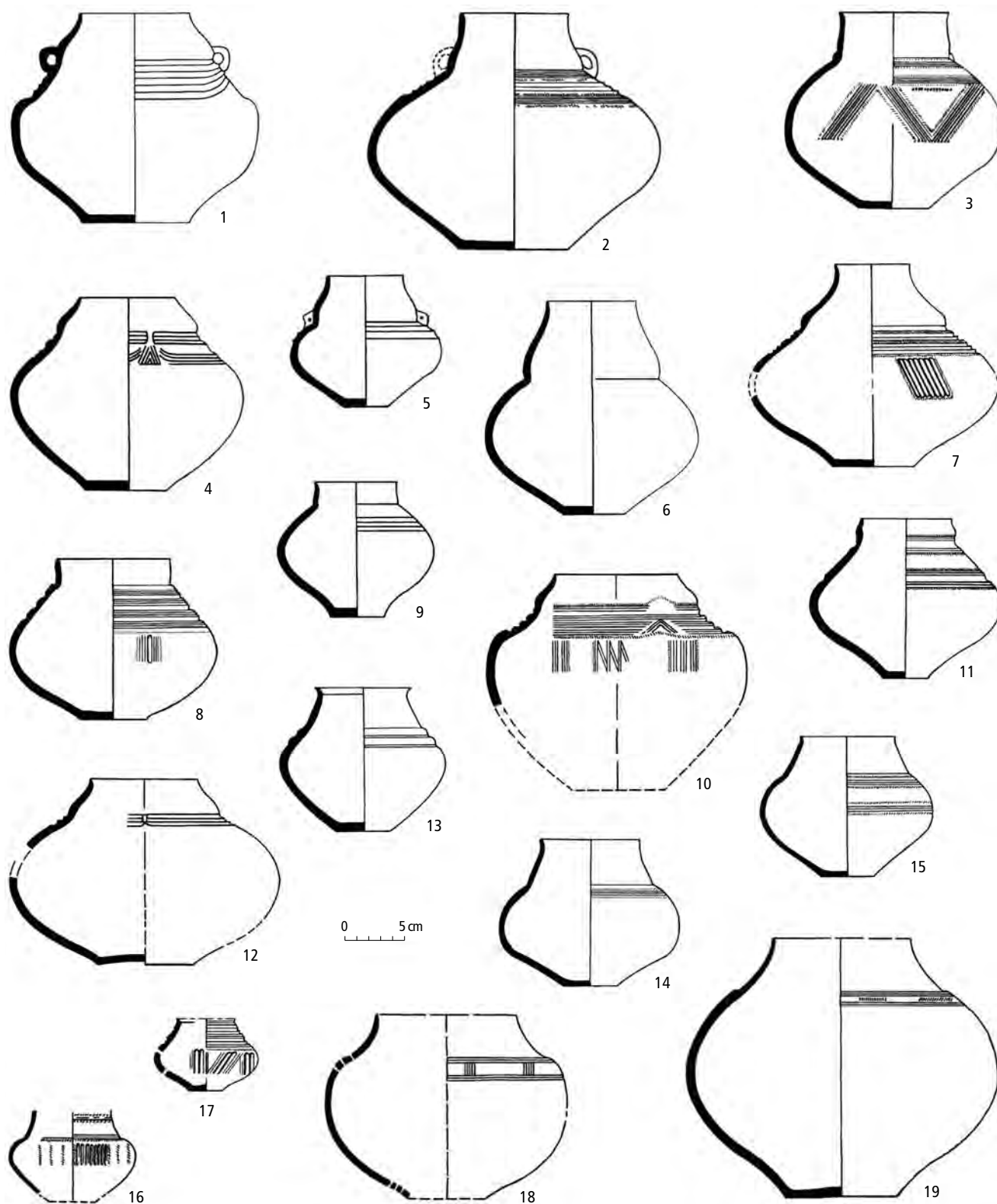
a s náznakem kvadratické profilace mají nízké, širší, sevřené a mírně etážovitě vyduťtá hrdla (obr. 121: 10–12).

Novým tvarem jsou menší a malé amforovitě nádoby s vyšším kuželovitým hrdlem a hraněným, nepatrně rozevřeným okrajem, s výzdobou soustředěnou na podhrdlí, u malých tvarů i na hrdle (obr. 121: 13–17).

Nově, bez předchozího vývoje v mladobronzovém prostředí, se objevuje i amforovitá nádoba s baňatým tělem a vyšším sevřeným hrdlem bez okraje, odsazeným hranou od kulovité vyduťtá (Šaldová 1965b, 46; obr. 121: 18, 19).

Zásobnice. Přechnodný tvar nádoby (obr. 122: 1–3) s vysokým prohnutým podhrdlím zdobeným horizontálními pásy až k rovnému nebo mírně rozevřenému okraji, bez vyznačeného hrdla, nahrazuje ve střední

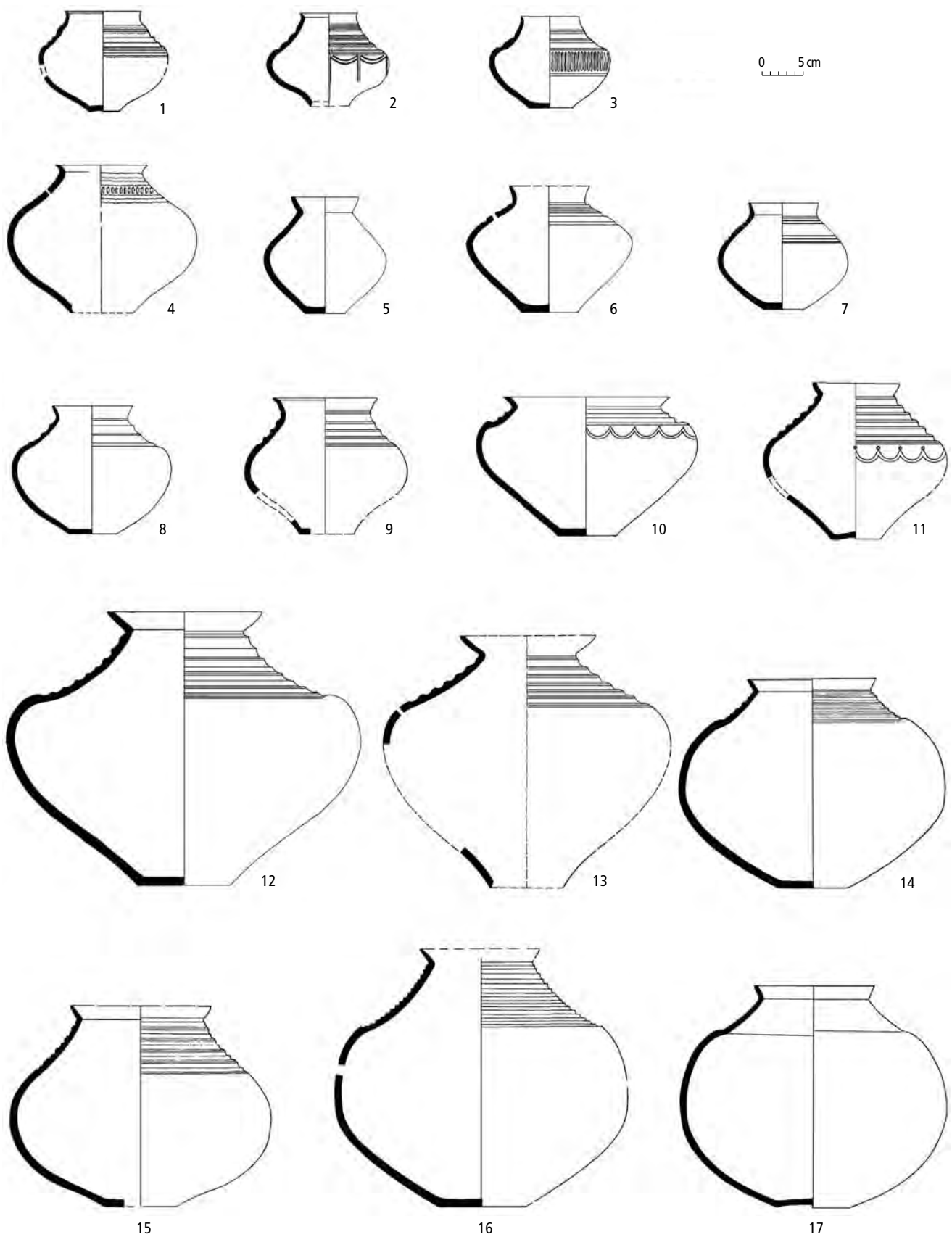
<< Obr. 119: Výzdoba keramiky slezskoplatěnické kultury. 1–23 Skalice (okr. Hradec Králové). Podle Vokolek 2002.

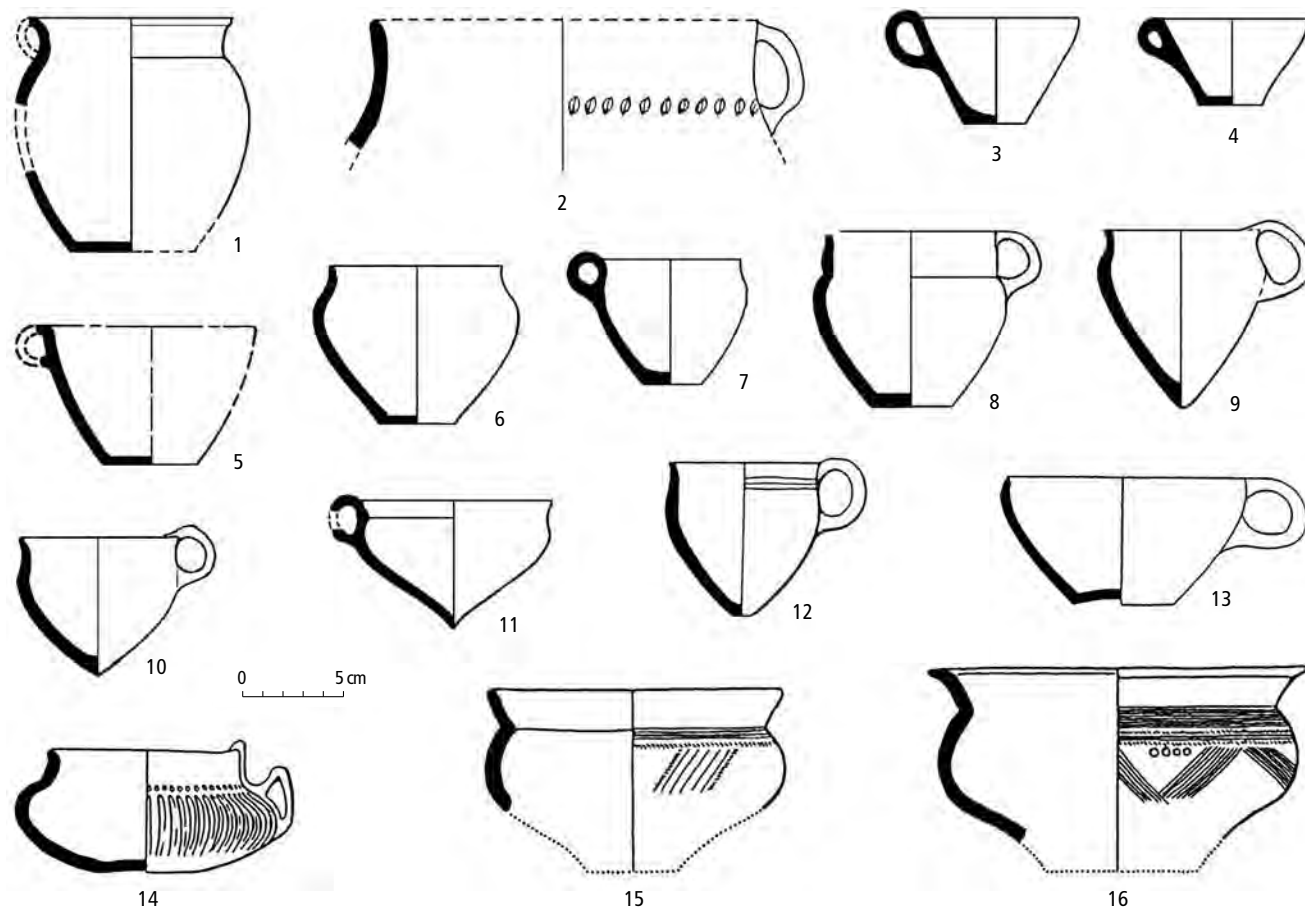
Obr. 121: Keramika kultury nynické: amfory. 1–19 Nynice (okr. Plzeň-sever). Podle Šaldová 1965b.

fázi bezuchá vyšší nádoba s nízkým nálevkovitým hrdlem s linií těla buď plynulou (obr. 122: 4–7), nebo je podhrdlí zvýrazněno a odděleno výzdobným pásem žlábků (obr. 122: 8–11).

Ve III. fázi nynické kultury se u těchto tvarů podhrdlí mění ve vyšší žlábkované hrdlo s nízkým rozevřeným nálevkovitým okrajem vytvořeným z původního hrdla, typické je široké baňaté tělo s maximální výduť kva-

Obr. 122: Keramika kultury nynické: zásobnice. 1–17 Nynice (okr. Plzeň-sever). Podle Šaldová 1965b.

Obr. 123: Keramika kultury nynické: hrnce a koflíky. 1, 3–11 Nynice (okr. Plzeň-sever); 2 Okrouhlé Hradiště (okr. Tachov); 12 Lipno (okr. Plzeň-sever); 13 Radčice (okr. Plzeň-město); 14 Plasy (okr. Plzeň-sever); 15 Chotíkov (okr. Plzeň-sever); 16 Zbůch (okr. Plzeň-sever). Podle Šaldová 1965b; 1977; 1981a; 1981b.

draticky profilovanou nebo pokleslou pod polovinu výšky nádoby (obr. 122: 12–16). Tvoří přímého předchůdce halštatských velkých zásobnicovitých nádob stejně jako varianty s hladkým kuželovitým podhrdlím (obr. 122: 17).

Užitkové nádoby zastupují středně velké a velké zásobnicovité tvary silných stěn s hrubým povrchem, mající vejčité tělo a válcovité, kuželovité nebo nálevkovité hrdlo s vodorovně přeloženým okrajem, což naznačuje vývoj tvaru z mladobronzových zásobnic (*Metlička 1990, 87*). Velké zásobnicové nádoby měly průměr hrdla větší než 30 cm.

Hrnce. Předchozí dvouuché hrnce z mladší doby bronzové, tzv. květináče, připomíná vyšší štíhlý hrnec vejčitého těla, zastoupený v hrobových nálezích ze starší fáze a ve fragmentech nalézaný i mezi sídlištní keramikou (obr. 123: 1).

Mísy. Keramický inventář nynické kultury doplňují různé průběžně se vyskytující tvary mis a misek, které V. Šaldová rozděluje na dvě skupiny: misky s esovitě prohnutými stěnami a dovnitř zeslbeným, zaobleným nebo seříznutým, nejčastěji do několika plošek hranným okrajem (obr. 124: 1–3) a až na výjimky ne-

zdobené misky vydutých stěn s rovným, popř. mírně zataženým okrajem (obr. 124: 4–7), vyskytující se v malých a středních velikostech, které mohou mít u okraje malé nebo slepé ouško. Charakteristická je varianta se zataženým zeslabeným okrajem a rovným zaobleným okrajem.

Nejrozšířenější variantou je hluboká miska s poměrně velkým rovným dnem (obr. 124: 8–10), v mladší fázi vystřídaná mělkou variantou středního a malého rozměru.

Dalším typem je většinou hluboká (obr. 124: 11), méně mělká (obr. 124: 12) miska se zataženým okrajem a prohnutými stěnami nad malým, často dovnitř vtaženým dnem, jehož zmenšování (obr. 124: 13) vede ke tvarům se zahroceným dnem (obr. 124: 14–16). Vyskytují se v I. a II. fázi nynické kultury.

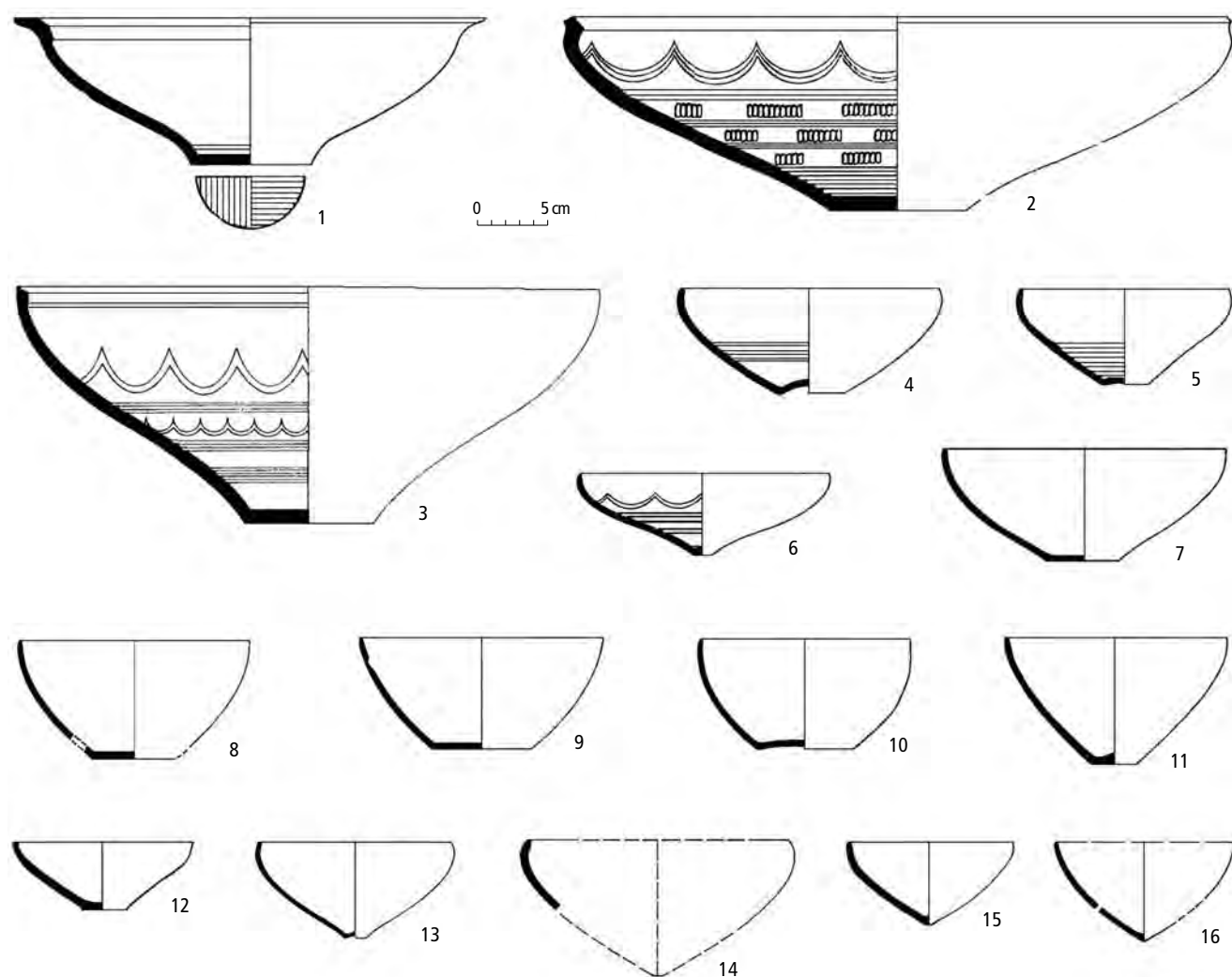
Tvarem a profilací okraje navazují mísy na mlado-bronzové exempláře, v nynické kultuře však až na výjimky (Náklov: *Šaldová 1983, 332*) nenašlo odezvu torzdování horní plochy okraje. Velké mísy o průměru nad 30 cm jsou užívány po celou dobu trvání nynického pohřebiště. Středně velké mísy jsou nezdobené, v celcích III. fáze pak mají bohatou výzdobu vnitřní plochy.

Mísovitě nádoby. Tyto tvary mají své předchůdce v mladobronzových mísovitých nádobách podobných zásobnicím s válcovitým hrdlem a v miskovitých koflících (obr. 125: 1–2). Podle rozdílů v profilaci horní části s hrdlem a podle výzdoby je lze rozdělit do čtyř variant. Nejstarší fázi zastupují tvary s nízkým kuželovitým hrdlem (obr. 125: 3–4) nebo s prohnutým rozevřeným hrdlem zdobené na podhrdlí pásem z rýh a obrvení (obr. 125: 5–8). Ve střední fázi mají mísovitě nádoby hrdlo vyduté nebo rovné a dovnitř seříznutý okraj, výzdoba mizí nebo se omezuje na 2–3 ryté linky (obr. 125: 9–13). Mísovitě nádoby nejmladší fáze charakterizuje rovné nebo mírně vyduté nízké nálevkovité hrdlo, pod nímž vzniká většinou z jednoho, ojediněle z více žlábků nízké podhrdlí, pod kterým jsou zavěšené dvojité girlandy (obr. 125: 14–15).

Koflíky. Téměř beze změny přecházejí z mladobronzového období varianty malých koflíků s uchem u okraje, a to jak s nálevkovitě rozevřenými stěnami

rovnými (obr. 123: 3–5) nebo oblými (obr. 123: 13), tak koflíky esovité profilace s rozevřeným okrajem (obr. 123: 6–8). Ze sídlišť známe i koflíky s odsazeným hrdlem (obr. 123: 14–16). Ke zvláštním, novým typům náleží koflík se zahroceným dnem a rozevřeným okrajem, jehož nejstarší analogie pochází z dolnomohansko-švábské skupiny popelnicových polí; ze stupně Ha B pak z rýnsko-švýcarské skupiny. Ty jsou však téměř vždy bezuché (obr. 123: 9–12).

Další tvary. Z morfologie všech výše uvedených tvarů vybočují vysoká prohnutá kuželovitá hrdla s rovně seříznutým okrajem ze sídliště Tlučná, jejichž původ spojuje M. Metlička se staršími stlačenými okřínny esovité profilace (*Metlička 1990, 88*). Zcela netypickým tvarem je cedníkovitá nádoba vejčitého tvaru s velkým mírně zaobleným dnem, kolmými stěnami a oblým okrajem z Náklova (obr. 126: 4). Otvory o velikosti 11–14 mm jsou soustředěny v přední oblejší části, zatímco na protějším hrotitějším konci bylo patrně ucho. Nádoba mo-

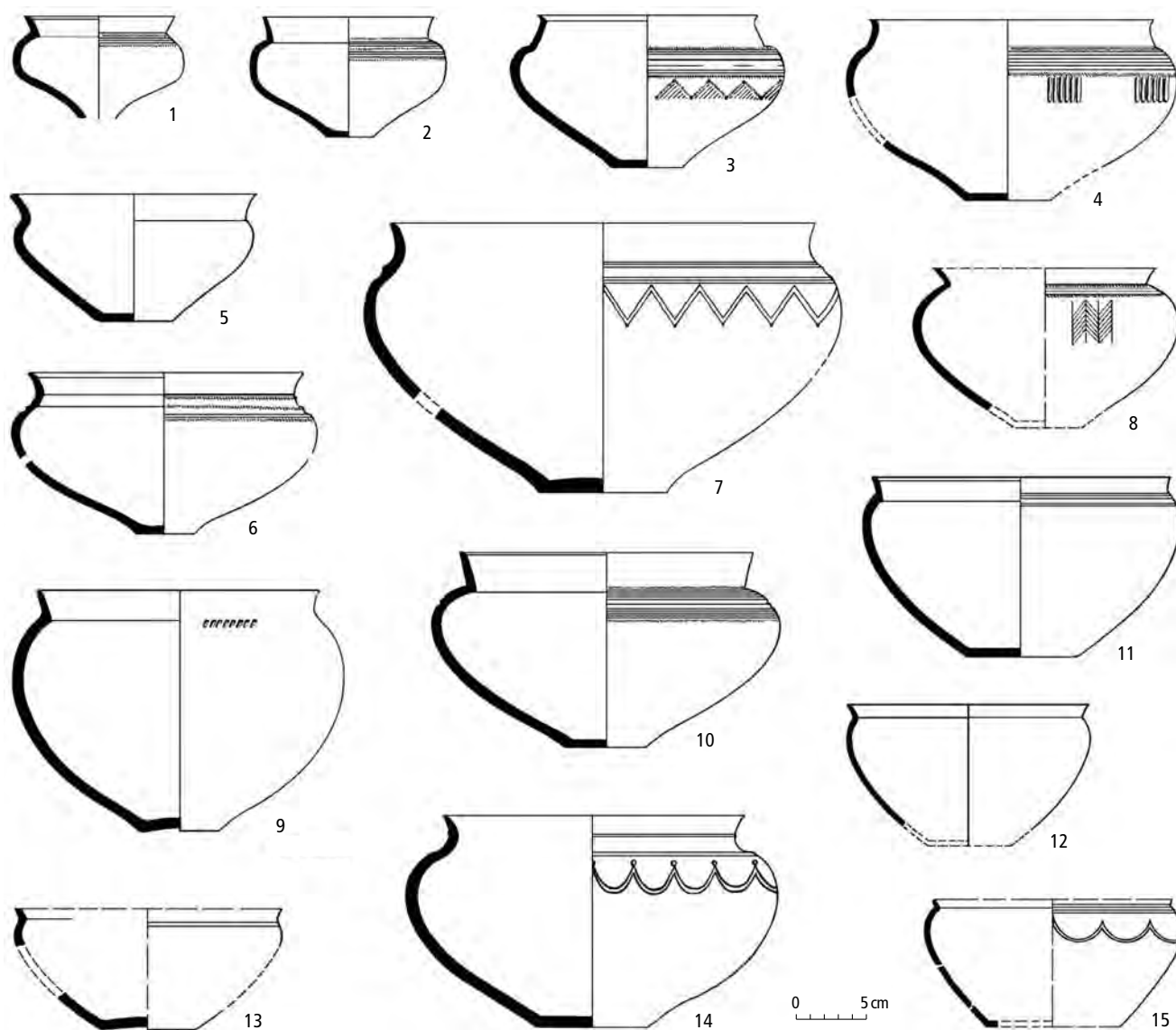
Obr. 124: Keramika kultury nynické: misky. 1–16 Nynice (okr. Plzeň-sever). Podle Šaldová 1965b.

hla sloužit jako cedníková naběračka k vyjímání pevných předmětů větších rozměrů, jako jsou kosti nebo varné valouny, z horkých tekutin (Metlička 1990, 90). Jako cedník sloužila jistě koflíkovitá nádoba s velkým dnem a uchem (obr. 126: 7).

Bez analogií zůstávají dvě nádoby z hrobů č. 22 a 151 v Nynicích – jedná se o menší, takřka kulovité nádoby bez hrdla, s nepatrně vychýleným okrajem, pod nímž je umístěn pás rýh a žlábků (Šaldová 1965b, 40; obr. 126: 1–2). Ojedinělým artefaktem je rovněž oválná poklička ze sídliště v Náklově (obr. 126: 16), z téže lokality pochází fragment malé sací nádoby (Šaldová 1983, 328; obr. 126: 11).

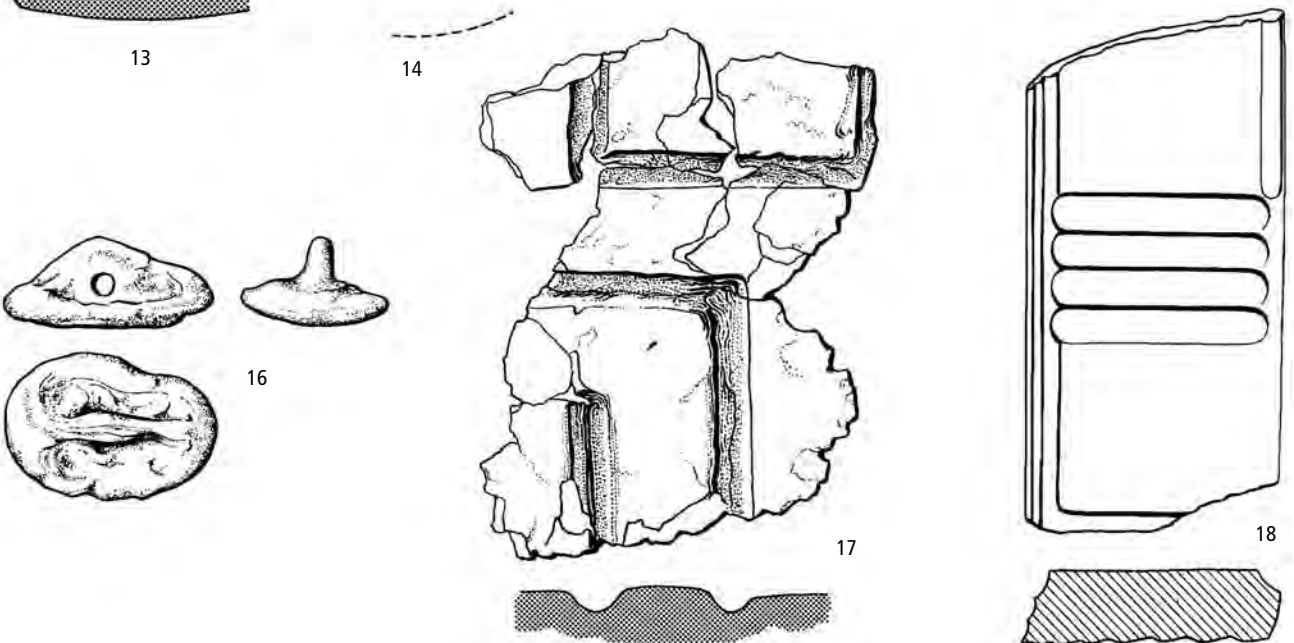
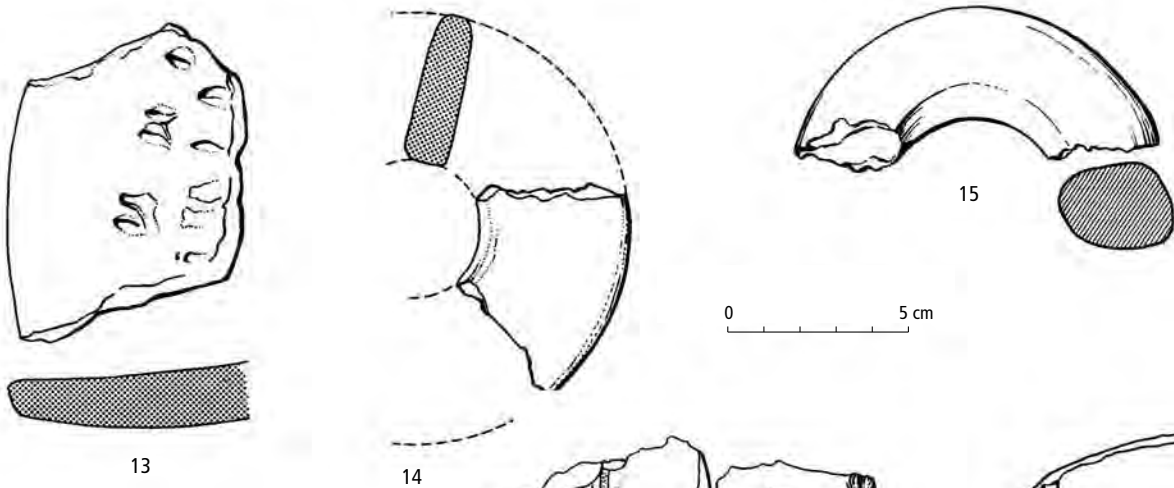
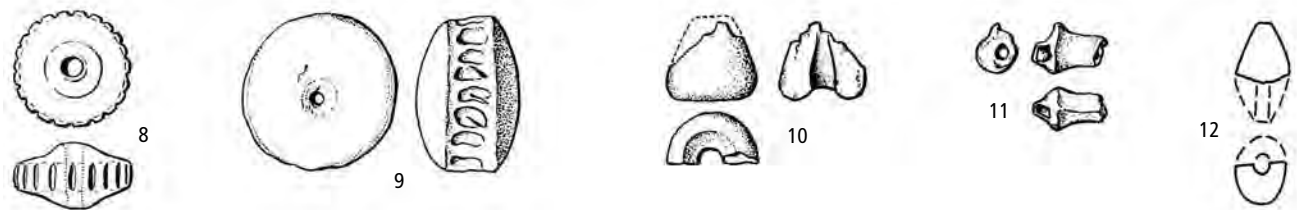
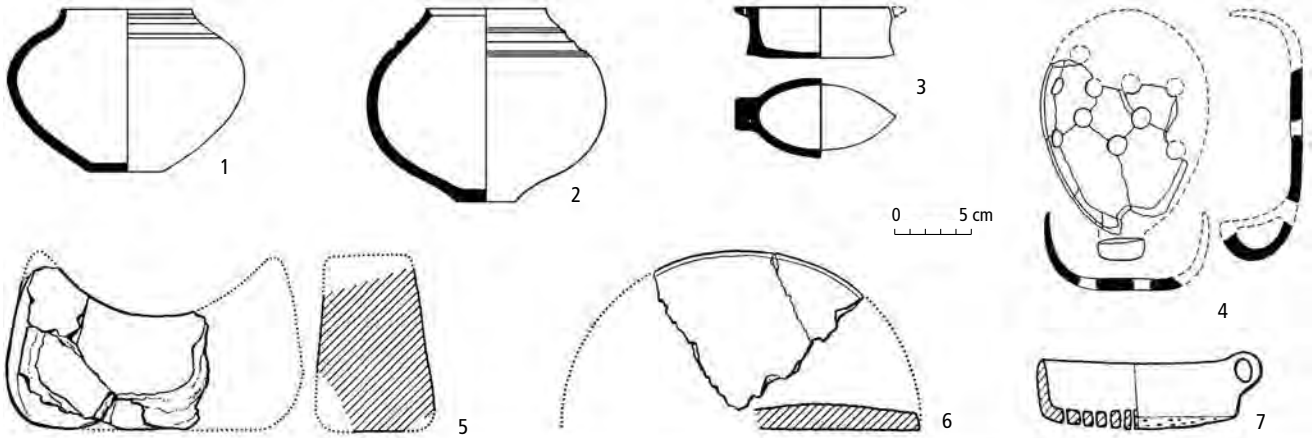
Doloženy jsou i ploché kruhové desky (obr. 126: 6), někdy zdobené nehtovitými vrypy (obr. 126: 13), plně nebo sporadicky děrované a považované za pečicí talíře, podložky nebo pokličky.

Zvláštní keramické artefakty. V Plzni-Radčicích se zachovaly fragmenty silných desek zdobené na svrchní straně žlábků, spodní strana je neopracovaná. Žlábků mohou vymezovat obdélníkovitou plochu nebo jsou úzké a rovnoběžné (obr. 126: 18), popř. tvoří ornament meandrového rázu, jako na exempláři z hradiště Planá-Radná (obr. 126: 17). Desky mají patrně kultovní účel a mohou tvořit součást plochých domácích krbových oltářů, jejichž původ klade J. Bouzek na Krétu (Bouzek

Obr. 125: Keramika kultury nynické: mísovité tvary. 1–15 Nynice (okr. Plzeň-sever). Podle Šaldová 1965b.

>> Obr. 126: Keramika kultury nynické: zvláštní tvary a technická keramika. 1–3, 14 Nynice (okr. Plzeň-sever); 4, 7, 10, 11, 15 Náklov (okr. Plzeň-sever); 5, 6, 8, 17 Radčice (okr. Plzeň-město); 9, 13, 16, Planá-Radná (okr. Plzeň-sever); 12 Tlučná (okr. Plzeň-sever). Podle Metlička 1990; Šaldová 1965b; 1977; 1981; 1983.

1965a, 249). Měsíčkovitý podstavec je doložen jedním masivním zlomkem z Plzně-Radčic (obr. 126: 5) a z hradiště Planá-Radná, tvarem i velikostí jsou podobné starším exemplářům z mladší doby bronzové objeveným v Tajanově a Tupadlech na Klatovsku. Menší exempláře s málo vytaženými růžky pocházejí z pohřebiště v Nynicích a z Hradištského vrchu. Měsíčkovité podstavce ze západních Čech jsou samostatné předměty, na rozdíl od středočeských, které byly připevněny na kruhovou desku (*Šaldová 1965a*, 88).

Výčet kultovních předmětů doplňuje vaničkovitá nádoba z hrobu č. 161 v Nynicích s vytaženými a propíchnutými laloky (obr. 126: 3), která má četné analogie v lužickém okruhu popelnicových polí, zejména ve slezskoplatěnickém prostředí ve Slezsku, Polsku a Braniborsku. Naopak není zastoupena v inventáři kulturních skupin jihoněmeckých popelnicových polí; nynický exemplář je tedy ojedinělým nálezem za jižní hranicí lužického komplexu.

Zvláštním keramickým tvarem je také část dvojkónického korálku (obr. 126: 12) ze sídliště v Tlučné (*Metlička 1990*, 90).

Technická keramika. Přesleny jsou dvojkónického tvaru zdobené vrypy na hraně (obr. 126: 8, 9); kuželovitý tvar má fragment přeslenu z Náklova (obr. 126: 10). K dalším předmětům náležejí hliněné kroužky ploché (obr. 126: 14) nebo zaoblené (obr. 126: 15), o průměru asi 11 cm. Jejich funkce není jednoznačně vysvětlena; většinou jsou interpretovány jako zátěže rybářských sítí nebo závaží tkalcovských stavů. Děrované kotouče jsou označovány za tkalcovská závaží nebo cedníkové vložky do nádob (*Šaldová 1981a*, 135). Nelze rovněž vyloučit, že uvedené desky tvořily podložky pro měsíčkovité podstavce (*Šaldová 1965a*, 88). Průměr známých exemplářů se pohybuje mezi 18 a 25 cm.

Tkalcovská závaží mají tvar válcovitý, jehlancovitý s podélným otvorem nebo tvar komolého jehlanu se zaobleným vrchem.

Úprava povrchu a výzdoba keramických artefaktů

Keramika nynické kultury je vyráběna v ruce, z poměrně dobře plavené hlíny na lomu pískově hnědošedé s povrchem vypáleným do tmavě červenohnědé barvy, která na některých nádobách přechází do černa. Na hotovou, ještě nevypálenou nádobu byla nanášena tenká vrstvička vytvářející hladký, někdy leštěný povrch. Častější je tuhováním do kovového lesku. Novým způsobem úpravy povrchu je nanesení slabého povlaku červené barvy, takže povrch se stává kožovitě lesklým.

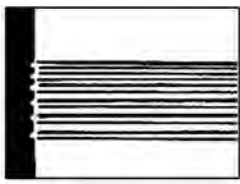
Středně velké a velké zásobnicovité tvary, zastupující užitkové nádoby, mají silné stěny a hrubý povrch,

někdy upravený záměrným zdrsněním nebo uhlazováním špachtlí nebo dřívkem. Tato úprava povrchu ukazuje na vztah k pozdní fázi štítarského stupně knovízské kultury a nebyla zjištěna na nynických hradištích. Z mladší doby bronzové přechází vertikální prstování. K dalším úpravám povrchu se řadí husté hřebenové rýhování pokrývající celá těla nádob ve svislém směru, vodorovně nebo v šikmo do sebe zapadajících svazcích.

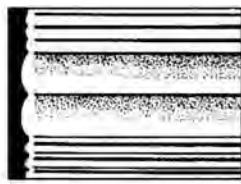
K hlavním výzdobným prvkům náleží jedna či více souběžných vodorovných rýh (obr. 127: 1) mělce či ostrěji rytých, doplněných žlábků (obr. 127: 2) a tzv. obrvením – řadou krátkých šikmých čárek, které jsou prováděny mechanicky – kolečkem se šikmými zářezy (obr. 127: 4, 12–14). Obrvení náleží k charakteristickým prvkům staršího období nynické kultury, v mladší fázi je vystřídáno zcela novým výzdobným motivem – dvojitou girlandou, vytvořenou z mělkých rýh nebo úzkých žlábků (obr. 127: 34–39). Girlanda se objevuje mnohem častěji v inventáři hradišť a pohřebišť než na rovinných sídlištích. Motiv žlábků (obr. 127: 3) slouží většinou k horizontálnímu členění podhrdlí nebo hrdla amforovitých nádob a nádob s etážovitě prohnutým hrdlem. Jednotlivé žlábků na sebe navazují ostrými hranami nebo se hrana rozšiřuje v úzké žebro. Méně často se objevují jednotlivé žlábků přerušované hladkou plochou či střídání skupin užších žlábků se širokými. Vertikální žlábkování výdutě je vzácné (obr. 127: 21–22). Na sídlišti v Tlučné se ojediněle objeví výzdoba horizontální skupiny žlábků, k nimž se pojí krátké svazky šikmých žlábků, z téže lokality pochází i zlomek netypicky zdobený horizontálním pásem z rytých ležatých „V“ (*Metlička 1990*, 89; obr. 127: 5).

Nejčastějším ornamentem je kombinace rýh a žlábků (obr. 127: 7–11) nebo rýh a obrvení (obr. 127: 12–14), popřípadě žlábků a obrvení (obr. 127: 15–16), seskupených do svislých či šikmých tránsnovitých útvarů. Kombinace všech tří prvků (obr. 127: 17–22) poskytla nejvíce dekoračních variant, doplněných v některých případech důlky (obr. 127: 30–33). Méně časté jsou svazky šikmých rýh (obr. 127: 6) a klikatek (obr. 127: 28–29) nebo paprskovité rýhy a žlábků, popř. šrafované trojúhelníky (obr. 127: 23–27). Neobvyklá je výzdoba misky nebo koflíku z Náklova tvořená šachovnicovitě kladenými skupinami žlábků, pokrývajícími celou výdutě (*Šaldová 1983*, 331).

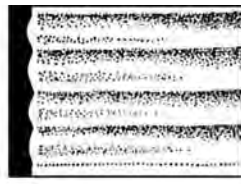
Hrubé tvary často zdobí lišta výjimečně hladká, častěji stlačená do vlnovky (obr. 128: 8), důlkovaná (obr. 128: 5), s důlky s otisky nehtu (obr. 128: 6) nebo vrypy (obr. 128: 7), ojediněle ji podtrhuje žlábek. Prstování (obr. 128: 1), rýhování (obr. 128: 2–3) a lišta patří k výzdobným prvkům zastoupeným častěji na rovinných

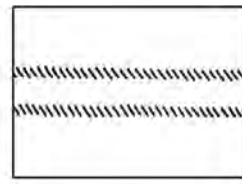
1

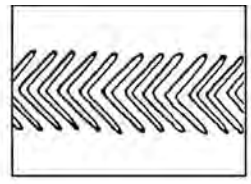
2

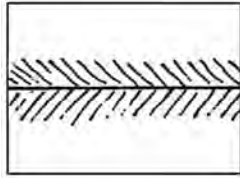
3

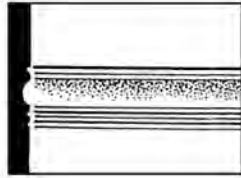
4

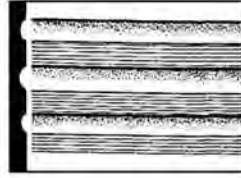
5

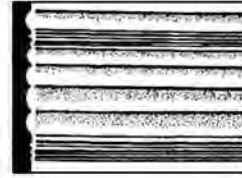
6

7

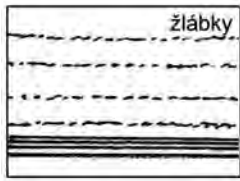
8

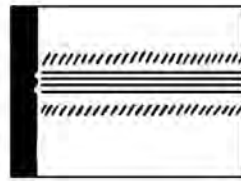
8

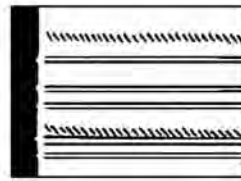
10

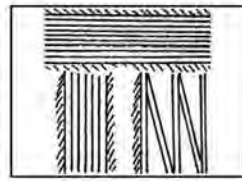
11

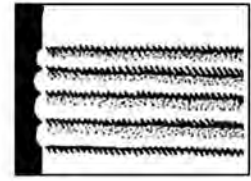
12

13

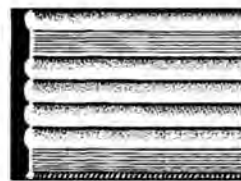
14

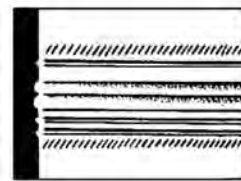
15

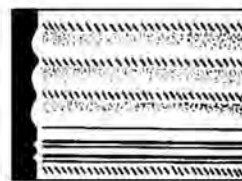
16

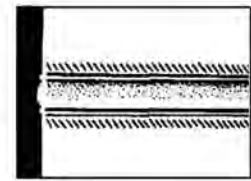
17

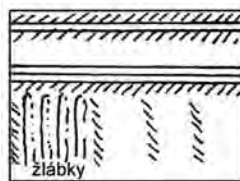
18

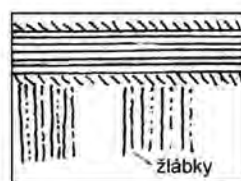
19

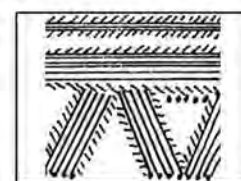
20

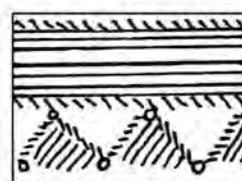
21

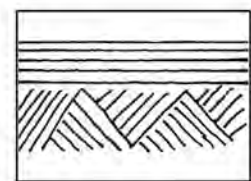
22

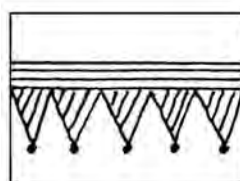
23

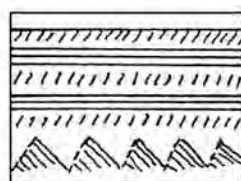
24

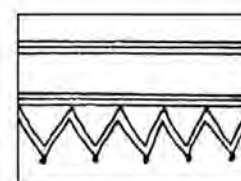
25

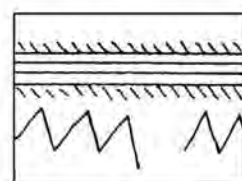
26

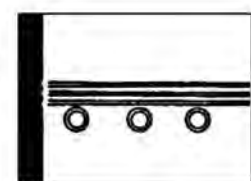
27

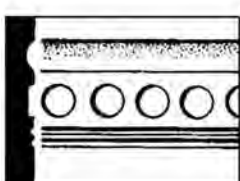
28

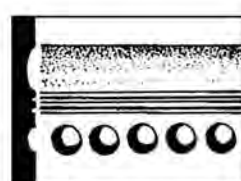
29

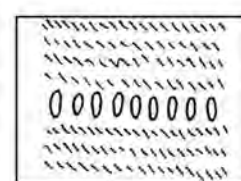
30

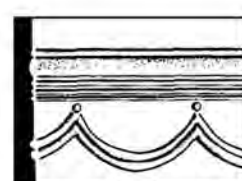
31

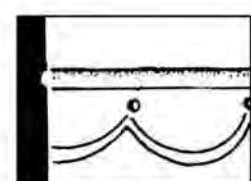
32

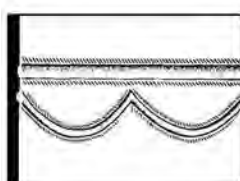
33

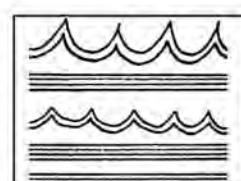
34

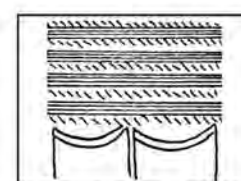
35

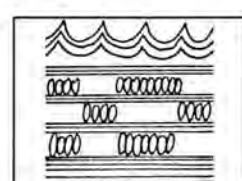
36

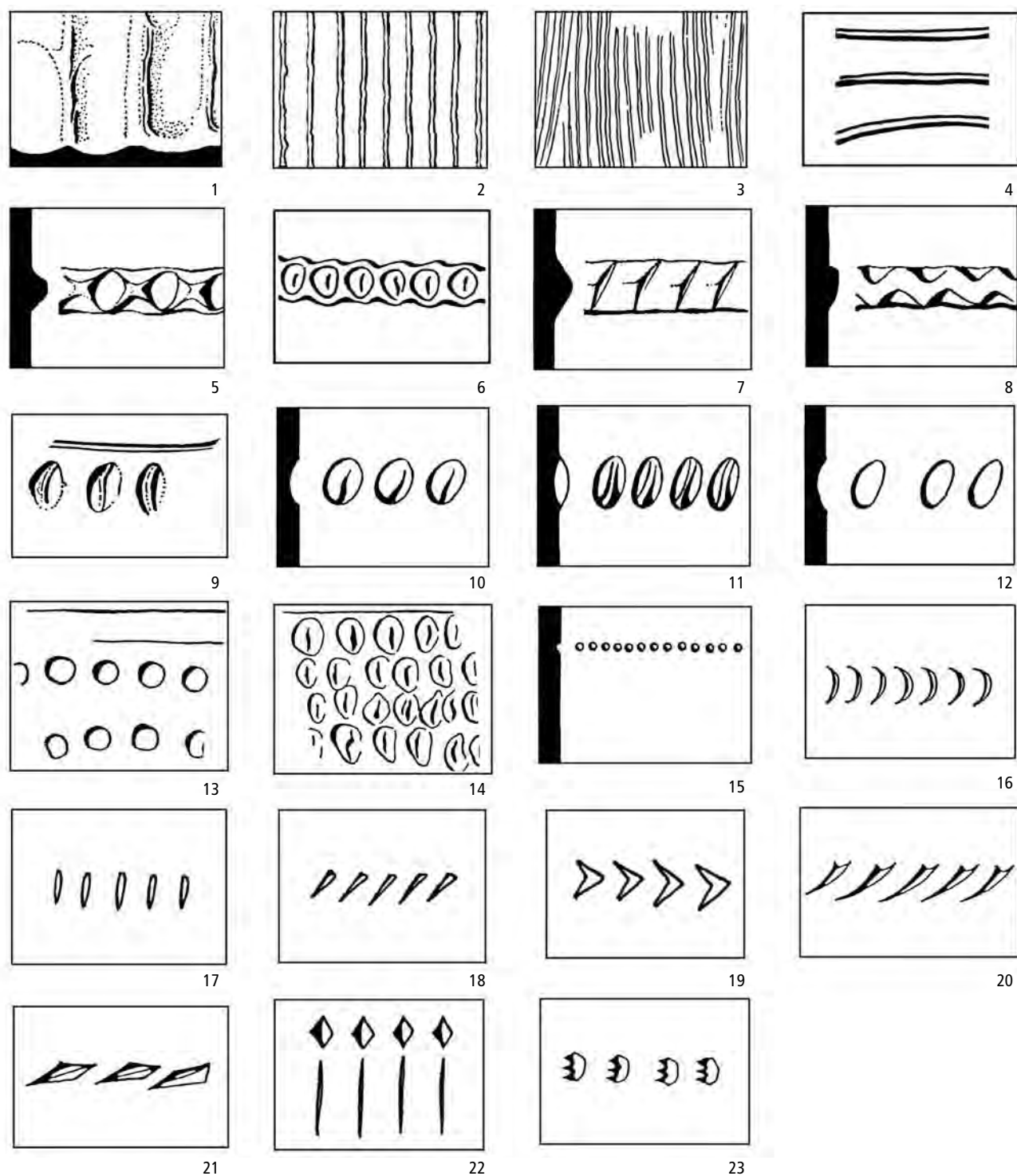
37

38

39

Obr. 128: Úprava povrchu a výzdoba keramiky nynické kultury. Podle Šaldová 1981a; 1981b.

sídlištích než na hradištích. Naopak samotné velké důlky nebo důlky s otiskem nehtu, zdůrazňující rozhraní hrdla a těla velkých a středních nádob (obr. 128: 9–12), se vyskytují více na hradištích. Podobné důlky mohou být i v hranách okrajů. Ze sídliště u Tlučné i z Náklova pocházejí i zlomky zdobené pásem z ně-

kolika horizontálních řad malých oválných důlků (*Metlička 1990, 87; obr. 128: 15*). Z Náklova jsou známy fragmenty nádob zdobených velkými oválnými důlky s otisky nehtu seřazenými do několika horizontálních řad hustě na sebe navazujících (*Šaldová 1983, 322; obr. 128: 14*). Nádoby nalézané na sídlištích zdobí i vrypy

ve formě řádky šikmých zářezů objevující se na rozhraní hrdla a těla nebo na hranách okrajů. Na hradištích je spektrum variant vrypů mnohem širší – zastoupeny jsou klínovité, trojúhelníkovité, kapkovité a různě deformované vrypy (obr. 128: 16–23). Rytá výzdoba užitných nádob vystupuje ve formě vertikálních skupin rýh na výduti nebo spodku nádoby (obr. 128: 2–3). Žlábek na hrubých a středních tvarech je pouze jeden, horizontální na rozhraní hrdla a těla. Novým výzdobným prvkem stupně Ha B je hrana, která slouží k oddělení hrdla od vlastního těla nádoby.

4.5.4 Kovové výrobky

Bronzové předměty z období kultur popelnicových polí pocházejí v rozhodující míře ze dvou komponent: z hrobů a z depotů. Nálezy z hrobů přispívají mimo jiné k zjištění chronologických relací v rámci tvarového spektra keramické produkce, ke stanovení těchto relací mezi keramickými tvary a jednotlivými typy bronzové industrie, k posouzení sociální diferenciací uvnitř dané populace, k řešení demografických otázek a v neposlední řadě i k poznávání duchovního světa tehdejšího člověka.

Nejvydatnějším zdrojem kovových, nejčastěji měděných a bronzových, předmětů jsou v době kultur popelnicových polí depoty, přičemž převažují takové, které byly uloženy do různých skrýší. Bývají ukryty ve skalnatých dutinách, pod kameny, v nepřístupných roklích atp. a původně soustředěny v nějakých schránkách (nádobách, kožených nebo textilních vacích).

Právě díky depotům jsme informováni o převážné většině nám známých druhů, forem a typů bronzových artefaktů užívaných v mladší a pozdní době bronzové na území Čech, nicméně spektrum produkce v nich obsažené není úplné, některé tvary bronzových artefaktů doposud známe pouze z funerálních kontextů (*Jiráň 1998*).

Nástroje

Dláta. Výhradně účelovými tvary zpravidla bez bližší chronologické citlivosti jsou dláta. Pokud nejsou přímo odvozena od seker nebo nebyla objevena v kontextu s dalšími nálezy, nelze je většinou v rámci období popelnicových polí blíže datovat. Z hlediska jejich formy rozlišujeme dláta s tulejí (obr. 129: 11), dláta s plnou rukojetí (obr. 129: 8) a dláta tyčinkovitá (obr. 129: 9). U drobnějších tyčinkovitých dlát můžeme odlišit dvě varianty definované podle způsobu výroby. První variantu představují dlátka primárně za tímto účelem zhotovená, zatímco druhou variantou jsou sekundárně opracované tyčinky, např. dlátka překovaná z poškozeného tyčinkovitého náramku. V Čechách výjimečným artefaktem je dlátovitý nástroj (špičák?) s tyčinnými laloky z depotu v Nechranicích (obr. 129: 10). Zlomek

skutečného šestihranného špičáku pochází z depotu v Holašovicích (*Jiráň 2000a*, Abb. 1: 4).

Nože. Chronologicky velmi citlivé jsou jednotlivé formy a typy bronzových nožů. Počátek jejich výskytu je doložen již v závěrečném úseku předcházející mohylové kultury, kdy tento bronzový nástroj ve formě nože s plnou rukojetí vzniká, ale charakteristické jsou zejména pro období popelnicových polí, jehož jsou typickým reprezentantem. Soubor dosavadních nálezů těchto nástrojů je ve většině publikován (*Jiráň 2002b*), typologické třídění je částečně odvozeno od systémů používaných v okolních oblastech (*Říhovsky 1972*), ale je modifikováno podle spektra nálezů těchto výrobků typických pro území Čech. Základní členění vychází z provedení rukojeti jednotlivých forem nožů. V období kultur popelnicových polí byly používány nože s jazykovitou rukojetí (obr. 130: 2), s destičkovitou rukojetí (obr. 130: 1, 4), honosné nože s plnou rukojetí (obr. 130: 3), nože s trnem (obr. 130: 5, 6), s tyčinkovitou rukojetí – stěžejkou (obr. 130: 8) a s tulejí (obr. 130: 7), přičemž poslední varianta představuje v českém prostředí zřetelný import (*Jiráň 2000b*).

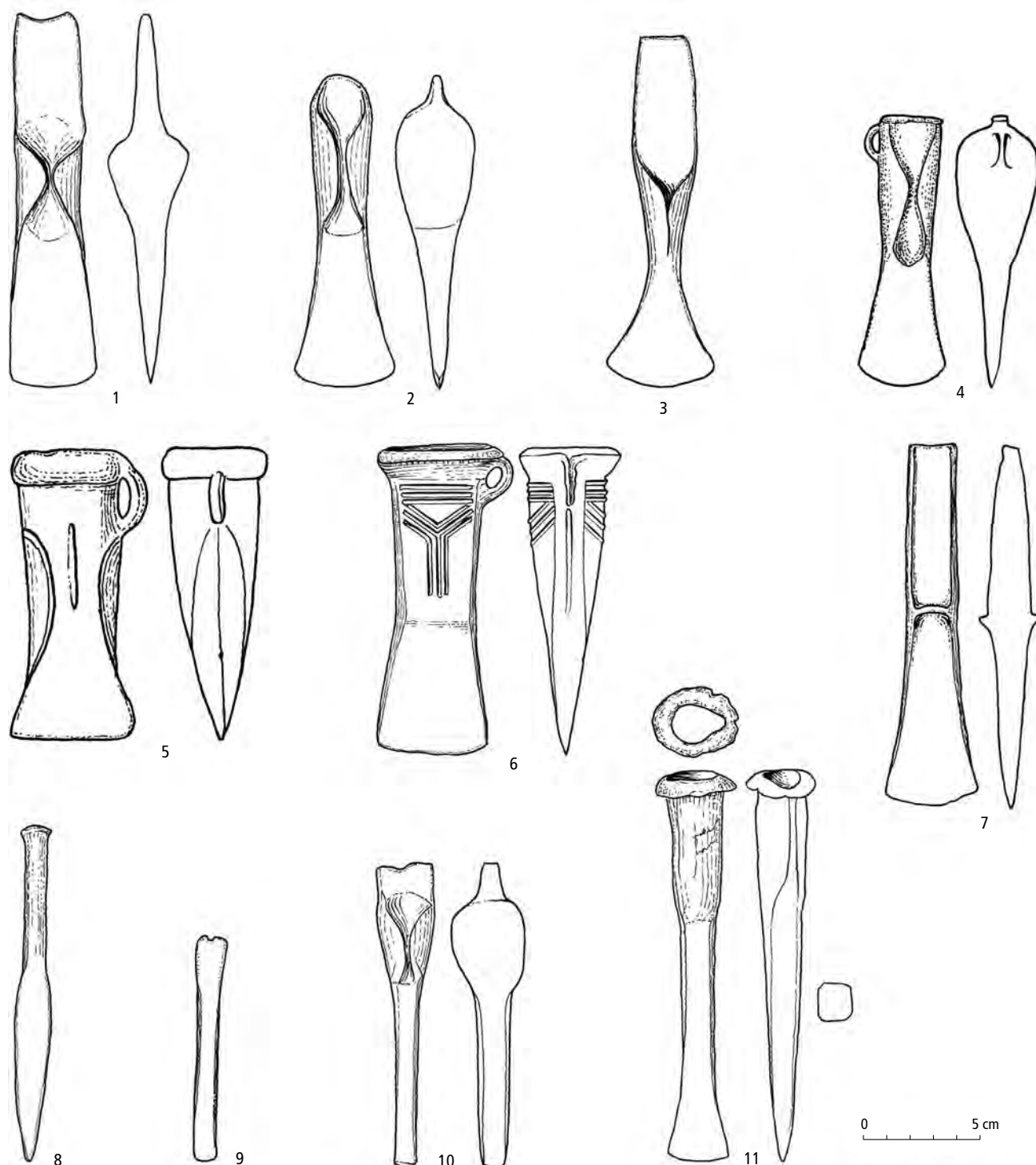
Břítvy. Podobně chronologicky citlivé jsou nástroje, které řadíme k toaletním potřebám – bronzové břítvy. Zpracování českých nálezů je také k dispozici (*Jockenhövel 1971*). Základním dělicím prvkem je oproti nožům v tomto případě naopak tvarování čepele; rozlišujeme dvojbřité formy často s prolamovanou rukojetí ukončenou kroužkem (obr. 130: 9, 10) a jednobřité formy s vybíhající trnovitou rukojetí (obr. 130: 12) nebo s vykrojením (obr. 130: 11).

Srpy. Jsou nejčastěji v nálezech doloženým bronzovým nástrojem z doby kultur popelnicových polí. Základní dělení forem tohoto druhu nástroje je opět odvozeno od způsobu uchycení a tvarování držadla. Zatímco srpy s kolmým bradavkovitým trnem přecházejí do prostředí popelnicových polí již z předcházejícího období mohylové kultury a pokračují zde plynule ve svém typologickém vývoji (obr. 131: 1, 2, 4), první výskyt srpů s řapem je spojen až se samým závěrem vývoje mohylové kultury a je reprezentantem mladobronzového a pozdně bronzového období (obr. 131: 5). Pro česko-bavorský okruh popelnicových polí jsou v mladší době bronzové typické zejména srpy s otvorem v řapu (obr. 131: 3). Bližší chronologické třídění těchto nástrojů je ovšem založeno především na celkové stavbě, klenbě a úhlových vazbách jednotlivých částí nástroje. Obecně jsou srpy s řapem z pozdní doby bronzové ve srovnání s mladobronzovými exempláři menší a postrádají většinou v rukojeti otvor pro nýt, stejně jako boční trn (srov. *Kytlicová 1963*, 247–249). Podrobné zpracování českých exemplářů doposud chybí.

Další nástroje. Ostatní druhy výrobků, spadající do kategorie nástrojů, nejsou již v hojnějším počtu za-

stoupeny. Univerzální víceúčelové tyčinkovité nástroje bez jakékoliv chronologické citlivosti představují šídla a rydla (obr. 131: 6), jejichž vzájemné odlišení bývá většinou ryze subjektivní. Šídla by měla být spíše subtilnější, s oběma konci zahrocenými. Sporadické jsou nálezy kladiv s válcovitou nebo hranatou tulejí (obr. 131:

7–9) a souvisejících kovadlin (obr. 131: 10). Objevují se bronzové pinzety (obr. 131: 11), udice (obr. 131: 12), háčky a háky (obr. 131: 14), mezi neobvyklé nástroje lze jistě zařadit drasadlo z depotu ve Lhotce (obr. 131: 15). Také pilka (obr. 131: 13) není obvyklá, jeden takový český exemplář pochází z depotu z Rýdče.

Obr. 129: Bronzové artefakty kultur popelnicových polí: sekery a dláta. 1 Saběnice, (okr. Most); 2, 4 Malý Bor (okr. Klatovy); 3 Úpohlavý (okr. Litoměřice); 5 Velké Žernoseky (okr. Litoměřice); 6, 11 Porta Bohemica (k.ú. Libochovany-Malé Žernoseky, okr. Litoměřice); 7 Rydeč (okr. Ústí n. Labem); 8, 9 Cheb (okr. Cheb); 10 Nechanice (okr. Chomutov). Podle Kytlicová 2007.

Nástroje/zbraně

Sekery. Tyto artefakty jsou primárně považovány za nástroje, i když jejich souběžné využití jako zbraní je možno odůvodněně předpokládat. Sekery jsou nejmasivnějšími obvyklými artefakty vyráběnými z bronzu a je možné je rozdělit do několika výrazných typů, chronologicky celkem spolehlivě odlišitelných. Ve starších etapách vývoje kultur popelnicových polí přežívá z předchozí střední doby bronzové forma sekery s lalokovým (srdcovitým) schůdkem a sekery s rovným lištovitým schůdkem (obr. 129: 3, 7). Pro období popelnicových polí jsou však typické sekery se středovými laloky (obr. 129: 1). Sekery s tulejí (obr. 129: 5, 6) se stávají frekventovanější až v pozdní době bronzové, stejně tak jako sekery s týlními laloky (obr. 129: 2, 4).

Zbraně

Dýky. Počátek kultur popelnicových polí je obdobím, ve kterém lze naposledy v nálezovém fondu zaznamenat četnější používání typických dýk s obloukovitým týlem a nýty k upevnění rukojeti z organického materiálu (obr. 132: 1). Je otázkou, zda konec jejich výskytu lze spojovat s nástupem nového tvaru – nože (*Kimmig 1941–47*, 158). Konec užívání dýk a počátek užívání nožů se opravdu časově překrývá. V plně rozvinutém prostředí mladší doby bronzové jsou výjimečně doloženy pouze tzv. peschierské dýky s jazykovitým řapem (obr. 132: 2).

Meče. Další rozvoj naproti tomu zaznamenávají meče. Základní rozlišení tohoto druhu zbraní je založeno na tvaru rukojeti. Rozlišujeme tak meče s plnou rukojetí (obr. 132: 5), meče s jazykovitým řapem (obr. 132: 4) a pozdní meče tzv. typu Tachlovice (obr. 132: 6). Výjimečné jsou jiné, cizí formy, např. meč s kosočtvercovým řapem a hladkým ricassem (obr. 132: 3). Hlavní skupiny jsou samozřejmě dále typologicky členěné. Hodna dalšího zkoumání je skutečnost, že zatímco hrobové nálezy představují pouze meče s plnou rukojetí typu Riegsee, naopak v depotech uložených do země se setkáváme s meči s řapem.

Hroty kopí a oštěpu. Kopí a oštěp jsou prakticky neodlišitelné, neboť velikost hrotu nebyla nejpodstatnějším znakem zbraně. Zdá se, že plná zbroj sestávala z pravidla ze dvou exemplářů – jeden byl určen k hození a druhý sloužil jako bodná zbraň. Hroty sestávají z tuleje (jen výjimečně ji nahrazuje trn) a rozšířeného listovitého ostrží. Je doložen jak prostý listovitý tvar (obr. 132: 7), tak i modifikace se stupňovitě profilovaným listem (obr. 132: 8). Spodní konec dřevěného ratiště této zbraně mohl být chráněn kónickou patkou (obr. 132: 10).

Ostatní zbraně. Ke zbráním ještě přistupují hroty šípů s křídélky a tulejkou (obr. 132: 9), opatřenou někdy otvorem. Mezi defenzivní zbraně je možno počítat štíty, které byly ovšem převážně vyráběny z organických materiálů, pouze s případnými kovovými aplikami. Jedinou

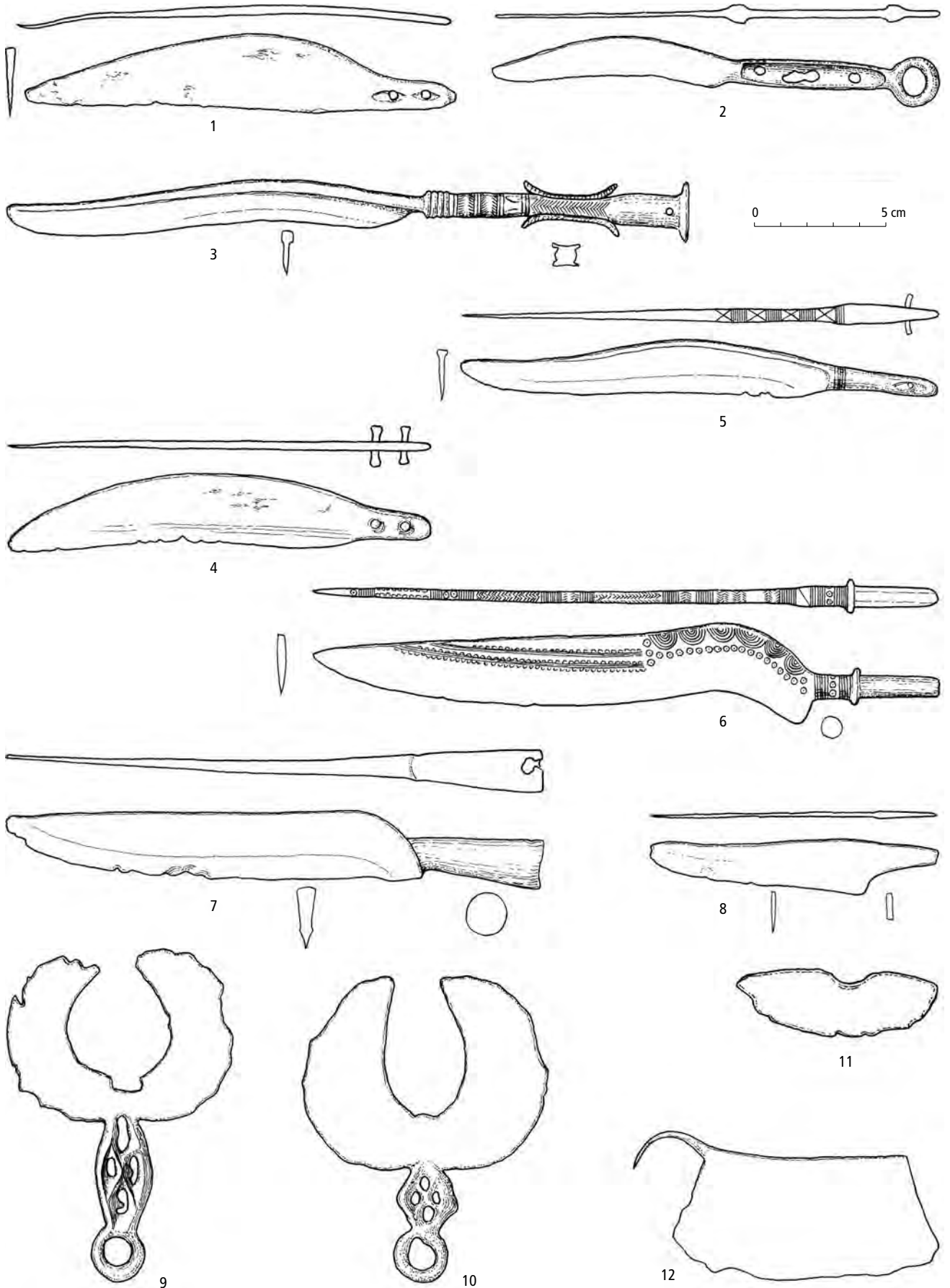
výjimku na českém území představuje celokovový štít nalezený v Plzni-Jíkalce (*Kytlicová 1986*).

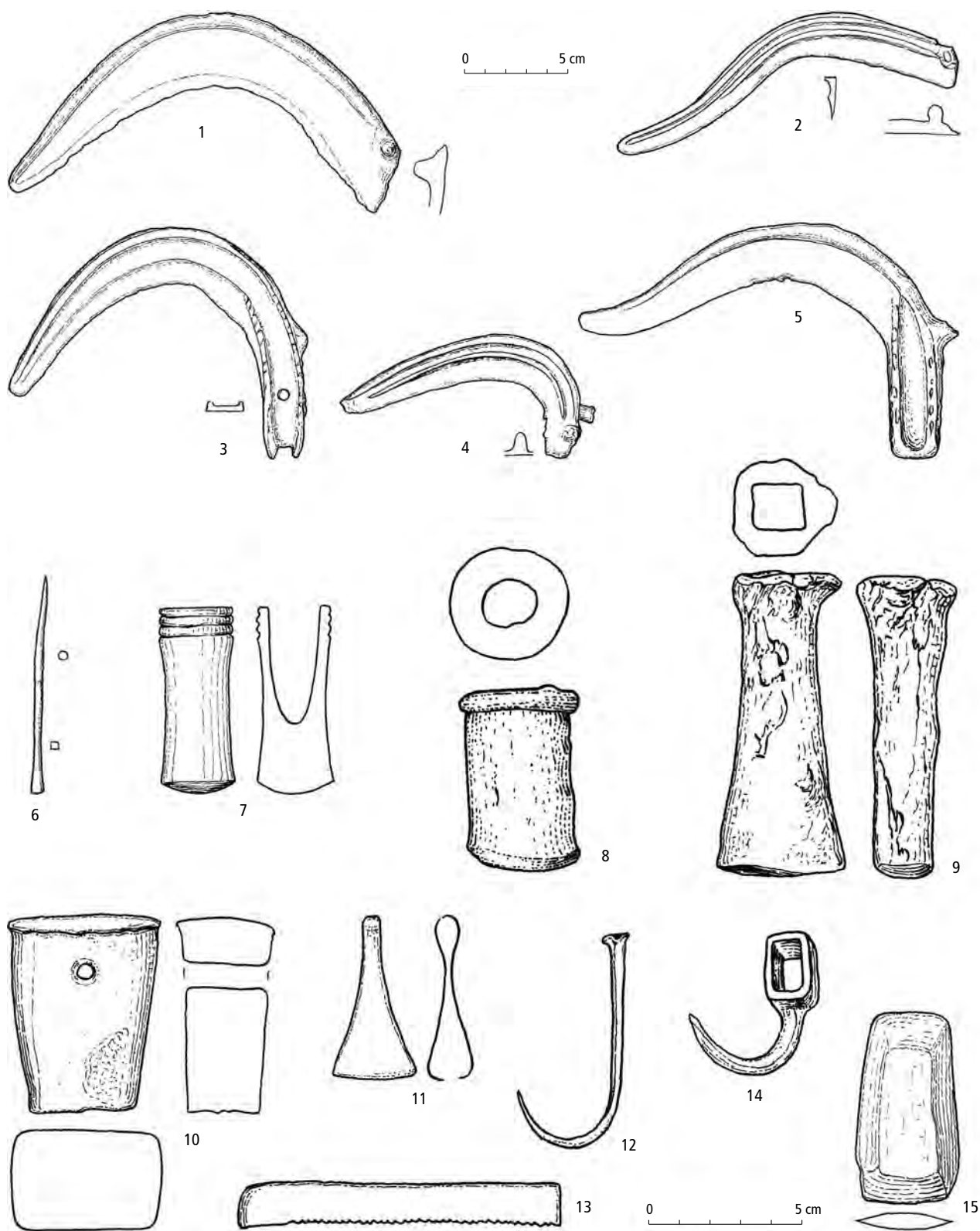
Ozdoby

Jehlice. Širokým spektrem tvarů a typů se vyznačují jehlice, jejichž zdobná funkce, přinejmenším ve starších úsecích vývoje kultur popelnicových polí, je nepochybná (*Jiráň 2004*). Výzdobnost a masivnost ztrácí jehlice až v mladších obdobích vývoje kultur popelnicových polí. Z hlediska celkové stavby je možno rozlišit jehlice s masivní profilací, s horizontální kruhovou hlavicí, s vertikální kruhovou hlavicí, s narativní hlavicí, s hlavicí plastickou, s hlavicí v krčku, se svnutou hlavicí nebo s hlavicí vývalkovitou. Kvůli obrovskému tvarovému spektru jehlic je tato systemizace pouze rámcová, jednotlivé konkrétní výrobky mohou inklinovat svojí stavbou i k dvěma skupinám. Vytvoření detailního třídícího systému by ovšem muselo předcházet všeobecné sjednocení užívané české terminologie, což je za dnešních podmínek nepravděpodobné. Proto se musíme pouze snažit orientovat v současnosti existující záplavě pojmenování jednotlivých typů jehlic. Následná deskripce se tedy snaží používat termíny, které se v české odborné literatuře vyskytují nejhojněji. Chronologicky necitlivým typem jehlice, objevujícím se i v souborech z období popelnicových polí, jsou jednoduché jehlice s hlavicí stočenou v očko (obr. 133: 1), které jsou běžné od starší doby bronzové až po stupeň Ha B. Příbuzným typem jsou potom tzv. pastýrské jehlice (obr. 133: 2), které jsou již chronologicky omezeny zejména na mladší a pozdní dobu bronzovou, i když nejstarší exempláře s poměrně úzkým tvarem hlavičky a neobvykle velkým ven vytočeným očkem náležejí ještě do pozdně mohylového období.

Již pro mohylovou kulturu typické jehlice s pečtitkovou hlavicí (obr. 133: 3) se v prostředí kultur popelnicových polí vyvíjejí do jehlic typu Weitendorf. Ty se vyskytují ve dvou variantách: drobné s malou hřebíkovitou hlavičkou (obr. 133: 4) a pak masivnější exempláře s větší terčíkovitou hlavicí (obr. 133: 5). Výrazným tvarem přežívajícím také z prostředí mohylového jsou pak dvojdielné jehlice s velkou terčovitou hlavicí. Exempláře, které přísluší již období popelnicových polí, mají oproti starším hlavičkám větších rozměrů a především středový vytažený trn (obr. 133: 6). Jiným výrazným typem počátku mladší doby bronzové jsou jehlice s vývalkovitou nebo též vroubkovanou hlavicí (obr. 133: 13, 14), jehlice s kulovitou hlavicí a zesíleným krčkem (typ Deinsdorf: obr. 133: 7–9). Vzácný typ mladobronzových jehlic představují v Čechách jehlice s turbanovitou hlavicí (obr. 133: 17), které jsou jinak typické pro severoalpšské a jihoněmecké regiony horizontu Riegsee.

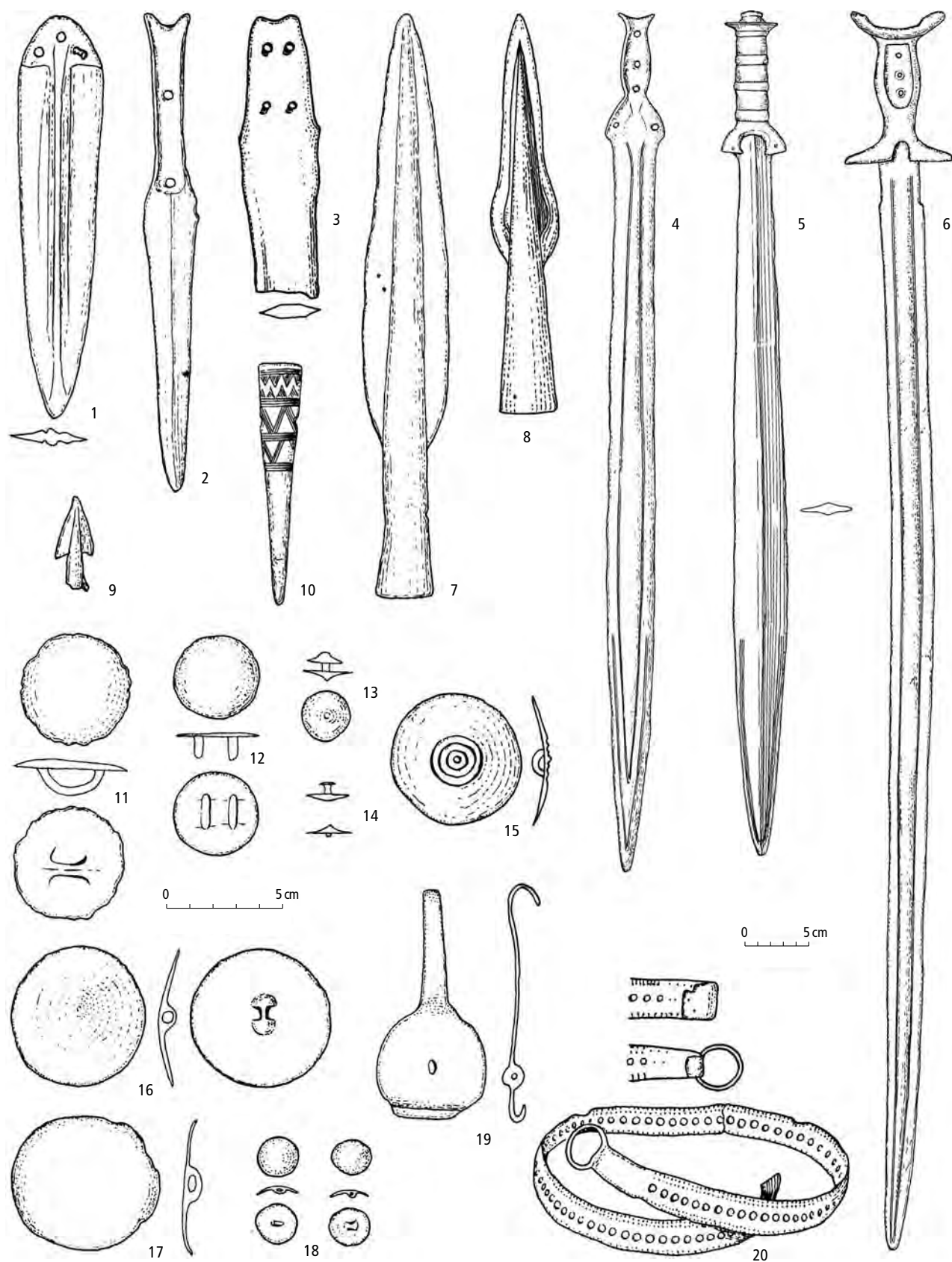
Další typy této kategorie spinadel zastupují např. jehlice s kulovitou jemně zdobenou hlavicí a prostým krč-

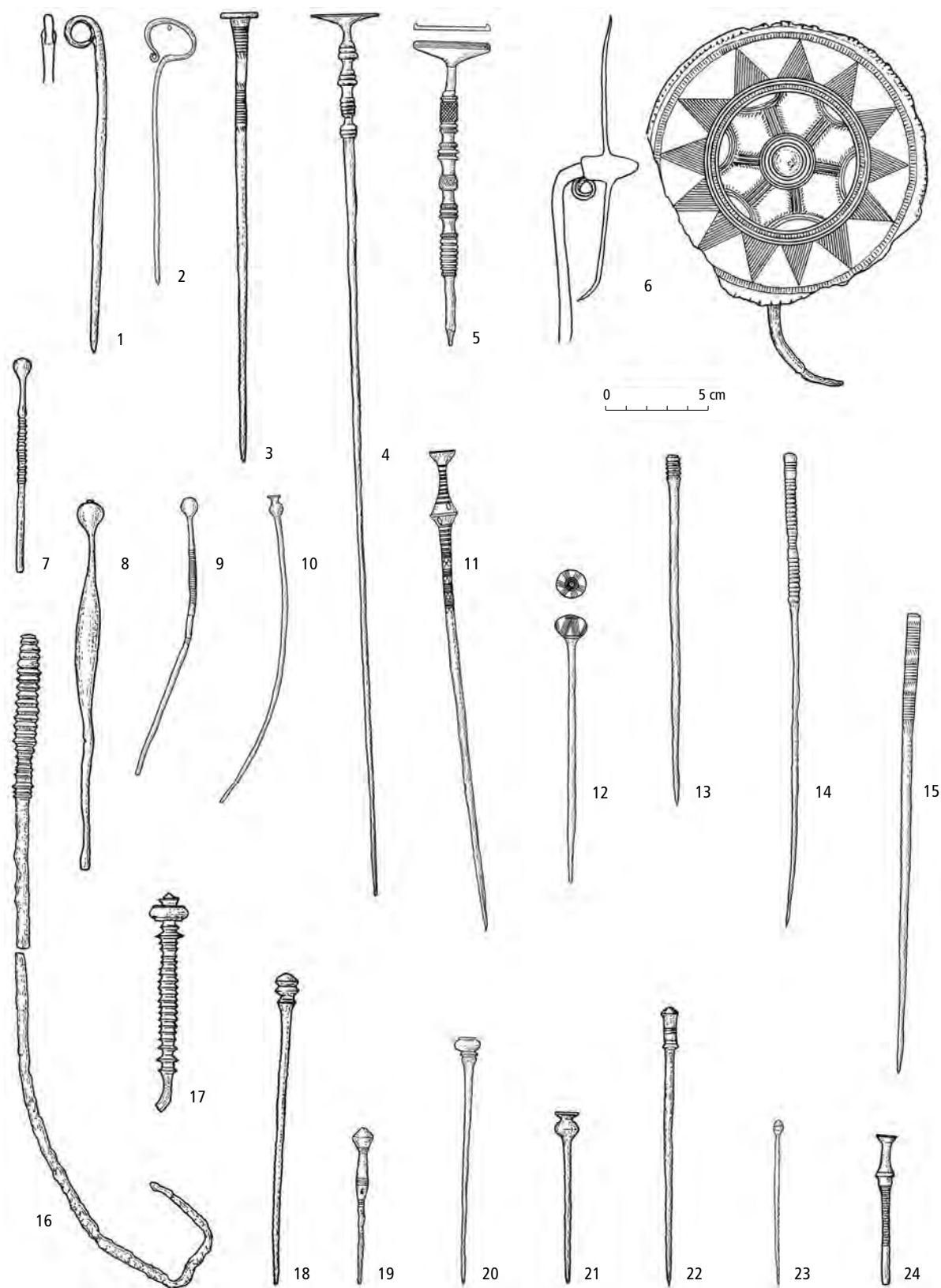

Obr. 131: Bronzové artefakty kultur popelnicových polí: srpy, kladiva a další nástroje. 1 Honezovice (okr. Plzeň-jih); 2 Nový Bydžov (okr. Hradec Králové); 3 Lžovice (okr. Kolín); 4 Hradec Králové-Slezské Předměstí (okr. Hradec Králové); 5 Praha-Vinoř; 6 Plešivec (k.ú. Jince, okr. Příbram); 7, 10 Albrechtice nad Vltavou-Újezd (okr. Písek); 8 Skalička (okr. Hradec Králové); 9, 13 Rýdeč (okr. Ústí nad Labem); 11 Světec (okr. Teplice); 12 Přelouč (okr. Pardubice); 14 Staré Sedlo (okr. Tábor); 15 Lhotka (okr. Rokycany). Podle Kytlicová 2007.

<< Obr. 130: Bronzové artefakty kultur popelnicových polí: nože a břitvy. 1 Tajanov (okr. Klatovy); 2 Dašice (okr. Pardubice); 3 Čeradice (okr. Louny); 4 Lovosice (okr. Litoměřice); 5, 8, 11 Světec (okr. Teplice); 6 Nové Sedlo (okr. Louny); 7 Třebovle (okr. Kolín); 9 Velké Žernoseky (okr. Litoměřice); 10 Brozánky (okr. Mělník); 12 Hrušov (okr. Mladá Boleslav). Podle Jiráň 2002b, Jockenhövel 1971.

Obr. 132: Bronzové artefakty kultur popelnicových polí: zbraně a součásti výstroje. 1 Zbonín (okr. Písek); 2 Lažany (okr. Chomutov); 3, 8, 9 Rýdeč (okr. Ústí n. Labem); 4 Velké Žernoseky (okr. Litoměřice); 5, 7, 10 Porta Bohemica (k.ú. Libochovany-Malé Žernoseky, okr. Litoměřice); 6 Tachlovice (Praha-západ); 11 Ploskovice-Liščín (okr. Litoměřice); 12 Přelouč (okr. Pardubice); 13, 14 Hostomice (okr. Teplice); 15 Kamyk (okr. Litoměřice); 16, 19 Středokluky (Praha-západ); 17 Staré Sedlo (okr. Tábor); 18 Jenišovice (okr. Mělník); 20 Záluží (okr. Litoměřice). Podle Kytlicová 2007; Novák 1975.

Obr. 133: Bronzové artefakty kultur popelnicových polí: jehlice. 1 Hořice na Šumavě (okr. Český Krumlov); 2 Lovosice (okr. Litoměřice); 3 Zbonín (okr. Písek); 4 Nečín (okr. Příbram); 5 Strachovice (okr. České Budějovice); 6 Bušovice (okr. Rokycany); 7 Temelín (okr. České Budějovice); 8 Zahájí (okr. České Budějovice); 9 Dobešice (okr. Písek); 10 Skalice (okr. Hradec Králové); 11 Vraný (okr. Kladno); 12 Strakonice (okr. Strakonice); 13 Újezd u Vodňan (okr. Strakonice); 14 Koloměřice (okr. České Budějovice); 15 Bavorov – okolí (okr. Strakonice); 16 Praha-Hradčany; 17 Staré Sedlo (okr. Tábor); 18, 19 Platěnice (okr. Pardubice); 20 Cerhenice (okr. Kolín); 21 Holašovice (okr. České Budějovice); 22 Lžovice (okr. Kolín); 23 Kutná Hora-Cimburk (okr. Kutná Hora); 24 Těchlovice (okr. Děčín). Podle Böhms 1937; Bouzek 1962a; 1967–69; Chvojka 2001b; 2006; Kytlicová 1981; 2007; Vokolek 2002; 2003.

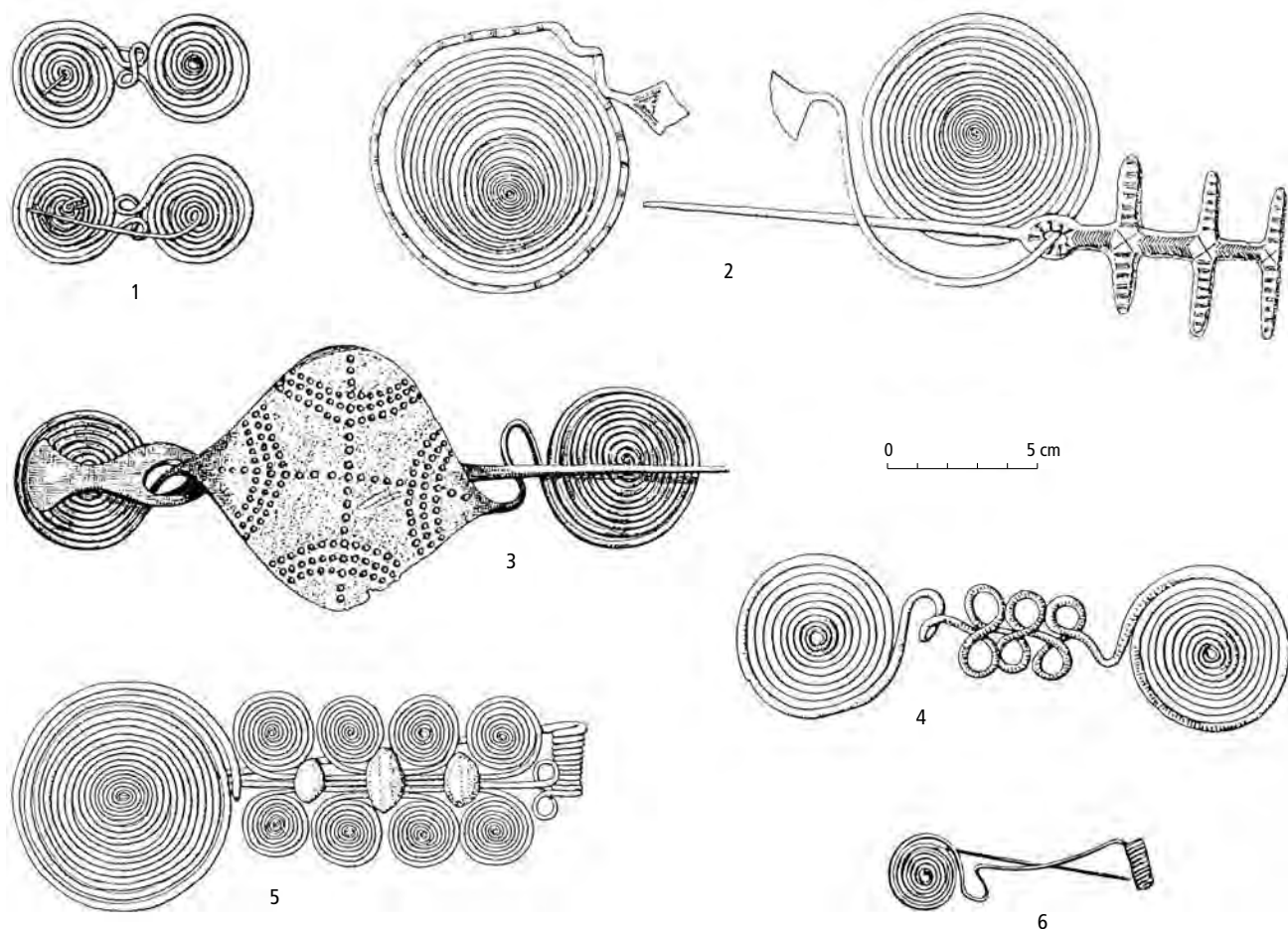
kem (typ Unterradl: obr. 133: 12), jehlice se zátkovitou hlavicí (obr. 133: 15), tzv. vázičkovité jehlice (obr. 133: 10, 21), u kterých lze odlišit mladobronzovou variantu s velkou hlavicí a variantu pozdně bronzovou s malou hlavicí, jehlice s bohatě profilovanou hlavicí (obr. 133: 18, 20), jehlice s dvojkónickou hlavicí (obr. 133: 19), s bohatě profilovanou kyjovitou hlavicí (obr. 133: 16) nebo jehlice s tzv. cívkovitou hlavicí (obr. 133: 22).

Bronzové jehlice pozdně bronzového období mají oproti starším exemplářům menší hlavice i celkovou stavbu. Časté jsou zejména jehlice s vázičkovitou hlavicí drobnějších variant. Typické pro pozdní dobu bronzovou v Čechách jsou jehlice tzv. ervěnického typu (Bouzek 1962a, 253, obr. 4; obr. 133: 11, 24), charakteristické jsou i jehlice s ovoidní hlavíčkou (obr. 133: 23).

Spony. Základní dělení spon vychází z jejich konstrukce, přičemž české území je oblastí, kde se setkávají dvě konstrukční koncepce. Rozeznáváme spony jednodílné, u kterých je jehla spony integrální součástí celé jednodílné konstrukce výrobku, a spony dvojdílné, u kterých vlastní jehla představuje solitérní sou-

část spinadla a je vyráběna samostatně. V českém prostředí mají dvojdílné spony výraznou převahu v zastoupení. Variační šíře jednotlivých typů spon není zdaleka tak rozsáhlá, jako je tomu u jehlic. Z českého prostředí známe zejména dvojdílné spony se štítkem zakončené spirálovitými růžicemi s křížovou nebo veslovitou jehlou (obr. 134: 2, 3) či spony brýlovité s osmičkovitě vinutým lučíkem (obr. 134: 4). Jednodílné spony vystupují opět v modifikacích spony brýlovité (obr. 134: 1) nebo růžicové (obr. 134: 5) a na konci pozdní doby bronzové již nastupuje harfovité spona (obr. 134: 6).

Náramky. Mezi kruhovými šperky dominují v epoše kultur popelnicových polí náramky, které můžeme rozdělit do tří základních kategorií: tyčinkovité, plechové a lité. V každé této skupině lze pak odlišit několik typů s řadou variant. Zcela běžné šperky bez přesnější chronologické průkaznosti představují hladké nezdobené tyčinkovité náramky. Na přelomu střední a mladší doby bronzové se objevuje velmi pestrá a nehomogenní skupina tyčinkovitých náramků s rytou výzdobou různého

Obr. 134: Bronzové artefakty kultur popelnicových polí: spony. 1, 3, 6 Lžovice (okr. Kolín); 2 Čepí (okr. Pardubice); 4 Kundračice (okr. Litoměřice); 5 Porta Bohemica (k.ú. Libochovany a Malé Žernoseky, okr. Litoměřice). Podle Kytlicová 2007.

průřezu (čočkovitého, kosočtverečného, kruhovitého, oválného, střechovitého apod.: obr. 135: 1–4). Plně do mladší doby bronzové náležejí větší náramky většinou kruhovitého průřezu s odlišnou rytou výzdobou než předchozí varianty (obr. 135: 6). Náramky z pozdní doby bronzové jsou drobnější, z tyčinky polokruhovitého nebo oválného profilu, zdobené svazky kolmých a šikmých rýžek, někdy i proti sobě jdoucích (obr. 135: 5). Typické jsou náramky z prostředí slezskoplatěnické kultury zdobené oddělenými skupinami kolmých rýh (obr. 135: 9, 10). Zvláštní skupinou jsou spirálovitě stočené náramky, které se v Čechách běžně objevují již ve starší době bronzové, doloženy jsou však i ve hmotné kultuře následujících období a známé jsou také v epoše popelnicových polí, kdy jsou běžně provedeny z dvojitého drátu, na konci smyčkovitě ukončeného (obr. 135: 7, 8). Charakteristickou formou střední doby bronzové, která dožívá ještě v prostředí popelnicových polí, jsou plechové náramky s rytou výzdobou, jejichž konce bývají zpravidla ukončeny dvojitými růžicemi (obr. 135: 12), nebo plechové náramky s podélnými žebry (obr. 135: 11). Výraznými reprezentanty počátečního období popelnicových polí jsou náramky střechovitého průřezu, zdobené skupinami příčných svazků žlábků (obr. 135: 18, 19). Jde o domácí české výrobky, čemuž odpovídá i jejich označení „český žebrovaný náramek“ nebo „typ Dřetovice“. Jinou výraznou skupinu náramků představují duté klenuté náramky s bohatou rytou výzdobou, kombinovanou s vloženými kroužky nebo spirálami (obr. 135: 17). Do počátku mladší doby bronzové přežívají také lité náramky menších rozměrů s výzdobou hustého příčného rýhování nebo svazků příčných a šikmých rýh (obr. 135: 15). Nápadnou formou litých náramků z prostředí popelnicových polí jsou potom tzv. české masivní náramky (obr. 135: 20) nebo typ ostře žebrovaného náramku (obr. 135: 13). Zvláštní skupinu náramků reprezentují lité náramky průřezu ve tvaru písmene D (obr. 135: 14, 16).

Další kruhové ozdoby. Vedle náramků a nákrčníků se objevují i hmotné nebo tyčinkovité nánožní kruhy (obr. 136: 2, 5). Jinou variantou jsou větší tordované kruhy (obr. 136: 14). Oblíbené byly také nárameníky s protilehlými růžicovými spirálami. Ve starším období bývají zhotoveny ze širšího plechového pásku, mladší exempláře jsou užší, v krajních závitech jsou tvořeny bronzovou tyčinkou (obr. 136: 4). K ozdobě hrdla sloužily bronzové nákrčníky z hladké či tordované tyčinky s konci často stočenými v očko (obr. 136: 1) nebo různé náhrdelníky s ozdobnými závěsky, případně vytvořené ze spirálovité drátěné rourky (obr. 136: 5).

Prsteny. Nepříliš hojný je výskyt prstenů. Jsou velmi prosté, vyrobené z drátu nebo plechového pásku (obr. 136: 6, 7).

Závěsky. Oproti předchozí mohylové kultuře obliba závěsků klesá, nicméně jsou doloženy i v období po-

pelnicových polí. Objevují se ještě terčovité a srdcovité závěsky (obr. 136: 8, 9), závěsky ve tvaru kola s paprsky (symbol slunce?: obr. 136: 10, 11), v podobě přesýpacích hodin, antropomorfní, jindy zoomorfní (obr. 136: 13, 12).

Ostatní ozdoby. Spektrum klasických ozdob doplňují záušnice, vlasové ozdoby, vinuté dvojité spirály a jiné netypické ozdoby.

Součásti výstroje

Nejběžněji nacházenými součástmi výstroje jsou bronzové knoflíky s jedním i dvěma oušky (obr. 132: 11, 12) a cvočky (obr. 132: 13, 14), vyskytují se různé typy pásových záponek (obr. 132: 19) i celé pásy s tepanou výzdobou (obr. 132: 20). K výstroji lze také přiřadit faléry různých velikostí, většinou s ouškem na vnitřní straně. Sloužily jako ozdoba koňských postrojů, ale mohly být i součástí ochranného oděvu – pancíře (obr. 132: 15–18). Známe také bronzové postranice koňských udidel (obr. 137: 6, 7).

Nádoby

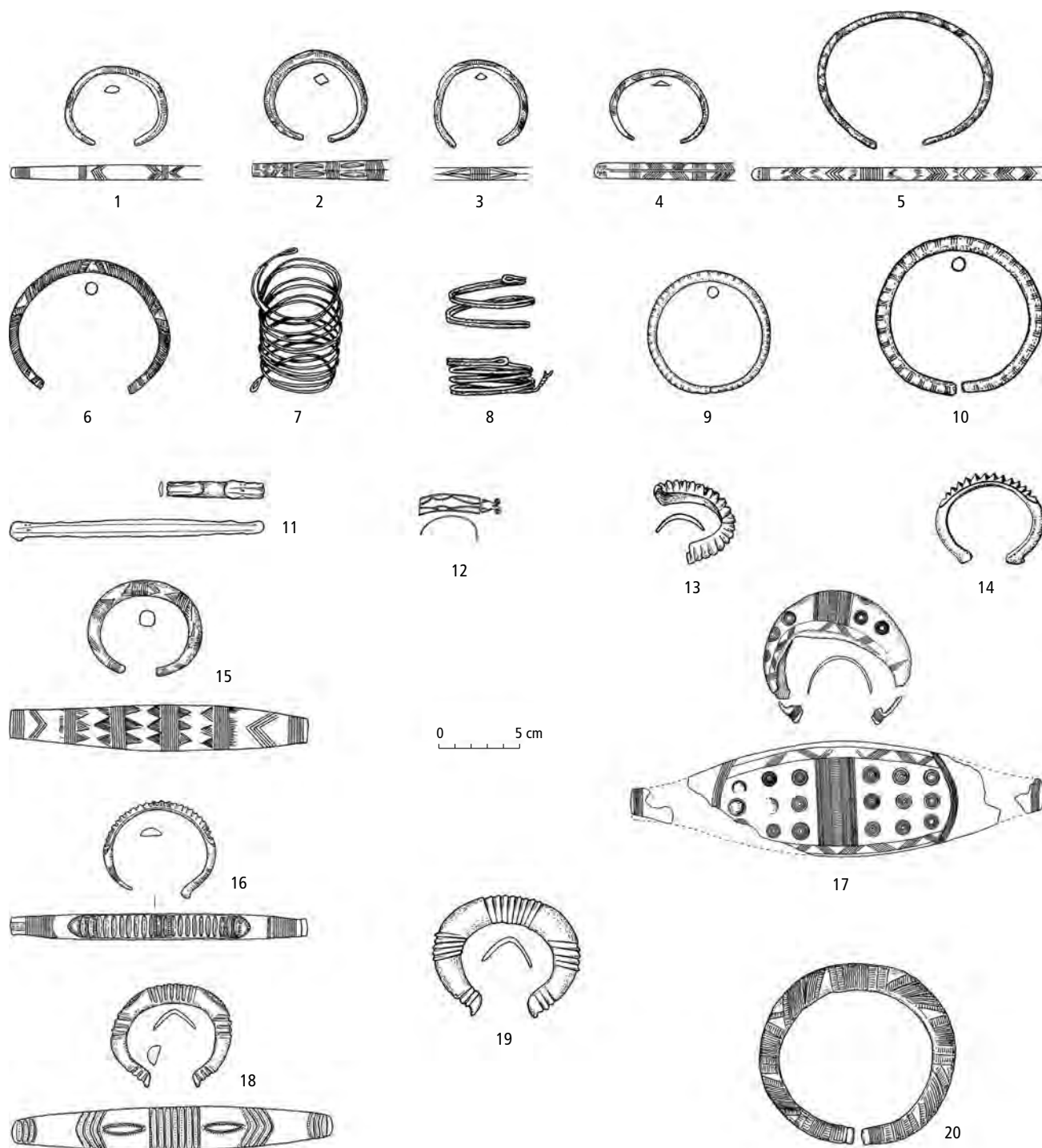
Mezi jistě neobvyklé a běžně používané bronzové výrobky v českém prostředí kultur popelnicových polí patří bronzové nádoby. Jejich výskyt predikuje sociální diferenciaci a existenci určité vyšší vrstvy, která tyto bezpochyby exkluzivní výrobky vlastnila. Počet dosažitelných nálezů kovových nádob není příliš vysoký, nicméně dokládá výskyt poměrně širokého spektra tvarů. Doloženy jsou koflíky i misky, větší kotle, cisty, amfory, ale i naběračky a cedníky (*Kytlicová 1991*).

Ostatní bronzové výrobky

Hojně nalézanými artefakty jsou nýtky sloužící například pro upevnění ratiště do tulejky kopí, seker nebo srpů, pro nýtování bronzových nádob, pancířů apod. a cvočky, které mohly tvořit součást oděvu, jak je uváděno zejména v jihoněmeckých oblastech (*Kytlicová 1963*, 162). Zejména v pozdním období popelnicových polí se objevují prosté nezdobené kroužky, jejichž interpretace zůstává zatím nejasná (obr. 137: 1, příl. 12: 2). Naopak mezi málo v nálezech frekventované bronzové artefakty náleží např. hřeby, nábojnice kol, různé rolničky, ozdobná zakončení (obr. 137: 4, 5), osmičkovité apliky či jehlancovité předměty jmenované převážně jako tutulus (obr. 137: 2–3).

Kadluby a surovina

Zvláštní kategorii představují kovové výrobky spjaté s vlastní výrobou kovových předmětů. V této souvislosti jsou doloženy bronzové licí formy a také vlastní měděná surovina, nalézaná nejčastěji ve tvaru zlomků plankonvexních ingotů či hrudek, jen výjimečně jsou na našem území přítomny masivnější celé ingoty (Malé Nepodřice: příl 1: 2).

Obr. 135: Bronzové artefakty kultur popelnicových polí: náramky. 1 Čakov (okr. České Budějovice); 2, 15 Temešvár (okr. Písek); 3 Zbonín (okr. Písek); 4 Zvíkov – okolí (okr. Písek); 5 Habartice (okr. Klatovy); 6 Plešivec (k.ú. Běřín, okr. Příbram); 7 Lhotka (okr. Rokycany); 8 Těchlovice (okr. Děčín); 9 Čepí (okr. Pardubice); 10 Žeretice (okr. Jičín); 11 Písek (okr. Písek); 12 Hořice na Šumavě (okr. Český Krumlov); 13 Rýdeč (okr. Ústí n. Labem); 14 Holašovice (okr. České Budějovice); 16, 18 Paseky (okr. Písek); 17 Chvaletice I (okr. Písek); 19 Dřetovice (okr. Kladno); 20 Plešivec (k.ú. Rejkovice, okr. Příbram). Podle *Chvojka 2006*; *Kytlicová 2007*.

4.5.4.1 Zlato

Z prostředí kultur popelnicových polí v Čechách pochází i řada artefaktů vyrobených ze zlata. Jejich podrobný soupis a rozbor je k dispozici od druhé poloviny 90. let 20. století (*Lehrberger et al. eds. 1997*,

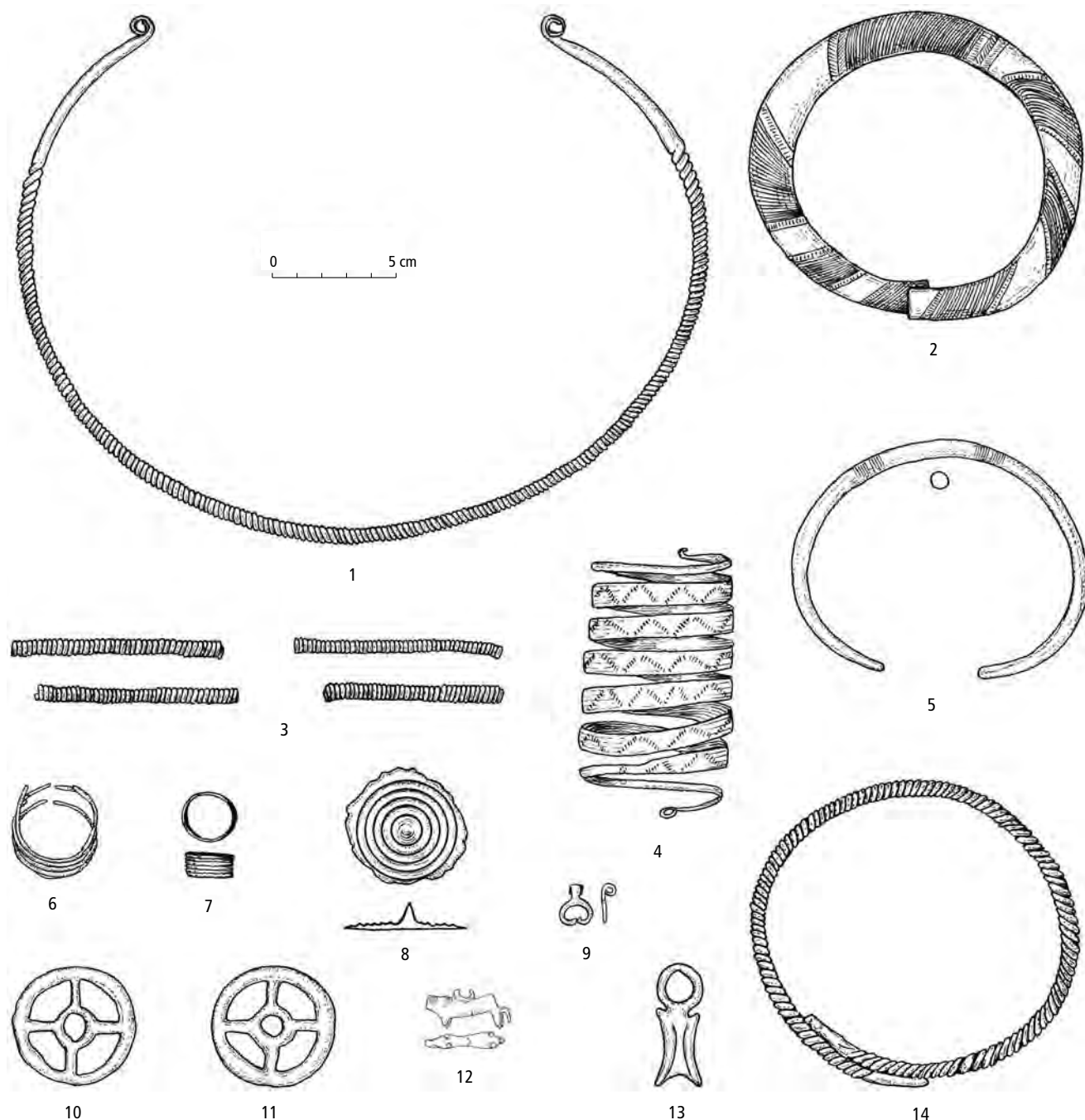
169–189). Tyto artefakty pocházejí jednak z hrobů, ale značná část jich byla též nalezena v kontextu sídlišť. Je samozřejmé, že mezi zlatými nálezy převládají předměty se zdobnou funkcí, ale není tomu tak ve všech případech. Z hlediska použité technologie dominují ko-

vané výrobky, ale byly nalezeny i artefakty odlité. Do první skupiny náleží typické drátěné spirály, spirálovité trubičky, náramky, nákrčníky a prsteny, brýlovité závěšky a výrobky ze zlatého plechu, např. diadémy a různé pásy a tenké fólie. Mezi méně četné, nicméně v obecném povědomí známější nálezy patří artefakty vyrobené odlitím. Ze sledovaného období patří k takovým sekerka ze Sokolče (*Hellich 1913, 32sq., Tab.*

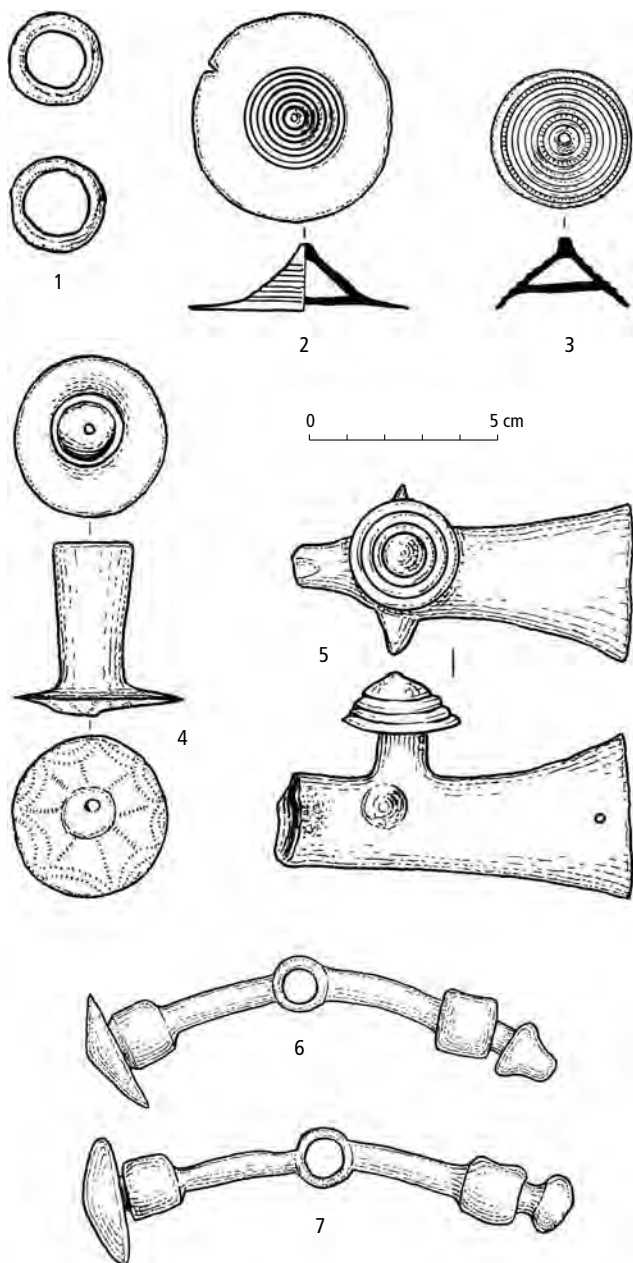
III: 6) a zlatá jehlice s vázičkovitou hlavicí z Hradce Králové (*Duška 1898, 4, Taf. I: 1*).

4.5.5 Výrobky z organických hmot

Je jisté, že výrobky z organických hmot – kůže, dřeva, kosti či rohoviny – tvořily rozhodující část hmotné kultury také v mladší a pozdní době bronzové. Do sou-

Obr. 136: Bronzové artefakty kultur popelnicových polí: náramky, nákrčníky a další ozdoby. 1, 3 Jenišovice (okr. Mělník); 2 Cheb (okr. Cheb); 4 Třtěno (okr. Louny); 5 Nezvěstice (okr. Plzeň-město); 6, 7 Světec (okr. Teplice); 8 Varvažov (okr. Písek); 9 Středokluky (Praha-západ); 10, 11 Těchlovice (okr. Děčín); 12 Osice (okr. Hradec Králové); 13 Habartice (okr. Klatovy); 14 Staré Sedlo (okr. Tábor). Podle *Kytlicová 2007; Vokolek 1993a*.

Obr. 137: Bronzové artefakty kultur popelnicových polí: zvláštní výrobky. 1 Záluží (okr. Litoměřice); 2, 4, 5 Rýdeč (okr. Ústí n. Labem); 3 Kuněticko (okr. Pardubice); 6, 7 Třtěno (okr. Louny). Podle Kytlicová 2007; Vokolek 2003.

časnosti se samozřejmě předměty z organických hmot dochovaly jen velmi výjimečně. Z mohyly C1 v Milavčích, obsahující unikátní soubor s bronzovým kotlíkem na vozíku, byl mimo jiné popsán fragment koženého pásku prošíváného úzkým řemínkem (Smolík 1884, 390) a část kůže zdobené vtačovaným ornamentem, pocházející patrně z bronzového pancíře, jehož existenci dokládají četná bronzová kování; zbytky zetelé kůže se dochovaly i na ploché hlavice většího hřebíku. Kotlík na vozíku byl zřejmě přikrytý dřevěným štítem potaženým kůží a zdobeným bronzem, o čemž svědčily

zbytky zetelého dřeva ulpívající na celém okraji kotlíku (Kytlicová 1988a, 344–345). Z téže mohyly pochází i meč údajně uložený v dřevěné pochvě potažené kůží (Lang 1888a, 312–313).

Musíme také předpokládat existenci dřevěných nádob, ostatně tvary některých keramických nádob, např. okřínů, v nich mají zřetelnou předlohu.

Z kosti byly vyráběny šicí jehly (Praha-Modřany), šipky (Brozánky, Radim) a šídla (Hrala 1973, 78). Provrtané vlčí nebo psí zuby sloužily jako závěsky. V Pečkách byla objevena dílna na zpracování parohu. Pocházejí z ní různé polotovary: šídla, rydla, udidlo (?) a také pracovní odpad (Justová 1965). Z parohu se také vyráběly palice/kladiva (Drevníky, Praha-Hloubětín, Karlík u Dobřichovic: Hrala 1973).

Parohová postranice koňského udidla pochází ze sídliště v Plzni-Radčicích (Šaldová 1983, 340). Z jeleního parohu byla vyrobena též střenka nože typu Matrei z žárového hrobu v Tupadlech (Jiráň 2002b).

4.5.6 Sklářské výrobky

Ojedinele se vyskytnou náhrdelníky z drobných korálek, z průsvitného skla většinou namodralé nebo nazelenalé barvy. Celkem pochází z prostředí kultur popelnicových polí v Čechách cca 240 skleněných artefaktů z 28 lokalit, nicméně více než polovina z nich náleží souborům ze dvou hrobů lužické kultury z Lháně a Mladé Boleslavi-Čejetiček z období B D (Venclová 1990, 40). Na počátku období popelnicových polí se většina korálů vyznačuje malou typologickou variabilitou, jsou kroužkovité, modré či modrozelené barvy, obvykle 4–8 mm v průměru. V mladších obdobích popelnicových polí se variační spektrum rozšiřuje o další tvary, jako jsou vřetenovité či cylindrické korály, a objevují se i polychromní korály, poprvé mimo okruh jižních klasických civilizací (Venclová 1990).

Nepředpokládá se, že by se tyto skleněné korály vyráběly na českém území, mluví se o importech ze Středomoří, nicméně objevují se i teorie o možných výrobních centrech až v severním Tyrolsku (Venclová 1990, 42). V této souvislosti lze zmínit nejnovější nález souboru drobných korálek z knovízského žárového pohřebiště v Tuchoměřicích, jejichž původ je přesvědčivě kladen do severoitalské Frattesiny (zatím nepublikovaný výzkum – informace L. Šulová).

4.6 RITUÁLNÍ AKTIVITY A AREÁLY

Duchovní život a s ním související rituály chování náležejí samozřejmě k základním aspektům života společnosti také v mladší a pozdní doby bronzové. Odrázem těchto duchovních aktivit postižitelným na základě archeologických pramenů je především pohřební ritus, dále kultovní objekty a kultovní předměty.

Náboženský systém, jehož hlavní součástí bylo uctívání nebeských božstev, z nichž na nejpřednějších místech bylo božstvo sluneční, má obdobu v mnoha náboženských Starého světa, včetně Achnatonovy reformy v Egyptě, současné s mladým obdobím mohylové kultury u nás. Žárový ritus usiloval patrně o ostřejší hranici mezi světem mrtvých a živých a mohl být reakcí na magické praktiky spojené s lidskými oběťmi na konci střední doby bronzové. V prostředí knovízské kultury ovšem nebyl tento posun důsledný a mnoha jedincům se rituálního pohřbu nedostalo. Knovízská a lužická pohřebiště s jen málo výrazně značenými hroby a výbavou pouze sporadicky reflektující sociální rozdíly naznačují, že právě v této době dochází k rozhodujícímu střetu mezi společenstvími, která se snažila udržet stav odpovídající předstátnímu – s respektem vůči přirozené tradiční autoritě, a nově nastupujícími společenstvími s vnitřně zřetelněji stratifikovanými sociálními systémy.

Ještě v nedávné minulosti byly za doklady kultury považovány především „zvláštní“ artefakty či objekty, které archeologové nebyli schopni jednoznačně interpretovat. Dnes již chápeme, že u tehdejších lidí hranice mezi profánním a sakrálním téměř neexistovala, neboť způsob myšlení a chápání času i prostoru byly odlišné od naší reality. Dokonce i na tvorbě kulturní krajiny a na struktuře prostoru se podílely jak „hmatatelné“ přírodní parametry, tak potřeby sociální a symbolické, a tudíž do rituální sféry lze zahrnout i takové jevy jako osídlení hradišť a výšinných sídlišť, jeskyní, kult kopců a hor, bažin, studánek, řek, pramenů, posvátných stromů a hájů atd. (srov. *Smrž – Blažek 2002*; částečný přehled viz *Busch – Capelle – Laux eds. 2000*). Pojem rituální krajina (*Gojda 2000, 15*) vyjadřuje vztah pravěkých lidí k jejich okolí, vztah, který přetrvával velmi dlouho a vertikálně napříč kulturami, často zkráceně až do současnosti, a vytvářel příslušný *genius loci* (viz *Podborský 2000*).

Stále ještě působí potíže, máme-li, při našem podvědomě zakotveném pozitivistickém přístupu, ba i v intencích současné empiricko-analytické metody, některá zdánlivě profánní naleziště či nálezy interpretovat jako kultovní či votivní, i když současný stav poznání k tomu silně vybízí (*Hänsel – Innenhofer eds. 1997*). Ovšem skepse k přímočarým interpretacím, vycházejícím převážně z antických analogií, je stále nutná (např. *Hansen 1994, 377*).

4.6.1 Pohřebiště a pohřební ritus

Existence unifikovaných žárových pohřebišť ve značné části Evropy v období mladší a pozdní doby bronzové nasvědčuje tomu, že v té době se velká část našeho kontinentu podivuhodně sjednocuje na určité společné bázi ideových představ. Zdejší archeologické kultury, byť

rozišitelné v hmotné náplni, lze tak zařadit v obecné rovině do společného komplexu kultur popelnicových polí, které sjednocuje obyčej ukládání spálených ostatků zemřelých v urnách na rozsáhlých nekropolích. Nicméně bližší sledování detailů pohřebního ritu, úpravy hrobu, uložení pohřbu a obsahu hrobové výbavy přináší určité poznatky o rozdílech v ideovém nazírání a sociální struktuře společenstev, jež jsou tvůrci jednotlivých kultur.

Také na území Čech máme podobnou diverzifikaci doloženu. Zatímco v prostředí lužické i slezskoplatěnické kultury zjišťujeme prakticky výhradně pietní žárový ritus, kostrové hroby ani nerituální pohřby na sídlišťích zde nenajdeme. Výjimku by mohly představovat jedině tři kostrové hroby ve skrčené poloze objevené mezi lužickými žárovými hroby v Třebešově. Ty však postrádaly milodary, takže nemusí být současné, i když se s lužickými respektují (*Vokolek 1966, obr. 4*).

Na území knovízské kultury, kde také rozhodujícím způsobem převládají žárové hroby, jsou však doloženy i hroby kostrové. Navíc představu o naprosté výjimečnosti takových pohřbů nespálených těl narušují poslední výzkumy, které naznačují četnější existenci (dnes z důvodu kyselosti půdy již zničených) kostrových hrobů na plochých knovízských pohřebišťích (*Bouzek 2001, 26; Kytlicová 1988a; 1988b*).

Pozoruhodná je situace zjištěná na nekropolích chebské skupiny, kde je variabilita konstrukcí hrobů v rámci jednoho pohřebiště velice nápadná. V Žirovicích jsou doloženy jak mohyly, tak ploché hroby rozličné konstrukce.

V průběhu vývoje prostředí kultur popelnicových polí, zdá se, dochází na území Čech k postupnému sjednocování pohřebního ritu, tedy k podobě ukládání většinou spálených ostatků v plochých hrobech. Dlouho však přetrvává i obyčej budování mohyl, a to nejen v prostředí západočeském, jak bývá mnohdy generalizováno. Mohylníky z období kultur popelnicových polí jsou doloženy v celém sídelním prostoru knovízské kultury a také v teritoriu osídleném nositeli kultury lužické. Srovnání dnešního rozšíření obou typů pohřbívání navíc nemusí odpovídat pravěké situaci – velké množství mohyl zejména v úrodných, zemědělsky intenzivně obdělávaných oblastech mohlo totiž být rozoráno. Zvláště mohyly se zahloubeným pohřbem v nádobě a s jednoduchým hlinítm náspem se tak dnes mohou jevit jako ploché hroby.

4.6.1.1 Pohřby pod mohylami

Největší koncentrace mohylníků s pohřby z období kultur popelnicových polí pochází ze západních Čech. V současné době zde evidujeme téměř padesát mohylových pohřebišť či jednotlivých mohyl, kde je doloženo pohřbívání z tohoto období. V oblastech s vysokou koncentrací mohylníků nepřekračuje vzdálenost mezi jed-

notlivými pohřebišti 4 km, nezřídka je menší než kilometr (Šaldová 1976, 481). Velikost mohylníků je různá; od samostatných mohyl (Štáhlavy-Na Podmíškách) přes skupiny čítající 10–30 mohyl (Milavče, Podražnice) až k rozsáhlým polykulturním lokalitám dokládajícím kontinuitu pohřbívání často od střední doby bronzové po časný latén a majícím někdy i několik set mohyl (Hájek u Štáhlav: Jilková – Rybová – Šaldová 1959). Konečně i vzdálenost jednotlivých mohyl v rámci jednoho pohřebiště je různá; na pohřebišti Nová Hospoda byly mohyly střední a mladší doby bronzové tak blízko u sebe, že je bylo obtížné rozlišit (Jilková 1958, 312); na jiných lokalitách jsou uváděny vzdálenosti 17–160 m (Lang 1888a, 310–314; 1897, 632).

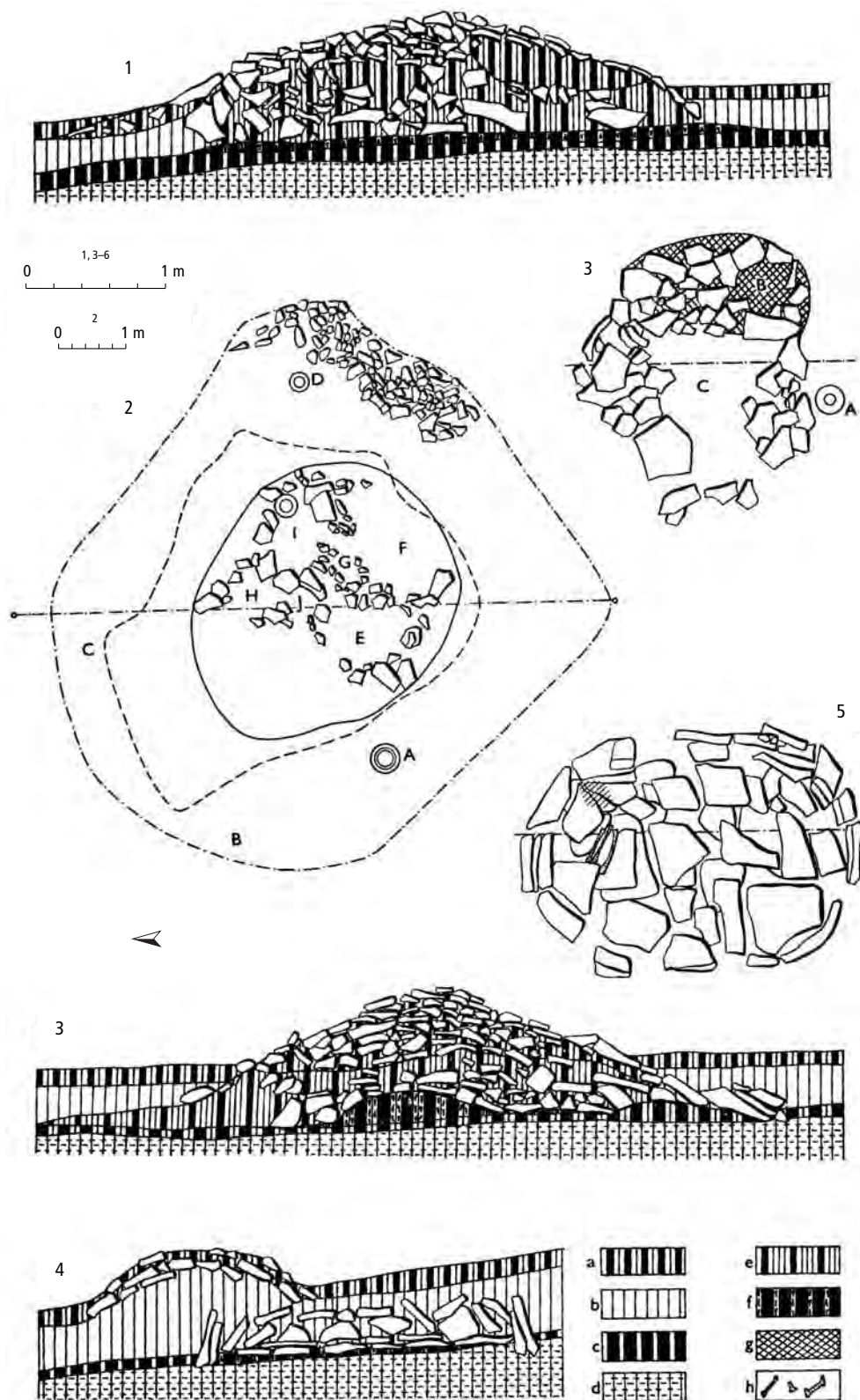
Velikost a způsob konstrukce mohyl vykazují značnou variabilitu. Průměr menších mohyl se pohybuje v rozmezí 5–8 m, většinou však nepřesahují průměr 15 m. Ovšem z Milavče je známá mohyla o průměru 50–60 m a dochované výšce 2 m (Lang 1888b, 409). Půdorys je většinou kruhový, ale může být i elipsovitý (Vrhavěč, mohyla 12). V některých případech je mohyla navršena pouze z hlíny (Hájek u Štáhlav), jindy hliněný násyp kryje plášť z drobného kamení a obvod tvoří věnec sestavený z kamenů kladených na původní úroveň terénu (Slavice: Šaldová 1976, 482). Plocha vlastního hrobu může být vymezena (Slavice), někdy i vydlážděna kameny (Strahov: Šaldová 1976, 482; 1968, 164), obdélníkem ze zuhelnatělých dřev (Vrhavěč) nebo kamenným kuzelem o průměru nejčastěji 4–5 m, v jehož konstrukci nezřídka bývají roztroušeny zlomky nádob (Kokotsko: Rybová – Šaldová 1958, 374). Zpravidla byl do jedné mohyly ukládán pouze jediný pohřeb, jsou však známy i mohyly obsahující více pohřbů (Vrhavěč, Nová Hospoda: Rybová – Šaldová 1958, 396).

Pohřby pod mohylami z období kultur popelnicových polí pocházejí ovšem z celého území dnešních Čech (obr. 138). Z masy celkem uniformních žárových hrobů v prostředí knovízské kultury se vydělují velké (ba i komorové) hroby s bronzovými nádobami, meči, sekerami, ale i s vozem a kostrami koní, objevené během první třetiny 20. století v Žatci a jeho okolí (Kytlicová 1988a). Tyto hroby byly zřejmě kryty mohylami. Celkem jde o 5 hrobů z Žatce-Macerky a jeden z nedalekých Čeradec, datovaných od závěru Ha A1 a počátku Ha A2 (Žatec-Macerka), po konec Ha A2 (Čeradice). Závěru štítarského stupně patří hrob z Luhu u Mostu, jehož krytí mohylou je však velmi hypotetické (Štorch 1917, 4). Mohylový způsob pohřbívání je přímo doložen i v rámci plochých žárových pohřebišť. Např. v severočeských Levousích (Smrž 1975) byly ploché žárové hroby knovízské kultury rozmístěny mezi 35 zde zachovanými hroby s mohylovými násypy. Skříňkový hrob s kostrovým pohřbem, překrytý malou mohylou, se nepodařilo vzhledem k absenci nálezů datovat. Ve třech ze čtyř v Levousích prokopaných mohylách bylo zjiš-

těno více hrobů ukládaných postupně, přičemž starší menší mohylky či hroby s kamenným obložením byly později (ve štítarském stupni) překryty většími mohylovými násypy skládanými výhradně z kamenů. Naproti tomu dvě mohyly ze Zabušan (Budinský 1966), datované dle Bouzкова třídění do K I–II, měly velmi jednoduché násypy a žárové pohřby rozptýlené na úrovni tehdejšího povrchu, částečně i nad ní. V doposud zkoumaných mohylách knovízské kultury se podobně jako na mohylníku v Levousích pohřbívalo od závěru stupně B D (tehdy i kostrově) až do Ha B.

V jihočeském regionu je největším zjištěným mohylovým pohřebištem knovízské kultury Hájek u Drhovic, na němž je evidováno minimálně 26 mohyl, z nichž všechny byly prokopány ještě v 19. století. Tomu bohužel odpovídá i jejich dokumentace, omezená jen na slovní popis konstrukce některých mohyl (Kolář 1898; Píč 1898; Švehla 1923, 18–21; Konopa 1981). Celkem je dnes v jižních Čechách evidováno minimálně 70 mohyl z mladší doby bronzové na 30 mohylnících. Na některých jsou doloženy pohřby jen z tohoto období (vedle zmíněných Drhovic např. Protivín), většina mohylníků však byla kontinuálně využívána od předchozího období, příp. obsahuje i pohřby z doby halštatské. Ze známějších lokalit lze uvést např. Hvožďany, Řepeč, Sepekovo (Chlum), Chvaletice u Protivína aj. (souhrnně Bouzek 1985a).

V prostředí lužické kultury jsme donedávna spíše předpokládali separátní existenci samostatných mohylníků a plochých pohřebišť. Na základě rekonstrukce starých nálezových zpráv a nových výzkumů musíme konstatovat, že mohyly se objevují na všech pohřebišťích v celém průběhu lužické kultury a právě ony byly příčinou, proč jsou lužické nekropole tak plošně rozsáhlé a hroby jsou rozmístěny poměrně daleko od sebe v nepravidelných skupinách. Na lužických pohřebišťích bylo preferováno uspořádání, kdy mohyly s pohřby nejvýznamnějších osobností společenství zaujímají centrální polohu, s menšími hroby s malými mohylkami okolo nich (Libochovany, Střekov: Plesl 1961; obr. 139). Známe i velké mohyly o průměru více než 30 m, které jistě obsahovaly pohřby významných jedinců s bohatstvím nejen keramických nádob (až 52 kusů) a bronzových milodarů, ale i zlomků zlatých diadémů (Pardubice-Hůrka, Běstovice: Vokolek 2003, 244sq.; 1993b). Mohylové násypy kryly centrální pohřeb, jen ojediněle chráněný kamenným kruhem (Jeřice: Vokolek – Rataj 1964) spolu s kamenným závalem (Čemeřičky: Plesl 1963a). Kolem mohyly a někdy i do jejího pláště byly následně ukládány další pohřby, snad rodinných příslušníků (antropologické hodnocení znemožňuje dokonalé spálení a zlomkovitost kosterních částí). Většina mohyl na lužických nekropolích však byla budována bez kamenného jádra, takže jejich násypy byly v průběhu dlouholetých zemědělských prací zcela srovnány

Obr. 138: Levousy (okr. Litoměřice).

Tři mohyly na zdejším pohřebišti knovízské kultury. 1 podélný řez mohyloou 5; 2 půdorys mohyly 5 (čerchovaná čára – okraj výkopu, přerušovaná čára – půdorys rozvaleného náspu, plná čára – předpokládaný původní obrys náspu; písmena A–J označují jednotlivé skupiny nálezů); 3 podélný řez mohyloou 6; 4 středová situace s pohřby v mohyle 6 (písmena A–C označují jednotlivé skupiny); 5 kamenná skříňka hrobu – mohyly 36; 6 podélný řez mohyloou 36 (kresebná rekonstrukce). Značky: a humus; b písčitohlinitá lesní půda; c hnědočerná slínovitá hlína; d slínovité podloží; e hnědá humusovitá; f hnědočerná promíšená uhlíky; g vypálená hlína; h nespálené kosti. Podle *Smrž 1975*.

s okolním terénem. Dochovaly se jen některé mohylníky v zalesněných, výše položených polohách, což patrně evokovalo i extrémní názor, že mohyly představují pohřby pasteveckých společenstev (*Nekvasil 1978*). Pod některými mohylovými násypy byla odkryta žároviště

podkovovitého tvaru (Jeřice, Koldín, Běstovice: *Vokolek 1993a*, 47). Při pohřebních obřadech byly na spodku mohyly ponechány nejen rozbité a patrně při tancích zašlapané zlomky nádob, ale i celé nádoby, ohniště a drobné bronzové milodary. Objevují se i jamky s drob-

nými zbytky spálených kostí, někdy uloženými v dřevěné nádobě (Běstovice: *Vokolek 1993b*). Na tomto nalezišti a v mohyle v Třeboveticích (*Vokolek 2003, 333*) byla zachycena i část vydlabaného kmenu stromu. V Běstovicích byl kolem pohřbu vyhlouben příkop se dvěma přerušeními, a i když do násypu byly postupně ukládány další pohřby, tento centrální prostor, ač zasypán, byl stále respektován.

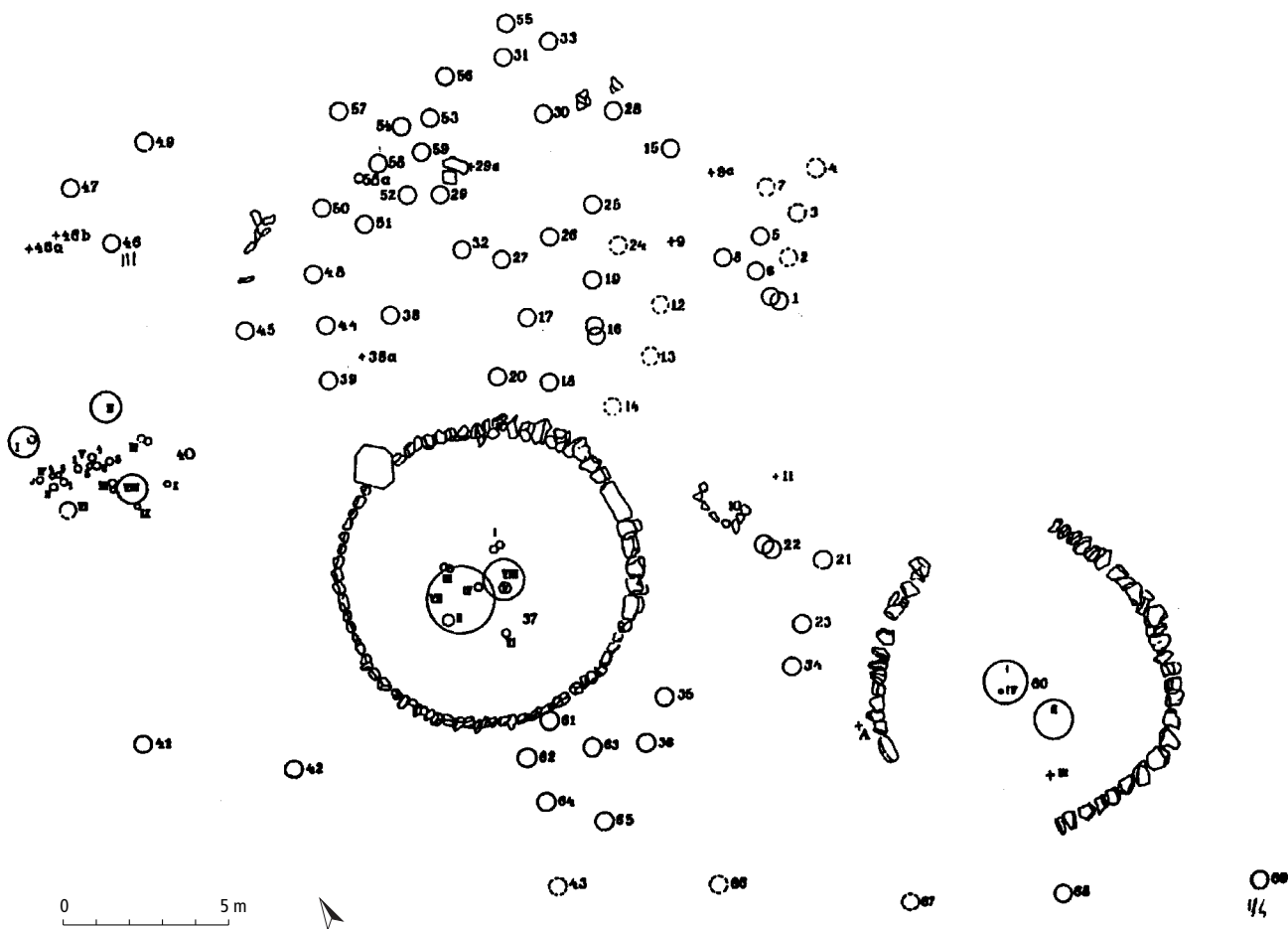
4.6.1.2 Ploché hroby z doby popelnicových polí

Plochá žárová pohřebiště jsou ve většině případů silně poničena staletou orbou a erozí (obr. 140). V případě knovízské kultury jde většinou o menší skupiny hrobů (10–20), avšak existují i výjimky. Mezi největší prozkoumaná pohřebiště v Čechách náleží nekropole v Křepenicích s přibližně 150 hroby, v Oborách bylo odkryto přes 80 hrobů (*Hrala 1973; 2000a*), v Mšeci u Rakovníka bylo nalezeno přes 50 rozrušených hrobů, v Třebušicích 52 žárových a 4 kostrové hroby (*Bouzek – Koutecký 1972*), v Topělci 37 hrobů (*Braun – Fröhlich 1978*). Na pohřebišti v Praze-Pankráci bylo objeveno 22 hrobů z mladší i pozdní doby bronzové (*Hrala 1973*).

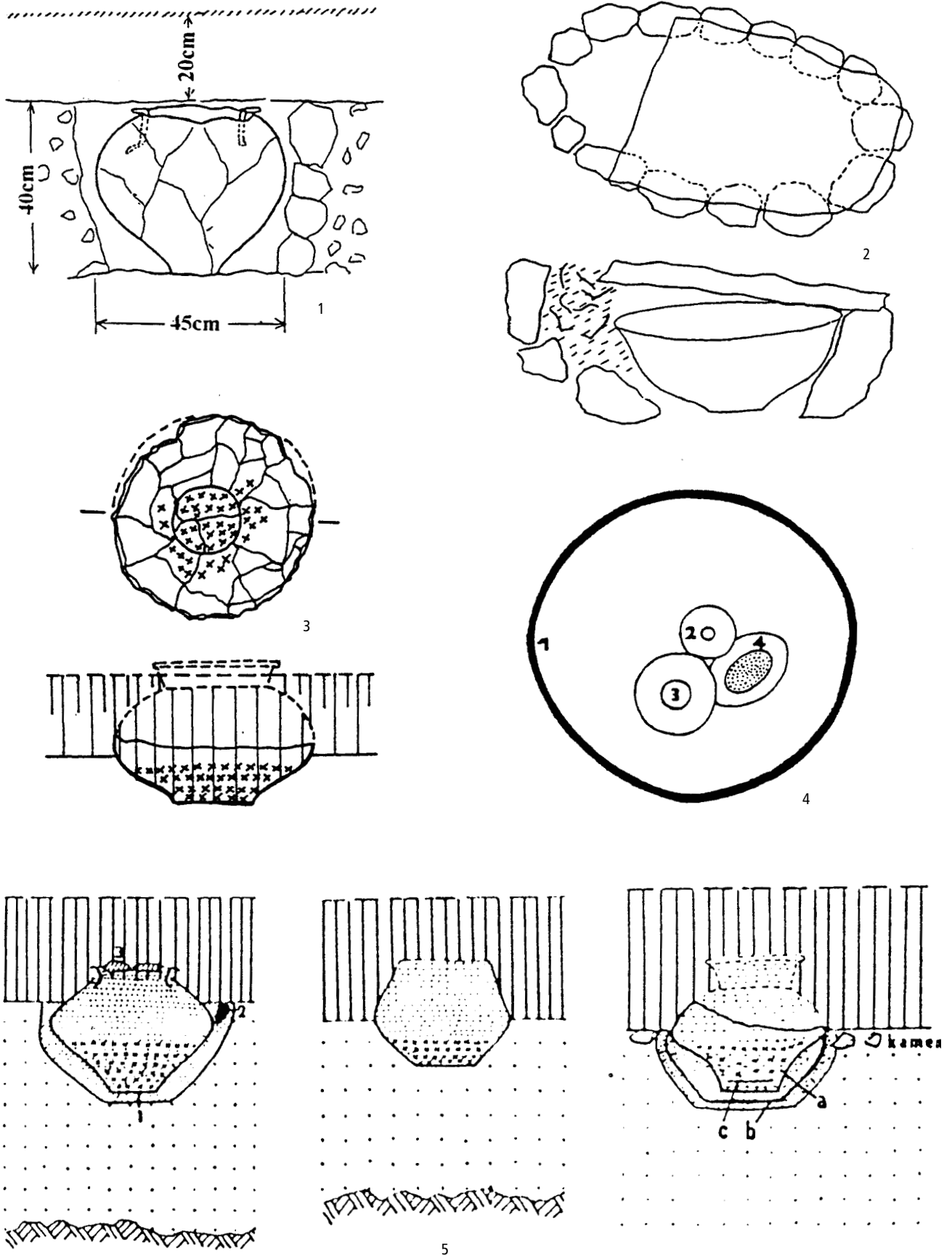
K dalším spíše větším pohřebišťům patří Strakonice s 18 prozkoumanými hroby (*Michálek 1993*).

Samostatnou skupinou nálezů jsou ploché žárové hroby mladší doby bronzové v západních Čechách. Jejich koncentrace na okraji klasického sídelního regionu by mohla naznačovat impulzy z okolních oblastí (*Bouzek 1963, 77*), nicméně ojedinělé ploché hroby, většinou však starší nálezy s nejasnými nálezovými okolnostmi, jsou doloženy i z centra tzv. milavečské oblasti (Záluží u Stoda, Předslav a Bezděkov u Klatov, Kanice na Domažlicku: *Bouzek 1962b, 178; Kytlicová 1988a, 347–348*). Jejich existenci zdůvodňuje V. Šaldová nejednotností a rozkolísaností pohřebního ritu; souběžný výskyt mohyl a plochých hrobů má analogie např. i ve většině skupin jihoněmeckých popelnicových polí (*Šaldová 1965b, 4*).

K nejlépe prozkoumaným plochým žárovým pohřebišťům v západních Čechách náleží nekropole u obce Brdo na Manětínsku (*Kytlicová 1985; 1988b*), která navíc reprezentuje i typ funerální lokality, kde se kromě popelnicových hrobů vyskytují i hroby s nespálenými ostatky. Jsou zde doložené kostrové hroby s různě pro-

Obr. 139: Mohyly doložené na pohřebišti lužické kultury v poloze Střekov II v Ústí n. Labem. Podle E. Simbrigeru.

Obr. 140: Různé druhy dispozice a zapuštění popelnicových hrobů kultury knovízské. Podle Chvojka 2004a. Různá měřítka.

vedenou kamennou úpravou. Další kostrový hrob s kamennou konstrukcí byl zachycen v Plzni-Radčicích. Až na jednu výjimku náležely kostrové hroby dětem (*Kytlicová 1988a*, 362).

Zvláštní formou nakládání s pozůstatky zemřelých jsou tzv. pohřby v jamách (obr. 141). Tímto termínem bývají označovány nálezy lidských skeletů či jejich částí většinou v nepietních polohách, nalézané v zahloubených objektech přímo na knovízských i lužických sídlištích (srov. *Bouzek – Koutecký 1980; Koutecký 1990*).

Ve štítarském stupni knovízské kultury jsou obecně plochá pohřebiště spíše méně početná: prozkoumané velké pohřebiště ve Staňkovicích čítá jen 21 hrobů (*Koutecký – Bouzek 1967*).

Žárové ploché hroby nynické kultury v západních Čechách byly většinou popelnicové. Nekropole byly patrně rozsáhlejší, na eponymním polykulturním pohřebišti v Nynicích bylo odkryto 64 hrobů z diskutovaného období.

Početně největší a nejrozsáhlejší v Čechách jsou nekropole nositelů lužické a posléze slezskoplatěnické kultury. Lze předpokládat, že na nich bylo uloženo vždy nejméně několik set pohřbů. Nejčastěji se rozkládají na mírně terénní vlně nebo písčité duně.

V pozdně bronzovém období (I. a II. stupeň slezskoplatěnické kultury) mnohdy kontinuuje pohřbívání na starých lužických nekropolích, ale lužické pohřby nebyly respektovány, mohly již mohly být tehdy sneseny. Ani jedno slezskoplatěnické pohřebiště v Čechách nebylo doposud prozkoumáno komplexně, nicméně kupříkladu na pohřebišti ve Skalici bylo dosud vyzvednuto více než 400 pohřbů (*Vokolek 2002*).

4.6.2 Výbava hrobů, pohřební zvyky a obyčeje

Žárová pohřebiště se svým charakterem v podstatě shodují v prostředí západního i severního okruhu popelnicových polí v Čechách. Na pohřebištích převažují popelnicové hroby, kde jako urna mohou sloužit různé tvary, nejčastěji zásobnice, velká dvojkónická nádoba, méně často amfora nebo jiná nádoba (obr. 142).

Tvar hrobové jámy a způsob uložení pohřbu, jakož i množství a uložení milodarů, mají mnoho variant (viz *Slabina 1978*). Společně se spálenými lidskými kostmi jsou v popelnicích často nalézány i spálené kosti zvířecí (kráva, koza/ovce), svědčící o spalování zvířat či jejich částí společně s nebožtíky (Jeřice, Čejetický).

V západočeských hrobech v mohylách lze ve způsobu uložení vlastního pohřbu, pomineme-li pohřby vkládané do násypů starších mohyl (Hájek u Štáhlav: *Jilková – Rybová – Šaldová 1959*), rozlišit čtyři základní varianty (*Rybová – Šaldová 1958*, 395):

1. Spálené kůstky s popelem jsou uloženy na úrovni mohyly na hromádce nebo rozložené na větším, podélně orientovaném prostoru. Milodary tvořené bron-

zovými předměty a nádobami nebo jejich zlomky jsou umístěny na úrovni povrchu okolo pohřbu nebo i na něm. K odchylkám v první skupině náleží pohřeb ukrytý pod kamenným kuzelem, kolem kterého jsou rozloženy nádoby (Kokotsko, mohyla 9 a 30), případně roztroušení pohřbu kolem prázdného kuzele (Kokotsko 57) nebo uložení pohřbu částečně na úrovni země na hromádce a částečně v nádobě (Kokotsko 59).

2. Spálené kůstky jsou nasypány do menší jamky zahloubené pod úroveň povrchu, nádoby stojí na úrovni nebo v jamce.

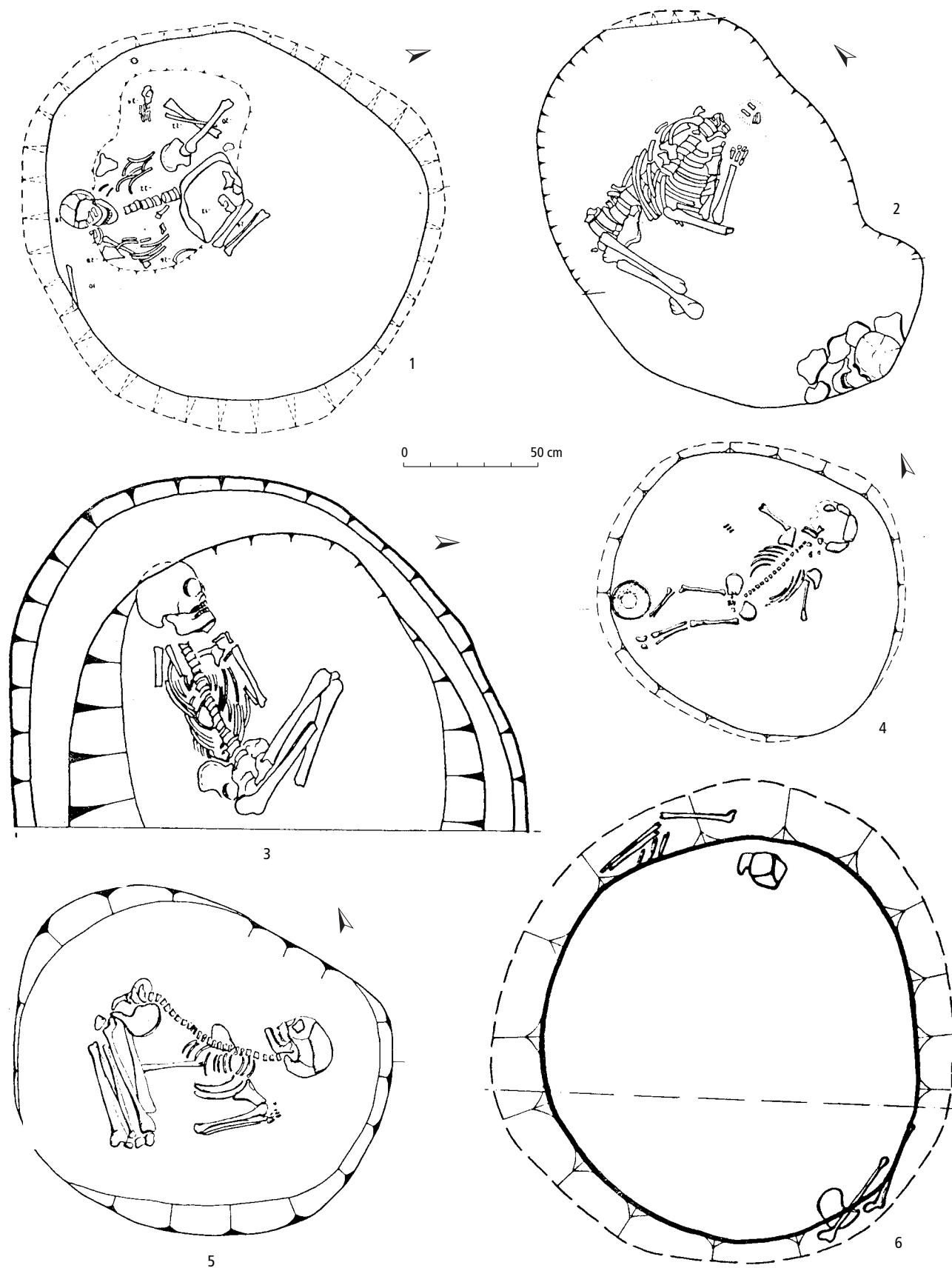
3. Spálené kůstky jsou uloženy v nádobě, která společně s ostatními milodary spočívá na úrovni povrchu.

4. Spálené kůstky jsou vloženy na dno nádoby, která je částečně zapuštěna do jamky. Dno jamky může být vyloženo kamenem; někdy je popelnice podepřena kameny nebo je kolem ní vystavěna zídka.

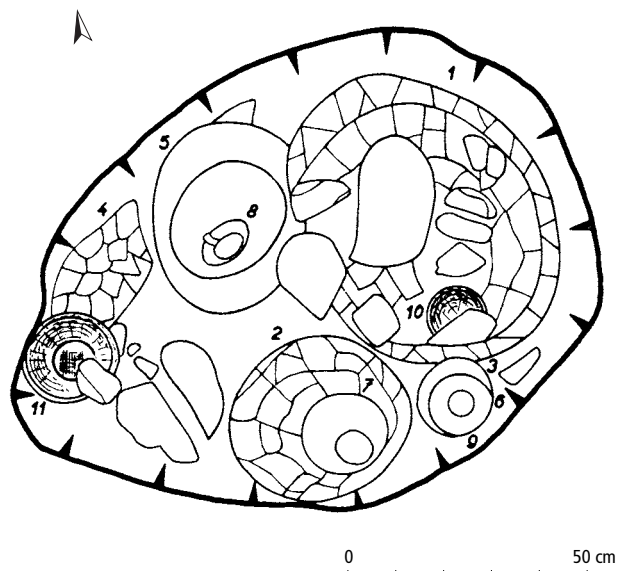
V uplatňování prvních tří způsobů pohřebních zvyklostí není zjištěn zásadní časový posun, všechny se prolínají, pouze první skupina se může jevit jako nejstarší, neboť v těchto kontextech mají zastoupení i artefakty mohylové kultury. Nejmladší je poslední, čtvrtý způsob ukládání pohřbu (*Rybová – Šaldová 1958*, 408). Podle J. Bouzka náleží první způsob pohřbívání do stupně B D, druhý a třetí způsob existovaly současně ve stupni Ha A1–2 a poslední, čtvrtý způsob pohřbívání byl uplatňován v závěru stupně Ha A2 a v průběhu stupně Ha B1 (*Bouzek 1962b*, 199).

Funkci popelnice nejčastěji plnila zásobnice nebo okřín. Mezi milodary se objevují další keramické tvary a vzácně i bronzové předměty; pohřeb s bronzovým vozíkem z Milavčí je zcela výjimečný. V některých případech byly mezi milodary uloženy také odštěpky pazourku.

Pokud posuzujeme konstrukci plochých hrobů, pozorujeme zejména v prostředí knovízské kultury poměrně často různé konstrukční úpravy hrobové jámy. Může se jednat o překrytí hrobové jámy kamenem (*Chvojka 2001b*, 118–119) nebo vzácněji mazanicovou deskou (Strakonice, hrob 3/87: *Michálek 1993*, 21), jindy nalézáme obložení (*Dubský 1926c*, 231, obr. 81) či obložení i překrytí hrobové jámy kameny, tj. jakousi kamennou skříňku (*Dubský 1926b*, 243, obr. 86; *Bouzek 1981*). Stejně tak popelnicové hroby v Brdu u Manětína měly urnu podloženou a někdy i krytou nebo ze stran obklopenou přitesanými břidlicovými deskami (příl. 16: 3, 4). V několika případech byly pohřby situované uprostřed věnce z řídce osazených kamenů nebo valounů; vymezený prostor mohl být také tvořen kruhem do červena vypálené země. Vnější označení hrobu dokládají kúlové jamky v těsné blízkosti uren. Ve způsobu uložení přídatných keramických artefaktů panuje značná variabilita – nezřídka jsou pouhé zlomky nádob uloženy vně, uvnitř i pod urnou. Neobvyklé je vrou-

Obr. 141: Příklad pohřbů v sídlištních jamách na sídlištních lužické (1, 2, 6) a knovízské (3, 4, 5) kultury v severozápadních Čechách. 1, 2 Stadice (okr. Ústí n. Labem); 3, 5 Liptice (okr. Teplice); 4 Hošnice (okr. Chomutov); 6 Ústí n. Labem-Trnava (okr. Ústí n. Labem). Podle Koutecký 1990.

Obr. 142: Vikletice (okr. Chomutov) – typický příklad dispozice hrobu knovízské kultury. Podle Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966.

bení obvodu popelnice svisle postavenými střepey. Jednotlivé skupiny hrobů v Brdu patrně ohrazovaly kruhovitě útvary ve formě žlabů a soustav kúlových jam (Kytlicová 1985). Zdejší kostrové hroby měly také určité nadstandardní konstrukční prvky. Jeden hrob byl skřínkový, jiný měl stěny vyložené kameny. U dalších hrobů byla zjištěna kamenná stěla, pravidelné rozložení kamenů na povrchu nebo překrytí kamennou deskou. V jednom případě byla dokonce nad hrobem zachycena dřevěná konstrukce chýšovitě stavby.

V období štítarského stupně knovízské kultury v pozdní době bronzové převažují hroby žárové, ale vyskytují se i kostrové. V kostrových hrobech jsou zemřelí obvykle uloženi v natažené poloze na zádech, někdy s pokrčenými nohama; orientace uložení skeletu kolísá. Výskyt kostrových pohřbů v sídlištních jamách v této době slábne. Kontinuita s předchozím vývojem se projevuje nejen v samotném většinovém žárovém ritu, ale i ve vnitřním uspořádání hrobové výbavy. Pokud jsou k dispozici terénní pozorování, převažuje způsob, kdy do popelnice jsou umísťovány i další milodary. Jako by za posmrtný příbytek byla považována urna a její vnitřní prostor. V tom je rozdíl oproti lužické i slezskoplatěnické kultuře, kde výbava bývá rozložena okolo popelnice a záhrobní prostor tvoří celá hrobová jáma. Nejde však o absolutní pravidlo.

Hroby nynické kultury v západních Čechách (příl. 16: 5, 6) jsou podle vnější úpravy děleny do pěti skupin. Pro nejstarší hroby je charakteristické kamenné obložení srovnané do pravidelného kruhu, někdy i dvojnásobného (skupina A). Nádoby s pozůstatky jsou postaveny uprostřed buď na úrovni kamenného obložení, nebo v mísovité prohlubni. Samotné nádoby

tvoří skupinu přiklopenou jednou nebo dvěma velkými mísami. Zásyp hrobu obsahuje zbytky pohřební hranice a nezřídka také střepey z nádob sídlištního rázu. Na uzavřeném hrobě mohl být v některých případech dodatečně zapálen oheň, o čemž svědčí nálezy černé uhlíkaté 10–15 cm mocné, přesně ohraničené vrstvy spočívající na kamenech přikrývajících vlastní obsah hrobu. Kruhová konstrukce nejstarších hrobů jako by vycházela z konstrukce mohyl (Šaldová 1965b, 69–70).

V další skupině hrobů (B) dochází k postupnému rozpadu kruhového kamenného obložení, které má nyní formu oblouku z několika kamenů, popř. vyznačuje část kruhu nebo více než polovinu obvodu v několika řadách; obvod hrobu může být vymezen i jen několika řidce položenými kameny. Vlastním hrobem se pak stává ve středu oblouku situovaná prohlubeň takové velikosti, aby se do ní vešly vestavěné nádoby, jejichž počet kolísá v rozmezí 2–9; jamka může být překryta jedním nebo více kameny. V některých případech se nad zasypaným hrobem nacházelo ohniště jako v předešlé skupině.

Skupinu C charakterizují hroby tvořené malou jamkou o průměru asi 50 cm, překryté velkým plochým kamenem. Počet nádob, umístěných na rozdíl od předešlých hrobů na velké míse, vzhledem ke zmenšení hrobu klesl na 3–5. U některých jamek byly nalezeny větší hromádky tmavě zbarvené země s uhlíky. Vedle hrobů označených kamenem se vyskytují i hroby bez označení, obsahující pouze kůstky rozptýlené v zásypu.

Skupině D náležejí hroby bez jakéhokoliv vnějšího označení, přičemž nádoby nejsou v jamce, ale nacházejí se volně rozestaveny na úrovni. Zásyp hrobů tvoří jednak obsah pohřební hranice, jednak okolní zem. Nádoby, jejichž počet vzrostl až na 12, mohou být přikryté velkou mísou nebo je mísa postavena.

Do poslední skupiny (E) jsou řazeny ojedinělé hroby se zvláštní kamennou konstrukcí, kdy pohřební jamku překlenovaly podlouhlé kameny sbíhající se ke středu. V jednom případě byly nad nádobami pod kamennou klenbou zachyceny zbytky konstrukce ze zuhelnatělých polen (Šaldová 1965b, 70–71).

Keramický inventář naznačuje chronologické konsekvenční vztahy mezi jednotlivými vydělenými skupinami hrobů, nicméně nelze tvrdit, že některé tvary jsou vázané na určitý způsob pohřbívání jednoznačně. Ze srovnání změn v keramickém inventáři a v pohřebním ritu vyplývá, že změny v úpravě hrobu probíhaly rychleji než změny v jeho výbavě, přičemž obojí se odehrálo v krátkém časovém úseku. Hroby nynické kultury obsahují výjimečně dobře spálené kosti, zachované značně fragmentarizované a v malém množství. Kostí byly po spálení na hranici sesbírány i s uhlíky a vsypány do urny; často se vrstva kústek a uhlíků nacházela i v okolí nádob a tvořila součást zásypu hrobu, přičemž veškeré ostatky náležely pravděpodobně jednomu

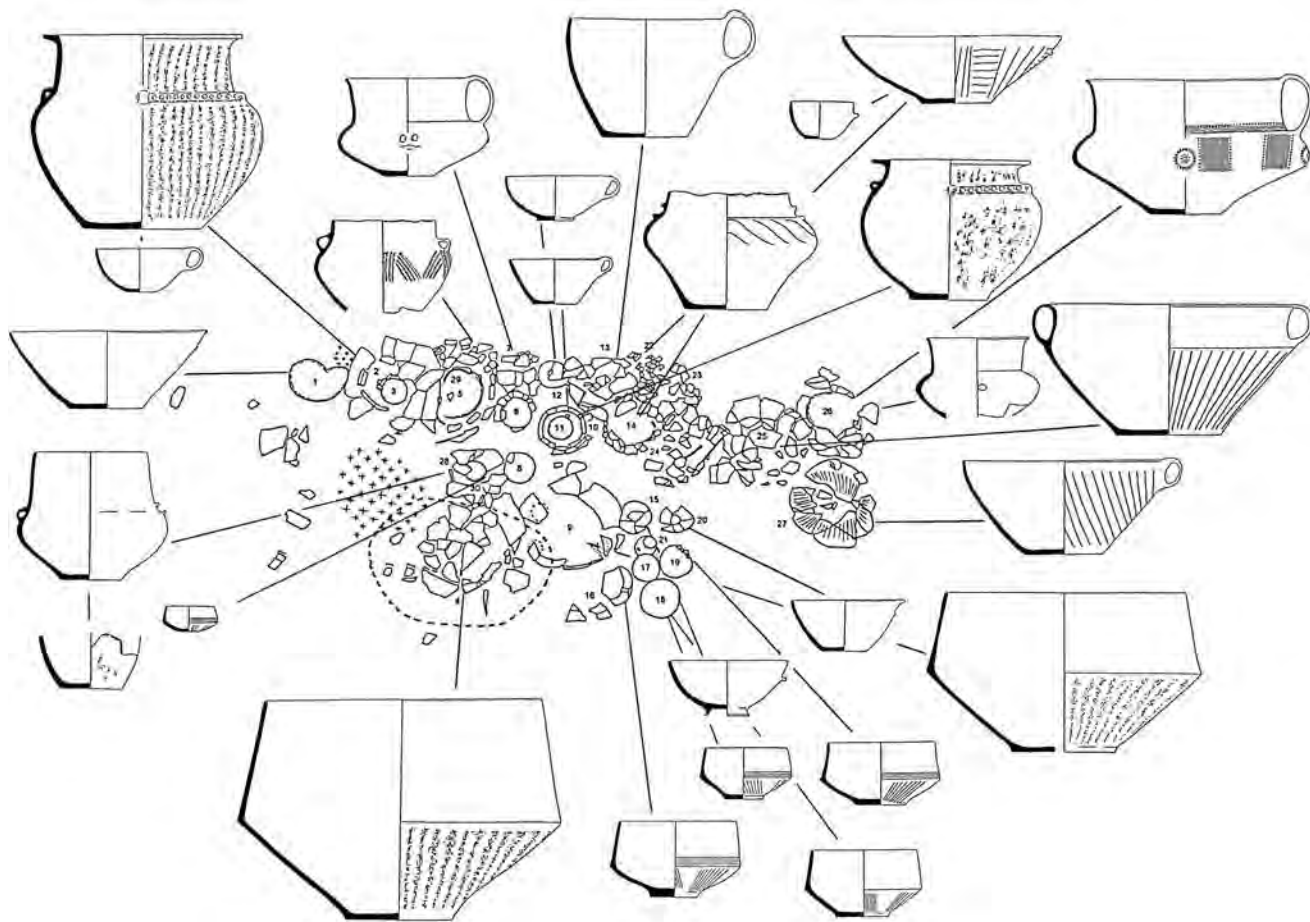
jedinci (Šaldová 1965b, 68). Na pohřebišti v Nynicích bylo zjištěno i několik jámových hrobů, u kterých spálené pozůstatky byly rozptýleny v zásypu kryjícím nádoby. Jako urna sloužily v popelnicových hrobech nejčastěji mísovité a amforovité tvary; pozůstatky byly častěji ukládány do jedné, zřídka do více popelnic. Počet nádob kolísal od jedné do čtrnácti; bronzový inventář tvořily nejčastěji nože související s potravou uloženou na míse, dále břitvy, zlomky náramků a jehlic, které tvořily součást osobní výbavy a oblečení mrtvého. Zajímavé je zjištění, že zatímco nástroje – nože a břitvy – byly většinou přikládány k pohřebním ostatkům až po kremaci, náramky – jakožto osobní šperky – procházely patrně žářem hranice. Zlomky jehlic a srpu se nacházely v zásypu hrobu, jako by se do něj dostaly až při dokončovacích úpravách. Nelze vyloučit ani záměrné rozlámání bronzových předmětů před uložením do hrobu (Šaldová 1965b, 72).

Hroby lužické kultury obsahují různý počet nádob, od jediné nebo dvou (popelnice přikrytá mísou) až do několika desítek (obr. 143). Ornament na pohřebních nádobách byl patrně přísně rituální a dodržoval stálá pravidla. Oproti jižním oblastem, kde se vyskytují ryté

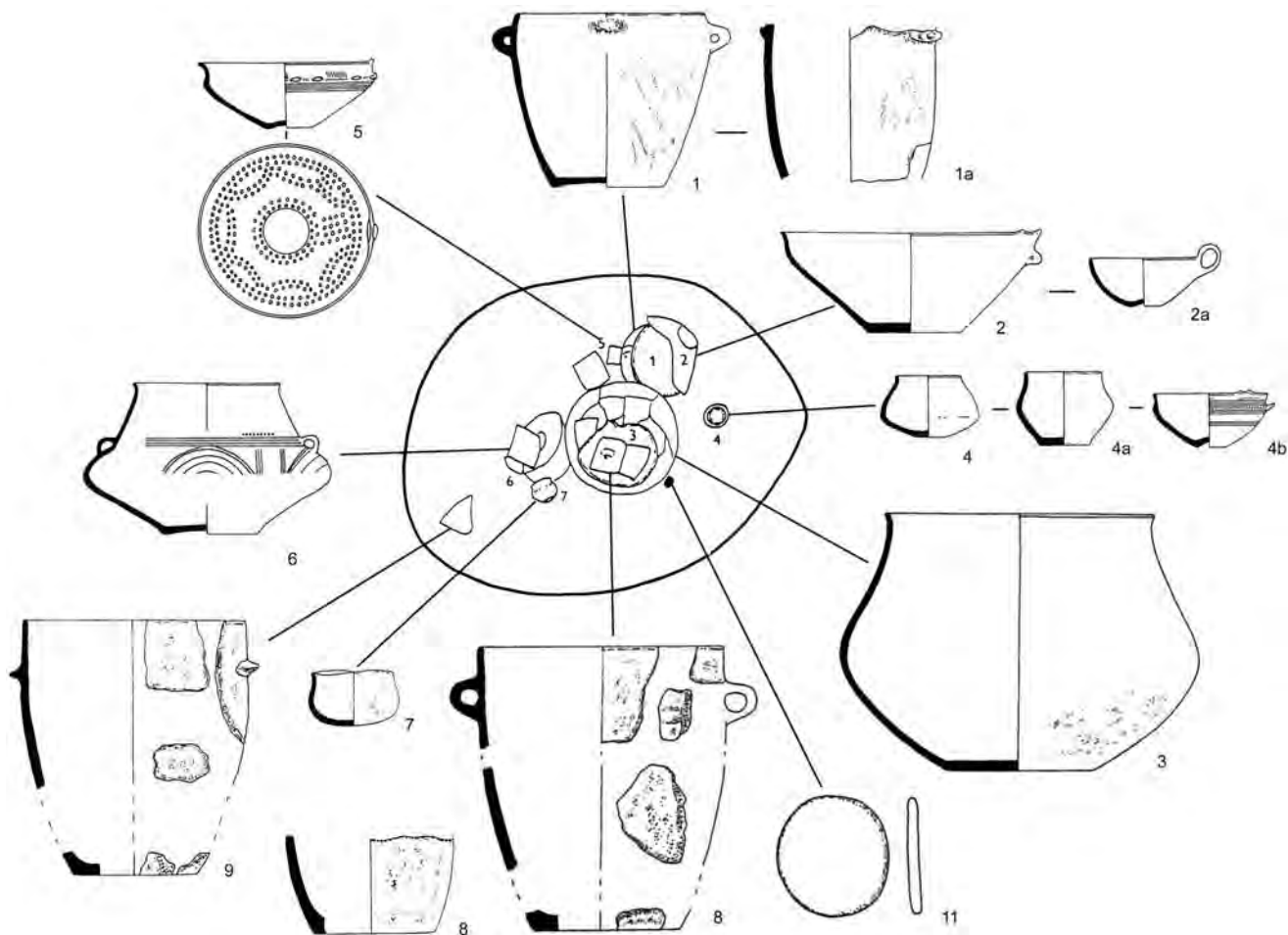
postavy i scény, je zde více stylizovaný. Velká část nádob byla uložena dnem vzhůru, snad jako symbolické vyjádření jejich prázdné náplně. Bronzové milodary jsou vzácné, často přepálené, a proto jen ve formě slitků. Uloženy jsou nejen mezi kremačními zbytky, ale i volně mezi nádobami. Většinou jde o šperky, výjimečně o zbraně či nástroje. Ani v jediném případě nebyla nalezena sekera.

Hroby slezskoplatěnické kultury (obr. 144) byly ukládány v pravidelných řadách, mladší, patrně příbuzenské pohřby potom buď v superpozici, nebo v těsné blízkosti staršího, takže v některých případech dochází ke kumulaci hrobů, a tím i porušení původních řad. Hrobové jámy, pokud jsou znatelné svou tmavší výplní ze zbytku pohřební hranice, mají oválný tvar, výjimečně čtvercový nebo obdélníkovitý se zaoblenými hranami, někdy s výběžkem na jednom rohu (Skalice: Vokolek 2002, Taf. 172).

Oproti hrobům lužické kultury zaznamenáváme větší počet keramických milodarů, nádoby, které jsou vyráběny pouze pro pohřební účely, jsou méně vypalovány, zato více zdobené nejen rytým ornamentem, ale i tuhovány a leštěny do stříbrného lesku. Zbytky kre-

Obr. 143: Výbava hrobu lužické kultury. Pardubice-Hůrka (okr. Pardubice), hrob 22/56. Podle V. Vokolka.

Obr. 144: Výbava hrobu slezskoplatěnické kultury Skalice (okr. Hradec Králové), hrob 44/1965. Podle V. Vokolka.

mace jsou často ukládány do okřínovitých nádob a přikryty mísou nebo plochou pokličkou, avšak okřínovitá nádoba není univerzální urnou, kosti jsou ukládány i do květináčů, amfor, vzácně i do koflíků. Často jsou zlomky kostí i volně v hrobové jámě, jednotlivě i ve shlucích. Objevují se jámové hroby, kdy spálené kosti jsou volně v zemi v hrobové jámě, někdy na více hromádkách, a doprovázejí je pouze fragmenty nádob, mnohdy přepálených. Přidány jsou i celé nádoby a v těchto hrobech nejsou výjimkou ani zlomky bronzových milodarů (Skalice, Ostroměř, Zářecká Lhota). Hroby na povrchu byly označeny patrně pouze rovem, z období Ha B neznáme jediný mohylový násyp.

S obřady při závěrečné úpravě hrobu mají asi spojitost i zlomky užitkových keramických nádob nalázané v hrobě nebo v jeho okolí.

Dřevěné schránky v hrobech zatím nebyly bezpečně podchyceny, ale uspořádání nádob, jejich obložení či zaklínění do podoby obdélníku je např. v prostředí slezskoplatěnické kultury jasně naznačují (Skalice: *Vokolek 2002*, 113).

Větší kúlové jamky při mohylách i plochých hrobech kolem ukazují, že zde byly vztyčeny kúly k označení, ale možná i k přivazování dalších milodarů. Takové označení hrobu kúlem, zpevněným kameny, bylo ve dvou případech doloženo např. na knovízském pohřebišti v Topělci (*Braun – Fröhlich 1978*, 236). Nové výzkumy v posledních letech odkryly složité pohřební rituály, které se v prostředí lužické kultury projevují nálezy na bázích mohyl. Nacházíme zde rozbité a rozšlapané nádoby svědčící, podobně jako ohniště, o pohřebních hostinách a s nimi spojených tancích. Kolem významných hrobů jsou žlabem vymezené okrsky. Na úctu k mrtvým či na pozůstatky závěrečných pohřebních obřadů ukazují i dodatečně vkládané nádoby nad hroby i vedle nich, zjištěné v prostředí nynické i slezskoplatěnické kultury (*Šaldová 1965b*, 72; *Vokolek 2002*). Nalezly se i stopy po lešení (márách) k vystavení mrtvého před spálením (Koldín: *Vokolek 1996*). Vše ukazuje na to, že kult mrtvých byl velmi silný.

Dokladem víry ve vyhraněný dualismus těla a duše jsou vedle žárového pohřebního ritu snad i provrtané

otvory (tzv. otvory pro duši) v popelnicích nebo později někdy i v urny příkrývajících pokličkách (*Chvojka 2001b*, Tab. 26: 1). Tyto otvory však mohou dokládat i jiné „praktické“ funkce nádoby (srov. *Hrala 2000b*).

Zajímavým aspektem pohřebního ritu je vstřelování bronzových šipek do prostoru žárového hrobu, jak je to doloženo ve Vrhavči (*Čujanová-Jílková 1977*, 95–96). Tento zvyk byl pozorován již v prostředí mohylové kultury ve střední době bronzové.

Na několika lokalitách byla zjištěna i místa kremací („žároviště“) a obřadních ohňů v podobě objektů s uhlíky a propálenou zemí (Ostroměř, Vrcovice, Topelec, Kestřany, Brdo: *Vokolek 1965*, 619; *Chvojka 2001b*, 117; *Kytlicová 1985*).

Pozoruhodné závěry vyplynuly z analýzy ostatků v západočeských mohylách u Podražnice. Zatímco v mohylách Nová Obora I byli pohřbeni jen dospělí muži a ženy, ve dvou z mohyl v poloze Nová Obora II, vzdálených pouhých 500 m, byly nalezeny jen rituální pohřby žen (jeden i s kojencem do jednoho roku) interpretované jako možné pohřby šestinedělek; třetí zde zkoumaná mohyla pak vůbec neobsahovala tělesné pozůstatky, což autoři výzkumu interpretují s ohledem k náročné konstrukci mohyly jako možný kenotaf člena vyšší sociální vrstvy (*Čujanová-Jílková – Chochol 1982*, 305–306).

Strukturace nekropolí z období popelnicových polí, např. ve smyslu porovnání mužských a ženských či bohatých a chudých hrobů, prozatím exaktně zjišťována nebyla, avšak nelze vyloučit, že hroby v řadách patřily jedné rodině a byly řazeny tak, jak její členové postupně umírali (Staňkovice: *Koutecký – Bouzek 1967*, 44, obr. 2). Také na nekropoli v Topělci byly doloženy dvě skupiny hrobů, vzdálené od sebe několik desítek metrů, přičemž v každé skupině byly hroby uspořádány do nepravidelných řad (*Braun – Fröhlich 1978*, 236).

Všechna pohřebiště jsou vázána na okolní osídlení, žádné není situováno zcela mimo sídelní areály. Rozkládají se v blízkosti osad, některá leží přímo na okrajích sídlišť (zvláště ve štítarském stupni knovízské kultury), jsou dokonce uváděny pohřby přímo na sídlišti, oba případy jsou však bez podrobné dokumentace: v Rohozné se snad nacházel hrob hned vedle obydlí (*Dubský 1949*, 114) a na výšinném sídlišti v Milenovicích mohl být objekt 1/80 žárovým hrobem (*Fröhlich – Chvojka 2001*, 114). Obvykle jsou pohřebiště od sídlišť vzdálena několik set metrů. Např. nekropole v Levousích (*Smrž 1975*) evidentně souvisela s cca 300 metrů vzdáleným stejně starým sídlištem výšinného typu na terase řeky Ohře (k němu *Zápotocký 1989*).

Není také vyloučeno, že některá pohřebiště mohla být společná pro více osad v jejich bezprostředním okolí, čemuž nasvědčuje i existence obrovských pohřebišť na území obývaném nositeli slezskoplatěnické kultury, na kterých bylo pohřbíváno po několik staletí.

Naopak některá pohřebiště sestávají z daleko méně hrobů. Pracovní hypotéza by mohla znít, že v prvním případě jde o pohřebiště u stabilních (dlouhodobých) sídlišť, v druhém pak o pohřebiště patřící k sídlišťům „krátkodobým“, existujícím jen po několika chronologických fázích (*Smrž 1998*, 432). O pevné pravidlo však patrně nejde.

Nepoměr počtu sídlištních nálezů k malému počtu pohřebišť v prostředí knovízské kultury vede k předpokladu, že část knovízské populace nebyla pohřbívána obvyklým způsobem. Je zajímavé, jak hustota pohřebišť knovízské kultury v jednotlivých oblastech její sídelní oikumeny výrazně kolísá, v některých oblastech (Kutnohorsko, Čáslavsko) chybí pohřebiště docela (*Jiráň 2002c*). Velmi zřetelně tuto tendenci odráží také situace v jižních Čechách, kde jsou ploché žárové hroby nápadně koncentrovány v oblasti středního a dolního Pootaví, méně při dolní Blanici. V ostatních jihočeských mikroregionech jsou evidovány pouze ojedinělé sporné lokality. Mohylová pohřebiště z období popelnicových polí jsou naproti tomu rozšířena v celkem pravidelné síti v téměř všech jihočeských sídelních oblastech, zejména v severní části Českobudějovické pánve, na Vltavotýnsku a při dolní Lužnici; jsou však doložena i při dolní Blanici a v Pootaví (*Chvojka 2001b*, 114, Abb. 29–30). Za pozornost také stojí, že v jižních Čechách zatím nebyl identifikován žádný pohřeb jednoznačně datovatelný do pozdní doby bronzové.

4.6.3 Depoty kovových artefaktů

Mladobronzové a pozdně bronzové depoty kovových výrobků jsou typickým fenoménem tehdejšího prostředí. Jejich výskyt je celoevropskou záležitostí, četnost, charakter a skladba se ovšem v různých regionech i časových horizontech liší. Z českého území je doposud známo přes dvě stě depotů, ve kterých bylo soustředěno několik tisíc artefaktů.

Charakter depotů z období popelnicových polí není jednotný, jejich skladba je proměnlivá v závislosti chronologické i kulturní (*Jiráň 1996a; 2004*). Nejstarší skupina depotů se objevuje již na samém konci střední doby bronzové a přetrvává i v následném přechodném období, kdy se konstituuje prostředí popelnicových polí. Je patrné, že objevení se těchto depotů tzv. horizontu Plzeň-Jíkkalka na českém území je třeba dát do souvislosti s impulzy z okolních oblastí. Západočeská skupina nálezů je zřetelně svázána s falckým prostředím, depoty uložené podle vltavského toku naopak s rakouským Podunajím, spojení s Moravou mohou pak naznačovat depoty z tohoto horizontu uložené na jihovýchodním úpatí Železných hor (srov. kap. 3.5.4.3). Ráz depotů horizontu Plzeň-Jíkkalka není shodný. Některé obsahují pouze nepoškozené artefakty, některé jsou doplněny i zlomky měděných ingotů, další obsahují navíc i po-

škozené artefakty a jejich zlomky, a blíží se tak svým charakterem depotům následujícího období.

Ve stupních B D a Ha A1 mají v knovízské oblasti na prostou převahu depoty zlomků. Tyto depoty soustřeďují zlomkový materiál velmi pestrého složení: šperky a jejich zlomky spolu s fragmenty zbraní a nástrojů, zejména seker a srpů. Obsahují pravidelně také části měděných surovinových ingotů. Depoty zlomků jsou zastoupeny dvěma nálezovými horizonty. Horizont depotů typu Lažany je starší. V souborech, které mu náležejí, se spolu s novými formami a typy bronzových artefaktů objevují ještě artefakty spojené s předchozím prostředím mohylové kultury. Mladší horizont depotů zlomků typu Suchdol již obsahuje pouze bronzové artefakty typické pro kultury popelnicových polí.

Spolu s depoty zlomků je v knovízské oblasti doloženo ještě několik depotů, které se výrazně odlišují, neboť obsahují celé výrobky, zejména šperky. Jsou v nich zastoupeny páry náramků a nánožních kruhů, nákrčníky, ozdobné puklice a jehlice, někdy je soubor doplněn o nástroje. Skladba těchto depotů působí dojmem výbavy jedné osoby.

V prostředí lužické kultury se v této době setkáváme s depoty odlišného charakteru, které jsou tvořeny soubory pouze jednoho druhu artefaktů – zejména náramků, ale i srpů, seker, nákrčníků nebo nánožníků. Jen někdy byly takové depoty doplněny několika artefakty jiného druhu. Výskyt depotů zlomků je vzácný.

Depoty zlomků mizí v knovízské oblasti na přechodu stupňů Ha A1/Ha A2 a nahrazují je depoty obsahující honosnější výrobky, zejména ozdoby a plechové nádoby. Reprezentantem tohoto horizontu nálezů je depot ze Středokluk (*Kytlicová 1959b; 1991, 5*).

Na sklonku mladší a na počátku pozdní doby bronzové se zásadně mění geografické rozložení českých depotů, které se koncentrují do Polabí, Poohří a do oblasti podkrušnohorské. Většina depotů z tohoto tzv. jenišovického horizontu obsahuje zejména ozdoby, časté jsou i tepané nádoby z bronzového plechu. V lužické oblasti přežívají stále depoty složené z jednoho druhu výrobku (náramky, srpy) a objevují se i zlomkové depoty, ovšem není v nich přítomna měděná surovina.

V závěru pozdní doby bronzové Ha B jsou depoty opět rovnoměrněji rozmístěny ve všech českých sídelních oblastech. Nadále převažují depoty obsahující honosné artefakty – ozdoby, nádoby, zbraně. Současně existují i depoty složené z jednoho druhu výrobku (náramky, nákrčníky) a depoty, které soustřeďují nové i znehodnocené artefakty, někdy opět se zlomky měděných ingotů. V depotech závěrečného období kultur popelnicových polí se objevují i první železné artefakty. Tento nejmladší horizont bronzových depotů je nazýván horizontem typu Hostomice – podle bohatého souboru ze severozápadních Čech, který však patrně byl hrobovou výbavou (*Kytlicová 1988a*).

Výše zmíněnou variabilitu ve skladbě a rozmístění depotů v jednotlivých chronologických úsecích období kultur popelnicových polí, stejně tak jako způsoby jejich uložení, otázky kompletnosti dochovaných celků a dosavadní stav jejich zpracování, všechny tyto problémy je nutno nadále (ve shodě s mnoho let trvajícím cíleným výzkumem v okolních zemích) hlouběji analyzovat a dále řešit, abychom byli schopni lépe se podílet na procesu luštění hádanky o smyslu a účelu depotů kovových artefaktů v prostředí kultur popelnicových polí.

4.6.4 Keramické depoty

Podobně jako depoty bronzů lze i keramické depoty z větší části považovat za doklady kultury. Přelomovou prací v tomto směru byla studie F. Horsta (1977), podpořená a dále rozvedená v člancích o tzv. libačnických obřadech (*Bouzek – Sklenář 1987; Bouzek 1997b*). Ze sídelní oblasti severozápadních Čech známe ze sledované časové periody několik keramických depotů tohoto typu: Droužkovice (*Smrž 1977, 55* nádob), Čachovice (*Smrž 1981, 30* nádob), Poplze (*Zápotocký 1988, 40–50* nádob). Problematický je keramický depot ze Strupčic (*Preidel 1935, 110; Bouzek 1963, 86*). Zmíněné depoty se skládají výlučně z šálků, misek a talířů – lze je tedy charakterizovat jako nápojové a jídelní servery. Jejich součástí (byť vesměs v troskách) byla vždy větší nádoba, z níž byly nápoje (či jídlo?) rozdělovány. Keramické depoty jsou známy od eneolitu, ve větší míře se vyskytují od střední doby bronzové. Na rozdíl od libačnických obřadů vyšších vrstev, zobrazovaných na halštatských bronzových nádobách, byly keramické depoty kultur popelnicových polí hierarchicky na nižší („komunální“) úrovni, jak usuzoval M. Zápotocký (1988, 149). Že jde i o obětiny, naznačuje skutečnost, že po provedení obřadu byly ukládány do země. Pokud by se dalo dle analogií odvodit, kdo se směl libačnických ceremoniálů zúčastnit, mohli bychom teoreticky zjistit i počet členů obcí. Zde se však zatím ocitáme za hranicí přijatelné spekulace.

Z lužické sídelní oblasti je znám keramický depot ze sídliště v Chabařovicích na Ústecku (*Bouzek – Koutecký – Kruta 1991, 152–155*). Na rozdíl od uvedených knovízských depotů je co do typů a velikosti nádob v něm zastoupených značně různorodý. Jeho uložení v boční komoře při dně obilné jámy je neobvyklé. Zvláštností je i zastoupení etážovitých nádob „knovízského“ typu. V části nádob byly zřejmě potraviny. Autoři uvažují, že depot – oběť v obilnici – nejspíše souvisel s rituály k zajištění úrody a plodivých sil matky Země.

4.6.5 Rituální místa

Jako přímý doklad rituálního místa bývá uváděna stavba z Prahy-Čakovic (*Soudský 1966; Pleiner – Ry-*

bová eds. 1978, 465), považovaná za odraz kultu slunce. V knovízské osadě byl odkryt příkop ve tvaru rondelu o průměru 17 m s jedním průchodem a excentricky situovanou pískovcovou stélou. Podobný objekt o menším průměru byl odkryt na knovízském sídlišti v Mutějovicích u Rakovníka, postrádá však přímé datování (Hrala – Fridrich 1972).

Další podobné objekty dosud neznáme, byť mezi mnoha příkopovitými kruhovými či obdélníkovými objekty objevenými leteckou prospekci se jistě skrývají, stejně jako mezi tzv. rondeloidy datovanými do doby bronzové až halštatské (k nim *Podborský a kol. 1999*). Pro období popelnicových polí jsme většinou odkázáni na objekty a artefakty v podstatě „profánního“ typu a charakteru, nalézané ovšem v nečekaných souvislostech a na topograficky zvláštních místech a interpretované jako rituální na základě etnologických paralel a analogií ze Středomoří (srov. *Hansen 1991; 1994*), starověkých pramenů (např. *Dufková 1999*) či srovnáním pramenů archeologických a religionistických (*Matoušek 1999*). Z tohoto pohledu mohl mít kultovní funkci i dosud nepublikovaný objekt z Bernartic – protáhlá úzká jáma se stojícími nádobami a bíle malovanou mazanici (*Beneš – Břicháček 1978, 11*). Za doklady kultovních praktik, spojených s uctíváním vodních toků nebo bažin, by snad mohly být považovány také dvě jehlice, nalezené v řece Otavě (jedna ve Strakoniciích a druhá v Zátaví), a také několik ojedinělých nálezů bronzových předmětů z Třebońska, z míst předpokládaných bažin. Dokladem uctívání výraznějších přírodních útvarů, jako např. samostatně stojících kamenů nebo skalisek, může být kámen s řadou jamek u Modlešovic, u něhož byly údajně nalezeny knovízské střepy (*Dubský 1949, 226*).

Již M. Zápotocký (1969, 330–346) interpretoval nálezy depotů, bronzů a keramiky z kopců a výšinných poloh na Litoměřicku jako votivní depoty a naleziště neprofánního charakteru související s kultem hor, kopců a skalních stěn. Šťastný nález dvou bronzových srpů z vrcholku páté nejvyšší hory Českého středohoří – Kletečné (706 m n. m.) – umožnil zamyslet se nad problematikou hlouběji, s pomocí nové literatury a pod úhlem nového paradigmatu (*Smrž – Blažek 2002*). Zároveň „rehabilitoval“ starší nálezy publikované M. Zápotockým, u nichž nebylo jasné, zda pocházejí z úbočí, úpatí, či dokonce vrcholků kopců „magické“ krajiny Českého středohoří, včetně její lužické sféry na pravobřeží Labe. Z pohledu sídelní archeologie (*Smrž 1991; 1995*) byla podobná naleziště zahrnuta do kategorie tzv. lokalit neprofánního charakteru, nevhodných k regulárnímu osídlení pro absenci vrcholových plošin, příkrých úbočí a absenci zdrojů vody do vzdálenosti 400 m, což jsou parametry přírodního prostředí nezbytné pro „klasická“ výšinná sídliště. Tato kritéria jsou však při dnešním pohledu jen pomocná a k problematice votivních nálezů na vrcholcích kopců a hor je třeba přistupovat kom-

plexněji. Taková naleziště lze označit jako memoria, místa podporující vědomí identity v rámci kulturní krajiny (*Assmann 2001, 49–50*). Při uložení nálezů na vrcholcích kopců a hor hrály zřejmě rozhodující roli faktory generační a kolektivní paměti (*Assmann 2001, 48–50*). Za dnešního stavu poznání, které se opírá především o podrobné sledování této otázky v severozápadních Čechách, zůstává hlavním kritériem pouhá prezenze jakýchkoliv nálezů (střepů, bronzů, kostí) při subjektivním hodnocení kopců a hor dle jejich vzhledu a polohy v krajině, v duchu symbolické archeologie. Je příznačné, že jejich existence není omezena v severozápadních Čechách na období popelnicových polí, byť ze sedmi takto interpretovaných lokalit jsou nálezy zmíněného stáří zastoupeny na šesti z nich.

Za memoria jsou zde považovány následující lokality (srov. *Smrž – Blažek 2002*): Boreč, Borečský vrch (446 m n. m.), okr. Litoměřice; Milešov, hora Milešovka (836 m n. m.), okr. Teplice; Oparno, vrch Lovoš (570 m n. m.), okr. Litoměřice; vrch Bořeň, k.ú. Hrobčice (539 m n. m.), okr. Teplice; vrch Oblík, k.ú. Raná (509 m n. m.), okr. Louny; Kletečná, k.ú. Kletečná (706 m n. m.), okr. Litoměřice. Může k nim patřit i vrch Klapý-Házmburk (350 m n. m.), okr. Litoměřice. Zvláštní pozornost si zaslouží nálezy z eneolitu, doby popelnicových polí a vrcholného středověku u úpatí nápadného skalního bloku ve tvaru menhiru na úbočí Krušných hor (Jezřít, k.ú. Albrechtice, okr. Most: *Koutecký 1985*), kolem kterého patrně vedla komunikace překonávající toto pohoří.

Zvláštním fenoménem jsou hradiště a výšinná sídliště, osídlená velmi často téměř kontinuálně mnoha kulturami – až šestnácti (srov. *Smrž 1991; 1995*, od té doby rozšířeno), dominující krajině či alespoň s dalekým výhledem. Podobně lze do této kategorie zařadit i hradiště opevněná (či spíše jen ohrazená) valy skládanými nasucho z kamenů a vysokými jen 1,5 až 2 metry. Symbolický význam těchto lokalit je samozřejmě jedním z možných v rámci množiny mnoha dalších funkcí (sociálních, útočistných, vojenských, emporiálních atd.), které připadají do úvahy. V severozápadních Čechách lze k takovým místům přiřadit např. Hradiště u Černovic (okr. Chomutov) a Mukov-Hradištany, okr. Teplice (popis viz *Smrž 1995*). Jejich poloha a celkově malý počet téměř vylučují přisuzovat těmto hradištům a výšinným sídlištím funkci kmenových center či kultovních míst kmenů v klasickém pojetí (srov. *Neustupný, E. 1995, 650*). Je přitom nutné upozornit, že až na zjevné výjimky nemusí nepřítomnost artefaktů či objektů považovaných empiricky za kultovní svědčit o absenci symbolického rozměru – zvláště pak za dnešního nedostatečného stavu výzkumu. Nálezy bronzových depotů v areálu hradišť i mimo ně jsou považovány často za doklady výroby. Stejně tak je však lze považovat za nálezy votivní a výrobu bychom měli dokládat jinými druhy nálezů (licí formy, dyzny, trosky pecí atd.).

Konvergenci zdánlivě nesouvisejících jevů potvrzuje souběh časové křivky využívání jeskyní – protipólů hor, překvapivě korelující s využíváním výšinných poloh, včetně vrcholu v období kultur popelnicových polí (srov. *Matoušek 1996; 1999; Matoušek – Peša 1998*).

4.6.6 Doklady kultu na sídlištích

Výjimečnou lokalitou je Velim-Skalka, která zanikla na počátku období popelnicových polí, se soustavou pseudofortifikačních příkopů, z nichž některé mají půdorys rondelu se vstupy k hlavním světovým stranám. Se sakrálním charakterem osady zřejmě souvisel kamýk na vrcholu návrší, depoty (včetně zlatých), lidské hekatomby a další doklady ceremoniálních praktik.

Jiný doklad rituálních praktik pochází z pozdně bronzového nížinného sídliště ve Strakonících. Zde byl nalezen příkopem vymezený pravděpodobně kruhový areál, v němž stál shluk šesti nádob, část hliněného měsíčkovitého podstavce a dva kamenné otloukače (*Michálek 2002*). Kultovní funkci mohl mít i 19 m dlouhý, několikrát přerušovaný žlab, který byl nalezen v Topělci. Z jeho výplně pochází velké množství keramických zlomků, části drtel na obilí a několik zvířecích kůstek (*Braun – Fröhlich 1982*). Původní účel tohoto objektu však mohl být i výrobní, jak naznačují další výše uvedené žlabovité objekty ze západních a jižních Čech.

Kultovní účel je s rezervou připisován i objektům E a J na okrajích knovízské osady v Březně u Loun (*Pleinerová – Hrala 1988, 67–69, 153–154*). Oba měly neobvykle velké rozměry (30 × 8–12 m, 47 × 22 m) a zvláště objekt E – mokřina s nálezy střepů a zvířecích kostí – je v kontextu kultury neobvyklý.

Stejně tak přisuzuje autor výzkumu J. Maličský kultovním praktikám i nálezy při okraji pozdně bronzového sídliště v Lážovicích, kde měly být objeveny zbytky atypické stavby, velké žároviště, pozůstatky větších nádob, několik měsíčkovitých podstavců a zdobený keramický terčík. Nálezce interpretuje celou situaci jako místo, kde byly prováděny pohřební obřady (*Maličský 1960*).

Již byla zmíněna teze, která předpokládá, že u pravěkých lidí hranice mezi profánním a sakrálním téměř neexistovala. Dokladem toho může být i keramika, jejíž tvary a výzdoba svědčí nejen o komunikaci mezi občinami na rozsáhlých územích, ale zahrnovaly i roli symbolickou. Přitom určité výzdobné schéma mohlo mít jednu symbolickou roli, jindy pouze roli dekorační (podrobněji srov. *Jiráň 2001*).

Samostatnou kapitolu samozřejmě představují nepřehledně početné nálezy zoomorfních, antropomorfních a závěsných nádob, chřestítek, napodobenin chlebových placek atd.

K předmětům kultovního charakteru můžeme patrně také zařadit tzv. měsíčkovité podstavce a hliněné

desky se žlábkou, tvořící součást plochých domácích kultovních oltářů (viz kap. 4.5.3.4). Unikátním nálezem, zcela jistě souvisejícím s rituálními obřady, je hliněná obličejová maska objevená v sídlištní jámě ve středočeských Zápěch. Původní nálezy datují objekt, v němž byla maska uložena, do Ha B, další tři podobné hliněné masky, které byly na evropském území mimo antický svět doposud objeveny, jsou zřejmě o něco mladší, až z halštatského období (*Hrala – Špaček 2002*).

Rituální praktikám jsou připisovány i oběti zvířat, především mladých, uložených v jamách vcelku nebo jen zčásti, přičemž část mohla být snědena a část obětována božstvu. Připomeňme „pohřeb“ dobytčete a dvou psů v objektu 228 v Březně (*Pleinerová – Hrala 1988, 52*), kostry zajíce a psa na lužickém sídlišti v Chabářovicích (*Bouzek – Koutecký – Kruta 1991, 148*) či hříběte na knovízském sídlišti v Roztylech, okr. Chomutov (příl. 14: 1).

Vedle obětí nekrvavých a zvířecích máme v oblasti knovízské kultury doloženy také oběti lidské, z větší části představované tzv. kostrovými pohřby v jamách (*Bouzek – Koutecký 1980*), popř. jednotlivými lidskými kostmi nalézány v prostoru sídlišť (srov. *Bouzek 1995, 149; Lutovský – Smejtek a kol. 2005, 517sq.*). V počátcích knovízské kultury mají nalézané skelety často rozbité lebky. Soudíme, že tito jedinci byli kamenováni (srov. např. *Pleinerová – Hrala 1988, 55–58*). Od Ha B1 jsou typické pohřby s uříznutými hlavami či lebky samotné. Ty bývají častěji ženské než mužské. Některé nerituální pohřby v jamách nevykazují stopy násilí, ale víme, že např. u Germánů se děti házely do jam a zasypávaly hlínou jako prostředek k odvrácení epidemie.

Jednotlivé lidské kosti v jamách a (jen výjimečně zjištěné) stopy vaření či okusování dosvědčují, že i antropofagie pravděpodobně existovala, i když její prokázání je složitější, než se před několika desetiletími zdálo. Je zajímavé, že lidské oběti v jamách jsou časté jen na některých sídlištích, zatímco na jiných chybějí. Snad byl kult vyžadující tyto oběti provozován jen v některých osadách, ve větším měřítku pak v nadregionálních centrech (Cézavy u Blučiny, Velim). Ze severočeské lužické oblasti přímé doklady kanibalismu dosud nemáme. Zcela ojediněle se na sídlištích nalézají kompletní pohozené lidské kostry bez násilných zásahů (*Neštěmice, Stadice, Trmice: Cvrková – Waldhauser 1975*).

4.7 SPOLEČNOST

Podobu společnosti posuzujeme podle povahy všech druhů památek, podle rázu krajiny, již si vybrala k životu, a dalších aspektů.

Geografické rozložení komunit sídlících v mladší a pozdní době bronzové na území Čech, sortiment materiální výbavy (např. i četné nálezy zrnoteček) a osteo-

logické nálezy dávají dostatečný základ k soudu, že obyvatelstvo Čech doby popelnicových polí se zabývalo zemědělstvím a chovem užitkových zvířat doplňovaným lovem. Na zemědělský charakter osad ukazuje také dlouhodobá kontinuita osídlení na četných lokalitách a skutečnost, že většina z nich byla založena v oblasti příhodných pedologických podmínek pro zemědělství (Kukal 1991, 225, 231). Lze mít za to, že byly pěstovány přinejmenším pšenice a proso a stejně tak chovány základní druhy domácích zvířat. Doložené je prase domácí, ovce/koza, ojediněle kůň a pes, převládá tur, který nebyl zcela jistě chován jen kvůli masu; za jeho přinejmenším stejně důležitou funkci je považováno jeho využití v záprahu. Objektem lovu byla vysoká zvěř; nejčastěji se objevuje jelen, srnec a zajíc, méně prase divoké a pratur. Zjištěny byly i ostatky medvěda a lišky, překvapivě se nejednou vyskytuje bobr (rozb. J. Petříčkové in: *Hůrková 2002*, 88sq.; *Kyselý 2005* s další lit.). U jelenů a srnců můžeme uvažovat o systematickém lovu nebo alespoň o cíleném sběru shozu, neboť parohová surovina byla používána pro výrobu nástrojů. Jako doplňkový zdroj obživy byl využíván i rybolov a exploatace živočichů z vodních toků obecně, jak dokládají např. jihočeské nálezy říčních škeblí na sídlišti ve Strakonících a na výšinném sídlišti v Brlohu (*Chvojka 2001b*, 86).

Topografické parametry sídlišť jsou poměrně srovnatelné ve všech regionech Čech (*Hůrková 2002*, 15–24). Poněkud odlišný obraz si lze představit pouze v pahorkatině středního Povltaví. Zřetelně větší obsah bronzových milodarů na pohřebišti v Oborách ve srovnání se situací v jiných oblastech a také zlatý nález vedou k domněnce, že tamní knovízské obyvatelstvo se mohlo zabývat také prospektorskou činností. Příležitost mohl poskytovat rudní okrsek příbramský a také do regionu zasahujících několik zlatonosných pásem. V pozdní době bronzové, tedy ve štíftarském stupni knovízské kultury, snad v důsledku vyčerpání povrchových rudných výchozů, zdejší osídlení mizí.

V tradičních sídelních komorách českého území dosahuje v době popelnicových polí intenzita osídlení z hlediska celého pravěkého období svého maxima. Studie, které se dotkly otázky hustoty tehdejších sídel, ač vycházejí z rozdílných metodik, předpokládají shodně existenci 1 sídliště na 5–6 km² (*Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966*, 77; *Jiráň 1997b*; *Chvojka 2001b*, 129).

Pátráme-li po uspořádání společnosti popelnicových polí v Čechách, obracíme se samozřejmě nejdříve k těm archeologickým pramenům, v nichž by se měly nejspíše odrazit majetkové poměry. Společnost v mladé době bronzové na území Čech nebyla, soudě podle hrobů a obydlí, výrazněji sociálně diferencovaná. Šlo o pevnou a podle obecně respektovaných tradic konstituovanou společnost. Základní společenskou jednotkou byla patrně sídlištní obecina. Lze rozlišit tři základní

společenské vrstvy, z nichž ovšem ta první (a velmi úzká) je výjimkou potvrzující pravidlo:

1. Jedinci s nejvyšším společenským postavením byli pohřbíváni v kostrových nebo žárových hrobech s bohatou výbavou, jaké známe z Žatce-Macerky, z Čeradic a Luhu u Mostu (srov. *Kytlicová 1988a*, s lit.). Tyto náčelníky – bojovníky – provázely do hrobů zbraně, ba i koně. Známe i několik ženských hrobů se šperky, patrně příslušnic této vrstvy. Jednou z oblastí s bohatými hroby bylo dnešní Žatecko. Vlastní území Žatce lze považovat pro období Ha A1–2 za významné centrum, jehož jádrem patrně bylo hradiště na ostrožně v místech dnešního starého města.

Bohatý inventář (mj. 3 meče: Macerka, Čeradice, Luh) svědčí o kontaktech české kotliny s jižním kulturním okruhem i o společenské diferenciaci a existenci vrstvy nadřazených jedinců či rodin. Je zajímavé, že koncentrace zbraní a nálezů dokládajících užívání koně je omezena na poměrně malé území v centrální oblasti vzniku knovízské kultury. Nelze ovšem vyloučit, že jedinci pohřbení v těchto hrobech pocházeli z jiného kulturního prostředí (*Bouzek 1981*).

K pohřbům takového charakteru náleží také skupina mohyl C ze západočeských Milavčů na Domažlicku, obsahující několik mužských pohřbů se zbraněmi. Vyniká zejména zřejmě nedokopaná mohyla C1 obsahující kompletní výzbroj muže složenou z ochranné i útočné zbroje, součásti vozu, kotlík na vozíku a picí soupravu (srov. *Kytlicová 1988a*, s lit.). Nekropole v Milavčích byla využívána v průběhu stupňů B D–Ha A1, přičemž z obou stupňů pocházejí významné nálezy, což nepochybně indikuje setrvávání vládnoucí vrstvy v tomto prostoru po delší dobu. Také další bohatě vybavené mohylníky koncentrované na Domažlicku svědčí o soudobém významu kraje. S tím nepřímě korespondují i antropologické rozbory z mohyl v Podražnici, dokazující existenci skupiny fyzicky nepracujících jedinců (*Čujanová-Jilková – Chochol 1982*, 305–306). Kromě toho je z počátku stupně B D v západních Čechách dochováno značné množství bohatě vybavených ženských hrobů obsahujících ženskou soupravu šperků (Merklín, Kšice, Tupadly: hrob 2 a 6, Bušovice, Tajanov-Husín: mohyla 28, Záluží), jimž tvoří protějšek hroby s významnou mužskou výbavou (Milavče, Tupadly: hrob 5, Merklín, Žákava-Sváreč: mohyla 41).

Hroby vybavené ucelenou picí soupravou nebo hroby s mečem a jednou nádobou jsou situovány izolovaně nebo v rámci nekropole zaujímají zvláštní polohu. Často se objevují dvojice bohatě vybavených mužských a ženských hrobů. Společensví několika významných hrobů jsou nepochybně odrazem rodinných a společenských vztahů sociálně nadřazených jedinců. Menší bohatě vybavené nekropole působí dojmem hřbitova vládnoucích jedinců a jejich rodinných příslušníků, popř. družiny. Také bronzová nádoba v hrobě svědčí

o pohřbu příslušníka sociálně nadřazené vrstvy. Zatímco hroby s jednou nádobou označují významnější sociální postavení lokálního významu, bohaté mužské pohřby se zbrojí a ucelenou picí soupravou patrně náležejí vysoko nadřazenému jedinci s nejvyšší mocí politickou i vojenskou (*Kytlicová 1988a, 370*).

2. Svobodní občané jsou pohřbíváni v žárových hrobech s poměrně chudou výbavou. Je otázkou, zda za jejich variabilitou v úpravě i v bohatství nálezů (viz *Slabina 1978*) nelze přece jen pozorovat jistou sociální diferenciaci.

3. Někdy se mezi pohřby zařazují pohozené, ale i rituálně uložené kostry v sídlištních jamách. Zčásti může jít o doklady lidských obětí, zčásti o pohřby nízko sociálně stojících (patrně nesvobodných či polosvobodných) lidí. Možné je, že některé z nich patřily vyhnancům z obcí, zajatcům, lidem nečistým z hlediska zvykového práva či přímo vážným provinilcům.

Vzhledem k existenci sakrálních objektů je třeba také počítat s existencí určité skupiny osob pověřených vykonáváním kultovních praktik (šamani?), jaké známe z etnografických příkladů.

Také v oblasti lužické kultury lze odlišit význačné pohřby předních osobností pod mohylami, obklopenými menšími mohylkami (srov. Ústí n. Labem-Střekov, mohyly 37 a 80: *Plesl 1961*).

Celkově je ovšem z prostředí lužické kultury pro otázky podoby společnosti doposud málo pramenů. Zdánlivě standardní popelníkové pohřbívání bylo považováno za důkaz silné unifikace sociálního prostředí, ovšem tuto tezi nelze absolutizovat, protože dnes již je na plochách pohřebišť spolu s plochými žárovými hroby prokázána i přítomnost četných pohřebních mohyl.

Znovu je třeba připomenout Velim-Skalku s jejími kultovními objekty a pozůstatky ceremoniálů: hromadné pohřby (oběti?), kult lebek, antropofagie. Předpoklad existence osoby nebo skupiny osob zabývajících se kultem je tu jistě namístě.

Dosavadní archeologické prameny naznačují, že přinejmenším na území západního okruhu popelníkových polí v Čechách nedochází ani v průběhu pozdní doby bronzové k výrazné společenské změně, v prostředí zemědělských sídlišť jako by narůstala tendence k nivelizaci sociální struktury. Překvapuje malý počet funerálních objektů. Birituálnost, běžný žeh a řídký výskyt kostrových pohřbů, mezi jejichž výbavou nejsou výraznější rozdíly, nenabízí úvahu o odlišném postavení tak či onak pohřbených osob.

Na druhé straně se však objevují nepřímé náznaky vzniku vojenské složky a tendencí k vyšší organizaci společnosti. Jedním z nejvýraznějších indikátorů, naznačujících takové změny ve společensko-ekonomickém vývoji v pozdní době bronzové, je budování opevněných výšinných sídlišť. Tak např. hlubší pohled na pozdně bronzová hradiště v západních a jižních Čechách

(naposledy *Hrubý – Chvojka 2002*) ukázal, že to z velké části byly opevněné, trvale osídlené výšinné osady zemědělsko-dobytkářského charakteru s doklady běžné zemědělské a textilní produkce na některých z nich.

Nalezený inventář na těchto výšinných opevněných polohách potvrzuje, že většina hradišť byla budována v době stabilizace a rozvoje hospodářství a že zřejmě byla jedním z důsledků narůstání ekonomického a tím i sociálního rozvrstvení společnosti (*Šaldová 1977, 159*). V případě lokality Svržno-Černý vrch se objevil předpoklad, že hradiště mohlo ovládat zdroje nerostných surovin a kontrolovat důležitou obchodní cestu v údolí Radbuzy (*Chytráček 1992, 69*). Podobně se uvažuje o Hradištském vrchu (*Šaldová 1977, 156*) a o Chlumu u Darmyšle (*Bašta – Baštová 1991*). Ostatně většina pozdně bronzových hradišť v Čechách je situována podél důležitých obchodních cest, takže k jejichž ochraně a kontrole mohla být rovněž budována (*Maličský 1950, 27–30*).

S ekonomickým významem hradišť nutně musel růst i význam jednotky, která hradiště obývala. Opevnění sídlištního prostoru vyčlenilo danou komunitu od ostatních skupin obyvatel. Současně však vybudování takové stavby a její udržování nebylo možné bez poměrně pevné jednotné organizace určité větší společenské jednotky a existence fungujících mocenských mechanismů. Postupující proces rozpadu rodové společnosti ovšem mohl probíhat nikoliv na základě vyčlenění jednotlivce, ale spíše celé skupiny, konkrétně obyvatel hradiště. Je pravděpodobné, že právě na hradištích se konstitovala nově vznikající mocenská vrstva, jejíž příslušníci se patrně museli společensky i hospodářsky nacházet na vyšší úrovni než obyvatelé rovinných sídlišť.

Sídelní oikumeny knovízské i lužické kultury jsou členěny přirozeným geografickým uzpůsobením krajiny na menší celky. Někteří badatelé (*Bouzek 2001, 22*) v těchto geografických jednotkách spatřují kmenová území se střediskem (hradištěm či výšinným sídlištem), užívaným zejména jako kultovní shromaždiště, resp. refugium. Soudí, že tehdejší hradiště tvořila dohromady systém, takže je nutno dovodit, že existovala centrálně řízená společnost s jistým způsobem ústřední vlády pro celé velké regiony.

Tuto tezi nepřímou podporuje situace v knovízské sídelní oikumeně v severozápadních Čechách, kde geografické členění mnohdy připomíná situaci v době hradištní (srov. *Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966, 115–117, Fig. 17*). Ústřední lokalita, významná patrně pro pěší i lodní dopravu, existovala (soudě dle množství depotů a průběhu cest v mladších obdobích) v prostoru Lovosic, další pak na Ohři kolem Loun, v okolí Žatce, na Bílinsku a na Chomutovsku.

Také jihočeské výšinné lokality pozdní doby bronzové se nacházejí v jakési pravidelné síti ve všech hlav-

ních jihočeských sídelních mikroregionech, s výjimkou oblasti dolního toku Lužnice. Téměř všechny jsou v přímé vazbě na větší vodní tok. Většinou jsou situované na říčních ostrožnách nebo ostrožných výběžcích, méně na vrcholech kopců nebo plochých návrších (Hrubý – Chvojka 2002).

V oblasti lužické kultury lze vydělit podobná střediska v prostoru Libochovan-Litoměřic, Ústecké kotliny, okolí Děčína a okolí Teplíc. Pravobřežní lužické osídlení na sever od soutoku Ohře s Labem bylo řídké a krajina byla využívána zemědělsky jen minimálně, spíše k pastvě a lovu.

Vzájemné vztahy mezi nížinnými a výšinnými sídlišti nejsou zcela jasné. Vazba je předpokládána např. v jihočeských Milenovicích. Ústředním místem je zde výšinné sídliště Skalka, datované do horizontu Ha A2–Ha B1, kolem něhož byla ve vzdálenosti cca 250–800 m situována jakoby do půlkruhu tři současná nížinná sídliště (Fröhlich – Chvojka 2001, 116–117).

Nicméně mnoho jiných sídlišť v okruhu více než 5 km žádné současné výšinné sídliště nemělo. Ve většině případů rozmístění hradišť v krajině a jejich prostorový vztah k rovinným sídlištím spíše naznačuje, že oba typy lokalit na sobě nebyly bezprostředně závislé. Na jedno hradiště připadá výměra okolního území v rozmezí 70–200 km², což je příliš rozsáhlá plocha na to, aby ji mohlo obyvatelstvo hradišť obhospodařovat, ať už vlastními silami nebo formou správní moci nad rovinnými sídlišti. Kromě toho se nezdá pravděpodobné, že by rozvoj společnosti tak rychle dospěl k takovému stupni diferenciace, jaký je potřebný k organizaci a ovládnutí velkých územních celků. Proto se dnes většina badatelů nepřiklání k názoru, že hradiště pozdní doby bronzové v Čechách představovala kmenová centra, jimž by se podřizovaly nižší jednotky z rovinných sídlišť, ale soudí se, že byla sídly menších celků, patrně rodů, bez jednotné celkové správní organizace (Šaldová 1977, 158–159; Neustupný, E. 1995, 650).

Z hlediska vztahů k okolnímu osídlení, pokud bylo sledováno podrobněji (srov. Smrč 1995, 68–70), lze výšinné lokality nejen v severozápadních Čechách, ale patrně i jinde, rozdělit do 4 skupin:

1. Výšinné lokality ve společné sídelní zóně s rovinnými sídlišti, jimi obklopené a jim patrně nadřazené.
2. Samostatně strategicky položené výšinné lokality bez okolního osídlení.
3. Slabě osídlené lokality, buď tzv. memoria, nebo místa přechodné krátkodobé aktivity.
4. Osamocené lokality zvláštní funkce – horská sídliště.

Nemůžeme ovšem vyloučit ani ochrannou funkci hradišť na hranicích sídelní či kulturní oikumeny, jak naznačuje např. situace v době posunu kulturní hranice ve východní části středočeského Polabí. Zde ve stupni Ha A2 mizí lužické kulturní prostředí a objevuje se osídlení kultury knovízské. Při severní hranici to-

hoto nového sídelního prostoru knovízské kultury dokumentujeme současně jakousi linii tvořenou lužickými hradišti a sídlišti v exponovaných polohách. Jejich umístění evokuje tezi o obranné funkci těchto lokalit na nově konstituované hranici lužické kulturní oikumeny (Jiráň 1993a).

Při posuzování lokace obytných areálů lze souhlasit s názorem, že jejich umístění v polohách výškově a pohledově dominujících krajině v sobě neslo určitý typ nadřazenosti, symbolicky zviditelňující nárok obcí na dané území. To vše mohlo být podpořeno vazbou na po tisíciletí zhruba stabilní trasy dálkových komunikací, podél nichž jsou tato sídliště situována, a z toho může vyplývat i jejich ekonomická funkce (Zápotocký 2000, 482, 486).

Na základě takovýchto úvah se proto v poslední době stále více objevuje názor, že kromě funkcí mocenských, ochranných, kultovních, obchodních a role ve specializované výrobě (tzv. centrální lokalita by měla zastávat všechny tyto funkce: viz Gringmuth-Dallmer 1999) hrál v lokaci výšinných poloh důležitou a dosud nedoceňovanou roli nový faktor – funkce symbolická. Označení „symbolická struktura“ pro hradiště je však zavádějící, přičemž otázka hradiště kontra svatyně není správně položena. Hradiště a zřejmě i některá výšinná sídliště byla nepochybně místy kultu, tato funkce však byla kolísající podmnožinou z celkové množiny více funkcí již uvedených, podobně jako tomu bylo u kmenových hradišť, která jsou doložena historickými zprávami na Balkáně a Iberském i Apeninském poloostrově. Na druhé straně však pro naše území nemůžeme vyloučit názor E. Neustupného (1995, 650), že hradiště je ve vztahu ke komunitám příliš málo, jejich poloha je extrémní, a sloužila proto jako místa obřadů více komunitám, pro jejichž svazek nemáme z historie ani etnografie vhodné označení.

4.8 KONTAKTY

Vzájemné kontakty mezi jednotlivými regiony v rámci jednotné česko-východobavorské kulturní oblasti popelnicových polí jsou v archeologickém materiálu výrazně patrné. Při posuzování charakteru kontaktů českého území se sousedními oblastmi lze dovodit, že jejich intenzita byla v jednotlivých chronologických úsecích v rámci období popelnicových polí rozdílná, stejně tak se v průběhu času mění i regiony, k nimž byly tyto kontaktní aktivity v převládající míře směřovány (Bouzek 1988–89; 2001; Chvojka 2002; 2004b; Jiráň 1994; 2002a; Chvojka – Jiráň 2004).

Duchovní a materiální kontakty mezi občinami a rody jedné kultury i mezi kulturami stejného okruhu lze díky jednotnému rázu artefaktů považovat za samozřejmé, byť v detailech obtížně prokazatelné. Tzv. „importy“ ojedinelých artefaktů svědčí spíše o mobilitě

osob – např. sňatky (*Bouzek – Koutecký – Kruta 1991*, 158 s lit.).

Je ovšem zřetelné, že všestranné kontakty mezi jednotlivými regiony a mezi jednotlivými kulturami existovaly v rámci celého evropského komplexu popelnicových polí. Konstituování a společný vývoj kulturního komplexu musely být podmíněny možnostmi vzájemné komunikace. Ta se odráží v archeologických pramenech výskytem nových společných typů výrobků či společných stylů, forem a výzdobných prvků. Vůdčí typy (např. etážovitě nádoby) prozrazují sounáležitost se širší oblastí západního okruhu popelnicových polí. Připomeňme také všeobecné rozšíření stylu Riegsee ve středoevropském prostoru na počátku mladší doby bronzové nebo unifikace tvarů nožů v tomtéž prostoru ve stupni Ha B3 (srov. *Jiráň 1995a; 2002b*). Také distribuce kovů byla v té době jistě celoevropskou záležitostí, cín z Krušných hor mohl představovat surovinu širšího významu (srov. *Böhm 1941; Bouzek – Koutecký – Simon 1989; Bartelheim – Niederschlag 1998; Jiráň 2000a*).

Realizace interregionálních kontaktů byla nutně podmíněna existencí komunikačních spojnic. V současné době stojí v popředí zájmu stanovení alespoň přibližných průběhů a doby fungování dávných cest. Pro období pravěké není možné využít přímé prospekční metody jako v mladších obdobích a jsme odkázáni pouze na nepřímé indicie. Tak např. na základě zjištění původu měděné suroviny zpracovávané v Čechách (*Frána et al. 1995*) lze s jistotou tvrdit, že existovalo spojení s alpskou oblastí. Za nejdůležitější komunikační tepnu lze považovat řeku Vltavu, tvořící severojižní osu jižní poloviny Čech. Průběh cesty podél řeky indikuje zvláštní skupina depotů z přelomu střední a mladší doby bronzové (*Jiráň 2000a; 2002a*), které dobře dokumentují spojení Čech také se vzdálenějším jihovýchodním okruhem středodunajských popelnicových polí (*Beneš – Kytlicová 1991*, 78). Významnou roli na této spojnici nepochybně hrálo strategicky položené hradiště na Zvíkově, u něhož se mohla připojovat případná komunikace pootavská, a souvislost s předpokládanou cestou mělo zřejmě i severněji položené výšinné sídliště v Nevězicích. Spojení se středními Čechami zprostředkoval samostatný region ve středním Povltaví, jednoznačné doklady vzájemných kontaktů však zatím postrádáme (*Chvojka – Jiráň 2004*).

Předpokládá se také spojení jižních Čech s dolnobavorským regionem podél jednotlivých větví komunikace, označované ve středověku jako Zlatá stezka (*Kubů – Zavřel 2001*). Východní prachatickou cestu by mohly dokládat nálezy bronzových hrotů kopí ze Stožce a Libínského Sedla a pak osídlení podél této komunikace od dnešních Prachatic dále do mikroregionu středního a dolního toku Blanice. Vimperskou větev Zlaté stezky by mohlo indikovat sídliště z mladší doby bron-

zové u Volyně a snad i ojedinělý nález z Úlehel, západní kašperskohorskou cestu několik nálezů podél horního toku Otavy. Dále po proudu Otavy se potom všechny tři větve Zlaté stezky spojovaly – o významu otavské tepny jednoznačně svědčí intenzivní osídlení podél jejího středního a dolního toku. Vliv jihoněmeckých popelnicových polí se v Čechách výrazně projevoval po celou mladší dobu bronzovou.

Pro kontakty západních a středních Čech s Bavorskem měly ovšem zřejmě největší význam obchodní cesty doložené opět až od středověku a směřující z Klatov a Sušice na Straubing a z Tachova, Přimdy, Domažlic a Horšovského Týna na Řezno a podél dnešní železnice přes Železnou Rudu (*Bouzek 2001*, 19). Výjimečné nálezy z Milavčí ukazují, že oblast přechodů do Bavorska v oblasti Domažlic a Železné Rudy byla často užívána (*Bouzek 2001*, 25). Důležitou roli mohla hrát hradiště Rýzmberk a Podražnice-Zámek. Ojedinělé nálezy sekerek na Domažlicku v místech nejsnadnějších přechodů přes Český les (u Folmavy na přechodu do Bavorska podél řeky Kouby a jejích přítoků, zejména Zubřiny do Čech; a u Železné na přechodu podél řeky Pfreim do Bavorska a říčky Přimda a Kateřinského potoka k pramenům Radbuzy do Čech) ukazují na běžně užívanou cestu do Bavorska (*Šaldová 1983*, 341). Hradiště Svržno-Černý vrch a Tuhošť mohla zajišťovat přechody přes Šumavu a Hradištský vrch cestu na západ (*Bouzek 2001*, 25).

Kromě Bavorska byly také Čechy ve spojení se středním Německem, o čemž svědčí nálezy sekerek s pravouhlým lištovitým schůdkem, pocházející z depotů ve Zboníně a snad i v Holašovicích (*Kytlicová 1959a*, 136), sekerek se středními laloky durynského typu, náramku středoněmeckého typu a dalších tvarů (Rýdeč, Švarcava, Lhotka, Světec, Staré Sedlo, Paseky; *Kytlicová 1965*, 80). Patrně přímým importem z Meklenburska je jehlice weitendorfského typu z jihočeských Strachovic (*Kytlicová 1967*, 144–145; *Konopa 1981*, 31).

Spojení s těmito oblastmi probíhalo zřejmě zčásti přes Chebsko, což dokládá nález sekerky stejného typu v depotu z Chebu (*Kytlicová 1965*). Vztahy k této oblasti nebyly však tak intenzivní jako vztahy k Bavorsku (*Bouzek 2001*).

Charakter některých depotů bronzových předmětů v českém středním Polabí (Rýdeč) indikuje zase kontakty s územím dnešního středního a východního Německa. Hlavní tahy šly zřejmě podél Labe a v dnešní linii Praha–Slaný–Louny–Chomutov. Cesty na západ vedly podél Ohře, na sever do Saska Chlumeckou stezkou přes Nakléřovský průsmyk z oblasti Lovosic (*Salač 1997*). Nečetnými nálezy je doloženo i spojení na sever – do Lužice, hlavně ale muselo existovat spojení s oblastí údolí Labe mezi Pirnou a Drážďany v Sasku, neboť s tímto okrskem měla lužická keramika severozápadních Čech nejvíce společného (*Bouzek 1969b*).

Patrně už tehdy se dovážela ze středního Německa sůl: po Labi či kombinací říční a pozemské dopravy, jak je pravděpodobné pro dobu laténskou (Salač 1997). Její import do oblasti knovízské je vysoce pravděpodobný, byť přímé doklady nejsou a ani nemohou být.

Otázkou je splavnost Ohře a Labe. Zatímco někteří soudí, že obě řeky byly splavné jen stěží, dle M. Zápotockého (2000, 485) byla Ohře splavná od Kadaně a Labe od Hradce Králové. Nejobtížnější úsek vodní cesty po Labi, tedy úsek zvaný Porta Bohemica, mohl být překonáván jak po vodě, tak kombinací vodní a suchozemské dopravy. Jestliže užívání zmíněné vodní cesty je prokázáno pro dobu laténskou (Salač 1997), lze těžko předpokládat, že by nebylo možné pro období popelnicových polí, byť asi ne tak soustavně.

V Čechách jakožto hraniční zóně máme navíc příležitost zkoumat formu případných kontaktů mezi dvěma odlišnými kulturními okruhy, tedy okruhem severoalpských popelnicových polí a okruhem lužických popelnicových polí. Hranice mezi lužickým a severoalpským komplexem popelnicových polí probíhala v západovýchodním směru přes celé tehdy osídlené území Čech, neboť severočeská skupina lužické kultury dosahovala až k Mělnicku, kde se prakticky stýkala s proudem východočeským (Jiráň 1993a).

Problematika vzájemného vztahu obou kulturních celků je stále diskutabilní. Události v průběhu stupně Ha A2, které vedly k rychlému vysídlení lužického obyvatelstva z celé východní části středních Čech a opakování tohoto území nositeli knovízské kultury, stejně tak jako výstavba opevněných lužických stanovišť při nově konstituované jižní hranici lužického osídlení v oblasti, svědčí spíše pro antagonistické vztahy obou populací. Vzájemnou mírumilovnou koexistenci přinejmenším v pohraničních oblastech naopak naznačuje dosti častý výskyt lužických amfor v knovízských hrobech v severozápadních Čechách a knovízských etážovitých nádob v lužických hrobech v severozápadních Čechách a v Pojizeří (viz Bouzek – Koutecký – Kruta 1991, 157–158 s lit.; Jiráň 1993b s lit.). Prozatím však nevíme, jde-li o imitace, či skutečné importy. Alespoň do stupně Ha A bylo hrnčířství především domácím ženským řemeslem (soudě podle otisků drobných prstů), a tak lze tento jev nejlépe vysvětlit jako doklad exogamie – smíšených manželství mezi jedinci dvou kultur.

Pro období Ha B, kdy se výroba keramiky stala profesionálnější, je dokladů méně, ale existují. Ve středních Čechách můžeme doložit zřetelné známky pronikání (snad i fyzického) z oblasti lužických popelnicových polí, zde konkrétně prvků prvních dvou stupňů slezskoplatěnické kultury. Projevuje se to jako přirozený jev jednak na pomezí obou okruhů na Kolínsku, Čáslavsku a Mladoboleslavsku, ovšem slezskoplatěnické elementy jsou zcela markantní i v centru štítarského

osídlení na pohřebišti v Praze-Pankráci (např. hroby V a IX). Také v případě nálezu masky v Zápech-Ostrově (Hrala – Špaček 2002) byly štítarské a typické slezskoplatěnické keramické fragmenty pospolu v jednom jámovém objektu. V období Ha B se v prostředí východočeské slezskoplatěnické kultury objevují i náznaky silnějších kontaktů se severoitalskou oblastí, což se projevuje nejen ve sféře obchodní (dovážení některých luxusních předmětů a bronzových nádob), ale i kultovní (picí rohy, symbol býka apod.).

Kontakty mezi knovízským a lužickým prostředím jsou prokázány i v případě shodné bronzové industrie. I když v lužické oblasti jsou častější bronzové předměty typů známých ze Saska, Lužice i z ještě severnějších oblastí a v knovízské oblasti se spíše objevují typy ze vzdálenějšího jihovýchodu, což nepochybně vycházelo z kulturního základu každé z obou kultur, celkový charakter spektra bronzových artefaktů je analogický. Navíc mnoho bronzových artefaktů typických pro oblast knovízskou se našlo i na lužickém území. Nejtypičtějším příkladem je celý depot bronzových výrobků nalezený ve Kšelicích u Kolína. Tento depot je typickým reprezentantem zlomkových depotů typu Suchdol (Frána et al. 1995, 136, 207–208; Kytlicová 2007) datovaným do stupně Ha A1, tedy do období, kdy oblast Kolínska patřila bezvýhradně do lužické sídelní oblasti (Bouzek 1967–69; Jiráň 1993a, 110, Abb. 1). Naopak, i když sporadičtěji, se mimo lužickou oblast v Čechách objeví i bronzové předměty pro ni charakteristické, jako je tomu např. v západních Čechách (Bouzek 2001, 25).

Na výše uvedené doklady vzájemných vztahů v rámci knovízské a lužické kultury i mezi oběma kulturami navzájem navazuje další téma. Totiž dálkové kontakty idejí, artefaktů i osob. Např. bohaté hroby z Žatce a okolí (viz kapitola 4.6.1.1) jsou někdy považovány za doklady pohřbů jedinců z vyšší sociální skupiny přišlé k nám z oblasti Falce, kde byly podobné kostrové pohřby v kamenných skřínkách běžné. Dynastické sňatky byly patrně již tehdy ne-li běžnou, pak alespoň častou záležitostí (srov. Bouzek 1981). Dle šperků se ženy provdávaly až do vzdálenosti v okruhu 250 km (Jockenhövel 1991), vzdálenější nálezy jsou podle tohoto autora dokladem obchodu. Ten přesvědčivě dokazují např. nálezy z Labe pod Tříkřížovým vrchem (Zápotocký 1969) z Ha A1–Ha B1 s těžištěm v Ha A2. Mnohé předměty zde nalezené byly vyrobeny v Karpaté kotlině, jiné naopak až v severním Německu. Existenci dálkových kontaktů již na samém počátku periody popelnicových polí dokazuje také chemické složení meče, který byl součástí depotu z Plzně-Jíkalky (Frána et al. 1997, 54), a také některé konkrétní archeologické nálezy z té doby (Jiráň 1994; 2002a). Mnoho náboženských představ bylo obdobných s jinými současnými evropskými kulturami. Podobně byl, pokud můžeme soudit, standardní také oděv, technika

stavitelství, zemědělská technika a chov zvířat, kovolictví a další řemesla. Je jistě zajímavé, jakým způsobem ideje i artefakty absolvovaly tak dlouhou cestu. Nejpravděpodobnější jsou dvě možnosti:

1. Řetězovým obchodem a směnou, jejíž značná část šla na vrub uspokojení prestiže a jiných neekonomických hodnot posilujících společnost (*Neustupný, E. 1995, 649*).

2. Prostřednictvím kupců, kteří byli až do středověku považováni za nestranné a nedotknutelné.

Staroanglické přísloví „cizinec, pokud to není obchodník, je nepřítel“ (dle *Chatwin 2000, 230*) odpovídá bohužel lidské přirozenosti i dnes. Přitom ovšem narážíme na otázku akulturace, tedy zda obyvatelé „barbarských“ oblastí přijímali kulturní a především duchovní vlivy aktivně, či pasivně – bez pochopení jejich původu a podstaty. Pravda bude zřejmě někde uprostřed.

V době popelnicových polí se v Čechách odráží i vliv vzdáleného východního Středomoří, patrný ve změnách ve válečnictví, jako je užití vozu, jízdního koně a ochranné zbroje (pancíř, okrouhlý štít). Do pohřebních zvyklostí byl zaveden pohřební průvod na voze; picí ceremoniály dokládají soupravy picích nádob. Rovněž vytepávaný motiv vodního ptáka zdobící bronzové nádoby, kultovní vozíky i modely vozů nesoucích nádoby má původ v egejském okruhu (*Kytlicová 1988a, 372–373*).

4.9 VÝZNAM KULTURY, EVROPSKÝ KONTEXT

Knovízský kulturní okruh (tedy v dřívějším pojetí prostor knovízské a milavečské kultury) včetně pozdně bronzového štítarského stupně ve středních a jižních Čechách stejně jako nynická kultura v západních Čechách mají svůj nezaměnitelný, ale jen lokální význam, coby jednotlivé regionální skupiny západního okruhu kultur popelnicových polí při jeho východní hranici s lužickým komplexem popelnicových polí. Tato hranice probíhala na českém území. Skupiny lužické a slezskoplatěnické kultury v severozápadních a východních Čechách jsou naopak reprezentanty tohoto lužického komplexu na jeho jihozápadním pomezí.

Období lidu popelnicových polí hraje v evropském pravěku významnou roli při formování historických evropských národů, jejichž kořeny lze předpokládat právě v průběhu pozdní doby bronzové. Konkrétně v kulturním prostředí onoho západního okruhu popelnicových polí bývají spatřovány protokeltské prvky. Lze se proto

důvodně domnívat, že i lid knovízské kultury patřil etnicky k Protokeltům. Etnicita lužické kultury je stále předmětem sporů, ale lužická sídelní oblast mezi pozdějšími Germány a baltoslovanskou jazykovou skupinou naznačuje, že šlo o indoevropskou populaci s jazykem nikoli příliš odlišným od obou jejích hlavních sousedů.

Obecně představuje doba popelnicových polí v Evropě završení vývoje doby bronzové. Poprvé v této době můžeme také hovořit o jakési celoevropské komunitě. Chronologické stupně B D a Ha A1 byly dobou, kdy zbroj, zbraně a spinadla oděvu nabyly standardních tvarů, typů shodných ve střední Evropě i ve Středomoří. Tyto druhy artefaktů, ale i kovové nádoby a některé dekorativní předměty, jakož i symbolika, jsou rozšířeny od Skandinávie po Itálii a zčásti i východní Středomoří přes Řecko až po Levantu, od západní Francie až po Rumunsko, Moldavsko a západní Ukrajinu. Vlivy ze Středomoří, především z Egejské oblasti, byly jistě důležitým popudem pro rozvoj středoevropské válečné techniky (meče, štíty, pancíře, nákolnice, přilby) a pro rozvoj výroby bronzových nádob (např. *Kytlicová 1988a; 1991*). Středoevropská zbroj se pak naopak rozšířila do Středomoří (srov. *Bouzek 1985b; 1996*) a je možné, že někteří z těch, kdo se účastnili tažení tzv. národů z moře od Itálie a Balkánu až po východní Středomoří, pocházeli z naší části střední Evropy, podobně jako část pozdějších Keltů, účastnících se tažení do Itálie a na Balkán.

Období popelnicových polí také změnilo krajinu výrazněji než jiná období pravěku, zejména vzrůstem populace, intenzivním zemědělstvím, odlesněním a nárůstem humusu (*Jäger – Ložek 1978; Ložek 1980; 1981; Bouzek 1988; 1999*). Velké změny zachytitelné v archeologických pramenech z 8. století př. Kr. bývají některými autory spojovány s klimatickými změnami k horšímu (*Bouzek 1988; 1999*). V závěru období kultur popelnicových polí dochází v některých regionech k pozorovatelnému úbytku osídlení, přechod k bylanské kultuře doby železné byl patrně spojen s ustavením nového hospodářského a zjevně i politického uspořádání, v němž, oproti systému založenému na pokrevním příbuzenství a systému vesnických komunit vedených jejich náčelníky, přebírají v období Ha C moc silné osobnosti bojovnícké aristokracie, s nimiž se ostatní populace patrně dostává do jakési formy klientského vztahu.

5 Závěr

Na předchozích stránkách jsme se pokusili shrnout současný stav našich vědomostí o období, které začalo v Čechách před více než 4 tisíci lety, trvalo zhruba 1500 let, a bylo tedy naplněno životem asi 55 generací zdejší populace (*Neustupný, E. 1983, 48*).

Není na škodu zdůraznit, že doba bronzová trvala přibližně stejně dlouhý časový interval, jaký nás dnes odděluje od konce předhistorického období v Čechách. Při tomto srovnání si můžeme dobře uvědomit, jak odlišné světy mohly na počátku a konci tohoto období existovat. Z archeologických nálezů je samozřejmě velmi obtížné vytvářet ucelený obraz vývoje tehdejší společnosti, avšak segmenty, které se nám již podařilo sestavit, umožňují obecné tendence ve vývoji společnosti sledovat.

Stále jasněji se ukazuje, jaký obrovský význam mělo osvojení si nového materiálu – bronzu – pro další společenský rozvoj. Nejde jenom o progresi v produktivitě pracovních a dalších aktivit využívajících vlastnosti nové materie, ale neméně důležitým momentem bylo i to, že potřebné suroviny pro výrobu bronzu se staly nepostradatelnými postupně v rámci celého evropského kontinentu. Musely být proto velmi důležitým směnným artiklem a jejich distribuce si vynutila, společně se zájmem o další komodity (jantar, sůl, tuha?, zlato?, luxusní výrobky), potřebu dobře fungujících dopravních cest – komunikačních propojení – jejichž prostřednictvím docházelo nejen k transportu materiálu, ale které také umožňovaly širokou výměnu znalostí a idejí. Mnohačetné kontakty i se vzdálenými oblastmi jsou v archeologickém materiálu z Čech sledovatelné ve všech třech úsecích doby bronzové, otázkou pouze zůstává, nakolik souvisejí výhradně se směnou a nakolik byly způsobeny případnými pohyby určitých skupin osob.

Výše uvedený progresivní efekt provázející existenci bronzové metalurgie je v českém prostoru dobře pozorovatelný. V samém počátku doby bronzové v Čechách indikují archeologické prameny jen velmi pozvolný odklon od předcházejícího společenského systému. Od stupně B A1, který je v Čechách s plným osvojením bronzové metalurgie spojen, můžeme na základě kvality a kvantity dochovaných artefaktů konstatovat, že technologický a společenský vývoj zřetelně akceleruje a tato vývojová tendence pokračuje více méně kontinuálně po celé období doby bronzové, i když nelze vyloučit kratší období stagnace či regrese.

K hlavním progresivním momentům, kterých společnost doby bronzové postupně dosahovala, náleží zejména daleko širší diferenciacie pracovních činností, nová kvalita organizace výrobních činností a jejich specializace. Objevují se nové řemeslné dovednosti (horníci, hutníci, kováři) i specializované dílny na výrobu některých náročnějších artefaktů. Patrně již v tomto období musíme počítat s existencí osob, které se živily transportem a směnou žádaného zboží. Radikální posuny, které svědčí o vývoji světonázorových představ tehdejší populace, je možno pozorovat v podobě převažujícího pohřebního ritu. Na jejich základě je de facto rozdělení bronzové doby do tří úseků postaveno. Zatímco v prostředí únětické kultury bylo zásadním momentem formální uložení těla zemřelého, ve střední době bronzové je hlavní pozornost věnována formální podobě hrobu a naopak pohřebiště kultur popelnicových polí charakterizuje tendence k formální unifikaci členů komunity po jejich smrti (což ovšem nijak nevylučuje případnou sociální stratigrafii u žijících příslušníků společnosti).

Předpokládáme, že stejně jako v případě archeologicky dobře sledovatelných změn pohřebního ritu došlo jistě k radikálním změnám v průběhu doby bronzové v Čechách také ve struktuře a principech fungování společnosti. Zatímco na počátku, ve starší době bronzové, musíme počítat s přetrvávající rodovou strukturou a existencí rodových náčelníků a při debatě o struktuře společnosti ve střední době bronzové se pohybujeme v oblasti velmi hypotetické, v době kultur popelnicových polí (zejména v knovízské oblasti) uvažujeme o postupném konstituování nového společenského systému. Právě tehdy se musela začít formovat vrstva vojenské elity, jejíž existence je pak zřetelně doložena v rozhodně více sociálně stratifikované společnosti následující doby halštatské.

Je třeba zdůraznit, že po celých 15 století, která byla dobou bronzové vymezena, zůstává české území kulturně a ideově plně integrováno do středoevropského kulturního prostoru. Zdejší společnost sice nedosahovala úrovně vyspělejších civilizačních center ve Středomoří, nicméně ideově s nimi byla provázána a vzájemné kontakty jsou doložitelné v průběhu celého tohoto období (*Bouzek 1985b; 1997a*).

Konec doby bronzové ve střední Evropě nelze chápat jako náhlý dějinný předěl. Zvládnutí železářské výroby a masové využití výrobků ze železa byl jistě postup-

ný proces. Na českém území nezaznamenáváme v archeologických situacích a nálezích z konce stupně Ha B a počátku stupně Ha C žádné dramatické proměny, vývoj probíhal kontinuálně. Zatímco všeobecné zvládnutí nových složitých technologických procesů spojených s výrobou bronzových artefaktů na konci 3. tisíciletí př. Kr. umožnilo poprvé v lidské historii využít v masovém měřítku materiál, který člověku hotový neposkytuje sama příroda, a nástup doby bronzové tak představuje zřetelný vývojový zlom, podobně ostře pojímané oddělení doby železné od předcházející epochy není opod-

statněné. Je třeba si uvědomit, že výroba železa předpokládala pouze osvojení si dokonalejších metalurgických technologií a jejich aplikaci na odlišnou vstupní surovinu, jejíž přeměnou byl získán kov v některých směrech lepších užitných vlastností, než poskytoval bronz.

Na výraznou proměnu společnosti, kterou zaznamenáváme v Čechách doby železné (*Bouzek 2002*), nemělo zřejmě využívání železa rozhodující či přímočarý vliv. Určujícím hybatelem společenských změn se zdají být spíše vazby na antický svět a reakce na děje, které tam probíhaly.

Literatura

- Ambros, C. 1952:* Psi lebky ze sídliště únětické kultury v Brně-Černých polích. *Archeologické rozhledy* 4, 450–451.
- Assmann, J. 2001:* *Kultura a paměť*. Praha.
- Axamit, J. 1923:* Novější zajímavé nálezy. *Památky archeologické* 33, 329–331.
- Axamit, J. 1924:* Tetín. Praha.
- Axamit, J. 1925:* Kazín a Kazína mohyla. Praha.
- Bareš, M. – Lička, M. – Růžičková, M. 1981:* K technologii neolitické keramiky I. Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie 35/3–4, 137–228.
- Bareš, M. – Lička, M. – Růžičková, M. 1982:* K technologii neolitické keramiky II. Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie 36/3–4, 121–239.
- Bartelheim, M. 1998:* Studien zur böhmischen Aunjetitzer Kultur: Chronologie und chronologische Untersuchungen. Teil 1, 2. Bonn.
- Bartelheim, M. – Niederschlag, E. 1998:* Untersuchungen zur Buntmetallurgie, insbesondere des Kupfers und Zinns, im sächsisch-böhmischen Erzgebirge und dessen Umland. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 40, 8–87.
- Bartelheim, M. – Niederschlag, E. 1999:* Bronzezeitliche Metallurgie im Erzgebirgsraum. *Das Altertum* 45, 293–305.
- Bašta, J. – Bašťová, D. 1988:* Pravěké osídlení Sedmihoří. *Archeologické rozhledy* 40, 378–399.
- Bašta, J. – Bašťová, D. 1989a:* Meclov, okr. Domažlice. Výzkumy v Čechách 1986–1987, 112–113.
- Bašta, J. – Bašťová, D. 1989b:* Nová staromohylová sídliště v západních Čechách. *Archeologické rozhledy* 41, 258–281.
- Bašta, J. – Bašťová, D. 1990:* Příspěvky k archeologii západních Čech. Zprávy Československé společnosti archeologické – Supplementum 11. Praha.
- Bašta, J. – Bašťová, D. 1991:* K možnostem exploatace západočeských ložisek kovových rud v pravěku a raném středověku. Studie z dějin hornictví 21, 49–68.
- Bašťová, D. 1984:* Vývoj pravěkého osídlení v povodí Střely. *Archeologické rozhledy* 36, 156–172.
- Bašťová, D. 1986:* Pravěké osídlení povodí Úterského potoka. *Archeologické rozhledy* 38, 3–31.
- Bašťová, D. – Bašta, J. – Metlička, M. 1990:* Osídlení mikroregionu Čemínského potoka v době bronzové. *Archeologické rozhledy* 42, 147–157.
- Bath-Bilková, B. 1973:* K problému původu hriven. *Památky archeologické* 64, 24–41.
- Becker, B. – Krause, R. – Kromer, B. 1989:* Zur absoluten Chronologie der frühen Bronzezeit. *Germania* 67, 421–442.
- Beneš, A. 1959:* K problémům mohylové kultury doby bronzové ve středních Čechách. Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie 13/1–2, 1–96.
- Beneš, A. 1963:* Pravěk Horažďovicka. Stav a výhledy poznání předslovanského období. *Vlastivědné zprávy Horního Pootaví* 1963, 6–26.
- Beneš, A. 1964:* Vrcovice, o. Písek. *Bulletin záchranného oddělení* 1, 1963, 95–96.
- Beneš, A. 1965a:* Vrcovice, o. Písek. *Bulletin záchranného oddělení* 2, 1964, 112–114.
- Beneš, A. 1965b:* Netunice – příklad sídliště mohylové kultury na Plzeňsku. *Archeologické studijní materiály* 2, 61–66.
- Beneš, A. 1966a:* Vrcovice, o. Písek. *Bulletin záchranného oddělení* 3, 1965, 84–87.
- Beneš, A. 1966b:* Muzeum keramiky v Bechyni. Katalog pravěké sbírky. Zprávy Československé společnosti archeologické – Supplementum 1. Praha.
- Beneš, A. 1967:* Vrcovice, o. Písek. *Bulletin záchranného oddělení* 4, 1966, 49.
- Beneš, A. 1972:* Ke stavu poznání mohylové kultury v jižních Čechách. *Archeologické studijní materiály* 10/1, 88–92.
- Beneš, A. 1976:* Počátky těžby a využívání některých nerostných surovin v jižních Čechách I. Tuha. Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 13, 83–86, 291.
- Beneš, A. 1978:* Poznámky k počátkům těžby a využívání tuhy a zlata podle archeologických nálezů v jižních Čechách. Studie z dějin hornictví 8, 53–83.
- Beneš, A. 1981:* Plasticky zdobená a malovaná mazanice mohylové kultury z Kutné Hory. In: *Varia archaeologica* 2, *Praehistorica* 8, Praha, 97–104.
- Beneš, A. 1984:* Pravěká osada z doby bronzové na soutoku Lužnice a Vltavy. Předstihový archeologický výzkum v Hostech 1981–1983. Týn nad Vltavou.
- Beneš, A. 1986:* An early bronze age settlement at Hosty and the expedition at the building of the nuclear power station at Temelín/S Bohemia. In: Pleiner, R. – Hrala, J. (eds.): *Archaeology in Bohemia 1981–1985*, Praha, 67–78.
- Beneš, A. 1987:* Vorgriffsausgrabungen auf der frühbronzezeitlichen Siedlung bei Hosty, Südböhmen. In: Černá, E. (ed.): *Archäologische Rettungstätigkeit in den Braunkohlengebieten und die Problematik der siedlungsgeschichtlichen Forschung*. Internationales Symposium Most 1986, Prag, 245–250.
- Beneš, A. 1988:* Sídlíště ze starší doby bronzové u Hostů, okres České Budějovice (Zpráva o předstihovém výzkumu za léta 1981–1985). *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 5, 7–26.
- Beneš, A. 1989:* Hosty: die südböhmische frühbronzezeitliche Siedlung unter Teilnahme der karpatenländischen Kulturen. In: *Praehistorica* 15, Praha, 227–232.
- Beneš, A. 1997:* Die Streuscherben in süd- und westböhmischen Grabhügeln. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*. 6. Treffen 12. bis 15. Juni 1996 in Hluboká nad Vltavou, Espelkamp, 194–200.
- Beneš, A. – Brřicháček, P. 1978:* Bernartice, okr. Písek. Výzkumy v Čechách 1975, 11.
- Beneš, A. – Kytlicová, O. 1991:* Der Depotfund aus Temešvár. *Památky archeologické* 82, 48–93.
- Beneš, A. – Vencl, S. 1969:* Sídlíště ve starší a střední době bronzové v Běchovicích. *Archeologické rozhledy* 21, 460–484, 576.

- Beneš, A. – Michálek, J. – Zavřel, P. 1999:* Archeologické nemovité památky okresu České Budějovice. Díl I. Soupis a studie. Díl II. Atlas. Praha.
- Beneš, A. – Zavřel, P. – Miličský, J. 1989:* Bechyně, okr. Tábor. Výzkumy v Čechách 1986–1987, 12–15.
- Beneš, F. 1865:* Skalsko a Sudoměř v kraji Boleslavském. Památky archeologické 6, 168–179.
- Beneš, F. 1868:* Plešivec a Ostrý na Jinecku. Památky archeologické 7, 427–434.
- Beneš, J. 1988:* Malé únětické pohřebiště v Jenišově Újezdě a otázka nekompletnosti pohřební populační skupiny. In: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové. Materiály z pracovního setkání, Brno, pavilon Anthropos 24.–25. 10. 1988, Brno, 31–42.
- Beneš, J. 1995:* Deset let výzkumů zemědělského pravěku v povodí Lomského a Loučenského potoka v severozápadních Čechách (1985–1992). In: Blažek, J. – Meduna, P. (eds.) 1995, 63–80.
- Beneš, J. 1998:* Tier- oder Handwerkbestattungen? Ein Beispiel zweier Aunjetitzer Objekte in Hrdlovka (Nordwestböhmen). In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 7. Treffen 11. bis 14. Juni 1997 in Landau an der Isar, Rahden/Westf., 130–134.
- Beneš, J. 1999:* Starobronzové pohřebiště s objekty zvláštního charakteru z Hrdlovky, severozápadní Čechy. In: Čech, P. (ed.): Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997, Most, 45–75.
- Benkovsky-Pivovarová, Z. 1982:* Zur Frage der Stufe Bronzezeit A3 und der älteren danubischen Mittelbronzezeit (MD I) in der Slowakei. Germania 60, 1–12.
- Beranová, M. 1993:* Versuche zur vorgeschichtlichen und frühmittelalterlichen Landwirtschaft. Památky archeologické 84, 97–119.
- Bertemes, F. – Heyd, V. 1996:* Définition et origine de l'Age du Bronze ancien en Europe Centrale. In: Actes du colloque „Fondements culturels, techniques, économiques et sociaux des débuts de l'Age du Bronze“. 117e Congrès national Sociétés historiques et scientifiques, Clermont-Ferrand 27.–29. octobre 1992, Section Pré- et Protohistoire, Paris, 13–36.
- Blajer, W. 1990:* Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach polskich. Kraków.
- Blajer, W. 2001:* Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich. Kraków.
- Blažek, J. – Ernée, M. – Smejtek, L. 1998:* Die bronzezeitliche Gussformen in Nordwestböhmen. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Nordwestböhmen 3. Nordböhmisches Bronzefunde 2. Most.
- Blažek, J. – Gál, L. 2001:* Bronzový věk v Podkrušnohoří (Katalog výstavy). Most.
- Blažek, J. – Hansen, S. 1997:* Die Hortfunde von Saběnice in Nordwest-Böhmen. Most.
- Blažek, J. – Meduna, P. (eds.) 1995:* Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1985–1992. Most.
- Blažek, J. – Smejtek, L. 1993:* Die Bronzemesser in Nordwestböhmen. Praha.
- Boas, N. A. 1997:* Settlements and fields covered by sand drift in the Bronze Age, Djursland, East Jutland. In: Forschungen zur bronzezeitlichen Besiedlung in Nord- und Mitteleuropa, Internationale Archäologie 38, Espelkamp, 16–28.
- Böhm, J. 1924:* Rozšíření kultury únětické. Památky archeologické 34, 1–14.
- Böhm, J. 1928:* Poklad bronzových dýk na Kozích hřbetech. Památky archeologické 36, 1–14, tab. I–III.
- Böhm, J. 1932:* Únětické nálezy na Pardubicku. Památky archeologické 38, 47–49.
- Böhm, J. 1936:* Spätbronzezeitliche Scheibenkopfnadeln aus Böhmen. Germania 20, 9–18.
- Böhm, J. 1937:* Základy hallstattské periody v Čechách. Praha.
- Böhm, J. 1941:* Kronika objeveného věku. Praha.
- Böhm, J. 1942:* Ein bronzezeitlicher Siedlungsfund von Bad Podiebrad. Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit 18, 252–254.
- Böhm, J. 1946:* Únětické bronzové terče ze Slánské Hory. Památky archeologické 42, 33–40, 217–218.
- Bouzek, J. 1958a:* Etážovitě nádoby v Čechách. Archeologické rozhledy 10, 345–348, 363–408.
- Bouzek, J. 1958b:* Etážovitě nádoby v jižních Čechách a v sousedních oblastech. Archeologické rozhledy 10, 548–575.
- Bouzek, J. 1962a:* K jedné pozdněbronzové jehlici v Čechách. Sborník Československé společnosti archeologické 2, 247–256.
- Bouzek, J. 1962b:* K milavečské keramice na Plzeňsku. Archeologické rozhledy 14, 175–216.
- Bouzek, J. 1963:* Problémy knovízské a milavečské kultury. Sborník Národního muzea, řada A – Historie 17/2–3, 57–118.
- Bouzek, J. 1965a:* Mykénské a raně řecké vlivy na území střední Evropy. Listy filologické 88, 241–255.
- Bouzek, J. 1965b:* Štít z Plzně-Jíkalky. Archeologické studijní materiály 2, 93–95.
- Bouzek, J. 1965c:* K otázce halštatu B v jižních Čechách. Archeologické rozhledy 17, 54–76.
- Bouzek, J. 1966:* The Aegean and Central Europe, an Introduction to the Study of Cultural Interrelations 1600–1300 B. C. Památky archeologické 57, 242–276.
- Bouzek, J. 1967–69:* Východní hranice knovízské kultury. Acta Musei Reginaehradecensis, S. B. XII, 17–70.
- Bouzek, J. 1969a:* Nové pozdně mohylové hroby z Modřan u Prahy. Archeologické rozhledy 21, 485–490.
- Bouzek, J. 1969b:* Sachsen, die Lausitzer Enklave Nordwest-Böhmens und die Knovízské kultur. In: Beiträge zur Lausitzer Kultur, Berlin, 31–39.
- Bouzek, J. 1970:* Knovízská kultura v severozápadních Čechách (stav a úkoly bádání). Sborník Severočeského muzea, Historia 6, 137–166.
- Bouzek, J. 1981:* Knovízské kostrové hroby v kamenných skřínkách. In: Varia archaeologica 2, Praehistorica 8, Praha, 123–126.
- Bouzek, J. 1982:* Climatic changes and central European prehistory. In: Harding, A. (ed.): Climatic change in later prehistory, Edinburgh, 179–191.
- Bouzek, J. 1985a:* Milavečské mohyly v jižních Čechách. Archeologické rozhledy 37, 261–272.
- Bouzek, J. 1985b:* The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the 2nd Millennium B.C. Studies in Mediterranean Archaeology 29. Lund – Prague.
- Bouzek, J. 1987:* Die „Lausitzer Wanderung“ und die Südgrenze der Lausitzer Kultur in Böhmen. In: Die Urnenfelder-kulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.–25. 10. 1985, Praha, 181–187.
- Bouzek, J. 1988:* Climatic changes and the pattern of interaction in Bronze Age Europe. Památky archeologické 79, 461–465.
- Bouzek, J. 1988–89:* Böhmen, Mähren und Österreich in der

- Urnenfelderzeit. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 118–119, 219–227.
- Bouzek, J. 1993:* The shifts of the amber route. In: Amber in Archaeology. Proceedings of the Second International Conference on Amber in Archaeology, Liblice 1990, Praha, 141–146.
- Bouzek, J. 1995:* The Roots of the Urnfield Cultures and their Origin. Památky archeologické 86, 146–150.
- Bouzek, J. 1996:* Greece and the Aegean Area and its Relationship with Continental Europe. Acta Archaeologica 67, 175–181.
- Bouzek, J. 1997a:* Greece, Anatolia and Europe: Cultural interrelations during the Early Iron Age. Studies in Mediterranean Archaeology CXXII. Jonsered.
- Bouzek, J. 1997b:* Žízeň, mužský svaz, družnictví a pití bez obsluhy i s obsluhou. Archeologické rozhledy 49, 323–326.
- Bouzek, J. 1999:* Climatic changes and southern relations: two aspects of the East Hallstatt culture. In: Jerem, E. – Poroszlai, I. (eds.): Archaeology of the Bronze and Iron Age, Budapest, 13–23.
- Bouzek, J. 2001:* Bavorsko a jihozápadní Čechy v době popelnicových polí. In: Příspěvky z 5. kolokvia „Období popelnicových polí a doba halštatská“, Pardubice, 19–44.
- Bouzek, J. 2002:* Přejít od doby popelnicových polí do halštatu: od štitarského stupně knovízské kultury do kultury bylanské a od kultury podolské do kultury horákovské na Moravě. In: Čech, P. – Smrž, Z. (eds.): Sborník Drahomíru Kouteckému, Most, 37–42.
- Bouzek, J. 2004:* Nadregionální systém váhových jednotek doby bronzové a přechod k lokálním systémům na počátku doby železné. Archeologické rozhledy 56, 297–309.
- Bouzek, J. 2005:* Pravěk českých zemí v evropském kontextu. Praha.
- Bouzek, J. 2006:* Kde leží hranice mezi lužickými skupinami východních a severozápadních Čech a kde hranice s knovízskou kulturou? In: Vita archaeologica – sborník Víta Vokolka, Hradec Králové – Pardubice, 49–54.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. 1964:* Knovízské zásobní jámy. Archeologické rozhledy 16, 28–43.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. 1972:* Knovízské pohřebiště v Třebušicích. Památky archeologické 63, 432–496.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. 1980:* Mohylové a knovízské kostrové pohřby v jámách ze severozápadních Čech. Památky archeologické 71, 360–432.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. 2000:* The Lusatian culture in Northwest Bohemia. Most.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. – Kruta, V. 1991:* Lužické sídliště v Chabařovicích u Ústí nad Labem. Památky archeologické 82, 94–165.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. – Neustupný, E. 1966:* The Knovíz Settlement of North-West Bohemia. Fontes Archaeologici Pragenses 10. Prague.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. – Simon, K. 1989:* Tin and prehistoric mining in the Erzgebirge (Ore Mountains): some new evidence. Oxford Journal of Archaeology 8, 203–212.
- Bouzek, J. – Sklenář, K. 1987:* Jáma středobronzové mohylové kultury v Horních Počaplech, okr. Mělník. Archeologické rozhledy 39, 23–39, 109–110.
- Braun, P. 1982:* Hradiště, okr. Písek. Výzkumy v Čechách 1978–1979, 34.
- Braun, P. 1985:* Křtěnov, okr. České Budějovice. Výzkumy v Čechách 1982–1983, 73.
- Braun, P. 1987:* Zur Jungbronzezeit Südböhmens. In: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.–25. 10. 1985, Praha, 201–202.
- Braun, P. – Fröhlich, J. 1978:* Knovízské pohřebiště u Topěle. Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 15, 236–237.
- Braun, P. – Fröhlich, J. 1982:* Topělec, okr. Písek. Výzkumy v Čechách 1978–1979, 134.
- Brink-Kloke, H. – Meurers-Balke, J. et al 2003:* Siedlungen und Gräber am Oespeler Bach (Dortmund) – eine Kulturlandschaft im Wandel der Zeiten. Germania 81, 47–146.
- Břicháček, P. 1991:* Hosty (district of České Budějovice) – an enclosed settlement of the Early Bronze Age. In: Archaeology in Bohemia 1986–1990, Praha, 90–94.
- Břicháček, P. 1998:* Archeologické nálezy z Košenic (okr. Domažlice). Minulost a přítomnost. Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie XIV, 94.
- Břicháček, P. – Moucha, V. 1993:* Únětická kultura v Čechách a horní Podunají. Archeologické rozhledy 45, 460–465, tab. XI–XII.
- Budinský, P. 1966:* Příspěvky k pravěku severozápadních Čech. Teplice.
- Budinský, P. 1978:* Teplicko v pravěku II. Teplice.
- Buchtela, K. 1899:* Vorgeschichte Böhmens I. Nordböhmen bis zur Zeit um Christi Geburt. Příloha Věstníku slovanských starožitností III. Praha.
- Buchtela, K. 1903:* Kultura knovízská. Pravěk I, 2–4.
- Buchtela, K. 1906:* Die Lausitzer und schlesischen Brandgräber in Böhmen. Jahrbuch der Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, N.F. IV/1, 2–52.
- Buchtela, K. – Niederle, L. – Matiegka, J. 1910:* Rukověť české archeologie. Praha.
- Busch, R. – Capelle, T. – Laux, F. 2000 (eds.):* Opferplatz und Heiligtum. Kult der Vorzeit in Norddeutschland. Neumünster.
- Buchvaldek, M. 1987:* Poznámky k vývoji obyvatelstva v pravěku Čech. Historická demografie 12, 13–28.
- Cvrková, M. – Waldhauser, J. 1975:* Sídliště lužické kultury lidu popelnicových polí u Neštěmic (okr. Ústí nad Labem). Výzkumy v Čechách 1971, 227–260, tab. 24–33.
- Čech, P. 1995:* Sídlištní nálezy KŠK a únětické hroby z Jenišova Újezda. In: Blažek, J. – Meduna, P. (eds.) 1995, 135–154.
- Černý, V. – Brůžek, J. – Siegllová, Z. – Budil, I. – Brdička, R. 1999:* Vztah sociální organizace, biologické reprodukce a genetické variability – setkání molekulární genetiky, sociální antropologie a postprocesuální archeologie. Archeologické rozhledy 51, 346–367.
- Čižmář, M. – Leichman, J. 2002:* Laténské žernovy ze Starého Hradiska. Památky archeologické 93, 259–271, 307–310.
- Čtrnáct, V. 1950:* K pohřebnímu ritu v mohylách na Plzeňsku. Obzor prehistorický 14, 371–375.
- Čtrnáct, V. 1954:* Mohylová chata a sídelní mohylové objekty v Plzeňsku. Památky archeologické 45, 335–356.
- Čtrnáct, V. 1970–71:* Dva nálezy keramiky ve věteřovském stylu z mohyl u Domažlic. Sborník Československé společnosti archeologické 4, 41–45.
- Čtrnáct, V. 1973:* Zásypová keramika ze středobronzových mohyl na Plzeňsku. Výzkumy v Čechách 1970, 184–211.
- Čtverák, V. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L. 2003:* Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha.
- Čtverák, V. – Slavíková, M. 1985:* Knovízské hrnčířské objekty z Černošic, okr. Praha-západ. Archeologické rozhledy 37, 7–20.

- Čujanová-Jílková, E. 1961: Kostrové pohřby ze střední doby bronzové v mohylách na Plzeňsku. Památky archeologické 52, 195–200.
- Čujanová-Jílková, E. 1964: Východní skupina česko-falcké mohylové kultury. Památky archeologické 55, 1–81.
- Čujanová-Jílková, E. 1965: Nově objevené nálezy z mohylového pohřebiště v Malesicích-Kyjově. Archeologické studijní materiály 2, 67–72.
- Čujanová-Jílková, E. 1967: Der donauländische Vorhügelgräberhorizont A2B1 und neue Funde aus Westböhmen. Památky archeologické 58, 381–410.
- Čujanová-Jílková, E. 1968: Milavečská jáma s měsícovitým podstavcem z Tajanova u Klatov. Archeologické rozhledy 20, 79–80.
- Čujanová-Jílková, E. 1969: Nové poznatky z výzkumu česko-falckých mohyl. Archeologické rozhledy 21, 149–167.
- Čujanová-Jílková, E. 1970: Mittelbronzezeitliche Hügelgräberfelder in Westböhmen. Archeologické studijní materiály 8. Praha.
- Čujanová-Jílková, E. 1971: Žárové hroby na sídlišťích z rozhraní starší a střední doby bronzové v česko-bavorské oblasti. Archeologické rozhledy 23, 683–699.
- Čujanová-Jílková, E. 1973: Příspěvek k chronologii mohylových sídlišť doby bronzové. Archeologické rozhledy 25, 500–526.
- Čujanová-Jílková, E. 1975: Zlaté předměty v hrobech česko-hornofalcké mohylové kultury. Památky archeologické 66, 74–132.
- Čujanová-Jílková, E. 1977: Mohylové pohřebiště ve Vrhavči a horizont nálezů středodunajské mohylové keramiky v západních Čechách. Památky archeologické 68, 74–116.
- Čujanová-Jílková, E. 1981: Kulturní vztahy západních Čech na počátku střední doby bronzové. Památky archeologické 72, 300–359.
- Čujanová-Jílková, E. 1984: Rekonstrukce plánů mohylových pohřebišť Milavče-Chrastavice, Lštěň a Třebnice-Němčice, okres Domažlice. Archeologické rozhledy 56, 411–422.
- Čujanová-Jílková, E. 1992: Die westböhmsche Hügelgräberkultur auf den Gräberfeldern bei Podražnice (Bez. Domažlice). Památky archeologické 83, 248–287.
- Čujanová-Jílková, E. 1995: Ein Beitrag zur Datierung der Funde vom Typ Vrhavč in Westböhmen. Památky archeologické 86, 5–20.
- Čujanová-Jílková, E. 1998a: Výšinné opevněné sídliště v Podražnici (okr. Domažlice) a jeho první obyvatelé z rozhraní starší a střední doby bronzové. Památky archeologické 89, 205–215.
- Čujanová-Jílková, E. 1998b: Příspěvek ke vztahu rovinných a výšinných sídlišť v období vzniku mohylové kultury. Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie XIV, 52–54.
- Čujanová-Jílková, E. – Chochoř, J. 1982: Vzájemný vztah dvou současných milavečských pohřebišť. Památky archeologické 73, 293–311.
- Čujanová-Jílková, E. – Prokop, R. 1968: Měděná ložiska v západních Čechách jako možný zdroj suroviny v době bronzové. Archeologické rozhledy 20, 312–329.
- Čujanová-Jílková, E. – Soukupová, D. 1977: Mohyla se středobronzovým a časně laténským hrobem ze Štichova (okr. Domažlice). Archeologické rozhledy 29, 241–252.
- Das Geheimnis des Bernstein-Colliers 1998: Das Geheimnis des Bernstein-Colliers. Katalog zur Ausstellung im Stadtmuseum Ingolstadt 1998/1999. Ingolstadt.
- David, W. 1998: Zu früh- und ältermittelbronzezeitlichen Grabfunden in Ostbayern. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 7. Treffen 11. bis 14. Juni 1997 in Landau an der Isar, Rahden/Westf., 108–129.
- David, W. 2002a: Bayern und Böhmen zwischen Ost und West während früher und mittlerer Bronzezeit. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 11. Treffen 20. bis 23. Juni 2001 in Oberzell, Rahden/Westf., 62–95.
- David, W. 2002b: Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta. Bibliotheca Musei Apulensis 18. Karlsburg – Weissenburg.
- Divác, G. – Sedláček, Z. 1999: Hortfund der altbronzezeitlichen Dolche von Praha 6-Suchdol. Fontes Archaeologici Pragenses – Supplementum 1. Praha.
- Diviš, V. 1914: Sklad bronzů na vršku lžovickém. Památky archeologické 26, 8–10, tab. I.
- Dohnalová, V. 1954: Prvá jáma z Blšan u Loun. Archeologické rozhledy 6, 760, 814.
- Doubová, M. 1962: Mladší doba bronzová v západních Čechách. Nepublikovaný rukopis diplomové práce. FF UK Praha.
- Doubová, M. – Metličková, J. – Mašková, M. 2000: Žárové pohřebiště mladší doby bronzové v Plzni-Doubravce, Masarykova ulice (okr. Plzeň-město). Záchraný výzkum plzeňského muzea v r. 1912–1914 a 1926–1927. Rekonstrukce pohřebiště. Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie XVI, 83–104.
- Dreslerová, D. 1996: Modelování přírodních podmínek mikroregionu na základě archeologických dat. Archeologické rozhledy 48, 605–614, 709–712.
- Dubský, B. 1926a: O původu hradišť v Pootaví. Památky archeologické 35, 232–235.
- Dubský, B. 1926b: Hallstattská osada a ploché žárové hallstattské hroby u Sedlíkovic na Strakonicku. Památky archeologické 35, 241–244.
- Dubský, B. 1926c: Ploché žárové hroby u Rohozné na Strakonicku. Památky archeologické 35, 230–232.
- Dubský, B. 1930: Milavečská osada u Rovné-Řepice. Památky archeologické 36, 282–284.
- Dubský, B. 1935: Knovízská kultura na Strakonicku. Strakonicko 1, 81–83.
- Dubský, B. 1937: Hradiště u Vrcovic na Písecku. Zlatá stezka 10 (1936–1937), 31–33.
- Dubský, B. 1946a: Únětická kultura v jižních Čechách. Památky archeologické 42, 29–33.
- Dubský, B. 1946b: K počátkům mohylové kultury v jižních Čechách. Památky archeologické 42, 147–149.
- Dubský, B. 1949: Pravěk jižních Čech. Blatná.
- Dubský, B. 1951: Sídliště mohylového lidu ze střední doby bronzové na Vodňansku. Archeologické rozhledy 3, 304–306.
- Dubský, B. 1954: Jižní Čechy v mladší době bronzové. Památky archeologické 45, 383–387.
- Dufková, M. 1999: Hora a jeskyně ve starověkých pramenech. Archeologické rozhledy 51, 457–467.
- Duška, J. 1898: Nálezy předhistorické v kraji Královéhradeckém. Hradec Králové.
- Dvořák, F. 1926: Pohřebiště únětické kultury v Polepech u Kolína. Památky archeologické 35, 22–44.
- Dvořák, F. 1927: Nálezy únětické kultury na Kolínsku. Památky archeologické 35, 353–370, tab. 89–94.

- Dvořák, F. 1931:* Nálezy únětické kultury na Kolínsku II. Památky archeologické 37, 2–11, tab. I.
- Dvořák, F. 1932:* Nálezy únětické kultury na Kolínsku III. Památky archeologické 38, 8–14, tab. I, II.
- Dvořák, F. 1933:* Nálezy únětické kultury na Kolínsku IV. Památky archeologické 39, 60–62, tab. VI.
- Dvořák, F. 1936:* Pravěk Kolínska a Kouřimska. Soupis archeologických památek Kolínska a Kouřimska. Kolín.
- Eckel, F. 1992:* Studien zur Form- und Materialtypologie von Spangenbarren und Ösenringbarren. Zugleich ein Beitrag zur Frage der Relation zwischen Kupferlagerstätten, Halbzeugproduktion und Fertigwarenhandel. Bonn.
- Eibner, C. 1992:* Kupfererzbergbau in Österreichischen Alpen in der Urzeit. Archäologie Österreichs 3/1, 12–16.
- Eichhorn, O. 1934:* Zur Besiedlung des Bezirkes Mies. Sudeta X, 111–113.
- Eichhorn, O. 1935:* Grabungen bei Mies. Sudeta XI, 35–47.
- Eichhorn, O. 1937:* Ausgrabungen des Museums der Stadt Mies von 1933 bis 1936. Mies.
- Eisner, J. 1921:* Jižní Čechy v době předhistorické. Jihočeská čítanka 1, 11–26.
- Eisner, J. 1922–23:* Jihočeské mohyly. Památky archeologické 33, 1–37, 193–251.
- Engelhardt, B. 1985:* Eine bronzezeitliche Grube von Jellenkofen, Gemeinde Ergoldsbach, Landkreis Landshut, Niederbayern. Das archäologische Jahr in Bayern 1984, 48–50.
- Erné, M. 1997:* Chvalšiny, okr. Český Krumlov. Výzkumy v Čechách 1993–1995, 80.
- Erné, M. 2000:* Hroby únětické kultury z Prahy 9-Miškovic. In: Čech, P. – Dobeš, M. (eds.): Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 71–76.
- Erné, M. – Smejtek, L. 2004:* Dvě sídlištní jámy mohylové kultury střední doby bronzové v Praze 9 – Miškovcích, Archeologie ve středních Čechách 8, 261–285.
- Faktor, F. 1895:* Hradiště u Brlohu. Památky archeologické 16, 814–815.
- Felcman, J. 1894:* Hroby se skrčenými kostrami u Neprobilic. Památky archeologické 16, 439–444, tab. XXVI.
- Felcman, J. 1896–97a:* Hroby se skrčenými kostrami u Neprobilic. Památky archeologické 17, 195–199, tab. XXVIII.
- Felcman, J. 1896–97b:* Hroby se skrčenými kostrami u Lotouše. Památky archeologické 17, 546–552.
- Felcman, J. 1898a:* Pohřebiště Noutonické. Památky archeologické 18, 13–27.
- Felcman, J. 1898b:* Hroby se skrčenými kostrami u Želenic. Památky archeologické 18, 237–238.
- Felcman, J. 1898c:* Pohřebiště se skrčenými kostrami v Kamýku. Památky archeologické 18, 27–28.
- Felcman, J. 1898d:* Kulturní vrstvy a jámy v Přemyšlení. Památky archeologické 18, 34–40.
- Felcman, J. 1899:* Archaeologická vycházka do východních Čech. Památky archeologické 18, 411–424.
- Felcman, J. 1900:* Kulturní vrstvy a jámy v Přemyšlení. Památky archeologické 19, 161–165.
- Felcman, J. 1902:* Hroby se skrčenými kostrami v Tursku. Památky archeologické 20, 37–41, tab. XIV–XVI.
- Felcman, J. 1904:* Hroby se skrčenými kostrami v Tursku. Okres smíchovský. Památky archeologické 21, 131–135.
- Felcman, J. 1908a:* Hroby se skrčenými kostrami v Tursku. Okres smíchovský. Památky archeologické 23, 237–241.
- Felcman, J. 1908b:* Hroby se skrčenými kostrami v Tursku. Památky archeologické 23, 241–245.
- Felcman, J. 1908c:* Hroby na poli pana Schönfelda v Tursku. Památky archeologické 23, 245–247.
- Felcman, J. 1908–09:* Hroby se skrčenými kostrami v Malých Čičovicích. Památky archeologické 23, 315–322, tab. XLIII.
- Felcman, J. – Schmidt, V. 1893:* Praehistorické sídliště u Knovíze s popelovitými jámami. Archaeologický výzkum Údolí Svatojiřského. Památky archeologické 16, 243–278, tab. XII–XV.
- Filip, J. 1935a:* Hallstattská kultura v Čechách. Památky archeologické 40, 34–72.
- Filip, J. 1935b:* Kultovní předměty v pravěku. Památky archeologické 40, 103–109.
- Filip, J. 1936–37:* Popelnicová pole a počátky doby železné v Čechách. Praha.
- Filip, J. 1947:* Dějinné počátky Českého ráje. Praha.
- Filip, J. 1948:* Pravěké Československo. Praha.
- Filip, J. et al. 1962:* Evropský pravěk. Nástin vývoje prvobytné společnosti. Praha.
- Fischer, U. 1956:* Die Gräber der Steinzeit im Saalegebiet. Berlin.
- Födisch, J. E. 1868:* Pohřebiště blíže Petršpurka v Žatecku. Památky archeologické 7, 322–323.
- Frána, J. – Jiráň, L. – Mašálka, A. – Moucha, V. 1995:* Artifacts of copper alloys in prehistoric Bohemia from the viewpoint of analyses of element composition. In: Fridrich, J. (ed.): Praehistorica archaeologica bohemia 1995, Památky archeologické – Supplementum 3, Praha, 127–296.
- Frána, J. – Jiráň, L. – Moucha, V. – Sankot, P. 1997:* Artifacts of Copper and Copper Alloys in Prehistoric Bohemia from the Viewpoint of Analyses of Element Composition II. Památky archeologické – Supplementum 8. Praha.
- Franc, F. X. 1988:* Štáhlauer Ausgrabungen 1890. Přehled nalezišť v oblasti Úslavy, Radbuzy, Úhlavy a potoka Klabavky I, II. V. Šaldová (ed.). Praha.
- Fridrich, J. 1972:* Paleolitické osídlení v Bečově, o. Most. Archeologické rozhledy 24, 249–259.
- Fridrich, M. – Henning, H. 1995:* Dendrochronologische Untersuchung der Hölzer des hallstattzeitlichen Wagengrabes 8 aus Wehringen, Ldkr. Augsburg, und andere Absolutdaten der Hallstattzeit. Bayerische Vorgeschichtsblätter 60, 298–300.
- Fridrichová, M. 1969:* Závěrečná fáze štitarského stupně. Archeologické rozhledy 21, 355–379.
- Fridrichová, M. 1982:* Sídlištní nálezy střední doby bronzové z Prahy-Bubenče. Archaeologica Pragensia 3, 17–29.
- Friedrich, F. C. 1950:* Příspěvek ke knovízské keramice. Obzor prehistorický 14, 379–384.
- Friedrich, F. C. 1956:* Nálezy knovízské kultury v Zadní a Hlásné Třebáni (okr. Beroun). Památky archeologické 47, 31–41.
- Fröhlich, J. 1978:* Smrkovice, okr. Písek. Výzkumy v Čechách 1975, 82–85.
- Fröhlich, J. 1983:* Nová plochá žárová pohřebiště knovízské kultury v jižních Čechách. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 1, 55–68.
- Fröhlich, J. 1997:* Písecko v zrcadle archeologie. Písek.
- Fröhlich, J. – Chvojka, O. 2001:* Knovízské osídlení mikroregionu vyšinného sídliště „Skalka“ u Milenovic. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 14, 65–158.
- Fröhlich, J. – Chvojka, O. – Jiřík, J. 2004a:* Sídliště z mladší a pozdní doby bronzové v Čížově u Písku. In: Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. konference, České

- Budějovice 22.–24. 9. 2004, Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplementum 1, České Budějovice, 127–165.
- Fröhlich, J. – Chvojka, O. – Jiřík, J. 2004b: Mladomohylové sídliště v průmyslové zóně Písek-sever. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 17, 85–101.
- Fröhlich, J. – Michálek, J. 1978: Archeologické nemovité památky okresu Písek. Zprávy Československé společnosti archeologické 20, 86–129.
- Furmánek, V. – Veličačik, L. 1980: Doba bronzová. Slovenská archeológia 28, 159–179.
- Gediga, B. 1990: Die südwestliche Zone Polens am Übergang von der früher zur älteren Bronzezeit. In: Beiträge zur mitteleuropäischen Bronzezeit, Nitra – Berlin, 143–152.
- Gedl, M. 1975: Kultura przedłuzycka. Prace Komisji Archeologicznej Nr. 14. Kraków.
- Gedl, M. 2004: Die Beile in Polen IV. Prähistorische Bronzefunde IX/24. Stuttgart.
- Gringmuth-Dallmer, E. 1999: Methodische Überlegungen zur Erforschung zentralen Orte in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. In: Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej, Wrocław, 9–20.
- Gleirscher, P. 1996: Brandopferplätze, Depotfunde und Symbolgut im Ostalpenraum während der Spätbronze- und Früheisenzeit. In: Schauer, P. (ed.): Archäologische Forschungen zum Kultgeschehen in der jüngeren Bronzezeit und frühen Eisenzeit Alteuropas, Regensburger Beiträge zur prähistorischen Archäologie, Band 2, Regensburg, 429–450.
- Glott, J. 1938: Das bronzezeitliche Dorf von Triebischtz bei Brüx. Bausteine zur Vorgeschichte der Tschechoslowakei 2. Prag.
- Gojda, M. 2000: Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny. Praha.
- Gruber, H. K. 1999: Die mittelbronzezeitlichen Grabfunde aus Linz und Oberösterreich. Linzer Archäologische Forschungen 28. Linz.
- Hájek, L. 1947: Nová skupina mohylové kultury doby bronzové v Čechách. In: Eisnerov sborník, Historica Slovaca 5, Bratislava, 63–74.
- Hájek, L. 1950: Sekery „křtěnovského“ typu v Čechách a na Moravě. Památky archeologické 45, 96–101.
- Hájek, L. 1954: Jižní Čechy ve starší době bronzové. Památky archeologické 45, 115–192.
- Hájek, L. 1960: K chronologickému zařazení a náplni tzv. protoúnětické kultury. In: Referáty o pracovních výsledcích československých archeologů za rok 1959, Liblice, 48–62.
- Hájek, L. 1961: Zur relativen Chronologie des Äneolithikums und der Bronzezeit in der Ostslowakei. In: Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit in Nitra 1958, Bratislava, 59–76.
- Hájek, J. – Moucha, V. 1971: První nález náramku borotického typu v Čechách. Archeologické rozhledy 23, 204–208.
- Hájek, L. – Moucha, V. 1985: Nálezy ze Zámku u Bohnic v Národním muzeu v Praze II. Archaeologica Pragensia 6, 5–76.
- Hänsel, A. – Innenhofer, F. (eds.) 1997: Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas. Berlin.
- Hansen, S. 1991: Studien zu den Metalldeponierungen während der Urnenfelderzeit im Rhein-Main-Gebiet. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 5. Bonn.
- Hansen, S. 1994: Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhönetal und Karpatenbecken. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 21. Bonn.
- Harding, A. F. 1980: Radiocarbon Calibration and the Chronology of the European Bronze Age. Archeologické rozhledy 32, 178–186.
- Harding, A. F. 2000: European societies in the Bronze Age. Cambridge.
- Harding, A. – Šumberová, R. – Knüsel, Ch. – Outram, A. 2007: Velim. Violence and Death in Bronze Age Bohemia. The results of fieldwork 1992–95, with a consideration of perimortem trauma and deposition in the Bronze Age. Praha.
- Hartl, J. 1971–72: Eponyme Fundstelle Knovíz. Fontes Archaeologici Pragenses 15. Pragae.
- Hartl, J. 1988: Výrobní nástroje a jejich úloha ve vývoji společnosti eneolitu v Čechách. Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie 42/3–4, 133–267.
- Hásek, I. 1959: Staroúnětické pohřebiště v Dolních Počernicích u Prahy. Fontes Archaeologici Pragenses 2. Pragae.
- Hásek, I. 1960: Oválné závěsky sedmihradského typu v únětickém prostředí. In: Sborník prací k počtě 60. narozenin akademika Jana Filipa, Acta Universitatis Carolinae 1959, Philosophica et Historica 3, Praha, 105–112.
- Hásek, I. 1974: Dva příspěvky k pohřebnímu ritu starší doby bronzové. Časopis Národního muzea, řada historická 143, 105–109.
- Hásek, I. 1975: Hrazené osady věteřovského horizontu v Čechách. Časopis Národního muzea, řada historická 144, 105–118.
- Hásek, I. 1979: Nástin problematiky těžby a využívání zlata v evropském a českém pravěku. Časopis Národního muzea, řada historická 148, 1–32.
- Hásek, I. 1980: Únětická kultura ve středoevropské archeologii posledního století. K stému výročí výzkumu v Úněticích. Časopis Národního muzea, řada historická 149, 121–150.
- Hásek, I. 1984: Obydlí a sídliště v oblasti únětické kultury. Časopis Národního muzea, řada historická 153, 1–27.
- Havel, J. 1980: Pohřebiště a sídliště únětické kultury v Praze 8-Čimicích. Archaeologica Pragensia 1, 123–151.
- Havel, J. 1981: Nové nálezy únětické kultury v Praze 8-Čimicích. Archaeologica Pragensia 2, 71–85.
- Havlice, J. 2000: Kontakty mezi jižními Čechami a středním Podunajím ve starší době bronzové. Nепublikovaný rukopis diplomové práce. FF UK Praha.
- Havlice, J. 2001: Pohřební ritus starší doby bronzové v jižních Čechách. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 14, 57–64.
- Havlice, J. – Hrubý, P. 2002: Betrachtung über die Burgwälle und Höhensiedlungen am Ende der Frühbronzezeit in Südböhmen. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 11. Treffen 20. bis 23. Juni 2001 in Oberzell, Rahden/Westf., 42–61.
- Hellich, J. 1913: Poklady předvěkého zlata z Poděbradska. Památky archeologické 25, 27–36, 67–79.
- Hellich, J. 1921: Pozdně neolitické pohřebiště skrčků „Na žebračku“ u Pátku. Památky archeologické 32, 213–219, tab. VII.
- Hellich, J. 1922: Předúnětické nálezy v Sánech a okolí. Památky archeologické 33, 133–137.
- Hellich, J. 1925: Nové nálezy z okolí Sán u Poděbrad. Památky archeologické 34, 325–328.
- Hellich, J. 1927: Únětické hroby v cukrovaru v Sadské. Památky archeologické 35, 560–563.

- Hellich, J. – Pič, J. L. – Waněk, J. 1893a:* Kulturní jámy u Velkých Čičovic. Archeologický výzkum ve středních Čechách. Památky archeologické 16, 335–336, tab. XVIII.
- Hellich, J. – Pič, J. L. – Waněk, J. 1893b:* Žárové hroby u Velkých Čičovic. Archeologický výzkum ve středních Čechách. Památky archeologické 16, 417–424, tab. XXIV.
- Hennig, H. 1993:* Urnenfelder aus dem Regensburger Raum. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte A/65. Kallmünz/Opf.
- Hnízdová, I. 1953:* Osady a chaty únětického lidu v Čechách. Archeologické rozhledy 5, 375–376, 380–392, 424–425, 431–432.
- Hnízdová, I. 1954:* Otázka věteřovských tvarů v české únětické kultuře. Památky archeologické 45, 193–218.
- Hnízdová, I. 1955:* Únětické sídliště a pohřebiště v Březně u Loun. Archeologické rozhledy 7, 795–799, 815–816, 879–880, 884–885.
- Hochstetter, A. 1980:* Die Hügelgräberbronzezeit in Niederbayern. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 41. Kallmünz/Opf.
- Hochstetter, F. 1879:* Goldringgeld. Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 8, 365–366.
- Holodňák, P. 1997:* Zpráva o jednání komise k posouzení nálezů z Chudeřina v SZ Čechách. Archeologické rozhledy 49, 712–715.
- Holodňák, P. 2001:* Experiment s mletím obilí na žernovech tzv. řeckého typu. Archeologické rozhledy 53, 31–44.
- Holodňák, P. – Holodňáková, R. 2002:* Superpozice hrobu KŠK s hroby kultury únětické z pískovny v Roztylech, okr. Chomutov – neolitická mohyla s dodatečnými pohřby starší doby bronzové. In: Čech, P. – Smrž, Z. (eds.): Sborník Drahomíru Kouteckému, Most, 135–140.
- Holodňák, P. – Mag, M. 1999:* Vývoj mlecích zařízení a provenience surovin a žernovů v Soběsukách (okr. Chomutov, SZ Čechy). Mikrosonda do ekonomiky jednoho sídliště. Památky archeologické 90, 98–441.
- Holst, M. K. – Johansen, K. L. – Laursen, S. T. 2004:* Udgravningen af storhøjen Skelhøj, Ribe Amt, Danmark. In: Larsen, J. H. – Rolfsen, P. (eds.): Halvdanshaugen – arkeologi, historie og naturvitenskap, Universitetets kulturhistoriske museer, Skrifter nr. 3, Oslo, 255–261.
- Honza, J. 1893:* O nálezu bronzů u Starého Bydžova. Památky archeologické 16, 95–96.
- Horst, F. 1977:* Bronzezeitliche Speiseopfer in Gefässen. In: Geneza kultury lužyckiej na terenie Nadodrza, Wrocław, 109–148.
- Hostaš, K. 1887:* Mohyly na Husíně. Památky archeologické 14, 3–11.
- Hostaš, K. 1888:* Mohyly Husínské. Památky archeologické 14, 257–259.
- Hostaš, K. 1900:* Mohyly na Husíně. Památky archeologické 19, 115–126.
- Hostaš, K. 1903:* Kulturní jáma u Klatov (Vidrčumu). Památky archeologické 20, 351–352.
- Hostaš, K. 1912:* Sidelní jámy u Tajanova. Věstník musea královského města Klatov 1909–1911, 30–36.
- Hrala, J. 1954:* Střední a mladší doba bronzová ve středním Polabí. Nepublikovaný rukopis diplomové práce. FF UK Praha.
- Hrala, J. 1966:* Projevy styků knovízské oblasti s jihovýchodem (Hromadný nález bronzů z Kamýka nad Vltavou). Archeologické rozhledy 18, 6–12, 17–18.
- Hrala, J. 1969:* Příklad spojení knovízské kultury s jihozápadními oblastmi. Archeologické rozhledy 21, 510–517.
- Hrala, J. 1973:* Knovízská kultura ve středních Čechách. Archeologické studijní materiály 11. Praha.
- Hrala, J. 1978:* Prosmyky u Lovosic. Výzkum polykulturního naleziště před Českou branou (1. část). Archeologické rozhledy 30, 42–66.
- Hrala, J. 1990:* Hügelgräberzeitliche Grundlagen für die Herausbildung der frühurnenfelderzeitlichen Kulturen in Böhmen. In: Beiträge zur Geschichte und Kultur der mitteleuropäischen Bronzezeit, Teil 1, Berlin – Nitra, 201–206.
- Hrala, J. 1991:* Die Anfänge der Knovízer Kultur in Böhmen. In: Die Anfänge der Urnenfelderkulturen in Europa, Archaeologia Interregionalis XIII, Warszawa, 81–86.
- Hrala, J. 1996a:* Die Funktion einiger Goldartefakte der Hügelgräber- und Lausitzer Kultur in Böhmen. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 5. Treffen 21. bis 24. Juni 1995 in Sulzbach-Rosenberg, Espelkamp, 148–152.
- Hrala, J. 1996b:* Die goldenen Stirnbänder der Lausitzer Kultur in Ostböhmen. In: Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej: księga jubileuszowa poświęcona Markowi Gedlowi w sześćdziesiąt rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy w Uniwersytecie Jagiellońskim, Kraków, 213–225.
- Hrala, J. 2000a:* Profil knovízskou žárovou nekropolí u Obory. Archeologické rozhledy 52, 623–631.
- Hrala, J. 2000b:* Dušníky a „dušníky“. In: Čech, P. – Dobeš, M. (eds.): Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 95–95.
- Hrala, J. – Fridrich, J. 1972:* Kultovní objekt v knovízské osadě u Mutějovic. Archeologické rozhledy 24, 601–614, 685–688.
- Hrala, J. – Plesl, E. 1990:* Nálezy jantaru v kulturách mladší doby bronzové a časně doby železné v Čechách. In: Malinowski, T. (ed.): Problemy kultury lužyckiej na Pomorzu, Słupsk, 209–226.
- Hrala, J. – Špaček, J. 2002:* Ein spätbronzezeitlicher Maskenfund aus Böhmen. Památky archeologické 93, 88–107.
- Hrala, J. – Šumberová, R. – Vávra, M. 2000:* Velim. A Bronze Age fortified site in Bohemia. Praha.
- Hralová, J. 1962:* Das lausitzer Gräberfeld in Malá Bělá. Fontes Archaeologici Pragenses 5. Pragae.
- Hralová-Adamczyková, J. 1957:* K problémům pozdní doby bronzové v Pojizeří. Sborník Národního musea v Praze, řada A–Historie 11/1, 43.
- Hralová, J. – Hrala, J. 1971:* Hromadný nález bronzů z Březovic u Chrudimi (S úvahou o mlado- a pozdně bronzových kladivech). Archeologické rozhledy 23, 3–26.
- Hraše, J. K. 1865:* Zpráva o mohylách okolí Ratajského. Památky archeologické 6, 310–311.
- Hraše, J. K. 1873:* Jedenáctero pohanských hřbitovů okolí Ratajského na Táborsku. Památky archeologické 9, 129–140.
- Hraše, J. K. 1879:* Die Heidengräber am Chlum bei Tábor. Mitteilungen der k.k. Central-Commission N.F. 5, CI–CIV.
- Hraše, J. K. – Stulík, F. 1868:* Mohyly Plavské v Budějovsku. Památky archeologické 7, 301–306.
- Hrubý, P. – Chvojka, O. 2002:* Výšinné lokality mladší a pozdní doby bronzové v jižních Čechách. Archeologické rozhledy 54, 582–624.
- Hundt, H.-J. 1958:* Katalog Straubing I. Die Funde der Glockenbecherkultur und der Straubinger Kultur. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 11. Kallmünz/Opf.

- Hundt, H.-J. 1974: Donauländische Einflüsse in der frühen Bronzezeit Norditaliens. In: Atti del Simposio Internazionale sulla Antica Età del Bronzo in Europa, Preistoria Alpina 10, Verona, 143–178.
- Hůrková, J. 2002: Rovinná sídliště milavečské kultury v západních Čechách, I. část. Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie XVI, 9–101.
- Charvát, P. 1976: The Toggle Pins and their Diffusion throughout the Old World during the Early Bronze Age. Památky archeologické 67, 341–358.
- Chatwin, B. 2000: Cesty písní. Praha.
- Chochol, J. 1971: Antropologická problematika kostrových hrobů knovízské kultury v Čechách. Památky archeologické 62, 324–358, 360–361, 363.
- Chochol, J. 1974: Kostrové pozůstatky litoměřické skupiny lidu s únětickou kulturou. Crania Bohemica 2. Praha.
- Chochol, J. 1979: Kostry z hrobů únětické kultury na Litoměřicku. Památky archeologické 70, 340–352.
- Chochol, J. 1980: Antropologický rozbor pohřebiště šňůrové a únětické kultury v Praze-Čakovicích. Archaeologica Pragensia 1, 101–121.
- Chochol, J. 1981: Antropologický rozbor kosterných pozůstatků z knovízské jámy v Čachovicích. Archeologické rozhledy 33, 382–383.
- Chochol, J. 1983: K otázce antropologického charakteru jihočeské populace knovízské kultury. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 1, 69–71.
- Christlein, R. 1964: Beiträge zur Stufengliederung der frühbronzezeitlichen Flachgräberfeld in Süddeutschland. Bayerische Vorgeschichtsblätter 29, 25–63.
- Chvojka, O. 1999a: Střední a dolní Pootaví v mladé a pozdní době bronzové. Nепublikovaný rukopis diplomové práce. FF MU Brno.
- Chvojka, O. 1999b: Užití grafitu v jihočeské knovízské kultuře. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 12, 7–17.
- Chvojka, O. 2001a: Jižní Čechy v mladší a pozdní době bronzové. Současný stav znalostí a nové možnosti interpretace. In: Příspěvky z 5. kolokvia „Období popelnicových polí a doba halštatská“, Pardubice, 45–60.
- Chvojka, O. 2001b: Mittleres und unteres Flussgebiet der Otava. Jung- und Spätbronzezeit in Südböhmen. Fontes Archaeologici Pragenses 25. Pragae.
- Chvojka, O. 2002: Die Verbindungen zwischen Südböhmen und den Nachbarregionen in der Urnenfelderzeit. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 11. Treffen 20. bis 23. Juni 2001 in Obernzell, Rahden/Westf., 107–120.
- Chvojka, O. 2004a: Současný stav poznání doby popelnicových polí v jižních Čechách. Archeologické rozhledy 56, 59–87.
- Chvojka, O. 2004b: Jihovýchodní vlivy v jižních Čechách ve střední a mladší době bronzové. In: Kazdová, E. – Měřínský, Z. – Šabatová, K. (eds.): K počtě Vladimíru Podborškému, Brno, 327–340.
- Chvojka, O. 2004c: Pravěk osídlení na Dívčím Kameni. In: Dívčí Kámen. Přírodní rezervace a historický vývoj osídlení. Sborník příspěvků ze semináře dne 26. září 2002 v Regionálním muzeu v Českém Krumlově, Křemže, 35–50.
- Chvojka, O. 2006: Jižní Čechy v mladší a pozdní době bronzové. Nепublikovaný rukopis disertační práce. FF MU Brno.
- Chvojka, O. 2007: Hromadný nález bronzových předmětů z Holašovic na Českokbudějovicku. Pravěk NŘ 15, 2005, 263–297.
- Chvojka, O. – Jiráň, L. 2004: Kontakty jižních Čech a rakouského Podunají v době popelnicových polí. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 17, 163–173.
- Chvojka, O. – Michálek, J. 2003: Sídliště ze střední doby bronzové u Radčic-Vodňan, okres Strakonice – Výzkumy na stavbě silnice v letech 1994–1996. Památky archeologické 94, 83–160.
- Chvojka, O. – Michálek, J. 2004a: Knovízské nálezy na stavbě silnice u Radčic-Vodňan (2. část – dodatek). Archeologické výzkumy v jižních Čechách 17, 121–161.
- Chvojka, O. – Michálek, J. 2004b: Sídelní areály I–IV ze střední doby bronzové u Radčic-Vodňan, okr. Strakonice. Výzkumy a povrchové sběry na stavbě silnice v letech 1994–2004. Popis situací, objektů a katalog nálezů. Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplementum 2. České Budějovice – Strakonice.
- Chvojka, O. – Militký, J. 2004: Struktura osídlení Bechyňska v době popelnicových polí. In: Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. konference, České Budějovice 22.–24. 9. 2004, Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplementum 1, České Budějovice, 223–244.
- Chytráček, M. 1987: Svržno, okr. Domažlice. Výzkumy v Čechách 1984–1985, 202–203.
- Chytráček, M. 1989: Svržno, okr. Domažlice. Výzkumy v Čechách 1986–1987, 194–195.
- Chytráček, M. 1992: Doklady metalurgie v pozdní době bronzové na Černém vrchu u Svržna (okres Domažlice) a otázka možného využívání místních zdrojů nerostných surovin. Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie VIII, 59–73.
- Chytráček, M. 1996: Übersicht zur bronzezeitlichen Besiedlung im Flußgebiet der oberen Radbuza, Kr. Domažlice. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 5. Treffen 21. bis 24. Juni 1995 in Sulzbach-Rosenberg, Espelkamp, 68–81.
- Chytráček, M. 1998: Svržno, okr. Domažlice. Výzkumy v Čechách 1996–1997, 225.
- Innerhofer, F. 1997: Frühbronzezeitliche Barrenhortfunde. Die Schätze aus dem Boden kehren zurück. In: Hänsel, A. – Hänsel, B. (eds.): Gaben an die Götter, Schätze der Bronzezeit Europas, Berlin, 53–60.
- Jäger, K. D. – Ložek, V. 1978: Umweltbedingungen und Landesausbau während der Urnenfelderzeit im Mitteleuropa. In: Coblenz, W. (ed.): Mitteleuropäische Bronzezeit, Berlin, 211–229.
- Jelínek, B. 1878: Plešivec, Ostrý a Libomyšl. Památky archeologické 10, 691–698.
- Jelínek, B. 1882a: O Plešivci a jeho nejbližším okolí v době předhistorické. Památky archeologické 12, 86–90.
- Jelínek, B. 1882b: Hradiště u Butovic. Památky archeologické 12, 125–132.
- Jelínek, B. 1896: Materialien zur Vorgeschichte und Volkskunde Böhmens. III. Teil. Plešivec und seine nächste Umgebung in der Vorgeschichte. Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 26, 195–236.
- Jelínek, B. 1912: Pravěká Praha. In: Zpráva Kuratoria Městského musea pražského za rok 1911, Praha, 3–18.
- Jelínková, Z. 1959: Hromadný nález protoúnětické keramiky z Křečhoře u Kolína. Památky archeologické 50, 16–33.
- Jelínková, Z. – Sláma, J. 1959: Hromadné pohřby únětické kultury v Tursku u Prahy. Archeologické rozhledy 11, 323–334, 345–347.

- Jílková, E. 1958:* Nejstarší a nejmladší horizont západočeské mohylové keramiky na pohřebišti v Plzni-Nové Hospodě. Památky archeologické 49, 312–347.
- Jílková, E. 1960:* Prvé nálezy měsíčkovitých podstavců ze západních Čech. Archeologické rozhledy 12, 37–41.
- Jílková, E. – Maličský, J. 1954:* Mohyly v Háji u Hořovic. Památky archeologické 45, 241.
- Jílková, E. – Rybová, A. – Šaldová, V. 1959:* Mohylové pohřebiště na Hájkou u Štáhlav. Památky archeologické 50, 54–119.
- Jíra, J. A. 1899:* Šárka u sv. Matěje. Časopis Společnosti přátel starožitností českých VII, 1–16.
- Jíra, J. A. 1923:* Nová pohřebiště předúnětického typu v Bubenči. Obzor prehistorický 2, 9–36, 81–103.
- Jíra, J. A. 1924:* Nová pohřebiště předúnětického typu v Bubenči. Obzor prehistorický 3, 1–19.
- Jiráň, L. 1985:* Neznašov, okr. České Budějovice. Výzkumy v Čechách 1982–1983, 114.
- Jiráň, L. 1987:* Osídlení středočeského Polabí v době popelnicových polí. Nепublikovaný rukopis kandidátské disertace. Praha.
- Jiráň, L. 1991:* Vývoj osídlení v mladší a pozdní době bronzové na území dnešního okresu Mělník. Archeologické rozhledy 43, 90–119.
- Jiráň, L. 1993a:* Einige Probleme der Urnenfelderzeit Mittelböhmens. In: Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques 3, Bratislava, 110–116.
- Jiráň, L. 1993b:* Několik poznámek k problému knovízského zásahu v Pojizeří. Časopis společnosti přátel starožitností 101/1, 29–37.
- Jiráň, L. 1994:* Zu den Kontakten zwischen Bayern und Mittelböhmen von BzD bis HaC. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 3. Treffen 16. bis 19. Juni 1993 in Kelheim, Buch am Erlbach, 24–27.
- Jiráň, L. 1995a:* Produkce bronzových nožů v Čechách – příspěvek k problematice specializované výroby. Archeologické rozhledy 47, 587–595.
- Jiráň, L. 1995b:* Potěhy, okr. Kutná Hora. Výzkumy v Čechách 1990–1992, 258–259.
- Jiráň, L. 1996a:* Urnenfelderzeitliche Metallindustrie in Westböhmen. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 5. Treffen 21. bis 24. Juni 1995 in Sulzbach-Rosenberg, Espelkamp, 153–158.
- Jiráň, L. 1996b:* Osídlení Kutnohorská a Čáslavska v období kultur popelnicových polí. Archeologické rozhledy 48, 674–684, 727–728.
- Jiráň, L. 1997a:* Konstitutionsprozeß der Urnenfelderkulturen Böhmens – ungenutzte Indizien in den archäologischen Quellen. In: Beiträge zur Deutung der bronzezeitlichen Hort- und Grabfunde in Mitteleuropa, Kraków, 183–191.
- Jiráň, L. 1997b:* Zur Frage der Siedlungsdichte in der Urnenfelderzeit. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 6. Treffen 12. bis 15. Juni 1996 in Hluboká nad Vltavou, Espelkamp, 63–71.
- Jiráň, L. 1998:* Bemerkungen zur Grabausstattung der Milavečer Kultur. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 7. Treffen 11. bis 14. Juni 1997 in Landau an der Isar, Rahden/Westf., 166–176.
- Jiráň, L. 2000a:* Die Frage nach Rohstoffquellen der urnenfelderzeitlichen Bronzeproduktion in Böhmen. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 9. Treffen 23. bis 26. Juni 1999 in Neukirchen b. Hl. Blut, Rahden/Westf., 61–67.
- Jiráň, L. 2000b:* Neobvyklé tvary bronzových nožů z období popelnicových polí v Čechách. In: Čech, P. – Dobeš, M. (eds.): Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 111–115.
- Jiráň, L. 2001:* Symbol und Schema – bildliche Bestimmungsmittel in der jüngeren Vorgeschichte. In: Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej, Wrocław – Biskupin, 43–58.
- Jiráň, L. 2002a:* Topographie der Kulturimpulsen. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 11. Treffen 20. bis 23. Juni 2001 in Oberzell, Rahden/Westf., 15–20.
- Jiráň, L. 2002b:* Die Messer in Böhmen. Prähistorische Bronzefunde VII/5. Stuttgart.
- Jiráň, L. 2002c:* Knovízská kultura – další příklad kultury s chybějící komponentou v Čechách. In: Neustupný, E. (ed.): Archeologie nenalézaného. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla, Plzeň – Praha, 52–62.
- Jiráň, L. 2004:* Die Vertretung des Schmuckes in den Hortfunde der Urnenfelderzeit Böhmens. In: Proceedings of the International Conference „Ancient Jewellery and Costume in Course of Time“, Anodos 3, 2003, Trnava, 101–108.
- Jiráň, L. 2005:* Nálezy z období popelnicových polí v neolitickém sídelním areálu v Bylanech. Bylany Varia 3, 1–8.
- Jiráň, L. 2006:* Siedlungen der Hügelgräberkultur in Westböhmen – Bemerkungen zum heutigen Erkenntnisstand. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 15. Treffen 15. bis 18. Juni 2005 in Altdorf, Rahden/Westf., 22–31.
- Jiráň, L. – Rulf, J. – Valentová, J. 1987:* Pohled do pravěkého a slovanského osídlení Kolínska. Památky archeologické 78, 67–133.
- Jockenhövel, A. 1971:* Die Rasierrmesser in Mitteleuropa (Süddeutschland, Tschechoslowakei, Österreich, Schweiz). Prähistorische Bronzefunde VIII/1. München.
- Jockenhövel, A. 1982:* Jungbronzezeitliche Burgenbau in Süddeutschland. In: Chropovský, M. – Hermann, J. (eds.): Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa, Berlin – Nitra, 253–272.
- Jockenhövel, A. 1985:* Bemerkungen zur Verbreitung der älterbronzezeitlichen Tondüsen in Mitteleuropa. In: Frühbronzezeitliche befestigte Siedlungen in Mitteleuropa, Kraków, 196–205.
- Jockenhövel, A. 1986:* Struktur und Organisation der Metallverarbeitung in urnenfelderzeitlichen Siedlungen Süddeutschlands. Veröffentlichungen Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam 20, 213–254.
- Jockenhövel, A. 1991:* Räumliche Mobilität von Personen in der mittleren Bronzezeit des westlichen Europa. Germania 69, 48–62.
- Johansen, K. L. – Laursen, S. T. – Hoist, M. K. 2004:* Spatial patterns of social organization in the Early Bronze Age of South Scandinavia. Journal of Anthropological Archaeology 23, 33–55.
- Justová, J. 1965:* Knovízská dílna na výrobu parohových předmětů v Pečkách. Archeologické rozhledy 17, 790–795, 801–809.
- Justová, J. 1968:* Nálezové zprávy Archeologického ústavu ČSAV 1955–1964. Archeologické studijní materiály 6. Praha.
- Justová, J. 1980:* Archeologický výzkum na libickém předhradí

- (předběžná zpráva). *Archeologické rozhledy* 32, 241–264, 351–357.
- Kabát, J. – Zápotocký, M. 1962:* Pravěké osídlení na území chemického kombinátu Spolany v Neratovicích u Mělníka. *Památky archeologické* 55, 1–18.
- Kalina, M. v. Jäthenstein 1836:* Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer. Prag.
- Kimmig, W. 1941–1947:* Badische Fundberichte. Amtliches Jahrbuch für die ur- und frühgeschichtliche Forschung Badens 17. Freiburg.
- Knor, A. 1955:* Druhé únětické pohřebiště v Brodcích nad Jizerou. *Archeologické rozhledy* 7, 582–588, 605–607, 707–708, 714.
- Knor, A. 1957:* Eneolitická a únětická opevněná osada ve Vraném na Slánsku. Výzkum 1953–1956. In: Referáty o pracovních výsledcích československých archeologů za rok 1956, Liblice, 51–58.
- Knor, A. 1966:* Habitat énéolithique et de la civilisation d'Únětice à Vraný (Bohême). In: Filip, J. (ed): *Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie*, Prague, 88–89.
- Kolář, M. 1873:* Hradiště u Smrkovic blíž Písku. *Památky archeologické* 9, 815–816.
- Kolář, M. 1898:* Pohřebiště na Hájku u Drhovic. *Památky archeologické* 18, 87–90.
- Konopa, P. 1981:* Horizont BD v milavečské kultuře jižních Čech. Nepublikovaný rukopis diplomové práce. FF UK Praha.
- Korený, R. 2006:* Depot keramiky ze střední doby bronzové z Vacíkova. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 19, 77–83.
- Kossinna, G. 1911:* Zur älteren Bronzezeit Mitteleuropas. *Mannus* 3, 316 ff.
- Koudelka, J. 1908:* V době předhistorické na Bydžovsku. In: Dvacet let práce musea a musejního spolku v Novém Bydžově, Nový Bydžov, 17–40.
- Koutecký, D. 1966:* Archeologický výzkum ve Vikleticích v letech 1961–1964. *Archeologické rozhledy* 18, 121–129.
- Koutecký, D. 1970:* Knovízské sídliště ve Velemyšlevsi na Žatecku (okr. Louny). *Sborník Severočeského muzea, Historia* 6, 217–254.
- Koutecký, D. 1980:* Horská sídliště pozdní doby bronzové v Místě a Podhůří v Krušných horách. *Studie z dějin hornictví* 10, 13–15.
- Koutecký, D. 1985:* Archeologické nálezy u nápadného skalního výchozu u Jezeří, okr. Most. *Archeologické rozhledy* 37, 198–200.
- Koutecký, D. 1987:* Knovízské sídliště a řivnáčský hrob ve Velemyšlevsi na Žatecku, část II. *Archeologické rozhledy* 39, 40–74.
- Koutecký, D. 1990:* Skeletal burials in the pits of Knovíz settlements in Bohemia. *Anthropologie* 28, 175–188.
- Koutecký, D. a kol. 1980:* Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1953–1972. *Archeologické studijní materiály* 13/1. Praha.
- Koutecký, D. – Bouzek, J. 1967:* Štítarské pohřebiště ve Staňkovicích u Žatce. *Památky archeologické* 58, 37–80.
- Koutecký, D. – Sedláček, Z. 1987:* Potěhy, okr. Kutná Hora. *Výzkumy v Čechách 1984–1985*, 253–254.
- Kovářík, J. 1980:* Hroby se šňůrovou keramikou a únětické pohřebiště v Praze 9-Čakovicích. *Archaeologica Pragensia* 1, 55–99.
- Kovářík, J. 1981:* Praha 5-Malá Ohrada. *Pražský sborník historický* 13, 183.
- Kovářík, J. 1983:* Sídliště únětické kultury v Praze 9-Čakovicích. *Archaeologica Pragensia* 4, 137–168.
- Kowiańska-Piaszykowska, M. – Kurnatowski, S. 1954:* Kurhan kultury unietyckiej w Łękach Małych, pow. Kościan. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 4 (1953), 42–76, Taf. 1–10.
- Kristiansen, K. 1998:* Europe before history. Cambridge.
- Kruta, V. 1970:* Depot bronzů z Lužice a sídliště z Tušimic (Chomutov). *Archeologické rozhledy* 22, 6–23.
- Kruta, V. 1973:* Lomazice, o. Chomutov. *Bulletin záchranného oddělení* 5, 1967, 23–24.
- Křikava, F. 1883:* Mohyly v okolí řeky Klabavky. *Památky archeologické* 12, 289–300, 343–358.
- Křivánek, R. 2003:* Vliněves, okr. Mělník. *Výzkumy v Čechách* 2000, 297–298.
- Křivánek, R. – Kuna, M. – Korený, R. 2006:* Hradiště Plešivec – preventivní detektorový průzkum a dokumentace ohrožené lokality. *Archeologické rozhledy* 58, 329–343.
- Kubach, W. 1977:* Zum Beginn der Bronzezeitlichen Hügelgräberkultur in Süddeutschland. *Jahrsbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt am Main*, 119–163.
- Kubů, F. – Zavřel, P. 2001:* Der Goldene Steig. Historische und archäologische Erforschung eines bedeutenden mittelalterlichen Handelsweges 1. Die Strecke Prachatitz – Staatsgrenze. Passau.
- Kudrnáč, J. 1970:* Klučov. Staroslovanské hradiště ve středních Čechách. Praha.
- Kudrnáč, J. 1981:* Rýžování zlata na Strakonicku. Výzkum pravěkého a středověkého rýžoviště v Modlešovicích. Strakonice.
- Kudrnáč, J. 1982:* Rýžování zlata v Čechách. *Památky archeologické* 73, 55–485.
- Kukal, Z. 1991:* Proč a jak rychle zvětrávají horniny. *Lidé a země* 40, 225–231.
- Kuna, M. – Slabina, M. 1987:* Zur Problematik der Siedlungsareale (in der Bronzezeit). In: Černá, E. (ed.): *Archäologische Rettungstätigkeit in der Braunkohlengebieten und die Problematik der siedlungs-geschichtlichen Forschung. Internationales Symposium Most 1986*, Prag, 263–278.
- Květina, P. 2003:* Čáslav, okr. Kutná Hora. *Výzkumy v Čechách* 2001, 33–34.
- Kyselý, R. 2005:* Archeologické doklady divokých savců na území ČR v období od neolitu po novověk. *Lynx* 36, 55–101.
- Kytlicová, O. 1951:* Bronzové depoty v Čechách. Nepublikovaný rukopis doktorské disertační práce. FF UK Praha.
- Kytlicová, O. 1955:* Hromadný nálezy bronzů od Starého Sedla (okres Milevsko). Příspěvek k poznání mladší doby bronzové v jižních Čechách. *Památky archeologické* 46, 52–75.
- Kytlicová, O. 1956:* Neolitické a mohylové sídliště v Kněževsi. *Archeologické rozhledy* 8, 777–782, 883.
- Kytlicová, O. 1959a:* Sekerky s rovným lištvitým schůdkem v českých nálezech bronzů. In: *Sborník prací k počtě 60. narozenin akademika Jana Filipa, Acta Universitatis Carolinae* 1959, Philosophica et Historica 3, Praha, 129–138.
- Kytlicová, O. 1959b:* Příspěvek k otázce bronzových tepaných nádob z mladší a pozdní doby bronzové. *Památky archeologické* 50, 120–157.
- Kytlicová, O. 1962:* Odras českých kulturních oblastí v hromadných nálezech. In: Referáty o pracovních výsledcích československých archeologů za rok 1961, Smolenice, 139–148.
- Kytlicová, O. 1963:* České hromadné nálezy bronzů z období

- knovízské kultury. Nepublikovaný rukopis kandidátské disertace. Archeologický ústav ČSAV.
- Kytlicová, O. 1964:* K časovému zařazení depotů horizontu Plzeň-Jíkalka. *Archeologické rozhledy* 16, 516–556.
- Kytlicová, O. 1965:* Milavečské depoty a jejich svědectví o poměru západních a jižních Čech k sousedství. *Archeologické studijní materiály* 2, 79–82.
- Kytlicová, O. 1967:* Die Beziehungen der jung- und spät-bronzezeitlichen Hortfunde südwärts und nordwärts des Erzgebirges. *Arbeits- und Forschungsberichte Dresden* 16/17, 159–177.
- Kytlicová, O. 1981:* Ein Beitrag zu den Schmuckgarnituren des böhmischen Knovíz-Milavečer Bereichs. *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für W.A. von Brunn*, 213–249.
- Kytlicová, O. 1985:* Brdo, okr. Plzeň-sever. Výzkumy v Čechách 1982–1983, 15–14.
- Kytlicová, O. 1986:* Der Schild und der Depotfund aus Plzeň-Jíkalka. *Památky archeologické* 77, 415–454.
- Kytlicová, O. 1988a:* K sociální struktuře kultury popelnicových polí. *Památky archeologické* 79, 342–389.
- Kytlicová, O. 1988b:* Rituální kostrové hroby na popelnicovém pohřebišti v Brdě u Manětína, okr. Plzeň-sever. In: *Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové. Materiály z pracovního setkání, Brno, pavilon Anthropos* 24.–25. 10. 1988, Brno, 201–209.
- Kytlicová, O. 1991:* Die Bronzegefäße in Böhmen (mit einem Anhang von A. Siegfried-Weiss). *Prähistorische Bronzefunde* II/12. Stuttgart.
- Kytlicová, O. 2007:* Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. *Prähistorische Bronzefunde* XX/12. Stuttgart.
- Kytlicová, O. – Vokolek, V. – Bouzek, J. 1964:* Zur urnenfelderzeitlichen Chronologie Böhmens. *Acta Musei Reginae-hradecensis*, S.B. VII, 143–180.
- Lang, F. 1887a:* O nálezech u Milaveč a Velkých Luženic. *Památky archeologické* 14, 209–211.
- Lang, F. 1887b:* Další zpráva o mohylách u Domažlic. *Památky archeologické* 14, 211–215.
- Lang, F. 1888a:* Mohyly v okolí Milavečském a Chrátavském (Mohyly západní). *Památky archeologické* 14, 307–316.
- Lang, F. 1888b:* Mohyly v okolí Milavečském a Chrátavském (Mohyly východní). *Památky archeologické* 14, 407–412.
- Lang, F. 1897:* Mohyly Milavečské a Chrátavické. *Památky archeologické* 17, 625–654.
- Laube, G. 1931:* Auf den Spuren unserer Vorfahren. *Bilin*.
- Leger, F. 1885:* Mohyly Podtuhoštské. *Památky archeologické* 13, 217–222.
- Leger, F. 1888a:* Nález pálastavů pod „Tamachovem“. *Památky archeologické* 14, 259–261.
- Leger, F. 1888b:* Ueber einen Depotfund von Bronzcelten bei Kron-Koritschen. *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 18, 37–38.
- Lehrberger, G. – Fridrich, J. – Gebhard, R. – Hrala, J. (eds.) 1997:* Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft – Technologie – Funde. Band I: Textband, Band II: Katalog/Tafeln, Band III: Karten. *Památky archeologické – Supplementum* 7. Praha.
- Lenerz-de Wilde, M. 1995:* Prämonetäre Zahlungsmittel in der Kupfer- und Bronzezeit Mitteleuropas. *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 20, 229–327.
- Lička, M. – Košťurík, P. – Mach, Z. 1990:* Hrnčířská pec lengyelské kultury z Kramolína, okr. Třebíč (K otázce výskytu zařízení k vypalování keramiky ve starším úseku pravěku). *Časopis Národního muzea, řada historická* 159, 1–20.
- Ložek, V. 1980:* Vývoj přírody středních Čech v nejmladší geologické minulosti. *Studie ČSAV* 1/1980, 9–43.
- Ložek, V. 1981:* Změny krajiny v souvislosti s osídlením ve světle malakologických poznatků. *Archeologické rozhledy* 33, 176–188.
- Ludvíková, L. 1988:* Střední Čechy – centrum únětické kultury. O pohřebním ritu únětické kultury. *Památky středních Čech* 3, 61–79, 157–162.
- Lutovský, M. – Slabina, M. 1993:* Starší doba bronzová – únětické pohřebišť. In: *Vepřek, archeologický výzkum na Kralupsku, Kralupy n. Vlt.*, 19–32.
- Lutovský, M. – Smejtek, L. a kol. 2005:* Pravěká Praha. Praha.
- Maličský, J. 1950:* Předšlovanská hradiště v jižních a západních Čechách. *Památky archeologické* 43, 21–42.
- Maličský, J. 1951:* Dvě sídliště ve Zdicích. *Archeologické rozhledy* 3, 161–164.
- Maličský, J. 1960:* Sídliště v Lážovicích. *Archeologické rozhledy* 12, 27–37.
- Malinovi, J. et R. 1992:* Vzpomínky na minulost. Brno.
- Mandera, H.-E. 1953:* Versuch einer Gliederung der Aunjetitzer Kultur in Mitteldeutschland. *Jahresschrift Halle* 37, 177–236.
- Matiegka, J. 1892:* Hroby se skrčenými kostrami v Čechách. *Český lid* 1, 41–46, 109–118, 221–228.
- Matiegka, J. 1893–94:* Lidožroutství v předhistorické osadě u Knovize a v předhistorické době vůbec. *Památky archeologické* 16, 285–292, 385–390, 495–500.
- Matoušek V. 1982:* Pohřební ritus rané únětické kultury v Čechách. In: *Varia archaeologica* 3, *Praehistorica* 10, Praha, 33–52.
- Matoušek V. 1987:* Příspěvek ke studiu pohřebního ritu v pozdním eneolitu v Čechách. *Archeologické rozhledy* 39, 199–208.
- Matoušek V. 1988a:* Poznámky k metodologii studia pohřebního ritu. In: *Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové. Materiály z pracovního setkání, Brno, pavilon Anthropos* 24.–25. 10. 1988, Brno, 17–30.
- Matoušek V. 1988b:* Využívání jeskyní v Českém krasu od mladší doby kamenné I. *Soupis lokalit. Český kras* 14, 17–32.
- Matoušek V. 1989:* Využívání jeskyní v Českém krasu od mladší doby kamenné II. *Výsledky výzkumu. Český kras* 15, 5–48.
- Matoušek V. 1990:* A Brief Model of Development of Burial Rites and of Relation to Death, on the Basis of Archaeological Sources in Bohemia. *Anthropologie* 28, 115–120.
- Matoušek V. 1996:* Archeologické nálezy z jeskyní Českého krasu 3x jinak. *Archeologické rozhledy* 48, 16–28.
- Matoušek V. 1999:* Hora a jeskyně. Příspěvek ke studiu vývoje vztahu člověka a jeho přírodního prostředí ve střední Evropě od neolitu do raného středověku. *Archeologické rozhledy* 51, 441–456.
- Matoušek, V. – Peša, V. 1998:* Keramické nálezy v jeskyních ve střední Evropě. Několik poznámek inspirovaných nálezy v jeskyních Českého krasu. *Archeologické rozhledy* 50, 224–242, 334–335.
- Menke, M. 1982:* Studien zu den frühbronzezeitlichen Metalldepots Bayerns. *Jahresbericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege* 19/20, 1978/1979, 5–305.
- Metlička, M. 1990:* Neobvyklé keramické tvary a výzdobné prvky ze sídliště nynické skupiny v Tlučné. *Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie* V, 85–96.

- Metlička, M. 2004:* Žlabovité objekty na sídlišťích mladší a pozdní doby bronzové v západních Čechách. In: Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. konference, České Budějovice 22.–24. 9. 2004, Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplementum 1, České Budějovice, 321–329.
- Michálek, J. 1975:* Jihočeské pravěké nálezy v archeologických sbírkách ve Vídni (S příspěvkem k historii hromadného nálezu u Křtěnova). Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 12, 97–102.
- Michálek, J. 1976a:* Zlaté předměty v pravěku jižních Čech. Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 13, 4–11.
- Michálek, J. 1976b:* Jan Karel Hraše (1840–1907) a počátky výzkumu mohylových pohřebišť na Táborsku a v jižních Čechách. Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 13, 93–96.
- Michálek, J. 1976c:* Jantar v pravěku jižních Čech. Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 13, 229–233.
- Michálek, J. 1977a:* Hromadné nálezy bronzových předmětů v okolí Zvíkova. In: Výzkumy v Čechách 1974 – Supplementum, Praha, 3–17.
- Michálek, J. 1977b:* Mlaty (palice) s oběžným žlábkem ze starší doby bronzové. Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 14, 261–262.
- Michálek, J. 1979:* West- und südböhmische Funde in Wien. Výzkumy v Čechách – Supplementum, Praha.
- Michálek, J. 1981a:* Muzeum středního Pootaví ve Strakonici. Katalog pravěké sbírky. Zprávy Československé společnosti archeologické 22. Praha.
- Michálek, J. 1981b:* Mohylová pohřebiště v těšínovském polesí u Protivína. In: Výzkumy v Čechách 1975 – Supplementum, Praha, 11–26.
- Michálek, J. 1983:* Záchranný výzkum ve Vodňanech, okr. Strakonice. Část 1 – výzkum v roce 1979. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 1, 29–53.
- Michálek, J. 1986:* Záchranný výzkum ve Vodňanech, okr. Strakonice. Část 2 – pokračování výzkumu v roce 1981. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 3, 17–73.
- Michálek, J. 1990:* Zur vor- und frühgeschichtlichen Besiedlung Südböhmens. In: Schmotz, K. (ed.): Vorträge des 8. Niederbayerischen Archäologentages, Deggendorf, 29–86.
- Michálek, J. 1993:* Nové žárové pohřebiště v okolí Strakonice. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 8, 21–34.
- Michálek, J. 1996:* Neue früh-, mittel- und jungbronzezeitliche Funde und Befunde bei Vodňany, Kr. Strakonice, im Jahre 1994. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 5. Treffen 21. bis 24. Juni 1995 in Sulzbach-Rosenberg, Espelkamp, 40–48.
- Michálek, J. 1997a:* Bemerkungen zur vor- und frühgeschichtlichen Besiedlung jenseits und diesseits des Böhmerwaldes. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 6. Treffen 12. bis 15. Juni 1996 in Hluboká nad Vltavou, Espelkamp, 130–154.
- Michálek, J. 1997b:* Die Sondagegrabungen in Modlešovice. In: Lehrberger, G. et al. (eds.) 1997, Band I, 424–437.
- Michálek, J. 1997c:* Vodňany a okolí v pravěku a na počátku dějin. Vodňany a Vodňansko 4, 2–37.
- Michálek, J. 2002:* Sídliště z pozdní doby bronzové (HB) s kultovním areálem (?) ze Strakonice v jižních Čechách. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 15, 55–87.
- Michálek, J. – Fröhlich, J. 1979:* Archeologické nemovité památky v okrese Strakonice. České Budějovice – Strakonice.
- Michálek, J. – Chvojka, O. 2000:* Knovízské nálezy na stavbě silnice u Radčic-Vodňan v roce 1994. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 13, 7–67.
- Michálek, J. – Parkman, M. 1996:* Archeologický průzkum území středního toku Blanice v letech 1986–1993. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 9, 7–40.
- Michel, J. 1923:* Die vorgeschichtlichen Funde des Bezirkes Tetschen. In: Neder, E.: Heimatkunde des Elbengauges Tetschen, Tetschen, 5–89.
- Militký, J. 1992:* Sídliště mohylové kultury ve Spáňově (o. Domažlice). Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie VIII, 21–27.
- Militký, J. 1993:* Pravěké a raně středověké hradiště Bechyně, okr. Tábor. Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 30/2, 95–98.
- Militký, J. 1995:* Odlévací forma ze Skočic, okr. Strakonice. Archeologické rozhledy 47, 687–689.
- Militký, J. 1996:* Siedlungen der mittelbronzezeitlichen Hügelgräberkultur in Westböhmen, In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 5. Treffen 21. bis 24. Juni 1995 in Sulzbach-Rosenberg, Espelkamp, 60–64.
- Militký, J. 1997:* Zur bronzezeitlichen Besiedlung in der Umgebung von Bechyně, Kr. Tábor. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 6. Treffen 12. bis 15. Juni 1996 in Hluboká nad Vltavou, Espelkamp, 32–38.
- Militký, J. 1998:* Frühbronzezeitliche Gräberfelder in Südböhmen. Zum Stand der Forschung. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 7. Treffen 11. bis 14. Juni 1997 in Landau an der Isar, Rahden/Westf., 88–101.
- Militký, J. – Zavřel, P. 1993:* Nálezy mohylové kultury střední doby bronzové v okolí Českých Budějovic. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 8, 7–19.
- Milojević, V. 1953:* Zur Frage der Chronologie der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn. In: Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Actes de la IIIème session Zürich 1950, Zürich, 256 sq.
- Mogielnicka-Urban, M. 1984:* Warsztat ceramiczny w kulturze łużyckiej. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Mongajt, A. L. 1955:* Archeologija v SSSR. Moskva.
- Montelius, O. 1900:* Die Chronologie der älteren Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien. Braunschweig.
- Möslein, S. 1997:* Die Straubinger Gruppe der donauländischen Frühbronzezeit – Frühbronzezeitliche Keramik aus Südbayern. Bericht der bayerischen Bodendenkmalpflege 38, 37–106.
- Moucha, V. 1954:* Rozbor únětického pohřebiště v Polepech u Kolína. Archeologické rozhledy 6, 502–503, 523–536, 566–567, 573–574.
- Moucha, V. 1960:* K nejstarší únětické keramice v Čechách. In: Sborník prací k počtě 60. narozenin akademika Jana Filipa, Acta Universitatis Carolinae 1959, Philosophica et Historica 3, Praha, 87–95.
- Moucha, V. 1961a:* Lokální vývoj únětické kultury v Čechách. Památky archeologické 52, 159–165.
- Moucha, V. 1961b:* Die Stratigraphie des Äneolithikums an Slánská hora. In: L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Praha, 303–311.

- Moucha, V. 1961c:* Nálezy únětické kultury na Lovosicku. *Fontes Archaeologici Pragenses* 4, Pragae.
- Moucha, V. 1963:* Die Periodisierung der Úněticer Kultur in Böhmen. *Sborník Československé společnosti archeologické* 5, 9–60.
- Moucha, V. 1966:* Slánská hora (Bohême). In: Filip, J. (ed.): *Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie*, Prague, 119, tab. XII–XIII.
- Moucha, V. 1970a:* Die Aunjetitzer Kultur und ihre mitteleuropäischen Beziehungen. In: *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques I*, Prague, 641–642.
- Moucha, V. 1970b:* Použití cínu ve starší době bronzové v Čechách. In: *Cín v dějinách vědy, techniky a umění I*, *Rozpravy Národního technického muzea* 43, Praha, 55–62.
- Moucha, V. 1974a:* Starobronzový hromadný nález ze Starého Bydžova. *Památky archeologické* 65, 241–277.
- Moucha, V. 1974b:* K významu pozdního eneolitu pro vznik kultury únětické. *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Musaica* 14, 9–16.
- Moucha, V. 1980:* Sto let od první publikace pohřebiště v Úněticích. *Muzeum a současnost* 3, 113–128.
- Moucha, V. 1984:* Zajímavý starobronzový nález z Poděbradska. *Vlastivědný zpravodaj Polabí* 24, 73–78.
- Moucha, V. 1987:* Zajímavý nález z únětického pohřebiště v Polepech u Kolína. *Archeologické rozhledy* 39, 121–128.
- Moucha, V. 1989:* Böhmen am Ausklang des Äneolithikums am Anfang der Bronzezeit. In: *Praehistorica* 15, Praha, 213–218.
- Moucha, V. 1996:* Zu den Beziehungen zwischen Bayern und Böhmen während der älteren Bronzezeit. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*. 5. Treffen 21. bis 24. Juni 1995 in Sulzbach–Rosenberg, Espelkamp, 26–32.
- Moucha, V. 2000:* Hromadné nálezy ze starší doby bronzové na území Prahy. *Archaeologica Pragensia* 15, 5–71.
- Moucha, V. 2001:* Zur Frage der Beziehungen zwischen Böhmen und dem oberen Donautal während der älteren Bronzezeit. In: Lippert, A. – Schultz, M. – Shennan, S. – Teschler-Nicola, M. (eds.): *Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa*, Rahden/Westf., 215–220.
- Moucha, V. 2002:* Zdobená tkalcovská závaží z mladší doby bronzové. *Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie* XVI, 132–136.
- Moucha, V. 2005:* Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen. Praha.
- Moucha, V. – Pleinerová, I. 1966:* Únětické pohřebiště v Liběšovicích u Podbořan. *Archeologické rozhledy* 18, 515–540.
- Moucha, V. – Trnka, V. 1959:* Středobronzový sídlištní objekt z Tuchlovic. *Archeologické rozhledy* 11, 617–637.
- Mozsolics, A. 1967:* Bronzefunde des Karpatenbeckens. Budapest.
- Müller, J. 1999:* Zur absolutchronologischen Datierung und Interpretation der mitteldeutschen Aunjetitz-Inventare. In: *Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei*, Nitra, 113–126.
- Müller-Karpe, A. 1994:* Altanatolisches Metallhandwerk. Neumünster.
- Müller-Karpe, H. 1959:* Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Berlin.
- Müller-Karpe, H. 1980:* *Handbuch der Vorgeschichte IV/2*. München.
- Nadler, M. 1997:* Langhäuser der Frühbronzezeit in Süddeutschland. Endglieder neolithischer Bautradition? In: *Vorträge 15. Niederbayerischer Archäologentag*, Deggendorf, 161–188.
- Nekvasil, J. 1978:* Mohylníky lužické kultury na Moravě. *Památky archeologické* 69, 52–116.
- Neugebauer, J.-W. 1994:* Bronzezeit in Österreich. St. Pölten – Wien.
- Neumann, G. 1929:* Die Entwicklung der Aunjetitzer Kultur in Mitteldeutschland. *Praehistorische Zeitschrift* 20, 70–144.
- Neustupný, E. 1976:* Absolute Chronology of the Bronze Age in Central Europe. In: *Istraživanja* 5, Novi Sad, 111–116.
- Neustupný, E. 1983:* Demografie pravěkých pohřebišť. Praha.
- Neustupný, E. 1985:* K holocénu Komořanského jezera. *Památky archeologické* 76, 9–70.
- Neustupný, E. 1986:* Sidelní areály pravěkých zemědělců. *Památky archeologické* 77, 226–234.
- Neustupný, E. 1995:* Úvaha o specializaci v pravěku. *Archeologické rozhledy* 47, 641–650.
- Neustupný, E. – Dvořák, Z. 1983:* Výživa pravěkých zemědělců: model. *Památky archeologické* 74, 224–257.
- Neustupný, E. – Neustupný, J. 1960:* Nástin pravěkých dějin Československa. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historia* 14/3–5, 95–221.
- Neustupný, J. 1933:* Únětické pohřby v nádobách. *Památky archeologické* 39, 14–20.
- Neustupný, J. 1940:* Náboženství pravěkého lidstva v Čechách a na Moravě. Praha.
- Neustupný, J. et al. 1960:* *Pravěk Československa*. Praha.
- Niesolowska-Hoffmann, A. 1963:* Ze studiów nad budownictwem plemion kultury łużyckiej. *Slavia Antiqua* 10, 25–130.
- Novák, P. 1975:* Die Schwerter in der Tschechoslowakei I. *Prähistorische Bronzefunde IV/4*. München.
- Novotná, M. 1970:* Die Äxte und Beile in der Slowakei. *Prähistorische Bronzefunde IX/5*. München.
- Opravil, E. 1967:* Funde von Pflanzenresten in der Siedlung Meclov–Břeží. *Památky archeologické* 58, 413–415.
- Ondráček, J. 1967:* Moravská protoúnětická kultura. *Slovenská archeológia* 15, 389–446.
- Ottaway, B. S. 1994:* *Prähistorische Archäometallurgie*. Espelkamp.
- Pape, W. 1979:* Histogramme neolithischer 14C-Daten. *Germania* 57, 1–51.
- Parkman, M. 2004:* Doba bronzová na Prachaticku. In: *Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. konference, České Budějovice 22.–24. 9. 2004, Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplementum 1*, České Budějovice, 413–428.
- Pászthory, K. – Mayer, E. F. 1998:* Die Äxte und Beile in Bayern. *Prähistorische Bronzefunde IX/20*. Stuttgart.
- Pavlu, I. – Zápotocký, M. 1981:* Potěhy – Horky, okr. Kutná Hora. *Výzkumy v Čechách 1976–1977*, 105.
- Peška, J. 2004:* Zlaté ozdoby z hrobů kultury se šňůrovou keramikou na Moravě. In: *Einflüsse und Kontakte alt-europäischer Kulturen. Festschrift für Josef Vladár zum 70. Geburtstag*, Nitra, 93–136.
- Píč, J. L. 1891–92:* Archeologický výzkum ve středních Čechách r. 1889–91. *Památky archeologické* 15, 353–412, 481–520.
- Píč, J. L. 1893:* Pohřebiště se skrčenými kostrami u Malých Čičovic. *Památky archeologické* 16, 342–355, tab. XIX–XXI.

- Píč, J. L. 1897a:* Archeologický výzkum ve středních Čechách 1895–1896. Památky archeologické 17, 175–192, 367–410, 479–538, 671–694.
- Píč, J. L. 1897b:* Hromadný nález bronzů u Jenišovic. Památky archeologické 17, 695–702;
- Píč, J. L. 1898:* Dodatek. Památky archeologické 18, 90.
- Píč, J. L. 1899:* Starožitnosti země České I/1. Čechy předhistorické. Praha.
- Píč, J. L. 1900:* Starožitnosti země České I/2. Pokolení kamenných mohyl. Praha.
- Píč, J. L. 1905a:* Starožitnosti země České II/3. Žárové hroby v Čechách a příchod Čechů. Praha.
- Píč, J. L. 1905b:* Z archaeologického bádání r. 1904. Nález zlata v Mínicích u Kralup. Památky archeologické 21, 329–331.
- Píč, J. L. 1909:* Starožitnosti země České III/1. Čechy za doby knížecí. Praha.
- Pieczynski, Z. 1985:* Umocnienia ochronne osady z wczesnej epoki brązu w Bruszczewie, woj. Leszczyńskie, stan. 5. In: Frühbronzezeitliche befestigte Siedlungen in Mitteleuropa, Kraków, 167–179.
- Pittioni, R. 1954:* Urgeschichte des österreichischen Raumes. Wien.
- Pleiner, R. – Rybová, A. (eds.) 1978:* Pravěk dějiny Čech. Praha.
- Pleinerová I. 1956:* Příspěvek k poznání mladší knovízské keramiky, Památky archeologické 48, 245–261.
- Pleinerová, I. 1959:* Otázka skupinových pohřebišť v únětické kultuře. Archeologické rozhledy 11, 379–408.
- Pleinerová, I. 1960a:* Únětické pohřby v rakvích. Archeologické rozhledy 12, 13–27, 49–50.
- Pleinerová, I. 1960b:* Únětické pohřebišťe a osada v Blšanech u Loun. Památky archeologické 51, 485–526.
- Pleinerová, I. 1960c:* O vztahu hrobové a sídlištní keramiky v únětické kultuře. In: Sborník prací k počtē 60. narozenin akademika Jana Filipa, Acta Universitatis Carolinae 1959, Philosophica et Historica 3, Praha, 97–112.
- Pleinerová, I. 1961:* Hliněná plastika starší doby bronzové v Čechách. Památky archeologické 52, 177–185.
- Pleinerová, I. 1962:* Únětické pohřebišťe v Postoloprtech. Archeologické rozhledy 14, 3–10, 33–35.
- Pleinerová, I. 1965a:* Neue Aunjetitzer Funde aus Nordwest-Böhmen und ihre Beziehungen zur Umwelt. Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 5, 93–102.
- Pleinerová, I. 1965b:* Vztahy Moravy a Čech v mladém období únětické kultury. Archeologické studijní materiály 2, 53–55.
- Pleinerová, I. 1966:* Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejím sousedství I. Památky archeologické 57, 339–458.
- Pleinerová, I. 1967a:* Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejím sousedství II. Památky archeologické 58, 1–36.
- Pleinerová, I. 1967b:* Zur Frage der Beziehungen zwischen sächsischen Elbgebiet und dem böhmischen Erzgebirgs-vorland während der Aunjetitzer Kultur. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 16/17, 59–62.
- Pleinerová, I. 1978:* Výpověď pohřebišť a pohřebního ritu. In: Pleiner, R.– Rybová, A. (eds.) 1978, 367–372.
- Pleinerová, I. 1992:* Les habitats et les maisons du bronze ancien en Bohême du Nord-ouest. In: L'habitat et l'occupation du sol à l'âge du bronze en Europe, Paris, 383–390.
- Pleinerová, I. 2002:* Dlouhé domy únětické kultury v severozápadních Čechách. In: Čech, P. – Smrž, Z. (eds.): Sborník Drahomíru Kouteckému, Most, 163–166.
- Pleinerová, I. 2003:* Hliněné koule v jámách knovízské kultury (Nálezy ze sídlišťe mladé doby bronzové v Hostivici u Prahy). In: Šmejda, L. – Vařeka, P.: Sedmdesát neustupných let. Sborník k životnímu jubileu prof. Evžena Neustupného, Plzeň, 147–153.
- Pleinerová, I. – Hošek, J. – Frána, J. 2003:* Bronzová dýka s litou rukojetí z Vliněvsi u Mělníka. Archeologické rozhledy 55, 539–547.
- Pleinerová, I. – Hrala, J. 1988:* Březno; osada lidu knovízské kultury v severozápadních Čechách. Ústí nad Labem.
- Plesl, E. 1954a:* K osídlení severozápadních Čech ve střední době bronzové. Památky archeologické 45, 225–240.
- Plesl, E. 1954b:* Únětické nálezy v Blšanech u Loun. Archeologické rozhledy 6, 739–744, 760–762.
- Plesl, E. 1959:* Nálezy únětické kultury na mohylníku v Mladé Boleslavi-Čejetičkách. Památky archeologické 50, 34–55.
- Plesl, E. 1961:* Lužická kultura v severozápadních Čechách. Praha.
- Plesl, E. 1963a:* Mohylová pohřebišťe z doby bronzové v katastru Mladé Boleslavi. Archeologické rozhledy 15, 143–146, 183–184.
- Plesl, E. 1963b:* Únětická mohyla na pohřebišťi v Mladé Boleslavi-Čejetičkách v poloze Choboty III. Archeologické rozhledy 15, 415–423, 454–455.
- Plesl, E. 1965:* Otázky středobronzového osídlení v severozápadních Čechách. Památky archeologické 56, 457–512.
- Plesl, E. 1966:* Sépultures à tumulus de la civilisation d'Únětice à Mladá Boleslav-Čejetičky (Bohême). In: Filip, J. (ed.): Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie, Prague, 117.
- Plesl, E. 1974:* K otázce podílu středobronzového mohylového období na vzniku kultur popelnicových polí. Památky archeologické 65, 342–364.
- Plesl, E. 1983:* Pravěk Karlovarska a Sokolovska. In: Acta Musei Therae Carolinensis, Karlovy Vary, 3–26.
- Plesl, E. 1990:* Další poznatky k nalezišti v Žirovicích u Františkových Lázní. Archeologické rozhledy 42, 244–256.
- Plesl, E. 1992:* Pohřebišťe lidu chebské skupiny popelnicových polí u Lužné. Archeologické rozhledy 44, 460–464, 503–504.
- Plesl, E. 1993a:* Příspěvek k výskytu skla ve střední době bronzové v období počátku popelnicových polí. In: Miscellanea archaeologica Thaddaeo Malinowski dedicata, Słupsk – Poznaň, 293–303.
- Plesl, E. 1993b:* Naturwissenschaftliche Analysen und ihr Beitrag zur Erkenntnis des Lebens in der Periode der Lausitzer Urnenfelder I. Památky archeologické 84, 21–48.
- Plesl, E. 1996:* Zur Problematik von Kult und Religion in der Jungbronzezeit Böhmens. In: Schauer, P. (ed.): Archäologische Forschungen zum Kultgeschehen in der jüngeren Bronzezeit und frühen Eisenzeit Alteuropa, Regensburger Beiträge zur prähistorischen Archäologie, Band 2, Regensburg, 361–380.
- Plesl, E. – Beck, C. W. 1993:* Die Funde der Únětice-Kultur der älteren Bronzezeit mit Bernsteinperlen auf der Gräberfeldern Čejetičky „Choboty I und III“ bei Mladá Boleslav (Böhmen). In: Amber in Archaeology. Proceedings of the Second International Conference on Amber in Archaeology, Liblice 1990, Praha, 153–163.
- Pleslová-Štiková, E. 1981a:* Chronologie und Siedlungsformen der Řivnáč-Kultur und Kugelamphorenkultur Böhmens. Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte 63, 159–171.
- Pleslová-Štiková, E. 1981b:* Mužský u Mnichova Hradiště. Práveká skalní pevnost. Památky naší minulosti 10. Praha.

- Podborský, V. 1987:* Únětické pohřebiště v Těšeticích-Vinohradech. In: Těšetice Kyjovice 3, Brno, 9–144, 223–229.
- Podborský, V. 1988:* K problémům pohřebního ritu a druhotného otevření hrobů lidu únětické kultury. In: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové. Materiály z pracovního setkání Brno, pavilon Anthropos 24.–25. 10. 1988, Brno, 71–82.
- Podborský, V. 2000:* „Genius loci“ pravěkých a raně středověkých ceremoniálních center. In: Pavlů, I. (ed.): In memoriam Jan Rulf, Památky archeologické – Supplementum 13, Praha, 355–360.
- Podborský, V. a kol. 1993:* Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská. Země a lid, nová řada, svazek 3. Brno.
- Podborský, V. a kol. 1999:* Pravěká sociokulturní architektura na Moravě. Brno.
- Pokorný, P. – Kočár, P. – Jankovská, V. – Militký, J. – Zavřel, P. 2002:* Archaeobotany of the High Medieval Town of České Budějovice (Czech Republic). Archeologické rozhledy 54, 815–836.
- Poláček, J. 1965:* Poklad měděných hřiven v Novém Vráte u Českých Budějovic. Zprávy muzeí Jihočeského kraje 5, 3–5, 2 obr.
- Poláček, J. 1966:* Dívčí Kámen. Hradiště z doby bronzové. České Budějovice.
- Prantl, F. 1945:* Význam zkamenělin v pravěku. In: Chvilky v přírodě IV. Výběr zajímavých statí z různých oborů přírodních věd, Praha, 205–207.
- Preidel, H. 1934:* Die urgeschichtlichen Funde und Denkmäler des politischen Bezirkes Brüx. Most.
- Preidel, H. 1935:* Heimatkunde des Bezirkes Komotau. Band 4, Heft 1 – Urgeschichte. Chomutov.
- Preidel, H. 1940:* Vor- und frühgeschichtliche Besiedlung des westbischen Sudetengaus. Reichenberg.
- Preidel, H. – Wurdinger, M. 1928:* Spätbronzezeitliche Hügelgräber bei Saaz. Sudeta IV, 104–114.
- Primas, M. 1990:* Die Bronzezeit im Spiegel ihres Siedlungen. In: Die ersten Bauern. Pfahlbauten Europas, Band 1, Zürich, 73–80.
- Prokop, K. 1911:* Nález bronzů z Velvar. Obzor prehistorický 2, 41.
- Prokop, K. 1912:* Nález bronzů z Velvar. Pravěk 8, 66–69.
- Prostředník, J. – Vokolek, V. 1998:* Archeologický výzkum skalních lokalit Českého ráje v letech 1944–1997. Z Českého ráje a Podkrkonoší 11, 119–132.
- Rageth, J. 1992:* Savognin-Padnal, Entwicklungsgeschichte einer bronzezeitlichen Siedlung. In: Archäologie in Graubünden – Funde und Befunde, Chur, 50–55.
- Ralston, I. 1986:* The Yorkshire Television vitrified wall experiment at East Tullis, City of Aberdeen District. Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland 116, 17–40.
- Rassmann, K. 1996:* Zum Forschungsstand der absoluten Chronologie der frühen Bronzezeit in Mitteleuropa auf der Grundlage von Radiokarbonaten. In: Randsborg, K. (ed.): Absolute Chronology, Acta Archeologica 67 – Supplementum I, København, 199–209.
- Rataj, J. 1952:* Únětické pohřebiště v Chrudimi. Archeologické rozhledy 4, 100–101, 114–115, 187–188.
- Rataj, J. 1954a:* Únětické vyzděné hrobky v Brodčích nad Jizerou. Zpráva o komplexním výzkumu. Památky archeologické 45, 305–319.
- Rataj, J. 1954b:* Konstrukce únětických hrobek v Brodčích nad Jizerou. Archeologické rozhledy 6, 154–158, 175–176, 271, 280–281.
- Rataj, J. 1955:* Stavby únětických hrobů v Brodčích nad Jizerou. Archeologické rozhledy 7, 292–293, 321, 418, 425.
- Rataj, J. 1966:* Habitat Opatovice nad Labem (Bohême). In: Filip, J. (ed.): Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie, Prague, 149–150.
- Rataj, J. – Vokolek, V. 1962:* Lužické a slezskoplatěnické pohřebiště v Opatovicích n. L. Památky archeologické 53, 19–66.
- Reinecke, P. 1900:* Zur Chronologie der jüngeren Bronzezeit und der älteren Abschnitte der Hallstattzeit in Süd- und Norddeutschland. Correspondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte 31, 25–29.
- Reinecke, P. 1902a:* Beiträge zur Kenntnis der frühen Bronzezeit Mitteleuropas. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 32, 104–129.
- Reinecke, P. 1902b:* Zur Chronologie der zweiten Hälfte des Bronzealters in Süd- und Norddeutschland. Correspondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte 33, 17–22, 27–32.
- Reinecke, P. 1924:* Zur chronologischen Gliederung der süddeutschen Bronzezeit. Germania 8, 43–44.
- Reinecke, P. 1930:* Die Bedeutung der Kupferbergwerke der Ostalpen für die Bronzezeit Mitteleuropas. In: Schumacher Festschrift, Mainz, 99–115, Taf. 10.
- Reinecke, P. 1933:* Zur Geschichte des prähistorischen Kupferbergbaues um Bischofshofen. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 63, 223–228.
- Renfrew, C. – Bahn, P. 1996:* Archaeology. Theories, Methods and Practice. Second edition. London.
- Richlý, H. 1894:* Die Bronzezeit in Böhmen. Wien.
- Richlý, J. 1885:* Hromadný nález bronzů u Křtěnova. Dodatečná zpráva k „Hromadnému nálezu u Křtěnova“. Památky archeologické 13, 103–106, 238–240.
- Richter, M. – Vokolek, V. 1995:* Hradec Králové. Slovanské hradiště a počátky středověkého města. Hradec Králové.
- Rittershofer, K.-F. 1983:* Der Hortfund Bühl und seine Beziehungen. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 64, 139–145.
- Roblíčková, M. 2003:* Domesticated animal husbandry in the Bronze age on the basis of osteological remains. Archeologické rozhledy 55, 458–499.
- Rowlands, M. J. 1973:* Modes of exchange and the incentives for trade, with reference to later European prehistory. In: Renfrew, C. (ed.): The explanation of culture change: models in prehistory, London, 589–600.
- Ruckdeschel, W. 1978:* Die frühbronzezeitlichen Gräber Südbayerns I.–II. Bonn.
- Rulf, J. 1983:* Přírodní prostředí a kultury českého neolitu a eneolitu. Památky archeologické 74, 35–95.
- Rulf, J. 1991:* Neolithic agriculture of Central Europe – review of the problems. Památky archeologické 82, 376–384.
- Rybová, A. – Šaldová, V. 1958:* O pohřebním ritu mlavečské kultury v západních Čechách. Památky archeologické 49, 348–409.
- Rybová, A. – Vokolek, V. 1966:* 5 let archeologického výzkumu v Plotištích n. L. Hradec Králové.
- Rybová, A. – Vokolek, V. 1972:* Terénní výsledky komplexního výzkumu v Plotištích nad Labem. Archeologické rozhledy 24, 328–336.

- Rychner, V. – Billamboz, A. – Bocquet, A. 1995:* Stand und Aufgaben dendrochronologischer Forschung zur Urnenfelderzeit. In: Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, Römisch-germanisches Zentralmuseum Mainz – Monographien 55, Bonn, 455–487.
- Rychner, V. – Böhringer, S. – Gassmann, P. 1996:* Dendrochronologie et typologie du Bronze final dans la région de Neuchâtel (Suisse): un résumé. In: Randsborg, K. (ed.): Absolute chronology, Acta archaeologica 67 – Supplementum 1, København, 307–314.
- Ryzner, Č. 1880:* Řadové hroby blíž Únětic. Památky archeologické 11, 289–308, 353–368, tab. XIII–XVI.
- Rzehak, A. 1882:* Beiträge zur Urgeschichte Mährens. Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 11, 178.
- Říhovský, J. 1958:* Žárový hrob z Velatic I a jeho postavení ve vývoji velatické kultury. Památky archeologické 49, 67–118.
- Říhovský, J. 1972:* Die Messer in Mähren und dem Ostalpengebiet. Prähistorische Bronzefunde VII/1. München.
- Salaš, V. 1997:* Význam Labe pro česko-saské kontakty v době laténské (Úvod do problematiky). Archeologické rozhledy 49, 462–494.
- Salaš, M. 1995:* Bemerkungen zur Organisation der urnenfelderzeitlichen Metallverarbeitung unter Berücksichtigung des Mitteldonauländischen Kulturkreis in Mähren. Archeologické rozhledy 47, 569–586.
- Salaš, M. 2005:* Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku. Brno.
- Sedláčková, H. 1984:* Soubor keramiky mohylové kultury z bývalé Inwaldovy sklárny v Poděbradech, okr. Nymburk. Muzeum a současnost 7, 135–149.
- Sedláčková, H. – Slabina, M. 1984:* Nálezy únětické kultury ze Starého Vestce, okres Nymburk. Časopis Národního muzea, řada historická 153, 149–165.
- Schmidt, V. 1893–95a:* Archaeologický výzkum Údolí Svatojiřského IV. Hroby se skrčenými kostrami u Osluchova. Památky archeologické 16, 67–76, tab. VIII.
- Schmidt, V. 1893–95b:* Hroby se skrčenými kostrami u Holubic. Památky archeologické 16, 113–138, tab. VIII–X.
- Schmidt, V. 1893–95c:* Hroby se skrčenými kostrami typu Únětického pod Slanskou horou. Památky archeologické 16, 447–452, tab. XXVIII.
- Schmidt, V. 1893–95d:* Hromadný nález bronzů z Minic. Památky archeologické 16, 137–140.
- Schmidt, V. 1893–95e:* Pohřebiště u Netovic. Památky archeologické 16, 77–80.
- Schmidt, V. 1893–95f:* Hroby se skrčenými kostrami u Dřínova blízce Zlonic. Památky archeologické 16, 719–739, tab. XXXIX–XLII.
- Schmidt, V. 1893–95g:* Slanská Hora a její předhistoričtí obyvatelé. Památky archeologické 16, 595–636, Tab. XXXIV–XXXVIII.
- Schmidt, V. 1896–97:* Slanská Hora a její předhistoričtí obyvatelé. Památky archeologické 17, 285–308, Tab. XXXIII–XXXIV.
- Schmidt, V. 1899a:* Nekropole se skrčenými kostrami u Kamýku. Památky archeologické 18, 551–562, obr. 1–2.
- Schmidt, V. 1899b:* Pohřebiště se skrčenými kostrami u Žižic. Památky archeologické 18, 562–564.
- Schotten, J. H. – Kneipp, J. 1997:* Bronzezeitliche Siedlungsplätze in Niederhessen? Überlegungen zur einer Forschungslücke. In: Miscellanea Archaeologica, Espelkamp, 89–104.
- Schránil, J. 1921:* Studie o vzniku kultury bronzové v Čechách. Praha.
- Schránil, J. 1928:* Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Berlin und Leipzig.
- Schulz, V. 1889:* Jámy u Přemyšlení. Památky archeologické 14, 517–527.
- Schubert, E. 1973:* Studien zur frühen Bronzezeit an der mittleren Donau. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 54, 1973, 1–105.
- Simbriger, E. 1932:* Das spätbronzezeitliche Gräberfeld auf dem Angelberg. Sudeta VIII, 81–104.
- Simbriger, E. 1934:* Die Vorgeschichte des Aussig-Karbitzer Bezirkes. Reichenberg.
- Sitterding, M. 1974–75:* Die bronzezeitliche Höhensiedlung von Waldi bei Toos. Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte 58, 19–39.
- Sklenář, K. 1969:* K výzkumu mohylového pohřebiště u Poběžovic v roce 1843. Archeologické rozhledy 21, 235.
- Sklenář, K. 1979:* Objevitelé zlatého věku. Praha.
- Sklenář, K. 1980:* Archeologická činnost Josefa Vojtěcha Hellicha v Národním muzeu (1842–1847). Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historia 34/3–4, 109–235.
- Sklenář, K. 1982:* Pravěké nálezy na Mělnicku a Kralupsku. Mělník.
- Sklenář, K. 1989:* Pravěké nálezy na Rokycansku. Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie IV, 7–94.
- Sklenář, K. 1992:* Archeologické nálezy v Čechách do roku 1870. Prehistorie a protohistorie. Praha.
- Sklenář, K. 1993:* Družina profesora Píče. Národní muzeum a zlatý věk neprofesionální archeologie v Čechách. Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie 47/3–4.
- Sklenář, K. – Sklenářová, Z. – Slabina, M. 2002:* Encyklopedie pravěku v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- Slabina, M. 1978:* Pohřební ritus a výbava hrobů knovízské kultury. Časopis Národního muzea, řada historická 147/1–2, 1–19.
- Slabina, M. 1993:* Sídliště a dům kultur okruhu hornodunajských popelnicových polí v Čechách. Muzeum a současnost 12, 7–38.
- Smejtek, L. 1984:* Osídlení Příbramska v době bronzové a železné. Nепublikovaný rukopis diplomové práce. FF UK Praha.
- Smejtek, L. 1987:* Voltýřov, okr. Příbram. Výzkumy v Čechách 1984–1985, 227–228.
- Smejtek, L. 1994:* Změny přírodního prostředí a vývoj mladobronzové sídelní struktury v mikroregionu Hříměždického potoka (jihozápad centrálních Čech). In: Beneš, J. – Brůna, V. (eds.): Archeologie a krajinná ekologie, Most, 94–111.
- Smejtek, L. 1998:* Nálezy surového grafitu při výzkumu mladobronzového osídlení mikroregionu Hříměždického potoka na Příbramsku v letech 1987–90. Archeologie ve středních Čechách 2, 103–108.
- Smejtek, L. 2000:* K funkci velkých zásobnic ze sklonku doby bronzové. In: Čech, P. – Dobeš, M. (eds.): Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 235–237.
- Smejtek, L. 2001:* Únětické pohřebiště a sídliště v Kněževsi u Prahy. Archeologie ve středních Čechách 5, 209–278.
- Smolík, J. 1878:* O mohylách zejména Ejpvických. Památky archeologické 11, 49–60.
- Smolík, J. 1879:* Mohyly u Milaveč (okr. domažlický). Památky archeologické 11, 141–142.
- Smolík, J. 1882:* Mohyly v Čechách a jejich obsah IV. Mohyly u Milaveč. Památky archeologické 12, 162–166.

- Smolík, J. 1884:* Mohyly v Čechách a jejich obsah VIII. Mohyla blíž Milaveč. Památky archeologické 12, 385–390.
- Smrž, Z. 1975:* Knovízský mohylník v Levousích (Křesín, okr. Litoměřice). Archeologické rozhledy 27, 611–628.
- Smrž, Z. 1977:* Keramický sklad knovízské kultury z Droužkovic (okr. Chomutov). Archeologické rozhledy 29, 137–143.
- Smrž, Z. 1981:* Dva knovízské objekty z Čachovic (okr. Chomutov). Archeologické rozhledy 33, 327–383.
- Smrž, Z. 1983:* Archeologický výzkum na vrchu Úhošť u Kadaně. Památky – příroda – život 15, 97–104.
- Smrž, Z. 1987:* Vývoj a struktura osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku. Archeologické rozhledy 39, 601–621.
- Smrž, Z. 1991:* Výšinné lokality mladší doby kamenné až doby hradištní v severozápadních Čechách (pokus o sídelně historické hodnocení). Archeologické rozhledy 43, 63–89.
- Smrž, Z. 1992:* Späthallstattzeitliche Burgwälle und Höhensiedlungen in Nordwestböhmen. Památky archeologické 83, 88–104.
- Smrž, Z. 1994:* Vývoj osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku (severozápadní Čechy) – část I. Archeologické rozhledy 46, 345–393.
- Smrž, Z. 1995:* Höhenlokalitäten der Knovizer Kultur in NW-Böhmen. Památky archeologické 86, 38–80.
- Smrž, Z. 1998:* Zur Besiedlung und natürlichen Umwelt Nordwestböhmens während der jüngeren und späten Bronzezeit. In: Hänsel, B. (ed.): Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas, Kiel, 427–439.
- Smrž, Z. – Blažek, J. 2002:* Nález bronzových srpů z hory Kletečná (706 m n. m.) v Českém středohoří. K votivním nálezům z vrcholů kopců a hor. Archeologické rozhledy 54, 791–810.
- Smrž, Z. – Majer, A. 1995:* Knovízské sídliště v Lišanech, okr. Louny. Výzkum, letecká prospekce a geodetické vyhodnocení. Archeologické rozhledy 47, 102–114.
- Smrž, Z. – Mladý, F. 1979:* Výšinné sídliště knovízské kultury na vrchu Špičák u Mikulovic (okr. Chomutov). Archeologické rozhledy 31, 27–54.
- Soudský, B. 1953:* Únětická osada v Postoloprtech. Archeologické rozhledy 5, 308–318.
- Soudský, B. 1966:* Habitat de la civilisation de Knovíz à Čakovice près de Prague (Bohême). In: Filip, J. (ed.): Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie, Prague, 159.
- Soukupová, D. 1975:* Hraniční oblast knovízské kultury ve středním Polabí. Nepublikovaný rukopis diplomové práce. FF UK Praha.
- Spurný, V. 1948:* Problém kostrových hrobů v knovízské kultuře. Nepublikovaný rukopis kandidátské disertace. Praha.
- Spurný, V. 1949:* Hromadný nález bronzů v Hořicích na Šumavě. Archeologické rozhledy 1, 169–171.
- Spurný, V. 1950:* Kostrové pohřby v knovízské kultuře. Památky archeologické 43, 13–20, 136.
- Spurný, V. 1982:* K časovému a kulturnímu postavení protolužického horizontu na Moravě. In: Popudiowa strefa kultury lużyckej i powiązania tej kultury południem, Kraków – Przemysł, 121–133.
- Stäuble, H. 1997:* Die frühbronzezeitliche Siedlung in Zwenkau, Landkreis Leipziger Land. In: Assendorp, J. J. (ed.): Forschungen zur bronzezeitlichen Besiedlung in Nord- und Mitteleuropa, Internationale Archäologie, Band 38, Espelkamp, 129–143.
- Stein, F. 1968:* Beobachtungen zu Tracht- und Bestattungssitten der frühbronzezeitlichen Bevölkerung von Gemeinlebarn. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 49, 1–40.
- Stein, F. 1976:* Bronzezeitliche Hortfunde in Süddeutschland. Bonn.
- Stejskalová, D. 1999:* Možná cesta drobného šperku z Blízkého východu do střední Evropy. Archeologie ve středních Čechách 3, 87–92.
- Stocký, A. 1926:* Únětická keramika v Čechách. Předběžná studie I. Památky archeologické 35, 1–21, tab. I–IV.
- Stocký, A. 1927:* Únětická keramika v Čechách. Předběžná studie II. Památky archeologické 35, 305–315.
- Stocký, A. 1928:* Čechy v době bronzové. Praha.
- Stocký, A. 1930:* Únětická pohřebiště. In: Přátel československých starožitností svému učiteli. K šedesátinám univ. prof. Dra J. V. Šimáka. Příloha Časopisu Společnosti přátel starožitností čsl. v Praze, roč. 38, čís. 2–3, Praha, 1–11.
- Stöckli, W E. 1986:* Absolute und relative Chronologie. In: Chronologie. Archäologische Daten der Schweiz, Antiqua 15, Basel, 8–18.
- Stuchlík, S. 1980:* Únětický hrob s bronzovou dýkou s litou rukojetí z Mušova. Archeologické rozhledy 32, 381–393, 479.
- Stuchlík, S. 1988:* Bronzové sekeromlaty na Moravě. Památky archeologické 79, 269–328.
- Stuchlík, S. 1990:* Die Entstehung der Hügelgräberkultur in Mähren und ihre Entwicklung. In: Beiträge zur mittlereuropäischen Bronzezeit, Nitra – Berlin, 469–481.
- Stuchlík, S. 2006:* Borotice. Mohylové pohřebiště z doby bronzové. Brno.
- Stuchlík, S. – Stuchlíková, J. 1996:* Aunjetitzer Gräberfeld in Velké Pavlovice, Südmähren. Praehistorische Zeitschrift 71, 123–169.
- Stuchlík, S. – Stuchlíková, J. 1999:* Die Erforschung des Věteřover Rondells in Šumice. In: Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei, Nitra, 169–182.
- Stuchlíková, J. – Stuchlík, S. – Stloukal, M. 1985:* Ein Věteřov-Massenbegräbnis aus Velké Pavlovice. Anthropologie 23, 51–68.
- Stulík, F. 1878:* Mohyly plavské v Budějovsku. Památky archeologické 11, 65–68.
- Šaldová, V. 1954:* Žárové pohřebiště z konce doby bronzové v Nynicích. Archeologické rozhledy 6, 442–456.
- Šaldová, V. 1955:* Drobné nálezy z pozdní doby bronzové v západních Čechách. Archeologické rozhledy 7, 681–683.
- Šaldová, V. 1958:* Sklad mohylové keramiky v Lelově u Stoda. Archeologické rozhledy 10, 183–202.
- Šaldová, V. 1960:* Příspěvek k otázce osídlení jihozápadních Čech v časně době bronzové. Památky archeologické 51, 527–538.
- Šaldová, V. 1961:* K počátkům milavečské kultury. Archeologické rozhledy 13, 694–712.
- Šaldová, V. 1965a:* O vzácnějších keramických předmětech z pozdně bronzových sídlišť jihozápadních Čech. Archeologické studijní materiály 2, 87–91.
- Šaldová, V. 1965b:* Západní Čechy v pozdní době bronzové. Pohřebiště Nynice I. Památky archeologické 56, 1–96.
- Šaldová, V. 1967:* Pravěk Stříbrska. Stříbro.
- Šaldová, V. 1968:* Milavečské mohyly u Strahova na Stříbrsku. Archeologické rozhledy 20, 164–171.
- Šaldová, V. 1975a:* Mohylové pohřebiště na Stříbrsku. Výzkumy v Čechách 1971, 202–213.

- Šaldová, V. 1975b: Eneolitická výšinná sídliště a mohylová pohřebiště na Přesticku. *Výzkumy v Čechách* 1971, 214–226.
- Šaldová, V. 1976: Příspěvek k problematice mohylovo-milavečského období na Stříbrsku. *Archeologické rozhledy* 28, 481–495.
- Šaldová, V. 1977: Sociálně ekonomické podmínky vzniku a funkce hradišť z pozdní doby bronzové v západních Čechách. *Památky archeologické* 68, 117–163.
- Šaldová, V. 1981a: Rovinná sídliště pozdní doby bronzové v západních Čechách. *Památky archeologické* 72, 93–152.
- Šaldová, V. 1981b: Westböhmen in der späten Bronzezeit. *Befestigte Höhensiedlungen – Okrouhlé Hradiště*. Praha.
- Šaldová, V. 1983: Sídlíšní formy z pozdní doby bronzové v západních Čechách. *Památky archeologické* 74, 316–349.
- Široký, P. – Stuchlík, S. – Moravec, J. 2004: Current situation and Pleistocene, Holocene, and historic records of *Emys orbicularis* in the Czech Republic. In: *Biologia* 59 – Supplementum 14, Bratislava, 73–77.
- Šnajdr, L. 1891: Počátkové předhistorického místopisu země české a některé úvahy odtud vycházející. *Pardubice*.
- Šolle, M. 1980: Starolužická osada a štitarská usedlost na Staré Kouřimi. *Archeologické rozhledy* 32, 604–622.
- Štauberová, J. – Štauber, B. – Smrž, Z. 1991: Březno. Rescue excavations of Bronze-Age enclosed settlement. In: *Archaeology in Bohemia 1986–1990*, Praha, 198–201.
- Štorch, E. 1917: Archeologické nálezy v Mostě. Příspěvek k dějinám zemských obchodních cest. *Památky archeologické* 29, 1–9.
- Šumberová, R. 1998: Čáslav, okr. Kutná Hora. *Výzkumy v Čechách* 1996–1997, 30.
- Šumberová, R. 2002: Únětické osídlení v regionu Kutná Hora. *Bylany Varia* 2, 125–136.
- Šumberová, R. 2003: Čáslav, okr. Kutná Hora. *Výzkumy v Čechách* 2000, 29–30.
- Šumberová, R. 2004: Sídlíště mohylové a lužické kultury v Čáslavi-Na Skále, okr. Kutná Hora. In: *Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. konference, České Budějovice 22.–24. 9. 2004*, Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplementum 1, České Budějovice, 535–540.
- Švehla, J. 1923: Tábořsko v pravěku. *Tábor*.
- Švehla, J. 1928: Hromadný nálezy bronzů u St. Sedla. *Jihočeský sborník historický* 1, 35–36.
- Točík, A. 1981: Nitrianský Hrádok–Zámeček. *Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Mađarovce-Kultur*. Nitra.
- Točík, A. – Vladár, J. 1971: Prehľad bádania v problematike vývoja Slovenska v dobe bronzovej. *Slovenská archeológia* 19, 365–422.
- Točík, A. – Bublová, H. 1985: Príspevok k výskumu zaniknutej fažby medi na Slovensku. *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* 21, 47–135.
- Torbrügge, W. 1959: Die Bronzezeit in der Oberpfalz. *Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte* 13. Kallmünz/Opf.
- Torbrügge, W. 1961: Terminologische Missverständnisse als Fehlerquellen der Bronzezeit-Chronologie im südlichen Mitteleuropa. In: *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg vom 24. bis 30. August 1958*, Berlin, 818–823.
- Torbrügge, W. 1979: Zum Übergang von frühen zur mittleren Bronzezeit in Süddeutschland. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 9, 23–34.
- Torbrügge, W. 1990: Die mittlere Bronzezeit in Bayern. In: *Beiträge zur mitteleuropäischen Bronzezeit*, Nitra – Berlin, 495–514.
- Turek, J. 2001: Uhy, okr. Kladno. *Výzkumy v Čechách* 1999, 320–321.
- Turek, J. – Daněček, V. 2000: Únětické sekeromlaty se sedlovitým žlábkem v Čechách. Kamenné symboly v době bronzu? *Pravěk NŘ* 10, 251–261.
- Turek, R. 1932: Únětické pohřebiště u Řepova. *Památky archeologické* 38, 55–56.
- Turková, D. – Kuna, M. 1987: Zur Mikrostruktur der bronzezeitlichen Siedlungen. In: *Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.–25. 10. 1985*, Praha, 217–229.
- Vařeka, P. 2003: Archeologie pravěkých jam. Typologie zahloubených objektů na sídlišti knovízské kultury v Praze-Hostivaři. In: Šmejda, L. – Vařeka, P. (eds.): *Sedmdesát neustupných let. Sborník k životnímu jubileu prof. Evžena Neustupného*, Plzeň, 219–256.
- Velímský, T. a kol. 1986: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1973–1982. *Archeologické studijní materiály* 15. Praha.
- Vencl, S. 1985: Žaludy jako potravina. K poznání sběru pro výživu v pravěku. *Archeologické rozhledy* 37, 516–565.
- Vencl, S. 2001: Souvislosti chápání pojmu nálezy celek v české archeologii. *Archeologické rozhledy* 53, 592–614.
- Venclová, N. 1990: Prehistoric glass in Bohemia. *Praha*.
- Virchow, R. 1880: Der Spreewald und die Lausitz. *Zeitschrift für Ethnologie* 12, 222–236.
- Vojtěchovská, I. – Moucha, V. 2001: Staroúnětický hrob z Čakoviček, okr. Praha – východ. *Archeologie ve středních Čechách* 5, 205–208.
- Vokolek, V. 1962: Příspěvek k poznání východočeské lužické kultury. Pohřebiště v Pouchově. *Acta Musei Reginaehradecensis et Pardubicensis*, S. B. IV/1, 3–124.
- Vokolek, V. 1965: Výzkum východočeských pohřebišť lidu popelnicových polí v l. 1963–1964. *Archeologické rozhledy* 17, 616–623.
- Vokolek, V. 1966: Pohřebiště a sídliště lidu popelnicových polí v Třebešově. *Hradec Králové*.
- Vokolek, V. 1977: Záchraný výzkum v Úhřeticích. *Zpravodaj Krajského muzea východních Čech* 4, 15–19.
- Vokolek, V. 1982: Únětické nálezy z Blata. *Archeologické rozhledy* 34, 297–302.
- Vokolek, V. 1988: Osady lužické kultury ve východních Čechách (část I). *Fontes Musei Reginaehradecensis XVI/1*. Hradec Králové.
- Vokolek, V. 1990: Hradiště lidu popelnicových polí v Zářecké Lhotě. *Zpravodaj Krajského muzea východních Čech* 17, 54–59.
- Vokolek, V. 1993a: Počátky osídlení východních Čech. *Hradec Králové*.
- Vokolek, V. 1993b: Lužické pohřebiště v Běstovicích. *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 19, 54–59.
- Vokolek, V. 1993c: Výzkum lužického hradiště v Běstovicích. *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 19, 49–53.
- Vokolek, V. 1994: Osady lužické kultury ve východních Čechách (část II). *Fontes Musei Reginaehradecensis XVI/2*. Hradec Králové.
- Vokolek, V. 1996: Výzkum pohřebišť lidu popelnicových polí v Koldíně v letech 1994–1995. *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 22, 34–40.

- Vokolek, V. 1999a: Výzkumy pardubického muzea v roce 1998. In: Výroční zpráva Východočeského muzea Pardubice za rok 1998, Pardubice, 69–72.
- Vokolek, V. 1999b: Pohřebiště lidu popelnicových polí v Ostroměři. Hradec Králové.
- Vokolek, V. 2002: Gräberfeld der Urnenfelderkultur von Skalice/Ostböhmen. *Fontes Archaeologici Pragenses* 26. Pragae.
- Vokolek, V. 2003: Gräberfelder der Lausitzer Kultur in Ostböhmen I. *Fontes Archaeologici Pragenses* 27. Pragae.
- Vokolek, V. – Rataj, J. 1964: Lužický mohylník v Jeřicích. *Archeologické rozhledy* 16, 20–27.
- Vulpe, A. 1970: Die Äxte und Beile in Rumänien. *Prähistorische Bronzefunde* IX/2. München.
- Výdra, Š. K. 1902: Hromadný nález bronzů u Horažďovic. *Památky archeologické* 20, 275–277.
- Waldhauser, J. 1985a: Získávání mědi a její těžba v keltských Čechách během pozdního halštatu a v latěnu. *Studie z dějin hornictví* 16, 46–88.
- Waldhauser, J. 1985b: Kupfergewinnung und -verhüttung in Böhmen und Mähren während der Späthallstatt- und Latènezeit. *Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam* 20, 197–212.
- Weinzierl, R. v. 1895: Die neolithische Ansiedlung bei Gross-Tschernosek an der Elbe. *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 25, 29–49.
- Weinzierl, R. v. 1897a: Die neolithische Ansiedlung bei Gross-Tschernosek. Ausgrabung in den Jahren 1895 und 1896. *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 27, 57–72.
- Weinzierl, R. v. 1897b: Die Bronzezeit in Böhmen. Prag.
- Weinzierl, R. v. 1906: Die Gusstechnik der Bronzezeit. *Tätigkeits-Bericht der Museums-Gesellschaft in Teplitz 1904/1905*, 39–42.
- Weinzierl, R. v. 1907: Hervorragende Neuerwerbungen des urgeschichtlichen Zentralmuseums. *Tätigkeits-Bericht der Museums-Gesellschaft in Teplitz 1905/1906*, 33–47.
- Wiegel, B. 1994: Trachtkreise im südlichen Hügelgräberbereich. *Studien zur Beigabensitte der Mittelbronzezeit unter besonderer Berücksichtigung forschungsgeschichtlicher Aspekte*. Band 1–3. *Internationale Archäologie* 5. Espelkamp.
- Wiegel, B. 1996: Die Aufgliederung des südlichen Hügelgräberbereiches. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*. 5. Treffen 21. bis 24. Juni 1995 in Sulzbach–Rosenberg, Espelkamp, 94–98.
- Willwödseder, K. 1937: Die mittlere Bronzezeit in Österreich. Wien – Leipzig.
- Winghart, S. 1986: Vorgeschichtliche Deponate im ostbayerischen Grenzgebirge und im Schwarzwald. Zu Horten und Einzelfunden in Mittelgebirgslandschaft. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 67, 89–201.
- Wocel, J. E. 1845: Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde. Praha.
- Woldřich, J. N. 1883: Beiträge zur Urgeschichte Böhmens. *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 13, 1–40.
- Woldřich, J. N. 1884: Beiträge zur Urgeschichte Böhmens, 2. Theil. *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 14, 200–220.
- Woldřich, J. N. 1886: Beiträge zur Urgeschichte Böhmens, 5. Theil. *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 16, 72–96.
- Woldřich, J. N. 1889: Beiträge zur Urgeschichte Böhmens, 4. Theil. *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 19, 71–106.
- Woldřich, J. N. 1893: Beiträge zur Urgeschichte Böhmens, 5. Theil. *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 23, 1–38.
- Wýss, R. 1966: Funde von Pässen, Höhen, aus Quellen und Gewässern der Zentral- und Westalpen. In: Schauer, P. (ed.): *Archäologische Forschungen zum Kultgeschehen in der jüngeren Bronzezeit und frühen Eisenzeit Alpeuropas, Regensburger Beiträge zur prähistorischen Archäologie*, Band 2, Regensburg, 417–428.
- Zápotocká-Steklá, M. 1963: Ohražená osada s věteřovskou keramikou ve Víně u Prahy. *Památky archeologické* 54, 315–335.
- Zápotocký, M. 1961: Severské zbraně a nástroje starší doby bronzové v Čechách. *Památky archeologické* 52, 166–176.
- Zápotocký, M. 1969: K významu Labe jako spojovací a dopravní cesty. *Památky archeologické* 60, 277–366.
- Zápotocký, M. 1982: Lovosice a oblast České brány – starobronzová sídelní koncentrace a doklady kovolitectví. *Archeologické rozhledy* 34, 361–405, 465.
- Zápotocký, M. 1988: Pravěká výšinná sídliště a hradiště na Litoměřicku (1. část). *Archeologické rozhledy* 40, 121–154, 233–235.
- Zápotocký, M. 1989: Pravěká výšinná sídliště a hradiště na Litoměřicku (2. část). *Archeologické rozhledy* 41, 506–542, 595–596.
- Zápotocký, M. 2000: Cimburk und die Höhengiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. *Památky archeologické – Supplementum* 12. Praha.
- Zápotocký, M. 2002: Eneolitická broušená industrie a osídlení v regionu Čáslav–Kutná Hora. *Bylany Varia* 2, 159–228.
- Zavřel, P. 1986: Rukojet severské pazourkové dýky z Českých Budějovic. *Archeologické rozhledy* 38, 290–292.
- Zavřel, P. 1990: Příspěvek k datování hradiště Hradec u Dobřejovic (okres České Budějovice). *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 7, 123–125.
- Zavřel, P. 1996: Neue Entdeckungen zur Bronzezeit im Raum um České Budějovice und Český Krumlov. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*. 5. Treffen 21. bis 24. Juni 1995 in Sulzbach–Rosenberg, Espelkamp, 52–57.
- Zavřel, P. 1998: Předstihový výzkum sídliště z mladší doby bronzové, pozdní doby halštatské a pozdní doby laténské v Novosedlech u Kájova, okres Český Krumlov. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 11, 7–51.
- Zich, B. 1996: Studien zur regionalen und chronologischen Gliederung der nördlichen Aunjetizer Kultur. *Vorgeschichtliche Forschungen*. Berlin – New York.
- Žeravica, Z. 1993: Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina. *Prähistorische Bronzefunde* IX/18. Stuttgart.

Publikace Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., v prodeji:

PERIODIKA

Archeologické rozhledy

ISSN: 0523-1267

4x ročně

Památky archeologické

ISSN: 0051-0506

2x ročně, od roku 2003 1x ročně

Památky archeologické 1854–2004, DVD

Kompletní elektronická verze všech ročníků časopisu z let 1854–2004.

MONOGRAFIE A SBORNÍKY

Drda, Petr – Rybová, Alena: Akropole na hradišti Závist v 6.–4. stol. př. Kr.

Památky archeologické – Supplementum 19.

Prague: Institute of Archaeology, 2008. 132 s. s obr., CD s 3D animací.

Česky s něm. resumé.

ISBN: 978-80-86124-85-8

Smetánka, Zdeněk – Žegklitz, Jaromír (eds.): Studies in Postmediaeval Archaeology 1 (1990)

Prague: Institute of Archaeology ASCR, Prague, v. v. i. – Archaia Praha O.P.S., 2nd edition, 2008. 328 pp. with figs., English with Czech summaries and Czech with English summaries. CD.

ISBN: 978-80-86124-87-2

Květina Petr – Pavlů, Ivan: Neolitické sídliště v Bylanech – základní databáze. Neolithic settlement at Bylany – essential database

Prague: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 2007. 79 s. s obr. a tab., CD.

ISBN: 978-80-86124-67-4

Schebek, Adolf: Deutsch-tschechische archäologische Terminologie. Německo-česká archeologická terminologie

Prague: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 2007. 355 s.

ISBN: 978-80-86124-74-2

Pleinerová, Ivana: Březno und germanische Siedlungen der jüngeren Völkerwanderungszeit in Böhmen

Mit Beiträgen von Radomír Pleiner und Zdeněk Tempír.

Prague: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 2007. x+245 s. s obr., tab.

a 2 příl., res. čes.

ISBN: 978-80-86124-68-1

Harding, Anthony et al.: Velim – Violence and Death in Bronze Age Bohemia. The results of fieldwork 1992-95, with a consideration of peri-mortem trauma and deposition in the Bronze Age

Prague: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 2007. 192 s. s obr. a tab.

ISBN: 978-80-86124-12-4

Zápotocká, Marie – Muška, Jiří: Hrbovice, okr. Ústí nad Labem.

Výzkum 1978. Sídelní areál kultury s keramikou lineární a vypíchanou

Prague: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 2007. 296 s. s 95 tab.

a 82 kres. tab., res. něm. Publikace na CD.

ISBN: 978-80-86124-06-3

Archaeologica Pragensia 18. Archeologický sborník Muzea hlavního města Prahy věnovaný Zdeňku Dragounovi a Michalu Trymlovi k šedesátinám

Prague: Muzeum hlavního města Prahy; Praha: Národní památkový ústav,

ú.o.p. v hlavním městě Praze; Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2007.

364 s. s obr., res. angl.

ISBN: 987-80-85594-52-8

Výzkumy v Čechách 2004

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2007. 428 s. s mapami a obr.

ISBN: 80-8124-61-4

Nekuda, Vladimír – Měřinský, Zdeněk – Kouřil, Pavel (eds.):

Archaeologia historica 31/2006

Sborník příspěvků přednesených na XXXVII. konferenci archeologů

středověku ČR a SR. Chrudim 19.–22. září 2005.

Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně; Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty; Archeologický ústav AV ČR v Praze a Brně; Archeologický ústav SAV v Nitře; Město Chrudim; Regionální muzeum v Chrudimi, 2006. 455 s. s obr., res. něm.

ISBN: 80-7275-061-5, ISSN: 0231-5823

Durdík, Tomáš (ed.): Castellologica bohemia 10

Prague: Archeologický ústav AV ČR 2006. 554 s. s obr., res. něm.

ISBN: 80-86124-66-5

Pleiner, Radomír: Iron in Archaeology. Early European Blacksmiths

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2006. 384 s. s 76 obr. a 39 tab.

ISBN: 80-86124-62-2

Tomková, Kateřina (ed.): Pohřbívání na Pražském hradě

a jeho předpolích. Díl I. 2. Castrum Pragense 7

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2006. 282 s. s tab. a obr. v textu. res. něm.

ISBN: 80-86124-56-8

Soudská, Eva: Die Anfänge der keltischen Zivilisation in Böhmen.

Das Gräberfeld Manětín-Hrádek

Prague: Krystal OP, 1994. 220 s., obr., tab. a mapy. Text německy, anglicky, česky. CD reprint 2006.

ISBN: 80-901528-6-4

Venc, Slavomil (ed.): Nejstarší osídlení jižních Čech. Paleolit a mezolit

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2006. 475 s. s obr., 28 s. barevných příloh. Česky, res. angl. a něm.

ISBN: 80-86124-63-0

Výzkumy v Čechách 2005

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2006. 464 s. s mapami a obr.

ISBN: 80-8124-61-4

Durdík, Tomáš (ed.): Castrum Bene 9: Burg und ihr Bauplatz

Prague: Archeologický ústav AV ČR; Praha: Společnost přátel starožitností, 2006. 443 s. s obr., angl., něm., franc.

ISBN: 80-86124-59-2

Pavlů, Ivan: Life on a Neolithic site. Bylany – situational analysis of artefacts

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2000. 340 s. s obr. a mapami, res. čes.

CD reprint 2006.

ISBN: 80-86124-24-X

Venclová, Natalie: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice.

S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové a P. Valterové.

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2001. 399 s. se 111+26 obr. a 41 tab., res. angl. CD reprint 2006.

ISBN: 80-86124-22-5

Zápotocká, Marie: Bestattungsritus des böhmischen Neolithikums (5500–4200 B.C.)

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 1998. 247 s., 160 tab., res. čes. CD reprint 2006.

ISBN: 80-86124-13-4

Hrdlička, Ladislav: Praha – podrobná mapa archeologických dokumentačních bodů na území pražské památkové rezervace

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 529 s.

s obr. a mapami, res. angl.

ISBN: 80-86124-10-X

Hrdlička, Ladislav: Týnský dvůr a středověká Praha. Archeologický výzkum 1976–1986

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 547 s. s tab. a obr. v textu.

ISBN: 80-86124-60-6

Moucha, Václav: Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen

Prague: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 292 s. s obr., 217 tab., res. čes.

ISBN: 80-86124-57-6

Vydáno též na CD (ISBN: 978-80-86124-09-4).

Tomková, Kateřina (ed.): Pohřívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I. 1. Castrum Pragense 7

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 445 s. s tab. a obr. v textu.
ISBN: 80-86124-56-8

Kuna, Martin et al.: Počátky raného středověku v Čechách

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 593 s. s obr. a příl., CD, rés. angl.
ISBN: 80-86124-51-7

Maříková-Kubková, Jana (ed.): Castrum Pragense 6

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 152 s. s obr. a tab., rés. angl., něm.
ISBN: 80-80124-54-1

Pavlu, Ivan (ed.): Bylany Varia 3

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 177 s. s obr. a tab., rés. angl.
ISBN: 80-86124-55-X

Klápště, J. (ed.): Water Management in Medieval Rural Economy – Les usages de l'eau en milieu rural au Moyen Age

Ruralia V. Památky archeologické, Supplementum 17.
Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 269 s. s obr., angl. a franc.
ISBN: 80-86124-52-5

Fridrich, Jan – Sýkorová, Ivana: Bečov IV: sídelní areál středopaleolitického člověka v severozápadních Čechách

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 285 s. 127 obr., rés. angl.
ISBN: 80-86124-55-5

Durdík, Tomáš (ed.): Castellologica bohemica 9

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2004. 502 s. s obr., rés. něm.
ISBN: 80-86124-45-2

Durdík, Tomáš: Nálezy z hradů přechodného typu

(Hlavačov, Angerbach, Tachov). Castellologica bohemica Fontes 1.
Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2004. 339 s. s obr., rés. něm.
ISBN: 80-86124-46-0

Chytráček, Miroslav – Metlička, Milan: Die Höhensiedlungen der Hallstatt- und Latènezeit in Westböhmen. Mit Beiträgen von P. Pokorný und R. Kyselý. Památky archeologické, Supplementum 16.

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2004. 303 s. s obr.
ISBN: 80-86124-47-9

Nechvátal, Bořivoj: Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2004. 667 s. s obr. a tab., rés. angl., něm.
ISBN: 80-86124-49-5

Výzkumy v Čechách 2002

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2004. 416 s. s mapami.
ISBN: 80-86124-50-9

Suchý, Marek: Solutio Hebdomadaria Pro Structura Templi Pragensis. Stavba svatovítské katedrály v letech 1572–1578. Díl I. Castrum Pragense 5.

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 176 s. s příl., rés. angl.
ISBN: 80-80624-39-8

Boháčová, Ivana (ed.): Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. Mediaevalia archaeologica 5.

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 478 s., rés. angl.
ISBN: 80-86124-45-6

Výzkumy v Čechách 2001

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 448 s. s mapami.
ISBN: 80-86124-44-4

Výzkumy v Čechách 2000

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 455 s. s mapami.
ISBN: 80-86124-38-X

Krajíc, Rudolf: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3 – Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa. Díl 1, 2

Praha: Archeologický ústav AV ČR; Sezimovo Ústí: Městský úřad; Tábor: Husitské muzeum, 2005. 316 s. s obr., rés. něm.
ISBN: 80-86124-41-X

Durdík, Tomáš (ed.): Castellologica bohemica 8

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2002. 624 s. s obr., rés. něm.
ISBN: 80-86124-37-1

Klápště, Jan (ed.): Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226) Mediaevalia archaeologica 4.

Praha: Archeologický ústav AV ČR; Most: Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, 2002. 382 s., 176 tab. a obr. v textu, rés. angl.
ISBN: 80-86124-35-5

Salač, Vladimír – Lang, Amei (eds.): Fernkontakte in der Eisenzeit. Dálkové kontakty v době železné. Konferenz Liblice 2000

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2002. 441 s. s obr., rés. čes.
ISBN: 80-86124-34-7

Neustupný, Evžen (ed.): Archeologie nenalézáného

Praha: Archeologický ústav AV ČR; Plzeň: Západočeská univerzita, 2002. 299 s. s obr., rés. angl., něm.
ISBN: 80-86473-22-8

Pavlu, Ivan (ed.): Bylany Varia 2

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2002. 227 s. s obr., rés. angl., franc.
ISBN: 80-86124-33-9

Richter, Miroslav – Krajíc, Rudolf: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988

Praha: Archeologický ústav AV ČR; Sezimovo Ústí: Městský úřad; Tábor: Husitské muzeum, 2001. 193 s., 189 obr., 28 příl., rés. něm.
ISBN: 80-86566-02-1

Čech, Petr – Dobeš, Miroslav: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi

Most: Archeologický ústav AV ČR, Praha; Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum; Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, 2000. 315 s. s obr. a tab., rés. něm.
ISBN: 80-901828-6-0

Durdík, Tomáš (ed.): Castellologica bohemica 7

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2000. 458 s. s obr., 1 mapa, rés. něm.
ISBN: 80-86124-29-0

Klápště, Jan – Ježek, Martin: Brno a jeho region.

Mediaevalia archaeologica 2. Praha: Archeologický ústav AV ČR; Brno: Archeologický ústav AV ČR, 2000. 277 s. s obr., rés. něm.
ISBN: 80-86124-25-8

Klápště, Jan (ed.): Ruralia III. Conference Ruralia III – Maynooth 1999

Památky archeologické, Supplementum 14.
Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2000. 302 s. s obr.
ISBN: 80-86124-28-2

Pleiner, Radomír: Iron in archaeology: the European bloomery smelters

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2000. 418 s. s 73 obr. a 24 tab.
ISBN: 80-86124-26-6

Maříková-Kubková, Jana (ed.): Castrum Pragense 2

Praha: Archeologický ústav AV ČR; Praha: Peres, 1999. 240 s. s obr., rés. něm., angl.
ISBN: 80-86360-15-X

Venclová, Natalie: Mšecké Žehrovice in Bohemia. Archaeological background to a Celtic hero, 5rd-2nd cent. B. C.

Sceaux: Kronos B.Y. Editions, 1998. 384 s. obr., rés. angl., franc., čes.
ISBN: 2-910652-04-1

Pavlu, Ivan (ed.): Bylany Varia 1. Forty-five years of the Neolithic studies at Bylany – Czech Republic

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 1998. 167 s. s obr., rés. angl.
ISBN: 80-86 124-08-8

Fridrich, Jan (ed.): 25 years of archaeological research in Bohemia.

Památky archeologické, Supplementum 1.
Praha: Archeologický ústav AV ČR, 1994. 300 s. obr.

Archaeology in Bohemia 1986-1990

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 1991. 266 s. s 102 obr.
ISBN: 80-901026-1-1

Šaldová, Věra (ed.): Franc, F. X.: Štáhlauer Ausgrabungen 1890. Přehled nálezů v oblasti Mže, Radbuzy, Úhlavy a Klabavy 1906

Praha: Archeologický ústav ČSAV, 1988. 285 s. Sv. 1: Text, 121 s. Sv. 2: Tabulky. Rés. čes., něm.

Řada Archeologie pravěkých Čech

Vydává Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

- 1 Martin Kuna (ed.): Pravěký svět a jeho poznání**
ISBN: 978-80-86124-75-9
- 2 Slavomil Vencl (ed.): Paleolit a mezolit**
ISBN: 978-80-86124-76-6
- 3 Ivan Pavlů (ed.): Neolit**
ISBN: 978-80-86124-71-1
- 4 Evžen Neustupný (ed.): Eneolit**
ISBN: 978-80-86124-77-3
- 5 Luboš Jiráň (ed.): Doba bronzová**
ISBN: 978-80-86124-78-0
- 6 Natalie Venclová (ed.): Doba halštatská**
ISBN: 978-80-86124-79-7
- 7 Natalie Venclová (ed.): Doba laténská**
ISBN: 978-80-86124-80-3
- 8 Vladimír Salač (ed.):
Doba římská a stěhování národů**
ISBN: 978-80-86124-81-0

Další informace o publikacích: www.arup.cas.cz

Objednávky a prodej: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Letenská 4, 11801 Praha 1

E-mail: knihovna@arup.cas.cz, telefon: 257 014 318, 257 014 378

1

2

3

4

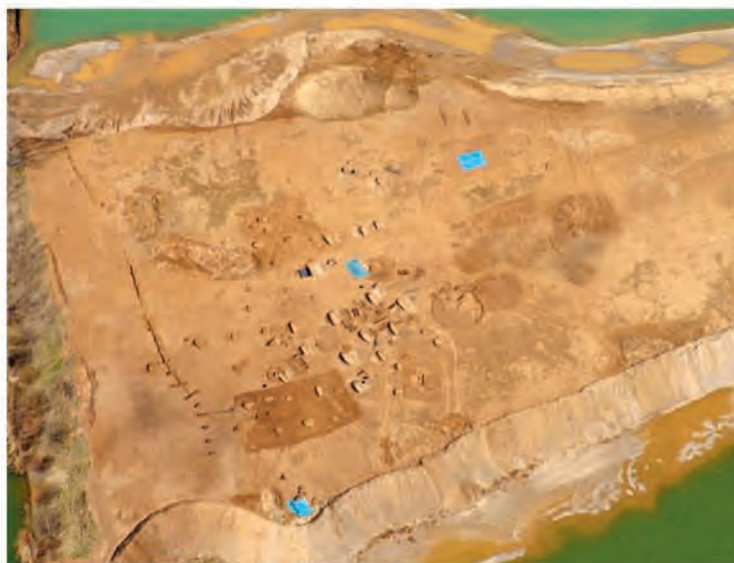
Příl. 1: Výroba kovových artefaktů. 1 depot měděných žeber ze starší doby bronzové. Purkarec (okr. České Budějovice); 2 typický měděný plankonvexní ingot z období kultur popelnicových polí. Dobeš-Malé Nepodřice (okr. Písek); 3 zlomek plankonvexního ingotu – obvyklá součást kovových depotů kultury knovízské zejména v období B C/B D–Ha A1. Zahájí (okr. České Budějovice); 4 kamenná jednostranná licí forma (kadlub) na antropomorfní závěsek, kultura nynická. Žichlice (okr. Plzeň-sever). Foto O. Chvojka (1), L. Jiráň (2, 3), M. Metlička (4).

1

2

3

Příl. 2: Sídlní areály starší doby bronzové. 1 Slaná, Slánská hora (okr. Kladno). Polykulturní lokalita s výjimečně bohatými nálezy ze starší doby bronzové; 2 Hosty (okr. České Budějovice). Sídliště ze starší doby bronzové při soutoku Lužnice s Vltavou, pohled od jihovýchodu; 3 Vliněves (okr. Mělník). Rozsáhlý výzkum sídlního areálu ze starší doby bronzové poskytl mnoho zásadních informací o podobě a struktuře jeho obytné a skladovací komponenty a odkryl doposud největší pohřebiště únětické kultury v Čechách. Foto M. Gojda (1, 3) a J. Michálek (2).

1

2

3

4

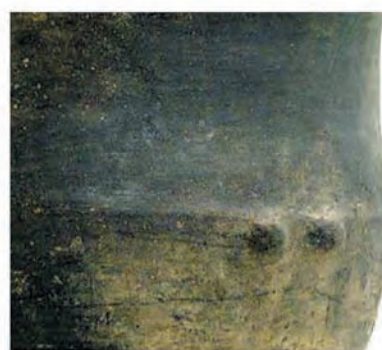
Příl. 3: Zásobnice z mladšího období únětické kultury. 1, 2, 4 Vliněves (okr. Mělník); 3 Dolní Beřkovice (okr. Mělník). Foto L. Svobodová.

1

2

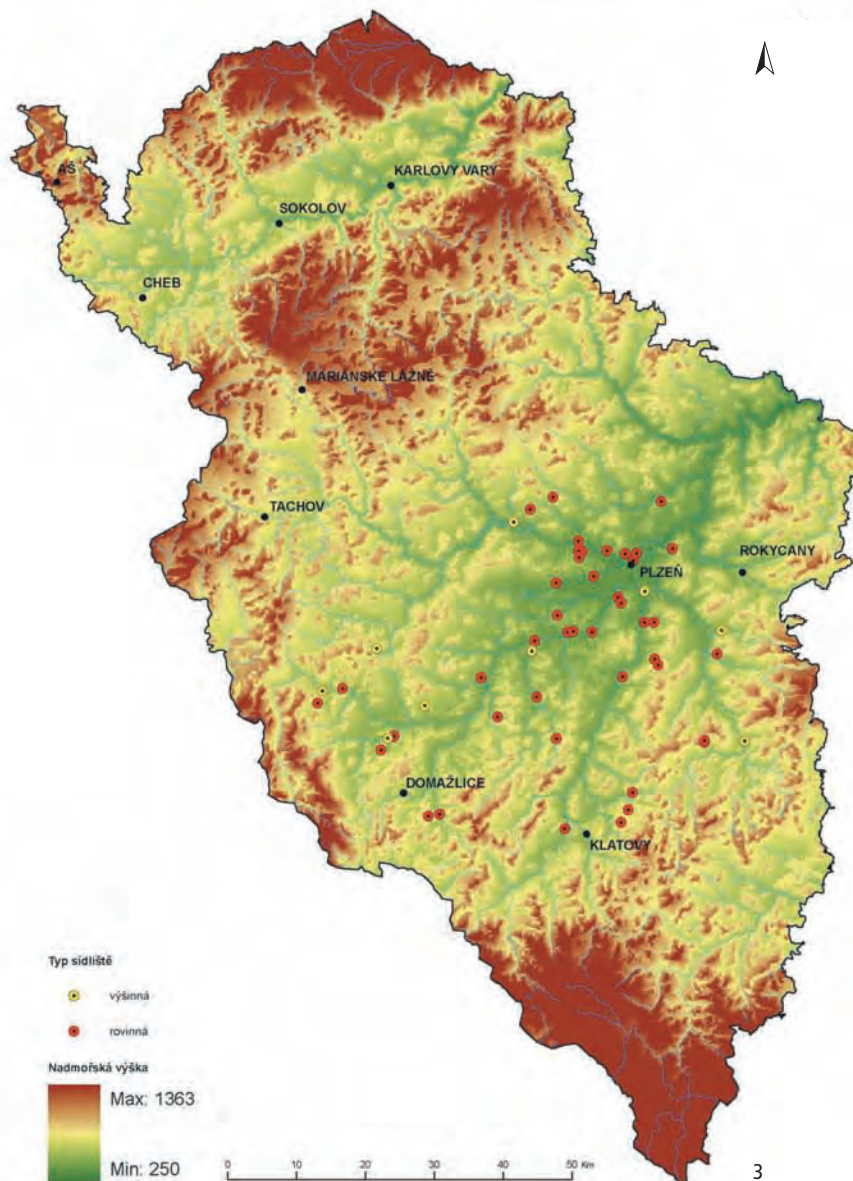

3

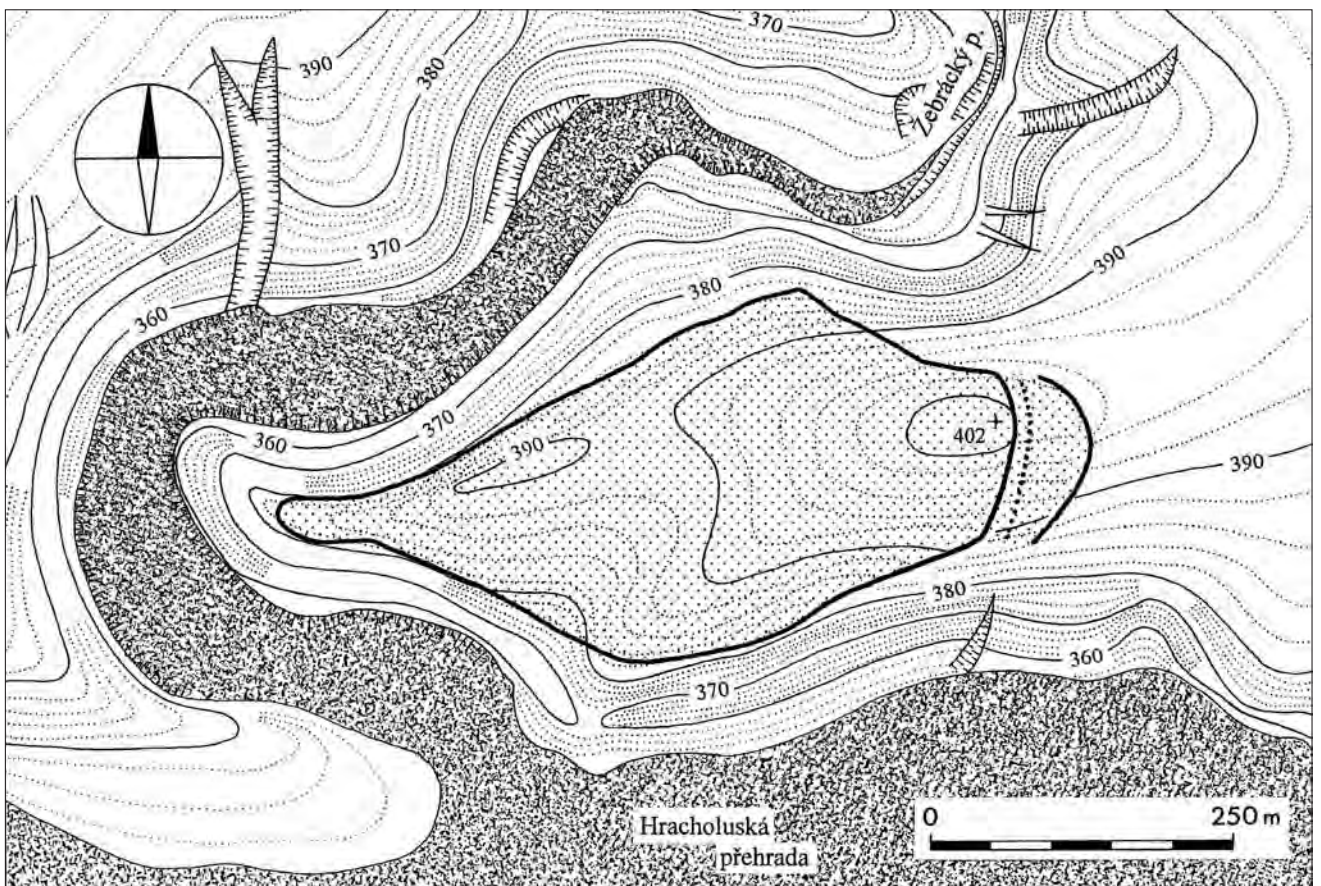

4

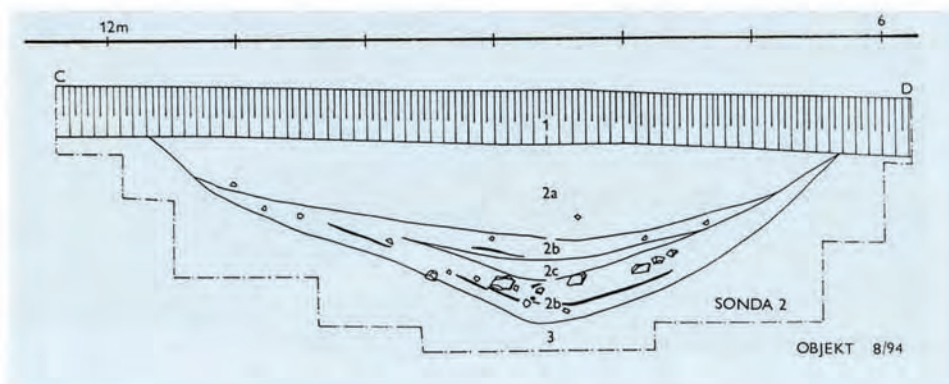
Příl. 4: Typické keramické tvary kultury únětické a mohylové. 1 klasický koflík z mladšího období únětické kultury. Vliněves (okr. Mělník); 2 hrnec s výčnělkem ve tvaru vlaštovčího ocasu a dvěma protilehlými výčnělky – mladší období únětické kultury. Vliněves (okr. Mělník); 3 typický džbán mohylové kultury. Milavče (okr. Domažlice); 4 bohatě zdobená mísa na nožce je typickým reprezentantem keramické produkce kultury mohylové. Dýšina (okr. Plzeň-sever). Foto L. Svobodová (1, 2) a L. Jiráň (3, 4).

Příl. 5: Sídliště mohylové kultury v západních Čechách. 1 pohled na výšinnou polohu Rýzmberek z rovinného sídliště mohylové kultury ve Spáňově (okr. Domažlice); 2 areál dohledu z hradu Rýzmberku – výšinné polohy osídlené již v době mohylové kultury – zahrnoval i dvě soudobá rovinná sídliště ve Spáňově (okr. Domažlice); 3 rozložení zjištěných rovinných a výšinných sídlišť mohylové kultury v západních Čechách. Foto L. Jiráň.

Příl. 6: Ostrožné hradiště Luhov (okr. Plzeň-sever). Hradiště osídlené již ve střední době bronzové bylo mohutně opevněno v období kultury nynické a následně i v době halštatské. Foto P. Braun. Plán podle M. Metličky.

3

Příl. 7: Objekty na sídlištích mohylové kultury. 1 žlabový dům mohylové kultury. Čáslav, poloha Na Skále (okr. Kutná Hora); 2 jáma ze závěrečného období existence mohylové kultury s velkým množstvím přepálené keramiky. Čáslav, poloha Na Skále (okr. Kutná Hora); 3 příkop na sídlišti mohylové kultury. Radčice (okr. Strakonice). Foto R. Šumberová (1, 2) a J. Michálek (3).

1

2

3

4

5

6

7

Příl. 8: Doklady vysoké úrovně práce s kovem. 1 lité zlaté námramky, starší doba bronzová – únětická kultura. Kralupy nad Vltavou-Minice (okr. Mělník); 2 náramek z bronzového plechu zakončený růžicemi, střední doba bronzová – mohylová kultura. Všekary (okr. Domažlice); 3 zlomek širokého pásu z bronzového plechu s typickou výzdobou horizontu Riegseez z depotu z počátku mladší doby bronzové. Velvary (okr. Kladno); 4 tzv. zlaté osmičky se objevují na konci střední doby bronzové na labském pravobřeží ve východních Čechách. Hradec Králové; 5 dvojdílná štitová spona s růžicemi. Mladší doba bronzová. Neznámá lokalita; 6 nánožník z depotu z mladší doby bronzové. Staré Sedlo (okr. Tábor); 7 bronzový koflík typu Jenišovice-Kirkendrup ze závěru mladší doby bronzové. Neznámá lokalita. Foto H. Toušková (1, 5, 7), M. Metlička (2), L. Jiráň (3, 6) a J. Hrala (4).

1

2

3

4

5

6

Příl. 9: Mohyly. 1 mohyla dochovaná v lesnatém terénu. Podražnice (okr. Domažlice); 2 výzkum mohyly ze starší doby bronzové. Vodňany (okr. Strakonice); 3–6 výzkum mohyly s kamenným pláštěm z počátku mladší doby bronzové. Vejprnice (okr. Plzeň-sever). Foto M. Metlička (1, 3–6) a J. Michálek (2).

1

2

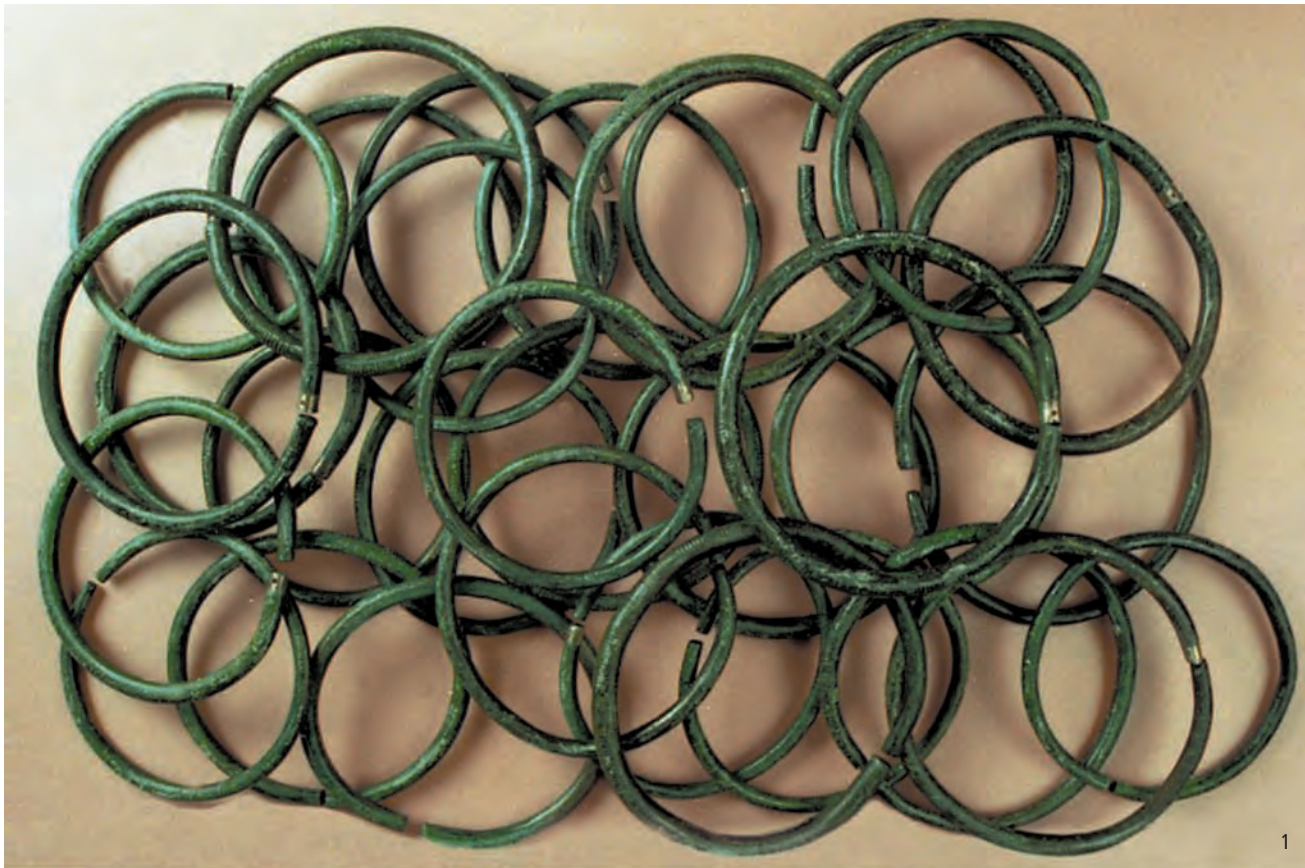

3

Příl. 10: Soubory bronzových artefaktů ze střední doby bronzové. 1 depot bronzových artefaktů z přechodu starší a střední doby bronzové. Ves Touškov (okr. Plzeň-jih); 2 soubor bronzových artefaktů z ženského hrobu pod mohylou ze střední doby bronzové. Plzeň-Nová Hospoda; 3 depot bronzových artefaktů z přechodu střední a mladší doby bronzové. Libákovice (k.ú. Řeňče, okr. Plzeň-jih). Foto I. Michnerová.

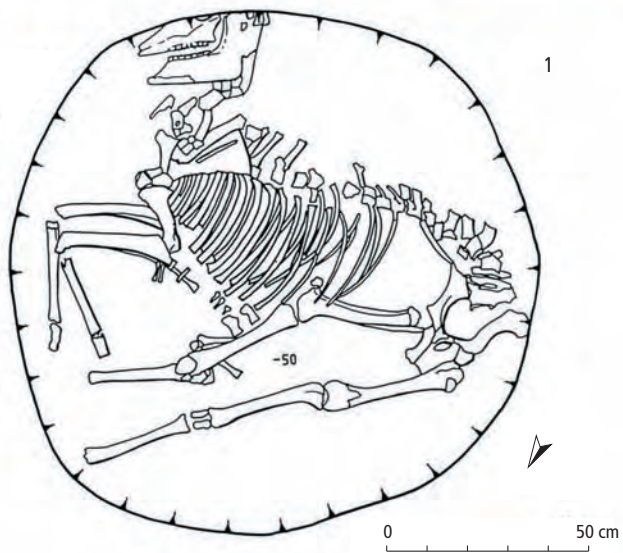
Příl. 11: Bronzové artefakty v depotech kultur popelnicových polí. 1 jehlice s kulovitou hlavičkou a se zesíleným osmihranným nástavkem na krčku z depotu z počátku mladší doby bronzové. Velvary (okr. Kladno); 2 jehlice typu Weitgendorf z depotu z počátku mladší doby bronzové. Velvary (okr. Kladno); 3 jehlice s velkou vázičkovitou hlavicí z depotu z mladší doby bronzové. Svinárky (k.ú. Svinary, okr. Hradec Králové); 4, 5 hroty oštěpů z depotů mladší doby bronzové. Klobuky (okr. Kladno) a Chlumec n. Cidlinou (okr. Hradec Králové); 6 srp z depotu z pozdní doby bronzové. Třtěno (okr. Louny); 7 patka ratiště oštěpu z depotu z mladší doby bronzové. Svinárky (k.ú. Svinary, okr. Hradec Králové); 8 sekerka s týlními laloky a ouškem z depotu z pozdní doby bronzové. Třtěno (okr. Louny); 9 sekerka se středními laloky a zářezem v týlu z depotu z mladší doby bronzové. Klobuky (okr. Kladno); 10 sekerka s tulejí a ouškem z depotu z pozdní doby bronzové. Dolany (okr. Pardubice). Foto L. Jiráň.

Příl. 12: Sériová výroba jednoho typu bronzových předmětů. 1 depot bronzových náramků z východočeské lužické oblasti z mladší doby bronzové. Hradec Králové-Třebeš; 2 soubor asi 300 bronzových kroužků byl součástí depotu z pozdní doby bronzové. Hradištko (okr. Kolín). Foto L. Jiráň.

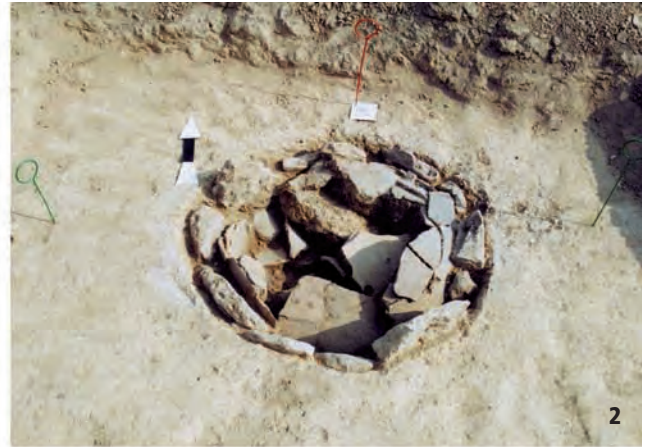
Příl. 13: Typické keramické tvary kultur popelnicových polí. 1 dvojkónická nádoba – okříň, lužická kultura. Mladá Boleslav-Čejetický (okr. Mladá Boleslav); 2 amforovitá zásobnice s nálevkovitým hrdlem, knovízská kultura. Kvíc (k.ú. Slaný, okr. Kladno); 3 amfora – osudí, lužická kultura. Malá Bělá (okr. Mladá Boleslav); 4 amfora – etážovitá nádoba, knovízská kultura. Jiřice (okr. Mělník); 5 zoomorfní picí nádobka, lužická kultura. Mladá Boleslav-Čejetický (okr. Mladá Boleslav). Foto L. Jiráň.

Příl. 14: Objekty na sídlišťích kultur popelnicových polí. 1 pohřeb hříběte v jámě na sídlišti knovízské kultury. Roztyly (okr. Chomutov); 2 žlabovitý objekt naplněný keramikou nynické kultury. Plzeň-Malesice; 3 letecká fotografie ukazuje na značnou rozlohu knovízského sídliště s početnými zahloubenými objekty. Lišany (okr. Louny). Foto Z. Smrž (1, 3) a M. Metlička (2).

Příl. 15: Relikty v krajině. 1 současná podoba mohyly C1, v níž byl v roce 1883 nalezen bohatý hrob obsahující bronzový kotel/vozik. Milavče (okr. Domažlice); 2 kamenný val hradiště z pozdní doby bronzové. Žďár (k.ú. Pavlovsko, okr. Rokycany). Foto L. Jiráň (1) a M. Metlička (2).

Příl. 16: Hroby kultur popelnicových polí. 1 typický hrob lužické kultury. Uhersko (okr. Pardubice); 2 popelnicový hrob knovízské kultury. Plzeň-Křimice; 3–4 skříňkové hroby knovízské kultury. Brdo (k.ú. Manětín, okr. Plzeň-sever); 5–6 pohřebiště s typickými hroby nynické kultury. Radčice (okr. Plzeň-město). Foto V. Vokolek (1), M. Metlička (2), O. Kytlicová (3, 4) a D. Baštová (5, 6).

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV
AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY, PRAHA, V. V. I.

